

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**ENGELLİ BİREYLERİN TOPLUMLA BÜTÜNLEŞMESİNDE
SOSYAL SERMAYENİN ROLÜ**

**Doktora Tezi
Yasin ERDURAK**

**Enstitü Anabilim Dalı: SOSYAL HİZMET
Enstitü Bilim Dalı: SOSYAL HİZMET**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recep YILDIZ

EKİM 2021

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Rolü

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 271 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 05/10/2021 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen Turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 3'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı SOYADI : Yasin ERDURAK
Öğrenci Numarası : 157303008
Ana Bilim Dalı : Sosyal Hizmet
Programı : Sosyal Hizmet
Türü : () Proje () Yüksek Lisans Tezi (X) Doktora Tezi

05/10/2021
Arş. Gör. Abdurrahman Sefa ULU

05/10/2021
Doç. Dr. Recep YILDIZ
Danışman

ÖNSÖZ

Öncelikle tezin her sürecinde katkısını esirgemeyen, çalışmanın bu noktaya gelmesinde bir ben kadar emeği olan, hayata/akademiye dair deneyimleriyle bana her daim yol gösteren ve ayrıca yüksek lisans tez danışmanlığımı da üstlenmiş doktora tez danışmanım Doç. Dr. Recep Yıldız hocama ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tez izleme komitemde yer alan Prof. Dr. Musa Şahin ve Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan hocalarımla tez süresince vermiş olduğu fikirler, destekler ve katkılar için teşekkürlerimi sunarım. Tez izleme komitemde olmamasına rağmen katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. İsmail Hira hocama teşekkürü borç bilirim.

Yine tez savunma jürisinde görev alan Prof. Dr. Ali Rıza Abay ve Doç. Dr. Hasan Hüseyin Taylan hocalarıma değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca doktora eğitimim boyunca üzerimde emeklerinden dolayı tüm bölüm hocalarıma teşekkür ederim.

Çalışmanın etik hususlarda değerlendirilmesinde ve yapılandırılmasında katkılarını sunan Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanı Prof. Dr. Serap Altuntaş hocama ve etik kurul üyelerine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çalışmanın yürütülmesinde ve uygulanmasında gerekli izni ve kolaylığı sağlayan Spastik Engelliler Federasyon Başkanı Murat Arslanhan'a, Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Başkanı Lale Dondurmacı'ya ve Genel Sekreteri Hasan Bolat'a en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca derneğin yapmış olduğu çalışmaların incelenmesinde ve gerekli kayıtların alınmasında yardımlarını esirgemeyen ve zamanını ayıran Fatma Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmaya katılan engelli bireylere ve çalışmayı destekleyen aile üyelerine içtenlikle verdikleri cevaplar ve ayırdıkları değerli zamanlar için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tez sürecimde zaman zaman fikirlerine danıştığım, yakın zamanda doktorasını tamamlayan Dr. Selahattin Aydın'a en içten teşekkürlerimi bildiririm.

Ve son olarak eğitimim boyunca ve tüm tez süresince maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, her daim varlıklarından güç aldığım anneme ve babama teşekkürü borç bilirim.

Yasin ERDURAK

28.10.2021

İÇİNDEKİLER

BEYAN BELGESİ.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	ix
ÖZET.....	xi
SUMMARY.....	xii
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1: SOSYAL SERMAYE: KAVRAMSAL VE KURAMSAL

ÇERÇEVE	11
1.1. Tanımı ve İçeriği	11
1.2. Kuramsal Yaklaşımlar	13
1.3. Boyut ve Düzeyleri.....	15
1.4. Sosyal Sermaye Stokları.....	16
1.4.1. Güven	17
1.4.2. Normlar	18
1.4.3. Ağlar.....	20
1.5. Türleri ve İşlevleri	22
1.6. Üretimi ve Tüketimi	30
1.7. Kolektif Kimlik ve Sosyal Sermaye.....	33
1.8. Toplulukların ve Ulusların Özelliği Olarak Sosyal Sermaye.....	35

BÖLÜM 2: SOSYAL SERMAYE BAĞLAMINDA DEZAVANTAJLI

GRUPLAR.....	39
2.1. Dezavantajlı Grup Tanımı ve Türleri	39
2.2. Toplumsal Yargılar ve Uygulamalar	43
2.3. İnsan Haklarında Yer Verilmesine Varan Süreç	49
2.4. Sosyal Politikalarda Yansımalar.....	52
2.5. Dezavantajlı Grupların Toplumla Bütünleşme Sorunu	57
2.6. Dezavantajlı Grupların Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Yeri	59
2.7. Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesindeki Temel Engeller	65

BÖLÜM 3: ENGELLİ BİREYLERİN TOPLUMLA BÜTÜNLEŞMESİNDE

SOSYAL SERMAYENİN ROLÜ: BİR SAHA ARAŞTIRMASI	69
3.1. Araştırmanın Metodolojisi	69
3.1.1. Araştırmanın Problemi	69
3.1.2. Araştırmanın Önemi	69
3.1.3. Araştırmanın Modeli.....	71

3.1.4. Araştırmanın Örneklemi	73
3.1.5. Verilerin Toplanması	78
3.1.6. Verilerin Analizi	79
3.1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	82
3.2. Bulgular	83
3.2.1. Engelli Olmanın Dezavantajları	86
3.2.1.1. Bireysel ve Ailevi Etkenler	87
3.2.1.2. Sosyal ve Çevresel Etkenler	97
3.2.2. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlar	107
3.2.2.1. Empatik Olmayan Tutum	110
3.2.2.2. Acıma Duygusuyla Yaklaşma	112
3.2.2.3. Engelliye Hasta/Rahatsız Olarak Görme	113
3.2.2.4. Yapamaz/Beceremez/Başaramaz Algısı.....	115
3.2.2.5. Suçlayıcı Bir Tavrın Sergilenmesi	116
3.2.2.6. Hakaret İçeren Söylemler	116
3.2.3. Sosyal Dışlanmanın Tezahürü.....	117
3.2.4. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engeller.....	130
3.2.4.1. Düşünsel Farkındalığın Olmaması.....	133
3.2.4.2. Ulaşım/Erişim Engeli	136
3.2.4.3. Sözde/Sembolik İlginin Varlığı.....	137
3.2.4.4. Engelli Bireyin Kendisi	138
3.2.4.5. Ailelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları	140
3.2.4.6. Maddi İmkânlara Sahip Olmama.....	141
3.2.4.7. Alınan/Verilen Eğitim Düzeyi.....	141
3.2.5. Başa Çıkma Stratejileri ve Sosyal Sermayeler.....	143
3.2.5.1. Becerilere İlişkin Güçlü Yönler	147
3.2.5.2. Becerilere İlişkin Zayıf Yönler.....	150
3.2.5.3. Sorunların Çözümünde Alınan Sosyal Destek	152
3.2.5.4. Sosyo-ekonomik Desteklerin Varlığı ve Yeterliliği	164
3.2.6. Mekân, Mahalle, Aile, Komşuluk, Akrabalık, Arkadaşlık Bağları.....	169
3.2.6.1. Güvenin Kaynağı.....	172
3.2.6.2. Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkileri	177
3.2.7. Örgütlenme İmkânları ve Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktıları	183
3.2.8. İnsan Hakları Temelli Yaklaşım.....	197
3.2.9. Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İş birliği	208
3.2.9.1. Karşılıklı Anlayışın Varlığı ve Bilinçlendirme	210
3.2.9.2. Niyetin Halis Olması, Samimiyet ve Dürüstlük	214
3.2.9.3. Maneviyatın ve Duygusal Bağların Güçlendirilmesi	218
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	221
KAYNAKÇA	231
EKLER	247
Ek 1: Mülakat Soruları	247
Ek 2: Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu.....	249

Ek 3: Etik Kurul İzin Belgesi	250
Ek 4: Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Araştırma İzin Belgesi	251
Ek 5: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Yalova Belediyesi ile Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Arasında Milli Piyango Rehabilitasyon Teşhis Tedavi ve Üretim Merkezi'nin Gündüzlü ve Yahu Bölümünün İşletilmesine İlişkin İşbirliği Protokolü (İlk 2 sayfası)	252
Ek 6: Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ile Yapılan Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler İçin Pul Boncuk Dikişleri” Projesinin Sözleşmesi (İlk 1 sayfası)	254
Ek 7: Alternatif Bakış Eğitim ve Kültür Demeği ile birlikte “21 Saat Farkındalık Projeleri: Bilardo” için Yapılan Başvuru (İlk 1 sayfası).....	255
Ek 8: Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ile Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği, Yalova Belediyesi, Yalova İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Yalova Halk Eğitim Merkezi arasında Gül Yetiştiriciliği Kursuna İlişkin Yapılan Protokol (İlk 1 sayfası)	256
Ek 9: Dernek ve Çalışmalarına İlişkin Fotoğraflar	257
ÖZGEÇMİŞ	260

KISALTMALAR LİSTESİ

EIGE	: Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UPIAS	: Ayrımcılığa Karşı Bedensel Engelliler Birliği (UPIAS)
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve saire

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Sosyal Sermaye Üzerine Yapılmış Doktora Tez Çalışmaları.....	8
Tablo 2. Sosyal Sermayenin Bütünleyici Kategorileri.....	16
Tablo 3. Sosyal Sermayenin İşlevselleştirilmesi.....	22
Tablo 4. Sosyal Sermayenin İki Alt Tipi ve Özellikleri.....	25
Tablo 5. Sermaye türleri.....	30
Tablo 6. Sosyal Sermayenin Süreci	37
Tablo 7. Dezavantajlı Grupların Sorunlarına Yönelik Sosyal Sermayenin Alanları ve Yerel Politikalar.....	55
Tablo 8. Sosyal Dışlanma ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırmalı Özeti	61
Tablo 9. Sosyal Uyumun Alanları.....	62
Tablo 10. Medikal Model ve Sosyal Modelin Özellikleri.....	66
Tablo 11. Yalova’da İkamet Eden Engellilere İlişkin Demografik Bilgiler	76
Tablo 12. Araştırmadaki Katılımcıları Tanıtıcı Bilgiler.....	84
Tablo 13. Araştırmadaki Katılımcıların Engeline İlişkin Bilgiler ve Üye Olduğu Diğer Dernek/Kuruluşlar	85
Tablo 14. Derneğe Üye Olma Nedenleri ile Derneğe Üyelik Çıktılarının Örtüştüğü Yönler	193

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Toplulukların Bağlanması (Bonding with communities).....	24
Şekil 2. Topluluklar Arasında ve İçinde Köprü Kurulması (Bridging between and among communities)	24
Şekil 3. Sosyal Sermayede Bağlama ve Köprüleme	26
Şekil 4. Toplulukları, Finansal ve Kamu Kurumlarında Bağlar Aracılığıyla Birleştirmek (Linking communities through ties with financial and public institutions).....	27
Şekil 5. Dezavantajı Belirleyen Etkenler ve Sonuçları	42
Şekil 6. Deneyimlenen ve Raporlanan Önyargıda Gerekçe: Baskı Modeli	44
Şekil 7. Temaların Gösterimi (Kod Birlikte Oluşma Modeli).....	80
Şekil 8. Kod Bulutu	81
Şekil 9. Engelli Olmanın Dezavantajlarına Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli.....	86
Şekil 10. Bireysel ve Ailevi Etkenlere İlişkin Kodların Yakınlık Haritası	88
Şekil 11. Sosyal ve Çevresel Etkenlere İlişkin Kodların Yakınlık Haritası	99
Şekil 12. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlara Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli.....	107
Şekil 13. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlara İlişkin Kodların Yakınlık Haritası.....	109
Şekil 14. İstikrar ve Değişim	118
Şekil 15. Sosyal Dışlanmanın Tezahürüne Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli	118
Şekil 16. Sosyal Dışlanmanın Tezahürüne İlişkin Kodların Yakınlık Haritası	120
Şekil 17. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engellere Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli	131
Şekil 18. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engellere İlişkin Kodların Yakınlık Haritası	132
Şekil 19. Sosyal Dışlanma, Ayrımcılık, Bütünleşme ve İçerme Farklılıkları.....	142
Şekil 20. Başa Çıkma Stratejileri ve Sosyal Sermayelere Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli	145
Şekil 21. Becerilerin Güçlü ve Zayıf Yönlerine İlişkin Kodların Yakınlık Haritası	146
Şekil 22. Sorunların Çözümünde Alınan Sosyal Desteğe İlişkin Kodların Yakınlık Haritası.....	153
Şekil 23. Mekân, Mahalle, Aile, Komşuluk, Akrabalık, Arkadaşlık Bağlarına Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli.....	171
Şekil 24. Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkilerine İlişkin Kodların Yakınlık Haritası.....	178
Şekil 25. Örgütlenme İmkânları ve Derneğe Üyeliğe Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli	185
Şekil 26. Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktılarına İlişkin Kodların Yakınlık Haritası	192
Şekil 27. İnsan Hakları Temelli Yaklaşım Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli.....	199
Şekil 28. Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İşbirliğine Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli	209

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Engelli Olmanın Dezavantajlarına Dair Kodların Frekans Dağılımı (%)	86
Grafik 2. Bireysel ve Ailevi Etkenlere İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)	87
Grafik 3. Bireysel ve Ailevi Etkenlere Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	88
Grafik 4. Sosyal ve Çevresel Etkenlere İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	98
Grafik 5. Sosyal ve Çevresel Etkenlere Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	98
Grafik 6. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlara İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	108
Grafik 7. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlara Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	109
Grafik 8. Sosyal Dışlanmanın Tezahürüne İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	119
Grafik 9. Sosyal Dışlanmanın Tezahürüne Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	119
Grafik 10. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engellere İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	132
Grafik 11. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engellere Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	132
Grafik 12. Başa Çıkma Stratejileri ve Sosyal Sermayelere Dair Kodların Frekans Dağılımı (%)	145
Grafik 13. Becerilerin Güçlü ve Zayıf Yönlerine Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	146
Grafik 14. Becerilerin Güçlü Yönlerine İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)..	147
Grafik 15. Becerilerin Zayıf Yönlerine İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%) ...	150
Grafik 16. Sorunların Çözümünde Alınan Sosyal Desteğe İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	153
Grafik 17. Mekân, Mahalle, Aile, Komşuluk, Akrabalık, Arkadaşlık Bağlarına Dair Kodların Frekans Dağılımı (%)	171
Grafik 18. Güvenin Kaynağına Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	172
Grafik 19. Güvenin Kaynağına İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)	172
Grafik 20. Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkilerine İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	177
Grafik 21. Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkilerine Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	178
Grafik 22. Örgütlenme İmkânları ve Derneğe Üyeliğe Dair Kodların Frekans Dağılımı (%).....	185
Grafik 23. Derneğe Üye Olma Nedenlerine İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	186

Grafik 24. Derneğe Üye Olma Nedenlerine Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	186
Grafik 25. Derneğe Yönlendiren Aktörlerin Varlığına İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)	189
Grafik 26. Derneğe Yönlendiren Aktörlerin Varlığına Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	189
Grafik 27. Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktılarına Ait Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)	191
Grafik 28. Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktılarına Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	192
Grafik 29. İnsan Hakları Temelli Yaklaşım Dair Kodların Frekans Dağılımı (%).....	199
Grafik 30. Özgü Hakların Tanımlanmasına/Tanınmasına İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	200
Grafik 31. Özgü Hakların Tanımlanmasına/Tanınmasına Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	200
Grafik 32. Hak İhlallerinde İzlenilen Yollara İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%).....	205
Grafik 33. Hak İhlallerinde İzlenilen Yollara Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	205
Grafik 34. Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İş Birliğine İlişkin Kodların Frekans Dağılımı (%).....	209
Grafik 35. Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İş Birliğine Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi	210

ÖZET

Tezin Başlığı: Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Rolü	
Tezin Yazarı: Yasin ERDURAK	Danışman: Doç. Dr. Recep YILDIZ
Kabul Tarihi: 28.10.2021	Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) + 246 (tez) + 13 (ekler)
Anabilim Dalı: Sosyal Hizmet	Bilim Dalı: Sosyal Hizmet
Çalışma dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan engelli bireylerin karşılaştıkları engellere ilişkin başa çıkma kapasitelerinin ve sosyal çevre ile bütünleşmelerinde izledikleri yolların sosyal sermaye bağlamında keşfedilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, dezavantajı belirleyen etmenlere, engelli bireylere toplumda atfedilen stereotiplerin ve dışlanmanın toplumla bütünleşmeye etkisine, geliştirilen becerilerin ve alınan sosyal desteğin baş etme kapasitesine etkisine yer verilmiştir. Bununla birlikte toplumla bütünleşmede sosyal sermaye bileşenlerinin (güven, dayanışma/iş birliği, sosyal ağlar/bağlar) katkısı, örgütlenmenin toplumsal bütünleşmeye katkısı ve sosyal sermayenin örgütlenmedeki konumu, özgü hakların dezavantajlara dair sorunların çözümündeki etkisi, toplumsal güven, dayanışma ve iş birliğinin toplumsal bütünleşme için önemi ele alınmıştır. Yaşanmış deneyimlerin ve atfedilen anlamların derinlemesine keşfedilebilmesi için fenomenolojik deseni temel alan niteliksel bir araştırma tercih edilmiştir. Araştırmanın örneklemini 5 ortopedik, 5 süregen, 5 görme ve 7 zihinsel engelli birey olmak üzere 22 katılımcıdan oluşmaktadır. Bu nitel çalışmada veriler yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Mülakatlarda katılımcılara 19 açık uçlu soru yöneltilmiştir. Ortaya çıkan ham veriler nitel veri analiz programı olan MAXQDA 2020 (20.4.0 versiyonu) programından faydalanılarak kodlanmıştır. Araştırma bulguları 9 ana tema altında sunulmuştur. MAXQDA programı kullanılarak üç analiz yöntemi uygulanmıştır. Kodların aynı tema altındaki yoğunluğunu tespit edebilmek amacıyla frekans analizi, kodlar arasındaki ilişkileri tespit edebilmek amacıyla yakınlık analizi ve engel türlerine göre kodların yoğunluğunu tespit edebilmek için gösterge temelli analiz yapılmıştır. Araştırmada şu sonuçlar ortaya çıkmıştır: 1) Dezavantajı, sadece engelli bireylerin “engelleri” belirlememektedir, sosyal ve çevresel etkenlerin belirleyici bir yönü bulunmaktadır. 2) Toplumda engelli bireylere atfedilen stereotipler ve ayrımcı/baskı kurucu uygulamalar sosyal dışlanmaya sebep olduğu için bireylerin toplumla bütünleşmesine zarar vermektedir. 3) Engelli bireylerin geliştirdiği becerilerin ve aldığı sosyal desteğin baş etme kapasitelerini güçlendirmesinde etkin bir rolü bulunmaktadır. 4) Engelli bireylerin sosyal sermaye ile irtibatlarını örgütlenme ile gerçekleştirdiği görülmektedir. 5) Örgütlenme seviyesi ile sermaye düzeyi arasında doğrusal bir ilişki olduğu, başka deyişle sosyal sermayenin aynı zamanda örgütlenme ile birlikte ortaya çıktığı keşfedilmiştir. 6) Yaşanılan dezavantaj durumlarına ilişkin tanınan özgü hakların sorunların çözümünde önemli olduğu ancak özgü hakların temel insan hakları söyleminden koparılmadan sunulması gerektiği görülmüştür. 7) Toplumsal bütünleşmenin dezavantajlı gruplar özelinde engelli bireyler için tanımına bakıldığında örgütlenmeyle mümkün olabildiği ve toplumsal güven, dayanışma ve iş birliğinin varlığıyla güçlenebildiği anlaşılmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Engellilik, Dezavantajlı Gruplar, Toplumla Bütünleşme, Sosyal Sermaye	

SUMMARY

Thesis Title: The Role of Social Capital for Integration into The Society of Disabled Persons	
Thesis Author: Yasin ERDURAK	Advisor: Assoc. Prof. Dr. Recep YILDIZ
Date of Acceptance: 28.10. 2021	Total Number of Pages: xii (pre text) + 246 (main body) + 13 (appendices)
Department: Social Work	Field of Study: Social Work
The study aims to explore the coping capacities of disabled individuals, who are among the disadvantaged groups, regarding the obstacles they encounter and the ways they follow in their integration with the social environment in the context of social capital. In this context, the factors that determine the disadvantage, the effects of stereotypes attributed to disabled people in the society and exclusion on social integration, the effects of the skills developed and the social support received on the coping capacity are included. However, the contribution of social capital components (trust, solidarity/cooperation, social networks/ties) on social integration, the contribution of organization on social integration and the position of social capital in organization, the effect of specific rights in solving issues related to disadvantages, the importance of social trust, solidarity and cooperation for social integration have been discussed. A qualitative research based on phenomenological design was preferred in order to explore lived experiences and attributed meanings in depth. The sample of the study consists of 22 participants, including 5 orthopedic, 5 chronic, 5 visually and 7 mentally disabled individuals. Data were collected through semi-structured interviews in this qualitative study. During the interviews, 19 open-ended questions were asked to the participants. The resulting raw data were coded using the qualitative data analysis program MAXQDA 2020 (version 20.4.0). Research findings are presented under 9 main themes. Three analysis methods were applied using the MAXQDA program. Frequency analysis was used to determine the density of the codes under the same theme, proximity analysis to determine the relationships between the codes, and indicator-based analysis to determine the density of the codes according to the types of obstacles. The following results emerged in the research: 1) The disadvantage is that not only disabled people determine the “barriers”, social and environmental factors have a determining aspect. 2) Since the stereotypes and discriminatory/oppressive practices attributed to disabled people in society cause social exclusion, they harm the integration of individuals into the society. 3) The skills developed and social support received by disabled individuals have an active role in strengthening their coping capacity. 4) It seems that disabled individuals make contact with social capital through organization. 5) It has been discovered that there is a linear relationship between the level of organization and the level of capital, in other words, social capital also emerges with organization. 6) It has been seen that the specific rights granted regarding the disadvantaged situations are important in order to solve the issues, but that specific rights should be presented without breaking away from the basic human rights discourse. 7) When we look at the definition of social integration for disadvantaged groups, especially for disabled individuals, it is understood that it is possible with organization and could be strengthened by the existence of social trust, solidarity and cooperation.	
Keywords: Disability, Disadvantaged Groups, Social Integration, Social Capital	

GİRİŞ

Bireylerden gruplara, gruplardan topluluklara, topluluklardan topluma ve toplumdan devlete dönüşen sosyal yapılar içerisinde insan doğuştan hissetme, düşünme, kendisini ifade etme ve sosyalleşme becerilerini kullanma ihtiyacı içerisinde. Bu durum, insanın sadece bedenden ibaret olmadığını, duygu ve düşünceleriyle psiko-sosyal açıdan da değerli olduğunu göstermektedir. Sosyal yapılar içerisinde yer alan ve değer bulan sosyal ilişkiler, aidiyet, karşılıklı güven, dürüstlük, değerler, normlar gibi sosyal sermayenin unsurları ise özelde bireylerin birbirine kenetlenmelerinde ve toplumla bütünleşmelerinde genelde ise toplumsal buhranların atlatılmasında bir araç ve aynı zamanda toplumlar için bir amaç olarak insan onuruna ve değerine katkı sunmaktadır.

Bilinen odur ki tüm toplumlar sosyal sermayeye sahiptir ve dürüstlük, karşılıklılık gibi ölçütlerle sahip oldukları farklılıklar ise “güven çemberi” olarak adlandırılmaktadır. Aileler güçlü bir sosyal sermaye ve güven kaynağı olmuştur. Aile bağlarının gücü ise toplumdan topluma değişiklik göstermekte ve toplumun vermiş olduğu yükümlülüklerle göre gücü değişmektedir. Sosyal sermaye, aile ve devlet arasında ara bulucu olan grupların ve örgütlerin yani sivil bir toplumun kurulmasında etkilidir. Aynı zamanda, sosyal sermaye, çok kültürlü bir toplum içerisinde yer alan farklı grupların kendi çıkarlarını savunmak için bir fırsat sağlamaktadır (Fukuyama, 2002: 32, 35). Engelli bireyler de bu fırsattan özellikle engelli dernekleri vasıtasıyla yararlanabilmektedir. Engelliler, genelde sosyal adaletsizliğe, marjinalliğe, yoksulluğa maruz kalan savunmasız bir grup olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle toplumun, sorunlara ilişkin uygun yanıtı vermesi ve bireylerin, ailelerinin ve toplulukların maddi ve manevi ihtiyaçlara ilişkin sorumlulukların belirlenmesi, sosyal adaleti ve gelişimini sağlayabilir. Onurlu ve kaliteli yaşam koşulları, toplumun tüm üyelerini dâhil eden, karşılıklı ilişkileri temel alan ve insan haklarına ve özgürlüklerine saygıyı temel alan yaklaşımla öngörülebilir (De Zaldo, 1999: 4).

Engelli bireyler, kendilerini güvende hissetmediklerinde yaşam becerilerini etkileyen bazı temel sorunlara sahip olabilmektedir: seçim ve kontrol eksikliği, bakım/sağlık personeliyle ilgili sorunlar, sosyal ilişkilerdeki sorunlar (zorbalık/mağduriyet) ve bunlarında sonucunda ortaya çıkan korku duygusu. Bireylerin evdeki veya bir bakım kuruluşundaki yaşam ortamları üzerinde seçim ve kontrol düzeyinin azalması, güvenlik duygusunun zarar görmesine sebep olabilmektedir. Bununla birlikte, kişisel bakımın sağlanmasında yardımcı olan personelin bireylere tam anlamıyla yardım etmemesi ve doğru bir şekilde yeterli zamanı ayırmaması da bireylerde güvensizlik yaratabilmektedir (Robinson, 2013: 106-108). Örneğin; zihinsel engellilerin güvende olmalarının önemini tartışmak ve istismara uğrarlarsa şayet hangi desteğe ihtiyaç duyduklarını belirlemek için yapılan bir araştırmada ulaşılan sonuç bunu ortaya koymaktadır. %98,1 ile bireylerin kendilerini ifade etmesinin, %97,2 ile tanıdık birisinin kendilerinin nerede olduğunu her zaman bilmesinin ve %94,4 ile kötü insanlardan uzak durulmasının ve sorunları paylaşabilecek birisinin olmasının engellilere kendilerini güvende hissetmelerinde destek olduğu görülmüştür (Northway vd, 2013: 238-240). Bu bağlamda, ifade edilen güven örneğinden de hareketle denilebilir ki engelli bireyler hem engellerinden hem dış etkenlere bağlı gelişen durumlardan dolayı dezavantaj/dezavantajlar yaşayabilmektedir. İşte bu noktada, bir öznenin gerekliliği ve dezavantaj/

dezavantajları gidermeye ilişkin sosyal destek mekanizmalarının varlığı tartışılmaktadır. Öznelerin toplumla kurduğu dayanışma ve iş birliği ise toplumların sosyal sermaye kapasitesini ve dolayısıyla engelli bireylerin dezavantaj karşısındaki duruşunu güçlendirmektedir. Bireyin ve toplumun güçlendirilmesindeki nihai amaç ise toplumsal bütünleşme ve toplumsal katılımdır.

Müzakereci demokrasi, tartışmaya, düşünmeye ve düşünmeye değer veren, farklı görüş ve tercihlere sahip farklı insanların bir araya gelmesini sağlayan bir demokrasi biçimi olarak tanımlanmaktadır. Müzakereci demokraside de ana kriter, yalnızca kapsayıcılık olarak ele alınırsa ve belli kişilerin müzakereye katılmasını yasaklayarak zayıflarsa, müzakereci demokrasinin meşruiyeti azalmakta ve haksız kararlar verme riski ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, adaletsizlikleri dile getirmek, çeşitli iletişim yöntemlerini kullanmak ve her engelli bireyi müzakere sürecine dâhil etmek gerekmektedir. Örneğin; insanlar yalnızca bir tür anket doldurmayı gerektiren yazılı bilgilerle davet edilirse, disleksi veya sınırlı görme yetisi olan bireyler dışlanır. Müzakere, tekerlekli sandalye erişimi olmayan bir binada bulunuyorsa, sınırlı hareket kabiliyeti olan kişilerin katılımı mümkün değildir. Ayrıca, müzakere, zayıf akustığı olan veya bir tercüman yardımı olmadan yapılan bir odada yapılırsa, işitme güçlüğü çeken kişilerin katılımını engeller. Odadaki yankılama, floresan ışıkların titremesi, gürültülü durumlar ve duyuşal uyarıcılarla dolu bir oda, otizm spektrum bozuklukları olan insanların katılmasını önler (Raisio vd., 2014: 79, 82, 84). Bu bağlamda, erişilebilir olmayan yapı ve mekânlar gibi engelli bireylere dezavantaj yaratan durumların önlenmesi, engelli bireylerin toplumla bir araya gelmesini yani sosyal katılımını sağlayabilir.

Öte yandan, bireylerin sosyal katılım hakkını garanti etmek zordur. Bir adım olmasına rağmen erişim engellerini azaltarak veya engelli bireylere haklarını bildirerek sosyal katılımı sağlamak mümkün görünmemektedir. Engellilerin haklarını sadece devletlerin güvence altına alması, toplulukların engelli bireyleri damgalamasını engelleyememektedir. Dolayısıyla, topluma dâhil olma ve sosyal katılım sağlayabilme, devletle iş birliği içinde olan bireyler, gruplar ve topluluklarla mümkündür (McCrary, 2017: 285). De Zaldo (1999: 13-14) toplum ile engelli bireyler ve ailelerinin toplumla bütünleşmesi için aşağıdaki şu durumların desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir:

- Profesyoneller tarafından kendilerine taktiksel yollarla sunulan açık tanılara erişim,
- Kişisel durumlarını en iyi şekilde ele almak için gerekli eğitim,
- Çocuk bakımını iyileştirmek için toplum desteği,
- Finansal ve insan kaynakları,
- Vergi indirimi,
- Mevcut hizmetler hakkında bilgi ve rehberlik,
- Kaliteli sağlık ve eğitim hizmetleri,
- Ev uyarlamaları/adaptasyonu,
- Aileyi destekleyen bilinçli komşular,
- Benzer durumlarda ebeveynlerden duygusal destek,
- Profesyoneller ve diğer ebeveynlerle takım çalışması,
- Engelli bireyler lehine örgütlere katılma fırsatları,
- Sosyal izolasyonu önlemek ve ebeveynlere/kardeşlere boş zaman sağlamak için sosyal destek.

Bu çalışma, engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde sosyal sermayenin rolünü ve yaşanan dezavantaj durum/durumlara karşı geliştirilen başa çıkma stratejilerini irdeleyen özgün bir çalışmadır. Sosyal sermayeye bileşenlerinin (güven, dayanışma/iş birliği, sosyal ağlar/bağlar) toplumsal bütünleşme üzerindeki anlamını keşfedebilmek maksadıyla tezin birinci bölümünde sosyal sermayenin mahiyeti ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü, sosyal sermayenin tanımını ve içeriğini farklı açılardan temellendirirken, sosyal sermaye üzerinden geliştirilen temel kuramsal yaklaşımlar, boyutlar ve düzeyler ve türler hakkında açıklık getirmektedir. Sermayenin iktisadi bir kavram olarak nitelendirilmesinin ötesinde eklenen “sosyal” kavramı, sermayeyi sosyal ilişkiler bağlamında ele alınmasını gerekli kılmıştır. Öyle ki sosyal sermaye düzeyinin aynı zamanda bir toplumun gidişatı hakkında ipuçları verebileceği literatürde ifade edilmiştir. Sosyal sermayenin toplumda farklı düzeyde/görünümde olan varlığı ile bireylere, gruplara ve toplumlara sunduğu kaynak geniş bir perspektifle irdelenmiştir. Bu kaynakların başında sosyal sermayenin temel stokları (güven, normlar ve ağlar) gelmektedir. Aynı zamanda güvenin varlığının iş birliği ve dayanışma için önemine dikkat çekilmiştir. Üç düzeyde literatürde yer alan bağlayıcı, köprü kuran ve birleştirici sosyal sermaye türlerinin bireylerin toplumla bir araya gelmesindeki etkisi ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, sosyal sermayenin gruplara ve topluluklara bir arada olmayı ve ortak hareket içermeyi sağlayan kolektif bir amaç duygusu verip vermediği tartışılmıştır. Belirtilen bu hususlar, sosyal sermaye bileşenlerinin toplumsal bütünleşmedeki rollerinin anlaşılmasında ve dolayısıyla çalışmanın bulgularının irdelenmesi açısından belirgin bir içgörü sağlamaktadır.

İkinci bölümde, çalışmanın bir bileşeni olan dezavantaj ve dezavantajı belirleyen etmenler literatürde incelenmiş olup kavramsal mahiyeti ortaya konulmuştur. Dezavantajla bağlantılı olmak üzere önyargı ve ayrımcılığın toplumsal etkileri irdelenmiştir. Yapılmış çalışmalar ve örneklerle basmakalıp yargılar (stereotipler) konusuna açıklık kazandırılmıştır. İnsan haklarının söyleminin özgül haklar ve dezavantajlı grupların toplumsal katılımı açısından gerekliliği üzerine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, katılımı etkileyen veya belirleyen sosyal politikaların dezavantajlı grupların sorunlarına yönelik etkililiği tartışılmıştır. Son olarak, genelde dezavantajlı grupların özelde ise engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde yaşadığı engellerin ne olduğunu ve literatürde bir çözüm aracı olarak nitelendirilen sosyal sermayenin konumunu geniş bir perspektifle aktarmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisi ve bulgularına yer verilmiştir. Çalışma sonunda elde edilen verilerin analiz edilmesinden sonra ortaya çıkan bulgular dokuz ana temaya ayrılmıştır. Bu temalar şu başlıklar ile ifade edilmiştir. “Engelli Olmanın Dezavantajları”, “Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlar”, “Sosyal Dışlanmanın Tezahürü”, “Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engeller”, “Başa Çıkma Stratejileri ve Sosyal Sermayeler”, “Mekân, Mahalle, Aile, Komşuluk, Akrabalık, Arkadaşlık Bağları”, “Örgütlenme İmkânları ve Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktıları”, “İnsan Hakları Temelli Yaklaşım” ve “Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İş birliği”.

Bulguların ele alındığı *ilk temada* bireysel ve ailevi etkenler ile sosyal ve çevresel etkenler olmak üzere engelli olmanın dezavantajları iki alt tema ile irdelenmiştir. Bireysel ve ailevi etkenler, bireyin kendi var olan engellerinden dolayı ve ailenin engelli bireye ilişkin

yaklaşımında dolayı ortaya çıkan dezavantaj durumlarını sunmaktadır. Bunlar hastalık durumları, kabullenmeme, kendi kendine yetememe, ebeveynlerin gelecek endişesi, ifade etme/iletişim sorunları, özgüven kaybı, babaların sürece katılmaması ve örgütlenmeme ve bencilik şeklinde alt kodları içermektedir. Sosyal ve çevresel etkenler ise bireyin veya ailesinin dışında gerçekleşen olay ve durumlar sebebiyle engelli bireyi dezavantajlı kılan noktaları içermektedir. Bu bağlamda oluşturulan alt kodlar ise erişilebilir çevrenin yoksunluğu, istihdamdaki yetersizlikler, ulaşımdaki kısıtlılıklar, eğitimde yönlendirme eksikliği, saygı kültürünün yoksunluğu ve pandemi başlıkları ile ortaya konmuştur.

Engellilere/engellere atfedilen stereotipler ve yaklaşımlar olarak adlandırılan *ikinci temada* engelli bireylerin yaşamış olduğu olaylardan/deneyimlerden hareketle toplumda karşılaştıkları önyargılı durumların varlığı incelenmiştir. Bununla birlikte bu temada engelli bireylerin toplumda karşılaştığı yargıların yaşantılarını hangi boyutta etkilediğine, nasıl bir dezavantaj yarattığına ve toplumsal katılıma hangi noktada zarar verdiğine bakılmıştır. Empatik olmayan tutum, acıma duygusuyla yaklaşma, engelliye hasta/rahatsız olarak görme, yapamaz/beceremez/başaramaz algısı, suçlayıcı bir tavrın sergilenmesi ve hakaret içeren söylemler olmak üzere altı alt kod ile irdelenmiştir.

Çalışmanın *üçüncü temasında* engelli bireylerin toplumsal katılımını engelleyen, katılım süreçlerinden dışlayan ve sosyal ilişkilerin kurulmasını engelleyen noktalara açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, engelli bireylerin yakın veya sosyal çevreden gördüğü tutumların ve yaklaşımların dışlanmalarında etkilerine dikkat çekilmektedir. Birey olarak görülmemesi, mekânsal dışlanmaların yaşanması, engellerin gözle görünür olmaması, yardımcı olmaktan kaçınma ve sorumluluk almaya karşı isteksizlik olmak üzere beş boyutta ele alınmıştır.

İkinci ve üçüncü temasıyla da ilişkili olmak üzere toplumsal birlikteliğin önündeki engeller adlı *dördüncü temada*, engelli bireylerin bakış açılarından, deneyimlerinden ve yaşamış olduğu dezavantaj/dezavantajlardan hareketle engelli bireylerin toplumla bütünleşmesine engel olan hususlar yedi alt kodlama ile ortaya konulmuştur. Bunlar düşünsel farkındalığın olmayışı, ulaşım/erişim engeli, sözde/sembolik ilginin varlığı, engelli bireyin kendisi, ailelerin çocuk yetiştirme tutumları, maddi imkânlarla sahip olmama ve alınan/verilen eğitim düzeyi başlıkları ile ifade edilmiştir.

Çalışmanın *beşinci temasında*, engelli bireylerin yaşamış olduğu dezavantajlı durumlara ilişkin geliştirilen başa çıkma stratejilerini irdelleyebilmek ve sosyal sermaye bağlamında katkısını tartışabilmek amacıyla becerilere ilişkin güçlü yönler, becerilere ilişkin zayıf yönler, sorunların çözümünde alınan sosyal destek ve sosyo-ekonomik desteklerin varlığı ve yeterliliği alt kodları ile konu geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Becerilere ilişkin güçlü yönler içerisinde yer alan alt kodlar bireylerin kendi başa çıkma kapasitelerini beceriler kazanarak güçlendirdiğini, zayıf yönler içinde yer alan alt kodlar ise bireylerin sahip olduğu engellerden, maddi imkânların kısıtlılığından, fayda çıktısını içermemesinden kaynaklı becerilerini güçlendiremediğini veya güçlendirmeyi denemediğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, bireylerin başa çıkma stratejilerini belirleyen tek etmenin geliştirilen becerilerin varlığını olduğunu söylemek yeterli değildir. Aynı zamanda engelli bireylerin kendi gayreti

başta olmak üzere yakın/tanıdık çevreden, dernekten, dernek dışında diğer kurum ve kuruluşlardan ve profesyonellerden aldığı desteğin etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Mekân, mahalle, aile, komşuluk, akrabalık, arkadaşlık bağları konusu –*altıncı tema*- ise iki alt tema ile kodlanmıştır: güvenin kaynağı ve sosyal ilişkilerin sosyal entegrasyona etkileri. Bu bölümde sosyal sermayenin bileşenleri arasında yer alan güvenin engelli bireylerin kendi sosyal ilişkisini nasıl etkilediğinin ve kurulan sosyal ilişkiler bağlamında toplumla bütünleşme örüntülerinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Sosyalleşme ve yardımlaşma (pozitif ve negatif ilişkilerin varlığında) başta olmak üzere sahip çıkma/göz kulak olma, gündelik işlerin/ ihtiyaçların karşılanması ve kişisel gelişim olmak üzere kurulan sosyal ilişkilerin çıktısı dört boyutta anlamlandırılmıştır.

Örgütlenme imkânları ve derneğe üyelik ilişki ağlarının çıktıları başlıklı *yedinci temada* derneğe üye olma nedenleri, yönlendiren aktörlerin varlığı ve derneğe üyelik ilişki ağlarına çıktılarına bakılmıştır. Engelli bireylerin yaşamış olduğu dezavantaj karşısında örgütlenme ihtiyacı derneğe çeşitli sebeplerle üye olmalarını belirlemiştir. Bu sebepler, sosyalleşme, paylaşma ve çevre edinme, kişisel çıkarları sağlama/koruma, başkalarına faydalı olma ve sorunları birlikte çözme alt kodları ile ortaya konulmuştur. Derneğe üyeliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan aynı zamanda sosyal sermayenin bir bileşeni olan ağların engelli bireylere sunduğu katkılar ise altı alt kod ile irdelenmiştir: ortak yükün paylaşımı, gündelik aktivitelerin paylaşımı, arkadaş edinme, sorunların istişare edilmesi, becerilere katkı sunma ve ilgili görevlerin ve sorumlulukların üstlenilmesi.

İnsan hakları temelli yaklaşım konusu engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde özgül hakları irdelemektedir. Sekizinci temada da özgül hakların varlığı, hakların herkese özgüllüğü, istismara karşı yaptırım gücü, vicdan ve empati karşısında zorundalık bağlamında tartışılmıştır. Yaşanılan dezavantaj/dezavantajlara ilişkin engelli bireyler tarafından anlamlandırılan özgül hakların mahiyeti ve hak ihlallerinde izledikleri yollar ele alınmıştır.

Bulgularda *son tema* olan toplumsal güvenin tesisi, dayanışma ve iş birliği bölümü ise karşılıklı anlayışın varlığı ve bilinçlendirme; niyetin halis olması, samimiyet ve dürüstlük; maneviyatın ve duygusal bağların güçlendirilmesi olmak üzere üç alt kod ile kodlanmıştır. Toplumsal güven başta olmak üzere dayanışmayı ve iş birliğini mümkün kılan, zayıflatan ve güçlendiren noktalar incelenmiştir.

Çalışmanın Konusu

Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Rolü başlıklı bu çalışmanın konusu, dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan engelli bireylerin karşılaştıkları engellere ilişkin başa çıkma kapasitelerinin ve sosyal çevre ile bütünleşmelerinde izledikleri yolların sosyal sermaye bağlamında keşfedilmesidir.

Çalışmanın Önemi

Çalışmanın üç temel bileşenlerinden olan özelde engelliler ve genelde dezavantajlı gruplara, sosyal sermayeye ve toplumsal bütünleşmeye ilişkin araştırmalar birbirlerinden bağımsız olarak mevcuttur. Ancak aralarındaki bağa ilişkin araştırma Türkiye’de daha önce yapılmamıştır ki bu nitel çalışma bir eksiği tamamlamaktadır.

Çalışmanın Amacı

- i. Dezavantajı, engellere sahip olmanın mı ve/veya engelli bir birey olmanın mı belirleyip belirmediği;
- ii. Toplumda engelli bireylere atfedilen stereotiplerin ve sosyal dışlanmanın görülmesinin engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerini etkileyip etkilemediği;
- iii. Engelli bireylerin geliştirdiği becerilerin ve aldığı sosyal desteğin baş etme kapasitelerini güçlendirmesinde bir role sahip olup olmadığı;
- iv. Engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde sosyal sermayenin temel bileşenlerinin (güven, dayanışma/iş birliği, sosyal ağlar/bağlar) ne gibi katkısının olup olmadığı;
- v. Derneğe üyelikle/örgütlenme ile birlikte ortaya çıkan sosyal ilişkiler ağının toplumsal bütünleşmeyi ne yönden etkileyebildiği;
- vi. Yaşanılan dezavantajlara dair özgü hakların sorunların çözümünde etkisinin olup olmadığı;
- vii. Toplumsal bütünleşme kanallarında toplumsal güvenin, dayanışma ve iş birliğinin ne gibi katkısının olup olmadığı sorularına cevap aramak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Yöntem ve Teknikleri

Engelli bireylerle yapılan bu çalışmada yaşanmış deneyimlerin ve atfedilen anlamların bütüncül, ayrıntılı ve derinlemesine keşfedilebilmesi için fenomenolojik yaklaşımı/deseni temel alan niteliksel bir araştırma tercih edilmiştir. Bununla birlikte, engel türlerine göre ortak örüntülerin belirlenmesi amacıyla maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın örneklemini 5 ortopedik, 5 süregen, 5 görme ve 7 zihinsel engelli birey olmak üzere 22 katılımcıdan oluşturulmuştur.

Maksimum çeşitlilik örnekleminin aynı zamanda amaçlı bir örneklem olması, katılımcıların araştırmaya alınma kriterlerinin belirlenmesini zaruri tutmuştur. Katılımcıların 18 yaşından küçük olmamaları; görme, ortopedik, süregen veya zihinsel engel türlerinden birine sahip olmaları; psikiyatrik rahatsızlığının olmaması; araştırmaya katılımının gönüllülük esasına dayanması araştırmaya alınma kriterlerini oluşturmaktadır. Zihinsel engelli bireylerin araştırmadaki temsiliyetini sağlayabilmek amacıyla zihinsel engelli bireyler yerine zihinsel engelli bireylerin ebeveynleri katılımcı olarak araştırma sürecine dâhil edilmiştir.

Örneklemin oluşturulması için Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği ile iş birliğine gidilmiştir. Derneğin kayıtlı üyeleri ile dernekten hizmet alan engelli bireyleri (zihinsel engelli bireyler için ebeveynlerini) çalışmaya davet etmek üzere bir metin hazırlanarak dernek merkezinde görev yapan personele iletilmiştir. Araştırmaya katılma isteğini derneğe bildiren bireylerin isim ve telefon numaraları dernekte çalışan görevliler tarafından araştırmacıya bildirilmiştir. Çalışmaya katılma kriterlerine uygun olduğu tespit edilen katılımcılara ise çalışmaya katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı ve yazılı onayının alınacağı, çalışmanın akademik bir çalışma olduğu ve maddi bir boyutunun bulunmadığı, katılımcılara ve araştırmacıya parasal bir getiri sağlamayacağı, çalışmanın amacı, mülakat sırasında kendisine sorulacak soruların genel kapsamı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanında, katılımcılara mülakatın ses kaydının alınacağı, isterlerse mülakat sırasında veya sonradan çalışmadan ayrılabilceği, ses kayıtlarının birebir yazıya

aktarıldıktan sonra silineceği, çalışmada verdiği bilgilere atıf yapılacaksa şayet kendi adıyla değil bir rumuz ile atıfta bulunulacağı, katılımcı kimliğinin hiçbir şekilde ifşa edilmeyeceği, toplanan verilerin çalışmanın amacı dışında kullanılmayacağı hususları da paylaşılmıştır.

Çalışmanın verileri, araştırma problemine uygun olarak belirlenmiş 19 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakatlar ile toplanmıştır. Mülakat öncesinde sosyo-demografik bilgilerini toplamak amacıyla katılımcıya 12 soru yöneltilmiştir. Mülakat sonunda katılımcıya eklemek istediği bir hususun olup olmadığı sorulmuştur. Mülakatlarda katılımcılara yöneltilen sorular ve Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'nun 16.10.2020 tarih ve 2020-38 sayılı onayı ile kullanılmıştır.

Mülakatlar katılımcıların izinleri doğrultusunda ses kayıt cihazı ve olası sorunlara karşı yedek kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir. Mülakatlar 50-90 dakika arasında sürmüştür. Mülakatlar, pandemi sürecinin gerektirdiği kurallara (hijyen, sosyal mesafe, maske, birebir görüşme...) dikkat edilerek uygun görülen mekânlarda (dernek binasında ve katılımcıların evinde) yapılmıştır. Mülakat sonrasında ses kayıtlarının transkripsiyonu çıkarılmıştır. İlgili ses kayıt dosyaları Word programına metin halinde aktarılmıştır. Sonrasında tüm metin dosyaları incelenip araştırma problemiyle/olgusuyla ilgili veya bağlantılı olmayan kısımlar "(...)" işaretlemesi ile metin dosyalarından çıkarılıp kodlama aşamasına geçilmiştir. Çalışmada nihai hale getirilen metin dosyaları ile ortaya çıkan ham veriler nitel veri analiz programı olan MAXQDA 2020 (20.4.0 versiyonu) programından faydalanılarak kodlanmıştır.

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi güçlü yanlarının varlığının yanında bu çalışmada da bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Araştırmanın modelinde ifade edildiği üzere, ele alınan problem ve olgunun gereği olarak nitel bir yöntem tercih edilmiştir. Nitel yöntem, çalışmaya avantajlar sağlamıştır. Ancak beraberinde bazı sınırlılıklar da getirmiştir.

Araştırmanın örnekleme, amaçlı olarak araştırmanın örnekleme bölümünde belirtilen bazı kriterlere uygun olarak seçilen katılımcılardan oluşturulmuştur. Doyum noktasına ulaşmaya kadar mülakatlara devam edilmiştir. Yapılan mülakatlardan elde edilen sonuçlar nitel araştırmanın doğası gereği ortopedik, görme, süregen ve zihinsel engelleri kapsayan evreni temsil etmemektedir. Bu durum, sadece bu çalışma için geçerli olmamakla birlikte nitel araştırma yöntemini temel alan tüm çalışmalar için geçerlidir.

Bununla birlikte, zihinsel engelli bireylerin temsiliyetini sağlamak amacıyla ebeveynleri ile mülakatlar yapılmıştır. Birebir zihinsel engelli bireyin kendisi ile mülakatların yapılamaması, çalışma için bir sınırlılık olarak düşünebilir. Ancak ebeveynlerin çocuklarını düşünerek deneyimlerini ve düşüncelerini iletmesi, çalışmaya ciddi katkılar sunmuştur. Bu katkı, araştırmanın bulguları kısmında açıkça görülmektedir. Bu bağlamda, ifade edilen bir sınırlılığın olmasına karşın zihinsel engelli bireylerin ebeveynlerinin temsiliyet noktasında çalışmaya dâhil edilmesi isabetli bir karar olmuştur.

Literatür İncelemesi

Yapılan literatür taramasında “sosyal sermaye” adı altında 49 doktora tez çalışmasının olduğu görülmüştür. Sosyal hizmet/ler alanı üzerinden yapılan iki doktora tez çalışması bulunmaktadır. Bu tezlerden ilki, “Madde bağımlısı ergenlerin tedavi sonrası toplumla yeniden bütünleşme deneyimleri ve sosyal sermaye yaklaşımı temelinde sosyal hizmet müdahalesi” (Polat, 2012) başlıklı doktora çalışmasıdır. İkincisi, Abay’ın (2018) “Sosyal sermaye, sosyal ağlar ve sosyal destek ilişkisi Sultanbeyli ve Kadıköy’de sosyal hizmet merkezlerine başvuranlara ilişkin karşılaştırmalı durum çalışması” adlı doktora çalışmasıdır.

Doktora tezlerinde sosyal sermayenin çalışma alanlarına bakıldığında; liselerdeki başarı düzeyi, akademide sosyal ağ ve bilgi yaratma, değer ilişkisi, eğitim ortamlarına ilişkin algılar, üniversiteden mezun olan bireylerin benlik algısı (eğitim); sosyal sermayenin müşteri teminine etkisi, iş doyumunu, girişimcilik, yenilikçilik/inovasyon, kadınların kariyer girişimleri, ekonomik büyüme ve kalkınma (işletme/yönetim/politika); madde bağımlısı gençlerin toplumla bütünleşmesi, yoksulluk, sosyal destek, topluluk duygusu/toplumsal ilişkiler, bireysel farklılıklar, (sosyal hizmet/ler & sosyoloji); ağ yaklaşımı ve formel örgütlerde ilişkiler (sosyal ağlar); kültürel zeka, sanat yatırımları (kültür); sağlık davranışları (sağlık); konuları ile ele alındığı görülmektedir.

Tablo 1. Sosyal Sermaye Üzerine Yapılmış Doktora Tez Çalışmaları

SN	Yazarın Adı Soyadı	Yıl	Tez Adı	Konu
1	Sertaç Ercan	2021	Sosyal sermaye perspektifinden sosyal girişimlerin Türkiye'deki yolculuğu	İşletme
2	Derya Nur Türkseven	2020	Sosyal sermaye ile kalkınma ilişkisi: Ulusal ve bölgesel düzeyde mukayeseli analiz	Ekonomi
3	Harika Varol Aysa	2020	Avrupa Birliği hibe projelerinin sosyal sermaye oluşumuna etkileri: 'Gelecek Eğitimde, Eğitim Konak'ta' proje örneği	Ekonomi, Sosyal Bilimler
4	Oğuz Kaya	2020	Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmenlerin sosyal sermaye düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi	Eğitim ve Öğretim
5	Deniz Çıpa	2020	Duygusal ve kültürel zekâ, sosyal sermaye, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık ilişkileri: Eğitim sektöründe bir çalışma	İşletme
6	Abdil Arı	2020	Spor eğitimi veren kurumlardaki akademisyenlerin örgütsel sosyal sermaye, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel güven düzeyleri arasındaki ilişki	Spor
7	Alp Can Arısoy	2019	Sosyal sermaye odaklı kentsel canlandırma yaklaşımı: Yeldeğirmeni örneği	Mimarlık, Şehircilik ve Bölge Planlama
8	Ayşe Hilal Özgün	2019	Sosyal sermaye, entelektüel sermaye, inovasyon ve performans ilişkisi: Sağlık kurumları üzerine bir araştırma	Sağlık Kurumları Yönetimi, İşletme
9	Muhammet İbrahim Akyürek	2019	Okullarda sosyal sermaye ve örgüt sağlığı ilişkisi	Eğitim ve Öğretim
10	Metin Söylemez	2019	Dönüşümsel liderlik, sosyal sermaye, özyeterlilik ve lider-üye etkileşimi ilişkisi: Kocaeli serbest bölgesinde bir araştırma	İşletme
11	Fatih Mutlu Özbilen	2019	Öğretmen adaylarının sosyal sermaye ve girişimcilik düzeylerinin değerlendirilmesi	Eğitim ve Öğretim

12	Ayhan Direk	2019	Eğitim örgütlerinde sosyal sermaye ve şiddet eğilimi düzeyi	Eğitim ve Öğretim, Sosyoloji
13	Günay Yıldız	2018	Adölesanlarda sosyal sermaye, fiziksel benlik algısı ve fiziksel aktivite arasındaki ilişki	Halk Sağlığı, Sosyoloji
14	Suzan Urgan	2018	Sosyal sermaye ve pozitif psikolojik sermayenin kültürel zekâyla ilişkisine yönelik sağlık sektöründe uluslararası bir çalışma	İşletme
15	Sümeyye Beyza Abay	2018	Sosyal sermaye, sosyal ağlar ve sosyal destek ilişkisi Sultanbeyli ve Kadıköy'de sosyal hizmet merkezlerine başvuranlara ilişkin karşılaştırmalı durum çalışması	Sosyal Hizmetler
16	Ayşegül Düzgün	2018	Stratejik liderlik, sosyal sermaye ve performans arasındaki ilişkiler: ISO 500 işletmelerinde nitel bir araştırma	İşletme
17	İsa Bayhan	2018	Liderlik davranışının duygusal emek ve yenilikçi iklim üzerindeki etkisinde sosyal sermaye ile entelektüel sermayenin aracılık rolü: Otel işletmelerinde bir araştırma	Turizm, İşletme
18	Emrah Örgün	2018	Otel işletmelerinde sosyal sermaye ve psikolojik sermaye ilişkisinde örgütsel sosyalleşmenin rolü	Turizm, İşletme
19	Serdar Yay	2018	Kurumsal iktisat perspektifinden mali kurumlara güven ve sosyal sermaye ilişkisi: Teori ve uygulama	Ekonomi, Maliye
20	Hülya Ağcasulu	2017	Ağ yaklaşımı ve sosyal sermaye kuramı perspektifinden formel örgütlerde ilişkiler: Belediye meclisi sosyal ağ analizi incelemesi	Kamu Yönetimi, Siyasal Bilimler
21	Belma Suna	2017	Otel işletmelerinde sahip ve yöneticilerinin sosyal sermaye unsurlarından sosyal ağlarının müşteri teminine etkisi Gaziantep örneği	Turizm, İşletme
22	Tuba Akar	2017	Sosyal sermaye, inovasyon ve büyüme: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerine ampirik bir uygulama	Ekonomi
23	Belma Suna	2017	Otel işletmelerinde sahip ve yöneticilerinin sosyal sermaye unsurlarından sosyal ağlarının müşteri teminine etkisi Gaziantep örneği	Turizm, İşletme
24	Hale Alan	2017	Kadınların kariyer gelişimlerinde sosyal sermaye edinme biçimleri: Bağımsız kadın yönetim kurulu üyeleri üzerine bir araştırma	İşletme
25	Hülya Ağcasulu	2017	Ağ yaklaşımı ve sosyal sermaye kuramı perspektifinden formel örgütlerde ilişkiler: Belediye meclisi sosyal ağ analizi incelemesi	Kamu Yön. Siy. Bil.
26	Bersu Bahtiyar	2017	Sosyal sermaye faktörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin karşılaştırmalı analizi	Ekonomi
27	Cumhur Günkör	2016	Öğretim elemanlarının sosyal sermaye ve eğitim ortamına ilişkin algıları: Gazi Eğitim Fakültesi örneği	Eğitim
28	İsmail Kahraman	2016	Sosyal sermayeyi geliştirmeye yönelik etkinliklerin öğretmenlerin sosyal sermaye düzeyine etkisinin incelenmesi	Eğitim
29	Halil İbrahim Aydın	2015	Sosyal sermaye - ekonomik kalkınma ilişkisi Avrupa Birliği ülkeleri üzerine panel regresyon analizi	Ekonomi
30	Mustafa İnci	2015	Sermayenin sosyal doğası, sosyal sermaye ve bireysel çıkar: Muğla sermaye grupları örneği	Ekonomi
31	Selcen Sarı	2015	Sosyal sermaye ile finansal performans arasındaki ilişki ve bu ilişkide uluslararası çeşitlenmenin aracılık etkisi: Türkiye'deki işletme grupları örneği	İşletme
32	Uğur Bakan	2014	Bireysel farklılıkların sosyal sermaye oluşumuna etkisi: Facebook ve LinkedIn kullanıcıları üzerine karşılaştırmalı bir analiz	Gazetecilik
33	Nadide Sevil Halıcı Tülüçe	2013	Sosyal sermaye faktörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Dinamik panel uygulaması	Ekonomi

34	Halim Tatlı	2013	Yoksulluk ve sosyal sermaye: TRB1 bölgesinde (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bir araştırma	Ekonomi
35	Ercan Turgut	2013	Sosyal sermaye ve bilgi paylaşımı davranışının yenilikçilik iklimine etkisi	İşletme
36	Mehmet Emin Babacan	2012	Toplumsal paylaşım ağlarında sosyal sermaye pratikleri	Sosyoloji
37	Gonca Polat	2012	Madde bağımlısı ergenlerin tedavi sonrası toplumla yeniden bütünleşme deneyimleri ve sosyal sermaye yaklaşımı temelinde sosyal hizmet müdahalesi	Sosyal Hizmetler
38	İlker Kayı	2012	İstanbul'da bir aile sağlığı merkezine kayıtlı nüfusta sosyal sermaye ve sağlık davranışlarının araştırılması	Halk Sağlığı
39	Burcu Özcan	2011	Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma	Ekonomi
40	Şenol Baştürk	2011	Türk toplumunda sosyal sermaye, toplumsal ağlar ve sosyal hareketlilik	Çalışma Eko. ve End. İliş.
41	Mehmet Ali Aydemir	2011	Toplumsal ilişkilerin sosyal sermaye değeri: Topluluk duygusu ve sosyal sermaye üzerine bir araştırma	Sosyoloji
42	İkbal Begüm Kösemen	2010	Sosyal sermaye kuramı çerçevesinde Türkiye'de özel sektörün kültür ve sanat yatırımları	Ekonomi
43	Mehmet Ertuğrul Uçar	2010	Üniversite öğrencileri ve üniversiteden mezun olan bireylerin sosyal sermaye düzeylerinin benlik biçimleri ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi	Eğitim, Psikoloji
44	Buket Gültepe Ataç Ayalp	2010	Sosyal sermaye ve değer ilişkisi: Özel bir lise örneği	Sosyoloji
45	Canan Nur Karabey	2009	Girişimcilikte fırsat tanımlamayı etkileyen bireysel faktörler: Beşerî ve sosyal sermaye perspektifi	İşletme
46	Hülya Eşki	2009	Sosyal sermaye -önemi, üretimi ve ölçümü- üzerine bir alan araştırması	İşletme
47	Feray Erselcan	2009	Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma: Sivas, Kayseri, Yozgat bölgesinde bir araştırma	Ekonomi
48	Abdurrahman Ekinci	2008	Genel liselerdeki sosyal sermaye düzeyinin ÖSS başarısına etkisi	Eğitim
49	Aytül Ayşe Özdemir	2007	Sosyal ağ özellikleri bakış açısıyla sosyal sermaye ve bilgi yaratma ilişkisi: Akademisyenler üzerinde bir uygulama	İşletme

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezinden ulaşılan bilgiler temel alınarak yazar tarafından tablo haline getirilmiştir. (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>, 2021).

BÖLÜM 1: SOSYAL SERMAYE: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tanımı ve İçeriği

“Sosyal sermaye” kavramından anlaşılacağı üzere, kökeni iktisadi bir terim olan sermayeye dayanmaktadır. Sermaye kavramı, üretim ve tüketim süreçlerini ve emek piyasasını kapsayan ekonomik metaların bir tescilidir.

Klasik ekonomide sermaye, siyasetçilerin içselleştirdiği ve toprak mülkiyetinin öncelik kazandığı zamanlarda birikmiş “fiziksel” ve “finansal” zenginlik olarak ifade edilmektedir. Bu tanımın düşünsel bağlamı ise toprakların ve doğal kaynakların düşünmeye ve savaşıma değer varlık olarak görülmesine dayanmaktadır. Ancak, günümüzdeki sermaye tanımı, materyalist bakışın ötesinde toplumun “birikmiş bilgisi, etkileşim biçimleri, organizasyonu ve kültürü” kavramlarıyla dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla, ekonomik büyümenin sadece toprak ve doğal kaynaklarla olmayacağını farkına varılmıştır (Piazza-Georgi, 2002: 461). Marx’ın kavramsallaştırmasıyla sermaye, “sermayedarlar veya üretim araçlarını kontrol eden burjuva kesimi tarafından, metaların ve paranın üretim ve tüketim süreçleri arasındaki dolaşımı esnasında el konulan artı değerın bir parçası” olarak tanımlanmaktadır. Bu dolaşımda sermayedarlar, çalışanlara emekleri karşılığında hayatlarını idame ettirebilmesi için gerekli metaları (yiyecek, giyecek, barınma ihtiyaçları) satın almak için bir ücret ödemektedir. Lakin sermayedarlar üretilenleri yüksek bir fiyatla pazara sunabilir ve satabilirler. Artı değerın bir parçası olarak sermaye, artı değerın üretildiği ve aynı zamanda el konulduğu bir yatırım sürecini içermektedir. Bir yandan işçi sınıfı diğer yandan ise üretime el koyup piyasayı kontrol eden baskın sınıf bulunmaktadır. Bu iki sınıf arasındaki ilişkiler, sömürücü sosyal ilişkilerin olduğu bir kuramı nitelendirmektedir (Lin, 2010: 172-173). Marx sermayeyi sınıfsal ilişkileri de göz önünde bulundurarak politik bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu bağlamda sermaye sahiplerinin üretimi arttırmak ve kar elde etmek için kurduğu ilişkiler yatırım temelli olmaktadır. Bourdieu (2010: 45,52) ise sermayeyi “birikmiş emek” olarak tanımlamakta, ona göre sermaye bir habittusa dönüştürülen dışsal zenginlik “miras ve mübadele” ile anında aktarılmamaktadır.

Ekonomik kazançların ve mal varlıklarının artması, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, bireylerin, grupların ve toplumların ilişkilerini karmaşık hale gelmiştir. Bu karmaşıklık ise bireysel ilişkilerin zayıflamasına ve dolayısıyla grupların ve toplulukların toplumsal yabancılaşmasına mahal vermiştir. Bundan dolayı, “sosyal” açıdan toplumda var olan ilişkilerin yapısal ve sistemli bir çözümlemesinin gereği bulunmaktadır. Uphoff’un (1999: 222) belirttiği üzere “sosyal” kelimesi, köken itibarıyla Latince “socius” kelimesinden gelmekte, “arkadaş veya dost” anlamını taşımaktadır. Arkadaşlık olgusundan türetilen toplum ile bağlantılı olan “sosyal” kelimesi, kullanım itibarıyla bakıldığında kişisel bağlılık, iş birliği, dayanışma, karşılıklı saygı ve ortak çıkar duygusunu ima etmektedir. Bununla birlikte Uphoff’a ilaveten ifade etmeliyiz ki sosyal ile nitelendirilen bu öğeler, sosyal sermayenin stoklanan kazançlar ve değerler bütününe oluşturmaktadır.

Literatürde sosyal sermaye tanımlarına bakıldığında birey sermayesi, fiziki sermaye, beşerî sermaye, entelektüel sermaye gibi birtakım sermaye türleriyle birlikte anıldığı görülmektedir. Lakin içerdiği kavramlar ve anlamlar sebebiyle birbirinden ayrılabilen ya da benzeyebilmektedir. Sermaye türleri arasındaki farklılıklar, “Sosyal Sermayenin Türleri ve İşlevleri” adlı bölümde detaylıca incelenecektir (sayfa 22).

Sosyal sermaye kavramı, ilk kez Lyda Judson Hanifan tarafından “The Rural School Community Center” adlı çalışmada “Kırsal Okul Topluluk Merkezleri”ni tanımlamak için kullanılmıştır. Kırsal okul topluluk merkezleri ise şu şekilde tanımlanmıştır: “Bir toplumun bireylerini, gruplarının ve ailelerinin gündelik yaşantısını, karşılıklı sempati ve dostluklarını sürdürdükleri yerdir” (Hanifan, 1916: 130). Field ise bu durumu iki kelime ile özetlemektedir: “İlişkiler önemlidir.” (Field, 2008: 1).

Sosyal sermaye, temel ilişkiler, ağlar ve normlar üzerinden çeşitli şekilde tanımlanmıştır. Sosyal sermaye, insanların birlikte hareket etmelerini sağlayan “norm” ve “ağları” ifade etmektedir (Woolcock ve Narayan, 2000: 226). Bir diğer tanımla sosyal sermaye gündelik ağları ve bu ağları tanımlayan geleneksel değerleri içermektedir (Halpern, 2005:2). Lin’e (2010: 176) göre sosyal sermaye, “beklenen getirileriyle birlikte sosyal ilişkilere yapılan yatırım” olarak ifade edilmiştir. Fukuyama (2002: 31) ise sosyal sermayeyi, “basitçe bir grubun üyeleri arasında paylaşılan ve onların birbiriyle işbirliği yapmasını sağlayan kendiliğinden oluşmuş ortak, gayr-i resmi değerler ve normlar bütünü” olarak tanımlanmıştır.

Sosyal sermaye, insanların bir gruba üyeliğinden dolayı sahip olduğu destek için kredi hakkını (referansı) kullanmasını sağlayan potansiyel kaynaklar kümesidir (Bourdieu, 2010: 60-61). Bu referansı kullanabilmek için ise insanların bir araya gelmelerini sağlayacak motivasyonlara ve ilişkilere sahip olması gerekir (Şan, 2007: 315). Etkili sosyal ilişkiler, sosyal sermaye kaynaklarıyla kurulmakta (Ng vd., 2015: 14) ve burada iş birliği etkin rol üstlenmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD, 2018) sosyal sermayeyi, “diğer gruplarla iş birliğini kolaylaştıran ortak normlar, değerler, anlayışlar” şeklinde tanımlanmaktadır. Bir benzer tanımın da Tüysüz (2011: 33) tarafından yapıldığı görülmektedir. Buna göre sosyal sermaye “ortak işbirliğini mümkün kılan normlar ve ağlar” olarak ifade edilmiştir.

Sosyal sermaye, sosyal sorunlar, aile ilişkileri ve topluluklar üzerinden tanımlanmıştır. Sosyal sermaye, “sosyal sorunlarla bağlantılı olarak toplumsal hareketlere ilişkin analizler ile eğitimsel ve mesleki kazanımları ilintiler”dir (Hagan vd., 1996: 370). Sosyal sermaye, “insan şebekelerini” ve toplulukları birbirine bağlayan iş birliğini mümkün kılan güven, anlayış ve ortak değerlerden oluşur (Cohen ve Prusak, 2001: 20). Coleman’a (1990:300) göre sosyal sermaye “aile ilişkilerinin özünde ve toplum temelli sosyal örgütlerde çocukların ve gençlerin bilişsel ve sosyal gelişimlerini sağlayan kaynaklar bütünüdür.” Fine’a (2010: 22) göre de sosyal sermaye bireylerin zihinsel olarak sağlıklı olmasının ve yaşam doyumunu arttırmasının ilacıdır. İntihar, kanser, genç hamileliği, evlilik öncesi cinsel aktivite, fazla kilolu olma, uyuşturucu kullanımı, aşırı alkol tüketimi vs. sorunların çözümünde reçete sunmaktadır.

Toplumun ahlaki ve sosyal olarak yeniden inşası, sosyal sermayeye verilen öneme bağlıdır. Parçalanmış bir sosyal doku, sosyal sermaye ile tamir edilir. Bu bağlamda sosyal sermaye, “ekonomik ve fiziksel sermayenin faydalarını marjinal topluluklara bağlayan yapıştırıcıdır” (Commission for Social Justice, 1994).

Sosyal sermaye, insanlar arasındaki bağlantılarla ve tutumlarla bir toplumun gidişatının iyi olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. “Office for National Statistics” enstitüsü, sosyal sermaye ile refah, ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik oranlarını karşılaştırmaktadır. Sosyal sermaye, ekonomik büyümek için itici bir güç konumundayken toplumsal refahı iyileştirmeyi kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte sosyal sermaye toplumsal refahın ve uyumun güçlenmesinde rol alan politika üreticilerine kaynakların paylaşımı noktasında bilgi kaynağıdır (ONS, 2018). Sosyal sermaye, güven temelli ilişkiler üzerine kurulurken ekonomik ve sosyal yönden toplumun iyilik halini sağlamaktadır.

Sosyal sermaye ayrıca kültürel bağlamda gönüllü gruplar ve ağları üzerinden tanımlanmıştır. Narayan ve Pritchett’in (1999: 279) ifadesine göre sosyal sermaye, kültürel olarak tanımlanmış akraba, etnik, sosyal grup veya gönüllü gruplar arasındaki ilişkilerin düğümlenerek bir araya gelmesidir. Inglehart (1997: 188) ise sosyal sermayeyi “kapsamlı gönüllü dernek ağlarının ortaya çıkarttığı güven ve hoşgörü kültürü” olarak tanımlamıştır.

Johnston ve Percy-Smith (2003: 332) içinse sosyal sermaye kavramının “kaotik” olarak tanımlanması gerekir. Literatürde yapılan tanımlar politik ve akademik açıdan fikirler sunsa da sosyal sermayenin “sosyal” yönleriyle ilgili anlayışı ilerletmek için yeterli olmadığı savunulmaktadır. Fine da (2010: 126) bu konuda hemfikirdir. Sosyal sermayeyi tanım, yöntem ve teoride tamamen kaotik olarak ifade etmekle birlikte hem sosyal kavramının hem de sermaye kavramının yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir.

1.2. Kuramsal Yaklaşımlar

Sosyal sermayeyi kendi tarihi kökenlerine sahip bir kavram olarak ifade eden Fine, bazı argümanlar sunmaktadır. Öncelikle olarak sosyal sermaye literatürünün son yirmi yıldaki etkisinin olağandışı olarak artmıştır. Bu sebeple sosyal sermayenin entelektüel tarihe bağlı olmadığını söylemek olası değildir. Bununla birlikte sosyal sermaye kavramının kullanımının geçmişte düşük olduğu görülmektedir. Sosyal sermaye ayırt edici bir özelliğe sahip ise sosyal olmayan bir sermaye bulunmaktadır. Sosyal teori kapsamında ekonomik olan sermaye, sosyal ve tarihsel bağlamda kapitalizme bağlı olarak görülme eğilimine sahip olduğu için sosyal sermayenin ekonomik olmayan bir kavram olarak ilişkilendirilmesinde bir isteksizlik yaşanmaktadır (Fine, 2010: 51).

Fukuyama (2002: 35) sosyal sermayenin, “nesilden nesile geçen ve eğer kaybolursa asla geri alınamayan nadir bir kültür hazinesi” olmadığını belirtmiştir. Sermayeden edinilen birikimler nesilden nesile kazanç ve zarar olarak dönebilirken; ilişkiler, güven ve normlar üzerinden temelini oluşturduğu için sosyal sermayenin zamandan zamana ve toplumdan topluma ‘ederi’ değişebilmektedir. Dolayısıyla, “sosyal sermaye ne aktörlerin kendilerinde ne de fiziksel üretim aletlerinde sabittir.” (Coleman, 2010: 82-83).

Sosyal sermayenin ana teorisi bireye odaklanmasıdır; ancak sosyal kapsamı fayda maksimizasyonu sağlamaktır. Sosyal sermaye yapısal bağlamda toplumsal boyutu

korumakta ve bireylerden bağımsız sosyal bir olgu olarak hareket etmektedir (Swain, 2003: 189). Yine sosyal sermaye bireysel ve kolektivist olmak üzere iki paradigma ile şekillenmektedir. Bireysel paradigmaya göre sosyal sermaye bireysel olarak yaratılmış bir kaynak; kolektivist paradigmaya göre ise mahalle, şehir ve ülkeye bir bütün olarak bakılmaksızın kolektif olarak yaratılmış bir kaynak olarak görülmektedir (Doric, 2016: 564). Bununla birlikte bireysel ve kolektivist paradigma, bireysel ve sosyalleşme kriterleriyle sosyal sermayenin tipolojisini belirlemektedir.

Dinga (2014:249) sosyal sermayenin tipolojini tanımlamak için iki sınıflandırma kriteri kullanmıştır: bireyselleşme kriteri ve sosyalleşme kriteri. *Sosyalleşme* kriteri bireyler aracılığıyla toplumun inşasını kapsamaktadır; bireyselleşme kriteri ise bireyin toplumla ilgili özerkleşme sürecidir. Sosyalleşme kriterinin temelinde iletişim, katılım ve karşılıklılık eylemleri bulunmaktadır. Aile, ulus, takım, kulüp vb. sosyal toplulukların kurulmasında insanların diğer insanlarla iletişim kurabilecekleri kaynaklara sahip olması gerekmektedir. Ayrıca vatandaşların karar alma sürecine katılma imkânının bulunması ve toplumun politik yapısının hesap verebilir nitelikte olması gerekmektedir. Bu haliyle sosyalleşme kriteri bireyler arasında iş birliği ve rekabetin uyumlaştırılmasıyla ortak amaçların yaygınlaştırılmasıdır. *Bireyselleşme* kriterinin temeli ise özgürlük, güven ve simetriye dayanmaktadır. İnsanların kendi iradelerini kullanması, bireylerin kendi haklarını ve çıkarlarını başka bir bireye (devlet veya üst merci dâhil) devretme özgürlüğüne sahip olması ve bireyin sosyal, kamusal veya özel hizmetlerde diğer bireylerle aynı derecede erişime sahip olması gerekmektedir. Sosyal sermayenin sosyalleşme türleri sürecin niteliğiyle ilişkiliyken bireyselleşme türleri olgunun doğasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla sosyal sermayenin bireyselleşmesi sosyal sermayenin sosyalleşmesinin bir sonucudur. Tocquevillian yaklaşımda da bir toplumun vatandaşları arasında sosyal sermaye üretme kapasitesi tarihsel ve kültürel deneyimlere dayanan uzun vadeli sosyal örgütlenme deneyimi ile belirlenmektedir. Toplum merkezli yaklaşım sosyal sermayenin oluşturulmasında merkezi mekanizma olmakta birlikte bireyler tercihen gönüllü derneklere üye olarak düzenli sosyal etkileşime girmektedir. Sosyal sermayenin üreticileri olarak resmi ve gayri resmi çağrışımlar ve ağlar, demokratik ve işbirlikçi değerler ve normlar üzerinde sosyalleştirici etkiler sağlamaktadır (Rothstein ve Stolle, 2008: 442).

Woolcock ve Narayan (2000: 229-230, 234-236) sosyal sermayeyi toplulukçu, ağ, kurumsal ve sinerji olmak üzere dört perspektif üzerinden ifade etmiştir. *Toplulukçu* bakış açısı sosyal sermayeyi dernekler, sivil gruplar ve kulüpler gibi yerel örgütlerle eşitlemektedir. Topluluktaki grup sayısına ve yoğunluğuna bakan bu görüş sosyal sermayenin varlığının her zaman toplumun refahı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu kabul etmektedir. *Ağ* perspektifine göre sosyal sermaye insan ilişkilerini dikey ve yatay şekilde topluluk grupları ve örgütler üzerinden kurmaktadır. *Kurumsal* görüşe göre sosyal sermaye, topluluk ve sivil toplum ağların canlılığının büyük ölçüde politik, yasal ve kurumsal çerçeveye bağlı olduğunu savunmaktadır. *Sinerji* bakış açısına göre ise sosyal sermaye, ağlardan ve kurumsal alandan ortaya çıkan çalışmaların (dinamik profesyonel ittifaklar, devlet bürokrasileri, sivil toplum aktörleri gibi) bir araya getirilmesiyle ifade edilmektedir.

Castle'ın (2003: 1209) disiplinlerarası sosyal sermaye paradigmasını anlamaya yönelik yaptığı araştırmada çıkan tanıma göre sosyal sermaye “başka bir kişinin veya bir grubun ilişkide beklenenden daha fazla kişi veya grup için potansiyel bir fayda, avantaj ve tercihli muamele üretebilecek başka bir kişi ya da gruba karşı sempatisi” olarak ifade edilmiştir. Sosyo-duygusal metalar, kişiler arasındaki öz farkındalığı ve özsaygıyı arttıran veya geliştiren duygularla ilişkilidir. Bu bağlamda tanımda da ifade edildiği üzere grupların sempati duymalarında geniş çapta kişisel çıkar vardır. Sosyal sermayenin mantığı rasyonel ekonominin sürdürülebilirliğini ve sosyo-duygusal metaların hesaba katılmasını mümkün kılmaktadır.

Piazza-Georgi (2002: 474-476)'ye göre sosyal sermayeyi “düşük rasyonalizasyon” ve “yüksek rasyonalizasyon” biçimlerine ayırmakla, bugüne kadar genel olarak kullanılmakta olan örgütsel yaşam, güven, değerler vb. alt kategoriler yerine farklı bir dizi bağlantı keşfedilebilir. Ekonomik ve kurumsal gelişimin herhangi bir noktasında bir arada olan geleneksel-modern, spesifik olmayan-spesifik, gayri resmi-resmi tezahürleri açıklamak için özellikle sosyal sermayenin bu analizinin yararlı olabilir.

1.3. Boyut ve Düzeyleri

Sosyal sermaye literatürde yapısal ve bilişsel boyut olmak üzere iki boyutta irdelenmektedir. Bu boyutlar ağlar, normlar, roller, değerler gibi sosyal sermayenin kaynaklarını/stoklarını içermektedir. Bununla birlikte sosyal sermaye, mikro, mezo ve makro düzey olmak üzere üç düzeyde sınıflandırılmıştır. Bireyler, gruplar/topluluklar, örgütler ve toplum bazındaki ilişkiler incelemektedir. Sosyal sermaye mikro düzeyde (bireylerde) bilginin inşasında ilişkilerin ve bireysel yeteneklerin kullanımını, mezo düzeyde (topluluklarda ve örgütlerde) değerlerin inşasını, makro düzeyde ise değerlerin ve etkileşimin kolektif inşasını içeren bir dizi süreç içerisinde yer almaktadır (Falk ve Killpatrick, 2000: 105). Uphoff (1999: 218-219) da benzer şekilde sosyal sermayenin birbiriyle ilişkili iki fenomen kategorisini ayırt ederek anlaşılabileceğini ileri sürer: yapısal ve bilişsel. Sosyal sermayenin yapısal boyutu, toplumsallaşma ve örgütlenme biçimlerini, rolleri, kuralları ve iş birliğine katkıda bulunan ağları içermektedir. Bilişsel boyutu ise kültür ve ideoloji ile güçlendirilen fikirleri, zihinsel süreçleri içermektedir. Hem yapısal hem de bilişsel boyutlar, sosyal bilimler teorisine göre “beklentiler” olarak bilinen öznel davranışsal fenomenlerle bağlantılıdır. Roller ve kurallar ise beklentilere bağlı belirlenmektedir. Doric (2016: 565) de sosyal sermayenin mikro düzeyde yaklaşımla örgütsel davranışın doğasına ve biçimlerine odaklanıldığını belirtmiştir. Mikro düzeyde bireylerin belirli hedeflere ulaşmak için güçlerini birleştirerek ya da bir araya gelerek iş birliği yapma tercihleriyle ilgilenilmektedir. Mezo düzey yaklaşımında iş birliğini sürdürmeyi mümkün kılan yapılar sunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre sosyal ağlar bilgi ve destek kaynaklarını üretme potansiyeline sahiptir. Makro düzeydeki yaklaşım ise iş birliği koşullarıyla ilgilidir. Kolektif bütünleşme ve sosyal bütünlüğün değeri vurgulanmaktadır.

Turner'ın (1999: 95) ifadesine göre de sosyal sermaye, sosyal toplum ve sosyal örgütlenme modelleri oluşturarak ekonomik gelişme potansiyeli attırmaktadır. Bu gelişme de mikro, mezo ve makro olmak üzere üç düzeyde gerçekleşmektedir. Kurumsal birimlerdeki yüz yüze etkileşimler (mikro düzeyde), kurumsal birimlerde örgütlenmeler (mezo düzeyde),

üretim, yeniden üretim, düzenleme ve eşgüdüm için toplumsal temel ihtiyaçların belirlenmesi (makro düzeyde) gerçekleşmektedir.

Tablo 2. Sosyal Sermayenin Bütünleyici Kategorileri

	Yapısal Kategoriler	Bilişsel Kategoriler
Kaynaklar ve göstergeler	Roller ve kurallar	Normlar
	Ağlar	Değerler
	Kişilerarası ilişkiler	Tutumlar
	Prosedürler ve emsalleri	İnançlar
	Sosyal örgütler	Sivil kültür
Etki alanları	Yatay Bağlantılar	Güven, dayanışma
Dinamik faktörler	Dikey Bağlantılar	İş birliği, cömertlik
Ortak unsurlar	İş birliği sağlayan davranışlara yol açan beklentiler (karşılıklı yarar)	

Kaynak: Uphoff (1999: 221).

Sosyal sermaye yapısal ve bilişsel boyutlarda rolleri, kuralları ve davranışsal süreçleri içermektedir. Tablo 2’de görüldüğü üzere, sosyal sermaye olgusunun üretimini sağlayan öğeler iki kategoride ifade edilmiştir. Bununla birlikte, bu öğeler birbirleriyle ilişkili ve etkileşim halindedir. Her iki kategori de beklentiler mekanizmasıyla davranışları etkilemektedir. Yapısal ve bilişsel sosyal sermayenin her ikisi de zihinsel süreçleri içermektedir. Paylaşılan değerler, normlar ve beklentiler tüm sosyal yapısal düzenlemelerin bir parçasıdır (Uphoff, 1999: 220-221). Yapısal ve bilişsel kategoriler kullanılarak yeni ilişki kalıpları oluşturulmakta ve dolayısıyla ortak beklentilerin (karşılıklı yarar gibi) gerçekleşmesi beklenmektedir.

Sosyal sermaye birçok forma bürünebilmektedir ki bu formların ortak özelliği bireylerin ilişki kalıpları oluşturup bilinçli veya bilinçsiz sosyal bir varlık inşa etmeleridir. Ayrıca tüm sosyal sermaye biçimleri şu özellikleri paylaşmaktadır: a) sosyal sermaye zamana bağlı oluşmakta ve fiziksel olarak açık yapıların görünürlüğünden ziyade ortak anlayışa dayanmaktadır, b) ortak anlayışın kesin olarak ifade edilmesi zordur ve c) çok sayıda bireyin varlığı söz konusu olduğunda ya da bireylerin büyük bir kısmı hızla değiştiyse ortak anlayış kolayca aşınır (Ostrom, 1999: 178-179).

Yapısal ve bilişsel sosyal biçimlerinin, çeşitli araçsal ve normatif düşünceler içinde tasarlanmasının ve sürdürülmesinin açık olması gerekir. Araçsal fikirler, işbirlikçi veya kolektif girişimlere ortak bir güven ile kültür yaratan rutinleri içermektedir. Taahhütlerin yerine getirilmesinde verimlilik ve etkinlik yoluyla güçlendirilir. Normatif fikirler ise işbirlikçi ve kolektif girişimleri teşvik eden güven ve dayanışma ile birlikte duygusal bir kültür yaratan değerleri, normları, tutumları ve inançları içermektedir. Meşruiyet, fedakârlık, etik davranış hakkındaki fikirler ile yeniden güçlendirilir (Uphoff, 1999: 230-231).

1.4. Sosyal Sermaye Stokları

Sermaye, “üretken hizmet vermesi beklenen, üretilen veya doğal üretim faktörlerinin bir stokunu” ifade etmektedir (Solow, 1999:6). Toplulukların ve ulusların özelliği olarak sosyal sermaye, bir fenomen değil soyut bir fikirdir. Sosyal sermaye teorisi özellikle güven, normlar ve gayri resmi ağlara dayanmakla birlikte sosyal ilişkilerin değerli kaynaklar olduğunu kabul eder. Sosyal sermaye, ilişkileri, ağları, sosyal normları, güveni, değerleri,

inançları, yükümlülükleri, sivil katılımı, işbirliği ve kolektifliği teşvik eden kurumları kapsayan çok boyutlu bir fenomen olarak tanımlanmaktadır (Bhandari ve Yasunobu, 2009: 486). Sivil katılım ağları, kolektif eylemlerin çözülmesini sağlayan ikilemlere izin vererek toplumsal iş birliği, koordinasyon ve iletişimi kolaylaştırmaktadır. Sosyal Sermaye, bireylerin ve grupların verimliliğini etkiler ve kamu yararı özelliklerine sahiptir. Kolektif doğası nedeniyle, özel bir mülkiyeti bulunmamaktadır. Sermaye stokları (güven, normlar ve ağlar), kullanıldığında birikir ve kullanılmadıkları takdirde azalır (Bhandari ve Yasunobu, 2009: 489).

1.4.1. Güven

Siyaset bilimi, sosyoloji ve antropoloji literatüründe insanların karar almasında, politika oluşturmada ve kaynaklara erişmesinde etkili olan unsurların normlar, ağlar ve örgütler olduğu belirtilmektedir (Serageldin ve Grootaert, 1999: 45). Sosyal sermaye, bir toplumda veya onun bazı bölümlerinde güven duygusunun hâkim olmasından ileri gelen bir yetidir. Güven duygusu, geniş kapsamlı ulustan ve en küçük kapsamdaki sosyal grup olan aile arasında kalan tüm sosyal grupların bağları arasında görülmektedir. Bu bağlamda güven, “ortak ahlaki normlar veya değerlere dayalı, kökü çok eskilere giden toplulukların ürünüdür.” (Fukuyama, 1998: 37, 297).

Baum ve Ziersch’e göre sosyal sermayeyi anlamak ve sosyal sermayenin “bilişsel” tarafıyla ilişki kurmak için güven şarttır. Buna göre üç tür güven düzeyi bulunmaktadır. Bunlardan ilki tanıdık kişilerle olan ilişkilerle oluşan *bireysel* güvendir. İkincisi, yabancılarla olan genelleştirilmiş güven ya da *sosyal* güvendir. Üçüncüsü ise, resmî kurumlardaki temel güven biçimi olan *kurumsal* güvendir (Baum ve Ziersch, 2003: 321).

Güven ve güvenilirlik kavramları birbirinin yerine kullanılmaktadır. Hâlbuki güven ve güvenilirlik kavramları birbirinden farklıdır. Güven, örgüt politikasını ifade etmektedir. Bir işin nasıl gerçekleştirildiği konusunda verilen tavsiyelere güvenip güvenmeme, güvenilirlik ile ilgilidir (Koput, 2010: 4). Güvenilir olup olmama sorusunu cevaplandıran öznenin kendisidir ve dolayısıyla bireysel değerdir. Güven, iş birliğini desteklese de iş birliği yapmak için ne gerekli ne yeterli olmaktadır. Güvenilmeyen bireylerle etkileşim kurulmasının ve iş birliği yapılmasının nedenlerini bulmakta zorlanılmaktadır. Bununla birlikte, “güven” ile ilgili herhangi bir gerekçe olmaksızın bireyler, -bir başkasına güvenmeyip iş birliği yapmaya meyilli olsa dahi- iş birliği yapmamayı ya da diğerleriyle ilişki kurmamayı seçebilir. Güvenin aksine güvenilirlik, bir davranış biçimine bağlıdır ve değerlidir. Davranışsal bir norm olarak kabul edilmektedir. Güvenilir davranış, işbirlikçi, karşılıklı, sadık, yetkin, gayretli ve çoğu zaman dürüst olarak nitelendirilmektedir (O’Hara, 2008: 175-176).

Güven ve iş birliği, sosyal sermayenin temellerini oluşturmaktadır. Güvenin kapsamı sadece aile üyeleri ve yakın akraba çevreleriyle sınırlı kalabilir. Bu sınırlı ilişkinin dışında kalan güvenin kapsamı nasıl belirlenmektedir? Sosyal sermaye, ilişkilerde pozitif sonuç üretebilmek için karşılık güvene ilişkin beklentileri yaratmaktadır. Bu beklentiler, bireylerin nasıl davranması gerektiğini belirlemekle birlikte tamamlayıcı olduğunda iş birliğini sağlamaktadır. Tam tersi durumun yaşanması durumunda ise iş birliği yapmayı zorlaştırmaktadır (Krishna, 1999: 75). O halde, toplumsal birliktelik ve iş birliği için ortak

beklentiler oluşturmak gerekir. “Her birey kendi güveninin diğer topluluk üyelerinin çoğunluğunun iş birliğine dayanan davranışları tarafından karşılık alındığını düşündüğü sürece güven refah artırıcı olabilir.” (Georgarakos ve Pasini, 2011: 699).

Birbirleriyle nadiren karşılaşan insanlar arasında iş birliğini sağlamak ve desteklemek için güven şarttır. Aileler, ortaklıklar ve hatta büyük kuruluşların sürdürülebilir etkileşimler sağlamasında da güven sağlam bir zemin kurmaktadır. Güvenin teminatıyla, devletler vatandaşlarıyla daha iyi bir iş birliği sağlayarak bürokratik yönetimi etkili hale getirir (La Porta vd., 1999: 311). Bu bağlamda, devletlerin vatandaşlarıyla kuracağı iş birliğinde sosyal adaleti gözetmesi gerekir.

Sosyal adalet, toplumun tüm üyelerinin çıkarlarını savunabilme kabiliyetinin nasıl uygulandığıyla ilişkilidir (Dolan, 2008: 113). Zira vatandaşlar ile devlet arasındaki sosyal sözleşmenin tarafsızlığıdır. Sosyal adaletin sağlanması için ister olumlu isterse olumsuz her türlü sonuçların adalet gözeterek nihai dağılımı gerekmektedir. Sosyal adaletin misyonu bireysel refah elde etmek ve toplumsal dinamiklerin sürdürülebilirliğini sağlamaktır (Dinga, 2014: 250). Sosyal adalet, toplumsal çıktının dağılımının değerine göre yapıldığı koşullar içinde nesnelleştirilmektedir (karşılıklılık). Sosyal hak ise, toplumsal çıktının dağılımının liyakat ilkesine göre değerlendirip değerlendirilmediğine ilişkin nesnelleştirilmektedir (simetri). Sosyal adalet ve sosyal hak, hizmet verilen sosyal sermaye türüdür. Sosyal adaletin gerçekleşmesi insani şartlara (liyakatli ya da liyakatsiz yönetime) dayanırken, sosyal hak, insanın doğasına dayanmaktadır (Dinga, 2014: 252).

Bir topluluktaki insanlar, güven ve karşılıklı iyi niyet duygularını ortak paylaşabilir. Fakat bu bireysel tutum ve değerleri koordine edilmiş hedef odaklı davranışlara dönüştürebilmek için yapılar ve roller gerekmektedir. Bu yapılar ise her zaman resmi ya da kolayca görülmeyebilir (Krishna, 1999: 77).

1.4.2. Normlar

Toplumlar yapısal belirsizlik ve koordinasyon sorunları yaşadığında bu sorunları çözebilmek için birtakım kurallar belirlemektedir. Bu kurallar, resmi ve gayri resmi kurallar olmak üzere iki çerçevede tezahür edebilmektedir ve dolayısıyla toplumsal uygulamalar bu kurallara bağlı gerçekleşmektedir.

Hem evrimleşmiş hem de bilinçli olarak tasarlanmış kural sistemleri, bireylerin tüm toplumlarda karşılaşılan toplumsal ikilemlerinin ve kolektif sorunlarının üstesinden gelmelerine yardımcı olan sosyal sermaye biçimleridir. Bireyler, toplumda sosyal bir ikilemle karşı karşıya kaldıklarında, geleneksel sözleşmeler nadiren yeterli olmaktadır (Ostrom, 1999: 177). “İş birliği yapmak için, insanlar yalnızca birbirlerine güvenmekle kalmamalı, aynı zamanda herkesin anladığı bir sosyal normu koordine etmelidir. Bu yüzden bir toplumu yıkmak, onu inşa etmekten çok daha kolaydır.” (Dasgupta, 2011: 130). Neredeyse tüm ekonomik faaliyetler, bireyler tarafından değil, yüksek oranda sosyal iş birliği gerektiren kuruluşlar tarafından organize edilmektedir. Ekonomistlerin ifade ettiği üzere örgütler, mülkiyet hakları, sözleşmeler ve ticaret hukuku gibi sistemlere dayanarak kurulmaktadır. Ancak, örgütlerin bağlı oldukları sistemler sadece bunlardan ibaret değildir.

Kuruluş öncesine dayanan ahlaki topluluk duygusuna yani sosyal güvenin temelini oluşturan yazılı olmayan normlara dayanmaktadır (Fukuyama, 1995: 90).

Erbaş ve Mirakhor'un (2013: 96) ifadesiyle inanç temelli kurallar, davranış referansları oluşturarak belirsizliği azaltmakta ve sosyal güven, iş birliği ile dayanışmayı güçlendirerek toplumda sosyo-ekonomik adaleti tesis etmektedir. Kur'an'da¹ ideal toplum olabilmek için kurallara/normlara uyum gerektiği belirtilmektedir. İdeal toplum içindeki bireyler, "birlikteliklerinin" bilincinde olmakla birlikte başkalarının çıkarını kendi çıkarı olarak da görerek hizmet edildiğini bilmektedir. Bu birliktelik, öngörülen davranış kurallarından ve uygulama ağlarından oluşan bir kurumsal yapının sonucudur. Kurallara/normlara uygun bir toplum aşırılıktan kaçındığından ve insaniyete tanık olmanın bir ölçüsü olduğundan altın değerindedir (Ng vd., 2015: 5-6).

Sosyal sermaye yaklaşımına göre sosyal yapının geliştirilmesi ve biçimlendirilmesi için normlar kullanılmaktadır. Birincil alanda, normlar büyük ölçüde gayri resmi yatay ilişkileri içermektedir. İkincil alanda ise dikey hiyerarşik örgütlenmeler, resmi hükümetler arası ilişkiler, siyasi rejimler, mahkemeler gibi yapılar ve arasındaki ilişkileri içermektedir (Serageldin ve Grootaert, 1999: 46). Bu bağlamda, normlar, "grup etkileşiminden kaynaklanan davranış kurallarıdır." (Koput, 2010: 19).

Sosyal sermaye, gayri resmi sosyal ilişkileri, sosyal ağlarda ve gruplarda üyelikleri, sivil katılımları (gönüllülük), topluluk ve örgütsel katılımı (gönüllülük), insanlara ve kurumlara olan güveni ve karşılıklılık normlarını içermektedir (Bhandari ve Yasunobu, 2009: 491). Bir başka deyişle, normlar işleyen sosyal bir düzende "ait olma" hissini, ortak kültürel tanımları ve ortak davranış normlarını içermektedir (Serageldin ve Grootaert, 1999: 44).

Kültür, kendi içinde ulusal/yerel kültür, etnik kültür, örgüt kültürü ve meslek kültürü gibi çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Sosyal ağlardaki sosyolojik kavram "homophily²", ortak bir kültürle ilgili değerleri, normları ve referansları paylaşmayı ve bilgi alışverişini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla ortak bir bilişsel temel sağlamaktadır. Bununla birlikte kolektif bilginin geniş bir alanı kapsamasından dolayı kişiler arasındaki etkileşimle ulaşabilecek bilginin kapsamını azaltabilmektedir (Periac, 2013: 2).

Dayanışma bir toplumun/topluluğun bireylerinin birlikte hareket etme istekliliğinde ortaya çıkmaktadır ve sosyal sermaye oluşumuna katkıda bulunmaktadır (Guzhavina, 2018: 254). Bununla birlikte dayanışma, "bireylerin bir gruba veya kolektif bir aktiviteye bağlanması veya birleşmesi" olarak tanımlanmaktadır ki "grupların sosyal koordinasyonunu, sosyal düzenini kolaylaştıran tüm anlamsız toplu eylemlerin önkoşuludur." (Hechter, 2001: 14588).

¹"İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık. Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelecektir. Allah imanınızı asla zayıf edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir." (Bakara Suresi, 143. Ayet).

² Homophily kavramı, bireyin sosyo-demografik olarak kendisine benzer olanlarla ilişki kurma eğilimini ifade etmektedir (Periac, 2013: 1).

Anlaşılabacağı üzere sosyal ağlara katılım sürecini yönlendirmek için normlara ve değerlere ihtiyaç vardır. Dürüstlük, güvenilirlik gibi toplumsal değerlerle sosyal sermaye inşa edilir ve bunun neticesinde kamu yararı sağlanır (Cloete, 2014: 3).

1.4.3. Ağlar

Sosyal sermaye bireysel eylemle ilişkilendirdiğimiz birçok sonucun aynı zamanda sosyal ağların, iş birliği veya işbirlikçi eylemlerin sonucu olduğunu da düşünerek yaklaşmak, olayları doğru bir şekilde yorumlayabilmek için bir gerekliliktir. Örneğin bazı insanların sağlık durumunun iyi olmasını, sadece biyolojik faktörlere bağlamak yeterli değildir. Yaşam stili, genetik faktörler ve sahip oldukları sosyal ağlar ya da yeşil çevre faktörleri de etki edebilir. Bir diğer örnek vermek gerekirse kalp hastalığının nedeni sadece biyolojik faktörler değildir, eşitsizlik ve yoksulluk gibi sağlığın belirleyici faktörleri bulunmaktadır. Aynı zamanda sosyal ilişkilerin ve sosyal ağların az oluşu ya da olmaması sağlığı etkileyebilmektedir (Illingworth, 2012: 392-393).

Sosyal sermaye sosyal kurumlara mensup bireylerin kendi ağlarını kurmalarını sağlayan ortak sosyal duyguları içermektedir (Giorgas, 2000: 2). Ağlar, sosyal değiş ve tokuş süreçlerini kapsayan örgütlenme biçimleri olarak sosyal sermayeyi yapısal boyutta temsil ederler (Uphoff, 1999: 219). Sosyal ağlar ise grupların değiş tokuş yapmasından ziyade karşılıklı beklentileri olan sosyal iyiliklere dayanmaktadır (Craig ve Goodman, 2019: 65). Bir başka deyişle sosyal ağlar iyi tanımlanmış gruplar arasındaki sosyal bağlardan oluşmaktadır. Gruplar arasında sosyal bir bağın oluşması için sürekli temas halinde olan bir ilişkinin söz konusu olması gerekmektedir. Arkadaşlık, aile, meslektaşlar vb. birçok sosyal bağ/ağ türü bulunmaktadır. Bağlar, bireylerin veya grupların ortak etkileşimlerini belirlemektedir (Koput, 2010: 3-4).

Thompson (2003: 7) sosyal sermayede ağların “niteliklere, kurallara, sözleşmelere, alışkanlıklara, rutinlere, standartlara ve niteliklere” göre oluştuğunu ifade etmiştir. Ağların belirli parçaların montesi ile oluştuğu kabul edilirse bu parçaları insanlara, kurumlara ve sosyal uygulamalara ilişkin etkileşimler oluşturmaktadır. Dolayısıyla toplumda bu ağ parçaları, heterojen bir matris oluşturmaktadır. Sosyal sermayede ağlar, aileleri, arkadaşlık gruplarını, özel ilgi gruplarını, devlet sistemlerini (sağlık, eğitim vs.), kuruluşları ve mal-hizmet sağlayıcılarının dahil olduğu resmi/gayri resmi grupları ifade etmektedir (Balatti vd., 2009: 11). Sosyal ağlar bireyler veya gruplar arasındaki bağları nitelendirmekte ve sosyal sermayenin “yapısal” ögesi olarak kabul edilmektedir. Resmi ağlara gönüllü kuruluşlar ve dernekler örnek verilebilirken gayri resmi ağlara sosyal destek gibi kaynak sağlayıcılığının rollerini üstlenen arkadaşlık, aile, komşu ve işle ilgili bağlar örnek verilebilir (Baum ve Ziersch, 2003: 321).

Resmi örgütler, gayri resmi örgütlerle etkileşimde bulunan bireyler gibi hareket edemez. Çünkü çalışanlar, kurala bağlı bir örgütün memurlarıdır. Gayri resmi bir ağın daha az kaynağı ve kuralı olmasına karşın resmi kuruluştan daha fazla sempatiye sahiptir. Ağlar amaçlarına göre de birbirinden ayrılabilir. Örneğin bireyler bir başkasının çocuğuna bakmak ya da iş bulmak gibi somut mal/hizmet üretmek için ağları kullanabilmektedir. Sosyal sermaye duruma bağlı olarak geliştiğinden, sosyal ilişkilerin içsel bir özelliği olmuştur. Bunun yanında, gerekli ağ yapıları da duruma göre değişebilmektedir. Maaş

almak, bürokratik örgütlenmelerde yetkilerle etkileşimi içerirken dolayısıyla resmi ağlara bağlıyken, dini bir örgütün sosyal etkinliğini organize etmek kişisel ağlara bağlıdır (Rose, 1999: 149-151).

Koput'a (2010: 20) göre iş ilişkilerini kaybetmekten çok aile, arkadaş ilişkilerini kaybetmek ve yaşanılan mahalleden ayrılmak zorunda kalmak gibi durumlar bireyleri yıpratmaktadır. Bunun sebebi sosyal bağların kapalı ve çok yönlü olarak sosyal bir yapıya gömülmesidir. Bu sosyal bağlar güçlü bağlar olarak adlandırılmakta "yapışkanlık (cohesive)" terimiyle ifade edilmektedir. "Kişisel ilişkileri koruyan ve destekleyen iletişim kanalları" olarak tanımlanan sosyal ağlara katılım, doğumdan itibaren başlayıp hayat boyu devam etmektedir. Ağlar, aynı zamanda birbirine bağlıdır ve "kanallar" olarak da ifade edilmektedir. Ağların birbirine bağlanmasını ise kolektif düşünceler ve eylemler belirlemektedir (Dasgupta, 1999: 380).

Güven ağları uygulanacak yeni eylemlerdeki belirsizlikleri saptama ihtiyacını içermekte ve grupları bir araya getirmek için kaynaklar organize edilmektedir. İletişim ağları ise verimsizliğin veya düşük verimliliğin tespitinde destek olabilmektedir. Örneğin yoğun olarak çalışan işçilerin işyerinde neler olup olmadığını öğrenmek veya yaymak (söylentilerle) için fazla zaman ve enerji harcaması iş verimliliğini düşürebilmektedir. Kuruluşlar bu sebeple çalışanlarına bilgileri doğrudan e-posta, duyurular ya da toplantılar aracılığıyla duyurabilir. Ancak bu durumda da işçiler neler olup olmadığıyla ilgili hiç iletişim kurmayabilir. Her iki durumda da sosyal bağlanma eksikliği, yabancılaşma, stres gibi sorunlar yaşanabilir ve dolayısıyla iş verimliliği engellenebilir (Koput, 2010: 5).

Küçük veya büyük sosyal ağlarda yer alan bireylerin ilişkileri refaha katkı sunma koşuluyla sürdürülmesi gereken ilişkilerdir. Sosyal ağlardaki bireyler için fayda elde etmek bir amaçtır, ancak kısa vadede bazı fedakârlıkların da yapılması gerekir. Diğer sosyal sermaye biçimlerinden farklı olarak ağlar, açıkça (emeklilik, gelir, sosyallik, bilgi gibi) bir fayda akışı sağlayabilecek yatırımları (zaman, para, bilgi, prestij) gerektirmektedir (Uphoff, 1999: 229).

Sosyal sermaye bazen bireysel bir varlık olarak ele alınmaktadır ki bu şekilde tanımlandığında analiz edilmesi daha kolaydır. En çok sosyal ağlar içinde ve bunlar arasında var olan ilişkiler nitelendirilmektedir. Buradaki kilit nokta, eğer sosyal sermayeyle bağlantılı değilse, beşerî sermayesinin hem analitik bir araç hem de bir varlık olarak zayıflamasıdır, çünkü elde edilmesi daha zordur ve değerinin fark edilmesi daha zordur (Schuller, 2007: 18).

Eğitim fırsatı hakkında bilgiye erişim sosyal grup üyeliği ile şekillenmektedir. İnsanlar, akranları tarafından fırsatlar hakkında bilgilendirilirler, ama bundan önce bile, eğitimin değeri üzerine bilinçleri, kendilerine yakın olanların tutumları tarafından ve kuvvetle akran grupları tarafından şartlandırılmaktadır. Kızların genel başarı seviyelerini yükseltecek şekilde birbirlerini teşvik etmeleri ve desteklemeleri, kız çocuklarının hemen hemen her OECD ülkesinde her düzeyde erkeklerden daha iyi performans göstermelerinin en güçlü nedenlerinden biridir. Eğitim tamamlandığında yeterliliklerini gerçekleştirme yeteneği, çoğu zaman büyük ölçüde kişilerin ait olduğu ağlara bağlıdır. Ağ üyeleri, uygun iş fırsatları

hakkında bilgi ve tavsiye sağlamaktadır ve işyerinde bir ağı katılma ve gelişebilme yeteneği, mesleki başarının etkin bir belirleyicisidir (Schuller, 2007: 18-19).

Falk ve Killpatrick (2000: 99-100), iki farklı sosyal sermaye kaynağının olduğunu ifade etmiştir: bilgi kaynakları ve kimlik kaynakları. Bilgi kaynakları, toplumun/topluluğun içinde veya dışında yer alan kaynaklardan elde edilmektedir ve ortak anlayışları içermektedir. Bu kaynaklar, toplumsal değeri yansıtmakla birlikte bilgi, beceri ve tarihsel boyutları kapsamaktadır. Kimlik kaynakları ise bireysel ve kolektif kimliklerle ilgili iç ve dış ortak anlayışları içermektedir. Kimlik kaynakları, aidiyet duygusunu geliştirmekte ve toplumsal katılımı teşvik etmektedir. Bu bağlamda, toplumlara/topluluklara yeni yollarla harekete geçebilme kapasitelerini arttırmak ve farklı rollerde bulunmalarını kolaylaştırmak için yeniden düzenlemelere yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

Ağ analizinde “çeşitlilik” (diversity) durumu incelendiğinde, genellikle çeşitlendirilmiş bireylerin (birbiriyle tanışmayan ve bilgi alışverişinde bulunmayan) bir araya getirilerek alt sosyal bir ağ yaratıldığı görülmektedir. Bireyler bu ağ yapılarını kullanarak köprü kurmakta ve farklı görüşlerle yüzleşmesi sonucunda ise mevcut toplumsal kaynaklar genişlemektedir (Periac, 2013: 8-9).

1.5. Türleri ve İşlevleri

Sosyal sermayenin türleri (bağlayıcı, köprü kuran, birleştirici) aynı zamanda sosyal sermayenin işlevsel özellikleri olarak da kabul edilmektedir.

Tablo 3. Sosyal Sermayenin İşlevselleştirilmesi

Sosyal Sermaye Türü	Sosyal Hizmet Rolü veya Bağlantısı	Sosyal Hizmetin Amacı
<i>Bağlama (bonding)</i>	Mikro düzeyde günden güne genişletilmiş roller, sosyal hizmet yönetimi	Ağları desteklemek
<i>Köprü kurma (bridging)</i>	• Sivil toplum örgütleri • Özel sosyal servisler • Eğitim	Sosyal sistemlere/yakın iş ortaklarına ulaşmak veya genişletmek için bağlantı kurmak
<i>Birleştirme (linking)</i>	• Sivil Savunma • Kamu • Belediye yönetimi	Spesifik yapıları birleştirme/bir araya getirme

Kaynak: Rapeli (2017: 4).

Sosyal sermayenin türlerine, sosyal hizmet disiplini üzerinden bakıldığında birtakım roller ve amaçlar görülmektedir. Tablo 3’de ifade edildiği üzere, bağlama türünde mikro düzeyde uygulamalar gerçekleşmektedir, nihai amaç bireysel bağların ve ağların desteklenmesidir. Köprü kurma türünde nihai amaç sistemler arası etkileşimi genişletmek ve sosyal destek mekanizmalarını bulmaktır. Birleştirme türünde ise kamusal alan ile sivil toplum mekanizmalarının birlikteliğini sağlamaya yönelik bir amaç bulunmaktadır.

Sosyal hizmet, sosyal adalet ve insan hakları ilkelerine dayanan bir disiplindir. Sosyal hizmet, kaynaklara karşı savunmasız dezavantajlı nüfusa yönelik bireylerin, grupların, toplulukların ve örgütlerin kapasitesini artırmak için dayanışma, sosyal uyum, sosyal etkileşim ve sosyal ağlar gibi sosyal sermaye kavramlarını kullanarak birbirini bağlayan ve köprü kuran sosyal kalkınma planlarının oluşturulmasında etkin rol oynamaktadır (Mathbor, 2007: 359). Guzhavina’ya (2018: 255) göre sosyal sermayenin genel işlevsel

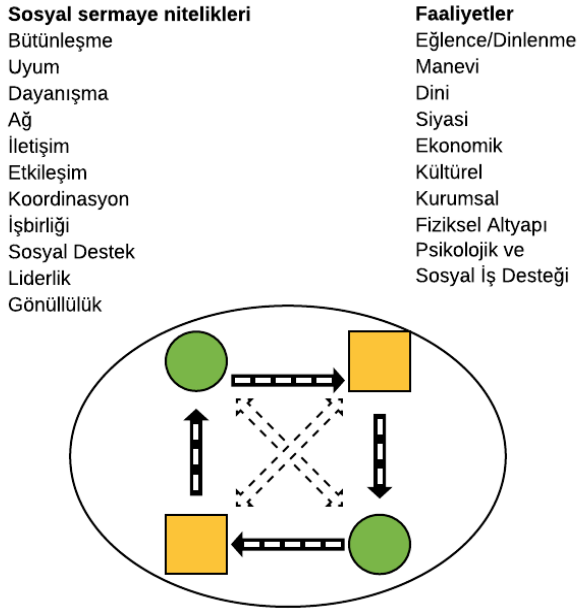
özelliklerine bakıldığında, sosyal sermayede özne veya nesneler değil bunun yerine öznelerin sosyal ilişkilerinin somutlaştırıldığı görülür:

- Sosyal sermaye, ilişkilerin yapısını yansıtır ve toplumun sosyal yapısını analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.
- Güven, güçlü sosyal ilişkilerin temelinde ortak değerlerin ve standartların oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.
- Belirli bir sosyal düzeyde ilişkiler ağına dâhil olmak, bir bireyin veya topluluğun bu ağın kaynaklarını kendi hedeflerine ulaşmak için kullanmasına yardımcı olmaktadır.
- Sosyal sermaye, bireylerin sosyal koordinasyon ve sosyal düzeni sağlayan bir grup halinde birleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Üç tür sosyal sermayeden söz edilmektedir. Biri **bağlayıcı sosyal sermayedir** ki sosyal sermayede bağlantı kurma (bonding), bir başkasıyla aynı derecede benzerlik taşıyan veya bir topluluğun başka topluluklardan farklı olan bağlantıları her ne ölçüde olursa olsun bağlayan diğer insanlarla olan bağları ifade etmektedir. Sosyal sermayenin etkisi yalnızca farklı biçimlerin karşılaştırılmasıyla değil olgular arasındaki etkileşime ve bu etkileşimin zaman içerisinde nasıl değiştiğine dair net kavrayışla anlaşılabilir. Köprü kurma (bridging) olmadan sosyal sermayede bağlantı kurma (bonding) olabilir, ancak bunun tam tersi olamamaktadır. Bağlar, normatif veya işlevsel olup olmadığına bakılmaksızın her türlü toplumsal yaşam bağları içermektedir. Bireyin köprü kurucu sermayeye sahip olması toplumsal olarak kabul edildiğini göstermemektedir ancak sosyal sermayeyle bağlantı kurmayan toplumsal bir birimi hayal etmek oldukça güçtür. Bağlama, sıkı ve gevşek bir yapıda olabilir fakat bağlantının varoluş biçimi etkilerinin ne olduğunu göstermemektedir. Bağlama, sınırlamaların yanı sıra grup içinde olanlar ve dışlananlar içinde de sınırlamalara sahiptir bu sebeple bağlamanın işlevsiz hale geldiği noktanın saptanması zor olmaktadır (Schuller, 2007: 15).

Toplumsal sermayenin kullanımı toplum içinde bağlanma ile başlar. Sosyal bütünleşme, sosyal uyum, dayanışma, ağ iletişimi, iki yönlü iletişim, üyeler arasında ve arasında sürekli etkileşim, topluluk faaliyetlerinin etkin bir şekilde koordinasyonu, üyelerinin faaliyetlerinin desteklenmesi, liderlik özelliklerinin geliştirilmesi ve diğer topluma yardım sağlanması gibi eylemsel süreçleri içermektedir. Mevcut üyeler bağlanma ile birlikte bazı alanlarda yararlı katılımlar elde etmektedir: eğlence etkinlikleri, dini ve manevi toplantılar, ekonomik ve ticari faaliyetler, psikolojik ve sosyal destekler vb. (Mathbor, 2007: 361). Toplulukların bağlanması, sosyal sermayenin nitelikleriyle gerçekleşir. Şekil 1’de görüldüğü üzere, sosyal sermaye bütünleşme, uyum, dayanışma, iş birliği gibi niteliklere sahiptir. Bu nitelikler aynı zamanda toplulukların birbirine bağlanmasına ve daha sonrasında ise elde edilecek maddi ve manevi ortak çıkarların sağlanmasında bir gerekliliktir. Tam tersi düşünüldüğünde, ortak çıkarlar (ekonomik, siyasi, sosyal iş desteği gibi) da grupları ve toplulukları bir araya getirmekte ve bunun neticesinde sosyal sermayenin nitelikleri elde edilebilmektedir.

Şekil 1. Toplulukların Bağlanması (Bonding with communities)

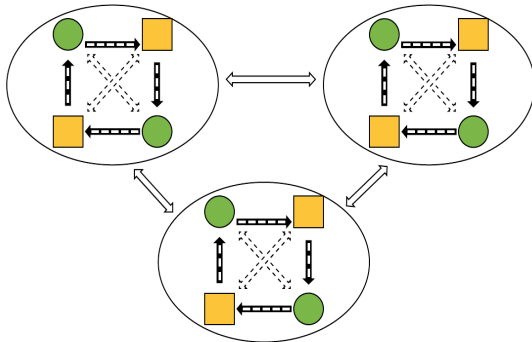

Kaynak: Mathbor (2007: 362)

Periac'a (2013: 16) göre belirli bireysel nitelikleri paylaşan aynı tür bireylerin bağlantı kurması, ağların "homophily" eğilimini göstermektedir. Ancak bu durum tam tersi de gerçekleşebilmektedir. Örneğin; aynı yerde yaşayan, aynı işte çalışan vb. farklı nedenlerle birlikte zaman geçiren bireyler zaman içinde bağlantı kurabilir ve dolayısıyla sonrasında ortak nitelikler geliştirilebilir.

İkinci türü **köprü kuran sosyal sermaye**dir. Bu çerçevede ifade edilen odur ki sosyal sermaye oluşumunda bir sonraki seviyeyi toplumdaki diğer topluluklara ulaşma düzeyi belirlemektedir. Bu bağlamda gruplar ve ilgili vatandaşlar, ihtiyaçların karşılanması için bir koalisyon oluşturabilir ve diğer gruplar veya topluluklarla iş birliği için çaba gösterebilir (Mathbor, 2007: 361).

Şekil 2. Topluluklar Arasında ve İçinde Köprü Kurulması (Bridging between and among communities)

Kaynak: Mathbor (2007: 362)

Heterojen örgütsel üyelik daha fazla köprü kurma potansiyeline sahipken homojen örgütsel üyelik daha fazla bağlantı kurma potansiyeline sahiptir. Bir örgütün üyeleri toplumdaki çeşitli grupların geniş bir örneklemiyle temasa geçirildiğinde (heterojen olduğunda) bu

ilişki köprü kuran bir örgüt olarak tanımlanabilir (Coffe ve Geys, 2007: 122). Şekil 2’de görüldüğü üzere toplumlar kendi içinde veya dışında köprü kurmakta, kendi öz kaynaklarını birleştirerek heterojen bağlantılar yaratmaktadır. Sosyal, ekonomik, kültürel geçmişler insanları bir araya getirerek toplumsal meselelerin irdelenmesini sağlamaktadır. Farklı kaynaklara sahip ailedeki bireyler, yakın arkadaşlar ve komşular heterojen sosyal bağlantılar yaratmaktadır. Dolayısıyla aileden arkadaşlara ve komşulara uzanıp aynı sosyal ortamdaki bireyler kendi aralarında köprü kurmaktadır. (Gonzales ve Nowell, 2016: 3-4).

Köprü kuran sosyal sermaye ile bağlayıcı sosyal sermaye arasındaki ayrıma bakıldığında en belirgin tarafı farklı sosyalleşme türlerine işaret etmeleridir. Köprü kuran sosyal sermaye için aynı arka plana sahip insanlara yoğunlaşan örgütler ve sosyal etkileşimler ifade edilirken bağlayan sosyal sermaye için vatandaşlarını toplumun bir kesiminin insanlarıyla temas içine sokan örgütler akla gelmektedir. Bir örgütsel yapının üyeliği belirli bir sosyo-ekonomik özellikteki nüfustan ayrılırsa temsiliyetinin az ya da çok olma derecesi örgütsel yapı ve üyeliğiyle sınırlı kalmaktadır. Bu ise örgütsel yapı içerisinde başka sosyo-ekonomik gruplar arasında anlamlı bağlantıların kurulmasını zorlaştırır ve bu durumda köprü kurma potansiyeli olmadığı şeklinde yorumlanabilir (Coffe ve Geys, 2007: 123-126).

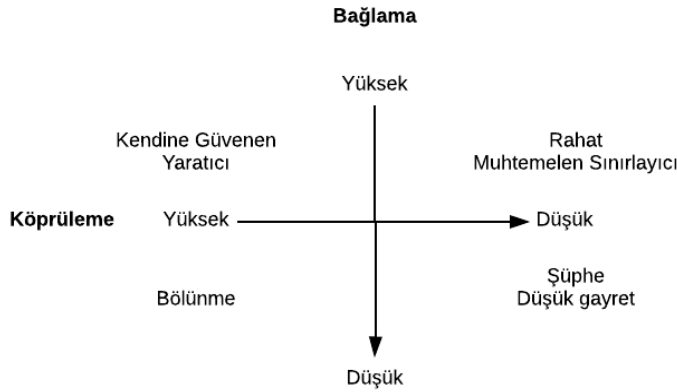
Tablo 4. Sosyal Sermayenin İki Alt Tipi ve Özellikleri

Köprü Tipi (Bridging) Sosyal Sermaye	Bağ Tipi (Bonding) Sosyal Sermaye
Heterojen elemanlardan oluşur.	Homojen elemanlardan oluşur.
Elemanlar arasında bağ gücü düşüktür.	Elemanlar arasında bağ gücü yüksektir.
Kendisini oluşturan elemanlara hizmet eder.	Kendisini oluşturan elemanlar ona hizmet eder.
Diğer ağlarla yeni bağlar kurmaya heveslidir.	Diğer ağlarla yeni bağlar kurmaya hevesli değildir.
Kimliğin bir parçası olabilir.	Kimliğin tamamını işgal etmeye eğilimlidir.
Dışarıda kalanları kucaklayıcıdır.	Dışarıda kalanları dışlayıcıdır.
Tipik örnekleri: Spor kulüpleri, korolar.	Tipik örnekleri: marjinal gruplar, etnik dayanışma örgütleri.

Kaynak: Baskak ve Öneş (2010: 253).

Tablo 4’de köprü kuran ve bağlayıcı sosyal sermaye arasındaki temel farklar belirtilmiştir. Bağlayıcı sosyal sermaye etnik köken, din, siyasi görüşler gibi ortak bir baskın özelliğe sahip insanlar arasındaki bağlantıların bir sonucudur. Grup üyeleri daha fazla homojenlik derecesine sahip, yalıtılmış ve içe dönüktür. Grup üyelerinin çok güçlü iç bağlantıları bulunmaktadır. Köprüleyen sosyal sermaye ise dışa dönük olup toplum içinden farklı düzeydeki grupları bir araya getirmektedir. Tanıdıklar, meslektaşlar ya da sınıf arkadaşları gibi daha uzak bağlantılarda olan insanlar arasındaki ilişkileri kapsamaktadır (Doric, 2016: 566). Şekil 3’de ise bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye arasındaki ilişkinin sonuçları düşük ve yüksek bağlamda değerlendirilmiştir. Buna göre bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye arasındaki ilişki, tamamlayıcı veya çatışmalı veya her ikisi de olabilir. Çok az grup tamamen homojen bir yapıya sahiptir öyle ki gruptaki tüm üyeler aynı normlara sahiptir ve farklı statüden üyelerle bağlantı kurulmamaktadır. İdeal olarak tamamlayan bağlama ve köprüleme biçimlerini, neyin oluşturduğunu tanımlamak zordur. Bir birimde yüksek seviyede hem bağlama hem de köprüleme biçiminin görülmesi, yeni fikirlere ve başkalarının değerlerinin kabulüne kapılmadan kendi kimliğini içsel olarak tutarlı bir biçimde güvence altına almasını göstermektedir (Schuller, 2007: 16).

Şekil 3. Sosyal Sermayede Bağlama ve Köprüleme

Kaynak: Schuller (2007: 16)

Bağlamanın ve köprülemenin ölçümünde başlangıçta yer alan düşük zıt karşıtlık aynı zamanda üretken olmayan bir kararsızlığı içerebilir. Peki, bunun nedeni entelektüel veya sosyal anlamda ya da her ikisinde güvenin az olması mıdır? Bu durum birimlerin ne kendi kaynaklarından fazla üretmesini ne de dış ilişkilerden fayda etmesini olası kılmamaktadır. Dar görüşlülük veya kuralsızlık ya da her ikisi hiçbir şeyin üretilmemesi veya yeni gayretlerin gösterilmemesi anlamındadır. Yüksek bağlama ve düşük köprüleme güçlü ve zayıf yönleri sahiptir. Bu durum belki de uzun bir süre sonra daha düşük bir enerji seviyesinde işlevsel ve rahat olabilen bir profildir, çünkü yeni normlara ve davranış kalıplarına uyum sağlama zorluğundan yoksundur. Ayrıca bu durum riskli bir bilgi birikimi bağlamında toplumun kendini izole ve geride bırakacağını gösterir. Zorluk kendini sürdürmektir, yüksek bağlama sermayesi kültürel ve ekonomik olarak kısıtlayıcı etkilere sahiptir. Bu çoğu insanın rahat ve aynı zamanda makul bulduğu kulüp veya topluluk biçimidir. Birey kendine daha az zararın geldiği düşündüğü için ve ayrıcalık kazandığı için bu yapılar içerisinde bulunmaktadır. Fakat bağlayıcılığın işlevi gücünü şüpheden ve dışarıdakilere düşmanlıktan alırsa sosyal sermayenin karanlık tarafına yönlendirebilir (Schuller, 2007: 16-17).

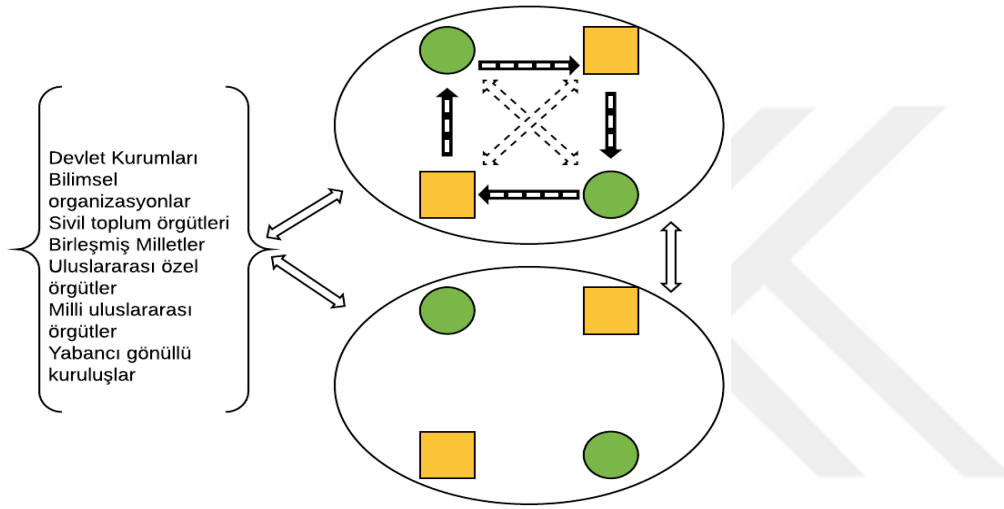
Bir sosyal sermaye ağının üyeleri, yeni bir sosyal sermaye ağları oluşturduğunda ilk ağa olan bağımlılıklarını azaltmaktadır. Bununla birlikte grup üyelerinin grup dışında bir bağ kurması zor olabilmektedir. Bunun nedeni ise grup dışı yakın ilişkilerinin kendilerini tehlikeye sokabileceği düşüncesidir. Esnek sosyal kimliklere sahip üyeler ise grup dışı yakın ilişkilerin kurulmasında daha elverişlidir. Eğer grup üyeleri söz konusu grup üyeliğine bağlı kimliklerini diğer tüm kimlikler üzerinde katı bir şekilde kabul ettirmeye çalışırsa sosyal toplum oluşumu engellenebilir (Craig ve Goodman, 2019: 69).

Sosyal sermaye sosyal ağdaki üyelerin birbirine karşı duyarlı olmasına sağlarken aynı zamanda insan haklarına saygının gözetilmesinde, korunmasında ve yerine getirilmesinde gerekli yükümlülüklerin sağlanmasında da rol oynamaktadır. Ayrıca sosyal sermayenin yağmur yaratıcı (rainmaker effect) etkisi ağın dışındaki insanlara yarar sağlayabilmektedir. Bu durumda sosyal sermayenin adalet çerçevesinde küresel bir etkisinden söz edilebilir. Ancak, küresel adaletin sağlanmasında bazı engeller olabilmektedir. Etnik ve dini çeşitlilik sosyal sermayenin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır (Illingworth, 2012: 397). İşte bu

noktada, birleştirici sosyal sermayenin önem kazandığı ifade edilebilir. Çünkü birleştirici sosyal sermaye etnik, dini vb. farklılıkları gözetmeksizin toplulukları ve toplumu sosyal ve kamusal kurum ve kuruluşlarla birbirine bağlamakta ve köprü kurmaktadır.

Birleştirici sosyal sermaye üçüncü tür olarak dile getirilir. Yakın ilişki veya aidiyet duygusunu uyandıran “güçlü” bağlar sınırlı sayıda bireyle sınırlı kalabilmektedir. Sosyal sermaye veya “zayıf” bağların köprü kurması (bridging) ve bunun varyantı olan iktidardaki insanlarla ilişkiyi ifade eden “birleştirici” (linking) sosyal sermaye, ekonomik sonuçlar için daha yararlı olduğunu kanıtlayabilecek daha geniş bir erişim ortamına sahip olabilir (Ravanera, 2008: 3).

Şekil 4. Toplulukları, Finansal ve Kamu Kurumlarında Bağlar Aracılığıyla Birleştirmek (Linking communities through ties with financial and public institutions)

Kaynak: Mathbor (2007: 363)

Şekil 4’de görüldüğü üzere birleştirici sosyal sermaye araştırmacılar, farklı topluluklar, hükümet, finansal kurumlar ve gönüllü kuruluşlar dahil olmak üzere diğer kuruluşlar arasında sosyal sorunların çözülmesinde ve etkisinin hafifletilmesinde uzun vadeli ilişkiler kurulması için toplumun kaynaklarını, uzmanlarını, profesyonellerini ve gönüllerini bir araya getirmektedir. (Mathbor, 2007: 361-363).

Fine (2010: 29), bağ kurucu sermayenin zorlamaya yol açabildiği için kötü, köprü kurucu sermayenin ise devletin iş birliğine dayalı olduğu için iyi olarak varsayıldığını ifade etmiştir. Bağlama, köprü kurma ve birleştirme sınıf, cinsiyet, ırk vb. geleneksel değişkenlerin sonuçlarının önünü kesmekte, bir kişinin bağının başka bir kişinin köprüsü olabileceği gerçeğinin gözden kaçmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda toplumdaki çatışmaların ve sosyal bölünmelerin üç aşamada (bağlama, köprü kurma ve birleştirme) çözümlenmesi mümkün değildir. Daly ve Silver’in (2008: 556) ifadesiyle “sosyal sınırlar, sosyal sermayenin köprü kurabileceğinden daha fazladır.”

Bir topluluğun gelişiminde kullanılacak kaynakları analiz edebilmek için gerekli olan sosyal sermaye çerçevesi aynı zamanda topluluğun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek ve müdahalenin ne yönden bir iyileştirme sağlayabileceğini belirlemek için de bir ölçü sunma imkânı sağlar. Bu bağlamda ilgili çerçeve aşağıdaki şekildedir:

- İç ve dış ağlar arasındaki denge. Bağ kurucu sermayenin sadece olması yeterli değildir. Topluluk dışına uzanan iki ağın bulunması gereklidir; köprü kurucu ve birleştirici ağlar.
- Köprü kurucu ve birleştirici ağları harekete geçirebilecek kurumların varlığı ve çeşitliliği.
- Topluluk üyelerinin özgüven, özgüven düzeyleri ve birlikte çalışma becerileri.
- Toplulukta mevcut normların varlığı (özellikle sosyal içerme, sosyal dışlanma ve karşılıklılık normları) (Kilpatrick vd., 2003: 430).

Diğer sosyal sermaye türlerine bakıldığında, literatürde genellikle fiziksel, beşerî ve entelektüel sermaye olmak üzere üç şekilde belirtilmektedir.

Fiziksel sermaye binalar, yollar, aletler, hayvanlar, araçlar vb. şekillerde toplumda tezahür etmektedir. Fiziksel sermaye, araçları veya tesisleri elde etmek için maddi kaynakların harcanması sürecini içermektedir. Bununla birlikte, fiziksel sermayenin karanlık bir tarafı olabilir ve faydadan çok toplumsal zarar verebilmektedir. Tüketim mallarının üretimine yapılan yatırımlar dışsallıklar doğurabilir. Örneğin radyoaktif maddeleri sızdıran bir nükleer enerji santralinin olması, pozitif amaçlarla gücün kullanılabilirliğini arttırmak amacıyla inşa edilmiştir ama üretilen faydalardan çok negatif dışsallıklar üretebilmektedir. Fiziksel sermaye zaman içinde yeni ürünler üretebilmek ve gelir elde edebilmek için gerekli bilgi ve beceriler sahip insana ihtiyacı bulunmaktadır (Ostrom, 1999: 174-175). Ostrom'a (1999: 179-182) göre sosyal sermaye ve fiziksel sermaye arasında dört fark bulunmaktadır.

- 1) *Sosyal sermaye kullanımla değil, kullanımdan dolayı tükenmektedir:* Sosyal sermaye, bireyler arasında karşılıklılığın ve güvenin sürdürülmesiyle, yani kullanımıyla gelişir.
- 2) *Sosyal sermayenin ölçülmesi kolay değildir:* Genellikle, fiziksel sermayenin varlığı dış izleyiciler için açıktır. Hastaneler, okullar, yollar vb. birimleri görmek kolaydır. Sosyal sermayede ise bireylerin kendi içinde nasıl örgütlendiklerini ve davranışlarını nasıl yönlendirdiklerini görebilmek için ciddi bir çaba sarf etmek gerekir.
- 3) *Sosyal sermayenin dış müdahalelerle inşa edilmesi zordur:* Fiziksel sermayenin uzun vadede işlevli kılınması için sosyal sermayenin inşa edilmesi gerekir bu da bir süreci kapsamaktadır. Örneğin; bir bağışçı, yolun inşa edilmesinde (fiziksel sermaye) gerekli olan müteahhitleri (beşerî sermaye) işe alabilmek için gerekli fonu sağlayabilir. Fakat bu altyapının verimli bir şekilde işletilebilmesi ve koordine edilmesi için sosyal sermayenin oluşturulması gerekir ki yerel bilginin katkısı yadsınamaz.
- 4) *Ulusal ve yerel devlet kurumları, uzun vadeli kalkınma çabalarını sürdürebilmek için bireylerin kullanabileceği sosyal sermaye seviyesini ve türünü etkilemektedir:* Büyük ölçekli devlet kurumlarında ve ulusal/yerel yönetimlerde -insani faaliyetlerde sorumluluk alanı- eşgüdüm veya kolektif eylemlerle sorunları çözmeye çalışan vatandaşlar tarafından sosyal sermaye yaratılması kolaylaştırılabilir. Bu sebeple, kurumlar toplumsal sorunların çözümünde, vatandaşların sorumluluk almalarını ve girişimci olmalarını teşvik etmesi gerekir.

Beşerî sermaye bireylerin toplumsal uygulamalar için gerekli bilgi ve becerilere sahip olmasını içermektedir. Beşerî sermaye biçimleri kendi aralarında farklılık gösterebilir. Bir kolej eğitimi ile çıraklık eğitimi ile edinilen bilgi ve beceriler farklı beşerî sermayelerdir. Beşerî sermaye bilinçli şekilde eğitim-öğretim yoluyla ya da bilinçsiz bir deneyim yoluyla oluşturulabilmektedir. Fiziksel sermaye gibi beşerî sermayenin de karanlık bir tarafı olabilir. Bilgisayar dilleri öğretilen bir birey bu beceriyi gelecekte birçok problemi çözmeye yardımcı programlar yazmak için de kullanabilir. Başkalarının bilgilerine zarar verebilecek bir virüs programı da yazabilir. Fiziksel ve beşerî sermayenin yanı sıra sosyal sermayenin de karanlık bir tarafı vardır. Çeteler ve mafyalar sosyal sermayeyi örgütsel yapılarının temeli olarak kullanmaktadırlar (Ostrom, 1999: 175-176). Eğitim ve çalışma hayatının uzun sürmesi beşerî sermayeyi arttırırken ilişkileri-etkileşimleri içeren toplumsal bağları yani sosyal sermayeyi azaltmaktadır. Putnam (2000: 65, 122, 205 ve 206) ve Coleman (1988: 109-111) ailelerin uzun sürelerde çalışmalarının aile içinde, dışında ve diğer sosyal ağlar arasında sosyal etkileşimi zaman içinde azalttığını belirtmiştir.

Beşerî sermaye ile fiziksel sermaye arasında fark vardır. Beşerî sermayeye dâhil olan eğitim, deneyim ve doğal yetenekler diğer bireylere kolay bir şekilde aktarılmazken fiziksel sermayenin ürünleri olarak meydana getirilmiş formlar ve kamu malları (kitap, medya ve diğer belgeler gibi) herkes tarafından erişilebilirdir (Piazza-Georgi, 2002: 462). Piazza-Georgi (2002: 463-464)'ye göre beşerî sermayeye yönelik ana yaklaşımlar dört tezde ifade edilebilir.

1. Birikmiş insan bilgisi ve becerilerinin fiziki sermaye kadar önemli olduğu tezi. Üretim süreci aslında analiz edilmesi gereken bir sermaye şeklidir. “Geleneksel” (fiziki ve mali) sermayeyi analiz etmenin yanında yatırımların insan kaynakları üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi gerekir. En basit haliyle beşerî sermaye, ekonomik aktörlerin kişisel beceriler stokudur.
2. “Yaratıcı yıkım”ın ekonomik dengesizliğin uyum sağlamasında katkıda bulunduğu tezi. Birçok faktörün (arz-talep şokları, nispi fiyat değişiklikleri) değişimi sonucu teknolojik ilerleme gereklidir yani beşerî sermaye bilimsel ve uygulamalı olarak araştırılması gereklidir.
3. Toplumsal girişimcilerin risk faktörlerine yönelik temel olasılıkları belirlemede dengeleyici temsilciler halinde bulunduğu tezi. Sermaye ve ekonomik büyümenin temel önkoşulu olması ile “girişimcilik insan yeteneği değil bir beşerî sermaye biçimidir” sonucu ortaya çıkmaktadır.
4. Daha tanıdık ama daha az yakından ilişkili bilgi stokuyla -titiz dönem teknolojis-i saklananlara (toplumun elinde birikmiş bilgiye hizmet sunan kitaplar, kütüphaneler, bilgisayar programları, veri bankaları gibi.) başvurunun yapılmasını kapsayan tez.

Sosyal sermayenin geniş kapsamlı tanımlarına bakıldığında, kurumlardaki resmileşmiş toplumsal normlar ve ilişkiler karşımıza çıkmaktadır. Bu ilişkilerden biri de sosyal sermaye ve beşerî sermaye arasındaki yakın ilişkidir. Her iki sermaye türünde de üretim süreci tarafından tüketilmeksizin gelir elde edilmektedir. Teorik olarak ölçülebilir bir maliyetle insanlar tarafından oluşturulur ve korunur, böylece sermayeyi doğal kaynaklardan ayıran

temel koşulu yerine getirir. Resmi ve gayri resmî kurumların özünde bireyler değil insan ilişkileri vardır. Kurumlar sosyal ve beşerî sermayenin “bilgi birikimi” formunun paylaşıldığı yerler olması sebebiyle kamu yararı sağlamaktadır (Piazza-Georgi, 2002: 476).

Entelektüel sermaye örgütlü bilginin yaratılmasını ve aktarmasını kapsamaktadır. Sosyal sermaye ise kültürel ve yapısal unsurları içermektedir. Kültürel boyutu, insanlar arasındaki karşılıklı iyilikler ve iş birliği arasındaki güven düzeyi oluşturmaktadır (Hargreaves, 2001: 490).

Halpern de sermaye türlerini, sermaye, finansal (ekonomik), fiziksel, diğer maddi varlıklar, beşerî ve sosyal olmak üzere altı alanda sunmuştur. Sermaye türleri arasındaki farkları da şöylece belirtmiştir (Tablo 5):

Tablo 5. Sermaye türleri

Tür	Tanım
Sermaye (genel kullanım)	1) Kullanılan veya kullanılabilecek her türlü maddi zenginlik. 2) Net kazanç. 3) Herhangi bir varlık veya avantaj.
Finansal (ekonomik)	Parasal ve kâğıt üzerindeki varlıklar. Doğrudan mal ve hizmet üretilmez, ancak mal ve hizmet üretebilmek için finansal sermaye kullanılır.
Fiziksel	Diğer mal ve hizmetlerin üretimine katkıda bulunan malların stoku: ekipmanlar, makineler ve binalar gibi.
Diğer maddi varlıklar	Doğanın sağladığı üretim faktörleri. Örneğin; arazi.
Beşerî	Biriktirilen uzmanlık stoku. Örneğin; profesyonel eğitimler. Gelecekteki gelir kazanma potansiyeli ile değerlendirilmektedir.
Sosyal	Sosyal ağlar, normlar ve yaptırımlar. Özellikle kolektif eylem sorunlarının çözümünü sağlamaktadır.

Kaynak: Halpern (2005: 4).

Ostrom (1999: 198) sosyal sermaye biçimlerinin toplumsal refah yerine toplumsal sorun üretmek için kullanılabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla sosyal sermayenin inşası insan refahının garantisini sağlamamaktadır. Ostrom’un da ifade ettiği üzere topluluklarda veya toplumlarda sosyal refahın tesisi için sosyal sermayenin ya da diğer sermaye biçimlerinin varlığından çok bu toplumsal sermayelerin nasıl üretilip nasıl tüketildiğine bakılması gerekir.

1.6. Üretimi ve Tüketimi

Sosyal sermayeyi oluşturan roller, kurallar, normlar ve değerler, toplumsal süreçlerin öncesinde sabit bir stok halinde değildir. Aksine, toplulukların inşa sürecinde kazanılan dinamik bir yapının öğeleridir. Roller, normlar ve ağlar oldukça hızlı kurulabilir. Lakin sosyal ilişkiler ve değerler oluşum süreci gereği daha hızlı ve kolay aşınırlar. Toplumsal olarak nitelendirilen değerler, normlar, tutumlar ve inançlar ise zaman içinde üretilir, ancak oldukça kısa bir sürede azaltılabilir ve hatta tahrip edilebilir. Bu durum toplumsal süreç içerisinde elde edilen yarara bağlı olmaktadır (Uphoff, 1999: 227-228).

Sosyal sermaye yalnızca bir birey tarafından üretilmemekle birlikte tüm toplum içindir ve tüm bireye aittir (Illingworth, 2012: 392). Başka deyişle sosyal sermaye bireyin sosyal ve ekonomik eylemleri gerçekleştirmek için bireysel olarak kullanabileceği (collectively-owned capital) kendi ortak sermayesidir (Periac, 2013: 3). Bununla birlikte, Fukuyama’nın (1995: 94; 1998: 38) ifadesiyle sosyal sermaye ekonomik sermaye gibi düzenli aralıklarla

yenilenmezse tükenmektedir ve sosyal sermaye bireylerin kendi başlarına hareket etmeleriyle kazanılmamaktadır. Sosyal değerlerin hâkim olmasıyla kazanılmaktadır.

Sosyal sermaye yasaların ve siyasi iradenin sonucunda ortaya çıkmamıştır. Günlük etkileşimlerle birlikte oluşmakla birlikte din, gelenek, paylaşılan ortak tarih vb. faktörlerin ürünüdür (Doric, 2016: 562). İslam dini de aile ve sosyal dayanışma, birlik, hoşgörü, iş birliği, samimiyet, güven ve mülkiyet haklarına saygı konularını insanların huzurlu birlikteliği için dikkatlere sunmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye evrensel olarak İslami değerlere dayanan bileşenlere de sahiptir (Ng vd., 2015: 15). Bununla birlikte kültür, özellikle aile ve yapısı olmak üzere diğer sosyal grupların örgütlenmelerinde otoriteye sahiptir. Kültürün sahip olduğu bu otorite sosyal sermayenin üretimini ve tüketimini etkilemektedir.

Sosyal sermayede aile ve yapısı, insanların birbirine güvenmesini, ekonomik örgütlemeleri ve sosyalleşmeyi sağlamaktadır. Aileler yabancıların (akrabalık bağı olmayanların) birbirlerine güvenip yeni esnek örgütlenme biçimleriyle çalışabilmelerini olanaklı yapmaktadır. Bu esnek yapıya sahip örgütler/topluluklar yabancıları dışlayan ve aile ilişkilerini vurgulayan bir kültür yapısı tarafından sürekli zayıflatılır. Bu bağlamda kültür aile bağları ve akraba olmayanların bağları üzerinde otoriteye sahiptir (Fukuyama, 1995: 91).

Sosyal sermayenin sadece tanımlanmasına yönelik değil aynı zamanda sosyal sermaye üzerine yapılan çalışmalarda olumlu sonuçlar, farklı yönleri ve etki-tepki nedenselliğe bağlı olarak analitik bir düzlemde üretilir. Fine'ın (2010: 29-30) ifadesiyle sosyal sermayenin etkisine yönelik sonuçların elde edilmesinde homojenleştiren hatalı bir akıl yürütmenin yer aldığı anlaşılmaktadır. Genellikle, toplumların sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel statüleri “sosyal sermaye” üretme potansiyelini belirlemektedir. Hâlbuki toplum genç ve yaşlı (eğitilmiş-eğitimsiz), erkek veya kadın, çalışan veya işsiz, zengin ya da yoksul, köylü veya kentli gibi çeşitli sosyal değişkenlere ve sosyal gruplara sahiptir. Bourdieu (2010: 63) da bu grupların bireysel veya kolektif ilişkilerle bilinçli ya da bilinçsiz, kısa ya da uzun dönemde, toplumsal ilişkileri yeniden üreterek kurumsal yani devlet tarafından güvenceye alınmış uzun haklara (ömürlü yükümlülüklerle) dönüştürmeye amaçladığını belirtmektedir. Dayanışmanın temelini mümkün kılan şeyin bir gruba üyelikte elde edilen faydalar olduğunu dile getiren Bhandari ve Yasunobu (2009: 487-488) da sosyal sermayenin zenginliğini, mevcut ağın büyüklüğü ve ağın içerisinde yer alan birey ve grupların ekonomik veya kültürel sermayesine bağlı olduğunu ileri sürerler. Zira onlara göre üyeler ilişkiler üzerinden yatırım yapmaya devam ettikçe sosyal sermaye muhafaza edilir ve güçlendirilir.

Sosyal sermaye denilince akla bireysel ve sosyal etkileşim biçimleri gelmektedir. Sosyal sermaye herhangi bir alanda -gerek sosyoloji, siyaset, ekonomi ve işletme disiplinlerince gerekse de kalkınma, eğitim, sağlık vb. sosyal alanlarda- sosyal alanın inşasını sağlamaya yönelik çevre, konut, suç gibi toplumsal sorunların çözümünde pozitif bir kaynak olarak kullanılabilir. (Fine, 2010: 21). Örneğin aile grubu, arkadaş grubu veya meslektaş grupları gibi herhangi bir sosyal grup içerisine dâhil olmak bireylerin sosyal davranışını güçlendirip davranışların uygunsuz veya yıkıcı olma riskini azaltmaktadır (Jong vd., 2015: 281).

Hagan vd.'nin (1996: 381-383) sosyal gruplar (aileler, okullar vs.) ile bireyler (ebeveynler, öğretmenler, çocuk vs.) arasındaki ilişkileri saptamaya yönelik yaptıkları araştırmada, ebeveynlerin eğitimlerinin ve sosyo-ekonomik durumlarının, çocuklarının bilgi ve becerilerini etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Bir babanın çocuklarına bağlayıcı ya da destekleyici bir ebeveyn olarak yaklaşımında kayda değer bir cinsiyet ayrımına götürebilir. Babanın geleneksel ailelerde yer alan destek rolü, annenin desteğinden daha az ve doğrudan gerçekleşebilir. Bu gibi geleneksel ailelerde bir baba çocuğuyla doğrudan iletişim kurmazken dolaylı olarak çocuklarının katıldığı okul, topluluk, spor eğlence etkinliklerine katılarak dolaylı olarak sevgi gösterebilir ya da günlük yaşantıda aktif bir rol alabilir. Sosyal sermaye yaratmak için sadece rolleri tanımak yeterli değildir, çünkü insanların dinamikler ve koşullara göre rolleri değişkenlik göstermektedir. Belirli bir roldeki herhangi bir bireyin çeşitli koşullarda ne yapmasına gerektiğine dair ortak ve karşılıklı beklentiler olduğunda burada bir rolden bahsedilebilir. Bu beklentilerin ise hem rol sahipleri hem de bu rolle etkileşimde olan bireyler tarafından paylaşılması gerekir (Uphoff, 1999: 228).

Sosyal sermaye güçlendirme yaklaşımı bağlamında değerlendirildiğinde karşımıza sosyal sermayenin bireyler, aileler-gruplar ya da örgütler veyahut toplumlar tarafından bir baş etme stratejisi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte *kişinin kendisi üzerinde çalışmasına* (Bourdieu, 2010: 52) fırsat sağlamaktadır. Pinkerton ve Dolan (2007: 222) gençlerin sosyal desteği üzerine yaptığı araştırmada, sorunlarla baş etme kapasitesi yüksek olan gençlerin sadece gündelik yaşantıdaki streslerde değil aynı zamanda krizlerde de güçlü direniş gösterebildiklerini ifade etmiştir. Gençlerin ve ailelerin resmi ya da resmi olmayan kurumlar tarafından aldıkları destekle ve erişebildikleri sosyal ağlarla bu güçlü yanın ortaya çıktığı ifade edilebilir. İç ve dış kaynaklar gençlere sunulan sosyal desteğin niteliğini arttırmaktadır. Ayrıca bu desteğin niteliği yetişkinliğe adım atacağı dönemde psikososyal sorunların çözümünde bireyi güçlendirmektedir.

Sosyal sermayenin dâhil edildiği etkileşimlerden elde edilebilecek iki tür olumlu çıktı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, topluluğun veya üyelerinin yararına yapılacak bir iş birliği; diğeri ise gelecek için kararlaştırılmış ortak bir vizyon oluşturmak için bilgi ve kimlik kaynaklarının oluşturulması veya güçlendirilmesidir. Bununla birlikte etkileşimler insanların, topluluğun ve üyelerinin yararına hareket etme güvenliğini artırabilir ve bir bütün olarak topluluğa bağlılık oluşturabilir. Etkileşimler ayrıca bireyler veya topluluklar için olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. Güvenin azalması ya da dışlanma normunun gelişmesiyle sosyal sermayenin “karanlık tarafı” ortaya çıkabilir ve dolayısıyla sosyal sermayeyi zayıflatabilir. Tüm etkileşimler de bireyler veyahut topluluklar için olumlu fayda sağlamamaktadır ve sosyal sermaye üretmemektedir. İnşa edilen sosyal sermaye kaynaklarının kalitesine, eylemlerin sonuçlarının kalitesine ve mevcut etkileşime bağlı gelişen sosyal sermayenin kalitesine bağlı bulunmaktadır (Kilpatrick vd., 2003: 425-426).

Sosyal sermaye her ne kadar ekonomik büyüme için gerekliyse de sosyal uyum için de gereklidir. Sosyal sermayenin baskın tanımı ağlar ve normlar açısından ise sosyal uyumun nasıl güçlendirileceği sorusu açık bir yaklaşımdır ve ağlar için doğrudan destekle uygun bağlamlar ve ortamlar yaratmakla mümkündür. Hatta sosyal sermayeye yapılan “yatırım”ın yardımcı olmayacağı açıktır, çünkü bu terim sosyal ekonominin bir girdi-çıktı modeline

çok yakın bir şekilde bağlıdır. Fiziksel sermayede yatırımın yolu tamamen açıktır. İnsanlar ne çeşit olursa olsun geri dönüşü sağlamak için yatırım yaparlar. Getiri yaratmak yatırımın amacını oluşturmaktadır. Sosyal sermaye durumunda ise aksine, araçsal bir davranış biçimi olarak yatırım farklı bir rezonansa sahiptir. Her ne kadar bireyler yüksek düzeyde sosyal sermayeden doğrudan faydalanabilseler de yalnızca sosyal sermayeyi artırmak için bilinçli olarak hareket ederlerse kişisel olarak fayda sağlamak için bir paradoks oluşturabilir (Schuller, 2007: 23-24).

1.7. Kolektif Kimlik ve Sosyal Sermaye

Sosyal sermaye kolektif bir amaç duygusu olduğunda etkili olmaktadır (Giorgas, 2000: 5). Koput'a (2010: 16) göre sosyal sermaye değer yaratmak için kullanılabilecek üretken bir kaynaktır. Sosyal sermaye için sosyal, bir kişiye ait olmaması / aktörlerle sınırlı olmaması ancak bir sosyal yapı ve ortak katılım gerektirdiği anlamını taşımaktadır. Sosyal sermaye her toplumda eşit olarak dağılmamıştır. Bazı toplumlarda dikkate değer bir boyutta toplumsal birleşme görülürken, bazılarında ise aile ve akrabalık çevresiyle sınırlı kalmıştır. Örneğin ABD'de dinsel nitelikli kuruluşlar, bireylerin ailelerini terk ederek yeni bir dinsel mezhebe geçmesi için ikna etmeye çalışır. Çin'de ise ABD'nin aksine, Budist rahipler -bu işte pek başarılı olmamakla birlikte- çocukları kendi ailelerinden uzaklaştırmaya çalıştıklarından dolayı eleştirilmektedir (Fukuyama, 1998: 39). Narayan ve Pritchett'a (1999: 280-281) göre sosyal sermayenin varlığına rağmen grupların uzlaşması iki nedenden dolayı zordur. Birincisi, ilişkilerin diğerlerini dışlamaya yönelik olmasıdır. İkincisi ortak soruna sahip olmayan grupların kolektif bir eylem geliştirememesinden kaynaklıdır.

Sosyal sermayenin kamu yararı sağlamasının yanı sıra toplumsal olarak bir dışlanmışlığın sebebi veya sonucu olabilmektedir. Bireyler kendi çıkarlarına göre motive olurlarsa ya da bireysel çıkarların öncelik verildiği normlara sahip toplumlarda yaşıyorlarsa başka bireylerin katkılarına değer vermeyebilirler. Daha önce de ifade edildiği üzere, her ne kadar sosyal sermaye karşılıklı ilişkilerde “kazan-kazan” olarak görülse de sosyal sermayenin “karanlık tarafı” bulunmaktadır. Toplumdaki belirli sosyal gruplara yönelime öncelik verilmesi başka grupların dışlanmasına neden olabilir. Dolayısıyla bireylerin kendisine benzer olanları tercih etmesi diğer bireylere karşı önyargıya ve ayrımcılığa yol açabilir. Sosyal sermaye ağları “yabancıları” dışlayan homojen gruplarda bir araya gelebilir (Illingworth, 2012: 390, 392). Bununla birlikte sosyal ağlar vatandaşların devlet aygıtlarının işleyişi hakkında bilgi edinmelerini, haklarını kullanmalarını ve devletin yetersiz kaldığı alanlarda koalisyonlar oluşturmasını da sağlamaktadır (Dasgupta, 1999: 398).

Toplumdaki kategorik ayrımlardan ve sosyal ayrımcılıktan doğan eşitsizlikler, kaynaklara erişimi olanlar ile olmayanlar arasında gerilim yaratabilmekte ve hatta şiddet, suç ve sapkın davranışlarla sonuçlanabilmektedir. Bu gerilimler devletlerin politika ve hukuka maliyetini arttırmaktadır. Bu maliyetlerin artmasıyla da fiziksel ve beşerî sermayeye yatırımları azaltmaktadır. Kurumsal yapılar ayrımcılık, çatışma ve sapma eylemlerini azaltmak için aktif rol aldığı için toplumsal gelişme durgunlaşmaktadır (Turner, 1999: 130-131).

Bireyler başkalarının ilerlemesine karşı kayıtsız kalmaya çalışabilir ya da düşmanca davranmaya karar verebilirler. “Sosyal” ilişkiler söz konusu olduğunda bireyler yürüttüğü

ilişkiler üzerinden belirli bir dereceye kadar yatırım yaparlar. “Başkalarına kayıtsız kalmadan başkalarının refahına değer katarlar.” Sezgisel olarak kolayca anlaşılan bu “yatırım metaforu” rastlantısal olarak oluşmamaktadır. Fakat ilişkileri tamamen bencil ya da cömert olarak sınıflandırmak ilişkileri belirli bir kalıp içerisinde değerlendirilmesine neden olmakta ve dolayısıyla ilişkilerin gerçekten ne olduğuna ilişkin somut bir anlayışı ortadan kaldırmaktadır. Hâlbuki sosyal alan oldukça karmaşık bir yapıdadır ve kendisini asgariden maksimuma yani topluma doğru bir devamlılık göstermektedir. Sosyal alandaki ilişkiler arkadaşlık, dayanışma ve karşılıklılık gibi ilişki düzeylerinin dereceleriyle kendisini göstermektedir (Uphoff, 1999: 223). Sosyal sermaye ahlaki bir kavram olarak değerlendirildiğinde de ağların büyümesi ve toplumda daha eşit dağılması mümkündür. Sosyal sermaye zengin insanların kendi güvencelerini sağlamasında bir kaynak olmasının aksine yoksul insanlarla toplumsal anlaşmalar sağlanmasında bir kaynaktır. Sosyal sermaye yaratma konusundaki ahlaki yükümlülükler bir yandan dışlanan gruplara/topluluklara bağlı üyelere ulaşmayı teşvik ederken bir yandan da farklı kültür ve sosyo-ekonomik gruplardan insanları anlama ve tanıma konusunda teşvik etmektedir. Bu bağlamda ahlaki bir yönetimin ve yasa yanlısı sosyal uygulamaların ortaya çıkması öngörülebilir olmaktadır (Illingworth, 2012: 393-396). Roller ve kurallar olmadan karar almak ve kaynakları harekete geçirmek ve dolayısıyla kolektif eylemde bulunmak daha zor hale gelmektedir. Ayrıca bireyler arası yüz yüze iletişimin kurulması, bireylerin kendi aralarında ortaya çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığı gidermek ve dolayısıyla insanları bir arada tutmak için gereklidir (Uphoff, 1999: 228).

Sivil toplum kendi kendine yeten ve destekleyen güçlere sahip gönüllü aktiviteleri içeren devletten özerk, ortak kurallara sahip örgütlü yapılardır. Bireylerin kendi çıkarlarını ve haklarını savunmalarını, bireylerin kendi aralarında bilgi alışverişinde bulunmalarını ve karşılıklı ortak hedeflere ulaşmalarını sağlayan sivil toplum, devlete ilgili taleplerini sunabilen ve yetkili mercilere yönelik hesap verilebilir bir yapıda olması sebebiyle “toplum” nitelendirmesinden farklı bir yapı taşımaktadır. Sivil toplum devletten özerk ve hesap verilebilir bir yapıdadır, ancak bu özerklik toplumdan ve devletten tamamen bağlarının kopması anlamına gelmemektedir. Bilhassa devlet otoritesine saygı duyan bir yapıda bulunmalıdır (Diamond, 1994: 5, 15). Sivil toplumdan ve devlet müdahalesinin sınırlandırılmasından ortaya çıkan sosyal sermaye iyi yönetişimin ve iyi işleyen bir demokrasinin kaynağı olarak da tercih edilmektedir (Daly ve Silver, 2008: 542). Sivil toplum örgütleri bireysel alandan sosyal alana, kültürel alandan ekonomik alana kadar uzanan alanlarda geniş bir yelpazeye sahiptir. Sivil toplum “demokratikleşme kültürünü geliştirmek, devleti soyut bir kurum olmaktan çıkartmak, toplumsal farklılaşmaya katkıda bulunmak, baskı mekanizması oluşturmak, bireylere aidiyet duygusu kazandırmak, siyasal katılımı sağlamak, sosyalleşme ve siyasallaşmayı geliştirmek” gibi fonksiyonlara sahiptir (Şan, 2007: 307-308).

Bireyin gerçekleştireceği eyleme göre eğilim kazanan, özel bir düşünceye ait bireysel ve kolektif hareketlere bağlı olan “habitus”, bireyin ne istediği ile ilişkilerinde neler sağlayabileceği konusunda beklentilerini gerçekleştirebilmesini sağlayan bir yaşam alanıdır. Habitus kavramına göre insan bir davranışı nasıl sergileyeceğini bilmesine karşın nedenini sorgulamak durumunda kalır, çünkü insanın davranışsalının nedeni toplumsal

süreçteki sosyalleşmeye bağlıdır. İnsanlar yaşadıkları koşullara göre sosyali üretmek ve yeniden üretmek zorundadır. Bu üretim aşamaları neticesinde ortaya çıkan ise ‘habitus’ dur (Palabıyık, 2011: 129). Bireyler ve gruplar kendi “habitus”larını yaratarak toplumsal süreçte katılmakta ve sosyalleşmektedir. Fukuyama (1998: 38) sosyal sermayenin bir alt kümesi olarak “kendiliğinden sosyalleşme” kavramını dile getirmiştir. Modern toplumlarda grup ve örgütler düzenli olarak oluşturulmakta, yok edilmekte ve değişime uğramaktadır. Sosyal sermayede faydalı olanı nitelendirebilmek için bireylerin bir grup veya topluluk otoritesi altında çalışabilmesi yeteneğine değil yeni kurumlar oluşturma kapasitesine ve iş birliğini durumuna bakılması gerekir. Devletler ise kendiliğinden sosyalleşme kavramında açık olduğu zaman toplumu bu yönde teşvik etmek için bazı adımlar atmaktadır. Ancak devlet müdahalesi sivil toplumlar tarafından desteklenen toplulukları zayıflatabilir. Yine Fukuyama’nın (1998: 298) ifadesiyle, aile veya diğer gönüllü örgütler gibi sosyal yapılar aracılığıyla sosyalleşme engellenirse, patolojik bir biçimde çeteler/mafyalara ortaya çıkar ki bu en güçlü sosyal örgütlenme biçimleridir.

Liberal devlet bireysel özgürlük sahasının katı bir şekilde kuşatıldığı hükümet faaliyetlerini içermektedir. Böyle bir toplumun kaosa ve yönetilemez duruma düşmemesi için toplumun mutlaka devletin altında yer alan bir organizasyon olması gerekir. Bu toplumlarda bireyler birbirine karşı hoşgörü ve saygılı davranmıyorlarsa ve yasalara boyun eğmiyorlarsa, bunun neticesinde bireyleri kontrol altına alabilecek güçlü ve baskıcı bir devlete ihtiyaç duyacaklardır. Bu bağlamda bireyler ortak amaçlar için *bütünleşmezlerse, kendi başlarına gerçekleştiremedikleri organizasyonlar için müdahaleci bir devlet ihtiyacı* ortaya çıkar. Bir başka deyişle; toplumdaki güvenin azalması sosyal ilişkileri düzenlemek için müdahaleci ve kural koyucu bir hükümeti gerekli kılmaktadır (Fukuyama, 1998: 317, 319). Mevcut olan sosyal sermayenin bereketi sivil toplumun neyi, ne kadar ve nasıl ürettiğiyle ilişkilidir. Liberal demokraside de devlet müdahalesiyle bireysel özgürlük alanları korunup sınırlandırılmaktadır. Bu korunmuş alanda politik sistem anarşik hale gelmiyorsa şayet yaşamını idame ettiren toplum kendi kendini organize etmeye yeterlidir. Sivil toplum devletin gücünü dengelemeyi ve devletin gücünden bireyi korumayı sağlamaktadır (Fukuyama, 2010: 152).

1.8. Toplulukların ve Ulusların Özelliği Olarak Sosyal Sermaye

Modern toplumun önemsemediği ilişki ve ağlar toplumları geleneksel dönemin değerlerini tekrar keşfetmeye itmiştir (Şan, 2007: 282). Bu durum ise dayanışmanın ve duygudaşlığın olduğu ve kamusal alan içerisinde ortak moral değerlere sahip olan “cemaat” özlemini ortaya çıkarmıştır (Kılınç, 2010: 17) ki F. Tönnies’in (2000: 203) ifadesiyle *cemiyet* (Gesellschaft) rasyonel mantıkla şekillendirilen yapısal ve kamusal birlikler iken *cemaat* (Gemeinschaft) doğal-samimi ilişkilerin baskın olduğu birliklerdir.

Bir topluluğun kendi dışında kurduğu bağlantıların birleşmesi bir yandan topluluğun gelişimini sağlarken diğer yandan çeşitliliğe karşı hoşgörüyü içeren normların kazanımını sağlamaktadır. Dolayısıyla topluluklar sosyal sermaye yaklaşımını kullanarak “karanlık/ istenmeyen taraf” riskini göz ardı etmektedir. Bu durum sosyal sermayenin “kolektif yarar” çıktısının genişlemesine katkı sağlamaktadır (Kilpatrick vd., 2003: 423). O halde toplum sosyal sermayenin merkezinde yer almaktadır, çünkü sosyal sermaye topluluğun içinde ya

da topluluklar arasında değişebilmektedir. Toplumun fiziksel ve sosyo-ekonomik özellikleri kendi içinde sosyal sermayenin seviyesini etkileyebilmektedir. Sosyal sermaye toplum yanında toplulukla da ilişkilidir. Zira topluluk “tanımlanmış bir coğrafi bölgede ortak kimlik ve ortak kaygıları olan bir grup insan” olarak tanımlanabilir ki sosyal sermaye “topluluk duygusu” ile ilişkilendirilir. Bu yüzden bağlantı kurulması zordur çünkü kaçınılması mümkün olmayan öznel bir unsur içermektedir (Baum ve Ziersch, 2003: 321). Bununla birlikte topluluk gruplarının bilinçli karar vermelerine olanak sağlayan katılımcı süreçler, sosyal sermayenin ve yerel örgütsel kapasitelerin güçlendirilmesinde dolayısıyla sorunların çözülmesinde etkili bir güçtür. Topluluk odaklı gelişme topluluk gruplarının çıkarlarının ortak hedeflere ulaşması için harekete geçmesini içeren bir süreç ve topluluk odaklı kalkınma da toplulukların grup otoritesine ve kaynakların kontrolün ilişkin kararlara katılım göstermesidir ki katılım için bilginin yayılması ve danışma ön şartlardır (Narayan ve Pritchett, 1999: 284-285).

Solow’un (1999: 7) ifadesine göre sosyal sermaye, güven, iş birliği ve koordine etme istekliliğinin ortak bir çabasıdır. Bir başka deyişle, sosyal sermaye karşılıklı yarar sağlayan işbirlikçi davranışları arttıran sosyal, psikolojik, kültürel, bilişsel, kurumsal ve ilgili diğer varlıkların birikimidir. Bireyler bu karşılıklı yararlar sadece kendisi değil aynı zamanda diğer bireyler de üretken davranışlar kazanmaktadır (Uphoff, 1999: 216). O nedenle Kilpatrick vd. (2003: 424) için toplumsal gelişimin sağlanmasında sosyal sermayenin değeri üç yönlüdür. Hem toplum içinde müdahalenin temel alınabileceği mevcut kaynakları hem de kendi başına bir “kamu yararı” hedefi ve aynı zamanda sürekli olarak özerkliğe katkıda bulunabilecek bir kaynağı temsil eder. Müdahale sonrası ise toplumsal gelişme tamamlanmış sayılmaktadır.

Bireyler iş birliği yaptığı ve birlikte çalıştığı bilgi ve becerilerle ilgili sorunların üstesinden gelebilirler. Yerel örgütlenme kapasitesine ilişkin iki kritik unsur bulunmaktadır. İlki, grupların özyönetim için kurallar geliştirme zorunluluğudur. İkincisi ise gruplar mevcut sosyal yapıya dâhil edilmelidir. Örneğin; yoksullar seslerini duyurmak için nadiren güçlü örgütlere sahiptir. Bundan dolayı yoksullara ulaşmayı hedefleyen projelerle yerel grupların harekete geçme kapasitelerinin güçlendirilmesi gerekmektedir (Narayan ve Pritchett, 1999: 286). Bilgi, hizmet, mal vb. getiriler, sosyal sermayede örgütsel katılımlarla mümkün olabilmektedir (Craig ve Goodman, 2019: 62). Ekonomideki sosyal sermaye stoku, toplumsal katılımı kolaylaştırabildiği gibi güvenilir bilgi akışını da teşvik edebilir. Güvenilir bilginin üretimiyle de belirsizlik azalır ve uygun kararlar verilebilir (Ng vd., 2015: 102-103)

Sosyal sermaye bir topluluğun sosyal varlıklarının -coğrafya veya ortak amaçlarla tanımlanmış olabilir- güçlü ve zayıf yanlarını teşhis etmek ve topluluğun yararlı bir topluluk olabilmesinde gerekli eylemleri belirlemek için uygun bir analitik çerçeve sağlamaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye değişimi yönetme ve geliştirme kapasitesine sahiptir. Sosyal sermaye toplumun gelişimi de dahil olmak üzere çeşitli süreçlerde değiştirilebilecek bir kaynak kümesidir (Kilpatrick vd., 2003: 431). Bireylerin başkalarının iyiliğine karşılık değer vermek için samimi olarak tanıdıkları insanlara ihtiyaçları yoktur ya da karşılık vermemek için gerekçelerinin olmaması gerekir. Bu bakış “toplum”

olabilmenin en temel gerekliliğidir. Birbirlerine yapılan yatırımları pekiştiren ve ödüllendiren değerler, turumlar, sosyal yapılar ve ilişkiler temelde toplumun sosyal sermayesini güçlendirmektedir. Başkalarının refahını gözetmeksizin tamamen kendi yararına süren bir iş birliği asgari bir sosyal sermayeyi yansıtabilir. Ancak bu iş birliği sınırlı ve kırılgan yapıdadır. Sosyal sermayenin çoğu anlayışı başka bireylere karşı “cömertlik” unsurunu gerektirir (Uphoff, 1999: 227-230). Bir arada yaşayan toplumun fertlerin, sürekli olarak bir savaş ve çatışma durumu söz konusu olmasa dahi toplumsal refahın devamlılığı için birlikte yaşamaya saygıda minimum da olsa tolerans ve isteklilik göstermeleri gerekmektedir. Sosyal sermaye için asgari koşullar Tablo 6’da belirtilmiştir. Buna göre, asgari koşullarda bireyler arasında az bağlılık ve iş birliği bulunmaktadır. Bireyler birbirlerinin iyilik hallerine tamamen kayıtsız değilse temel veya üst sosyal sermaye derecesi görülmektedir (Uphoff, 1999: 223).

Tablo 6. Sosyal Sermayenin Süreci

Asgari sosyal sermaye	Temel sosyal sermaye	Üst sosyal sermaye	Azami sosyal sermaye
Başkalarının refahına ilgi yoktur. Kişisel çıkarlar, en üst düzeydedir.	Öncelikli olarak bireyin kendi refahına ilgisi vardır. İş birliği ancak kendi çıkarlarına hizmet ettiği ölçüde gerçekleşir.	Ortak kuruluşlarda bağlılık vardır. İş birliği, başkaları için de yararlı olduğu zaman, büyük ölçüde gerçekleşir.	Başkalarının refahına bağlılık vardır. İş birliği, kendi çıkarına yarar sağlamasıyla sınırlı değildir. Kamu yararı için endişe duyulmaktadır.
<i>Değerler</i>			
Bireyin kendisine saygı duyması (yüceltmesi)	İş birliğinin etkisi	İş birliğinin etkinliği	Fedakârlığın, bireyin kendisi için iyi bir şey olarak kabul etmesi
<i>Sorunlar</i>			
Bencillik	İşlem maliyetleri	Kolektif eylem-iş birliğinin sürdürülebilirliği	Fedakârlığın sınırının belirlenmesi
<i>Strateji</i>			
Özerklik	Taktiksel iş birliği	Stratejik iş birliği	Bireysel çıkarların birleşmesi ve birleştirilmesi
<i>Karşılıklı yararlar</i>			
Dikkate alınmaz	Araçsal yararlar	Kurumsallaşmış yararlar	Üstün yararlar
<i>Seçenekler</i>			
Memnun kalınmadığında çikılabilir.	Değişim/Etkileşim şartları iyileştirmeye çalışılır.	Genel verimlilik artırılmaya çalışılır.	Toplamda herkes için uygunsa sonuçlar kabul edilir.

Kaynak: Uphoff (1999: 224).

Azami sosyal sermayedeki ilişkiler nadiren görülmektedir. Çünkü çoğu insanın kabul etmesi ve sürdürmesi için istekli olması ve kendi ötesinde (bireysel çıkarların üstünde) fedakârlıkta bulunması gerekir. Üst sosyal sermayede sonuçlar yalnızca katkıda bulunan bireyler tarafından değil kolektif olarak değerlendirildiği için üretken ve sağlam iş birliği bulunmaktadır. Azami sosyal sermayedeki kolektif refah eğer bireyler arasında bir fedakârlık söz konusu ise üst sosyal sermayede de kendisini gösterebilir. Yoğun ve birbirine bağımlı ilişkilerin yaşandığı aile, akraba gibi geleneksel toplulukların bazılarında azami sosyal sermayenin unsurları görülebilir. Dayanışma toplumsal ilişkilerin özü olmaktadır. Aile, grup ve toplulukların hepsinde dayanışma kendini göstermektedir.

Dayanışma öznel bir yatırım ve seçim meselesi olmaktadır. Eğer insanlar birbirinin refahı ile yeterince özdeşleşirse bütün uluslarda gözlemlenebilir (Uphoff, 1999: 226). Toplumsal bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için de toplumların, üst veya azami sosyal sermayeye sahip olması gerekir. Toplumsal bütünleşme bireylerin, grupların veya toplulukların kendi refahlarının üstünde “toplum refahını” düşünmesiyle ve kolektif eylemler geliştirmesiyle mümkündür. Asgari ve temel sermaye yalnızca bireysel iş birliğini kapsamakta ve araçsal yararlar sağlamaktadır. Toplumsal bütünleşmenin gereği, toplumsal ortak yararların sağlanmasıdır.

Tüm sermaye biçimleri içerisinde yalnızca sosyal sosyal sermaye kullanan bir öznenin mülkü değildir ve kamu yararı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla ilişki ağlarından oluşan sosyal sermaye sosyal ağların tüm katılımcılarına aittir (Guzhavina, 2018: 253). Beşerî sermaye “başkalarında kişisel gelişmeyi teşvik etmek, ağlar kurmak ve insanların birlikte çalışmasını sağlayacak prosedürler ve yapılar oluşturmak için kullanılabilecek bilgi ve becerileri” içermektedir (Kilpatrick vd., 2003: 423). Sosyal sermaye gelenek, din ve kültür gibi mekanizmalar aracılığıyla yaratıldığından dolayı diğer sosyal sermaye türlerinden ayrılmaktadır (Fukuyama, 1998: 37). Sosyal sermaye beşerî sermayede olduğu gibi rasyonel yatırımlarla meydana gelmemektedir. Meslek gruplarına verilen temel eğitime yönelik yatırımlar beşerî sermaye edinimini sağlayabilir. Sosyal sermayenin edinilmesi ise bir topluluğun ahlaki normlarının alışkanlık haline gelmesi, sadakat ve dürüstlük gibi erdemlerin kazanılmasını ve dolayısıyla bireylerin birbirine olan bağlılığını gerektirir (Fukuyama, 1998: 38). Bir tornavida fiziksel sermayeyi arttırabilirken, bir kolej eğitimi insan sermayesini dolayısıyla üretkenliği hem bireysel hem de kolektif açıdan arttırabilir. Bu nedenle sosyal ilişkiler de bireylerin ve grupların verimliliğini etkileyebilmektedir. Fiziksel sermaye fiziksel objelere; insan sermayesi bireylerin niteliklerine; sosyal sermaye ise bireyler arasındaki bağlantılara, sosyal ağlara ve bunlardan kaynaklı karşılıklılık ve güvenilirlik normlarına işaret etmektedir (Putnam, 2000: 16).

BÖLÜM 2: SOSYAL SERMAYE BAĞLAMINDA DEZAVANTAJLI GRUPLAR

2.1. Dezavantajlı Grup Tanımı ve Türleri

Dezavantajlı gruplar (disadvantaged groups) kavramına ilişkin ortak bir tanım bulunmamaktadır. Bununla birlikte dezavantajlı gruplar, ötekileştirilmiş gruplar (marginalised groups); savunmasız gruplar (vulnerable groups); dışlanmış gruplar (excluded groups); risk grupları (risky groups); sınıf altı gruplar (under class groups); ve disfonksiyonel gruplar (dysfunctional groups) kavramlarıyla literatürde yakın veya eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Sözlükte “dezavantaj” kavramına ilişkin tanımlara bakıldığında bireylerin veya grupların temel yaşam standartlarına sahip olamama durumunun ortak olarak ifade edildiği görülmektedir. Cambridge sözlüğüne göre dezavantajlı (disadvantaged) “iyi yaşam koşullarına, iyi bir eğitim standardı vb. olmayan insan grupları” olarak tanımlanmaktadır (cambridge.org, 2019). Oxford sözlüğüne göre dezavantajlı tanımı “insanların hayatta başarılı olmak için ihtiyaç duydukları eğitim veya yeterli para gibi şeylere sahip olmaması” şeklindedir (oxfordlearnersdictionaries.com, 2019). The American Heritage sözlüğüne göre dezavantajlı “yeterli barınma, tıbbi bakım veya eğitim tesisleri gibi yaşamın temel ihtiyaçlarından veya avantajlarından yoksun bırakılan gruplar” şeklinde ifade edilmektedir (ahdictionary.com, 2019)

Elmas’a göre dezavantajı belirleyen beş neden bulunmaktadır: cinsiyet, bedensel durum, yaş, sosyal tabaka ve etnik ve dinsel köken. Cinsiyet durumuna göre kadınlar dezavantajlı gruplar olarak belirtilmektedir. Buna göre hem geleneksel hem de modern toplumlarda kadınların gerçekleştirdikleri aktiviteler sınırlı olmaktadır. Bedensel duruma göre engelliler dezavantajlı gruplar olarak yer almaktadır. Bedensel engellere sahip bireyler bir yandan kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda mücadele verirken bir yandan da toplumun atfettiği değerlerle uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. Yaş durumuna göre değerlendirildiğinde çocuklar ve yaşlılar dezavantajlı gruplar konumundadır. Çocuklar ve yaşlılar üretilme katılımları düşük olduğundan bağımlı sayılmaktadır. Sosyal tabakaya göre gelir düzeyi düşük yoksul insanlar bağlı oldukları sosyal tabaka sebebiyle dezavantajlı sayılmaktadır. Son olarak etnik ve dinsel köken bağlamında değerlendirildiğinde bireylerin doğumla veya sonrasında kendi tercihleriyle bağlılık kazandığı etnik ve dinsel farklılıklar bireyleri dezavantajlı yapabilir (Elmas, 2018: 947).

Ötekileştirme kavramı ise hem dezavantajlı grupların “ötekileştirilme” durumunu ifade etmek için hem de dezavantaj kavramına eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Genellikle bireylerin veya grupların sahip oldukları bireysel özelliklerin (din, etnik köken, cinsiyet, engellilik durumu vb.) farklılığından ve içinde bulundukları toplumun yapısal (sosyal, ekonomik, politik) değişikliklerinden dolayı toplumsal kaynaklara erişiminin kısıtlanması ve dezavantajlı hale gelmesini nitelendirmektedir.

Ötekileştirme “bireylerin veya grupların sosyal, ekonomik ve politik hayata tam katılımını önleyen bir süreci ve koşulu” tanımlamaktadır. Bireyler cinsiyet, coğrafya, etnik köken, din gibi birçok etkenden dolayı ötekileştirilebilir. Politik ötekileştirme bazı etnik grupları,

mültecileri veya ülkenin belirli bölgelerini içermektedir. Sosyal ötekileştirme yaş, cinsiyet, dil, engellik vb. faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ekonomik ötekileştirme ise temel hizmetlerde eşit erişimi, gelir fırsatlarını ve işleme erişimi engelleyebilmektedir (UK Aid Direct, 2017: 1).

Ötekileştirme hem grupların ve toplulukların toplumsal düzenden ötekileştirilebilmesini içermesi hem de küresel çapta toplumların ötekileştirilmesini içermesi sebebiyle çok katmanlı bir kavramdır. Bireyler, aileler, etnik gruplar veya yerel topluluklar sosyal statülerine bağlı olarak ötekileştirilebilir. Örneğin; bireyler veya gruplar bir noktada yüksek sosyal statüye sahip olabilirler, ancak sosyal değişim gerçekleştikçe bu statüyü kaybeder ve ötekileştirirler ve dolayısıyla yaşam döngüsü içerisinde insanların dışlanma konumları da değişebilir (Kagan vd., 2002: 2). Toplumsal statüler sosyal değişime bağlı olarak çok hızlı değişebilmekte ve bireylerin, grupların ve hatta toplumların ötekileştirilmesi küresel düzlemde etkilenmektedir. Bu sebeple kimlerin kendisini dezavantajlı göreceği veya dezavantajlı gruplar içerisine gireceği araştırmalar için merak konusu olmuştur.

Dezavantajlı olmayan grupların sosyal yardım miktarının artışına yönelik taleplerinden dolayı Dayton Hudson Vakfı, 1980’de Rainbow Research’ü “dezavantajlı grup” kavramını araştırmak için görevlendirmiştir. Minneapolis’te farklı grupları temsil eden 15 kişiyle 25 saatlik derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yapılan bu araştırmaya göre insanlar kendilerini toplumun çoğu kesimi tarafından faydalı bulunan araçlara erişimin engellenmesi durumunda “dezavantajlı” olarak görmektedir. Bu araçlar ise özerklik, teşvik, sorumluluk, kendine saygı, toplum desteği, eğitim, bilgi, istihdam, sağlık ve sermayeden oluşmaktadır (Mayer, 2003a: 2). Küresel çapta etkili olan organizasyonlar ise dezavantajlı grupların kimleri kapsadığını araştırmıştır.

Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü (EIGE)’ne göre dezavantajlı gruplar “etnik azınlıklar, göçmenler, engelli bireyler, izole edilmiş yaşlı bireyler ve çocuklar dahil olup ancak bu gruplarla sınırlı kalmadan genel nüfustan daha yüksek bir yoksulluk, sosyal dışlanma, ayrımcılık ve şiddet riski yaşayan insan gruplarıdır.” (EIGE, 2019). *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı* (UNDP) raporuna göre dezavantajlı gruplar yoksullar, kadınlar, kırsal nüfuslar ve yerli topluluklardan oluşmaktadır. Ayrıca yerli topluluklar, zayıf politik güce sahip oldukları için kısmen dezavantajlı görülmektedir (UNDP, 2005: 53-54). *İzlanda İnsan Hakları Merkezi* (Icelandic Human Rights Centre) kadınlar ve kızları, çocukları, mültecileri, yurt içinde yerinden olmuş kişileri, vatansız kişileri, ulusal azınlıkları, yerli halkları, göçmen işçileri, engellileri, yaşlıları... özel korunmaya ihtiyaç duyan dezavantajlı gruplar içinde saymaktadır “(<http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups>, 2019). Ayrıca bu grupların yanında yalnız ebeveynler, akıl hastalığı olan kişiler, evsizler (Larkin, 2009: 3) ve afetlerden zarar gören insanların (Unegbu, 2012: 97) dezavantajlı gruplar içerisinde yer aldığı ifade edilmiştir.

Dezavantajlı gruplar farklı fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik durumları, cinsiyetleri, etnik veya dilsel kökenleri, dinleri veya politik statüleri nedeniyle toplumsal ve ekonomik süreçlere katılım oranları/şansları ve/veya uyumları, toplumdaki diğer insanlara göre daha düşük olan kişilerden oluşmaktadır (Gül ve Gümüsoğlu, 2017: 1). Caillods (1998: 10) ise

dezavantajlı grupların farklı statülerinden dolayı sosyal ve ekonomik olarak daha az bütünleşme şansına sahip olduğunu ifade etmiştir. Dezavantajlı gruplar genel olarak sağlık, eğitim, uygun konut, istihdam gibi temel sosyal hizmetlerden yoksun kalmaktadır.

Dezavantajlı gruplar ülkelerin, bölgelerin, toplumların, toplulukların, grupların, bireylerin yaşanılan koşullarda kimleri ihmal ve reddettiğine bağlı olarak değişebilmektedir. Yılmaz'ın (2016: 5) belirttiği üzere dezavantajlı gruplar ülkede veya toplumda yaşanılan durumlara göre de farklı dezavantajlı gruplarla karşılaşabilmesi mümkündür. Örneğin; siyahi kişilerin Amerikan toplumunda dezavantajlı konumda olmaları onların aynı zamanda Türk toplumunda dezavantajlı konumda olacağı anlamına gelmemektedir. Burada dezavantajlı grupların belirlenmesinde siyasi ve kültürel koşulların etkili olduğu ifade edilebilir. Bir diğer örnek vermek gerekirse mülteciler dezavantajlı gruplar arasında ifade edilmektedir. Suriye'de yaşanan savaş sebebiyle 2011 yılından itibaren Türkiye'ye gelen Suriyeli mülteciler 9 yıl önce dezavantajlı gruplar arasında ifade edilmemekteydi.

Sosyal sorunlar birbiriyle ilişkili olup bir sorunun nedeni, bir sorunun sonucu olabilmektedir ya da tam tersi gerçekleşebilmektedir. Bu durum ise dezavantajlı olan grupların kitlesini genişletmektedir. Örneğin; eğitimsiz insanların işsiz olması, işsiz insanların yoksul olması ve sosyal güvenlikten yoksun olması gibi. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler mutlak ve göreceli olarak dezavantajlı grupların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Elmas, 2018: 946). Bununla birlikte toplumsal bağların zarar görmesi, aile ve akrabalık ilişkilerinin zayıflaması, dayanışma duygusunun yoksunluğu gibi nedenler dezavantajı belirleyebilmektedir. Örneğin; çocukluk döneminin nasıl yaşandığı, bir çocuğun dezavantajlı olmasının tek sebebi olmayabilir, yalnız bir aileye mensup etnik köken farklılığı ya da bir ebeveynin akıl hastalığının olması da bu durumu belirleyebilir. (Larkin, 2009: 7).

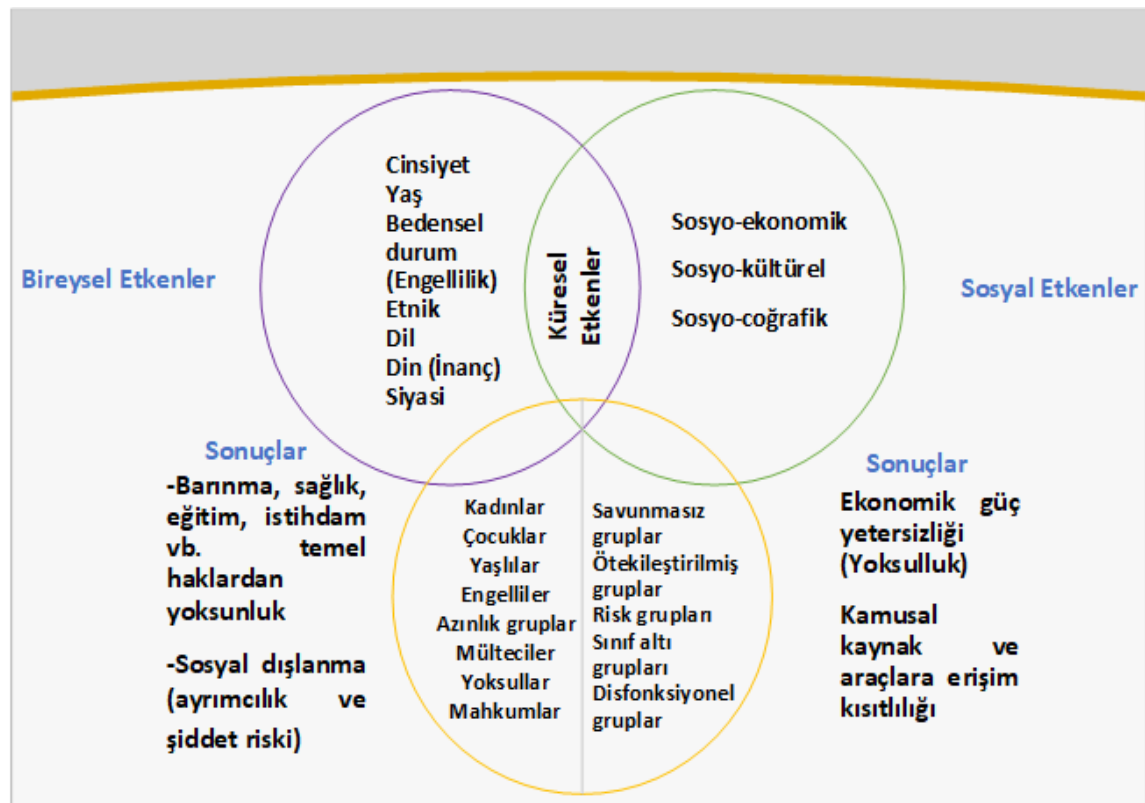
Dezavantajlı olma durumu sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi açıdan tanımlanmıştır. Bu durum özellikle bireylerin ve grupların toplumsal kimliklerinin oluşmasında, yaşanılan mahalli bölgelerde, baskı kurulan kültür ve eğitim üzerinde etkili olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) "*sosyal dezavantajlı grupları*" sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-coğrafi etmenlerle tanımlamaktadır. Buna göre bireyler istihdam, eğitim gibi sosyo-ekonomik faktörlerin yoksunluğunda dezavantajlı hale gelebilmektedir. Cinsiyet, etnik köken, din, kültür, göçmenlik statüsü ve sosyal sermaye gibi öğeler ise sosyo-kültürel yönden dezavantajlı yapabilmektedir. Ayrıca yoksunluğun/yoksulluğun yaşandığı mahallelerde yaşamak ise sosyo-coğrafi yönden bireyleri ve grupları dezavantajlı yapabilmektedir (2013: 3). Gordon (1965:2) ise "*sosyal dezavantajlı grupları*" kavramını yoksulluk ve ayrımcılık alt kültürlerinde sosyalleşen çocukları tanımlamak için kullanmıştır. Eğitim yönüyle engeller ve diğer engeller genellikle okullarda alt kültürler arasındaki uyumsuzlıklardan kaynaklanmaktadır. Dezavantajlı zengin bir toplumda kronik yoksulluktan kaynaklanmakta olup sınırlı bir ekonomik güvenceye sahip olmalarıdır (Gordon, 1965: 2).

Bireylerin toplumsal hayata uyumu aile ve sosyokültürel durumlara bağlı olduğundan yoksulluk aile ve çocukların gelişimini etkileyerek birçok risk kaynağını ortaya çıkarmaktadır. Yoksulluğun ve düşük gelirin etkilerini izole etmek zordur, çünkü *ekonomik*

dezavantaj çocuğun gelişimini tehdit eden diğer dezavantajlarla ebeveyn eğitimi ve mesleği gibi durumlarla ilişkili olmaktadır (Barnett, 2008: 145-146). Buna ek olarak Caillods (1998: 11) dezavantajlı grupların çoğunun gelişmekte olan ülkelerde, yoksulluğun mevcut olduğu kırsal alanlarda ve giderek artan kentsel alanlarda bulunduğunu ifade etmiştir.

McCrossan'ın (1966: 1) kütüphane kullanımı ve kitap okuma alışkanlıkları üzerine yapmış olduğu araştırmada “*kültürel olarak dezavantajlı*” kavramının baskın kültürden farklı olarak ve daha az gelişmiş alt kültürlerle mensup Amerikalıların diğer vatandaşlardan daha az fırsata sahip olmasını ifade etmek için kullanıldığı belirtilmiştir. Caillods'a (1998: 10) göre kültürel olarak dezavantajlı olan gruplar eğitime erişimi olmayanlardan ve okuldaki eğitime başladıktan birkaç yıl sonra gelecek yaşantısını yönetecek düzeyde becerileri edinmeden okulu bırakanlardan oluşmaktadır.

Şekil 5. Dezavantajı Belirleyen Etkenler ve Sonuçları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dezavantajlı grupların tanımına ve kapsamına ilişkin literatürdeki bilgilerden yararlanıldığında Şekil 5'teki sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda dezavantajı bireysel, sosyal ve küresel değişkenler etkilemektedir. Bireysel etkenler cinsiyet, yaş, bedensel durum, etnik, dil, dini (inanç), ve siyasi; sosyal etkenler ise ekonomik, kültürel ve coğrafi durumlara ilişkindir. Küresel etkenler ise hem bireysel hem de sosyal değişkenleri etkilemektedir ve bunun sonucunda dezavantajlı gruplar ortaya çıkmaktadır. Dezavantajlı grupların yaşadığı genel sorunlara bakıldığında ise barınma, eğitim, istihdam vb. temel haklardan yoksunluk, sosyal dışlanma, yoksulluk ve kamusal kaynak ve araçlara erişim kısıtlılığı yaşadıkları anlaşılmaktadır.

2.2. Toplumsal Yargılar ve Uygulamalar

Dezavantajlı gruplar kavramı insanlık tarihi kadar eskidir. Her toplumda eski çağdan modern çağa kadar insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik farklı hizmet örnekleri görülmektedir. Önyargı, ayrımcılık, aşağılama, taciz, istismar (fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik yönden), yıldırma gibi olumsuz eylemler genellikle sosyal, ekonomik, politik, kültürel faktörlere dayanmaktadır. Bu tür eylemler ise insanları sosyal etkinliklerden uzak tutarak onları temel yaşamlarından ve özgürlüklerinden mahrum etmektedir (Sastry, 2012: 13; Larkin, 2009: 3).

Gruplar arası bir olgu olarak önyargı sosyal bir grubun negatif değerlendirmesi ya da bireyin gruptaki üyeliğine ilişkin başka bir birey tarafından yapılan negatif değerlendirmeleridir. Bir başka deyişle önyargı bir sosyal gruba üyelikleri nedeniyle insanları değersizleştiren algıyla ilişkilerin yürütülmesidir. Her çeşit önyargı ortak bir özü paylaşmaktadır. Irk, cinsiyet, cinsel vb. önyargılar özel durumlardaki önyargılar olmakla birlikte hepsi sosyal kurallara göre yapılandırılmakta, deneyimlenmekte ve sunulmaktadır. Bununla birlikte önyargılar grup üyelikleriyle bir insanın duruşuna ve değerine zarar vermektedir. Grup farklılıkları konusundaki farkındalıklar (yanlılık) önyargıdan farklı bir durumdur. Bazı gruplar açık bir şekilde eşitsiz olabilir: daha yoksul, az eğitilmiş, az fırsatta bir mesleğe sahip, daha kötü sağlık durumlarına sahip gibi. Bazı grupların ise toplumdaki diğer gruplardan daha fazla güce sahiptir. Bu farklılıklarla ilgilenmek, farkında olmak önyargı değildir. İnsanların edindiği bilgiler genellikle eksik, yanlış veya yetersiz olduğunda önyargıların genelleştirildiği görülmektedir. Örneğin; yaşlı insanların gençlerden fiziksel olarak daha az hareketli oldukları doğrudur, ancak hareket kabiliyeti azalmış tüm insanların yaşlı olduğu yanlıştır (Brown ve Zagefka, 2005: 54; Abrams, 2010: 8-9; Crandall ve Eshleman, 2013: 414-415).

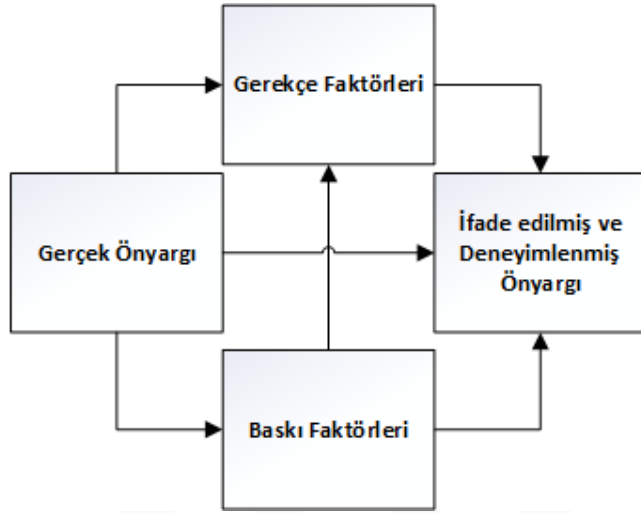
Gruplar arasında yaşanan “şiddetin” ve “çatışmanın” gelişim nedenlerine bakıldığında önyargı ve önyargının beslediği ayrımcılık etkenler arasında yer almaktadır. İçinde bulundukları grupları savunup diğer grupları tamamen reddeden gruplar, diğer grupları ve üyeleri değersizleştirmektedir. Bu durum çatışmalar ve genelleyici tutumlarla daha da görünür kılınmaktadır. Sonrasında gruplar birbiriyle iletişimi ve teması kesebilmektedir. Bu tutumlar zaman içinde sosyal kurumlara da yansımada ve grup üyelerinin gözünde “öteki” grubun üyeleriyle eşit haklara ve statüye sahip olmanın mümkün olmayacağı düşüncesi hâkim olmaya başlamaktadır. Haklara ve statüye ilişkin eşit olmayan bu tutum sosyal ilişkilere de yansımada ve “öteki” grubun üyelerine karşı ayrımcılık ve şiddet davranışları gelişebilmektedir (Çuhadar, 2012: 2). Bu bağlamda belirli gruplar içerisinde yaşanan “öteki” sınıflandırması toplumsal yargılara sebep olmaktadır.

Önyargı ve ayrımcılık insanların fırsatlarını, sosyal kaynaklarını, değer ve motivasyonlarını ve diğer insanlarla olan ilişkilerini etkileyebilmektedir. Bununla birlikte eşitlik ve eşitsizlik algıları ayrımcılığın itici güçleri olmaktadır. Yapısal eşitsizlikler toplumu etkilemektedir ve beraberinde sosyal sınıf, etnik köken ve sosyo-ekonomik sınıflandırmalardaki farklılıkları ortaya çıkarmaktadır. Önyargılar ve eşitsizliklerle mücadelede bir dereceye kadar mevzuat ve hizmetlerin doğrudan sağlanması etkili olmakla birlikte bu araçlar

“sosyal tutumlarla” başa çıkamamaktadır. Önyargılar mevzuatın ve uygulamaların yanıt verebileceğinden daha hızlı değişebilmektedir (Abrams, 2010: 6).

Kültürel normlar önyargılara karşı gitgide olumsuz bir hal aldığında, insanlar önyargılarının bastırılması konusunda motive olmaktadır. Bu durumun neticesinde ise önyargı+baskılama=ifade denklemi ortaya çıkmaktadır. Önyargının kendisi genellikle doğrudan ifade edilmemekle birlikte kişisel ve sosyal hedeflere ulaşmak için değiştirilip manipüle edilmektedir. İnsanların sahip olduğu gerçek önyargı, içselleştirdikleri öz önyargı ve bütünleştirdikleri “gerçek olmayan” önyargılar arasında bir yabancılaşma bulunmaktadır (Crandall ve Eshleman, 2013: 416).

Şekil 6. Deneyimlenen ve Raporlanan Önyargıda Gerekçe: Baskı Modeli

Kaynak: Crandall ve Eshleman (2013: 417)

İnsanlar arasında ırksal, etnik, dini, cinsel gibi “üretici” çeşitli sosyal, kültürel, bilişsel ve gelişimsel faktörler önyargıları yaratmaktadır. Bu gerçek önyargı genellikle doğrudan erişilemeyen ancak güçlü ve birincil olan olumsuz bir tepkidir. Diğer güçler ise sosyal normlar, kişisel standartlar, inançlar ve değerler dâhil olmak üzere bu önyargıyı bastırmaktadır. Bastırılan bu önyargı ifade edilebilmekte ve gerekçelendirilmeyi kolaylaştırmaktadır. Gerekçelendirme önyargının suçluluk veya utanç olmadan ifade edilmesini sağlamaktadır. Her ne kadar açıkça ifade edilen önyargı altta yatan yapı ile ilişkilendirilse de gerekçelendirme ve bastırma süreçleriyle üstü kapatılabilmektedir. Şekil 6’da önyargının oluşmasına ilişkin gerekçe ve baskı faktörlerinin birlikte nasıl çalıştığı gösterilmiştir. Açıklanamayan duyguların yarattığı gerginliği gidermek için gerekçeler yoluyla gerçek önyargı serbest bırakılmaktadır. Gerçek önyargı ifade edilmiş ve deneyimlenmiş önyargıyı doğrudan etkilemektedir (Crandall ve Eshleman, 2013: 416-417).

Önyargının temellerini değer, eşitlikçilik ve zıt değerler, sosyal sınıflandırma ve basmakalıp (stereotip³) düşünceler oluşturmaktadır. Değerler insanlar için neyin (eşitlik,

³Stereotip (stereotype), belirli bir sosyal grup hakkındaki varsayımlar ve inançlar olarak tanımlanmaktadır (Hilton ve von Hippel, 1996: 240-241). Bir başka deyişle, toplumda bir sosyal grup hakkındaki düşünce ve inançların doğruluğuna bakılmaksızın kabul edilmesi, önyargı ve stereotiplerin varlığını göstermektedir (Eagly ve Diekmann, 2005: 23).

sosyal adalet, sosyal güç, başarı, gelenek ve saygı gibi) değer taşıdığını ifade etmektedir. Gruplar arası zıt değerlerin varlığında ise bir grubun bir değeri desteklemediği görülüyorsa önyargı için meşru bir hedef olarak görülme potansiyeli bulunmaktadır. Sosyal sınıflandırma grup üyeleri hakkında genelleme potansiyeli yaratır. Yapılan kategorilerin çoğu yaşamları yönlendirmek için faydalı, işlevsel olmaktadır. Örneğin, insanların yetişkin ya da çocuk olup olmadığına çok duyarlı olunması, halka açık yerlerdeki tuvaletlerin cinsiyete göre önceden sınıflandırılması. Basmakalıp düşünceler ise sosyal kategorilere yerleştikten sonra statü, güç ve haklardaki farklılıklar yönüyle bir anlam kazanmaktadır. Örneğin; üç erkek ve üç kadın piyanoyu hareket ettirirken erkeklerin piyanoyu kaldırması ve kadınların kapıyı tutması muhtemel olacaktır. Bunun sebebi erkeklerin kadınları hor görmesi değildir. Basmakalıplaşmış düşünceyle erkeklerin fiziksel olarak kadınlardan daha güçlü olduğunun kabul edilmesiyle ilgilidir (Abrams, 2010: 17-20). Bu basmakalıp düşünceler bebeklik döneminden çocukluk dönemine ve çocukluk döneminden yetişkinlik dönemine değin sosyal kategoriler aracılığıyla şekillenmektedir. Sosyal kategoriler cinsiyet, yaş, suç, meslek seçimi gibi çeşitli birçok alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda bazı dezavantajlı gruplara ilişkin yerleşmiş pozitif ve negatif basmakalıp yargılar örnek olarak verilmiştir.

Bebekler dile dayalı sosyal ilişkiler hakkında çıkarımlarda bulunabilmektedir. Dolayısıyla en azından dil söz konusu olduğunda bebeklerin sosyal kategorizasyonu daha büyük çocukların ve yetişkinlerin sosyal kategorizasyonunun özelliklerini paylaşmaktadır. Örneğin; bireyler mülkiyetini paylaşıp paylaşmayacaklarını ve nasıl etkileşime gireceklerini belirlemek için bağlı bulundukları grup üyeliğinden gelen bilgileri kullanırlar. Bebeklerin ve çocukların sosyal kategorizasyonun oluşumunu belirleyebilmek için kendi kendine kategorilendirme rolünü, sosyal deneyimin rolünü, önyargının biçimlendirme rolünü ve sosyal sınıflandırmanın öncelik kazandıran rolünü anlamak gerekmektedir. Bu bağlamda yöneltilebilecek sorular şu şekildedir: Benlik ve kendi kendine sınıflandırma duygusu kazanmak, sosyal kategorizasyonu, sosyal tercihleri ve önyargıyı nasıl etkiler? Bebeklerin sosyal kategorizasyonunu ne tür deneyimler etkiler? Ne tür müdahaleler önyargıyı başarılı bir şekilde azaltır? Potansiyel olarak önceliklendirilmiş sosyal kategorilerle ilgili akıl yürütme daha sonra edinilecek sosyal kategorilerle ilgili akıl yürütmeden daha az biçimlendirme etkisine sahip midir? (Lieberman, 2017: 10, 12).

Çocuklar çok küçük yaştan itibaren farklı sosyal grupları tanımlamak için “sosyal kategorileri” kullanmaya başlamaktadır. Bu sosyal kategoriler önyargıya ve bunun sonucunda ayrımcılığa neden olabilmektedir. İlk olarak, çocukların ırk, cinsiyet, yaş ve çekicilik gibi algısal ayrımcılığı ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak, toplumdaki azınlık grubu oransal büyüklük üzerinden öğrenilmektedir. Yani çocuklar grubun etkinliğini üye sayılarına göre değerlendirmeyi öğrenmektedir. Üçüncü olarak, yetişkinler tarafından açık bir şekilde yapılan etiketlemeler çocuklar tarafından kullanılmaktadır. Son olarak, çocuklar bu sürecin sonunda sosyal kategorileri kullanmaya başlamaktadır. Bu noktada çocukların ebeveynler ve toplumdaki diğer sosyal unsurlar tarafından büyümesini ve gelişmesini destekleyici ortamların yaratılması gerekmektedir. Grupların ve gruplar arası iletişimin çocuklar tarafından öğrenilmesi çocukların farklı gruplar arasındaki önyargı ve ayrımcılık potansiyelini azaltabilecek bir strateji olmaktadır (Pertiwi, 2017: 4,6).

Medikal modelin başat olduğu dönemde engellilik ve buna ilişkin diğer terimlere bakıldığında bireye ilişkin kusurlar ön plandadır. Engelli bireyler “göremeyen”, “duyamayan”, “yürüyemeyen”, “down sendromu olan”, “akıl hastalığı olan” vb. şekillerde negatif basmakalıp yargılarla ve özellikle “yapamaz” ve “var” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Sonrasında sosyal modelle yaşanan paradigma değişimiyle bu basmakalıp yargılar toplumsal katılım özelinde engellilerin “ayrımcılığı” ve “ayrıştırılması” ve “reddedilmesi” gibi durumlarla pozitif olarak değişim göstermiştir ve bu aynı zamanda engelliliğin kişisel bir trajedi olarak görülmesinden ziyade engellilerin kendi yaşamlarını şekillendiren ve karar alma süreçlerinde etkin olan olumlu bir kimliğe ilişkin bir geçişini sunmaktadır (Swain vd., 2003: 1).

Yaşlanmayı yalnızca ayrımcılık ve baskı kavramlarıyla nitelendirmek doğru değildir. Her iki terim üzerinden bakıldığında yaş ayrımcılığının yaşlılık ile ilişkisi olduğunu söylemek anlamı çıkmamaktadır. Ayrıca yaşlanmayı yaşlı yetişkin insanlara karşı bir baskı sistemi olarak tanımlamak olabilecek ya da yaşanabilecek faydaların ve fırsatların önünü kapatmaktadır. Yaşlı bireyler için üretilen sosyal politika ve hizmetler sosyal fayda sağlayabilir. Örneğin; yaşlılar için toplum taşıma ve konutlarında maddi destek, özel üyelik indirimleri (Azulai, 2014: 3).

Yaş ayrımcılığı (ageism) “bir insanın bir şey olamayacak ya da yapamayacak kadar yaşlı ya da çok genç olabileceği algısından” kaynaklanmaktadır. İnsanlar yaşlandıkça toplumun yaşlılık konusundaki olumsuz tutumlarını ve basmakalıplaşmış düşüncelerini içselleştirmesinden dolayı yaşlanmayı bu tutum ve düşüncelerle tecrübe etmektedirler. Dolayısıyla bu durum insanların neden sık sık genç kalmaya çalıştıklarını, yaşlandıklarında utandıklarını ve yaşlanmanın başarısıyla gurur duymak yerine neler yapabileceklerini sınırlandırdıklarını açıklamaktadır (Officer ve Fuente-Nunez, 2018: 295).

Schmidt ve Boland (1986: 256, 259), 86 üniversitesi öğrencisiyle yaptığı araştırmada yaşlılığın negatif ve pozitif basmakalıp yargılarını ortaya çıkarmıştır. Yaşlı bireylere yönelik tutumların evrensel olmadığını, birey tarafından basmakalıp yargılara dayandığını ve değerlendirmelerin kimliğe bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Buna bağlamda yaşlılar için ifade edilen negatif basmakalıp yargılar “umutsuz”, “incinebilir”, “huysuz/aksi”, “her şeyden elini eteğini çekmiş” vs., pozitif basmakalıp yargılar ise “mükemmel büyükanne/büyükbaba”, “bilge”, “muhafazakâr” vs. şeklindedir.

Dönmez’in (1990: 109-110) üniversiteli kız öğrencilerin kendi cinslerine karşı olumsuz bir önyargıya sahip olup olmadıklarını belirlemek için yapmış olduğu araştırmada ise cinsiyetin meslek seçimine ilişkin basmakalıp yargılarını ortaya çıkarmıştır. Buna göre erkeklere uygun görülen meslekler elektrik ve inşaat mühendisliği iken kadınlara öğretmenlik ve psikolog meslekleri uygun görülmektedir. Doktorluk ve mimarlık mesleği ise her iki cinsiyet için uygun görülmektedir.

Cezaevindeki suçlular için de adli sicil kayıtlarına verilen tepkilerle basmakalıp yargılar ortaya çıkmaktadır. Cezaevine giren her bireyin “güvenilmez” ve “ahlaksız” olduğunu ya da cezaevindeki diğer kişilerle olası ilişkilerinin onları kalıcı olarak “kirlettiğini” düşünülmektedir (Clow vd., 2012: 17).

Önyargıların ve basmakalıp yargıların paylaşılması sosyal bir izni gerektirir. Bu iletişim bireylerin kendisinin ve diğerlerinin önyargılarını ve basmakalıp yargılarını güçlendirir. Bu önyargılı iletişimler sosyal olarak paylaşılan anlayışları temellendirmektedir (Fiske, 2005: 44). Bununla birlikte pozitif basmakalıp yargılar, örneğin; kadınlara atfedilen “incelik”, bazı sosyal rollerde kadına bir sorumluluk yüklemektedir (Eagly ve Diekman, 2005: 24). Önyargıların ve basmakalıp yargıların bireyleri ve grupları ötekileştirmemesi ya da dezavantajlı hale getirmemesi için *kültür, sosyal temas, bakış açısı alma* gibi çeşitli yöntemler bir çözüm aracı olarak kullanılmaktadır.

Kültür doğru veya yanlış, kabul edilebilir veya kabul edilemez, uygun veya uygunsuz, normal veya anormal arasındaki sınırları oluşturarak insanların birbirleri ile olan ilişkilerindeki yollara belirli çerçeveler sunmaktadır. Dolayısıyla kültür kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi, ne yapmamız gerektiğini ya da nereye gittiğimizi anlamak için kurallar sunmaktadır. Aynı zamanda kültür toplumu bir arada tutan nüfusun bağlı olduğu yasal, ekonomik, eğitimsel ve sivil sosyal kurumlardan beslenen bir faaliyettir. Bunun yanında kültür beklentilerimizi ve deneyimlerimizi şekillendiren bir süreç içinde kişisel kimlik ve “diğerlerinin” kimliğini, o kültür içinde düşünme ve yapma yollarına dayanmaktadır (Swain vd., 2003: 20-21).

“*Sosyal temas*” gruplara ve üyelerine “sosyal mesafe” koymanın tam tersi olarak ifade edilmektedir. Gruplar arasındaki temas eksikliği önyargıyı beslemekte ve grupların birbirinden ayrışması ile mesafenin artmasını yol açarak ayrımcılığı geliştirmektedir. Bundan dolayı önyargı ile başa çıkmanın bir aracı olarak “toplumsal temas” ifade edilmektedir. Farklı grupların ve üyelerinin birbirleriyle kurduğu temas arttıkça önyargı ve önyargıya ilişkin hatalı genellemeler fark edilir. Bireylere birbirini “öteki” üzerinden değil “insan” olabilme üzerinden değerlendirmenin yolu açılır (Çuhadar, 2012: 3).

Bakış açısı alma yöntemi ise “dünyayı başka bir kişinin bakış açısıyla anlamaya çalışmanın veya kendini başkalarının ayakkabılarına sokmayı taahhüt etmenin bilişsel sürecidir.” Bu yöntem aynı zamanda önyargı azaltma stratejisini oluşturmaktadır. Grup üyelerinin görüşlerini almayı teşvik eden bu yöntem aynı zamanda kendi içinde diğer bireyler gibi düşünmeyi, hissetmeyi ve davranmayı hayal etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla grup içi ve gruplar arasındaki bireysel ilişkilerin bu bilişsel yöntemle “diğer” olmaları beklenmektedir (Alvarez Castillo vd., 2014: 139).

Toplumsal yargılar bir toplumda yaşanan önyargılar ve ayrımcılıklarla beslenebilmektedir ve bu yargılar belirli sosyal gruplar arasında daha etkili yaşanabilmektedir. Önyargı bireylerin başkaları hakkındaki tutum ve değerlendirmelerini içermektedir. Bireylerin toplumdaki statüleri değişkenlik gösterebilirken buna bağlı olarak tutum ve değerlendirmeleri de değişmektedir. Toplumsal sınıf farklılıkları yapısal eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır ki toplumdaki her ferdin temel kaynaklara ve hizmetlere eşit derecede erişimin mümkün olmadığının göstergesi olmaktadır. Bu yapısal eşitsizlikler toplumsal ayrımcılık uygulamalarına sebep olmakla birlikte yaşlı, çocuk, kadın, engelli, yoksul, mahkûm vb. dezavantajlı grupların kendi yeterliliklerini kazanması engellenmektedir.

Mayer’e (2003a: 3-5) göre dezavantajlı grupların kendi yeterliliklerini kazanamamasında bazı engeller bulunmaktadır:

- 1) *Kaynakların yokluğu*: İstihdam, sermaye vb. kaynaklar belirli gruplar için yeterli miktarda kullanılamayabilir. Bazı kaynaklar toplumun bir kesiminin değerlerine göre planlanabilir. Bazı kaynaklar her grup için yararlı olmayabilir. Örneğin; toplu taşıma araçları, hareket bozukluğu yaşayan insanlar için yararlı değildir. Son olarak, belirli bir kaynağın kullanımını her grup tarafından kendi değerine uymadığı için hoş karşılanmayabilir.
- 2) *Kaynaklara erişim kısıtlılığı*: Kaynaklara maliyet, yerel mesafe, tanıtım eksikliği gibi nedenlerden dolayı belirli gruplar tarafından erişilememektedir. Kaynakların grupların “hak etmesine” yönelik kullanılması ve grubun katılımını engelleyecek kadar az olması erişimi sınırlandırabilir. Grupların parçalanmış aile, istismar vb. nedenlerden dolayı sağlıklı karar vermesi engellenmiş olabilir. Bu durum ise toplumsal izolasyon ve yoksunluk sağlayabilir.
- 3) *Toplumsal gruba saygısı*: Dezavantajlı gruplar toplum tarafından takdir edilmemektedir. Grubun toplumdaki görünürlüğü azaldıkça toplum tarafından değer atfedilmemektedir. Bazı gruplar toplumun diğer kesimlerine karşı olumsuz basmakalıp yargılar içerisindedir. Bu olumsuz düşüncelere medya, okul, kurumlar veya toplumun diğer kesimleri de sebep olmuş olabilir. Bazı grupların toplumsal varlığı biricik olabilir, bu sebeple grupsal kültürü yanlış anlaşılabilir veya hor görülebilir. Bununla birlikte bu biricik gruplar toplum tarafından değer atfedilmeden geleneksel olarak varlığını devam ettiriyor olabilir ya da resmi otoriteler tarafından ötekileştirilip ve çok az destek sunuluyor olabilir.
- 4) *Devlet uygulamaları*: Grupların durumuna ilişkin kurumsallaştırılmış uygulamalar yetersiz/verimsiz bulunabilir ve yetersiz finans edilebilir. Bununla birlikte mevcut mevzuat belirli bir grubu koruyabilir ve yasalar diğer grupların savunuculuğunda yetersiz olabilir. İşsizlik, yoksulluk, akıl hastalığı gibi sorunlara sahip insanlar yetersiz devlet uygulamalarıyla kısır bir döngüye girmekte ve sonuç olarak bir dezavantaj yaşamaktadır. Ayrıca kurumsal tepkiler ilgiye alınmayabilir, gereğinden fazla bürokratik hale gelebilir ve gruba göre ilgiye alınabilir. Kurum çalışanları bilgisi, kayıtsız ve etkisiz olabilir.
- 5) *Kurumsal uygulamalar*: Grupların ekonomik ve toplumsal emek düzeyindeki düşüklükten kaynaklı olarak sermayenin az olması dezavantajlı halinin sürmesine neden olmaktadır. Bu durum aynı zamanda sömürü, taciz ve diğer adaletsiz uygulamalara zemin oluşturabilir. Büyük şirketler sermaye, istihdam ve teşvik kaynaklara sınırlı olarak sahip olan küçük grupları ezebilir ya da görmezden gelebilirler.
- 6) *Grubun koşulları*: Dezavantajlı grubun sahip olduğu grupsal özellikler kaynaklara erişimi engelleyebilir. Gruplar toplum tarafından tahsis edilmiş kaynaklar, kendi değerleri ve kültürleriyle çeliştiği için kaynakları kullanmaktan kaçınabilir.

Görülmektedir ki önyargı ve ayrımcılık uygulamaların derecesi kaynakların yokluğu veya erişim engeli, diğer grupların toplumdaki farklı statülere, yaşayışlara, düşüncelere ve inançlara tutumu ve kurumsal uygulamalar, dezavantajlı gruplara ilişkin toplumsal yargıları

etkileyebilmektedir. Bu durum ise grupların toplumsal varlığının ve yeterliliğinin göz ardı edilmesine sebep olmasının yanında sosyal adaletin gereğine zarar vermektedir. Bireysel ve toplumsal farklılıklara ilişkin ayırım yapılmaksızın sosyal adaletin sağlanması hak temelli yaklaşımla (insan hakları yaklaşımıyla) mümkündür.

2.3. İnsan Haklarında Yer Verilmesine Varan Süreç

İnsan hakları yaklaşımına göre bireylerin, grupların, toplulukların veya toplumun sadece bir kısmının hakkını savunmak ya da reddetmek yanlış bir uygulama olmaktadır ve sosyal adalete ters düşmektedir. Çünkü toplumdaki her fert haklarını eşit derecede kullanma hakkına sahiptir. İnsan haklarına dair ulusal ya da uluslararası tüm belgelerle dezavantajlı bireyler veya gruplar dâhil herkes için insan hakları sorumluluklarının uygulanması ve geliştirilmesi için taahhüt verilmiştir. Dezavantajlı gruplar beslenme, barınma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi birçok temel alanda sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların giderilmesinde ise hem ulusal hem de uluslararası bağlamda hakların güvence altına alınması, hakların teşvik edilmesi ve hakların kullanımını engelleyen etmenlerin ortaya çıkarılması çözümün zeminin oluşturmaktadır.

İnsan haklarını korumak ve desteklemek için uluslararası, bölgesel ve ulusal birçok kuruluş ortaya çıkmıştır. Bu tür kuruluşlar yasa yapmak, haklara ilişkin farkındalık yaratmak, haklar ihlal edildiğinde dikkat çekmek, yükümlülüklerin ve kanunun uygulanmasını sağlamak gibi çeşitli görevlere sahiptir (Devare, 2015: 1). Dezavantajlı grupların ise cinsiyet, ırk, dini gelenekler, engellilik veya toplumlara özgü diğer kriterler sebebiyle ayrımcılığa uğramasını ve sömürülmesini engellemekte devletler sorumluluğa sahiptir (Sastry, 2012: 11).

Ulusal ve uluslararası insan hakları hukuku insan haklarına ilişkin dört görevi yerine getirmeyi kabul etmektedir: Bu görevler başkalarının haklarına saygı göstermeyi, savunmasız veya risk altındaki insanların haklarını korumayı, ilgili görevlere ve çözümlere ilişkin hak bilincini sağlamayı ve insani gelişme odaklı hakların yerine getirilmesi/sonuçlandırılmasını içermektedir. İncinebilir/savunmasız gruplar için ise demokrasi yönetişimi sağlamaya yönelik görevleri bulunmaktadır. Bunlar ise grupların haklarının reddedilmesine ya da kötüye kullanılmasına ilişkin savunma, güvenlik açıklarının nedenlerini azaltma veya ortadan kaldırmak için çalışma ve grupların etkili katılımlarını sağlamak için kapasitelerini geliştirmelerini sağlamaktır (Devare, 2015: 2). Birleşmiş Milletler insan haklarını uygulamak ve güvence altına almak için bir dizi bildirge/sözleşme düzenlemiştir. Ayrıca tehdit altında olan grupların haklarına yönelik insan hakları odağında çözüm üretebilmek için özel komisyonlar kurmuştur. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi dezavantajlı grupların yaşadığı hak ihlallerini azaltmak ve önlemek için devletlere kılavuz olmaktadır.

İnsan haklarının üç geleneği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, insan haklarının doğuştan gelen insan olmanın vermiş olduğu doğal haklar geleneğidir. Bu haklarla birlikte doğduğumuz varsayılır. İkinci gelenek, devletin ya da hukukun yükümlülükleri geleneğidir. Bu haklar devlet tarafından korunmakta olup hukuki sistemin ve refah devletin işleyişi buna bağlıdır. Üçüncü gelenek ise inşa edilmiş hakların geleneğidir. Bu gelenek hakların nesnel anlamda var olduğu düşüncesinden kaçınmaya çalışır ve bireylerin,

grupların ve diğerlerinin haklarını bir bütün olarak ele alır ve karşılıklı etkileşimlerle haklar varlığını korumaktadır (Ife, 2017: 20-21).

İnsan hakları söylemi durağan değildir ve bir noktaya sabitlenmemiştir. İnsan hakları denilince ulusal kökeni, ırkı, kültürü, yaşı, cinsiyeti ya da diğer karakteristik özelliklere bakılmaksızın tüm insanlara ait olduğu anlaşılır ki bu haklar evrensel haklardır ve herkes için uygulanabilir. Özgül haklar ise sınırlandırılmış haklardır ve sadece belirli insanlara belirli koşullar altında uygulanabilir. Özgül hakların herkese ait olan temel insan haklarını çiğnemesine izin verilmez. Bunun yanında özgül haklar toplumdaki ayrıcalıklı ya da muktedir sınıflara sunulan özel haklar değildir. Kadınlar, çocuklar, mülteciler gibi dezavantajlı grupların taleplerine yönelik sunulan haklar özgül haklar olarak görülmektedir. Ancak dezavantajlı grupların hak iddiaları insan haklarının genel alanı içinde görülmesi gerekir. Sonuçta bu grupların yaşamış oldukları sorunlar ve sorunlara ilişkin talepler insan haklarıyla tamamen bağlantılıdır. Örneğin; engelli bireylerin iş bulmakta zorluk yaşayabilir ve bu onların evrensel olarak tanımlanan bir insan hakkı olan çalışma hakkıyla doğrudan ilişkilidir (Ife, 2017: 24-26).

Reichert'in (2006: 77) da belirttiği gibi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve diğer siyasi ve ekonomik haklara ilişkin uluslararası sözleşmeler genellikle bir grubu destekleyen hükümler içermemektedir. Bunun yanında cinsiyet, yaş, köken, mülk vb. sınıflandırmalar ayrımcılık için değil ayrımcılığa karşı yapılmıştır. Sözleşmeler, özelinde aileleri, anneliği, kadını ve çocuğu korumaktadır. Lakin herhangi bir grup için özel insan hakları sunma gayesi taşımamaktadır. Dezavantajlı gruplara yönelik çıktığı düşünülen sözleşmeler, özelinde kadın, çocuk, yaşlı vb. grupların haklarını korurken ve devletlere sorumluluklar yüklerken aslında insan haklarını ve sorumluluklarını yerine getirmek için oluşturulmuştur.

Dezavantajlı gruplara ilişkin tanımların ve tasvirlerin ötesinde, dezavantajlı olma hali küresel etkenlere bağlıdır. Küresel etkenlerin bir sonucu olarak toplumsal kaynaklara ve fırsatlara erişim engellenmekte ve dolayısıyla sosyal, ekonomik ve politik açıdan yoksun olan bir dezavantajlı grubu ortaya çıkmaktadır.

İnsan haklarının neden her birey, grup veya topluluk için tanımlanmadığı, gerçekleşmediği veya korunmadığı anlamaya çalışıldığında karşımıza çıkan yapısal olarak dezavantajın analizinin gerekliliğidir. Bu konuya ilişkin çeşitli sorular mevcuttur. Örneğin; neden birçok insan yoksulluk içindedir? Neden kadınlar hem kamu hem de özel alanda dezavantajlı durumda kalmaya devam etmektedir? Neden kadınlar ve çocuklar şiddetin esas kurbanı olmaya devam etmektedir? Neden birinin ten rengi başkalarının ona nasıl davranması gerektiğini belirler? Neden küreselleşme herkesi etkilemektedir? (Neden bu küresel etkiler bazılarını avantajlı, bazılarını da dezavantajlı kılmaktadır?) (Ife, 2017: 198-199).

Çokkültürlü küresel bir bağlamda kültürel kimliklerin ve hakların tartışılması göstermektedir ki kültürel hakların güvence altına alınması diğer insan haklarının kullanılması için bir ön koşuldur. Bunun yanında bu kültürel haklar bireylerin yerel topluluklar, ulus-devletler, ulus ötesi sosyal hareketler veya yaygın dinlerdeki çeşitli üyeliklerinin sonucunda sahip olacağı kimliklerle yapıcı olmayan bir ilişki kurabilir. Bu duruma küreselleşme ile birlikte artan azınlık (diasporic) toplulukların kültürel haklar sorunu örnek verilebilir. Kültür kimliği tanımlayan ve temel haklara sahip olabilmenin

diğer bir yönüdür. Yani bireylerin dil, din ve kimlik için kültürel haklara sahip olması, ihtiyaç ve çıkarlarını dile getirme kapasitesine sahip olması ve genel haklardan yararlanması demektir. Ancak evrensel kültürel hakların güvence altına alınması, kültürel görelilik ve bu hakların nasıl uygulanabileceğine ilişkin bir yön çizme noktasında zordur (Turner, 2006: 45).

Dezavantajlı gruplar fiziksel veya duygusal olarak incinmeye karşı duyarlı olan veya damgalanmalara maruz kalabilen veya herhangi bir toplumda daha az avantajlı bir konumda yer alan gruplar olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla dezavantajlı gruplar rahat bir yaşam sürdürememekte ve dezavantajlı konumlarından dolayı da toplumsal fırsatlardan yoksun olabilmektedir. Bunun yanında toplumlarda bulunan olumsuz sosyo-ekonomik, kültürel ve diğer uygulamalar sebebiyle insan haklarına tam olarak katılım sağlayamamaktadırlar (Sastry, 2012: 11).

İnsan hakları alanının kültür ve kültürel rölativizm (görecilik) konuları üzerindeki vurgusu dezavantajlı grupların sorunlarının sadece kültürel bağlamda ele alınması ve hakların hariç tutulması insan hakları söylemini köreltmektedir. Dezavantajlı grupların güç söylemlerinin dışında tutulma eğilimleri insan hakların kendisinin bir inkârıdır. Bu sebeple dezavantajlı grupların katılımını içeren “katılımcı” bir toplum insan hakları idealini gerçekleştirebilmek için bir gerekliliktir (Ife, 2017: 164-165).

Turner (2006: 45-46) kültürel antropolojinin kültürel göreceliliği teşvik ederken “epistemolojik ilgisizliği”⁴ ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Epistemolojik ilgisizlik nihayetinde politik ve etik kopuşları ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte insan hakları için uygulanabilir bir çerçeve olan dezavantajlı gruplara ilişkin alternatif bir yaklaşım önermektedir. Bu alternatif strateji insan hakları yaklaşımını kültürel haklar kavramı aracılığıyla insan haklarının tek yönlü savunmasını geliştirmek için ontolojik bir paradigma oluşturmaktadır. Ötekinin tanınması karşılıklı dezavantaj yaratan durumları tanımayı gerektirir ve bu tanıma ise sosyal dayanışma için yeni olasılıklar açmaktadır.

İnsan hakları kabul edilen evrensel bir olguysa bireyler kendisinin ve başkalarının haklarının kullanımına ilişkin duyduğu saygıyı sürdürürken iradeyi önemser. Bir başka deyişle, insan hakları söylemi başkalarının haklarına kayıtsız kalıp kendi haklarını talep eden bireylerin bencil davranışlarını içermemektedir. Toplumun her üyesinin başkalarının haklarına saygı gösterme ve destekleme konusunda sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda insan hakları yalnızca bireysel değildir, aynı zamanda bağımsızlık, karşılıklı destek ve refah fikirleriyle kolektivizmin temelini oluşturur (Ife, 2017: 139). Bununla birlikte insan hakları yaklaşımı her toplumda var olan yoksulluk ve diğer sosyo-kültürel engeller nedeniyle temel haklarından eşit olarak yararlanamayan insanlara bireysel, sosyal ve alışılmış uygulamaların yanı sıra ulus-devletlerin politikalarının ve uygulamalarının gündeme gelmesini sağlar (Sastry, 2012: 14). Bu bağlamda insan hakları söylemini temel olarak toplumda var olan sorunların çözümü sosyal politikanın kaynakları ve araçlarıyla mümkündür. Bu araçların ve kaynakların kullanımının tüm insanlar için erişebilir olması ise devletler tarafından güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla bireylerin dezavantajlı

⁴ “Epistemolojik ilgisizlik” kavramı, dünyaya karşı açık bir şekilde tarafsız olarak yaklaşmak anlamında kullanılmaktadır (Turner, 2006: 53-54).

gruplar içerisinde dâhil olup olmamasına bakılmaksızın insan onuruna yaraşır yerel politikalara ihtiyaç bulunmaktadır.

2.4. Sosyal Politikalarda Yansımalar

Sınırlı destekler/fırsatlar ve toplulukların olumsuz etkileri, madde bağımlılığı ve suçluluk gibi bireyleri dezavantajlı hale getirebilecek sorunlara yol açabilir. Bu sosyal sorunları yaşayan ve çözümünün mücadelesini verirken yenik düşen bireyler muhtemelen çevresindeki bireylere de zarar verebilirler. Ayrıca sosyal sorunları işlevsel olarak çözebilmek için toplumun geri kalanının sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda sosyal politika insanlara kendi beşerî sermayelerine sağlık, beceri, bilgi ve deneyim gibi alanlarda daha fazla yatırım yapmalarında yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Sosyal politika bu hedeflere ulaşmak için kaynaklardan daha fazlasını etkili müdahaleleri gerektirir. Bu tür müdahalelerin uygulanabilir politika alternatiflerine yapılandırılması, belirlenmesi ve değerlendirilmesi politika analistleri için öncelikli görevlerdir. Daha genel olarak politika analistleri sadece alternatif politikaların sonuçlarını belirlemek ve tahmin etmekle kalmayıp aynı zamanda “kolektif” alanlarda ifade edilmeyen veya temsil edilmeyen çıkarlar için de konuşmada değerli bir rol oynayabilir (Vining ve Weimer, 2009: 1).

Dezavantajlı grupların sosyo-ekonomik, kültürel yaklaşımlara dayanarak sınıflandırılması ülkeden ülkeye değişmektedir. Genel olarak kadınlar, çocuklar, sosyo-ekonomik ve kültürel olarak yoksun kesimler, engelliler, azınlıklar vb. dezavantajlı grupların sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle yoksulluk dezavantajlı gruplar olarak sınıflandırılan bu bireylerin durumlarının bozulmasına yol açan temel faktör olmaktadır. Ekonomik faktörler bireylerin dezavantajlı hale gelmesinde etkilidir. Ancak cinsiyet, engellilik, sosyal, kültürel, geleneksel olarak her toplumda yaygın olan diğer ayrımcı uygulamaların özelliklerini içermemektedir. Ekonomik faktörler dezavantajlı grupların belirlenmesinde tek başına dar bir kapsamın içerisinde yer almaktadır. Dezavantajlılık halini holistik bir açıdan ölçebilmek için kaynakların varlığını, geleneksel değerleri ve her toplumda değişkenlik gösteren benzer ya da farklı uygulamaların değerlendirilmesi, dezavantajlı gruplara yönelik sunulan/sunulacak hizmetleri ve politikaları işlevsel kılabılır (Sastry, 2012: 12, 14). Bu bağlamda dezavantajlı gruplara ilişkin sosyal politikalarda çok boyutlu göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır ki ancak bu yolla farklı zorluk unsurlarını çözmek ve aralarındaki ilişkiyi tanımlamak mümkün olabilsin. Örneğin; finansal yoksulluk ile yetersiz konut imkânları arasındaki, eğitim başarısızlığı ile iş piyasasında beceri eksikliği arasındaki, yoksun bırakılmış çocukluk ile sağlık ve hastalık arasındaki ilişki gibi (Room, 1999: 167). Yine alanda çalışmaların malûmudur ki çocukluk döneminde yaşanan sorunlar yetişkinlik döneminde de devam edebilmektedir. O halde yaşanan yapısal sorunlara yönelik kalıcı çözümler sunabilmek sosyal politikalarla mümkündür.

Çocukluk döneminde sosyo-ekonomik koşulların düşük olması, yetişkinlik döneminde de yoksulluğun iletilmesinde bir etken olmaktadır. Çocuk yoksulluğunun nedeni düşük imkânlarla sahip ebeveynler arasındaki fırsat eksikliğidir. Bu durumda ebeveynlerin çalışma durumunun ve kazancının düşük olması beklenir. Ayrıca ailelerin ekonomik talepleri karşılama ve çocuklarına zaman ayırma ihtiyacını dengelemesi, düşük ücretle çalışanların

çalışma durumlarını düzenlemeleri güçleşmektedir. Ebeveynlerin düşük gelirle çalışma ve uzun saatler arasında çalışma arasında seçim yaparken çocuklara iyi yaşam şansı vermek zor olmaktadır (Hirsch, 2007: 3).

Ailelerin yaşadığı sorunlar “büyük bir dalga” (decuman wave) gibidir, ancak aileler birlikte olduklarında hakları anlaşılabilir, korunabilir, uygulanabilir ve özel ihtiyaçları yerine getirilebilir. Çünkü tüm ailelerin yaşadığı sorunlar sosyaldır, birbiriyle ilişkili yaşanabilmektedir. Şiddet, bağımlılık, işsizlik, suçluluk, göç ve göç krizi, boşanma gibi sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunların çözümünde ise eylemler; çocuk haklarının korunması, ebeveynlerin hak ve sorumluluklarının bilinmesi ve korunması, sosyal, politik, yasal ve kültürel alanlarda politikaların üretilmesidir (Baltina, 2016: 17-18).

Uygulamalara ilişkin politikalar üretebilmek için gerekli tüm kaynakları ve bu kaynakların etkilerini tanımlamak gerekmektedir. Örneğin; zihinsel engelli bir bireyin topluluk ortamında desteklenmesinde ve rehabilitasyonunun sağlanmasında ailelerin bakım için gerekli zamanı, ihtiyaç alanlarını ve kullanılacak ilaçları belirlemek gereklidir (Vining ve Weimer, 2009: 8). Kullanılacak bu ilaçlar engelli bir bireyin rehabilitasyonun sağlanmasında gerekli olan eğitim politikalarıyla ilgili olabilir veya tedavisinin ve bakımının planlanmasında gerekli olan sağlık politikalarıyla ilgili olabilir ya da ailelerin ilaçları satın alma güçlerini düzenleyen ve destekleyen ekonomi politikalarıyla ilgili olabilir.

“Sosyal sermaye” ekonomik ve sosyal kaynakları bir araya getirmeyi ima eden ve ekonomik faaliyetlerin tarihsel açıdan bir güven kültürüne dâhil edilmesinden kazançlar vaat eden karma bir kavramdır. Bireylerin hem bedenlen hem de sosyal açıdan sağlıklı olma halleri, kariyer başarıları, problem çözme becerileri, toplumsal hoşgörüler ve demokrasi kültürüne bağlılıkları bölge ve uluslar için ekonomik büyüme ve refaha katkı sağlamaktadır (Mayer, 2003b: 110-111). Bu noktada toplumlar fiziki ve sosyal açıdan yaşamış oldukları sorunlara ilişkin eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için bir güç oluşturan eğitim kaynağını kullanmaktadır.

Toplumlar genellikle yoksulluğu azaltmayı ve eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı kamu politikası olarak hedeflemektedir. Gelirdeki aşırı eşitsizlikler yoksulluk seviyelerindeki artışa neden olmakta ve sağlık ve eğitimdeki eşitsizlikler ise dezavantajlı grupların toplumsal fırsatlardan yararlanmalarını engellemektedir. Eğitim fırsatındaki boşlukların kapatılması kritik bir başlangıç noktası olmaktadır. Neredeyse tüm ülkelerde eğitimdeki eşitsizlikler topluma katılma ve siyasi süreçleri etkileme fırsatları da dâhil olmak üzere gelir, sağlık ve diğer fırsatlardaki eşitsizliklerin en etkili itici güçleri arasında yer almaktadır. Eğitim, ekonomik bir büyüme ve verimlilik için gerekli bir güç olmasının yanında dezavantajlı grupların yaşadığı sosyal, ekonomik ve kültürel engelleri sistematik olarak kaldıran bir kamu politikasıdır (UNDP, 2005: 54, 69-70).

Eğitim deneyimleri sosyal dezavantaj ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Birçok ülkede aile kökenleri yoksullaşan ve dezavantajlarla karakterize edilen çok düşük eğitim seviyesine sahip insanlarla anılmaktadır. Eğitim kuşaklararası dezavantaj döngülerini kırabilirken, onları güçlendirmek için de hareket edebilir. Örneğin; eğitim politikası “eşitlikçi”

kavramlar düşünülerek tasarlanmamışsa eğitim, sosyal dezavantajı telafi etme potansiyeline sahip bir mekanizma olarak çalışabilecektir (Machin, 2006: 7).

Ayrımcılık sosyal refah için olumsuz sonuçlar doğurabilirken aynı zamanda bugün ve gelecekte bireylerin kendisi ve başkaları için olumsuz sonuçlara neden olabilir. Dezavantajlı gruplar toplumdaki bireysel ayrımcılıkları farklı ölçüde algılayıp etkilenebileceğinden sosyal politika uygulamaları da farklılık gösterebilir. Politikaların dezavantajlı grup üyelerine önyargıların tanınmasında ve kişisel muamelelerin meşru olmadığı bağlamı belirlemesine yardımcı olması gerekir. Bununla birlikte dezavantajlı gruplara toplumsal adalet ve eşitlik ilkeleri temelinde çalışmanın toplum için en yararlı olduğu inancını politikalar aracılığıyla vermek gerekir (Stroebe vd., 2010: 192, 199).

'Sosyal sermaye' kavramı yatay ağlara ve karşılıklılığa dayalı yerel katılımı ekonomik büyüme ve demokratik yoğunluk gibi olumlu sonuçlarla bağladığı için politikalarda bir rol oynamaktadır. "Sosyal" terimine eklenen "sermaye" ekonomik terimini iliştiirmek, sosyal olmayan sermaye biçimlerinin (finans, fiziksel veya insan sermayesi gibi) yanında sermayenin sosyal bir varyantı olduğunu göstermektedir. Bu terimler kullanım yoluyla büyüme kapasitesini/sosyal gelişimini diğer sermaye biçimleriyle paylaşmaktadır. Bir yandan "sermaye"yi "sosyal" olarak değiştirerek oluşan kombinasyonla baskın ekonomik modellerin piyasa dışı değişkenleri, insan davranışlarını hesaba katma ve böylece ihmal edilen piyasa dışı ekonomik koşullara dikkat çekmenin bazı zorluklarının üstesinden gelme girişimine işaret etmektedir (Mayer, 2003b: 108-109). Sivil toplum ağlarının olumlu yönü olarak demokrasi ve verimliliği artırıcı sonuçlarının görülmesinde sosyal sermaye kavramı, sosyal sorunlara ekonomik olmayan (düşük maliyetli) çözümler arayan politika yapıcılar için cazip hale gelmiştir. Bununla birlikte ekonomiyi sosyal analizle ilişkilendirerek, ekonomik performansın çeşitli ekonomik olmayan faktörlere bağlı olduğunu tespit eden sosyal bilim araştırmaları için cazip hale gelmiştir (Mayer, 2003b: 113).

Dezavantajlı grupların yararına yönelik uygulamalar devletten sivil toplum örgütlerine, bölgeselden yerel düzeye, eğitim alanından ekonomik alana ve sosyal alana yönelik iş birliğini gerektirir (Caillods, 1998: 17). Bu iş birliği aynı zamanda sosyal politikaların üretimini, işleyişini ve işlevselliğini etkilemektedir. Ekonomik büyüme ve sosyal refahın sağlanması ise ağların kurulması ve katılımın sağlanması, karşılıklı destek (işbirlik) ve güvenin kazanımı ile mümkündür. Bu bağlamda sosyal politikalar, sosyal sermayenin unsurları kullanarak sosyal refahı sağlamayı amaç edinmektedir.

Sosyal sermaye söylemi örgütlenme ve hizmet biçimlerini çerçevelemeye katkıda bulunmaktadır. Ötekileştirilmiş ve dışlanmış olanlara (eşitsizliklerinin ve marjinalleşmelerinin nedenlerine değil) odaklanarak ve onları hayatta kalmalarının 'aracıları' olarak tanımlayarak, bu grupları işgücü piyasasına yeniden entegrasyonunu mikro işletmeler gibi uygulamaları kullanarak elde etmektedir. Bu sebeple dezavantajlı gruplar sosyal haklarının tanınmasını isteyen potansiyel sosyal hareket aktörleri olarak sahip oldukları kaynakları seferber ederek yerel örgütlenmeyi harekete geçirmektedir (Mayer, 2003b: 121-122).

Forrest ve Kearns (2001: 2137, 2140) tablo 7'de görüldüğü üzere sosyal sermayenin alanlarını güçlendirme, katılım, ortak faaliyet ve ortak amaç, destekleyen ağlar ve

karşılıklılık, kolektif normlar ve değerler, güven, emniyet, aidiyet olmak üzere sekiz kategoride ifade etmiştir. Sosyal sermaye yaklaşımı göre yerel politikaların üretimi mahallelere odaklanılmasıyla mümkündür. Çünkü toplumsal düzeyde bütünleşme yerel düzeyde sosyal etkileşim biçimlerinden ve kalitesinden türetilmektedir.

Tablo 7. Dezavantajlı Grupların Sorunlarına Yönelik Sosyal Sermayenin Alanları ve Yerel Politikalar

Sorunlar	Bağlamlar	Etkilenen Gruplar	Sosyal Sermayenin Alanları ve Yerel Politikalar
Sağlık	Tıbbi hizmetler, doğum öncesi ve sonrası bakım, genel olarak tedavinin yetersizliği	Kadınlar,	<i>Güçlendirme:</i> Topluluk gruplarına destek sağlanması; yerel insanlara "ses" vermek; sorunlara çözüm sağlamak; yerel insanlara politika süreçlerinde rol verme
Eğitim	Okuryazarlık, ilköğretime, orta öğretime ve yüksekokula devam durumunda azalma	Çocuklar,	
		Yoksullar,	
Kentsel ve Kırsal Alan	Kent ve kırsal alanda sunulan hizmetlerde ve kaynaklarda eşitsizlikler, tutarsızlıklar	Azınlık gruplar,	<i>Katılım:</i> Yerel faaliyetlerin ve yerel organizasyonların kurulması ve/veya desteklenmesi; yerel etkinlikleri yayınlamak
Yoksulluk	Azalan yaşam standardı ve ekonomik ötekileşme	Yalnız	
HIV/AIDS	İnsan ticareti, çocukların cinsel istismarı, fuhuş	ebeveynler,	<i>Ortak faaliyet ve ortak amaç:</i> Bölgedeki kuruluşlar arasında ağların geliştirilmesi ve desteklenmesi
Ayrımcılık	Grupların savunmasız hale gelmesi	İşsizler,	
Uluslararası Finansal Kurumlar	Uluslararası ambargolar, yaptırımlar	Gençler,	<i>Destekleyen ağlar ve karşılıklılık:</i> Toplum desteği fikirleri geliştiren bireyler ve kuruluşlar arasındaki iş birliğini oluşturma, geliştirme ve/veya destekleme; iyi komşuluk ödülleri
Yapısal Düzenleme	Sosyal hizmetlerde dramatik düşüş, ekonomik krizler	Yaşlılar,	
Yetersiz Sosyal Refah	Yetersiz kaynak tahsisi, sosyal güvenlik, fonların kesilmesine yönelik politikalar	Evsizler,	<i>Kolektif normlar ve değerler:</i> Mahalli sakinlerinin tanıdığı ve kabul ettiği bir kültürü geliştirmek ve ilan etmek; uyumlu sosyal ilişkileri güvence altına almak; topluluk çıkarlarını teşvik etmek
Yasal / Demokratik Kurumlar	Yetersiz hukuk hizmetleri ve insan hakları uygulamaları	Yabancılar	
Konut	Konut yetersizliği, zorla tahliye, konutlara eşit olmayan erişim	(Göçmenler)	<i>Güven:</i> Birbirleriyle olan ilişkilerinde bölge sakinlerine güveni teşvik etmek; politika vaatlerini yerine getirmek; çatışan grupları bir araya getirmek
İşyeri Sorunları	Güvensiz/tehlikeli çalışma koşulları, işyerinde ayrımcılık, eşitsiz tazminat	Mülteciler,	
Temel İhtiyaçlar	Su, yiyecek, temiz çevre, kültürel yaşam gibi temel standartlara sahip olmama	Anneler,	<i>Emniyet:</i> Mahalli sakinlerde güvenlik duygusunu teşvik etmek; yerel suç önleme müdahalesi; güvenlik önlemlerinin görünür kılmak
Kadına Karşı Şiddet	Tecavüz, cinsel taciz, aile içi şiddet veya istismar	Çiftçiler,	
İşsizlik	Çalışmaya erişim eksikliği	Mahkûmlar,	<i>Aidiyet:</i> Mahalli sakinlerde aidiyet duygusu yaratmak, geliştirmek ve/veya desteklemek; mekânsal tasarımda yerel kimliği gözetmek
Kişisel güvenlik	Genel olarak suç, yüksek suç oranları ve yüksek intihar oranları	Ev işçileri	

Kaynaklar: 1) Chapman ve Carbonetti (2011: 730-732) (Savunmasız gruplara ilişkin yapılan kodlamalar tablo haline getirilmiştir.) ve 2) Forrest ve Kearns (2001: 2140).

Bununla birlikte dezavantajlı gruplar sağlık, eğitim, konut, temel ihtiyaçlar vb. alanlara ilişkin kaynaklara ve hizmetlere erişimde kısıtlamalarına sahip olabilmekte; coğrafi konuma göre kırsal ve kentsel alanda kaynakların dağılımına ilişkin tutarsızlıklar görülebilmektedir. Ekonomik alanda ise işsizlik, yoksulluk, uluslararası yaptırımlar vb. sorunların yaşanması, yetersiz sosyal refah, yetersiz sosyal güvenlik, ekonomik kriz, suç ve şiddet gibi yapısal sorunları ortaya çıkarmaktadır. Devletler ilgili bu sorunlara yönelik gerekli önlemleri almayıp sosyal ve yerel politikalar üretmediğinde “dezavantajlı gruplar” (etkilenen gruplar) ortaya çıkmaktadır. Bu grupların toplumsal katılımının sağlanmasına ve sosyal sorunların çözülmesine yönelik sosyal sermayenin alanları kullanıldığında politikalar üretmek mümkündür. Yerel politikaların oluşturabilmesi ve uygulanabilmesi için ise bazı kaynaklara ve araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. Mayer’e (2003a: 6-7) göre dezavantajlı grupların kendi kendine yeterli olabilmesi için çeşitli kaynaklara ve araçlara ihtiyacı bulunmaktadır. Bunlar:

- 1) *Özerklik*: Bir grubun kendi ideallerini ve kapasitelerini uygun şekilde geliştirmesi için teşvik edilmesi gerekir.
- 2) *Gelişmeyi teşvik etme*: Dezavantajlı gruplara hizmet ettiği düşünülen kaynaklar aslında grupların bağımlılığını arttırmakta ve dolayısıyla grupların kendilerini geliştirmesi engellenmektedir. Bu sebeple insanların kendini gerçekleştirilmesi için destek sunulması gerekir.
- 3) *Karar verme sorumluluğu*: Bireylerin kendi refahını etkileyecek kararlara ilişkin özerk olması gerekir. Grupların kendini gerçekleştirebilmesinin temelidir.
- 4) *Kendi kendine saygı*: Bireylerin kendisine olan saygısı ve toplumun bireylere olan saygısının sürmesi gerekir. Saygı olmadığı takdirde kaynaklara/araçlara erişmek gruplar için sıkıntılı olmaktadır.
- 5) *Destek topluluğu*: Benzer durumdaki bireylerin bir araya gelerek kendi kendine yeterlilik araçlarını geliştirmesi gerekir.
- 6) *Sağlık*: Sağlıklı olma hali kendi kendine yeterlilik için altın değerindedir.
- 7) *Eğitim*: Eğitimin bireylerin kendi gelişim kapasitesine ve kültürüne, toplumun değerlerine uygun olması gerekir.
- 8) *Bilgiler*: Bireylerin kendilerine sunulan fırsatları kendileri ve grupları için kullanmayı bilmeleri gerekir.
- 9) *İstihdam*: İstihdamın geçim sınırında olan bir gelir sağlaması, kendi kendine yeterlilik için yeterli değildir. Bireylere sömürsüz ortamda ve liyakat ve iş güvenliğine dayalı adil bir istihdamın sunulması gerekir.
- 10) *Sermaye*: Gruplara sermaye yaratma konusunda kendi kendine hizmet etme rolünü oynama fırsatı verilmesi gerekir.
- 11) *Duyarlı destek sistemleri*: Erişebilir ulaşım, güvenlik, sosyal hizmetler, savunuculuk gibi fırsatların sunulması gerekir.

Dezavantajlı grupların yaşamış oldukları sorunlar yeniden dağıtım politikalarıyla bir yandan sorunların çözümü sağlanırken diğer yandan da toplumsal iyileşmeye yönelik verimliliği arttırabilir. Örneğin; düşük gelirli ailelerden çocukların bulaşıcı bir hastalığa karşı korunmaları için aşılanmanın sübvansede edilmesi, pozitif bir dışsallığa sahip bir malın tüketimini artırabilir. Yani sadece hastalığa karşı aşılama çocuğun kendisini korumakla

kalmaz, aynı zamanda başkalarına karşı hastalık riskini de azaltır ve koruyucu sağlık hizmetlerinin daha adil dağıtımını teşvik eder (Vining ve Weimer, 2009: 2). Bu noktada sosyal politikaların sadece bir grubun sorununun çözümünde etkili olmadığını, aynı zamanda tüm grupların hayatlarına fayda sağlayan toplumsal bütünleşmeye yönelik makro bir çıktısı olduğu ifade edilebilir.

2.5. Dezavantajlı Grupların Toplumla Bütünleşme Sorunu

Toplumsal bütünleşme toplumdaki sosyal kurumların ve grupların unsurlarının bir araya gelerek birbirini tamamlamaları ve birbirleriyle kaynaşmalarıdır (Öztürk, 2015: 2). Bir başka tanımla toplumsal bütünleşme “bireylerin toplumla sürdürdüğü bağları” ifade etmektedir (George, 2001: 6962). Dezavantajlı grupların toplumla bütünleşmesindeki temel engellere bakıldığında küresel politik engeller, sosyal dışlanma, disfonksiyonel yaklaşımlar, noksanlık, acziyet ve yük algısı, aidiyet ve kimliğe ilişkin dalgalanmaların varlığı ifade edilebilir. Küresel politik ekonomideki yapısal dönüşümler toplumun en savunmasız kesimlerinin olumsuz imajlarını, yönlendirici uygulamalarını pekiştirmektedir. Bu süreçler dezavantajlı grupların üyelerinin işsizlik, yabancılaşıma ve sosyal açıdan “yabancı” olma statüsünü daha da güçlendirmeye hizmet etmektedir. Neo-liberal ideoloji ve uygulamalar kalıcı yapısal işsizlik, eksik istihdam, devlet hizmetlerinin özelleştirilmesi ve gelir desteğinin geri çekilmesi gibi kapitalist yeniden yapılanmayla çok sayıda insanların ayrışmasında, özellikle gelir dağılımları açısından kutuplaşmasında kendini göstermektedir (White ve Cunneen, 2006: 19). Küresel dönüşümler ve toplumsal kutuplaşmalar kaynakların eşit olmayan dağıtımına ve ayrıca sosyal dışlanmaya ilişkin çeşitli boyutların yaşanmasına sebep olmaktadır. Yoksulluk kavramı da öncelikli olarak dağıtım konularına odaklanmaktadır. Örneğin; bir bireyin ya da hane halkının elindeki kaynakların eksikliği üzerine. Sosyal dışlanma ise öncelikli ilişkisel konulara odaklanmaktadır. Örneğin; yetersiz sosyal katılım, sosyal bütünleşme eksikliği gibi sosyal dışlanmaya ilişkin araştırma ve tartışmaların içerikleri 1990'larda değişmiştir ki şu boyutları içermektedir (Room, 1999: 167-169):

- Finansal boyuttan çok boyutlu dezavantaja,
- Statikten dinamik analize,
- Bireyin veya hane halkının kaynaklarına odaklanmadan ziyade yerel toplumun kaynaklarına ilişkin bir kaygıya,
- Tabakalaşıma ve dezavantajın dağılım boyutlarından ilişkisel boyutlarına,
- Eşitsizlik sürekliliğinden yıkıcı bir kırılmaya değişim ya da dönüşüm.

Dezavantajlı gruplar söz konusu olduğunda toplumda fonksiyonel olarak zarara maruz kalmaktan bahsedilmektedir. İşlevsel olarak oluşan sosyal hasarın yanında bireylerin veya grupların olumsuz olayların etkilerinden kendilerini koruyabilmesi için yeterli kapasiteye sahip olamamaktadır. Bununla birlikte güvensiz ve korku koşullarının mevcudiyeti, sosyal değişimin hızlı olan yapısı ve küreselleşmenin etkileri, bireyleri ve grupları belirsizliklere sürüklemektedir (Misztal, 2011: 21,40-41).

Toplumla bütünleşmede disfonksiyonel kavramı da belirleyici bir konumdadır ama disfonksiyonel kavramına ilişkin tanımlamalarda bir belirsizlik bulunmaktadır. Bir yandan şiddet, travma, tüberküloz, alkolizm, madde bağımlılığı vb. sorunlarla ilişkilendirilirken,

bir yandan da suç, çeteler, işsizlik gibi istenmeyen sonuçlar veya sosyal uygulamalar olarak ilişkilendirilmektedir (Chipkin, 2003: 73-74). Disfonksiyonel kavramının karşısı olarak sosyal rehabilitasyon kavramı ise topluma dahil olmalarını sağlamak için insanların fonksiyonel yeteneklerini iyileştirmeyi amaçlayan bir dizi faaliyetleri içermektedir (Baltina, 2016: 18). Dezavantajlı/disfonksiyonel teriminin aile üzerinden tanımına bakıldığında özellikle yaşamın gerekliliklerini yetersiz çevresel koşullar sebebiyle yerine getiremeyen bir ev ortamı olarak tanımlanmaktadır. Örnek; mutsuz ve yoksun bırakılmış bir çocukluk, yeterli maddi destek almayan bir aile (Baltina, 2016: 18). Al Ubaidi'ye (2017: 3) göre disfonksiyonel ailelerde aşağıdaki durumlar görülmektedir:

- Rızası olmadan kişisel eşyaları ödünç almak veya imha etmek
- Kişisel gizliliği izinsiz ihlal etmek
- Ebeveyn-çocuk ya da kardeşlerin kavgalarının yanı sıra aile ortamında sözlü ve fiziksel şiddet, aşırı çatışma ve düşmanlık
- Hem ebeveyn hem de çocukların rollerini değiştirmesi (rol karmaşası)
- Aile izolasyonuna sebep olan sınırlı arkadaşlıklar ve dışarıdaki ilişkiler
- Aşırılık (dinsel yönden), katı kurallar
- Mükemmeliyetçilik ve ebeveynlerin çocukları için gerçekçi olmayan beklentileri
- Duygusal ve sözlü taciz, aile üyelerini suçlama
- Bastırılan konuşma ve duygu (çocukların kendi görüşlerine sahip olmalarına izin vermeme ya da üzüntü, mutluluk gibi duyguları göstermelerini kabul etmeme)
- Ebeveynlerin intikam tutumu, çocuklarını birbirlerine karşı silah olarak kullanma
- Koşullu duygusal sevgi ve destek

Disfonksiyonel ailenin tanımına ilişkin vurgulanan durumlar değerlendirildiğinde; disfonksiyonel yaklaşımların bireylerin veya grupların işlevsel veya olumlu olmayan eylemlerine odaklandığı, bireylerin güçlü yanlarından ziyade zayıf veya hatalı yanlarını vurguladığı ifade edilebilir.

Savunmasız olmak incinebilir/kırılğan olmaya yatkınlık anlamına gelmektedir. Bireyler veya gruplar yaşamış olduğu sorunlar karşısında savunmasız kalabilmekte ve noksan, acizyet ve yük duygusu hissedebilmektedir. Bu durum kişisel saldırılara ve potansiyel olarak yıkıcı kayıpları içeren yaralara yol açabilmektedir. Bununla birlikte bireylerin veya grupların kendi benlik ve kimlikleri sosyal “değerden” sosyal “yüke” sürüklenebilmektedir. Elbette kimlik arayışı ve oluşumu yaşam boyu sürmektedir, yani durağan değildir. Ancak kimlikler zamanla yeniden inşa edilebilmektedir. Değişen koşullara ve zamana bağlı olarak yeniden inşa edilen kimlikler bu zaman diliminde çeşitli risklere sahiptir. Noksanlık, acizyet, tükenme ve yük duyguları, bireyi kendi kendiliğinden çıkıp bundan ziyade yerleşik davranışları içeren başka bir kimliğe- yapıcı bir değişim olasılığı ve anlamlı bir kimlik duygusu olmayan bir kimliğe- dönüştürmektedir (Livingston, 2001: 3-6). Örneğin; damgalanma hissi yaşayan dezavantajlı gençler için sigara içmek yaşamın bir parçası olarak görülmektedir. Buna karşılık sigara içmeye direnmek daha geniş damgalanmış kimliğe karşı aktif direncin bir bileşeni olarak ifade edilebilir. Zorluklarla karşılaşmanın bir parçası olarak damgalanma veya potansiyel damgalanma ile karşılaşan gençler için

sigara içmek aidiyet ve kimlik duygusu sağlayabilir ve bu durum “uzlaşma” (compromise) kimliğini kabul etmenin bir göstergesi olmaktadır (Hefler ve Carter, 2017: 15).

Sürekli olarak sosyal dışlanma, güç eşitsizlikleri ve dezavantajlı üzerine odaklanmak bireylerin yaşam kalitesini arttırmalarını sağlayabildiği gibi bireylerin kendilerini güçsüz ve engelli hissetmelerine de sebep olabilir. Burada, sosyal dışlanmanın ilişkisel yönlerini belirleyebilmenin gerekliliği de karşımıza çıkmaktadır. Yani yerel sosyal yardım kuruluşlarından yardım talep eden kişiye sadece gerekli yardımın sunulmasıyla kalmayıp yardım gerektiren sebepleri araştırmak ve analiz edebilmek gerekir (Room, 1999: 170). Sosyal içerme ise genel olarak kişisel, sosyal, mali ve siyasi fırsatlara sahip olmayan dezavantajlı gruplara uygulanan dışlama kavramının aksi bir anlamına sahiptir (Swain vd., 2003: 111). Sosyal içerme bireyin toplum içinde kendini gerçekleştirmesi, potansiyelinin sosyal kurumlar tarafından kabul edilmesi ve tanınması ve sosyal ilişkiler ağına entegrasyon (istihdam, çalışma/gönüllü çalışma veya diğer katılım biçimleriyle) sürecidir. Süreç toplam izolasyondan aktif içermeye kadar süreklilik oluşturan birçok aşamayı içermektedir. Sosyal dışlanma birey ve toplum arasındaki sosyal bağlara zarar verirken sosyal içerme toplum tarafından bireyin sosyal hayata aktif katılımını güçlendirmektedir. Buna ek olarak, sosyal içerme çok boyutludur ve ekonomik, politik, kültürel ve sosyal alan olmak üzere yaşamın çeşitli alanlarını etkiler. Toplumla bütünleşme süreçleri birbirinden bağımsız hareket etmemektedir. Örneğin; dezavantajlı gençlerin eğitim sistemine başarılı bir şekilde geçişi onlara diğer yaşam alanlarında toplumsal katılımları için bilgi, beceri ve tutum gibi kaynaklar sağlar (Kovacheva, 2014: 2).

Bireyler, akrabalar, arkadaşlar vs. yakın çevre kaynakları aracılığıyla sosyal yeniden üretim ve hareketlilik/akışkanlık stratejilerini uygulayabilmektedir ve bu kaynaklar aracılığıyla potansiyel yeni kaynaklar üretebilmekte ve içinde bulundukları resmi örgütlerle bağlantıları geliştirebilmektedir. Başka bir deyişle, bireyler ağlara veya örgütlere sosyal olarak entegre olmaları sayesinde kaynaklara erişebilmektedir (Wacquant, 2007: 114). Bu bağlamda, sosyal sermaye toplumlara bireysel ve kolektif anlayışların oluşturulmasında kaynaklar sunarak bilhassa dezavantajlı gruplara yönelik sivil bir katılımı mümkün kılmaktadır.

2.6. Dezavantajlı Grupların Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Yeri

Dezavantajlı gruplar sosyal sermayenin temel unsurlarını (güven, norm, ağlar) kullanarak özellikle sosyal dışlanmanın vermiş olduğu savunmasızlığa/dezavantaja ilişkin sosyal içerme, sosyal uyum ve sivil katılım araçları ile bireysel ve kolektif çıkarların bağlamını ve dolayısıyla bireysel ve kolektif kimliklerin kapsamını ortaya çıkarmaktadır. Bu kimlikler ise toplumsal kurumların inşasında ortak hedef ve çıkarların korunmasını sağlamaktadır.

Hasar-zarar için herhangi bir yükümlülüğün kapsamı deneysel olarak değerlendirilebilir. Örneğin; bir otoyolda yanlış yolda ilerleyen bir arabanın sürücüsü diğer sürücülerin hepsinden daha savunmasızdır. Bu örnekten hareketle ifade edilebilir ki sosyal kurallara uymamak bireyi savunmasız kılabilir. Yolda olmanın yaratacağı riskler her zaman bulunmaktadır, ancak burada bireyi savunmasız / dezavantajlı kılan sosyal kurallara uyulmamasıdır. Bireyleri dezavantajlı kılan nedenler sadece ampirik bir kategori içerisinde değildir, aynı zamanda bir ahlaki kategoriye işaret etmektedir. Yani bireylerin sosyal

kurallara uyulmadığı için dezavantajlı konuma gelmeleri değil sosyal düzenlemelere yerleştirilen normlar ve değerler karşısında savunmasız hale getirilmeleridir (Clark, 2013: 3-4).

Genel güven bireyi ötekileriyle, bireyden farklı olabilecek diğer insanlarla ilişkilendiren ahlaki bir fikir olarak görülmektedir. Genelleştirilmiş güven iyimserliği ve kontrol duygusunu vurgulayan bir dünya görüşüne dayanmaktadır: “Dünya iyi bir yer, daha iyi olacak ve daha iyi hale getirebilir.” (Uslaner ve Brown, 2005: 871). Bu sebeple bireyler savunmasız ve güvensizliğe ilişkin ontolojik şüphesini giderebilmek ve kendilerini günlük hayatın belirsizliklerinden korumak için özellikle ailevi, kültürel ve siyasi kurumları inşa ederek “toplum”u oluşturmaktadır. Bu noktada sosyal yaşamı düzenlemek ve etkili kurumlar inşa edebilmek için bireyler arkadaşlık, dostluk gibi destek ağlarından ve araçlarından yararlanarak bireysel varlıklarını güçlendirmektedir (Turner, 2006: 26). Bu bağlamda destek ağlarının varlığı ya da yokluğu, sosyal dışlanma karşısında bireylerin ve grupların avantajını ya da dezavantajını belirleyebilmektedir.

Sosyal dışlanmanın panzehrinin sosyal sermaye olması ile sosyal dışlanmanın sosyal sermaye stokunu tüketmesi eşit derecede gerçekleşebilir. Sosyal dışlanma çerçevesindeki sosyal ilişkiler daha geniş bir toplumu birbirine bağlayan sosyal dayanışma, uyum ya da ahlaki bağlar ve yükümlülükler anlamına gelmektedir. Sosyal sermaye perspektifinden bu yaklaşımdaki sosyal ilişkiler bağlılık, güven ve değişimlerle ortaya çıkarken, saygı ve itibar içeren ahlaki ve sembolik unsurları içermektedir (Daly ve Silver, 2008: 542-543).

Sosyal dışlanma konusu değerlendirildiğinde, yapılan çalışmalar kapitalist kökenleri ve yaklaşımları vurgulamaktadır. Piyasa genişledikçe yeni ekonomik ve politik yapılanmalar yeni eşitsizlik ve adaletsizlik biçimlerini üretmekte dolayısıyla yoksulluk, ekonomik yoksunluk ve eşit derecede olmayan muamele gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. O halde sosyal dışlanma toplumsal yaşamın dokusuna zarar vermekle birlikte toplumsal uyumu ve düzeni tehdit etmektedir. Sosyal sermayenin aksine sosyal dışlanma yalnızca bireyin ailesine ya da grubuna mensup bireyler için değil başkalarına da yükümlülükler getirmektedir. Bu yükümlülükler için devlet etkin rol üstlenen /üstlenmesi gereken bir aktördür. Yükümlülüklerin sağlanmasında ekonomik yeniden dağıtım ve pasif sosyal faydalar artık yeterli görülmemektedir. Bu bağlamda çok yönlü, katılımlı programlar, ayrımcılık karşıtı güvenceler, alınan karar ve uygulanan programlarda paydaş katılımı ön plana çıkmıştır (Daly ve Silver, 2008: 546, 553).

Sosyal sermaye seviyesindeki dramatik değişiklikler ya bireysel özelliklerin ya da makro düzeydeki ekonomik koşulların sonucu veya her ikisinin de bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Bu koşulların kaynağının toplum üzerindeki etkin konumu kadar muhtemel olumsuz sonuçların etkisini görebilmek de değişiklikleri anlamak ve yön vermek için bir zorunluluktur. İlaveten toplumsal değişimin dönemsel olarak yaşanan kademeli bir süreci ve dış dünyadaki olaylardan kaynaklı bireysel tutum değişikliğini de içerdiği dikkate alındığında, sosyal sermayenin aşağı yönlü bir eğilimi azaltma ve bunu tam tersine çevirme potansiyeline sahip olduğunu söyleyebiliriz (Clark, 2014: 570-571).

Tablo 8. Sosyal Dışlanma ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırmalı Özeti

	Sosyal Dışlanma	Sosyal Sermaye
Odak	Normatif ve katılımcı üyelik / katılım	Ağlarda/Değişimlerde bağlantı, güven
Baskın yönelimler	Sosyal problem	Sosyal gelişme
Teorik referanslar	Fransız Cumhuriyetçiliği, sosyal Katoliklik, sosyal demokrasi	Toplumculuk, sosyal değişim teorisi, rasyonel seçim
Bölgesel uygulama	Avrupa, Latin Amerika	ABD, gelişmekte olan ülkeler
Politika kavramının amacı	Sosyal sorunları çerçevelemek (yeniden) ve refah devleti reformunu teşvik etmek	Ekonomik büyüme ve demokratik işleyiş için sosyal ilişkileri araçsallaştırmak
İstenen sonuçlar	Bireylerin dâhil olması, uyumlu toplum	Toplu eylem, ekonomik büyüme, demokratik işleyiş
Ampirik işlemleştirme	Kalıcı yoksulluk, uzun süreli işsizlik, sosyal ilişkilere katılım derecesi	Üyeliklerin sayısı, güven veya yolsuzluğun tutumsal ölçütleri, ağlar, etnik ekonomiler

Kaynak: Daly ve Silver (2008: 540)

Daly ve Silver (2008:540) tablo 8’de sosyal dışlanma ve sosyal sermayeye ilişkin karşılaştırma yapmıştır. Buna göre sosyal dışlanmanın hedefi sosyal problemlere yönelmek ve istenilen sonuçlar ise problemlerin çözümlenmesinde bireylerin olaylara dâhil olması ve uyumlu toplumun varlığıdır. Sosyal sermayenin nihai hedefi ise sosyal sorundan çok sosyal gelişim üzerinedir ve sosyal sermayeyle istenilen sonuçlar kolektif eylemlerin varlığı, ekonomik büyüme ve demokratik toplumun varlığıdır. Sosyal sermaye perspektifi bir bütün olarak toplumsal niteliği artırmak için ne tür sosyal bağların geliştirilmesi gerektiğini sunmaktadır. Bunun yanında zayıf bağlar ile güçlü bağlar arasındaki ve politik sistemin kalitesi ile gayri resmi bağlar arasındaki ilişkinin nasıl güçlü sivil bağlara dönüştürülebileceğine yönelik araçlar sunmaktadır (Misztal, 2011: 168).

Yoksulluk yerine sosyal dışlanma; sosyal eşitlik yerine içerme ve entegrasyon yerine sosyal uyum terimlerin kullanılmasıyla yeni bir terminoloji ortaya çıkmıştır. Bu yeni kategoriler benzer şekilde ekonomik performans için ekonomik olmayan koşullara odaklanmaktadır. Özellikle “dışlanma” kavramı batı sosyal bilimlerinde ve politika söyleminde yer bulmuş, geleneksel (yoksulluk karşıtı) yoksulluk araştırmaları ve politikaları kategorilerini giderek yerinden etmiştir. Politikalar artık toplumsal eşitliği hedefleri olarak değil sosyal içermeyi hedefleri olarak tanımlamaktadır. Bu hedefe ulaşma aracı ise bireylerin sosyal sermaye unsurlarının gelişiminde yer almalarıyla/katılımıyla mümkündür (Mayer, 2003b: 112).

Dezavantajlı gruplar ekonomi, yönetim şekli gibi kapasiteler dâhil olmak üzere sosyal sermaye ve kaynakların kullanılabilirliğinden etkilenmektedir. Bu kaynaklar sadece ekonomik kaynak ya da araçlardan ziyade mevcut sermayeyi kuşatan toplumun sermayesi olarak düşünülebilir. Sosyal sermaye dezavantajlı grupların iyi bir yönetim ve organizasyonla birlikte sosyal bağımlılıktan kurtulmasında ve aynı zamanda toplumsal kırılkanlıklarının azaltılmasında güçlü bir kaynak oluşturmaktadır (Clark, 2013: 26). Bir başka deyişle, sosyal sermaye ve sosyal içerme, piyasa başarısızlığı (ekonomik büyümeye rağmen yüksek işsizlik) ve devlet başarısızlığı (zayıf yönetim) ile başa çıkmanın yollarıdır (Daly ve Silver, 2008: 550).

Sosyal sermayenin ağlar, güven, bağlantılar vb. kavramlarla bireysel olarak bağlı olandan daha genel bir yaklaşım olduğu varsayılmıştır. Sosyal sermaye, yokluğunda neyin açıklanıp neyin açıklanamayacağını izah ederek tamamlayıcı bir kategori olmaktadır. Örneğin, sosyal içerme bir sosyal sermaye biçimi olabilir ve sosyal sermaye, sosyal dışlanma - karanlık taraf- üzerinden açıklanıp güçlendirilebilir (Fine, 2010: 30). Dayanışma ve uyum güçlerini zayıflatan kurumsal değişiklikler göz önüne alındığında mahallenin durumu gibi. Nitekim güçlü bir şekilde bağ kuran mahalleler birbiriyle çatışabileceği gibi sosyal dokusu parçalanmış bir şehre de katkıda bulunabilir. Aynı şekilde vatandaşların kendi şehirlerine olan güçlü bir bağlanma ve sadakat duygusunun varoluşu ortak ulusal amaç söz konusu olduğunda çatışabilir (Forrest ve Kearns, 2001: 2128). Bu bağlamda sosyal sermayeyi sosyal uyum (social cohesion) ile eş anlamlı olarak gören McClenaghan (2000: 580) sosyal uyumu arttırmak için iki temel noktaya dikkat çeker; vatandaşlık haklarının savunulmasında toplum örgütlenmesi ve kaçınılmaz biçimde çatışma yaratan hak temelli taleplerin politik olarak ifade edilmesi. Ki bu iki noktanın sosyal bütünlüğü ve dolaylı olarak sosyal kontrolü geliştirdiğini de belirtir. Bu durum ise toplum/topluluk içinde yaşanan sosyal bölünmeleri gizlemeye hizmet etmektedir.

Forrest ve Kearns (2001: 2129) tablo 9’da sosyal uyumun alanlarını ortak değerler ve yurttaşlık kültürü, sosyal düzen ve kontrol, sosyal dayanışma ve refah eşitsizliklerinde azalma, sosyal ağlar ve sosyal sermaye, yerel aidiyetlik ve kimlik olmak üzere beş alanda sıralamıştır. Topluluklar, gruplar ve aileler arası ortak hedef ve ahlaki ilkelerin, işbirliğinin ve farklılıklara olan saygının varlığı sosyal etkileşimi, sivil katılımı ve kolektif eylem sorunlarının çözümünü mümkün kılmaktadır.

Tablo 9. Sosyal Uyumun Alanları

Alanlar	Tanımlamalar
Ortak değerler ve yurttaşlık kültürü	Ortak amaç ve hedefler; ortak ahlaki ilkeler ve davranış kuralları; siyasi kurumlar için destek ve siyasete katılım
Sosyal düzen ve sosyal kontrol	Genel çatışmanın ve mevcut düzene karşı tehditlerin olmaması; nezaketsizliğin yokluğu; etkili gayri resmi sosyal denetim; hoşgörü; farklılıklara saygı; gruplar arası işbirliği
Sosyal dayanışma ve refah eşitsizliklerinde azalma	Uyumlu ekonomik ve sosyal gelişim ve ortak standartlar; kamu maliyesinin yeniden dağılımı ve fırsatlar; hizmetlere ve sosyal yardımlara eşit erişim; sosyal yükümlülüklerin hazır kabulü ve başkalarına yardım etme isteği
Sosyal ağlar ve sosyal sermaye	Topluluklar ve ailelerin yüksek derecede sosyal etkileşimi; sivil katılım ve örgütsel faaliyet; kolektif eylem sorunlarının kolay çözümü
Yerel aidiyetlik ve Kimlik	Yerel aidiyetliğin gücü; aidiyet ve kimliğin iç içe geçmesi

Kaynak: Forrest ve Kearns (2001: 2129)

İster bireysel isterse de toplumsal bağlamda olsun sosyal sermaye, bireylerin katılımı ile ilgili kararları tarafından üretilir. Bir kişi başkalarıyla olan bağlantılarının sayısını ve derinliğini artırabilir, ancak bu ağ bağlantılarının değeri başkalarının nicel ve nitel yönden katılımının derecesine bağlıdır. Dolayısıyla sosyal sermaye hem bireysel sosyoekonomik ve demografik özelliklere hem de toplumun özelliklerine bağlıdır (Costa ve Kahn, 2003: 103). Toplum bu özellikleri içinde sivil toplum örgütleri ağ bağlantılarının katılım derecesine etki eden bir fonksiyona da sahiptir. Sivil toplumun basit bir “iletim kayışı” (transmission belt) modelini benimseme eğilimi bulunmaktadır ki bu eğilim, zımnen, örgütlenmelerin yararlı bir biçimlendirici etkilerinin olduğunu, bir alandan diğerine yayılarak devam ettiğini

de içermektedir. Bir bağlamda şekillenen ahlaki eğilimler (güven eğilimleri), kamu veya özel, benzer olanlara devredilebilir. “İletim kayışı” modeli doğrudan iletişim ve etkileşim içerisinde bulunan örgütlenmelerde genel dinamik olarak basit bir şekilde yer almaktadır: “Sosyal ağların güvenin geçiş ve yayılmasına izin verdiğini söylemek gerekir: sana güveniyorum, çünkü ona güveniyorum ve o sana güveneceğine güveniyor.” (Rosenblum, 1998: 48).

Günlük hayatın dezavantajlı görünümü sosyal kurumların güvencesiz doğasının sosyolojik olarak anlaşılmasıyla ilişkilidir. Sosyal kurumlarda “içgüdüler”in yerini “kurumlar” almaktadır, çünkü insanların çevrelerine karşı hazır içgüdüsel cevapları bulunmamaktadır. Bireyler toplumu sayısız kurumlarla sosyal etkileşim kurarak inşa etmektedir. Dezavantajı azaltabilmek ve toplumsal güveni sağlamak için kurumlar inşa edilmektedir, ancak bu kurumlar her zaman yeterli ve güvence sağlayan yapıda olmayabilir (Turner, 2006: 27-28).

Yüksek eşitlik ve güven düzeyi katılımın iki yolunu oluşturmaktadır. Tam tersi eşitsizlik ise güven üzerindeki etkilerini doğrudan ya da dolaysız olarak göstererek katılımı azaltabilir. Bu duruma ekonomik açıdan dezavantajlı gruplar üzerinden bakıldığında; ilk olarak, eşitsizliğin daha yüksek olduğu yerlerde yoksullar kendilerini güçsüz hissedebilirler. Görüşlerinin siyasi sistemde temsil edilmediğini algılayıp sivil katılımdan vazgeçebilirler. İkinci olarak, başkalarına güven ekonomik eşitliğin temeline dayanır. Kaynaklar eşit olmayan bir şekilde dağıtıldığında üst ve alt tabakadaki insanlar birbirlerini ortak bir kadere bakacak şekilde görmezler. Dolayısıyla farklı arka planlara sahip insanlara güvenmek için daha az nedenleri olacaktır. Bunun yanında güven, kişinin çevresi üzerinde psikolojik bir iyimserlik ve kontrol temeline dayanmaktadır. Eşitsizliğin yüksek olduğu yerlerde insanların geleceğe yönelik iyimser olma olasılığı daha düşük olacaktır. Eşitsizlik daha düşük güven seviyelerine yol açar ve bu nedenle sivil katılım üzerinde dolaylı bir etkisi olduğu ifade edilebilir (Uslaner ve Brown, 2005: 869-870).

Dezavantajlı konumdaki insanların sosyal ağlardan ve sivil katılımdan kaynaklanan sosyal hakları daha yüksek olmalarına rağmen enformel komşuluk ilişkilerinden sosyal sermaye elde etme olasılıkları daha yüksektir. İyi komşuluk ilişkileri çabalarla mümkün iken sivil katılım genellikle sosyo-kültürel-ekonomik kaynakların ve yeterliliklerin çeşitli biçimlerine bağlıdır (Li vd., 2005: 120). Dezavantajlı olma durumunun temel özelliği, “kendi kendini yeterlilikteki engellerin varlığı” olmasıdır. Bu engeller ise insanların kaynaklara ve kullanıma ilişkin erişiminin kısıtlanmasıdır. Dezavantajlı gruplar birden fazla kısıtlamayla karşılaşabilmektedir. Bununla birlikte her grubun kendi kendini yeterlilikteki engelleri söz konusu olduğu için kısıtlamalara ilişkin çözümler her grup için farklı olmanın yanında güçlendirmeyi içermektedir (Mayer, 2003a: 2-3).

Dezavantajlı gruplar arasında hangi organizasyon yapılarının var olduğunu öğrenebilmenin en sağlam yolu inşa edilen sosyal sermayenin ve bunun yanında sosyal ağa bağlı olmaktan elde edilen kaynakların incelenmesidir. Yalnızca bireysel formdaki bir sosyal sermayeye odaklanmak yerine kurumsal formlarla odaklanmak, bireysel ve kolektif çıkarlar arasındaki ilişkiyi -örgütsel bağlamları- ortaya çıkarabilir (Small, 2009: 187-188). Bu bağlamda kurumsal sosyal sermaye toplulukların hedeflerini ilerletmek için kullanabileceği kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda ya da yerleşik ve güvene dayalı ağlarda bireylere ve kuruluşlara kaynak sağlamaktadır (Schneider, 2009: 644,654).

Bireylerin gruplara ayrılma sürecinde bireyler kendilerini genellikle sosyal kategorilerden birine ve diğer kategorilere ayırmaktadır. Bireylerin benlik algısı bu ayrımın değerlendirmelerinde bilişsel ve davranışsal olarak etki etmektedir. Etno-merkezci uygulamaların yaygın olmasının belki de bir nedeni bu önyargıların kategorizasyonun temelini oldukça yüzeysel olmasına rağmen grup kimliğinin hali hazırda her zaman geçerliliğini korumasıdır (Gaertner ve Dovidio, 2005: 73). Clark'a (2014: 571) göre de çok tabakalı toplumlar daha fazla sosyal sınıflandırmaya sahiptir. Bu sebeple farklı katmanlardan insanların birbirleriyle tanışmaları daha az olasıdır ve bu da daha az güven sağlamaktadır. Sonuç olarak, farklı sosyal sermaye seviyeleri, bireysel özelliklerin varlığı ya da yokluğu ile şekillenir, ancak aynı zamanda, sosyal sermaye seviyesini ekonomik, politik ve sosyal koşullar etkilemektedir.

Tüm toplumlar birbirine bağımlılık ile karakterize edilir, ancak bazı toplumlar ve kültürleri bireyciliğe göre kolektivizme daha fazla yönelmektedir. Bazı kültürlerde toplumun iyiliğini bireylerin kendi istek ve menfaatlerinin üstüne koymaları beklenmektedir. Dini değerlerin veya çok fazla çocuğa sahibi olmanın, bireysel servet veya kişisel başarılarından daha değerli kabul edilebilmesi gibi. Bununla birlikte yoksulluk ve cinsiyet eşitsizliği gibi sosyal, ekonomik ve politik faktörlerle ilişkili dezavantajlı durumlar kolektif kültürlerin korunmasında etkili olmaktadır. Kolektivist yönelime sahip topluluklar ihtiyaç duyan üyelere (örneğin; yaşlılara) yönelik destekleyecek bir konumda olabilirler. Bununla birlikte refah devletinin yokluğunda insanlar birbirlerinin verimliliğine büyük ölçüde bağımlıdır. Çoğunlukla, çocukların çalışması tüm aileye ekonomik refahı ve istikrarı sağlamaktadır (Swain vd., 2003: 77-78). Triandis (2018: 1-2) bireyciliği ve kolektivizmi, örnek olaylar üzerinden ifade etmiştir. Buna göre “Brezilya’da bir garson dört kişi için bir menü getiriyor ve herkes için aynı yemeği sipariş eden kişi grubun “kıdemli” üyesidir” ve “Moskova’daki sokakta yaşlı bir kadın tanımadığı bir anneyi azarlıyor, çünkü annenin çocuğuna iyi bakmadığını düşünüyor” örnekleri kolektivizm bağlamında değerlendirilebilecek olaylardır. Bireycilik bağlamında değerlendirilebilecek olaylar için de şöylece örnekler verilebilir. “Fransa’da grubun her üyesi bir restoranda farklı yemekler sipariş eder”; “New York’ta bir kadın erkek arkadaşının fiziksel şiddetinden kaçmak için yoldan geçenlerden yardım ister, ancak kimse yardım etmez”. Araştırmacının bu ülkelere ilişkin verdiği örneklerin nedeni, Brezilya ve Rusya’nın farklı derecelerde de olsa kolektivist ülkeler ve karşıt şekilde Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri’nin de bireysel ülkeler olmasıdır. Verilen yemek siparişi örneğinden hareketle, grubun üst düzeydeki üyesi, grup üyelerinin ne yemek yiyeceğine karar vererek grup üyeleri arasındaki bağların yoğunlaştıracağını varsayar. Oysa Fransa’da her kişinin saygı duyulması gereken kişisel tercihlerinin sahip olduğunu varsayar.

Sonuç olarak, bireycilik bireylerin kendilerini kolektiflerden bağımsız olarak gören gevşek ve birbiriyle bağlantılı bireylerden oluşan bir sosyal kalıptır. Bireyler, öncelikli olarak kendi tercihleri, ihtiyaçları, hakları ve başkalarıyla yaptıkları sözleşmeler tarafından motive edilir ve kişisel refah ve hedefler önceliklidir. Kolektivizm ise bireylerin kendilerini bir ya da daha fazla ortak girişiminin (aile, iş arkadaşları, ulus vb.) içerisinde gören birbiriyle ilişkili bireylerden oluşan bir sosyal kalıp olarak tanımlanmaktadır. Ortak girişimler normlar ve normların vermiş olduğu görevler ile motive edilmektedir ve amaç ortaklığın bireylerin kendi kişisel hedeflerin üzerinde olduğunu, ortaklığa bağlılığı, grubun refahını vurgulamaktır. Sosyal kimlik teorisi de kolektif ve bireysel kimlik arasındaki temel ayrımı

sunmaktadır ki bireyler kendilerini diğer bireylerle ortaklığı içeren kolektif kimlikle veya kişisel güdülerini, hedefleri ve başarıları içeren bireysel kimlik içerisinde tanımlayabilir veya kategorize edebilir (Triandis, 2018: 2; Gaertner ve Dovidio, 2005: 74).

Toplumdaki dezavantajlı kişiler için hangi duruma öncelik vermeliyiz? Bu sorunun cevabı üç argüman içerisinde cevaplandırılabilir. Birincisi, etik meseleler ayrı bir faaliyet değildir, ancak bu arayışın içsel bir parçasıdır: “Toplum rutin olarak öznedir.” İkincisi, toplumsal kırılma kırılma toplumun kontrol etmeyi amaçladığı dışsal ve tamamen özerk bir durum değildir. Kırılma kırılma bir dereceye kadar devletlerin ne yaptığını içermektedir. Üçüncüsü ise çeşitli kırılma kırılma biçimleri birbirine derinden bağlıdır (Clark, 2013: 31). Dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan engellilerin yaşamış oldukları sorunlar/engeller, bu argümanlar özelinde değerlendirildiğinde sorunlar toplumsaldır ve dolayısıyla sorunun öznesi engelli bireyler değil toplumdur. İkinci argümanla ifade edilebilir ki yaşanan sorunlar/engeller, sadece toplumdan kaynaklı olmayıp yönetim yapısıyla ilgili olabilir ve yönetimi etkileyen ekonomik, politik ve küresel öğeler mevcut olabilir. Son argümanla ise sorunların bir arada yer aldığı ve dolayısıyla sorunlara ilişkin bütüncül yaklaşımın geliştirilmesinin aynı zamanda toplumla bütünleşmenin önündeki engelleri ortaya çıkarabilmek için gerekli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

2.7. Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesindeki Temel Engeller

Engelli bireylerin toplumla bütünleşmesine ilişkin yaklaşımlar, modeller aracılığıyla şekillenmektedir. Günümüzde engelliğe yönelik düşünceler medikal modelden sosyal modele doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Bu bağlamda engelli bireylerin yaşamış oldukları sorunlar bireysel kusurlardan değil sosyal engellerden kaynaklanmaktadır. O nedenle çeşitli alanlarda (iş, gelir, sağlık, konut, eğitim vs.) yaşamış oldukları sosyal engellerle engelli bireylerin toplumla bütünleşmeleri engellenmektedir. Swain vd.’nin (2003: 2) ifadesiyle engelli olmayan ama ‘engel olan’ insanlar tarafından engelli olan insanların yönlendirildiği ve bu temel üzerine inşa edildiğinde toplum, engelli insanları dışlayan bir toplumdur. Bu dışlanma düşünme biçimleri, dil, çevre, güç yapıları, bilgi, değerler, kurallar gibi yaşamın her alanında yaratılır ve oluşturulur.

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren tıp alanında yaşanan gelişmelerle birlikte engellilik tıp alanı içerisinde dâhil olmuştur. Ortaya çıkan medikal modelle engelliler, “yardım edilmesi” gereken ve tıbbi bakıma bağımlı olan birey olarak ifade edilmiştir. Bu modelle birlikte etkilenen politikalar bireyselleştirilmiş engelliliğe ilişkin görüşlere dayanmaktadır. Bunun yanında engellilerin toplumsal kısıtlamalardan kaynaklı sosyal katılım sorunundan ziyade bireylerin zayıflıklarına ve eksikliklerine odaklanmıştır (Larkin, 2009: 34-35). Medikal model engelli bireyi sorun olarak görmektedir. “Dünyaya olduğu gibi adapte olmalıyız ve bu mümkün değilse en temel ihtiyaçların karşılandığı profesyonel kurumlarda veya evde izole edilmeliyiz.” Bu düşünceden hareketle medikal modelde vurgu “acıma”, “korku” ve “büyüklük taslama” tutumlarını çağrıştıran engelliliğin klişeleriyle (basmakalıp yargılarıyla) desteklenen bağımlılık üzerinedir. Temel odak bireyin ihtiyaçları değil genellikle “bozukluk” üzerinedir. Tıp ve ilgili meslekler tedavi, normalleşme ile engellileri değiştirme gücüne sahiptir ve hayatlar bu mesleklerle teslim edilir (Rieser, 2006: 135). Engelli bireyler genellikle içinde bulunduğu kültürde, diğer herkesten farklı görünmesini sağlayan bir dizi yanlış yolla karakterize edilmektedir ki burada engellilerin “trajedi üzerinden zafer kazanan” şeklinde basmakalıp yargıları karşımıza çıkmaktadır. “Kör

dağcı”, “bir mil yürüyen serebral palsi çocuk”, “sağır satranç şampiyonu” gibi nitelendirmeler, sadece haber değeri olarak görülmektedir. Çünkü engelli insanların genellikle sıradan şeyler yapamayacaklarına ve yapmamaları gerektiğine ilişkin bir görüş hâkimdir. 1996 Londra Maratonunda, Nike bacakları ve kolları olmayan bir adamı göstererek “Peter, sıradan insanlar gibi değil. Maratonu bitirdi.” şeklinde manşet atmıştır (Rieser, 2006: 151). Engelliler, 'Hastalar' ve 'Mağdurlar' gibi ve genellikle homojen bir grup olarak trajik imalarla aktarılmaktadır. 'Cesur' ve 'olağanüstü' gibi engelli kişilere uygulanan etiketler ise pozitif görünmektedir, ancak engelliler tarafından olumsuz kabul edilmektedir. Bunun sebebi bu tür etiketlemelerin, sadece bazı engelli kişiler için tanımlanabilmesinin mümkün olduğudur. Burada engelli insanlar teriminin kullanılıp kullanılmayacağı konusu gündeme gelmektedir. Bir yandan da bireylerin her şeyden önce insan olmanın/olabilmenin gündeme gelmesinden ziyade “engellerin” öncelikli ifade edilmesi, “engelleri” insanlaştırmaktadır (Swain vd., 2003: 13-14).

Sosyal model ise engelliliği tıbbi modelden tamamen farklı bir şekilde inşa etmektedir. Model medikal modelin aksine engelliliğin bireyin bozukluğunun bir sonucu olmadığını daha ziyade engelli insanlara baskı uygulayan ve fırsatlarını ve yeteneklerini azaltan bir toplum tarafından uygulanan tutumsal ve fiziksel kısıtlamalar olduğunu savunmaktadır. Model toplumun engelliliği inşa etmek için ne yaptığına odaklanmaktadır. Bu engellilerin topluma katılabilmelerini sağlamayı ve hak sahibi vatandaşlar olarak güçlendirilmeleri için toplumun eylemlerinin nasıl değişmesi gerektiğini incelemeyi içermektedir. Sosyal modelin benimsenmesi; engellilerin talep ettiği erişilebilir fiziksel, kültürel ve ekonomik çevreyi sağlamayı ve ayrımcılık nedeni olan “normallik” kavramını ortadan kaldırmayı amaçlayan politikalarla sonuçlanmıştır (Larkin, 2009: 36). Eşitsizlik, ayrımcılık ve sosyal baskı konuları üzerinde duran sosyal model, engeli olan bireylerin yaşadığı toplumsal engelleri bireyin engel türüne bakılmaksızın tespit etmeye çalışarak bu engelleri kaldırmanın yolunu arar. Zira engellilik engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin bağımlı bir değişkendir (Thomas, 2004: 782).

Tablo 10. Medikal Model ve Sosyal Modelin Özellikleri

Medikal Model	Sosyal Model
Baskıcı bir modeldir.	Özgürleştirici bir modeldir.
Engellilik, fiziksel veya zihinsel açıdan kusurdan/bozulmadan kaynaklanır ve bu nedenle, kusur/bozulma dikkatin odak noktasıdır.	Engellilere/engellere neden olan toplumdur. Çünkü engelli bireylerin topluma katılmasını önler veya dışlar.
Doktorlar, bozuklukları iyileştirmek veya hafifletmek için eğitildiklerinden, engellilik tıbbi bir sorundur ve engelli bireyler hastadır.	Engelli bireylerin görüşleri dinlenmeli ve dikkate alınmalı ve kendi yaşamlarını yönetmelerine izin verilmelidir.
Toplumun engelli bireylerin ihtiyaçlarına uyum sağlaması yerine, engelli bireyler topluma uyum sağlamalıdır.	Toplumun yarattığı engellere karşı toplum kendini değiştirmek ya da çözüm üretmek toplumun kolektif sorumluluğundadır. Bu sorumluklar; tutumlar, ulaşım, mimari engeller, sosyal yardımlar vb.

Kaynak: Larkin (2009: 46).

Larkin (2009: 46) tablo 10’da medikal ve sosyal modele ilişkin temel özellikleri karşılaştırmalı olarak vermiştir. Bu noktada medikal model bireysel kusurlara/eksiklere odaklanarak profesyonellerin tıbbi açıdan değerlendirmesini içermektedir. Engelli bireyler topluma uyum sağlamalıdır. Sosyal model ise asıl engellere neden olan topluma odaklanarak engelli bireylerin kendi görüşlerini ve değerlendirmelerini içermektedir.

Toplumun yaratmış olduğu engelleri çözebilmek toplumun sorumluluğundadır. Bireyin uyumu değil toplumun uyumu söz konusudur. Ayrımcılığa Karşı Bedensel Engelliler Birliği (UPIAS)’ne göre engellilik, engelli bireylerin hiçbirinin veya çok azının ilgiye alınması ve onların toplumda sosyal faaliyetlerinin kısıtlanmasına ilişkin yaşamış olduğu dezavantaj durumudur (1976: 14). Günümüzde sosyal bir yapı olarak engelliliğe vurgu yapılması ve asıl sorunun birey ve toplum arasındaki ilişkinin içinde olduğunun görülmesi, engellere maruz kalan bireyleri toplum içinde görünür kılan bir düşünce sunmaktadır (Tregakis, 2002: 460). Engelli bireyler sosyal, ekonomik, sağlık/bakım, barınma ve eğitim gibi alanlarda engellere ve dezavantajlara maruz kalmaktadır.

Engellilerin dezavantajlı olduğu bir alan iş alanıdır. Genellikle düşük statü ve ücret, daha az iş güvenliği veya daha az istihdam sağlanmaktadır. El üretiminden uzaklaşılmasının ağır el işi yapamayan insanlar için avantaj getireceği söylene de engelli bireyler için işyerlerinin erişilebilirliği tartışmalıdır. Bunun yanında aşırı işgücü arzı bağlamında işverenlerin çalışanlarını seçerken daha seçici davranması “daha az üretken”, “hasta veya bozuk” olduğu düşünülen engelli bireyleri seçme olasılıklarının daha düşük olduğu anlamına gelmektedir (Heenan, 2002: 387). İş bulmanın ve finansal olarak bağımsız olmanın önündeki engellerin yanı sıra ayrımcı tutumlar ve erişilemez bir ortam nedeniyle eğitim ve sosyal fırsatları kısıtlıdır. Bu da akranlarıyla temas olasılığını azaltır ve arkadaşlıklar ve yakın ilişkinin gelişmesi için minimum bir fırsat sağlamaktadır (Swain vd., 2003: 80).

Engelliler sağlık hizmetlerinin mevcut olan hizmetlerle karşılanmasından kaynaklı olarak ayrıca engeller yaşamaktadır (Melville, 2005: 124). Öncelikli olarak engellilere yönelik faaliyet gösteren kamu ve özel kuruluşların işleyişine yönelik sıkıntılar yaşanmaktadır. Burada yaşanan sıkıntılar ise genelde uygun bakıma erişim eksikliği, bakımın sürekliliği ve entegrasyon sorunu, belirsizlik, stres ve bakım hizmetlerine ilişkin ödemeler konusunda yaşanan endişelerdir (Albrecht, 2001: 660). Engelli bireyler uzun süreli bakım sağlayan hastaneler, köy yerleşimleri veya toplulukları, grup evleri ya da küçük kampüs tarzı evleri gibi konutlarda yaşamını sürdürebilmektedir. Bu yerleşim yerleri çoğunlukla maaş karşılığı çalışan personel tarafından yönetilmeleri sebebiyle bağımsız yaşam alanlarından ayırt edilebilir. Engelli bireylerin öncelikle kendi evinde yaşayabilmesinin desteklenmemesi, ailelerin desteğinin alınmaması (özellikle güven kazanımı noktasında), engelli bireylerin kısa ya da uzun süreli bakım hizmetleri ihtiyacının kararının sadece profesyoneller tarafından verilmesi, sıradan (erişilebilir olmayan) konutlarla engellilerin ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışılması gibi birtakım konut sorunları yaşanmaktadır (Stevens, 2004: 234, 251).

Boş zamanları “boş zaman” olarak ifade etmek, özgürce seçilen zamandan bağımsız olarak, başkalarının desteğine ve bakıma bağlı göreceli bağımsız olan engelli bireyler için sorun olabilir (Aitchison, 2003: 963). Bağımsız yaşam engelliler için üç temel fikirle desteklenmektedir: Engellilerin diğer insanlarla aynı haklara erişememesi, değer düşüklüğü ile ilgili ihtiyaçların karşılanamaması ve bu değer düşüklüğünün engellinin yaşamını ve gidişatını belirlemesi. Bu temel fikirler bir bütün olarak düşünüldüğünde engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmelerinde toplumun tutumlarının etkili olduğu ifade edilebilir. Yani engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmesini toplum “kapasite ve risk”e yönelik önyargılarla caydırmaktadır (Morris, 2004: 428,431).

BÖLÜM 3: ENGELLİ BİREYLERİN TOPLUMLA BÜTÜNLEŞMESİNDE SOSYAL SERMAYENİN ROLÜ: BİR SAHA ARAŞTIRMASI

3.1. Araştırmanın Metodolojisi

3.1.1. Araştırmanın Problemi

Engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde sosyal sermayenin rolü başlıklı araştırmanın problemini “Dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan engelli bireylerin karşılaştıkları engellere ilişkin başa çıkma kapasitelerinin ve sosyal çevre ile bütünleşmelerinde izledikleri yolların belirlenmesinde sosyal sermayenin rolü nedir?” sorusu belirlemektedir. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki alt problemlere cevap bulunmaya çalışılmıştır:

- i. Dezavantajlı engellere sahip olmak mı ve/veya engelli bir birey olmak mı belirlemektedir?
- ii. Toplumda engelli bireylere atfedilen stereotiplerin ve sosyal dışlanmanın görülmesiyle engelli bireylerin toplumla bütünleşmeleri nasıl etkilenmektedir?
- iii. Engelli bireylerin geliştirdiği becerilerin ve aldığı sosyal desteklerin baş etme kapasitelerini güçlendirmesinde ne gibi etkisi vardır?
- iv. Engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde sosyal sermayenin temel bileşenlerinin (güven, dayanışma/iş birliği, sosyal ağlar/bağlar) katkısı nasıldır?
- v. Derneğe üyelikle/örgütlenme ile birlikte ortaya çıkan sosyal ilişkiler ağının toplumsal bütünleşmeyi ne yönden etkilemektedir?
- vi. Yaşanılan dezavantajlara dair sorunların çözümünde özgü hakların bir etkisi bulunmakta mıdır?
- vii. Toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesinde toplumsal güvenin, dayanışmanın ve iş birliğinin nasıl bir etkisi vardır?

3.1.2. Araştırmanın Önemi

“Sosyal sermaye” kavramı kökeni iktisadi bir terim olan sermayeye dayanmaktadır. Sermaye kavramı üretim ve tüketim süreçlerini ve emek piyasasını kapsayan ekonomik metaların bir tescilini oluşturmaktadır. Sosyal kavramı ise iş birliği, dayanışma, karşılıklı saygı ve ortak çıkar gibi duyguları içeren toplumsal ilişkileri nitelendirmektedir. Sosyal sermaye de sosyal sorunlar, aile ilişkileri ve topluluklar üzerinden tanımlanmaktadır. Bu bağlamda sosyal sermayenin Hagan’ın sosyal sorunlarla bağlantılı tanımı, Cohen ve Prusak’ın toplulukları birbirine bağlayan ve iş birliğini mümkün kılan ortak bir değer olarak tanımı ve Coleman’ın aile ve toplum temelli sosyal örgütlerde bilişsel ve sosyal gelişim sağlayan kaynaklar olarak yaptığı tanımı (Tezin 12. Sayfası) örnek verilebilir.

Fine (Tezin 12. Sayfası) sosyal sermayeyi bireylerin kendi sosyal sağlıklarını/zihinlerini koruyabilmeleri ve yaşam kalitelerini arttırabilmeleri için bir ilaç olarak nitelendirmektedir. Ona göre sosyal sermaye intihar, alkol/madde bağımlılığı, kanser, genç hamileliği gibi bireyleri veya grupları dezavantajlı kılan sorunların çözümünde bir araç olmaktadır. Fine’in ifadesinden hareketle denilebilir ki, genellikle bireylerin veya grupların sahip oldukları

bireysel özelliklerin (din, etnik köken, cinsiyet, engellilik durumu vb.) farklılığından ve içinde bulundukları toplumun yapısal (sosyal, ekonomik ve politik) değişikliklerinden dolayı toplumsal kaynaklara erişiminin kısıtlanmasından kaynaklı olarak dezavantajlı olmaktadır.

Çalışmanın temel bileşenlerinden olan toplumsal bütünleşme de sosyal sermaye ile ilişkilidir. Örneğin, toplumsal bütünleşmeyi Öztürk (Tezin 57. Sayfası), “toplumdaki sosyal kurumların ve grupların unsurlarının bir araya gelerek birbirini tamamlamaları ve birbirleriyle kaynaşmaları” ve George (Tezin 57. Sayfası) “bireylerin toplumla sürdürdüğü bağlar” olarak ifade etmektedir. Engelli bireylerin (temelde tüm dezavantajlı grupların) toplumla bütünleşmesindeki temel engellere bakıldığında ise küresel politik engeller, sosyal dışlanma, disfonksiyonel yaklaşımlar, noksanlık, acizyet ve yük algısı, aidiyet ve kimliğe ilişkin dalgalanmaların varlığı ifade edilebilir.

Çalışmaya dâhil olan engelli bireylerin yanında yaşlılar, yoksullar, evsizler, çocuklar dâhil tüm dezavantajlı gruplar söz konusu olduğunda toplumda fonksiyonel olarak zarara maruz kalmaktan bahsedilmektedir. Misztal’ın (Tezin 57. Sayfası) dile getirişiyle, işlevsel olarak oluşan sosyal hasar karşısında dezavantajlı bireyler veya gruplar olumsuz olayların etkilerinden kendilerini koruyabilmek için yeterli baş etme kapasitesine sahip olamamaktadır. Bununla birlikte güvensiz ve korku koşullarının varlığı, sosyal değişimin hızlı olması ve küreselleşmenin etkileri bireyleri ve grupları belirsizliklere sürüklemektedir.

Engelli bireyler (temelde tüm dezavantajlı gruplar) sosyal sermayenin temel unsurlarını (güven, norm ve ağlar) kullanarak özellikle sosyal dışlanmanın vermiş olduğu savunmasızlığa/dezavantaja ilişkin sosyal içerme, sosyal uyum ve sivil katılım araçları ile bireysel ve kolektif çıkarların bağlamını ve dolayısıyla bireysel ve kolektif kimliklerin kapsamını ortaya çıkarmaktadır. Bu kimlikler toplumsal kurumların inşasında ortak hedef ve çıkarların korunmasını sağlamaktadır. Engelli bireylerin toplumla bütünleşmesine ilişkin yaklaşımlar, modeller aracılığıyla şekillenmektedir ki günümüzde engelliğe yönelik düşünceler medikal modelden sosyal modele doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Artık engelli bireylerin yaşamış oldukları sorunların bireysel kusurlardan değil sosyal engellerden kaynaklandığı düşüncesi kabul görmektedir. Bu bağlamda engelli bireylerin çeşitli alanlarda (iş, gelir, sağlık, konut, eğitim vs.) yaşamış oldukları sosyal engellerle toplumla bütünleşmeleri engellenmektedir. Buna karşı engelli bireyler yaşamış oldukları sorunlara ilişkin sosyal sermayenin kaynaklarını (güven, aidiyet, dayanışma/iş birliği, kültürel ve insani değerler, sosyal ağlar/bağlar gibi temel bileşenleri içeren ve “sosyal” olarak stoklanan değerler ve kazançlar bütünü) kullanarak yerel örgütlenmeyi harekete geçirmekte ve dolayısıyla topluma aktif katılımı olan sosyal özneler dönüşmektedir. Bireysel ve toplumsal işlevleriyle sosyal sermaye unsurları bireylerin, örgütlerin ve toplumların birbirine kenetlenmesinde etkiliyken aynı zamanda toplumsal buhranların atlatılmasında ve sosyal sorunların çözümünde insanlara bir güç sağlamaktadır.

Dezavantajlı gruplara ilişkin yayımlanan Türkçe kitaplar istihdam, çalışma hayatı, sosyal politika, manevi bakım gibi alanlarla dezavantajlı grupları tahlil etmektedir. Örneğin “Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet El Kitabı” (Serdar, 2020), “Sosyal Hizmette

Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar” (Doğan, 2020) ve “Dezavantajlı Gruplar Üzerine Araştırmalar” (Işıklı, 2018) adlı eserler, dezavantajlı grupları sosyal hizmetin müracaatçı grupları (çocuklar, kadınlar, yaşlılar, engelliler, yoksullar, mülteciler, kronik hastalığı olanlar, madde bağımlıları vs.) üzerinden ayrı ayrı incelemektedir. “Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama” (Taşçı, 2018), “Türkiye’de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar” (Ergun vd., 2019) ve “Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika” (Altuntaş, 2020) adlı eserler ise dezavantajlı grupları sosyal politika uygulamaları kapsamında ele almaktadır. Bununla birlikte engellilerin akrabalık ve komşuluk ilişkileri, günlük hayat içinde zamanın nerelerde ve ne için harcandığı (Yıldız ve Özgedey, 2018), engellilik ve kadın kesişimselliğinin doğurduğu dezavantajlı konum (Kahraman Güloğlu, 2017) üzerine yapılmış spesifik çalışmalar da alana katkı sağlamıştır.

Sosyal sermayeye ilişkin yayımlanan Türkçe kitaplar ise okul, eğitim örgütleri, bölgesel kalkınma, yerel kalkınma, duygusal zekâ, beşerî sermaye, girişimcilik, kapitalizm, kalite yönetimi, demokrasi gibi alanlarla sosyal sermayeyi sunmaktadır. “Sosyal Sermayenin Kaybı” (Yıldız, 2020) adlı eserde ise eşlerin, yaşlıların, evlat edinilen çocukların, işsizlerin, lise öğrencilerinin yaşamış oldukları sorunların aynı zamanda bir sosyal sermaye kaybından kaynaklandığı ve sosyal sermaye kaybının da bireyleri/grupları dezavantajlı kıldığı ortaya konulmaktadır. Sosyal sermaye ve dezavantajlı gruplara ilişkin hazırlanmış tezlere bakıldığında ise madde bağımlıları, yaşlılar ve Suriyeli göçmenlerle sosyal sermaye bağlamının ele alındığı görülmektedir.

Sonuç olarak, çalışmanın üç temel bileşenlerinden olan özelde engelliler ve genelde dezavantajlı gruplara, sosyal sermayeye ve toplumsal bütünleşmeye ilişkin araştırmalar birbirlerinden bağımsız olarak mevcuttur. Ancak aralarındaki bağa ilişkin araştırma Türkiye’de daha önce yapılmamıştır ki bu nitel çalışma bir eksiği tamamlamaktadır.

3.1.3. Araştırmanın Modeli

Engelli bireylerle yapılan bu çalışmada yaşanmış deneyimlerin ve atfedilen anlamların bütüncül, ayrıntılı ve derinlemesine keşfedilebilmesi için fenomenolojik yaklaşımı/deseni temel alan niteliksel bir araştırma tercih edilmiştir. Ulaşılmak istenen hedeflere ve/veya cevaplara yönelik kullanılan ve bilimsel olarak kabul edilen yöntemler ve yaklaşımlar araştırmanın modelini oluşturmaktadır. Bu bölümün maksadı ise araştırma probleminde belirtilen soruların cevaplarına yönelik izlenilen araştırma yöntemini ve neden bu araştırma yönteminin tercih edildiğini aktarmaktır.

Sosyal yapılandırmacılık kuramına göre bireyler bir yandan yaşadıkları dünyayı anlamaya çalışırken bir yandan da deneyimlerine ilişkin sübjektif anlamlar/yapılandırılmış gerçekler geliştirmektedir. Bu anlamlar bir bireyle sınırlı olmamakla birlikte sosyal yapıların içinde de var olduğu kabul edilen düşüncelerle birkaç kategori ve fikrin de ötesinde araştırmacıya çeşitli ve çoklu bir bakış açısı kazandırmaktadır. Ayrıca bir sosyal grubun birden fazla üyesinin olgular hakkındaki algılarına ulaşılması o grup içindeki düşünce ve davranışın kültürel örüntüsü hakkında da ipucu verebilir. Bu bağlamda araştırmanın amacı katılımcıların kendi görüşlerine ulaşmak, katılımcıların dünyayı nasıl anlamlandırdığını, algıladığını anlamak, anlamlandırma sürecinin ana hatlarını çizmek ve insanların deneyim

yaşadığı şeyleri nasıl yorumladıklarını tarif etmektir (Creswell, 2013: 24-25; Glesne, 2015: 11; Merriam, 2018: 14).

Yapılandırmacı görüşü benimseyenler insanların etkileşimlerinin ve inançlarının gerçekliği oluşturduğunu kabul eder. İnsanların karşılaştığı gerçekliğe ilişkin hiçbir gizli öz bulunmamaktadır ve bu toplumsal süreçlerin bir ürünüdür. İnsanlar ötekilerle etkileşimde bulunarak deneyimledikçe ve anlam verdikçe toplumsal yaşamı inşa eder. Örneğin, bir sandalye görüldüğünde içinde “sandalyelik” yoktur; bir sandalye olarak görülen şey belirli bir toplumun insanların bir sandalye olarak nasıl tanımladığı, kabullendiği ve anladığı bağlamda ortaya çıkar. İnsanların genellikle gördükleri ve deneyimledikleri şeylerin toplumsal olarak inşa edilmesi onu yanıltıcı, konu dışı veya önemsiz yapmamaktadır. Bilakis insanların olgular veya gerçekler olarak kabul ettiği şeylerde gerçek sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Toplumsal olarak inşa edilmiş gerçekliğin yandaki apartman dairesine taşınan kişinin şiddet suçları işlemiş olan ve silah taşıyan biri olduğunu söylüyorsa ve fiziksel gerçekliğe uymasa dahi buna göre davranışın şekillenmesi bu duruma örnek verilebilir (Neuman, 2014a: 132-134). Çalışmada engellilere/engellilere atfedilen stereotiplere ve yaklaşımlara dair inşa edilmiş olanı anlama/keşfetme ihtiyacı da bundan dolayıdır.

Nitel araştırma “insanların ve kültürlerin ayrıntılı, derinlemesine bir tanımını yapmak, insanların gerçekliğe yükledikleri anlamı, olayları, süreçleri, kavrayış ve anlayışlarını ortaya koymak için yapılan bir eylemdir.” Bu eyleme ulaşmada yöntem ve teknikler gerçekliğin bütüncül olarak algılanmasında araçların (gözlem, görüşme, günlük tutma vs.) kullanılabilmesini mümkün kılar. Bu araçlar insanlar arasındaki ilişkileri, süreçleri, bağları, içsel bağımlılıkları ortaya çıkarırken birey, sosyal dünya ve araştırmacı arasındaki ilişkilerde bilginin oluşum sürecini başlatır. Araştırmacılar ise bireyler hakkında anlamlı, ayrıntılı ve bütüncül bir resmin ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar bilgiyi var olan bilgiler içerisinde toplayarak test amacı gütmeyen, insani ilişkilerin oluşturduğu dünyayı anlamak ve yorumlamak amacı ile bilgi üretirler (Kümbetoğlu, 2012: 47-48).

Buna ek olarak, nitel araştırma sürecinde araştırmacılar literatürün kattıkları veya araştırmacıların araştırmaya kattıkları yorumlardan ziyade katılımcıların ilgili probleme ilişkin yorumunu öğrenmeye odaklanırlar. Bu katılımcı yorumları konuya ilişkin farklı görüşler kazandırmaktadır. Araştırmacının araştırma sürecinde başlıca bir araç olması ise nitel araştırmanın başlıca özellikleri arasında yer almaktadır. Araştırmanın asıl amacı anlamak olduğundan sürece sözlü ve sözsüz tepkiler verip iletişim kurabilmesi, anında bilgi verebilmesi, materyali açıklayıp özetleyebilmesi ve yorumların doğruluğuyla ilgili katılımcılara danışabilmesi gibi noktalarda araştırmacının aktif ve doğrudan katılımı mümkün olmaktadır (Creswell, 2013: 47; Merriam, 2018: 15).

Nitel araştırmaların tasarımlarına yansıyan bir özelliği de örüntüleri, sıklıkları, farklılıkları, kendi bütünlüğü ve doğal yapısı içinde inceleyerek kuram ve yasalar geliştirmesidir. Nitel araştırmalar tümevarımcı yaklaşımla dizayn edilmektedir. Araştırmacı tümdengelimsel yaklaşımla hipotezleri test etmek yerine kavram, hipotez ve teori oluşturabilmek için veri toplamaktadır (İslamoğlu ve Alnaçık, 2013: 205; Merriam, 2018: 15; Punch, 2020: 142). Bu bağlamda nitel araştırmada bir hipotez test etmek amaçlanmadığından, araştırmaya dair

varsayımlara araştırma sürecinde ulaşılmakta olup bu varsayımlar da bir teori sınama amacıyla değildir (Kümbetoğlu, 2012: 37). Nitel araştırmacılar araştırma sürecinde sorgulayıcı bir bakış benimser ve belirli bir soru üzerine dar anlamda yoğunlaşmaz. Araştırma içinde genellikle veriyi toplar, analiz eder ve yorumlar ve bu adımlar arasında gidip gelebilir. Nicel araştırmalarda verileri yorumlarken daha önce geliştirilen hipotezler test edilebilirken nitel araştırmalarda yeni kavramlar yaratma ve kuramsal yorumların inşası mümkün olmaktadır (Neuman, 2014a: 22-23).

Nitel verilerin analizinde araştırmacılar bir bütün olarak durumları anlamaya çalışmaktadır. Gözlenen veya mülakat ile elde edilen bilgilerin bütüncül olarak anlaşılmasına çalışılması, bireylerin sosyal çevresiyle veya sosyal kurumlarla olan ilişkilerinin tanımlanmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmaktadır. Nitel araştırma birey veya grup davranışlarının ya da sosyal süreçlerin algılanan ve yeniden kurgulanan bir resmini sunmaktadır ki bu resmin ayrıntılı ve derinlemesine keşfedilmesi için gerekli veri oluşturma biçimleri ve çözümleme tekniklerini barındırmaktadır (Patton, 2014: 59; Kümbetoğlu, 2012: 38). İşte bu noktada, Glesne (2015: 385) nitel araştırmayı “kelimeler ya da gözlemler gibi ölçülmesi zor olan nitelikler üzerine odaklanan ve niteliklerin yorumlanmasına ve çözümlenmesine dayanan bir araştırma türü” olarak tanımlamıştır.

Fenomenoloji yaşanmış deneyimlerin özünü, anlamını ya da bireyin dünyadaki varoluşuna dair algısını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Araştırmacılar fenomenolojiyi sorularına uygularken öncelikle olgu hakkındaki varsayımlarını, bilgilerini ve beklentilerini askıya alır ve buradaki amaç neyin “gerçek” olduğuna dair yargıların anlaşılmasına çalışmasıdır. Fenomenoloji geleneğinde gerçeklik ancak birey tarafından ona atfedilen anlamla ortaya çıkmaktadır. Gerçeklik sadece toplumsal olarak değil aynı zamanda bireysel olarak kurgulandığını kabul eder. Bu kurgu bireylerin olaya veya deneyimi atfettiği anlamla, bakış açılarıyla derinden etkilenmektedir. Fenomenolojik yaklaşımı temel alan araştırmacılar bir fenomenin anlamını, fenomene katılanlara göre anlamaya çalışır. Bundan dolayı araştırmacılar insanların hayatlarını nasıl yorumladığıyla, dünyalarını nasıl inşa ettikleriyle ve deneyimlerine nasıl bir anlam kattıklarıyla ilgilenirler (Krysik ve Finn, 2015: 210-211; Merriam, 2018: 22-23).

3.1.4. Araştırmanın Örneklemi

Nitel yöntemler çalışılan konularda/alanlarda ayrıntılı ve derinlemesine çalışmaya imkân vermektedir. Verilerin analizi için önceden belirlenmiş kategorilerin bir sınırlandırması olmaksızın detaylı çalışmayı desteklemektedir. Nicel araştırmalarda ise standart ölçümlerin kullanımı gerekmektedir ve analizde belirlenmiş kategoriler içerisinde belirli bir sayının ataması yapılarak cevap kategorilerine yerleştirilir. Bunun yanında nicel yöntemin kullanımıyla çok sayıda insana ulaşarak ve sınırlı sayıda sorular sorarak ölçme, verileri karşılaştırma ve istatistiksel olarak hesaplama mümkün olmaktadır. Nitel yöntem ise çok daha az kişi ve durum üzerinde daha fazla ve detaylı bilgi edilmesine olanak sağlar. Bu durum, çalışılan konuya ilişkin derinlemesine keşfi mümkün kılarken genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır (Patton, 2014: 14). Kısacası, nitel araştırmalarda nicelik yönüyle temsiline bakılmamaktadır. Nitel araştırmalarda örneklemenin amacı, bir olguya açıklık kazandırabilecek yeni olgular elde etmektir. Bundan dolayı, örneklemin temsiliyetinden

ziyade insan deneyimlerinin çeşitliliğini, zenginliğini yansıtabilecek ve araştırma konusunun derinlemesine kavranabileceği bir örneklem almak gereklidir (İslamoğlu ve Alınayık, 2013: 205; Kümbetoğlu, 2012: 98-99).

Fenomenolojik yaklaşımı temel alan araştırmalarda örneklem seçim stratejileri oldukça kısıtlıdır. Çünkü tüm katılımcıların çalışılan fenomene yönelik deneyimlerin olması şart olmaktadır. Amaçlı örneklem, nitel araştırmada araştırmacının bireyleri ve mekânları çalışmak için seçmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle, amaçlı örneklem “araştırmacının incelediği probleme yönelik en iyi bilgileri alacağı kasıtlı seçilen bir grup insanı” içermektedir. Örneklemen amaçlı olarak seçilmesi, katılımcılardan problemin ve fenomenin anlaşılmasına yönelik istekli olarak bilgi alabilmeyi mümkün kılabilir. Maksimum çeşitlilik örnekleme ise farklılıklarda kesişen ortak örüntüleri veya ana temayı belirlemek için amaçlı örneklem kapsamında kullanılan bir yöntemdir. Örneklem seçiminde bu yöntemin kullanılması ise nitel bir araştırmada bulguların farklı bakış açılarını veya farklılıkları yansıtmaya olasığını arttırmaktadır (Creswell, 2013: 147, 155-157; Patton, 2014: 235, 243).

Bu çalışmada engel türlerine göre ortak örüntülerin belirlenmesi amacıyla maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın örnekleme 5 ortopedik, 5 süregen, 5 görme ve 7 zihinsel engelli birey olmak üzere 22 katılımcıdan oluşturulmuştur. Maksimum çeşitlilik örnekleminin aynı zamanda amaçlı bir örneklem olması, katılımcıların araştırmaya alınma kriterlerinin belirlenmesini zaruri tutmuştur. Katılımcıların 18 yaşından küçük olmamaları; görme, ortopedik, süregen veya zihinsel engel türlerinden birine sahip olmaları; psikiyatrik rahatsızlığının olmaması; araştırmaya katılımının gönüllülük esasına dayanması araştırmaya alınma kriterlerini oluşturmaktadır. Zihinsel engelli bireylerin araştırmadaki temsiliyetini sağlayabilmek maksadıyla zihinsel engelli bireyler yerine zihinsel engelli bireylerin ebeveynleri katılımcı olarak araştırma sürecine dâhil edilmiştir.

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğüne dair belirlenmiş bir kural bulunmamaktadır. Örneklem büyüklüğü araştırmacına amacına, neyin kullanışlı olacağına, eldeki zaman ve kaynaklarla neyin yapabileceğine bağlı değişebilmektedir. (Patton, 2014: 244). Creswell (2013-78) ise fenomeni bütün yönleriyle deneyim etmiş bir grup birey ile yapılan araştırmalarda örneklem büyüklüğünü 3-4 kişi ile 10-15 kişi arasında değişen heterojen bir grup olarak ifade etmiştir. Kümbetoğlu'na (2012: 98) göre de nitel araştırmaların istatistikî hesaplamalar veya çıkarsamalar yapmak gibi bir amacı bulunmadığından, genelleme amacı gütmendiğinden ve küçük ölçekli bir çalışma ile derinlemesine bir kavrayış hedeflendiğinden örneklem büyüklüğü ana probleme ve temaya ilişkin en ayrıntılı veriye ulaşıldığında araştırmacının kendisi tarafından bir “doyum noktasına” varıldığında belirlenmektedir.

Nitel araştırmalarda örneklemin amacı, incelenen problemin süreçleri hakkında bilgi toplamaya elverişli örneği bulmaya odaklanmaktadır. Bir başka deyişle araştırmacı temsil edici bir örneklemden çok veri derleyebileceği örnekleme çalışmaktadır. Araştırma probleminin öğeleri hakkında düşünceleri ve deneyimleri olan, öğeler hakkında bilgi

oluşturabilecek kişileri örnekleme dâhil etmek amaçlamaktadır (İslamoğlu ve Alınacı, 2013: 208; Kümbetoğlu, 2012: 97).

Örneklemin oluşturulması için Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği ile iş birliğine gidilmiştir⁵. Derneğin kayıtlı üyeleri ile dernekten hizmet alan engelli bireyleri (zihinsel engelli bireyler için ebeveynlerini) çalışmaya davet etmek üzere bir metin hazırlanarak dernek merkezinde görev yapan personele iletilmiştir. Araştırmaya katılma isteğini derneğe bildiren bireylerin isim ve telefon numaraları dernekte çalışan görevliler tarafından araştırmacıya bildirilmiştir. Çalışmaya katılma kriterlerine uygun olduğu tespit edilen katılımcılara ise çalışmaya katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı ve yazılı onayının alınacağı, çalışmanın akademik bir çalışma olduğu ve maddi bir boyutunun bulunmadığı, katılımcılara ve araştırmacıya parasal bir getiri sağlamayacağı, çalışmanın amacı, mülakat sırasında kendisine sorulacak soruların genel kapsamı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun yanında katılımcılara mülakatın ses kaydının alınacağı, isterlerse mülakat sırasında veya sonradan çalışmadan ayrılabilceği, ses kayıtlarının birebir yazıya aktarıldıktan sonra silineceği, çalışmada verdiği bilgilere atıf yapılacaksa şayet kendi adıyla değil bir rumuz ile atıfta bulunulacağı, katılımcı kimliğinin hiçbir şekilde ifşa edilmeyeceği, toplanan verilerin çalışmanın amacı dışında kullanılmayacağı hususları da paylaşılmıştır.⁶

Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği, 1995 yılında Yalova’da engelli bireylere yönelik ilk kurulan gönüllü sivil toplum kuruluşu olmuştur. Günümüzde dernek Spastik Engelliler Federasyonu bünyesinde çalışmalarını sürdürmektedir. Federasyonun ve derneğin ofisinin aynı yerde bulunması⁷ kaynakların ve ağların paylaşım ve sunumuna daha fazla imkân vermekte; ağ ve kaynakların varlığı ve çeşitliliği, sosyal sermayenin temel bileşenlerine ilişkin konularda keşfi de mümkün kılmaktadır.

Bununla birlikte, 2005 yılına kadar dernek, Milli Piyango Rehabilitasyon Merkezinde⁸ fizik tedavi ve rehabilitasyon hizmetini kendi imkânlarıyla yürütmüştür (Günümüzde ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yalova İl Müdürlüğü’ne bağlı olarak faaliyetlerine devam etmektedir). Bu noktada derneğin Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü (mülga) ve Yalova Belediyesi ile merkezi ve yerel yönetimle yaptığı protokollerle iş birliği içinde çalışması bu ağların ve kaynakların koordine edildiğinin bir göstergesi olmaktadır.

Derneğin elektronik ortamda tutmuş olduğu kayıtlara istinaden 1153 engelli bireye ulaşılmış olup demografik bilgiler tablo 11’de çıkarılmıştır. Yalova’da 7 engel türüne sahip bireylerin ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Engel oranının engel türüne göre birbirinden farkına bakılmaksızın tüm engel oranında bireylerin varlığı görülmektedir. Bu bilgiler neticesinde, derneğin tüm engel gruplarına yönelik hizmet sunabilmesine, engelli bireylerin

⁵ Bkz. Ekler: Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Araştırma İzin Belgesi

⁶ Bkz. Ekler: Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu.

⁷ Bkz. Ekler: Dernek ve Federasyon Ofisi Fotoğrafı

⁸ Bkz. Ekler: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Yalova Belediyesi ile Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Arasında Milli Piyango Rehabilitasyon Teşhis Tedavi ve Üretim Merkezi’nin Gündüzlü ve Yahu Bölümünün İşletilmesine İlişkin İşbirliği Protokolü (İlk 2 sayfası)

ve ailelerinin sorunlarını gözlemleyebilmesine ve sorunlara ilişkin çözüm üretebilmesine ilişkin imkânı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 11. Yalova’da İkamet Eden Engellilere İlişkin Demografik Bilgiler

Cinsiyet	Sayı	%			
Erkek	730	%63,31			
Kadın	423	%36,69			
Toplam	1153	%100			

Yaş	Sayı	%	Engel Oranı	Sayı	%
0-17	139	%12,06	0-25	14	%1,21
18-24	22	%19,25			
25-34	237	%20,56	26-50	539	%46,75
35-44	182	%15,78	51-75	303	%26,28
45-54	115	%9,97	76-100	297	%25,76
55-64	116	%10,06			
65 ve üstü	142	%12,32			
Toplam	1153	%100	Toplam	1153	%100

Yaşanılan Semt	Sayı	%	Engel Türü	Sayı	%
Yalova (İl Merkezi)	960	%83,26	Zihinsel	436	37,81
Çiftlikköy	77	%6,68	Ortopedik	378	32,78
Çınarcık	74	%6,42	Süreçen	103	8,93
Altınova	34	%2,95	Görme	101	8,76
Termal	6	%0,52	İşitme	66	5,72
Armutlu	2	%0,17	Dil ve Konuşma	32	2,78
			Ruhsal ve Duygusal Hastalığı Olanlar	27	2,34
			Dikkat Eksikliği	10	0,87
Toplam	1153	%100	Toplam	1153	%100

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Derneğin yapmış olduğu başlıca çalışmalara bakıldığında; kimi çalışmalarını kendi imkânlarıyla kimi çalışmalarını ise İŞKUR, Halk Eğitim Merkezi, Belediye, Dernek gibi kuruluşlarla birlikte yapılan başvurular/sözleşmeler/protokoller ile sürdürdüğü görülmektedir. ⁹ Bu durum ise derneğin kaynakları ve ağırları bir araya getirmede belirli bir pozisyonda yer aldığını göstermektedir.

Halk Eğitim Merkezi başta olmak üzere diğer derneklerle, kamu kuruluşlarıyla ve özel teşebbüslerle ortaklaşa çalışarak çeşitli kurslar dernek bünyesinde verilmektedir. Kültür, sanat, spor gibi çeşitli alanlarda verilen bu kurslar, engelli bireylere ve ailelerine sunularak onların güçlendirilmesi ve topluma katılmaları amaçlanmaktadır. Genellikle bu kursların

⁹ Bkz. Ekler: Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ile Yapılan Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler İçin Pul Boncuk Dikişleri” Projesinin Sözleşmesi (İlk 1 sayfası), Alternatif Bakış Eğitim ve Kültür Demeği ile birlikte “21 Saat Farkındalık Projeleri: Bilardo” için Yapılan Başvuru (İlk 1 sayfası) ve Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ile Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği, Yalova Belediyesi, Yalova İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Yalova Halk Eğitim Merkezi arasında Gül Yetiştiriciliği Kursuna İlişkin Yapılan Protokol (İlk 1 sayfası)

paydaşlarla birlikte sonraki yıllarda da verildiği görülmektedir. Verilmiş olan başlıca kurslara örnekler aşağıdadır:

- Boccia¹⁰ sporu (2013, 2014, 2015)
- Folklor (2011, 2012, 2015, 2016, 2017, 2018)
- Çini (2013, 2014, 2015), ebru (2015, 2016)
- Müzik & ritim (2013, 2014, 2016, 2017, 2018)
- İşaret dili (2011, 2012, 2015)
- İngilizce (2011,2012)
- Okçuluk (2011, 2012)
- ÖMSS (şimdiki adıyla EKPSS) (2011, 2012)
- Gül yetiştiriciliği (2013, 2014)
- Tenis kursu (2013, 2014)
- Örgü kursu (2017)
- Resim (2016, 2017, 2018)
- Bilgisayar (2011, 2012)
- File (2011, 2012)
- Satranç (2011, 2012)
- Sabun kursu (2018)
- Filografi (2013, 2014)

Engelli bireylerin ve ailelerinin yaşamış olduğu sorunlara çözüm sağlayabilmek ve toplumda engelli bireylere ilişkin farkındalık yaratabilmek için dernek çeşitli projeler yapmıştır. Türkiye genelinde T.C. İç İşleri Bakanlığı'nın desteğiyle *Koçum Babam Projesi*¹¹ yapılmış, çalıştaylar düzenlenmiş ve engelli bireylerin babalarına 1 yıl süreyle yaşam koçluğu eğitimi verilmiştir. Bir diğer proje, Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği ve Alternatif Bakış Eğitim ve Kültür Derneği tarafından ortaklaşa yapılan “*21 Saat Farkındalık Projeleri*”dir (2015, 2016). Bunun yanında, Gençlik Merkezi'nin gönüllü gençleri desteğiyle de *Sesli Kitap Projesi* (2019) yapılmıştır.

Projelerin yanında engelli bireylerin, ailelerin ve toplumun çeşitli seminerlerle bilinçlendirildiği görülmektedir. *Halk sağlığı seminerleri*¹² (2011, 2012, 2015, 2017), *engelli ve kadın paneli* (2015), *öğrencilere yönelik farkındalık semineri* (2016) ve *psikolojik danışma semineri* (2011, 2012).

Zaman zaman düzenlenen çeşitli etkinlikler aracılığıyla da engelli bireylere ilişkin farkındalığın yaygınlaştırıldığı ve engelli bireylerin topluma katılımının kolaylaştırıldığı görülmektedir:

- *Umre*¹³ (2014-2016 yılları arasında 40 engellinin sponsorlar desteğiyle umre ziyaretleri),
- Dernek tarafından oluşturulan “Grup Yaşam” ritim ekibinin perküsyon konseri (2011, 2012, 2013, 2014, 2017)
- TRT Müzik Kanalında Canlı Yayınlanan Engelsiz Sahne Programına Katılım (2019),
- Resim sergisi (2016, 2017, 2018, 2019),
- Kamu personeline işaret dili kursu (2015),
- Sosyal hizmet bölümü öğrencileri ile engelli bireylerin çeşitli aktiviteleri (2015, 2016, 2017, 2018),
- 10 Nisan polis gününde emniyet güçleriyle ortak çalışma (2017),
- Babalarla engelli bireylerin maket çalışması (2018),

¹⁰ Bkz. Ekler: Boccia Spor Kurs Fotoğrafı

¹¹ Bkz. Ekler: Koçum Babam Projesi/Çalıştay Fotoğrafı

¹² Bkz. Ekler: Halk Sağlığı Semineri Fotoğrafı

¹³ Bkz. Ekler: Engelli Bireylerin Umre Ziyareti Fotoğrafı

- TEMA iş birliği ile İlyasköy ağaç dikimi (2015)
- Evlerinden çıkamayan engelliler için her hafta bir engellinin evinde ziyaretlerin düzenlenmesi (2011, 2012, 2013, 2014).

Sonuç olarak, çeşitli kurslarla, projelerle ve etkinliklerle derneğin yapmış olduğu çalışmaların sosyal hayata dair kapsayıcılığının olması, her engel türüne uygun en az bir aktivitenin/kursun sunulması, ailelerin ve sosyal çevrenin süreçten ihmal edilmemesi, paydaşlarla çalışmaların her daim desteklenmesi, ağların ve kaynakların aktif kullanımı bu dernekte araştırma yapılmasını belirlemiştir.

3.1.5. Verilerin Toplanması

Bireylerin deneyimlerini ve bu deneyimlere ilişkin sosyal ilişkileri ve etkileşimleri içeren örüntüleri derinlemesine inceleyebilmek için nitel veriye gereksinim duyulmaktadır. Nitel veri, “birey davranışlarının öznel doğasını ve algısal yapısını ortaya koymak ve bireylerin dünyalarını anlamak için araştırmacının araştırılanla birlikte oluşturduğu bir etkileşim süreci sonunda ulaşılan bir veridir.” Araştırmacının kendi ifadelerinden çok katılımcının ifadesindeki “anlamı” kavrayabilme olanağı sunan ve doğrudan alıntılarla oluşturulan bu verilerden anlamlı temalar ve kategoriler üretebilmek mümkün olmaktadır (Kümbetoğlu, 2012: 43-45).

Fenomenolojik yaklaşımların ortak özelliği, insanların deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını, nasıl algıladıklarını ve nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmeye odaklanmasıdır. Araştırmacılar katılımcıların bakış açılarını anlamak veya katılımcıların olgulara nasıl anlamlar yüklediklerini öğrenmek istediklerinde, fenomeni doğrudan deneyimleyen “yaşanmış deneyimlere” sahip insanlarla derinlemesine mülakatlar yapmaktadır (Patton, 2014: 104; Bruce ve Lune, 2015: 139).

Az sayıda kişiden detaylı bilgi elde edilmek istendiğinde, yüzeysel bilgiden çok fenomeni deneyimleyen kişilerin fikir, bakış açısı veya deneyimleri tercih edilir ve hassas konulardaki verileri elde etmeye ihtiyaç olduğunda derinlemesine mülakat yapılır (Kümbetoğlu, 2012: 82). Bununla birlikte doğrudan gözlem ile elde edilemeyecek bilgileri bulmak için mülakatlar yapılmaktadır. Çünkü her şeyin gözlemlenemeyeceği, duyguların, düşüncelerin ve niyetlerin gözlenemeyeceği ve belirli bir zaman önce gerçekleşmiş deneyimlerin gözlenemeyeceği gerçeği bulunmaktadır (Patton, 2014: 341).

Nitel araştırmalarda mülakat, temel veri toplama araçları arasında yer almaktadır. İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarını ve anlamlarını nasıl inşa ettiklerine vakıf olmanın etkili bir yoludur. Mülakat, temelde soru sorma ve yanıt alma eylemlerini içermekle birlikte nitel araştırmalarda mülakatın bağlamı bundan daha fazla anlama sahiptir (Punch, 2020: 165-166). Yarı yapılandırılmış mülakatlar, önceden belirlenmiş bir dizi soruların sorulmasına ve her katılımcıya esnek bir şekilde soruların sorulmasına ve her mülakat için araştırmacıya üslubunda değişiklik yapmasına izin vererek soruların sorulmasına imkân tanımaktadır. Ancak araştırmacıların belirlenmiş bu soruların dışına çıkma özgürlüğü de bulunmaktadır. Yarı yapılandırılmış mülakatlarda genellikle her katılımcıdan spesifik veriler toplanmaktadır (Bruce ve Lune, 2015: 136; Merriam, 2018: 87; Krysik ve Finn, 2015: 193).

Bu çalışmanın verileri, araştırma problemine uygun olarak belirlenmiş 19 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakatlar ile toplanmıştır. Mülakat öncesinde sosyo-demografik bilgilerini toplamak amacıyla katılımcıya 12 soru yöneltilmiştir. Mülakat sonunda katılımcıya eklemek istediği bir hususun olup olmadığı sorulmuştur. Mülakatlarda katılımcılara yöneltilen sorular¹⁴ ve Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu Bandırma Onyedİ Eylül Üniversitesi Etik Kurulu’nun 16.10.2020 tarih ve 2020-38 sayılı onayı ile kullanılmıştır.¹⁵

Mülakat verilerini kayıt etmek için kullanılan en elverişli yöntem, ses kayıt cihazıyla kaydetmektir. Bu katılımcının ifade ettiğı her şeyi yani mülakatın ham verilerini analiz edebilmek için araştırmacıya bir güvence sağlamaktadır. Verilerin yorumlanması ve analizi aşaması katılımcıların söylediklerini anlamayı, söylenenler arasında örüntüler bulmayı ve diğer söylenenlerle bir araya getirmeyi ve diğer katılımcıların söyledikleri ile birleştirmeyi içerir. Bu işlemler ham veriler toplandıktan sonra analiz aşamasında gerçekleşmektedir. Bundan dolayı mülakata katılan her katılımcının söylediklerinin eksiksiz bir şekilde kaydedilebilmesi araştırmanın niteliğini belirleyecektir (Merriam, 2018: 105; Patton, 2014: 380). Bu bağlamda mülakatlar katılımcıların izinleri doğrultusunda ses kayıt cihazı ve olası sorunlara karşı yedek kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir. Mülakatlar 50-90 dakika arasında sürmüştür. Mülakatlar pandemi sürecinin gerektirdiğı kurallara (hijyen, sosyal mesafe, maske, birebir görüşme...) dikkat edilerek uygun görülen mekânlarda (dernek binasında ve katılımcıların evinde) yapılmıştır. Mülakat sonrasında ses kayıtlarının transkripsiyonu çıkarılmıştır. İlgili ses kayıt dosyaları Word programına metin halinde aktarılmıştır. Sonrasında tüm metin dosyaları incelenip araştırma problemiyle/olgusuyla ilgili veya bağlantılı olmayan kısımlar “(...)” işaretlemesi ile metin dosyalarından çıkarılıp kodlama aşamasına geçilmiştir.

3.1.6. Verilerin Analizi

Veri analizi, verilerin anlamını (katılımcıların ne söylediğı, araştırmacının ne gördüğü ve okuduğı) dışarıya aktarma sürecidir. Bir başka deyişle, veri analizi anlam verme sürecinin başladığını göstermektedir. Bu anlamlar ise çalışmanın bulgularını oluşturmaktadır. Bulgular temalar, kategoriler veya açıklama şeklinde kendini göstermektedir (Merriam, 2018: 167-168). Veri analizinde iki analiz türünden bahsedilmektedir. Betimsel analiz, görüşme çözümlerindeki verilerin özgün biçimde tutularak bireylerin aktardıklarına doğrudan alıntılar yaparak verileri sunmayı içermektedir. SistematiK analiz ise nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak için verilerde yer alan kavramların/temaların belirlenmesinin ardından bunlar arasındaki ilişkiyi tanımlayan bir analiz türüdür. Bu analizle birlikte veriler arasındaki karşılaştırmaları yapmak, karşıt noktaları saptamak ve benzerlikleri ortaya çıkarmak mümkün olabilmektedir. Analizlerden sonra ayrıştırılan veya sınıflanan veriler araştırmacı tarafından yorumlanır ve bu analiz aşamasının son aşamasıdır. Bu aşama ile örüntüler tanımlanır, eğilimler belirlenir ve boyutlar ortaya konulur. Verilerin yorumlanması aşaması katılımcılar tarafından aktarılanların ayrıntılarında gizlenen anlamların ortaya çıkarılabilmesine imkân verir (Kümbetoğlu, 2012: 154).

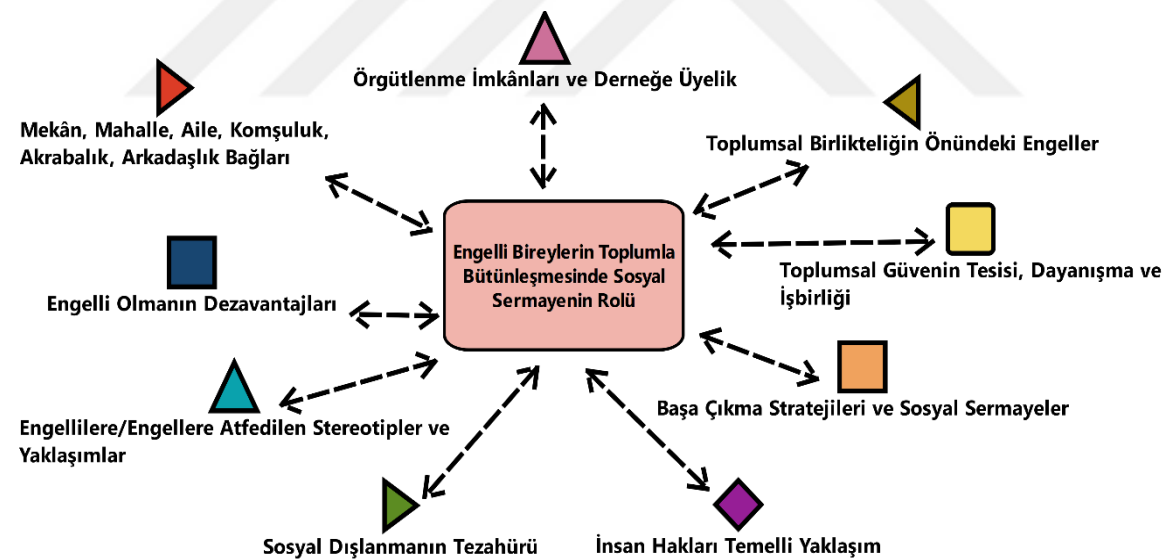
¹⁴ Bkz. Ekler: Mülakat Soruları

¹⁵ Bkz. Ekler: Etik Kurulu İzin Belgesi.

Nitel araştırmada elde edilen veriler için kullanılan bilgisayarlar ve yazılımlar analize yardım eden araçlardır. Nitel veriyi analiz eden yazılım değil araştırmacıdır. Yazılım programları verileri depolamayı, kodlamayı, geri çağırmayı, çıkarmayı ve birleştirmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu programlar verileri kodlanmış temalara yerleştirmeyi, kategoriler içerisine dâhil etmeyi ve karşılaştırmayı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca verilere satır satır daha yakından bakmayı ve her fikrin anlamı hakkında düşünmeyi teşvik etmektedir. Yazılımın sunduğu kavram haritası özelliği ise araştırmacının kodlar ve temalar arasındaki ilişkiyi görsel bir model hale getirebilmesini mümkün kılar. Sonuç olarak, bu yazılım programlarının tüm veri kaynaklarını yönetmekte araştırmacıya kolaylık sağlamaktadır (Patton, 2014: 442; Creswell, 2013: 201-202; Urquhart, 2018: 116; Krysik ve Finn, 2015: 218).

Bu noktada, çalışmada nihai hale getirilen metin dosyaları ile ortaya çıkan ham veriler nitel veri analiz programı olan MAXQDA 2020 (20.4.0 versiyonu) programından faydalanılarak kodlanmıştır. Verilerin kodlanmasından sonra engelli olmanın dezavantajları, engellilere/engellere atfedilen stereotipler ve yaklaşımlar, sosyal dışlanmanın tezahürü, toplumsal birlikteliğin önündeki engeller, başa çıkma stratejileri ve sosyal sermayeler, mekân, mahalle, aile, komşuluk, akrabalık, arkadaşlık bağları, örgütlenme imkânları ve derneğe üyelik ilişkisi ağlarının çıktıları, insan hakları temelli yaklaşım ve toplumsal güvenin tesisi, dayanışma ve iş birliği başlıkları ile temalar oluşturulmuştur.

Şekil 7. Temaların Gösterimi (Kod Birlikte Oluşma Modeli)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kodlama, nitel araştırmada verilerin keşfedilmesinde ve çözümlenmesinde ilk adımdır ve sonrakileri için de temel oluşturmaktadır. Araştırmacılar temalar, örüntüler oluşturmak, karşılaştırmalar yapmak ve kuramsal açıklamalar geliştirmek için verileri kodlarlar. Kodlar “etikettir, isimdir veya nitelendirmedir ve bu nedenle kodlama veri gruplarına etiketlerin, isimlerin veya nitelendirmelerin verilmesi işlemidir”. Veri grupları tek bir kelime olabildiği gibi daha büyük veri kümelerini de kapsayabilir. Etiketleme ise veri gruplarına verilen anlamı ifade etmektedir. İlk oluşturulan etiketler, temaların bir araya getirilerek örüntülerin tespitini mümkün kılan ileri düzeyde kodlamalara izin vermektedir. Özellikle nitel verilerin

kategoriye, temaya ya da kavrama dönüştürmek ve anlam vermek amaçlanır. Son olarak yapısal kodlama ise veri yığınının hem kodlanmasında hem kategorize edilmesinde içerik temelli veya araştırma konusunu yansıtan kavramsal ifadelerin kullanılarak kodlanmasıdır (Saldana, 2019: 82-83, 97, 234-236; Neuman, 2014b: 664; Punch, 2020: 199-200; Urquhart, 2018: 53).

Çalışmada kodlamalar birinci düzeyden ikinci düzeye doğru ve kodlama türlerinin sırasına göre gerçekleşmiş olsa dahi niteliksel araştırmanın doğası gereği anlamlandırma, kategorilendirme ve keşif bitene kadar verilerin kodlaması sürekli devam etmiş olup bazı durumlarda ikinci düzeyden birinci düzeye ve/veya kodlama türlerine tekrar dönüş yapılmıştır.

Nitel araştırmalarda kişilerin düşüncelerinin ayrıntılı olarak ele alındığı için ve kimi noktalarda mahrem düşüncelerin ve duyguların paylaşıldığı için araştırmacının bu bilgileri kullanırken ve yayınlarken bazı etik ilkelere uygun hareket edilmesi gerekir. Öncelikle nitel araştırmalar küçük örneklem grupları üzerine odaklandığından dolayı çözümlenen verilerin kişilerin toplulukları içindeki konumlarını ve kimliklerini zedeleyici ipuçları içermemesi gerekir. Araştırmacılar katılımcıların kimliklerini iki şekilde gizlemektedir. Anonimlik, katılımcıların anonim veya isimsiz kalması anlamına gelmektedir, katılımcıların kimliğini bilinmekten korumaktadır. Gizlilik ise katılımcıların verdiği bilgilerden hareketle kimliklerini bağlantılandırmaya olanak veren bilgilerin açığa vurulmamasıdır. Öte yandan, katılımcılar kendileri hakkında yazılacak olanların bilgisine sahip olmadığından verilerin çözümlenmesindeki amaç kişi, grup ve toplulukları anlama çabasının ötesinde olmamalıdır (Kümbetoğlu, 2012: 180-181; Neuman, 2014a: 206-207). Bu bağlamda -ilk olarak araştırmanın örnekleme bölümünde de belirtildiği üzere- katılımcıların kimliğini ifşa etmemek adına yapılan atıflarda her katılımcı için ayrı rumuzlar verilmiştir. Yapılan mülakatlarda katılımcıların mülakat esnasında verdiği kişisel bilgiler (katılımcının adı soyadı, nereli olduğu, hangi mahallede yaşadığı, yakın ve tanıdık kişilerin ad ve soyadları vb.) ve mekânlara, işletmelere veya kurumlara dair bilgiler (banka adı, kafe adı, kurum adı vb.) varsa şayet gizlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada etik ilkeleri muhafaza edebilmek amacıyla şu hususlar gerçekleştirilmiştir:

- i. Araştırma tamamen gönüllü katılımcılarla yürütülmüştür.
- ii. Araştırma sırasında alınan bilgiler gizli tutulmuş ve sadece araştırma amaçlı kullanılmıştır.
- iii. Araştırmaya katılan bireylerden kimlik, adres veya mahremiyetine değinecek bilgiler istenmemiştir.
- iv. Araştırmada katılımcıların izni doğrultusunda ses kaydı alınmıştır.
- v. Araştırmaya katılım öncesi bilgilendirilmiş gönüllü olur formu imzalatılmıştır (Görme engelli bireylerden sözlü olarak izin alınmıştır).
- vi. Araştırmanın yürütülmesi için Etik Kuruldan ve Dernek yönetiminden resmi yazılı izin alınmıştır.

3.1.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma probleminde de belirtildiği üzere dezavantajlı gruplar, sosyal sermaye ve toplumsal bütünleşme olmak üzere üç bileşene ilişkin araştırmaların birbirinden bağımsız olarak mevcut olması, engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde sosyal sermayenin rolünü

ele alan bu çalışmaya özgünlük kazandırmaktadır. Bundan dolayı çalışmadaki bulguların daha sonra yapılacak benzer çalışmalara katkı sağlayabileceği ifade edilebilir.

Çalışmaya katılan ortopedik, görme, süreğen ve zihinsel engelli 22 katılımcının bireysel deneyimlerini, engelli bireylerin yaşamış olduğu dezavantaj durumlarını, baş etme kapasitelerini kullanmalarında sosyal sermaye kaynaklarının katkısını ve örgütlenme ile ortaya çıkan sosyal ağın toplumsal bütünleşmeye etkisini irdeleyen literatüre katkı sağlamaktadır.

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi güçlü yanlarının varlığının yanında bu çalışmada da bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Araştırmanın modelinde ifade edildiği üzere, ele alınan problem ve olgunun gereği olarak nitel bir yöntem tercih edilmiştir. Nitel yöntem çalışmaya avantajlar sağlamıştır. Ancak beraberinde bazı sınırlılıklar da getirmiştir.

Araştırmanın örneklemini, amaçlı olarak araştırmanın örneklemini bölümünde belirtilen bazı kriterlere uygun olarak seçilen katılımcılardan oluşturulmuştur. Doyum noktasına ulaşıncaya kadar mülakatlara devam edilmiştir. Yapılan mülakatlardan elde edilen sonuçlar nitel araştırmanın doğası gereği ortopedik, görme, süreğen ve zihinsel engelleri kapsayan evreni temsil etmemektedir. Bu durum sadece bu çalışma için geçerli olmamakla birlikte nitel araştırma yöntemini temel alan tüm çalışmalar için geçerlidir.

Bununla birlikte, zihinsel engelli bireylerin temsiliyetini sağlamak amacıyla ebeveynleri ile mülakatlar yapılmıştır. Birebir zihinsel engelli bireyin kendisi ile mülakatların yapılamaması çalışma için bir sınırlılık olarak düşünebilir. Ancak ebeveynlerin çocuklarını düşünerek deneyimlerini ve düşüncelerini iletmesi çalışmaya ciddi katkılar sunmuştur. Bu katkı araştırmanın bulguları kısmında açıkça görülmektedir. Bu bağlamda ifade edilen bir sınırlılığın olmasına karşın zihinsel engelli bireylerin ebeveynlerinin temsiliyet noktasında çalışmaya dâhil edilmesi isabetli bir karar olmuştur.

3.2. Bulgular

Araştırmaya katılan bireylere engel türüne göre rumuz verilmiştir. Zihinsel engelli (Z), süreğen engelli (S), ortopedik engelli (O) ve görme engelli (G) şeklinde tanımlanmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında; kadınların yaşlarının 25-60 yaş arasında olduğu, erkeklerin yaşlarının 23-60 yaş arasında olduğu görülmektedir. Mezun olunan okula bakıldığında çoğunlukla ilköğretim ve ortaokul mezunu olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların çoğu bir işte çalışmamaktadır. Hane halkının ortalama gelirine bakıldığında genellikle 2325-4500TL arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 12. Araştırmadaki Katılımcıları Tanıtıcı Bilgiler

Katılımcı Rumuzu	Cinsiyet	Yaş	Kaç Kardeş Olduğu	Mezun Olunan Okul	İş/Meslek Durumu	Hane Halkının Ortalama Geliri (₺)
Z1	Erkek	33	3	Yok	Çalışmıyor	2325-4500
Z2	Kadın	25	3	Yok	Çalışmıyor	4500-7000
Z3	Erkek	23	2	Yok	Çalışmıyor	4500-7000
Z4	Erkek	31	1	Yok	Çalışmıyor	2325-4500
Z5	Kadın	36	2	Yok	Çalışmıyor	2325-4500
Z6	Erkek	26	1	Yok	Çalışmıyor	4500-7000
Z7	Erkek	43	2	Yok	Çalışmıyor	2325-4500
S1	Kadın	46	5	Lise	Sekreter	7000
S2	Erkek	40	5	İlkokul	İşçi	2325-4500
S3	Erkek	35	4	İlkokul	Çalışmıyor	0-2324
S4	Erkek	44	5	Lise	Memur	4500-7000
S5	Erkek	60	6	Ön lisans	Çalışmıyor	0-2324
O1	Kadın	41	2	Lise	Çalışmıyor	2325-4500
O2	Erkek	56	9	İlkokul	Ayakkabı Boyacısı	0-2324
O3	Erkek	33	3	Lise	Çalışmıyor	2325-4500
O4	Kadın	60	5	Ortaokul	Gözlemeci	0-2324
O5	Erkek	49	4	İlkokul	Çalışmıyor	2325-4500
G1	Kadın	41	13	Lisans	İdari İşler Uzmanı	4500-7000
G2	Erkek	48	2	İlkokul	Masör	2325-4500
G3	Erkek	51	4	Ortaokul	Çalışmıyor	4500-7000
G4	Kadın	50	2	İlkokul	Çalışmıyor	2325-4500
G5	Erkek	51	2	İlkokul	Çalışmıyor	2325-4500

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların engel nedenine bakıldığında; sahip olunan engellerin doğumda, hastalık ve kaza sonucu olduğu görülmektedir. Katılımcıların 16 ile 60 yıl arasında değişen sürelerde bu engellere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sürengen engellere sahip katılımcıların tamamının ve diğer engellere sahip olan katılımcıların bir kısmının yaşamış olduğu hastalıklardan dolayı düzenli olarak kullandıkları ilaçların ve aldıkları tedavilerin var olduğu görülmektedir. Üye olunan diğer dernek ve kuruluşlara bakıldığında ise katılımcıların yarısının “engelli”, “sağlık” ve “hemşerilik” alanında faaliyet gösteren farklı dernek ve kuruluşlara üye olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 13. Araştırmadaki Katılımcıların Engeline İlişkin Bilgiler ve Üye Olduğu Diğer Dernek/Kuruluşlar

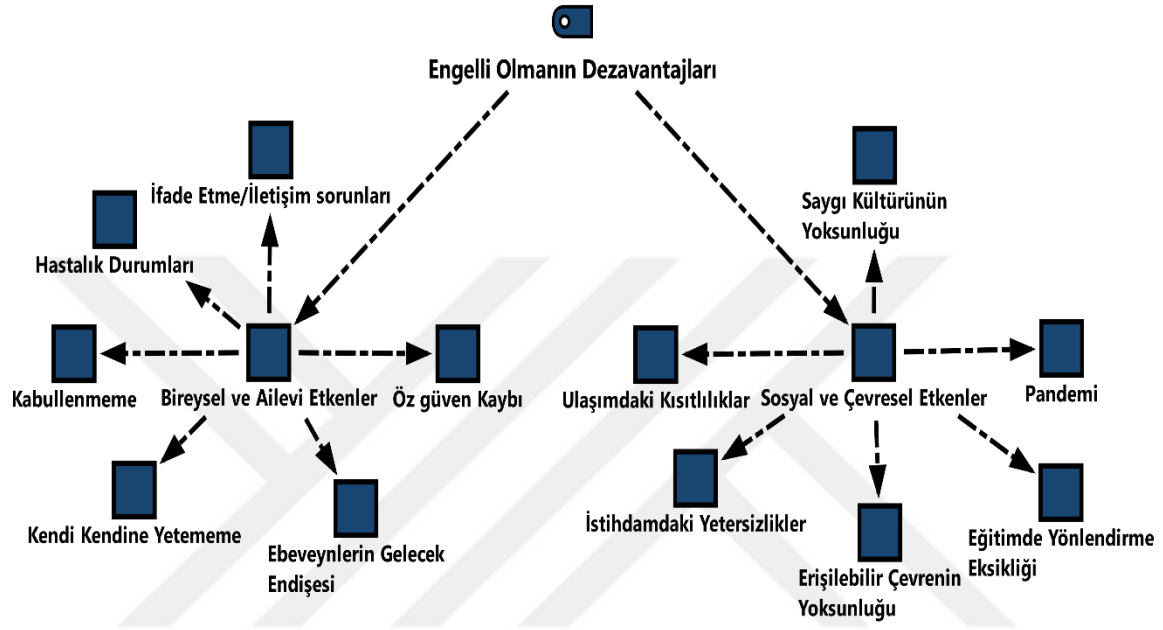
Katılımcı Rumuzu	Engel Türü	Engel Nedeni	Kaç Yıldır Engelli Olduğu	Rehabilitasyon Merkezine Gitme Durumu	Düzenli Kullanılan İlaç ve Tedavi Programlarının Varlığı	Üye Olunan Diğer Dernek ve Kuruluşlar
Z1	Zihinsel	Hastalık	33	Evet	Hayır	Yalova Kanser Hastaları Derneği
Z2	Zihinsel	Doğumda	25	Evet	Evet	Yalova Bayburtlular Derneği
Z3	Zihinsel	Doğumda	23	Evet	Hayır	Yok
Z4	Zihinsel	Hastalık	29	Evet	Evet	Yalova Kanser Hastaları Derneği
Z5	Zihinsel	Doğumda	36	Evet	Hayır	Türkiye Sakatlar Konfederasyonu
Z6	Zihinsel	Bilinmiyor	26	Evet	Evet	Yok
Z7	Zihinsel	Doğumda	43	Hayır	Evet	Yalova Kuzey Kafkas Derneği
S1	Süreğen	Hastalık	27	Hayır	Evet	Beyazay Derneği
S2	Süreğen	Kaza	27	Hayır	Evet	Yalova Müzisyenler Derneği
S3	Süreğen	Hastalık	29	Hayır	Evet	Yok
S4	Süreğen	Doğumda	26	Hayır	Evet	Türkiye Spastik Engelliler Federasyonu, Yalova Müzisyenler Derneği, Yalova Bayburtlular Derneği
S5	Süreğen	Hastalık	16	Hayır	Evet	Yok
O1	Ortopedik	Hastalık	41	Hayır	Evet	Yok
O2	Ortopedik	Hastalık	56	Hayır	Evet	Yok
O3	Ortopedik	Kaza	31	Evet	Hayır	Yok
O4	Ortopedik	Doğumda	60	Hayır	Evet	Yalova Kanser Hastaları Derneği
O5	Ortopedik	Hastalık	47	Hayır	Hayır	Yok
G1	Görme	Kaza	30	Hayır	Evet	Yok
G2	Görme	Doğumda	48	Hayır	Hayır	Yalova Bizde Varız Engelliler Derneği
G3	Görme	Hastalık	27	Hayır	Hayır	Kas Hastalıkları Derneği, DMD Aileleri Birliği
G4	Görme	Doğumda	40	Hayır	Evet	Yok
G5	Görme	Hastalık	31	Hayır	Hayır	Yok

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.1. Engelli Olmanın Dezavantajları

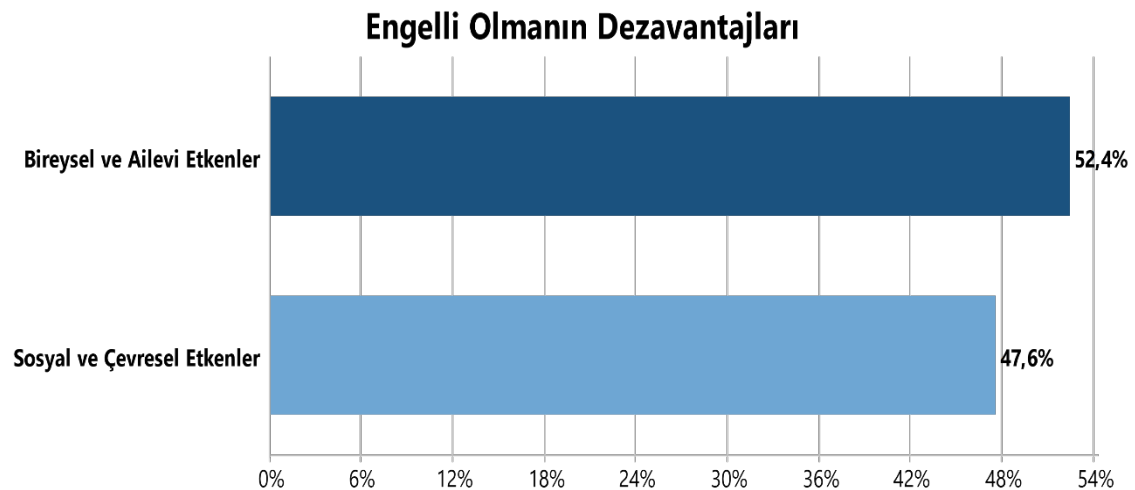
Bu bölümde engelli bireylerin yaşamış olduğu sorunlar, engelli bireylere dezavantaj yaratan faktörler açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda yaşanan dezavantaj durumları bireysel ve ailevi etkenler ile sosyal ve çevresel etkenler olmak üzere iki boyutta ele alınmıştır. İki boyutta ele alınmasının temel sebebi ise dezavantaja neden olan muhatapların değişmesidir.

Şekil 9. Engelli Olmanın Dezavantajlarına Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 1. Engelli Olmanın Dezavantajlarına Dair Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal sermaye, toplumsal ilişkileri düzenleyen normlar aracılığıyla şekillenmektedir. Bu normların zarar görmesi ise engelli bireylerin kendisinde, ailesinde veya çevresinde yaşadığı

dezavantaj hallerini belirleyen olumsuz ilişkiler ve etkileşimler kurmasına sebep olmaktadır. Bireylerin dezavantaj durumlarını ve dezavantajı etkileyen aktörlerin belirlenmesinde etkili olan bu ilişkiler, engelli bireylerin yaşamış olduğu bireysel ve kolektif düzeydeki sorunların üstesinden gelmelerinde önemli bir sosyal sermaye biçimini sunmaktadır.

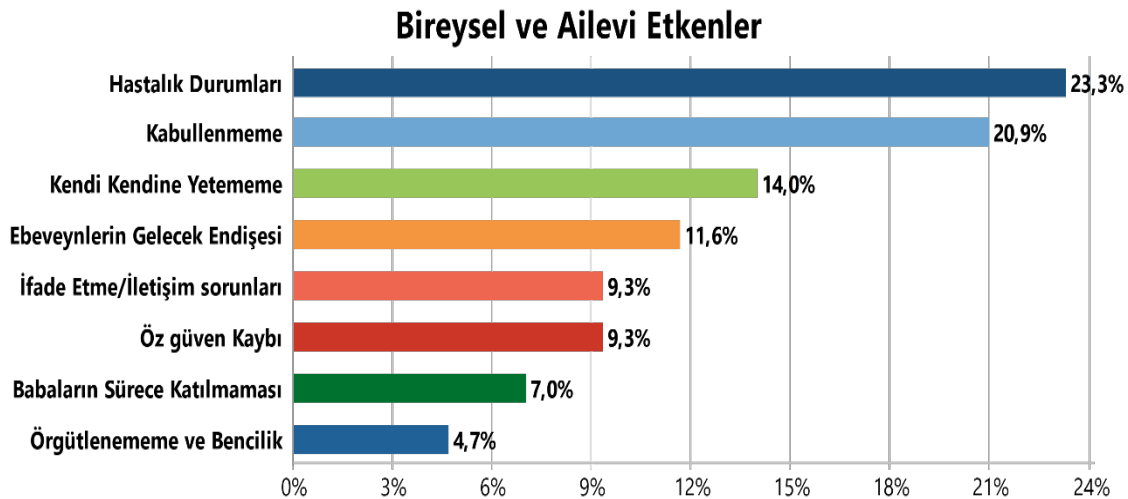
3.2.1.1. Bireysel ve Ailevi Etkenler

Sosyal hizmetin bireyle çalışma yönteminde bireysel ve ailevi sorunların çözümünün bir gereği olarak toplumsal kaynaklarla bağlantı kurulmaya çalışılır. Çünkü bireylerin ve ailelerin profesyonel bir destek almadan ya da toplumsal kaynaklara yönlendirilmeden yaşamış olduğu sorunların çözülmesi zor olabilmektedir. Bunun yanında bireylerin yaşamış olduğu sorunlar aile ve toplum ilişkilerini de etkileyebilmekte ve sosyal statüsüne ilişkin rollerini yeri getirmekte bireyleri müşkül durumda bırakabilmektedir. Örneğin; aile içinde yaşanan eşler arasındaki anlaşmazlıklar, işsizlik, alkolizm gibi sorunlar aile üyeleri arasındaki iletişim ve etkileşimi bozabilmektedir (Yolcuoğlu, 2014a: 53-54). Dolayısıyla sorunların etkisinin belirlenmesinde ve çözümünde ilgili muhatapların belirlenebilmesi için engelli bireyleri dezavantajlı kılan bireysel ve ailevi etkenlerin ortaya çıkarılması gerekli görünmektedir.

Sosyal hizmetin sorunların çözümünde vurguladığı toplumsal kaynakları sağlayan ise bireylerin ve ailelerin sahip olduğu sosyal sermaye kaynaklarıdır. Bu kaynakların eksikliğinde engelli bireyler bireysel ve ailevi yönden dezavantajlar yaşamaktadır. Sosyal hizmet ise bireylerin bu sosyal sermaye kaynaklarını tekrar edinmeleri için harekete geçmektedir.

Engelli bireyleri dezavantajlı kılan bireysel ve ailevi etkenlere ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler sekiz alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 2’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

Grafik 2. Bireysel ve Ailevi Etkenlere İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %23,3 ile “hastalık durumları” alt kodunda görülmektedir. %20,9 ile “kabullenmeme” ve %14 ile “kendi kendine yetememe” kodları ise diğer yüksek kod sıklıklarını oluşturmaktadır. “İfade

kesiştiği noktalar bulunmaktadır. “Hastalık durumları” kodu, ebeveynlerinin “gelecek endişesi” (sayı:5) ve “kabullenmeme” (sayı:4) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. “Kabullenmeme” kodu ise “özgüven kaybı” (sayı: 4), “hastalık durumları” (sayı: 4) ve “babaların sürece katılmaması” (sayı:4) kodları olmak üzere üç kod ile yakınlığı bulunmaktadır. Bu kodların ilişkileri ise katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda şu alt kodlarla ifade edilecektir: *Hastalık durumları, kabullenmeme, kendi kendine yetememe, ebeveynlerin gelecek endişesi, ifade etme/iletişim sorunları, öz güven kaybı, babaların sürece katılmaması, örgütlenememe ve bencilik.*

Hastalık durumları, engelli bireylerin sosyal yaşantılarına devam etmelerinde ciddi sıkıntılara sebep olabilmektedir. Kimi durumda ev işleri, kişisel bakım ve temizlik gibi temel ihtiyaçlarda engelli bireyi bir başkasından özellikle aile yakınından gelen yardıma ihtiyaç bırakırken kimi durumda ekonomik açıdan bireyleri bağımlı hale getirebilmektedir. Yaşanılan hastalıklar ve tedavi programları ise bireyleri sadece fiziksel veya bedenlen değil sosyal ve psikolojik açılardan da etkilemektedir. Katılımcılar bu durumu belirgin bir şekilde dile getirmiştir:

(...) Evde temizlik yapabiliyordum. Evin tozunu alıyordum, temizlik yapabiliyordum ama ameliyat oldum, (...) iki senedir iş yapamıyorum yani. Ondan da daha çok canım sıkılıyor. Önce yapıyordum, ev işlerine yardımcı oluyordum. Yemek yapamazdım, annem yemek yapardı. Çamaşırları da sadece makineye atardı. Onun dışında olanları yapmaya çalışıyordum. (...) (G4)

(...) Mesela, dün akşamda aynı şeyi hissettim. Yani ölecekmişim gibi hissediyorum. Nefes alamıyorum gibi geliyor ama nefes alıyorum, alamıyormuşum gibi geliyor işte. Psikolojik her şey. Az şey atlamadım. Beyin kanamasından sonra bu panik atak başladı. Mesela, arabaya binsem, adam altmış yetmişle gidiyor. Ben sanki yüz kırk, yüz elli ile gidiyor zannediyorum. Gözlerimi kapatıyorum. (S3)

Süreğen engelli bireyler hastalıkların vermiş olduğu etkilerle birlikte kendilerini güçsüz hissedebilmekte ve kimi hastalıkların ne zaman ve nerede etki göstereceği tam olarak belli olmadığı için evden dışarı çıkamadıklarını, hastalığın ilerlemesiyle birlikte ise evde çocuklarıyla vakit geçirdiklerini ifade etmiştir. Çoğu zamanın evde geçirilmesi ise engelli bireyleri ekonomik yönden dezavantajlı yapabilmektedir.

Yaklaşık bir üç sene kendime gelemedim, toparlayamadım. Üç sene boyunca herhangi bir on kilo bile kaldıramadım. O kadar güçsüz hissettim kendimi ki güçsüzdüm. (...) (S1)

(...) Emes hastalığının ne zaman, nereye vuracağı belli olmadığı için vücudumun belli kesimlerinde sıkıntı yaşıyorum. Mesela, iki bacağıma vurursa, zaten yürüyemem ama benim sol bacağıma vuruyor genelde. Sol bacağıma vurduğu zaman da yürüme problemi yaşıyorum. Yani kısıtlı kalıyorum. (...) Uzun mesafe yol kat edemiyorum. Çünkü kat ettiğim zaman, bu sefer titremeydi, başka reaksiyonlardı, bir sürü sıkıntılar yaşıyorum. O yüzden ben de bunu bilerek kendimi fazla zorlamıyorum ve evden dışarı çıkmıyorum. Çocuklarım okuldan gelirse, onlarla vakit geçiriyorum. (S2)

Daha öncede hastalık vardı ama bu kadar ileri gitmemişti. Kimseye muhtaç değildim. Çalışıyordum, paramı kazanıyordum ama hastalık artınca bir şey yapamaz oldum. Sadece evde yaptığım şu, yatıyorum ve televizyona bakıyorum. (...) Pek dışarı çıkamıyorum. Yürüyemediğim için diğer bacağımda kötüye gidiyor. Yük de veremiyorum. Çünkü yatmak zorundayım. Yattım, kilo almaya başladım. Belki bu hastalığım olmasa, durum daha farklı olabilirdi. Belki bütün aktivitelere katılacağım. Ne yapayım ben. Ben de evde çocuklar ile vakit geçiriyorum. (...) (S3)

Süreğen hastalıkların varlığı aile içi ilişkileri de etkileyebilmektedir. Iovchuk (2003: 63), süreğen hastalığı olan çocuğa sahip ailelerin boşanma oranlarının diğer ailelerden daha

fazla olduğunu ifade etmiştir. Ailelerin çocuklarına ilişkin sorunların çözümünde baş etme kapasitelerinin düşük olması sadece boşanma oranlarını arttırmamakla birlikte aynı zamanda eğitim, rehabilitasyon, toplumsal katılım gibi birçok sosyal alanda da dezavantajın yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bunun yanında sadece süregelen hastalığa sahip olmak başlı başına bireyleri toplumsal hayatta dezavantajlı kılmakla birlikte bu bireylerin yaşamış olduğu ortopedik, görme, zihinsel gibi diğer engellerin varlığında ise iki yönlü bir dezavantaj yaratmaktadır.

(...) Mesela, bir arkadaşım var. Onda kas erimesi var. (...) Onda zamanla kolunu parmağını bile oynatamaz hale geliyor. (...) Süregelen bir şey. Normal hayat yaşıyorsunuz, ama hani onun ki öyle maalesef. Mesela, akülü arabayla gidiyor, şu joystickle zaman geliyor, (...) güç veremediği an oluyor. Onu yaşadım. Ben gördüm. Sert bir yerden çıkamıyor. Biz çıkartmak zorunda kalıyoruz. İkincisi şarjı bitti. O şarj aletini çıkartıp arabaya takamıyor. (O1)

(...) Mesela, görme engelli arkadaşlarım var. Bir gün onunla ben gezmeyi denedim. Bir de ilkokul arkadaşım ama kendisi yirmi yaşından sonra görme engelli oldu. Ondan sonra akşamları tavuk karası diye bir hastalığı var. Akşamları daha çok görüyor. Gündüz hiç görmüyor. Onla biz mesela kafeye gittik. Çok zor yani benim engelim zor ama onunki de çok zor anlatamam size. Sağ sol, sağ sol sürekli yönlendirme yaptım. Tuvalete giderken mesela birisinden yardım istedi. Bu da görme engelli için sıkıntı. (G1)

Oğlum kırk üç yaşına girdi. Ben hayatım boyunca ilaç sorunu çok yaşadım. Benim çocuğum ilaç olarak bir rivotril damla kullanıyor. Zaman zaman başka ilaçlar veriyorlar ama içemiyor ve devamlı kusuyor. Şu anda hep kusuyor zaten. Bu sene normal değil yani. Çocuğumun artık dengesi tamamen değişti. (Z7)

Hastalıklar sadece engelli bireyin yaşantısını etkilememektedir. Aynı zamanda ailesini, yakınlarını ve çevresini zihinsel ve ruhsal yönden etkileyebilmektedir. Hastalıkların tedavi sürecinin zor ve uzun olması bireylerin adaptasyonunun ve motivasyonunun zor olmasına ve dolayısıyla da yaşam kalitesine zarar verebilmektedir.

Öncelikle yılların getirdiği bir bıkkınlık var. O bıkkınlığın verdiği şeyler, genellikle hastalıkla mücadele sürecini içeriyor. Hastalıkla mücadele süreci, oldukça zor ve çetin geçiyor. O sürece bağlı olarak tabii yılgınlık, bıkkınlık dahil oluyor. Bu bıkkınlık da (...) engelli bireylerin kendi hayat kalitelerini düşürüyor ve hayatlarını zorlaştırıyor. Ne kadar sürece bırakırlarsa ve bununla mücadele etmezlerse, o kadar kendi hayatlarını zorlaştırıyorlar ve bunun farkında değiller. (...) (S4)

Hayata adaptasyon da tabii zorlanıyorlar. Aldığı destekler var illaki. Psikolog olsun, fizyoterapi eğitimleri olsun. Üniversite ve yıllarca biz kontrol amaçlı götürdüğümüz de hatta Çapa'da üç dört bölüme birden gittiğimiz vardı. Aşağı yukarı on sekiz yaşını doldurana kadar Çapa'ya gittik. (...) (Z5)

Öte yandan, “ebeveynlerin gelecek endişesi” ve “kabulleneme” kodları ile “hastalık durumları” kodunun birbiriyle kesişmesinin temel sebebi arasında ailelerin zihinsel ve ruhsal yönden hastalık veya tedavi sürecinden etkilenmesi yer almaktadır. Sürecin doğru yönetilememesi ve baş etme kapasitelerinin yeterli gelmemesi bireylerin geleceğe ilişkin endişe duymasına veya süreci kabullenememesine yol açmaktadır.

Bir diğer alt kod **kabullenmemedir**. Aileler durumu kabullenmemenin neticesinde depresyon yaşayabilmektedir. Bu depresyon aynı zamanda negatif ve pozitif duyguların iç içe olduğu duygu durum bozukluklarına da sebep olabilmektedir. Bu durum çocuklarına karşın duygularına da yansımaktadır. Bir yandan kızgınlık, hayal kırıklığı gibi negatif duyguları içerirken bir yandan da çocuğun bakımını sağlama ve sorunlarla başa çıkmaya çalışma gibi durumları içerebilir (Avşaroğlu ve Okutan, 2018: 71). Katılımcılardan elde

edilen bilgilere bakıldığında ise kaza, hastalık, doğuştan veya hangi nedene bağlı olarak engel durumu yaşıyor olursa olsun engelli birey ve/veya yakınlarının yaşadığı “kabullenmeme” sorunu üzüntü, öfke, baskı gibi duyguların yaşanmasına sebep olabilmektedir.

Ben kazayı geçirdiğimde, ben kabul ettiğim halde etrafım kabul etmemişti. Yani ne komşularımız, ne arkadaşlarım, ne de ailem kabullenemediler. (...) Bunlar ben de psikolojik baskı yarattı. Sürekli yatıyorsun yatakta. Birisi geliyor, birisi gidiyor. (...) Ailem özellikle annem çok üzülüyordu. (...) Onların üzüntüsünü ben hissettim. (...) (G1)

Ailede işte biraz farklı oluyorsunuz. Yani her aile bir olmuyor işte. (...) Neden benim çocuğum engelli diyen aileler oluyor. Buna öfkelenen aileler oluyor. Hani, daha hırçın olan ailelere oluyor. Bunları yaşıyoruz, görüyoruz. (S1)

Bu duyguların yaşanması aynı zamanda engelli bireylerin ve ailelerinin çevre ile olan ilişkilerine de yansımaktadır. Bilhassa zihinsel engelli çocuğu olan katılımcılar ilk zamanlarda akrabalarla olan görüşmelerinde sıkıntılar olduğunu, görüşüldüğü takdirde ise zamanın kısa tutulduğunu ifade etmişlerdir. Sıkıntı yaşamalarındaki temel sebep ise ailelerin çevreden herhangi bir tepki almaları değil durumu kabullenemediklerinden kaynaklı olarak yaşadıkları çekinceler ve endişelerdir. Kabullenme sürecinin atlatılmasıyla birlikte ise çevresel ilişkilerin normal seyrine döndüğü belirtilmiştir.

İlk zamanlar akrabalarla görüşmemiz biraz sıkıntı oldu. Onlarla görüşmemizde engel yoktu. Gidip rahatlıkla görüşebiliyorduk. Karşı taraf değil de biz rahatsız hissettik. Aslında, gittiğimiz akrabamız, arkadaşımız, dostumuz onlar rahatsız olmuyor. Bizim siyasi işlerimizde vardı. Partiye gidip geldik. Oraya mesela kızım gelirdi. Ben rahatsız oluyordum ama arkadaşlar çok memnundu. Biz kendimiz rahatsız oluyoruz. Bu düşünce, ilk zamanlarda olmuştu. 7 yaşından sonra falan okula başladı. Daha toplumla bir iç içe oldu. (...) Çevrede alıştı. Benim kız açısından diyorum Yalova’da herkes tanır hemen hemen. Huyunu da bilirler. Çok yardımcı oluyorlar. Allah razı olsun. (Z2)

(...) Biz akrabalarımızın hepsinden yani uzaklaşmıştık. Misafirliğe gitsek bile kısalttık. Çünkü çocuğum hep araştırmacı. İnsanların kirli çamaşırlarını dökene kadar her tarafı inceliyor ve bakıyor. O hiperaktif etki vardı. Devamlı çamaşır makinesinin döner kısımlarına bakıyordu ama şimdi onların hepsi bitti. Her şey normale döndü. Oturuyor orada gayet güzel. Şimdi akrabalara gittiğimizde sorun yok. (...) (Z6)

(...) Mümkün olduğunca eskisi gibi arkadaşlara davranmaya ve görüşmeye çalışsak da olmuyor. Çünkü ben yürüyemiyorum onlar gibi. Bilinçaltımda biraz kastığım için önyargılardan da dolayı biraz baskı hissediyorum. Bu engeli kabullenmekte ilk başlarda zorlandım. Bunun da getirmiş olduğu bir şey sanırım. (S5)

Bununla birlikte ebeveynler tarafından pozitif bir şekilde kabullenme sürecinin atlatılması engelli bireyin bir “birey” olarak topluma katılımını sağlamaktadır. “(...) Oğlumun engeli için çevreden çekindiğimiz noktalar olmadı. Beni seven onu sevmeli zaten. Çünkü oğlum onlarla yaşadı. Hep insanlarla yaşadı yani. Hani ben onu bir odaya yatırıp da gidip başka tarafta muhabbet etmedim. (...)” (Z7). Elbette ki bu sürecin başarılı olmasında ebeveynlerin ilk olarak yaşanan durumu kabul edip çevreye sosyal yönden adapte olabilmesinin katkısı bulunmaktadır.

Kabullenme sürecinin başarılı olarak atlatılması sosyal hayata bireylerin aktif roller almaya devam etmesini sağlarken duyarsızlaşma ise engelli bireyleri veya ailelerini çevreden kaçınarak yaşamasına sebep olabilmektedir. “Etraftan gelen lafları biz kırdık. Kulak arkası ettik duymadık. Yaşamayı öğrendik, başardık.” (Z1), “Mesela, ben sekiz yıldır emes tedavisi görüyorum. Benim babam hala emesin ne olduğunu ve bana nasıl davranılacağını

bilmiyor. (...) Babamla fazla muhatap olmuyorum. Onun beni ezeceği hiçbir konuya muhalefet olmuyorum. (...)” (S2) gibi ifadelerle katılımcılar bu durumu aktarmaktadır.

Bununla birlikte ailenin engel durumunu kabullenmemesi yakın çevre tarafından bir korumacı yapının oluşmasına sebep olabilmektedir. Bu durum ise engelli bireyin bizzat kendisinin kabullenme sürecini atlatmasında negatif bir etki yaratmakta ve dolayısıyla güçsüzleştirebilmektedir.

Benim engel durumuma yönelik çevremde en yakınlarımdan ilk önce bir korumacı yapı oluştu. Çünkü 18 yaşında biz olayı fark ettik. Ben 18 yaşında açık kalp ameliyatı geçirdim. 18 yaşına kadar da fiziksel anlamda gayet iyiydim. Yani benle aynı rahatsızlığı yaşayanla aramızda uçurum fark vardı. Yani bizim bünye biraz sağlam durmuş. Doğal olarak 18 yaşında bu olay ortaya çıkınca, yakın çevrem yani yakın aile grubu olayı kabullenmekte çok zorlandı ve olamaz falan filan denildi. (...) Hastalığı ben kabullendim ama etraf kabullenemedi. Tam ters orantı oluştu. Etraf kabullenemeyince bu sefer bazen şöyle düşüncelerde oluştu. Ya Allah Allah ben çok mu kötüyüm ki bunlar bu olayı kabullenemiyor. Yani ben de çelişkiler oluşmaya başladı. Hani, ben oysa olabilir. Her insanın başına gelebilir mantığıyla hareket ederken onların kabullenememesi, beni bir an endişeye itti. (...)

“Çocuklarına ilişkin yaşadıkları durumları ailelerin kabullenmesi gerekiyor. Aileler kabullenmezse etraf zaten kabullenmez. (...)” (Z1). Ailelerin çevrenin ne tepki vereceğine yönelik endişesi ve bundan sebepli olarak kabullenmekte yaşadığı güçlükler aynı zamanda çevrenin de kabullenememesine sebep olabileceği ayrıca dile getirilmiştir.

“Kabullenmeme kodu” “özgüven”, “hastalık durumları” ve “babaların sürece katılmaması” kodları ile kesişmektedir. Çünkü ebeveynlerin bilhassa babaların çocuklarının engellerine ve hastalıklarına ilişkin kabullerinin özgüveni ve toplumsal katılımı etkilediği ifade edilebilir. Ebeveynlerin bu sürece ilişkin negatif duygu ve düşünceleri (çekinme, öfke, üzüntü vb.) engelli bireylerin özgüvenlerindeki düzeyi etkilemektedir.

Engel durumuna ilişkin düzey farklılıkları engelli bireylerin yaşamış oldukları sorunların derecesini belirleyebilmektedir. Yani bireyler kısmi ya da tamamen **kendi kendine yetememe** sorunu yaşayabilmektedir.

(...) Görme problemi olan hiç görmeyen birisi hiçbir işini kendi başına yapamayabiliyor. Çoğu işinde bir başkasının yardımına ihtiyaç duyabiliyor. Benim bir gözüm görmüyor. Ben nasıl sorunlar yaşıyorum. En fazla duvarlara çarpıyorum, kapılara çarpıyorum, insanlara çarpıyorum. Hiç görmeyen için bu engel diğer insanlara daha bağımlı hale getiriyor. Kısacası, buna kendi kendine yetebilmek sorunu diyebiliriz. (G1)

Yüzde 63 görme engelli olduğum için minibüslere binerken minibüs yazılarını okuyamıyorum. Telefon kullanırken mesela büyüteç kullanıyorum. Gözlük fayda etmiyor. Bu da bizim için önemli. Tanıdığımız bir insanı veya her zaman gördüğümüz bir insanı karşıdan selam verdiğinizde sadece sesinden tanıyıp kendisini tanıyamamak. Yani göremediğim için bu benim hayatımdaki sosyal ilişkileri de etkiliyor. (...) Mesela, (...) işyerinde uzatılan bir kâğıdı okuyamamak, bir form olur veya bir yerde bir dilekçe yazmak gerektiğinde o yazıyı okuyamamak gibi sorunlar yaşıyoruz. Kitap okuyamamak, işte bilgisayar kullanamamak ve bunlar bitmeyen bir şey. (...) (G2)

(...) Beş yıldır ağır bir hastalık geçiriyorum. Mesela, evde kendi ihtiyaçlarımı şu an göremiyorum. Bu benim için ayrı bir sıkıntı. Dışarı çıkmak istesem, tek başıma çıkamıyorum. Benim için o da ayrı bir sıkıntı. (O3)

Bunun yanında zihinsel engelin düzeyi eğer bireyin kendi kendine yetebilmesinde engel teşkil edecek düzeyde değilse toplumsal katılımın mümkün olduğu dile getirilmiştir.

(...) İşte kategori olarak ayırdığım zaman engellilerde, engelli deyince sınıflar var ya hepsinde. Mesela, benim kızımın toplumda hiçbir sorunu yok ama bir değişik rahatsızlığı olan, sürekli bağırarak, agresif olan, hani psikolojik sorunları olan onları tabii ki toplumun içine sokamıyorsun. Bir sürü zorluklar yaşıyorlar ama daha mental, daha böyle elle tutulabilir olan rahatsızlıklar, toplum içinde çok rahat hareket edebilir yani. Kendine kendi yetebilen bir engelli bireyse, zaten toplumdan herhangi bir engel olacak durum yoktur. (...) (Z2)

Yaşanılan sorunlar için bir başkasından destek/yardım alma durumu bireylerin kendi kendine yetememesinin bir göstergesi olabilirken bir yandan da sosyal destek mekanizmalarının varlığının göstergesi olabilmektedir.

Hiçbir şeyi göremediğim için her zaman bir kişinin yardımına muhtaç oluyorum. Yani benim bu engelimden dolayı yaşamım çok zor oluyor ama hayat mücadelesi yaşıyorum yani. Bir bardak çayı dahi alıp bardağa kendim dökemiyorum. Ailem bakıyor. Annem, yeğenim var bakıyor. (...) Sağ olsunlar, onlar ilgileniyor. Evde annem benimle daha çok ilgileniyor. Çayımı koyar, yemeğimi önüme koyar. Kahvaltımı önüme koyuyor. Çamaşırımı annem yıkıyor. (...) İşte gezmeye çıktığımda veya yabancı bir yere gittiğimde düşebiliyorum. Bir yere gittiğimde, mutlaka birisinin yardımı gerekiyor. Dışarı çıktığımda müşkül duruma düşüyorum ama evin içinde olmaya alıştım. Devamlı olduğum, alıştığım yer olduğu için evde zahmet çekmiyorum. (...) Yeğenim benimle çok ilgilenir. Bir yere gideceğim zaman, yeğenimin arabası var beni götürüp getiriyor. (...) (G4)

(...) Kendim bir başıma dışarı gidemiyorum. (...) Arkadaşlarımla dışarı çıkıp bulduğum zaman yanlarına giderken de ailem götürüp getiriyor. Yani kendi başıma kapıdan dışarı hiç çıkamıyorum. (S3)

Bir diğer tema **ebeveynlerin gelecek endişesidir**. Yıldız ve Özgedey'in (2018: 102) engelli ile bakımını üstlenen aile bireylerinin akrabalık ve komşuluk ilişkilerini tespit eden araştırmasında anneler başta olmak üzere engelli bireyden çok bakımını üstlenen aile bireylerinin de yaşantılarının zorlaştığı ifade edilmektedir. Bakımı üstlenen aile üyesi hayata dair meşguliyetlerini engelli bireye göre belirlemektedir. Dolayısıyla "engeller" sadece engelli bireyler için değil aynı zamanda engelli bireylerin bakımı üstlenen aile üyeleri için de bir dezavantaja sebep olabilmektedir.

Çocuklarına bakmakla yükümlü aile üyesinin bir engele sahip olduğu düşünüldüğünde bu dezavantaj derinleşebilmektedir. Ebeveynlerin kendi varlıklarının yokluğunda çocuklarına ne olacaklarına ilişkin düşünceleri ve beklentileri psikolojik açıdan baskı ve endişe yaratabilmektedir. Bu baskı ve endişenin temel sebepleri arasında ise engel durumunun çocukları için yapacakları işleri engellediğine olan inanç yer almaktadır.

(...) Elbette, görme engelim benim yaşantımı zorlaştırıyor. Ancak ben kendimden ziyade çocuğumu düşünüyorum. Benim sıkıntım ve endişem, oğluma bir şey olması. Kas erimesi hastalığı var. Yedi senedir de çocuğum solunum cihazına bağlı olarak yaşıyor. Görme engelim olmasa, belki ona daha fazla faydam olabilirdi. (G3)

(...) Düşündüğüm tek şey çocuklar. Kendim için bir şey düşünmüyorum. Ben zaten bugün varım. Belki yarın yokum. (S3)

(...) Çalışabilsem, kimseye muhtaç olmayacağım. Çocuklarıma belki daha iyi gelecek hazırlayacağım. Yarın bir gün evlenecekler. (...) Oğlum var. Hiçbir birikimim yok. Onu da düşünüyorum. Nasıl evlendireceğim? (...) Yastığa kafamı koyuyorum. Akşam on ikide yatıyorum. İki saat uyuyamıyorum. (...) Sürekli düşünüyorum zaten beyin kanaması geçirmem bundan kaynaklı. Sıkıntıdan, bunalımdan oldu. (...) (S3)

Ebeveynlerin engellilikle başa çıkma stratejileri sosyal destek ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Engelli çocuğa sahip olmak ailelere ciddi sorumluluklar getirmektedir. Bu sorumlulukların paylaşımı ise yakın çevreden alınan sosyal destekle mümkün olmaktadır.

(Çetin, 2018: 140). Yakın çevreden bu desteğin alınmaması ise ebeveynlerin gelecekte çocuklarına destek sunacak ve yanında olacak kişilerin var olmayacağına ilişkin bir algıyı yaşamalarına neden olmaktadır. Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynler çevreden aldığı desteğin çocuklarının bakımının üstlenilmesinde ve hayatını idame ettirmesinde önemli olduğunu ama çevrenin böyle bir yaklaşım göstermemesinden kaynaklı olarak endişe yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

(...) Akrabalarımıza da bizden sonra diyoruz siz oğlumuza bakıcılık yapın, annelik, babalık yapın. Mümkün değil. Devletin şefkatli kollarına teslim edeceğiz oğlumuzu. Var mı başka çaresi? Yani bizden sonrası için devletin şefkatli kollarına teslim edeceğim diye düşünüyorum. (Z6)

Yakın çevrenin maddi açıdan desteklenmesi ise çocuklarının bakımının üstlenilmesinde teşvik edici olabileceği düşünülmektedir.

Yarın öbür gün aile anne, baba vefat ettiği zaman, geride kaldığı zaman biz onun derdindeyiz şimdi. Kim bakacak? Benim oğlum var, kızım var, severler, bakarlar ayrı ama olmayanlar var. Ancak maddi gücü elinde olursa, sırf maddiyatından dolayı ona yardım edecek insan olur. (...) Bir emekliliği, bir geliri olsa mesela abisi der ki ben bacımı kimseye bırakmam. Bacım benle kalsın. En azından evin gelirine de katkısı olmuş olur. Kendi ve şahsi giderlerini karşılamış olur. Hem de kaldığı yere destek olmuş olur. (Z2)

İfade etme/iletişim sorunları, özellikle zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynler tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca bu sorunların yaşanmasında engelli durumunun/düzeyinin etkili olduğu ve tecrübelerle bu iletişimin zaman içerisinde sağlandığı vurgulanmıştır.

Kendini ifade etmeye çalışıyor. Çoğu kişi anlayamıyor. Bir on beş gün oğlumla kim dursa onun dilini çözer. Baba bile bazen evde anlayamıyor. Ne diyor diye bana soruyor. Baba çalıştığı için sürekli, onunla değil ya. Ben bile farklı bir şey anlattığı zaman bazı kelimeleri bir saat, iki saat anlamaya çalışıyorum bazen. (Z1)

(...) Kendilerini ifade edemeyişinden dolayı zihinseller özellikle tabii ki o kişisel bir sorun kendiyile alakalı. Birçok şeyi isteyemiyor, talep edemiyor ya da biz anlayamıyoruz konuşamadıklarından dolayı. Ancak biz tecrübelerimizle yıllardır işte gözün hareketiyle ne bileyim şimdi anlıyorsun ne ihtiyacı olduğunu. (Z5)

Bunun dışında görme engelli bir ebeveyn ise kendisinin, ailesinin ve çocuğunun yaşamış olduğu farklı engellerin ifade etme/iletişim sorunları yaşattığını belirtmiştir.

(...) Doktorların artık çocuğunuz konuşamayacak demesi çok ağır gelmişti. Bir görme engelli baba olarak göz teması kuramadığım için konuşamayan bir evladınla nasıl diyalog kuracaksın. (...) Gerçekten çok zordu. Annem için de zordu, kardeşim için de, onlar da görme engelli. (G3)

Elbette iletişim sorunları sadece engelli bireyler ile ebeveynler arasında yaşanmamaktadır. Çevrenin engelli bireyle kurmuş olduğu diyalogun durumu engelli bireyin hâletiruhiyesini etkileyebilmektedir. Bu sorunun çözümünde ise çevrenin engelli bir bireyle nasıl iletişim kuracağını bilmesi ve buna dikkat etmesi gereği açıktır.

(...) Çocuğumun ruh haline göre ben hareket ediyorum. Çevreyi de ona bir şey yapacakları zaman ona göre uyarıyorum. Bunu bunu yapma, bu şekilde davranırsan iyi tepki alırsın şeklinde söylüyorum. Yoksa sinirleniyor ve agresifleşiyor diye çevremi uyarıyorum. O şekilde çünkü bunlar hep sevgi istiyor. Yumuşak konuşmak gerekiyor. Asla sesinin tonu bile değişmeyecek. Ben el hareketi bile, parmak hareketi bile yapamam. Çevre bunlara dikkat etmediği için sorun yaşıyoruz. (Z6)

Bir diğer tema **özgüven kaybı**dır. Aile, okul, arkadaş grubu gibi yakın çevrenin varlığı çocukların sosyal süreçlere katılımını ve girişimcilik düzeyini belirlemektedir. Aile sürecin ana aktörü olmakla birlikte aile içerisindeki etkileşimin düzeyi, çocukların girişimci olup

olmasını belirleyebilmektedir. Aileler çocuklarına özgüven kazandırarak bir girişimci olmasını sağlayabilir veya aksi durumda bağımlı bir bireye dönüştürebilir (Şahin, 2011: 131). Bazı katılımcılar engelli bireylerin özgüven kaybetmesinde veya kazanmasında ailelerin çocuklarını yetiştirmedeki tutumlarının etkili olduğunu belirtmektedir. Ailelerin çocuklarına ilişkin korumacı bir yaklaşım göstermesi bireylerin özgüven kazanımlarını etkilemekle birlikte toplumsal katılımı da belirleyebilmektedir.

(...) İş ailede bitiyor yani aile bir bakıma engel olduğu için aslında toplumla engelli birey arasındaki denge sağlanamıyor. Mesela, engelli bir yere gidecek, aman oğlum gitme, işte düşersin. Zaten işte ayağın sakat, kolun yok işte, şudur budur, gitme düşersin şöyle bir şey olur. Böyle bir şey olur deyip çocuğunu engelleyen ailelerde var. (...) (O5)

(...) Aynı hastalık da aynı rahatsızlık da olup evden çıkarılmayan çocuklarımız var. Biz bir aileyle karşılaştık böyle. Çocuğun elinden tutmuşlar, onla beraber, çocuk onlarsız hiçbir şey yapamıyor. Öz güveni vermemişler çocuğa. (Z2)

Ailenin engelli bireylerin özgüven kazanmasında etkili olduğuna ilişkin örnekler ise bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu bağlamda ailelerin çocuklarına ilişkin güveni ve çabası özgüven kazanımında fırsat yaratmaktadır.

Çocuğum okula gideceği zaman Elmalık yolunda, servisi kaçırdı minibüse bindirdik o zaman. Tabii şoföre de tembihledik, hemen hocayı da aradık. Dedik çocuğum minibüsle geliyor, onu orada karşılayın. Böylece öz güven aşıladık çocuğa. Ondan sonra ne oldu, üç dört gün sonra çocuğum servisleri kaçırıp minibüsle gitmeye başladı, özellikle. Ama o aile çocuk yapamaz diyor. Yapacaksınız dedik yani. O nedenle herkes aynı cesaretle olamıyor. Aman çocuğumuz bizziz olamaz. Ona öz güveni vermek lazım. Ver takip et, takip et ardı sıra yani anlatabiliyor muyum? Bizim yaptığımız gibi mesela yolla arabayla, ara öğretmenini alsın minibüsten. İki defa yaparsın, üçüncü de kendisi gider. Benim çocuk minibüsle her yere gider gelir. Aynı zihinsel engelle sahip arkadaşları gidemiyor. Çünkü o öz güven verilmemiş anlatabiliyor muyum? Hâlbuki veriyorsan, bizim çocuklar yapar yani. (Z2)

Biz ona engelli gibi hiç davranmadık. Al bırak yapamaz diye bir olay yok. (...) Ben bilirim, ben yaparım, ben biliyorum. Yani hep bu şekilde davrandık. Mesela, lokantaya gittiysem götürdüm ki oturma kesinlikle şu yirmi senedir kesinlikle oturamıyor. Biz onu yastıklarla şekillendiriyorduk ve sandalyede oturuyordu. (...) (Z7)

Bir engelli bireyin yaşamış olduğu özgüven kaybı olumsuz modeller/örnekler teşkil ederek diğer engelli bireylerin özgüvenini de etkileyebilmektedir. Bu bağlamda sürekli olarak yardıma ihtiyacı olan ve yardım bekleyen bir anlayışla hareket edilmesine yol açabilmektedir.

Bizim engelli bireyleri, bir kere birey olma kimliği kazanamamışlar. Toplum sosyolojisi ile ilintili bir olay aslında. Sürü mantığıyla hareket ediyorlar. Sadaka kültürüne alıştırmışlar. Sürekli yardım edilmesini bekliyorlar. Bundan dolayı, bir şeyleri başarmaya ve kazanmaya ilişkin müthiş özgüven kaybı var. (...) (S5)

Engelli bireylerin öz-yeterliliklerini ve özgüvenlerini arttırmak engelli olan ve olmayan üzerine toplumun inşa etmiş olduğu kimliği ve algısını değiştirebilir. Örneğin; fiziksel engelli bir birey belirli duyuşsal organın yokluğu üzerinden ve engelli olmayan bir kişinin yürüme kabiliyetine kıyasla engelli olarak kabul edilir. Benzer şekilde görme engelli bir birey görme organının yokluğu üzerinden ve engelli olmayan bir kişinin görme kabiliyetine kıyasla engelli olarak kabul edilir. Bu noktada toplum, -birey vücudun hangi parçasından yoksun olursa olsun-, olan ve olmayan üzerinden engelliliğe ilişkin bir düşünce geliştirir. Bu düşünceler bireylere ilişkin yoksunluklar/eksikler/kusurlar üzerine inşa edildiğinde ise engelli bireyler kendi becerilerini geliştirme için daha az fırsata sahip olmakta, benlik

saygısını azaltmakta ve gerçek becerilerini görünür kılmakta zorlanmaktadır (Mishra, 2019: 278-279).

Yaşanılan sorunlar ve dezavantaj yaratabilecek unsurlar düşünüldüğünde ve özellikle öz bakımı için sürekli olarak bir başkasına ihtiyaç duyan engelli bireyler söz konusu olduğunda ailelerin topyekûn özveri göstermesi ve sürece dâhil olması gereklidir. Katılımcılardan elde edilen bilgilere bakıldığında sürecin çoğunlukla anneler tarafından yürütülmesi, annelerin kendilerine zaman ayıramamasına ve herhangi bir özel işini yerine getirememesine sebep olabilmektedir. Dolayısıyla **babaların sürece katılmaması** veya sadece maddi sorunlarla ilgilenmesi sorunların çözümünü de yavaşlatmakla birlikte ailedeki yükün paylaşımını da güçleştirmektedir.

(...) Mesela, zihinsel engelli çocuğu olup yani başında beklemesi gereken aileler var. Çocuklarının bir saniye bile yanından ayrılmaması gereken aileler var ve bu aile derken o çocuğa bakan genellikle babalar değil, anneler oluyor ve bu annelerin kendilerine ayıracak bir dakika bile zamanı olmuyor. Kendilerinin bir özeli olmuyor. (...) Mesela, bir saatine, iki saatine bir yere çocuklarına bırakıp da annenin kendi özel işini halledebilecek imkânı ve zamanı olmuyor. (...) Babalar, genellikle sadece para getirince bütün yükü üstlendiklerini sanıyorlar. Yaşadığım kazadan sonra gözümü kaybettiğimde en çok benimle annem ilgileniyordu. Tüm her şeye o koşturuyordu. (G1)

(...) Babaların da sürece dahil olmaması da engelli bireyi sıkıntıya sokuyor. Yani daha çok annenin üzerinde dönüyor. Engelli birey ya da annesi üzerinde dönüyor. Oysa, Türkiye'de biliyorsunuz, sorunun çözüm noktasında en etkili isimler babalardır. Lobi çalışmasını da baba yapar, siyasetin içinde baba olur, esnaftır baba, memurdur baba. Yani genel itibariyle babalar sürece dâhil olmadığından çözüm politikası yavaşlıyor. (S4)

Annelerin bu durumdan kaynaklı olarak sahip olduğu yükü kısmen de olsa hafifleten aracı kurumun ise dernek olduğu ifade edilmektedir. Annelerin çocuklarını kendi işlerini halledene kadar derneğe bırakması, kendilerine zaman ayırabilmesine ve özel işlerini halledebilmelerine olanak sağlamaktadır.

(...) Derneğe gittiğimde çocuklarla karşılaşıyorum. Anneler kendi işlerini halletmeye gittiklerinde dernekteki diğer annelere çocuklarını bırakıyorlar. Baktığında annelere bir nebze de olsa nefes sağlıyor. (G5)

Katılımcıların bu konudaki görüşleri irdelendiğinde zihinsel engelli çocuğu olan bir baba, çocuğunun vakit geçirebileceği ortamları ve aktiviteleri yeterli bulmadığını ifade etmiştir.

Ben bir engelli babası olarak bu çocuğun bir şeyler öğrenmesini istiyorum. Eksik çünkü. (...) Onun vakit geçirebileceği, kendisini yorabileceği, enerji harcayabileceği şeylerin olması gerekiyor. Aktiviteler olsa da yeterli değil. (...) (Z3)

Babaların sürece katılmaması sorunu hem anneye hem de çocuğa dezavantaj yaratabilecek bir durum iken babaların sürece katılmamasının temel sebebi kendilerinin çocuklarına bir şey katamayacağına olan inançları mıdır? O halde dernekte vb. ortamlarda sunulan aktivitelerin varlığı babaların sürece katılımını engellemekte midir? Bu noktada hangi aktivite veya çalışma olursa olsun annelerin ve babaların bu sürece katılması yükün ortak paylaşımını mümkün kılabilir.

Bir başka tema **örgütlenmeme ve bencilliktir**. Sosyal ihtiyaçlardan ziyade bireysel ihtiyaçların ön planda tutulması sorunlara karşı kolektif bir biçimde hareket edilmesini engellemektedir. Bu durum sorunlara hak temelli yaklaşılmaktan ziyade ihtiyaç temelli yaklaşılmamasına sebep olmaktadır.

Önemli bir sorun ise iyi örgütlenememek. Yani kendi dertlerinden başka diğer dertleri çok önemseyememek. Bir olup çözüm politikası üretememek ve ses getirememek. Bundan dolayı da ciddi sıkıntı yaşıyoruz yani. (...) Örgütlenmeler var ama örgütlenmelere sahip çıkamıyorlar. Daha çok bireysel ihtiyaçları ön planda tutuyorlar. Toplumsal ihtiyacı ön planda tutup onun peşinde daha çok koşturmuyorlar. Benim şu derdim var, benim bu ihtiyacım var, benim şuyum var, benim boyum var üzerinden hareket ediliyor. Mesela, bir yere gitmek istiyorum. Araca ihtiyacım var deniliyor ama ulaşım hakkı üzerine odaklanılmıyor. Neden bu ihtiyaç çözülüyor deyip şikâyet ediyor ya da başkasının da bir araca ihtiyacı olduğunda çözüm politikası niye bulunamıyor diyor. Kendi sorunu çözüldü mü olay bitmiştir ve konu kapanmıştır. Bizden ziyade bireysellik daha ön planda. (S4)

Örgütlenme sorunu düşünüldüğünde benciliğin varoluşu ebeveynlerin sürece katılımını ve sorumluluk almasını da etkileyebilmektedir. Bu bağlamda babaların sürece katılmaması örgütlenme durumunu da etkilemektedir. Çünkü annelerin sürekli olarak evde çocuğuyla ilgilenmesi ve babaların bu sürecin dışında kalması annelerin kendilerine vakit ayıramamasının yanında ortak sorumluluk almayı gerektirebilecek aktivitelere katılımını da güçleştirmektedir.

(...) Bu işin içerisinde ebeveynlerin olması lazım. Çünkü en iyi sıkıntıyı bilen kişiler ebeveynler. Derneğe zaman ayırabilecek ama evdeki çocuğuna olan ilgisini kısımdan yani onu ihmal etmeden. Yani evdekileri suistimal etmeden derneğe hizmet verebilecek ebeveynlerin olmasında fayda var. Niye sorunu en iyi yaşayan, en iyi bilen insanlar onlar. Bir yere gidildiği zaman dernek yöneticisi arkadaşlarımız sağ olsunlar, özveriyle çalışıyorlar, ediyorlar ama benim bildiğimi, yaşadığımı, yaşadıklarımı onlar yaşamıyorlar. Bazı şeyleri anlatmak da zorlanıyorlar ama ben orada ebeveyn olarak tamamlıyorum. Bundan dolayı ebeveynlere ihtiyacımız var. (...) (Z5)

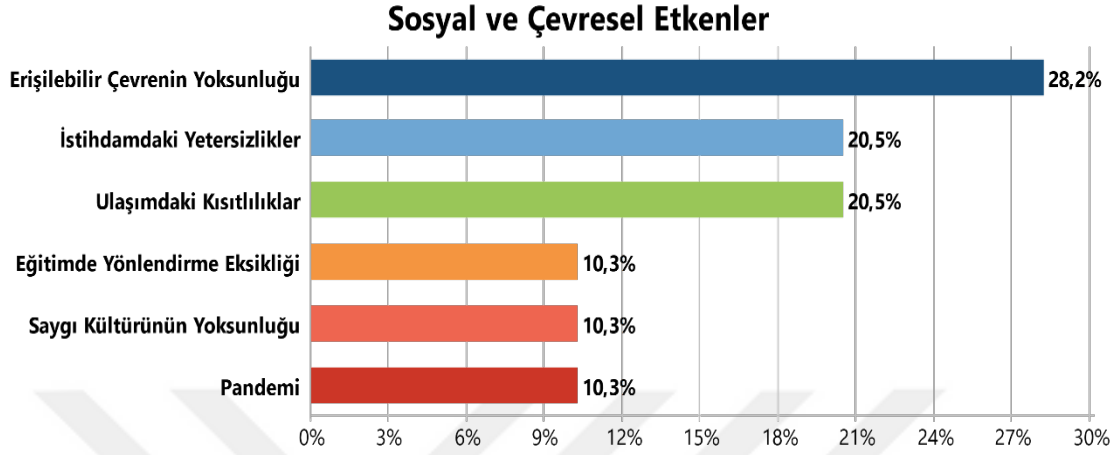
3.2.1.2. Sosyal ve Çevresel Etkenler

Sosyal hizmet sorunların birey ile çevresi arasındaki bio-psiko-sosyal etkileşime dayalı olarak ortaya çıktığını kabul eder. İnsan davranışlarının fiziksel ve sosyal çevre ile ilişkili olması bireylerin yaşamış olduğu sorunların çözümünde çevresel faktörlerin de dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Sosyal hizmet çevresel etkenlere bağlı olarak bireylerin yaşamış olduğu sorunlara odaklanarak bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan tam bir iyilik hallerini sağlamaya çalışır. Bireylerin tekrar sosyal işlevselliklerini kazanabilmeleri için çoğunlukla bireyi çevreleyen olumsuzluklara dair sistemlerde değişimi amaçlar (Yolcuoğlu, 2014a: 35-36). Bu noktada engelli bireyleri dezavantajlı kılan sosyal ve çevresel etkenler düşünüldüğünde sorunların işlevsel bir şekilde çözümü için bu toplumsal değişimin gerekli olduğu görülmektedir.

Sosyal sermaye bireylere sosyal destek kaynakları sunarak toplumsal değişimi mümkün kılmaktadır. Bireyler iyilik hallerini ve sosyal işlevselliklerini aldıkları destek ile şekillendirmektedir. Ayrıca bu destek kaynakları bireylerin sosyal ve çevresel yönden kurdukları ilişkilerin akışını da belirlemektedir. Engelli bireylerin sosyal ve çevresel noktada yaşamış olduğu dezavantajların keşfedilmesi ise bir yandan olumsuz bir ilişki akışını gösterirken bir yandan da sosyal hizmet müdahalelerinin gerekli olduğu sorun alanlarının belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Nihayetinde çözüm üretilmesi gereken alanların belirlenmesi ve bu alanlara ilişkin çözümlerin planlanması ve uygulanması engelli bireylerin toplumla bütünleşme sorunlarına da çare olmaktadır.

Engelli bireyleri dezavantajlı kılan sosyal ve çevresel etkenlere ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler 6 alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 4’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

Grafik 4. Sosyal ve Çevresel Etkenlere İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

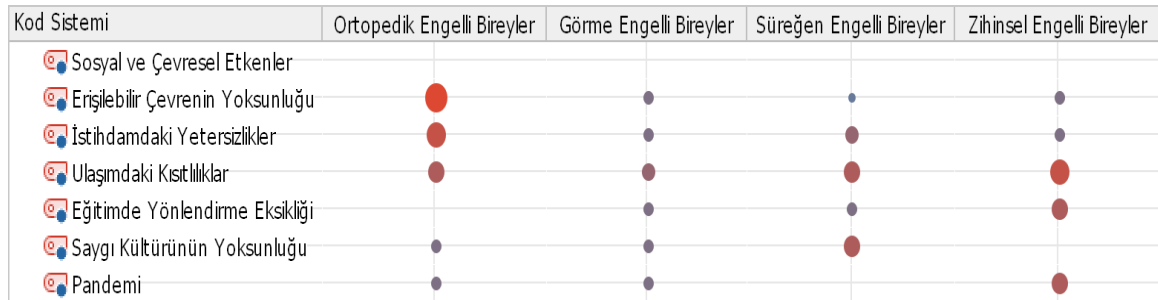

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %28,2 ile “erişilebilir çevrenin yoksunluğu” alt kodunda görülmektedir. %20,5 ile “istihdamdaki yetersizlikler” ve “ulaşımdaki kısıtlılıklar” alt kodları ise eşit sıklıkta bulunmaktadır. Bununla birlikte “eğitimde yönlendirme eksikliği”, “saygı kültürünün yoksunluğu” ve “pandemi” alt kodlarının sıklığı da %10,3 ile eşit görülmektedir.

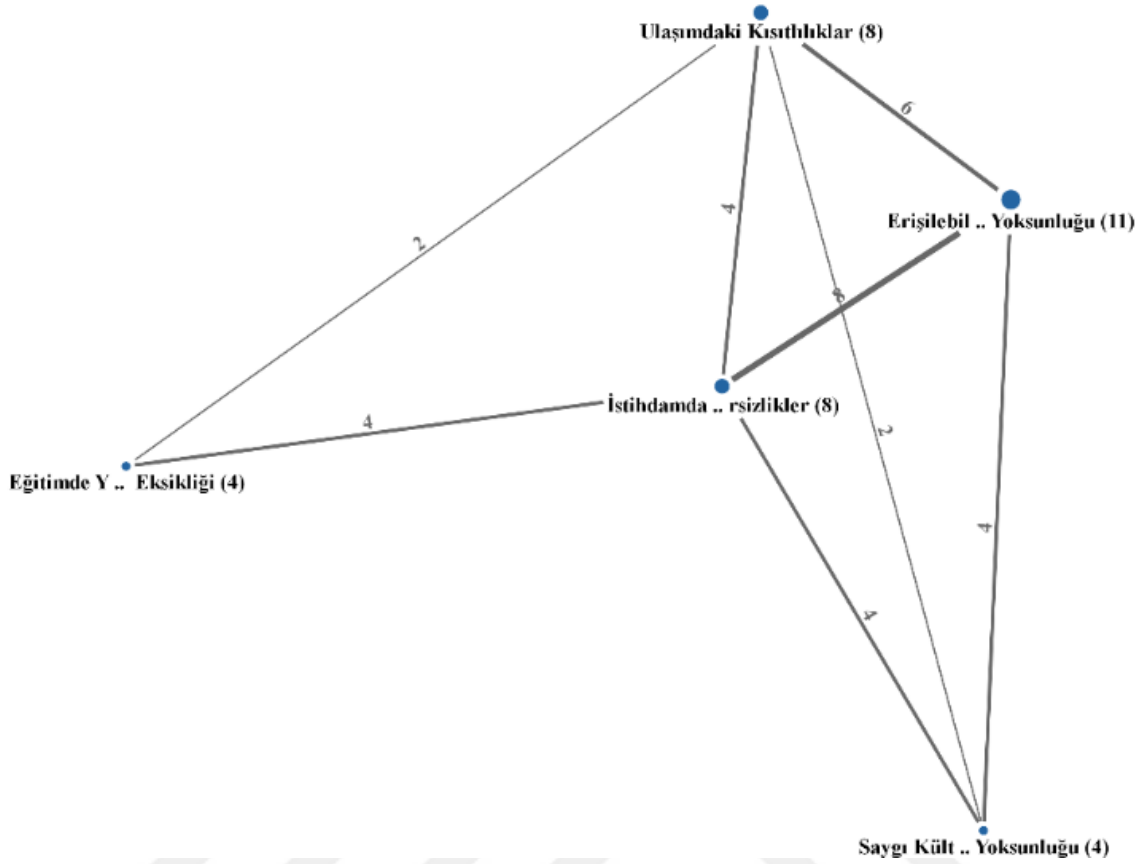
Engelli bireyleri dezavantajlı kılan sosyal ve çevresel etkenlere ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 5) bakıldığında ise ortopedik engelli bireylerde *erişilebilir çevrenin yoksunluğu*, *istihdamdaki yetersizlikler* ve *ulaşımdaki kısıtlılıklar* alt kodları ve zihinsel engelli bireylerde *ulaşımdaki kısıtlılıklar*, *eğitimde yönlendirme eksikliği* ve *pandemi* alt kodları yoğun olarak görülmektedir. Bunun yanında görme engelli bireylerde ise *tüm alt kodların hemen hemen eşit yoğunluğa sahip olduğu* görülmektedir.

Grafik 5. Sosyal ve Çevresel Etkenlere Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 11. Sosyal ve Çevresel Etkenlere İlişkin Kodların Yakınlık Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal ve çevresel etkenlere ilişkin kodlar arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak amacıyla yakınlık analizi yapılmıştır. Bu analizin çıktıları Şekil 11’de verilmiştir. Buna göre “istihdamdaki yetersizlikler” ve “erişilebilir çevrenin yoksunluğu” kodlarının diğer kodlarla kesiştiği noktalar bulunmaktadır. “istihdamdaki yetersizlikler” kodu, “erişilebilir çevrenin yoksunluğu” (sayı:8), “saygı kültürünün yoksunluğu” (sayı:4), “ulaşımdaki kısıtlılıklar” (sayı:4) ve “eğitimde yönlendirme eksikliği” (sayı:4) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. “Erişilebilir çevrenin yoksunluğu” kodu ise “istihdamdaki yetersizlikler” (sayı:8), “ulaşımdaki kısıtlılıklar” (sayı:6) ve “saygı kültürünün yoksunluğu” (sayı:4) olmak üzere üç kod ile yakınlığı bulunmaktadır. Bu kodların ilişkileri ise katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda aşağıda ele alınacaktır.

Kodlardan birisi **erişilebilir çevrenin yoksunluğu**dur. Engelli bireylerin erişebilir sosyal çevreye sahip olmasını ve aynı zamanda toplumsal katılımını mümkün kılan altı boyutun olduğu ifade edilebilir: 1) Birey olarak kabul edilmek/tanınmak, 2) Aile, arkadaşlar ve tanıdıklarla sosyal ilişkiler kurmak, 3) Toplumsal aktivitelere katılmak ve erişebilmek, 4) Uygun barınma alanına sahip olmak, 5) İstihdam ve destekleyici sosyal fırsatlara sahip olmak ve 6) Bireylerin kendi becerilerini geliştirmesinde resmi ve gayri resmi uygun desteğin olması (Hall, 2009:166-167). Erişilebilir çevre bireyin kabul edilme süreciyle başlayıp çeşitli alanlarda erişimlere/fırsatlara/desteklere sahip olmayı içermektedir. Engelli bireylerin ise bu olanaklara sahip olmaması dezavantaj yaşamalarına sebep olabilmektedir.

Erişilebilir sosyal çevrenin varlığı engelli bireylerin yaşantılarını kolaylaştırmaktadır. Kolaylaştırdığı bir alan ise ulaşım'dır. Katılımcıların da ifade ettiği üzere sadece ulaşım imkânlarının olması yeterli değildir. Ulaşım araçlarının, gidilen ve varılan yerlerin de engelli bireyler için erişilebilir olmasının gerekli olduğu belirtilmektedir.

(...) Arabalara bineceksin. Mesela, İstanbul'da daha önceleri asansörler yoktu. Türkiye'de yoktu zaten. İstanbul'da sonradan yaygınlaştı. Metrolarda, metrobüslerde, tramvaylarda asansörler yoktu. Tramvaylar uygun değildi. Gemilerde iç hatlarda uygun değildi, vesaire vesaire. Onlar yapılmamıştı. (O1)

Bazı kaldırımlar engelliler için uygun değil. Bir yerden bir yere gitmesi zor oluyor. Ben bastonla yürüyorum ama fazla ayakta duramıyorum. En fazla duracağım on dakikadır yani. Yürüdüğüm yollarda uygun olmayınca çok çabuk yoruluyorum. (...) (O2)

(...) Şehirdeki bazı kaldırımlar engelli bireyler için uygun değil. (O3)

(...) Biz hani erişilebilirlik konusunda çok sorun yaşıyoruz. Araba konusunda, alışveriş merkezlerinde tuvaletler konusunda. Ben bayan olduğum için bayanlardaki engelli tuvaletine götürüyorum. Bayanlarda erkek olduğu için kabul etmeme durumu da olabiliyor. Burada ne işiniz var diyenler de olabiliyor. Erkek ya da bayanın ayrı olması gerekiyor ya da bir tuvalet olsun erkek de bayan da girebilsin. Sorunlarımız erişilebilirlik. Her yere girip çıkamıyoruz. (Z1)

Elbette erişilebilirlik konusunda yerel ve genel olarak yapılan çalışmalar var olsa da uygulamada yaşanan temel sıkıntıların varlığı katılımcılar tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

Hiç yürüyemeyenler de şöyle sıkıntı yaşayabiliyor. Sürekli arabalar, onların geçiş yerlerine park ediliyor. Görme engelliler için özellikle sarı şeritli yollar bir direğe çıkıyor. Yani yapılış amacı güzel ama uygulanışında sıkıntı var. (G1)

(...) Yerel yönetimler de dâhil kimler sorumluysa engellilerin erişilebilir bir çevre edinmesi için hizmet sunmalı. Mesela, Yalova'da sahile engelli plajı. Oraya engelli vatandaş nasıl inecek. Orada minibüs mü duruyor. Tamamen göstermelik şeyler. (G3)

(...) Özellikle zihinsel engelli çocuğu olan aileler için çocuğunu bir yerden bir yere götürmek sıkıntı oluyor. Toplu ulaşım araçlarının engelliler için erişilebilir kılınması gerekiyor. Buna ilişkin çalışmalar yapılıyor ama çoğu zaman yeterli olmuyor. (Z5)

(...) Bankalarda rampalar yok. Bir bankaya gittim geçen ama seyyar rampa koydular. Onunla tehlikeli biraz bastırmak zorunda kalıyor. Güvenlik uğraşıyor, uğraşmasını istemiyorum. Ben de direk çıkıp oraya girmek istiyorum. Bu da benim çok doğal hakkım. Yalova'da ben bundan çok mustaribim. Bankaların hiçbirinde rampa yok. (...) Ben bankada çalışan kişiye dedim ki neden buraya bir rampa yapmayı düşünmediniz. Rampamız var dedi. Ancak rampanız var da çok tehlikeli dedim. (...) İşte öyle yaparsak yolu kapatır dedi. Yandan yap dedim. Yandan bir rampa yapsa düzelecek. Biz niye düşünemedik. Bana böyle dedi ama bu çalışan, bununla müdürün ilgilenmesi gerek. (...) (O1)

Erişilebilir ortamlar engelli bireylerin yaşantılarını kolaylaştıracak şekilde dizayn edilmektedir. Ancak bu ortamlara ilişkin bilincin var olmaması engelli bireylerin yine erişilebilir hizmetler almamasına sebep olabilmektedir.

İstanbul'da bir mağazada engelli kabin yapmışlar. Ben şimdi kıyafeti alıyorum kabine gidip deneyeceğim. İçini bir açıyorum, içi askılıklarla dolu. Hadi onları çıkarttırmaya uğraşıyorum. Bazen kızarak tepki veriyorum. Bazen de şey diyorum. İlgili müdürünüz kim çağırın. Ben bunu yaşamak zorunda değilim. Burası bana yapıldıysa falan diye tepki veriyorum. Kabine araba girmediği için bazen işte mağazada çalışan bayana burada dur diyorum. Arkama geç, orada deneyeyim hemen çıkartayım diyorum. Problem olabiliyor yani bunlar. (...) (O1)

Erişilebilir uygulamaların ve hizmetlerin sunulmasının temel amaçları arasında engelli bireyin bir başka kişiye ihtiyaç duymadan istediği gibi özgürce hareket edebilmesini

sağlamak yer almaktadır. “(...) Ben derneğe, çocukla beraber geliyorum. Minibüslerde tabii inmesi ve binmesi sorun. Sorun çünkü adama rica ediyorum, abi kaldırıma yaklaşır mısın diye binemiyorum ki ayağımda kemik olmadığı için baskı da veremiyorum ve diğer ayağıma yükleniyorum. Bu da zor oluyor. (...)” (S3), “Plajda denize sıfır girebilmek için engellilere uygun işte tahtalar koyuyorlar ama girdiğinizde çıkmak için bir kişiye ihtiyaç oluyor. (...) Annem çıkaramaz beni. (...) İki tane beyefendiye rica etmek zorunda kalıyorsun. Bir yandan o kişilere kendini elletmek istemiyorsun ama mecbur kalıyorsun. (...)” (O1). Ancak katılımcıların dile getirdiği bu hususlar düşünüldüğünde erişilebilir olarak planlanan hizmet ve programlara yine bir kişinin yardımıyla erişmek bu amacın kapsamı dışına çıkmasına sebep olabilmektedir. Bununla birlikte evlerin ve binaların iç ve dış yapısının engelli bireye uygun olmaması da gündelik işlerin görülmesinde ve temel bakımın sağlanmasında bir başka kişinin yardımını zaruri kılmaktadır:

Öncelikle tekerlekli sandalyedeysen zaten bir kere evden başlıyor bu problemler. Evin bile (...) bina yapısı olarak sana uygun olması gerekiyor. Ben İstanbul'daydım. Giriş üstünde birinci katta oturuyordum. (...) Ev bana uygun değildi. Annemin, abimin sırtında inip çıkıyordum ben eve. Depremden kirada kaldığımız ev hasar alınca annemin memleketi Yalova'ya geldik. (...) Tekerlekli sandalyedeki insanların İstanbul'daki asansörlü binaları kullanması, birincisi çok zor olan bir şey. 2500 liradan başlayan bir kirası var. İkincisi de asansörün olduğu halde bina dışında beş basamak var. Orayı nasıl geçeceksin. Rampası yok ve çok komik bir şekilde küçük bir bebek arabası kadar rampa yapmış adam ama çıkılması inilmesi mümkün değil. (...) Her tekerlekli sandalyedeki insanın hayatındaki sorunlar bunlar. Yalova'da baktım. Şimdi asansörlü bir evde oturuyorum tabii ki 2500 TL kira verene kadar 1000 TL kira veriyorum. Allah'tan bir akrabamın evi. Yeni bir bina. Beş senelik bir bina ama tabii yine problem var. Problem bitmiyor. Neden banyoları küçük, banyo yapmak için tekerlekli sandalye koyamıyorsun. Maalesef yerde banyo yapmak zorunda kalıyorum. Lavaboya giremiyorsun, tekerlekli sandalye için çok küçük. Dış fırçalayamıyorsun. Annen önüne getiriyor. Asansöre biniyorum. Asansöre enine geniş yapılmış ve boyuna geniş yapılmamış. Tekerlekli sandalyedeki paletleri çıkartıp da girmek zorunda kalıyorum. Yukarı çıkınca yeniden takıyorum. Bina giriş yeri uygundu ama kaldırım uygun değildi. Orada bir basamak var. (...) (O1)

“Erişilebilir çevrenin yoksunluğu” kodunun “istihdamdaki yetersizlikler”, “ulaşımdaki kısıtlılıklar” ve “saygı kültürünün yoksunluğu” kodları ile temas kurmaktadır. Erişilebilir çevre her ne kadar hayatın çoğu alanı için bir yere sahip olsa da istihdam ve ulaşım alanlarındaki boyutu engelli bireyler için yadsınamayacak derecede önemlidir. Aynı zamanda engelli bireylerin istihdamının sağlanması sorunları tamamen çözmektedir. İşyerinin mekân ve ulaşım noktasında erişilebilir olması gereklidir. “Saygı kültürünün yoksunluğu” kodunun diğer kodlar ile kesişmesinin temel sebebi ise özellikle erişilebilir olmayan ve kısıtlılık yaratan durumlara ilişkin çevrenin engelli bireylere yardımcı olmaması, ötekileştirmesi gibi olumsuz geri dönüşleri yapmasından kaynaklıdır.

Bir diğer kod **istihdam yetersizlikleridir**. Engellilik karmaşık bir olgudur. Tıbbi bir sorundan ziyade sosyal bir sorundur. Çünkü engelliliğin getirdiği kısıtlamalar engelli bireyin yaşamını, ailesini ve makro düzeyde toplumu etkileyebilmektedir. Bu kısıtlamalara ilişkin çözümler ise bir ülkenin sosyo-ekonomik gelişimine ilişkin bir gösterge olmaktadır. Sosyo-ekonomik gelişime ilişkin göstergelerden biri ise istihdamdır (Pankova vd., 2020: 203-204).

Engelli bireylerin istihdamı bir başkasının maddi desteğine/yardıma ihtiyacı duymadan kendi kendine yetebilmesini sağlamaktadır. “Eğer ben iş bulamazsam, çocuklarıma nasıl bakacağım. Ben şimdi engelli maaşıyla geçinen bir insanım.” (S3), “(...) Ben hayatta bugüne kadar hiçbir husus için kimseden dilenmedim, dilenmem de çünkü ayıp bir şey.

Neden ben el açayım. Allaha çok şükür ben pazara çıktığım da her şeyimi de kazanıyorum. Ne aşırıyım ne şaşırıyım. Rızkımı kazanayım yeter. (...) (O4)” katılımcıların da dile getirdiği gibi çalışabilecek durumda olan engelliler için bağımlı pasif birey konumundan bağımsız aktif birey konumuna geçişlerinde ve güçlü yönlerin motive edilmesinde istihdam olanaklarının varlığı ihtiyaç duyulan bir araç olmaktadır. Bununla birlikte ekonomik açıdan bağımsız aktif bireylerin varlığı makro düzeyde sosyo-ekonomik gelişime de fayda sağlamaktadır.

Katılımcıların istihdam noktasında yaşadığı sorunlara bakıldığında ilk olarak meslek/alan seçimi noktasında ve engelli bireyler için ayrılan istihdam kotasında sorun yaşandığı görülmektedir.

(...) Ben bir belediye başkanına gittim. Ben dedim iş istiyorum sizden. (...) Belediyemde yedi tane işte memur engelli çalışanın var dedi. Sen de bana bir psikolog ol, bir doktor ol, bir mimar ol yani öyle gel dedi. (...) RAM açılıyordu orada benim evime de yakın. Bana orada bir iş verin. Masa başı çalışayım yani dedim. Sen ne yapacaksın ki orada dedi bana. Böyle bir cevapla karşılaştım. Yani iş noktasında yardımlar olmuyor maalesef. (...) (O1)

İş imkânlarımız olmadığı için zorluklar çekiyoruz. (O2)

Engelliler, iş imkânları konusunda sorun yaşıyor. İsteddiği işte çalışmıyor. Çalıştığı işi zor buluyor. (...) (O4)

(...) Mesela, herhangi bir mesleği istesek de seçemiyorsun. Görme engellisin, asker olmak istiyorsun veya polis olmak istiyorsun ama olamıyorsun. Mesleki olarak zorluk yaşatacak noktalar olabilir ama her mesleğin kolları var. Çalışma alanları engelliler için erişilebilir kılınsa istediği meslekte çalışabilir veya en azından bir şans verilir veya denenebilir. (G1)

Bir katılımcı ise engelli bireylerin çalışabilirlik noktasında aldığı raporların bireylerin yapabileceği uygun işler olmasına rağmen çalışmasını engelleyebildiğini ifade etmiştir.

“Bir arkadaş bana dün mesaj attı. (...) Raporunda çalışamaz yazmışlar, doktor yazıyor bunu. Neye göre çalışamaz. Bitti, kapatmış defteri. Niye çalışabiliyor. Maşallah akli başında, yürüyebiliyor ve gider bir masa başı çalışır. Bir pazarlama yapar. Çağrı merkezinde çalışır. Yani sınıflandırmaya kalkarsam, ben ona elli tane iş bulurum. (...) (S4)”

Bununla birlikte özellikle zorunlu tutulmayıp tercihe bırakılan işlerde işverenlerin kendi çıkar ve kazançlarını düşünmelerinden ve liyakate önem vermemekten kaynaklı sorunlar yaşanabilmektedir.

(...) İŞKUR’a gidiyorsun, seni gönderiyor. İşveren, "Biz seni daha sonra ararız." tarzında şeyler yapıyor. Mesela, bir arkadaşım iki ay boyunca gitmiş belediyede çalışmış ama sonrasında herhangi bir sebep olmadan çıkarmışlar. (...) İşverenler biraz daha kendi çıkarlarını düşünüyorlar ne yazık ki. (O3)

(...) Mesela, iş konusunda gidiyorum. Ya ben engelliyim. Devletin vermiş olduğu bir kanun var. Ben gidiyorum ve iş bulamıyorum. (...) Engelliyiz ama illa yine torpil gerekiyor. (...) Ben kaç defa iş bulmak için başvurdum ama yok. (S3)

Maddi yükün sadece baba tarafından karşılanması, diğer birçok görev ve sorumluluğun ise anne tarafından sağlanması annelerin dışarıdaki hayatını kısıtlı hale getirmektedir. Annelerin bir işte çalışabilmesi ve dolayısıyla kendi ekonomik özgürlüğünü elde edebilmesi de bu kısıtlılıkların arasında yer almaktadır.

(...) Engelli bireylerin sorunları büyük. Maddi yanları da büyük. Her türlü ihtiyaçları var. Anne çalışmıyor. Hayatını mecbur çocuğuyla geçiriyor. Evde bir çalışan var. Bizim gibiler çalışmıyor. (Z1)

“İstihdamdaki yetersizlikler” kodunun “erişilebilir çevrenin yoksunluğu”, “saygı kültürünün yoksunluğu”, “ulaşımdaki kısıtlılıklar” ve “eğitimde yönlendirme eksikliği” kodları ile kesişmesinin temel odağını istihdamın sağladığı erişme/ulaşma, saygınlık kazanma gibi toplumsal çıktılar oluşturmaktadır. Bir bakıma istihdam sosyal açıdan engelli bireyin kendi kendine yetebildiğini topluma gösterebildiği bir zemin sağlamaktadır. “Eğitimde yönlendirme eksikliği” kodunun kesişmesinin temel sebebi ise bireylerin becerilerini göstermesi ve kendini geliştirmesi için uygun eğitimi almasında ve dolayısıyla yeterli/yeteneği olduğu alanlarda istihdamının sağlanmasında doğru yönlendirmenin gerekliliğidir.

Ulaşımda yaşanan kısıtlılıklar da bir diğer koddur ki engelli bireyleri ve ailelerini çözmesi gereken başka engellere yönlendirebilmektedir. Ancak bu sorunların çözümü yerel ve kamusal mekanizmaların iş birliği ile mümkün olduğu için engelli bireylerin bu kısıtlılıklara ilişkin mücadeleleri sonuçsuz kalabilmektedir. Bununla birlikte bu konuda atılacak adımların zaman dilimi içinde sürekli olarak ertelenmesi süreci yavaşlatmaktadır.

Ben bir engelli babası olarak elimden gelen her şeyi yapmaya çalışıyorum ama yetemediğim yerler oluyor. Şu yola geçen sene doğalgaz geldi. Yolların tamamı bozuldu. Biz evde üç engelliyiz. Eşim hasta. Belediye başkanına, dernek başkanına fotoğraf attım. Dernek başkanı, ilgili yerlerle görüştü. Yerel gazeteyle görüştüm. Muhtarla görüştüm. İl özel idaresiyle görüştüm. Muhtara başvur diyor. Muhtara diyorum. Muhtar, kaç tane dilekçe gönderdim diyor. Annemin ayağı kaç kere burkuldu. Dayımın iki tane torunu ortopedik engelli. Akülü arabasını bırakıp kucaklarında eve taşıyorlar. Yani engellerle yaşamak bir yana başka engellerle de uğraşmak zorunda kalıyoruz. (G3)

Diyorlar ki minibüslerde böyle düzenlemeler olacakmış. Ondan sonra ne yapılıyor. 6 ay müsaade verdim. 1 yıl müsaade verdim. Şöyle müsaade verdim. Bir bakıyorsun halen düzenlemeler gerçekleşmemiş. (Z4)

Öte yandan engelli bireylerin karşılaşmış olduğu ulaşım sorunlarının başında toplu taşıma araçları gelmektedir. Engelliler için erişilebilir olan toplu taşıma araçlarının az oluşu, erişilebilir olmayan araçların ise engelli bireyler tarafından kullanımının zor olması ve insanların bu konuda yardımcı olmayışı katılımcılar tarafından aktarılmıştır.

(...) Yalova'da belediye arabaları çok olsa belediye arabalarına bedava biniyorum. Bunda sıkıntı yok ama belediye aracı çok yok. İki, üç tane var. Bu da ki zaten iki saatten iki saate geliyor. Mesela, benim acele bir yere görüşmeye gitmem gerekiyor. Beni iki saat belettikten sonra ne anlamı var ki. (S3)

(...) Ben en fazla ulaşım sıkıntısı çekiyorum. Minibüse binemiyorum. Minibüse bindiğim zaman, kimse ne yer veriyor ne bir şey yapıyor. Ayakta duramıyorsun. (O2)

(...) Ortopedik engellilerin sıkıntısı çok oluyor. Bu işte yaya yollarına araçlarını getirip tam engellinin geçeceği yere park ediyorlar. Vatandaş da gidemiyor engelli de. (Z2)

(...) Biz dizlerimizin arasında minibüslere çıkamıyoruz da. Engelli, tekerlekli sandalyedeki engelli, bir görme engelli nasıl çıkabilir? İnceğim zaman basamağını açmıyor veya basamağı bozuk. Ben orada inemiyorum ve o dengemi sağlayamıyorum da engelli bekliyor ki ona göre bir minibüs geçecek de ona binip de gidecek. (Z4)

Ben dernekten Çiftlikköy'e bile oğlumla yürüyorum. Arabaya binmekten ziyade benim için yürümek en kolay ulaşım. Basamaklı minibüslere bindirmek mümkün değil hani. Kaldırma indirmem mümkün değil. Eskisi gibi değilim. Rampalı arabaları beklerken de zaman geçiyor. Belki acil işim var. Bu durumda, beklersem geç gidiyorum ve yetişemiyorum. Araba belki bir saatte bir geliyor. Zaten ben bir saatte yürüyerek varıyorum. (Z1)

Toplu taşıma araçlarında yaşanan bu sorunlar aynı zamanda engelli bireylerin bir yere ulaşımında bir başka kişinin yardımını/desteğini almaya mecbur tutmaktadır.

(...) Dernekle engelli aracı için konuştum. Sağ olsunlar, (...) yardımcı oldular. (...) Bu araç olduğu zaman, çocukları sürekli yanımda getirmek zorunda kalmayacağım. Okul var, çocuklarımın geleceğiyle oynayamam ki. Şimdi minibüse binerken benim yardıma ihtiyacım var, inip binemiyorum. Sağ olsunlar, işte böyle bir şey yaptık. Bakalım araç olursa, ulaşımım rahat olacak. (S3)

Ulaşım sorunlarının sebep olduğu bir dezavantaj da kamusal hizmetlere erişimin engellenebilmesidir. Yeterli ve uygun ulaşım imkânının olmaması engelli bireylerin kamusal hizmet alanlarından yararlanmasını da güçleştirebilmektedir. Özellikle sağlık hizmetlerinden yararlanma noktasında yaşanan ulaşım sorunları katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

(...) Birinde baya bir saate yakın minibüsü bekledim. Hastanede oğlumun randevusu vardı. Baktım gelen yok. Taksi tuttum gittim. Yoksa aldığımız randevuya geç kalacaktık. (Z1)

(...) Eğer evde daha aktif olayım dersin, sağlığını daha yüksek derecede tutmak gerekiyor. Fizik tedavi dışında başka da bir şey yok. (...) Bir rehabilitasyon merkezine gideceğim. Birincisi, akülü arabayla gidiyorum. O şarjı doldurmak zorundayım. (...) Onunla gidiyorum diyelim. Gittim, yağmur yağıyor. Mesela, kar yağdığını düşün, üstünün ıslandığını düşün. Bir de ev ile arasında üç kilometre olduğunu düşünün. Git gel ne kadar bir zorluk olduğunu bilebiliyor musunuz yani. Üşütüyorsun bir yandan, bir yandan ıslanıyorsun. Ertesi gün o fizik tedaviye gitmeye halin kalmıyor. (...) Mesela, Yalova'da şunu çok iyi fark ettim. Evlerde işte mimarlıkta çok güzel engelli rampalı binalar yapılıyor. O yönden çok sevindim, çok güzel. (...) O yönden çok rahat ve güzel (...) ama Yalova'da ulaşım çok problem. (O1)

Bir başka kod olan **eğimde yönlendirme eksikliği** ya da hiç yapılmaması, engelli bireylerin alması gereken ya da almak isteği eğitimin de geri plana atılmasına ve dolayısıyla çıktı olarak aslında sağlanması beklenen güçlendirme, başarıma ve toplumda iyi bir noktaya gelme düşüncesine zarar veren bir boyuta taşımaktadır. Bununla birlikte engelli bireylerin belirli bir noktaya kadar eğitim alabileceği algısı toplum tarafından atfedilen stereotiplerle ilişkilidir. Bu algı aynı zamanda engelli bireylerin ve ailelerinin doğru yönlendirilmesini de etkilemektedir.

Eğitmenler de engellilerin eğitiminin belirli bir noktaya kadar olacağı düşüncesi hâkim. Mesleki eğitimde de var bu, özel eğitimde de var. Bu engelli, yani alabileceği zaten belli, çok da uğraşmaya gerek yok mantığı çok fazla var. (...) Toplum, bu düşüncüyü verdiği için belirli bir yere kadar gelip bırakıyor. Toplumun biçmiş olduğum bir eğitim aslında bu. (...) Bizde eksik olan şeylerden bir tanesi, şimdi erken tanıyı çözdük ama erken tanının peşinde ne var, doğru yönlendirme olması lazım. Erken tanı ve tedaviyi yapıyor, tamam. Sağlık açısından hadi bunu çözdük diyelim ama bunun peşinden aile savruluyor, yönlendirilmiyor, şekil aldırılmıyor. Engellinin kendi kendine bir noktaya gelmesi bekleniyor. Zaten, yaşadığı bir zorluk var. Bir psikolojik çöküntü var ama onun peşine de biz diyoruz ki sen kendi kendine gel. Engelli kendi kendine gelmeye çalışırken ve üstüne aile uğraşırken, bunu eğitim mekanizmasının en üst seviyeye taşınması gerekiyor. Yani şu an Türkiye'nin neresine gidersen git, çok da örnekleri vardır. Mesela, Yalova'dan örnek verelim. 300 engelli eğitim öğretimin içinde ise zihinsel engellilerde lise düzeyinde mezun olan işte okuma yazmayı öğrenmişse öğrenmiştir. Mesleki eğitimde hiçbir şey öğrenmemiştir. Diğer işte ortopedik, görme, işitme, süregen olanlarda da akademik düzeyde ya da mesleki anlamda düzeyde eğitim kurumları ile değil de kendi yeteneği ile bir noktaya geldiyse gelmiştir. Kendi becerisi ve azmiyle ya da yeteneği varsa, bir yere gelmiştir. (S4)

Engeller biraz özgürlüklerimizi, hedeflerimizi, istediklerimizi de kısıtlıyor. Bir şeyleri başarabiliyorsun belki biraz eksik, belki biraz yarım, belki tam başarıyorsun ama bu tamamen şans ile ilgili bir şey olmuş oluyor. Yönlendirme eksikliği var. Kendi başına mücadele ediyorsun. Hayatta daha iyi yerlere gelmek istiyorsun. Mesela, eğitim kısıtlılığı yaşıyorsun. Belirli bir yere kadar bu eğitimi alabilirsin ya da her istediğin alanda eğitim alamazsın gibi bir anlayış çıkıyor karşımıza. (G1)

Bu bağlamda engelli bireylerin ve ailelerinin yaşadığı sorunlara ilişkin başta eğitim olmak üzere doğru yönlendirmenin eksikliği onları kendi başlarına mücadeleye itebilmekte ve kendi gayretleriyle sorunlarını çözmeye/bir yere gelmeye çalışmaktadır ve bunu başaran engellilerin sayısının ise az oluşu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

(...) Eğitim, bir çocuğun hayatına dokunup etkileyebiliyor ve güzelleştirilebiliyor gerçekten. Yani istenince çok şeyler oluyor ama çoğu insan pes ediyor. Ben özel eğitimcilerin de pes ettiklerini gördüm. Biz bu çocukla başa çıkamıyoruz diyorlar. Ya özel eğitimcisin sen ve ben oğlum için sadece söylemiyorum. (...) Görevin bu. Yani bir şekilde onun yüreğine kalbine ineceksin. Onu becereceksin, mesleğin bu ama maalesef bu gayreti gösterebilen çok az eğitimci var. Engelli bireyler kendi başına bir yerlere gelmeye çalışıyor bu sebeple. (Z1)

Öte yandan yine algı ve yaklaşımlarla ilgili olarak özel eğitimcilerin bilhassa zihinsel engelli çocuklar için gerekli gayreti ve hassasiyeti göstermemesi çocukların eğitim sürecini sekteye uğratabilmektedir. Katılımcılar tarafından çok az eğitimcinin bu gayreti ve hassasiyeti gösterdiği ifade edilmiştir. Buna ilişkin başarılı bir örnek ise bir katılımcı tarafından dile getirilmiştir:

(...) İlk defa ben oğlumla alakalı derneğin haricinde de bir koroda yer alması için çok uğraşıyordum (...) ama ulaşamamıştım o yıl. Sonra bir koro hocamız oğlumu keşfetti. Bana bazı sorular sordu ve çocuğunuzu değerlendirmek istiyorum dedi. Bir özel eğitimci gibi yaklaştı. Bunu hiç unutmuyorum. Çalışma yerinde çocuğumla çok ilgilendi. Ondan sonra bir ay boyunca uğraştı ve sahneye çıkarttı. Yani bir normal müzik öğretmeniydi. Özel eğitimci değildi ama sağlıklı bireylerin oluşturduğu bir kora da özel çocuk olarak benim çocuğumun tek olmasını sağlamıştı. 2014'ten beri sahneye çıktı. Solo türkü söyledi. Koromuz onu sahiplenmiştir. Bu konuda o hocamız sahiplenmiştir. İşte o zaman sahneye çıktığında hayalimizdi. Konser bittiğinde, hocam ben size sarılacağım dedim. Bizim hayalimizi siz gerçekleştirdiniz dedim. Evet, dernek içinde arkadaşlarla çok şeyler yapıyordu ama bir de böyle bir ortamda da olması ve bu ortamın sağlanması işte beklediğimiz buydu yani. Hep engellilerle aynı yerde olmasın. Tabii ki dernek bizim okulumuz gibi burasının yeri ayrı ama normal toplumun içinde de demek olunabiliyormuş. Önyargıyla yaklaşmadı hocam. Acaba rezil olur muyuz? Ondan sonra sahnede ne yapar düşünmeden ben değerlendirmek istiyorum dedi ve oğlum o koroya çok şeyler kazandırdı. Seyirci olarak kapasitesini arttırdı. Mesela, o çalışma yerinde böyle asma kat vardı. Oğlumun da o tür korkuları vardır. Yani yükseklik korkusu da var. Bir de hani çıkarken duvara kafamı çarpacağım diye korkuyordu. Bir saat o hocamız oğlumu o kata çıkartabilmek için terler boşalttırdı. Bir başkası olsaydı. Ben okullardaki özel eğitimcilerden de geçtim. Diyecekti ki bana olmuyor. Bakın bu kadar uğraştım çıkartamıyorum. Çalıştırma yerimiz de yok. Başka çıkmıyor derdi. (...) O uğraşı verdik. Oraya bir defa çıkarttı. Sonrakilerde o istekle çıktı ve bir ay ona hiç bilmediği bir türküyü çalıştırdı çıktı. O büyük bir başarıydı yani. (...) (Z4)

Engelli bireylere dernek nezdinde sağlanan katkılar düşünüldüğünde eğitim bu katkılardan sadece birini oluşturmaktadır. Verilen bu örnekten de hareketle engelli bireyleri temsil eden dernek gibi ortamların dışında engellilerin kendini temsil edebilmesi, topluma katılabilmesi ve bunu gösterebilmesi açısından yeni ortamlara ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla eğitim alanındaki doğru yönlendirmeler bir yandan yaşanabilecek dezavantajları engellerken bir yandan da engelli bireylerin toplumsal katılım için fırsat yaratmaktadır. Konunun başında da ifade edildiği üzere atfedilen algıların çözümü için de toplumda görünür olabilmek gerekmektedir. Bu örnekler bir bakıma engellilerin toplumdaki görünürlüğünü arttırmak için bir kaynak sağlamaktadır.

Bir diğer kod da **saygı kültürünün yoksunluğu**dur. Engelli bireyler üzerinden karakterize edilen standartlar (basmakalıp yargılar), bir yandan engelli bireylerin yaşadığı temel sorunları ifade ederken bir yandan da ötekileştirebilmektedir. Örneğin; engelliler daha düşük sosyal

hareketlilik göstermekte, çok geç evlenmekte ve ailelerine/akrabalarına sık bağlı olmaktadır denildiğinde yaşanan kısıtlılıklar ifade edilmektedir. Örneğin; engelli bir çocuğun engelli ebeveynlerden doğma olasılığı yüksektir denildiğinde ise bir ötekileştirmenin varlığı görülmektedir (Pankova vd., 2020: 204-205). Toplumda saygı kültürünün varlığı bireylerin bir arada yaşadığının farkında oluşunu ve bireysel kimliklere karşı verilen saygıyı nitelendirmektedir. Basmakalıp yargılar hangi boyutta görülüyorsa görülsün, toplumdaki saygı kültürünün oluşumuna bir yandan zarar verirken bir yandan da engelli bireyleri çevreye ilişkin duyarsızlaştırabilmektedir.

Çevreyi pek çok ölçü alan bir insan değilim. Duyduklarımı hiç kayda almıyorum. Kendi adıma konuşayım. (...) Millet ne demiş şeklinde hayata bakmıyorum. (...) Yani etrafın ne söylediği benim yaşantımı belirlemede bir ölçü değil. Mesela, "Bırak şu körü." gibi cümleler duysam da onu Allah'ın takdirine bırakıyorum. (...) (G2)

Öte yandan duyarsızlaşma bireylerin kendilerini pasif hissetmesine ve toplumda geri plana atmasına sebep olabilmektedir. Olumsuz örnekler/tecrübeler bu durumu pekiştirmektedir.

(...) Engelliler, engel durumundan dolayı biraz da kendini pasif hissediyor. Benim şu an gözlemlediğim kadarıyla, engelli bireyler bu sebepten dolayı yani engellerinden dolayı sosyalleşmeyi biraz daha geri plana atıyorlar ve insanlarla kaynaşamıyorlar. Bir bakıma, sosyalleşmeyi ikinci plana atıyorlar. Bunun da nedeni aslında engel durumundan dolayı toplumdan çekinmeleri. Mesela, çocukluğumdan beri okuldaki arkadaşlarımdan bana davranışlarını göz önünde bulundurduğumda diyorum ki ben bu insanlarla uğraşmaktansa biraz daha geri çekileyim. Onları kendi haline bırakayım diyorum. (O3)

Mesela, dün ışıklardan derneğe geleceğim. Işıklarda bir yaya geçinde bekliyorum. (...) Araba geliyor ve yol vermiyor. Ben engelliyim. (...) Mesela, biz de Allah'ın yarattığı bir kuluz. Biz böyle olmayı biz istemedik. Cenabı Allah böyle gördü, böyle oldu ama dediğim gibi yani değer fazla verilmiyor. Benim izlenimlerim böyle. Değer ben görmüyorum. Tabii iyi insanlarda var ama bana göre çoğunlukla değer vermeyen daha çok. (S3)

Ne sağlıklı insanların engellilere saygısı var, ne de engellilerin hayata karışmak gibi dertleri var. Saygı kültürünün olmaması, engellinin topluma katılımını da etkiliyor. Derneğe gelirken minibüste ayakta geldim. Bu bir somut örnek değil mi? (...) (S5)

Pandemi de bir kod olarak karşımıza çıkmıştır. Koronavirüs hastalığı (COVID-19), başta sağlık olmak üzere hayatın birçok alanına tesir ederek dünya genelinde tüm nüfus grubunu etkileyen bir pandemi ortamına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu hastalığın tüm nüfus grubu için dezavantaj ve risk yaratarak hayatları olumsuz etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak engelli bireylerin bu nüfus grubu içerisinde ayrıca düşünülmesi gerekir. Engelli bireylerin bireysel ve sosyal açıdan toplumda birçok alanda dezavantaj yaşadığı düşünüldüğünde bu hastalık yeni bir dezavantaj alanını ortaya çıkarmıştır.

Katılımcıların dernek içi ve dernek dışı bir çok aktivitesinin pandemi ortamından kaynaklı olarak ertelenmesi sosyal destek, sosyal dayanışma, sosyalleşme gibi birçok sosyal çıktının alınmasının da ertelenmesine sebebiyet vermiştir.

(...) Pandemiye dolayı maalesef her şeye ara verildi. Katılabilsen yeni arkadaşlarla tanışabileceğim. Tam benim de şansına işte maalesef. (O1)

Hayatımız, dernek ev arasında hep koşuşturmacadan ibaret. (...) Ancak pandemiye dolayı derneğin sunduğu aktivitelere katılımımız güçleşti. (Z1)

Genelde Covid'den önce sürekli bir araya geliyorduk. Hastalıktan dolayı bir araya gelmemiz zor oluyor. (Z2)

Sağlıklı olabilmek ve hastalıkları tedavi edebilmek için sosyal faktörlerin varlığı birçok araştırmada yer bulmuştur. Bunlardan biri de 1981’de California Ruh Sağlığı Servisi’nin (Department of Mental Health) “Arkadaşlar iyi ilaç olabilir” (Friends can be good medicine) kampanyasıdır. Binlerce ajans ve topluluk temsilcileri televizyon ve radyo spotlarıyla arkadaşlık ve sağlık konusunda bilgilendirme yapmıştır (Minkler, 1986: 33). Sosyal sağlık bağlamında yapılan benzeri çalışmalar, sosyal ilişkilerinin sürdürülmesinde bir aracı kurum olan dernekler için de bir dayanak olmuştur. Dernekler sundukları aktivitelerle bireylere sosyal ve psikolojik açıdan destek sağlayarak bir sosyal ilişki ağı oluşturmaktadır. Bu sosyal ilişki ağının neticesinde sosyal sağlık korunabilmektedir. Pandemi ortamında ise bireylerin bu destekten mahrum kalması, daha önce yaşadığı sağlık sorunlarını tekrar yaşamasına neden olmuştur.

Eğlencelere katıldık. Dışarı gittik. Doğum günlerine katıldık. (...) Dernekte çok iyi vakit geçiriyorduk. (...) Sadece cumartesi, pazar kapalıydı. Dernekteki arkadaşlarla sosyal faaliyetlere katılmak, bana çok iyi gelmişti. (...) Pandemiden dolayı sekiz aydan beri yapılmıyor. Dernekteki bu aktivitelere katıldığım zaman ilacı unutmuştum ama tekrar depresyona girdim. Dernek benim için bir ilaç gibi geliyordu. (...) (G4)

3.2.2. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlar

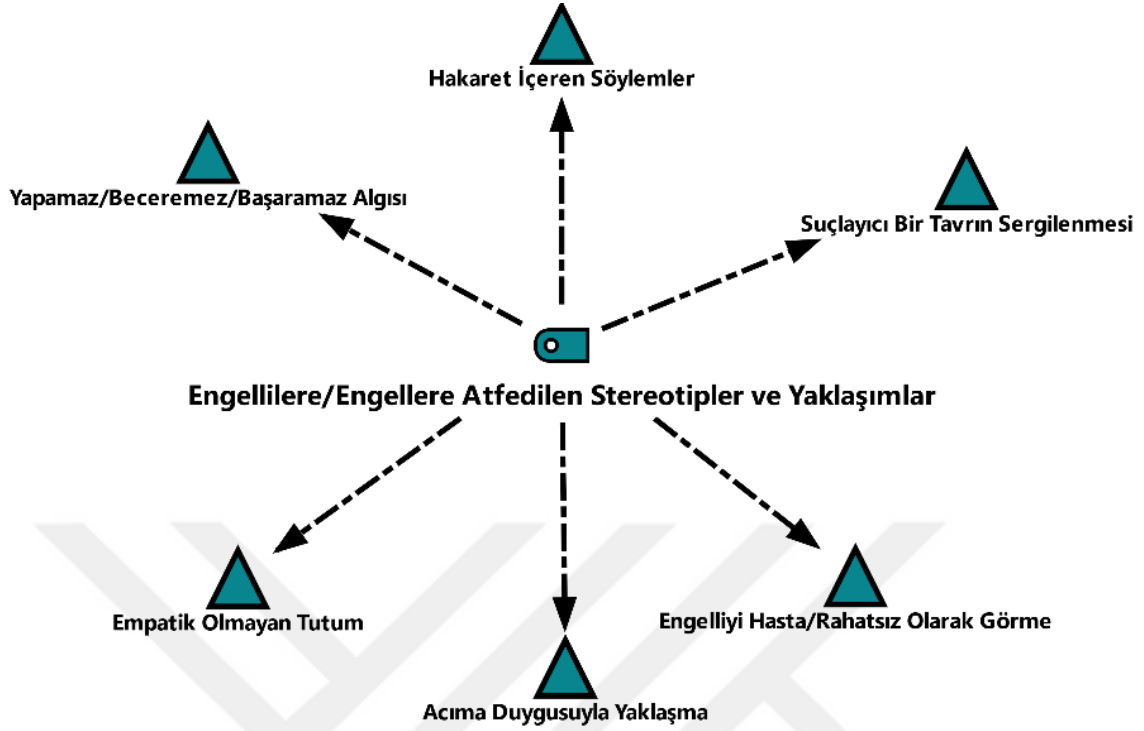
Baskı karşıtı uygulama toplumdaki güçlü grupların “olumsuz kalıp yargılar yaratarak” diğer grupların katılımcı vatandaşlıktan ve sosyal adaletten mahrum bırakılmasına ilişkin yaşanan ayrımcılıkla ve baskı yaratan etkileri ile mücadele etmeye odaklanmaktadır. Sosyal hizmet ise ayrımcılık ve baskı ile mücadelede sosyal ve kültürel duyarlılığı veya yetkinliği temel almaktadır. Baskı karşıtı uygulama bireylere kendi yaşamlarına dair engelleri/baskıları ortadan kaldırarak onları karar süreçlerine dâhil etmeyi amaçlamaktadır. Bu baskı unsurlarının belirlenebilmesi için sosyal ilişkilere dair deneyimlere bakılması gerekmektedir (Payne, 2020: 483-484, 506). Bu bağlamda deneyimlerde yola çıkarak engellilere/engellere atfedilen stereotiplerin engelli bireylerin yaşantılarını nasıl etkilediğine bakılmıştır.

Atfedilen stereotipler, toplumda ortak anlayış ve değerlerin zarar görmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu durum genelde dezavantajlı grupların özelde engelli bireylerin doğrudan yaşantısını etkileyerek toplumsal açıdan güvenini zedelemektedir. Sosyal sermayenin varlığı bu güvenin varlığını toplum nezdinde delillendirmektedir.

Hem bu güvenin sağlanmasında hem de engelli bireylere veya engellere atfedilen stereotiplerle mücadelede baskı karşıtı yaklaşım geliştirebilmek için gerekli kaynak nedir? Sosyal sermaye bireyleri, grupları ve toplulukları ortak anlayış ve değerlerle birbirine bağlamaktadır. Dolayısıyla toplumsal farkındalığın ve ortak saygının geliştirilebilmesi için sosyal sermayeye ihtiyaç vardır. Özellikle sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel veya sosyo-politik vb. açılardan farklılığa sahip bireylere veya gruplara ilişkin geliştirilen saygı kültürünün varlığı toplumsal bağları ve sosyal sermayeyi güçlendirmektedir.

Toplumsal bağlar ise ortak iletişimi ve etkileşimleri içeren ağlar aracılığıyla kurulmaktadır. Sosyal sermayenin stokları olarak ifade edilen bu ağlara engelli bireylerin dahiliyeti de toplumla bütünleşmelerini kolaylaştırmaktadır. Atfedilen stereotipler ise bu bağlara zarar vererek bireylerin toplumla iletişim ve etkileşim kurmasını engellemektedir.

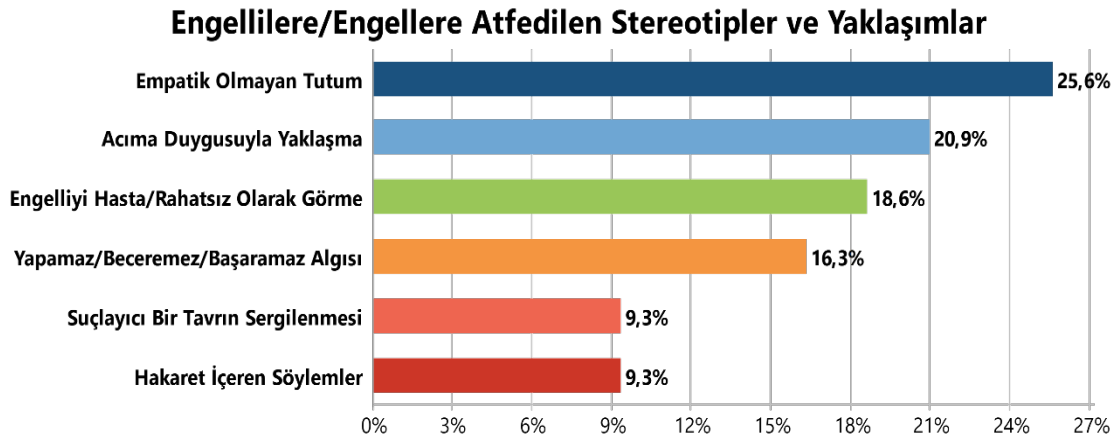
Şekil 12. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlara Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Engellilere/engellere atfedilen stereotipler ve yaklaşımlara ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler altı alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 6’da belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

Grafik 6. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlara İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklıklar %25,6 ile “empatik olmayan tutum” ve %20,9 ile “acıma duygusuyla yaklaşma” alt kodlarında görülmektedir. En düşük sıklıklar ise %9,3 ile eşit oranda olmak üzere “suçlayıcı bir tavrın sergilenmesi” ve “hakaret içeren söylemler” alt kodlarında bulunmaktadır.

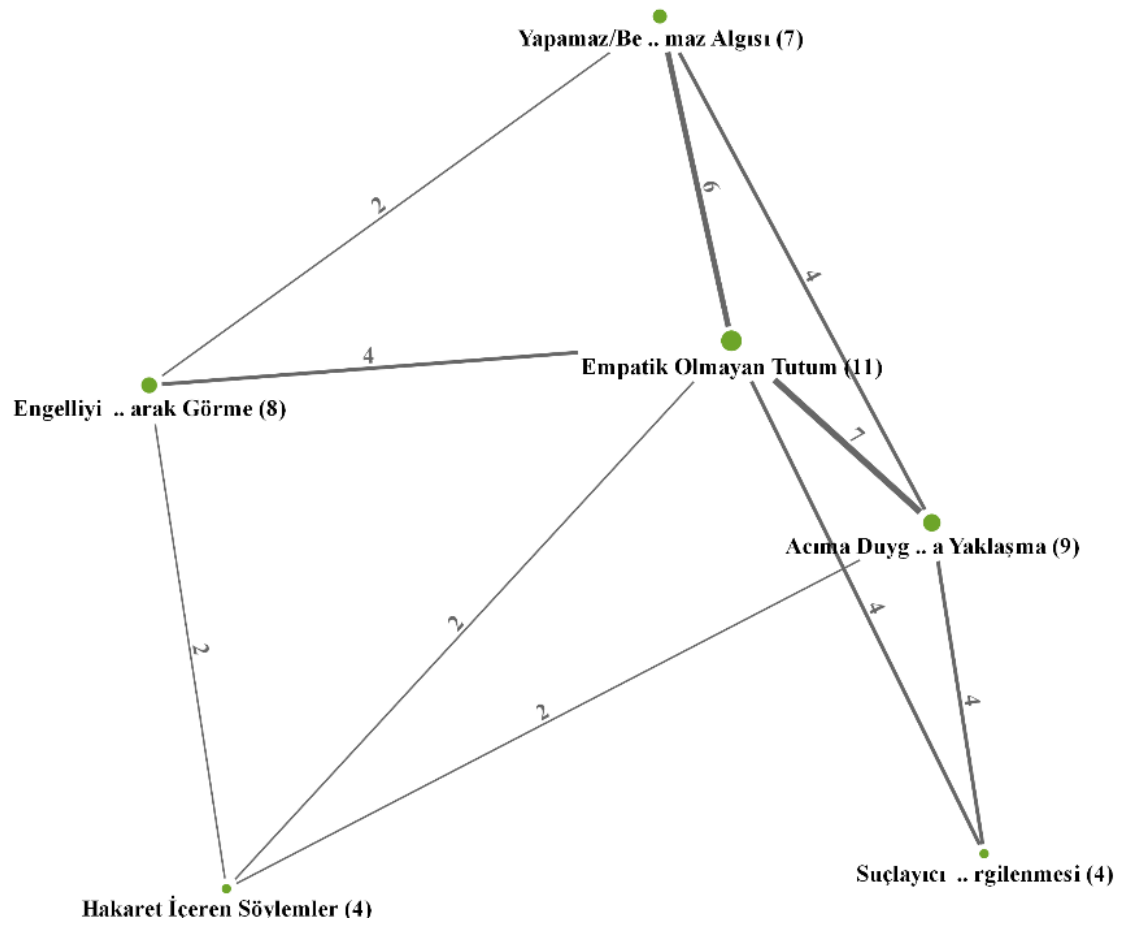
Grafik 7. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlara Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Ortopedik Engelli Bireyler	Görme Engelli Bireyler	Süreğen Engelli Bireyler	Zihinsel Engelli Bireyler
Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler				
Empatik Olmayan Tutum				
Acıma Duygusuyla Yaklaşma				
Engelliye Hasta/Rahatsız Olarak Görme				
Yapamaz/Beceremez/Başaramaz Algısı				
Suçlayıcı Bir Tavrın Sergilenmesi				
Hakaret İçeren Söylemler				

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Engellilere/engellere atfedilen stereotipler ve yaklaşımlara ait kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 7) bakıldığında ise ortopedik engelli bireylerde *acıma duygusuyla yaklaşma*, *yapamaz/beceremez/başaramaz algısı* ve *hakaret içeren söylemler* alt kodları; görme engelli bireylerde *empatik olmayan tutum* ve *acıma duygusuyla yaklaşma* alt kodları; süreğen engelli bireylerde *engelliye hasta/rahatsız olarak görme* ve *acıma duygusuyla yaklaşma* alt kodları yoğun olarak görülmektedir.

Şekil 13. Engellilere/Engellere Atfedilen Stereotipler ve Yaklaşımlara İlişkin Kodların Yakınlık Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Engellilere/engellere atfedilen stereotipler ve yaklaşımlara ilişkin kodlar arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak amacıyla yakınlık analizi yapılmıştır. Bu analizin çıktıları

Şekil 13’de verilmiştir. Buna göre “empatik olmayan tutum” ve “acıma duygusuyla yaklaşma” kodlarının diğer kodlarla kesiştiği noktalar bulunmaktadır. “Empatik olmayan tutum” kodu, “acıma duygusuyla yaklaşma” (sayı:7), “yapamaz/başaramaz/beceremez algısı” (sayı:6), “suçlayıcı tavrın sergilenmesi” (sayı:4) ve “engelliye hasta/rahatsız olarak görme” (sayı:4) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. “Acıma duygusuyla yaklaşma” kodu ise “empatik olmayan tutum” (sayı:7), “yapamaz/başaramaz/beceremez algısı” (sayı:4) ve “suçlayıcı tavrın sergilenmesi” (sayı:4) kodları olmak üzere üç kod ile yakınlığı bulunmaktadır. Bu kodların ilişkileri ise katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda ilgili bölümlerde ifade edilecektir.

3.2.2.1. Empatik Olmayan Tutum

Perez-Garin vd.’nin (2018: 3-8) engellilerin ayrımcılık ve damgalanma algılarına ilişkin söylemlerini değerlendirmeyi amaçlayan araştırmasında, fiziksel, işitme ve görme engelli yetişkin bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda gruplar arasında yaşanan ayrımcılık türleri ve duygusal tepkiler farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda fiziksel engelliler işyerinde değersiz olduklarını hissettiklerini ve ayrımcılığa maruz kaldıklarını, işitme engelliler çoğunlukla boş zaman aktivitelerinde engellerle karşılaştıklarını ve görme engelliler ise eşit olanaklardan yoksunluk, alay/zorbalığa uğradıklarını bildirmişlerdir.

Engelli gruplarının yaşadığı tecrübelerle şekillenen stereotipler (basmakalıp yargılar) her engelli grubu için farklı ayrımcılığa, engellere veya yoksunluklara sebep olabilmektedir. Buradaki ortak husus ayrımcılık içeren durumların temel etkeninde empatik olmayan tutumun yer almasıdır. İnsanların engelli bireylerin durumlarını/yaşantılarını/sorunlarını bilmesi, buna ilişkin bir anlayış geliştirmelerini ve empatik yaklaşabilmeyi sağlamaktadır. Özellikle yakın çevre (aile, akraba, komşu, mahalle vb.) içerisinde engelli bireyin yer alması ya da bu çevrenin engelli bireyle iç içe olması, bu anlayışın gelişiminde destekleyici olmaktadır.

(...) İstisnalar dışında genelde insanlar başına bir olay gelmeden anlayamıyor karşısındaki insanı. Toplum da böyle. Herhangi bir yakınınızda engel varsa bu aile olur, akraba olur, arkadaş olur, insan o zaman anlayabiliyorlar engelli insanı. (G1)

(...) İnsan sonuçta insandan insana anlayış değişebiliyor. İnsanların farklı kişilikleri var. Herkes, sonuçta bir değil. Kendini bilmiyorsa insan, engelli bireyi hor da görebilir, dışlayabilir de. Bunun sebebi de insanların engelliye, engel durumlarını bilmedikleri için. Bilseler ve anlamaya çalışsalar yani empati kursalar, sorun olmayacak da. (G4)

(...) Komşularla sonuçta yakın ilişki içinde olduğumuz için önyargı gibi bir durum hissetmedim. Neyin ne olduğunu daha iyi bildikleri için hassasiyetle yaklaşıyorlar. Yani engelli ne demek, görme engelli ne demek, ben kimim, nasıl biriyim, beni bir birey ve bu kimlik üzerinden tanıyan insanlar önyargıyla yaklaşmıyor. (...) (G5)

(...) Otuz üç yıldır bu engel grubunda yer aldığım için dolayı, insanlar benim engeliye artık alıştı. (...) Benim karşıdaki insana yaklaşımım, karşıdaki insanın bana yaklaşımını da etkiliyor. (...) Mesela, insanlar bir iş yapar ve ona alışana kadar onu yapmakta zorluk çeker. Engel grubu da aslında o şekilde. Sen bir insanın engelini görürsün, görürsün, sürekli görürsün. Karşına çıkar o şekilde zaten o insanı artık anlamaya başlayabilirsiniz. (...) (O3)

(...) Önyargılı olan insanlara da kızmıyorum. Niye? Çünkü ben emesin adını kendimde duydum, bilmiyordum. Kendimin bile ismini yeni duyduğu bir hastalıkta kimseyi yargılamak gibi hakkımın olmadığını düşündüm. Hakikaten de öyleydi. Sonuçta bizim annemizin ve babamızın okuma yazması yok. Biz bile okuma yazmamız olmasına rağmen emesi yeni

duymuştuk. İnsanlar da hastalığın nasıl bir şey olduğunu bilseler, bizi anlayabilecekler ama diyorum ya ben bile başıma gelince öğrendim. (...) (S2)

Öte yandan engelli bireylerin kendi yaşadıkları duruma/engele/engelin boyutuna göre daha kötü durumda olan engelli bireyleri anlamakta güçlük yaşayabilmektedir. Aynı sorunu yaşamaya başlayınca ise bu durumu idrak edebilmektedir. Engeli olmayan bireyler ise direk olarak gözle görülebilir engellere odaklandığı için karşısındaki kişiyi bir birey olarak görmekten uzaklaşmaktadır.

Bir gün yürürken rehabilitasyona gitmiştim. Bir kız vardı ve yürüyemiyordu. Ben onu anlamıyordum yani. Ne zaman tekerlekli sandalyeye oturdum. Ondan sonra o kıızı çok iyi anlamaya başladım ve bana fizik olarak engel olarak işte problem olarak bana sen çok iyisin, daha iyisin diyorlardı. Ben öyle demelerini istemiyordum yani. Hatta daha da iyi olmak istiyordum. O engelin olmasını istemiyordum. Normal insan kapasitesinde olmak istiyordum. Normal bir insan ne yapıyorsa onu yapmak istiyordum ama meğerse neler varmış. Tekerlekli sandalyeye oturduktan sonra anlıyorsun yani. (...) (O1)

Engelli bireyler, empati kurmakta ve anlaşılmasında sorun yaşadıklarını düşünüyorum. (...) Sağlıklı bir bireyin karşısında engelli farklı bir gözle bakılıyor. Yani onun da normal bir insan olduğu düşünülüyor. Yani birebir eğer siz işte sağlıklı bir insansanız, benim bir ayağım aksıyorsa veya bu kişisel bir konu da olabilir. Mesela, diyelim ki bir evlilikte bile "Aaa işte bu topallıyor." denilip bundan vazgeçilebiliyor. Onun işte okuduğu okul ya da onun yaptığı master çok önemli değildir. Direk o ayağa bakılıyor ve buradan zaten bitiyorsunuz. Herkesin aslında bu anlaşılma ihtiyacı var ama engelli bireylerin daha çok ihtiyacı var. Bunu toplum karşılamıyor kesinlikle. (S1)

(...) Bu hastalıktan dolayı vücut şekliniz değişiyor. Konuşmanız bozuluyor. İşyeri ortamınız kayboluyor. Sonrasında, toplumun önyargıları ortaya çıkabiliyor. Hatta, kin alır gibi size seslenebiliyorlar: "Vay! Gördün mü şimdi sen." Hatta, hiç asla dediğiniz insanların bile sizle konuşurken ses tonundaki tınısının değiştiğini ve farklı yaklaştığını görüyorsunuz. (...) (S5)

Empatik olan/olmayan tutum aynı zamanda engelli bireylerle kurulan iletişimin durumuna da yön verebilmektedir. Üsluptaki nezaketi gösterebilmek ise engelli bireylerin durumuna ilişkin bir anlayışın ve farkındalığın varlığını göstermektedir. Katılımcıların da belirttiği üzere nezaketli yaklaşıma karşı olumlu geri dönüşlerde bulunmak ise empatik davranışı pekiştirmektedir.

(...) Camiye gidip rahatça ibadet yapamıyorsun. Mesela, camiye gittiğinde şöyle bir sıkıntı oluyor. Görmüyorsun diyelim ki yönün mesela kıbleden biraz şaşmış. Oradan birisi böyle tutup omuzundan hart diye böyle çekiyor. Yani kendini tanıtarak yumuşak davranma yok. (...) Kendisini de kim olduğunu da söylemiyor. Bu da insanı müthiş rahatsız ediyor. (...) Davranış yani yaklaşım çok bozuk. Nezaketle söylemek varken, sert bir hareketle yani sanki suç işlemişsin gibi, azarlar gibi "Yanlış duruyorsun." diye bağırıyor. (...) "Kardeşim yanlış duruyorsun, biraz böyle düzeltirsen." diye söylese adama teşekkür edersin. Mesela, bir gün kaza yaşadım. Fosseptik çukuru açılmış, içine düştüm. (...) İnsanlar buna da şöyle tepki gösterdi. Açıkça, köyde böyle "B*k kuyusuna düşmüşsün. Ha ha ha!" diyerek böyle gülüşmelerle dalga geçildi. Bunlar yaşandığında üzüliyorum. Ağladığım da oldu hatta. (...) (G5)

Ben Yalova'ya indiğim zaman, karşı karşıya geçebiliyorum. (...) Karşıdan karşıya geçerken geçebileceğim halde, "Abi yardım edelim." dediklerinde, yardım talebini reddetmiyorum. Lütfen diyorum. (...) İnsanlara salih amel işleyebilmeleri için fırsat vermek gerekiyor ama bu kentlerde var. Köylerde yok. Mesela, kahvehaneye gidersin ve oturursun. Ben bir adamla konuşuyorum ya adam kalkıp gidiyor. Sonra birisi geliyor ya sen kimle konuşuyorsun bana diyor. Ooo diyor, o çoktan gitti. Giden kişi, "Beni orada zannediyor. Konuşup duruyor." başkalarına böyle diyor. Eğleniyor benimle yani. (...) (G3)

"Empatik olmayan tutum" kodunun "acıma duygusuyla yaklaşma", "yapamaz/ başaramaz/ beceremez algısı", "suçlayıcı tavrın sergilenmesi" ve "engelliye hasta/rahatsız olarak

görme” kodları ile kesişmesinin temel nedeni empatik olmayan tutumun aynı zamanda engelli bireye olan yaklaşımı/algıyı/tavrı/bakışı etkilemesidir. Özellikle engelli bireyle iç içe olunması ve engelli bireyin anlaşılması empatik yaklaşımı geliştirebilmekte ve empatik yaklaşım geliştikçe birlikte yaşama nezaketi ortaya çıkmaktadır. Yani empatik ilişkilerin var olması yargıların ortaya çıkmasını bir bakıma engelleyebilmektedir.

3.2.2.2. Acıma Duygusuyla Yaklaşma

Yaşanılan engel durumlarına ilişkin çevrenin acıma duygusuyla yaklaşımı bir engel türüne mahsus olmayıp genel bir sorun olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda engelli bireyleri bir yandan ötekileştirirken bir yandan da koşullara ilişkin moral/motivasyon düşüklüğü yaratabilmektedir.

Engellilerin yaşamış olduğu ilk sorunu dersek bir kere acıyarak bakıyorlar. (O4)

Gözlemliyorsun, herkes bir durup bakıyor, vah vah vah diyor. (...) (Z7)

(...) Başıma gelen bir olayı anlatmak istiyorum. Bir gün bisiklet ile gidiyorum. Tekerliği patladı. Bisikleti elime aldım. Öyle ilerliyorum. Kaç yaşlarındaydım, herhalde yirmi beş, yirmi altı yaşlarında falandım. Bir anneyle çocuğu bankta oturuyorlar. Benim o şekilde yürüdüğümü görünce, acıyarak baktılar ve arkamdan konuşmaya başladılar yani. Bunu haliyle duyuyorum. Bu tür şeyler mesela, bir engelli için kötü bir şey yani. Bana sorarsanız bütün engellilerde bu sorunu yaşıyorlar. Yani bir engel türüne mahsus bir durum değil. (O3)

(...) Çocukluğumda da yaşadığım bu sorundan benden çok etrafımdakiler etkilenmişti. Arkadaşlarım, komşularım, annem, babam dünya kopmuş gibiydi onlar için. Komşularım, bütün okul herkes biliyordu yaşadığım kazayı. (...) 15-20 gün evimiz ziyaret edilmişti. Cenaze evi gibiydi. Sabah, öğlen, akşam her dakika, biri gelip biri gidiyordu. Benden çok etrafımdaki insanlar etkilenmişti. Ben kabule çabuk geçen bir insanım ama etrafımdakiler böyle bir kazanın benim başıma gelmesinden dolayı çok üzülmuşlerdi. Daha sonrasında çevrem acıma duygusuyla yaklaştılar bana. (G1)

(...) Sanki kulağımız da duymuyormuş gibi “Vah! Vah! Bak! Bak!” diyerek bizi takip ediyorlar. Bakalım oradan geçebilecek mi? Bir bakalım araba vuruyor mu? Bunları da sesli düşünüyorlar. Bu da bizim psikolojimizi acayip şekilde etkiliyor. (G5)

(...) İlk zamanlar, akrabadan çok acıma duygusuyla yaklaşan oluyordu. Hatta birinde rahmetli halamız vardı. Oğlum yedi yaşında falandı. Oğlumun yanında “Allah bunu alsa da sen de kurtulsa.” dedi. Odur budur halasını hiç sevmedi benim oğlum mesela. Anlıyordu yani, biliyordu, her şeyin farkındaydı. Onun öyle demesi, yedi yaşındaki çocuğun bile zoruna gitmişti. (Z1)

Öte yandan çevrenin acıma duygusuyla yaklaşımı engelli bireylerin karşılaştığı/ karşılaşabileceği tutumları da etkilemektedir. Çevrenin engelli bireyler hakkındaki savunmasız olma/görünme veya yardıma ihtiyacı olma manasındaki düşünceleri bu basmakalıp yargıların varlığının delili olmaktadır.

(...) Mesela, dün berbere gittim. Bu benim kardeşim bir kız kaçırdı. Neyse Allah mesut etsin, mutlular zaten. Berber de benim arkadaşım. (...) Berber de kardeşimi sordu. İşte kardeşin ne yapıyor falan. Ben dedim kardeşim kız kaçırdı, evlendi işte. Kimin kızı falan diye soruyordu. Kızın abisi berberden çıktı. (...) “Sen engelli olduğuna dua et.” dedi. Benim savunacak halim yok. (...) Ben sağlam olsaydım, onun karşılığını verirdim. (...) Ben ne yaptım. Boynumu büküm, mecbur alttan aldım. Küfür de yedim, oradan çıktım. (S3)

(...) Paranın üstünü ne kadar alacağını bilmiyor. Bak ben ona tam para veriyorum. Şimdi dört ekmek al diyorum. Dört ekmek altı lira. Beş lira, bir de bir lira bozuk veriyorum. Bunları ver diyorum. Bakıyorum, bir lirayı geri getiriyor. Ya niye almadınız diyorum daha sonra gittiğimde. Abi çocuğun beş lira verdi, tamam diyor. İyi peki diyorum, teşekkür ediyorum. Mesela, yirmi lira veriyorum. Git diyorum, sucuk al, hadi yiyelim diyorum. Bakıyorum ki beş lirayı geri getiriyor. Ben bunu istemiyorum. O öğrensini istiyorum, kaç paraya ne alacağını,

paranın üstünü ne kadar alacağını ama esnaflar da bana yardımcı olmuyorlar. Ona acıyarak veriyorlar. Eksik de olsa tamam diyorlar. (Z6)

Çevrenin engelli bireye nasıl yardım edebileceğini bilmemesi ve yapılan yardımların ise acıma duygusundan kaynaklı olarak yapılmasının yanında bu yardım olmaksızın yaşanan sorunların çözümünün engelli bireyin kendisine bırakılmasının ileriki zamanlarda bireyin kendi başına yetebilmesini sağlayacağı bir katılımcı tarafından dile getirilmiştir.

İnsanların bir acıma duygusu var. Bu acıma duygusuyla yardım ettiklerini görüyorsun. Mesela, bir gün bisiklete biniyorsun veya bir merdiven çıkıyorsun. Hemen gelip sana insanlar yardım etmeye çalışıyorlar ama sana yardım ederken seni yere düşürebiliyorlar. Hani insanlar engelliye nasıl yardım edeceklerini bilmiyorlar. (...) Mesela, yurtdışında engelli bir birey yere düştüğü zaman onu kimse gidip yerinden kaldırmaz. O kendisi kalkar. Hani çok zorda olursa yardım ederler ama o kişi kendisi yapsın diye beklerler. Şimdi adam diyor ki ben seni yerden kaldırdım. Yarın bir gün yine düşün. Yanında kimse yok, nasıl kalkacaksın? (...)

“Acıma duygusuyla yaklaşma” kodu, “empatik olmayan tutum”, “yapamaz/başaramaz/beceremez algısı” ve “suçlayıcı tavrın sergilenmesi” kodları ile kesişmektedir. Empatik olmayan tutumun yakın olarak yer almasının sebebi, neden-sonuç ilişkisine dayandığının kabulünü göstermektedir. Empatik olmayan yaklaşımların varlığı engelli bireylere acıma duygusuyla yaklaşmayı mümkün kılmaktadır. Diğer kodların yakın olmasının sebebi ise birbiriyle olan ilişkisinden ziyade acıma duygusuyla yaklaşıldığını belirten engelli bireyler daha sık yaşadığı diğer yargıları (yapamaz/başaramaz/beceremez algısı ve suçlayıcı tavır) belirtmektedir.

3.2.2.3. Engelliye Hasta/Rahatsız Olarak Görme

McLean vd.’nin (2017: 633-635) gençlerin engelliliğe yönelik bilgi ve tutumlarını belirlemeyi amaçlayan araştırmasında, 13-15 yaş arası okul çocukları ile yarı yapılandırılmış odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler neticesinde engelliliğe ilişkin bilgilerin medikal modele göre çerçevelendiği ve engellilere yönelik uzun süreli bakım sunan kuruluşlara ilişkin önyargının olduğu ortaya çıkmıştır. Medikal yaklaşım engellileri tıbbi bakıma bağımlı olan bireyler olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım engelliliğe engeller, kusurlar ve eksikler penceresinden bakmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin günümüzde de hasta, rahatsız, sakat vb. ifadelerle nitelendirilmesinin temel sebebi medikal yaklaşımın toplumdaki yansımalarının devam etmesidir.

Ortopedik engeli sahip bir birey toplum tarafından “sakat”, “hasta”, “kötürüm” olarak değerlendirilebilmektedir. Bununla birlikte ailenin ve yakın çevrenin de bu toplumsal yargıyı devam ettirdiğini ve bilhassa ailenin geçerli bir mazeret sunması için engelli bireyin “hasta” olduğu dile getirilmektedir. Elbette bu duruma ilişkin bilincin artması bakış açılarını da değiştirebilmektedir. Ancak bilinçli olunmamasından kaynaklı olarak kırsal kesimlerde bu bakış açısının devam ettiği dile getirilmiştir.

(...) Tekerlekli sandalyedeki insana engelli değil de sakat olarak bakılıyor. (...) Ben hasta değilim ki ben normal hayat yaşayan bir engellyim yani hasta değilim sonuçta. Bazen ailem bile benim evimde hastam var. Ben bir şey yapamam deme ihtiyacı duyuyor. O anda hasta yerine koymuyor ama o yani onu problemleri göstermek zorunda kalabiliyor. İnsanımız artık bilinçlendi, bayağı bilinçlendi ama kırsal kesimlerde çok değil. Mesela, yazları babamın köyüne gidiyorum. Halkı çok bilinçsiz. Engelliye hasta gözüyle bakıyor. Başka şeyler diyebiliyor. Kötürüm diyebiliyor. Yani saçma sapan hani çok bilgisiz kültürsüz olan yerler var maalesef. (O1)

Hasta veya sakat olarak nitelendirmenin yanında engelli bireylerin bulaşıcı bir hastalığa sahip gibi görülmesi çevrenin engelli bireyden korkmasına, çekinmesine, garip bakmasına sebep olmakta ve dolayısıyla iletişim kurulması engellenebilmektedir.

Çocuğu dışarı falan çıkarttığımda, birkaç gün sonra çocuğum çıkmak istemiyor. Ben rahatsız oluyorum, bir garip bana bakıyorlar, küçük çocuklar korkuyor ve insanlar garip bakıyor diyor. Çocuğa nasılsın deseler, muhabbet etseler, konuşmaya çalışsalar, böyle olmayacak. (G3)

(...) Bilinçsiz insanlar diyorum ben bunlara şöyle yani engelliden korkuyorlar. Aman bize yaklaşmasın, aman çocuğumuza yaklaşmasın. Koruma amaçlı korkuyorlar. Belki bulaşıcı bir hastalık gibi düşünüyorlar. Tabii bizimkiler de kendini ifade edemeyince aslında çokta samimiler öyle. Çocuklara falan insanlara yaklaşmak istiyorlar onlar da bir şekilde çekiniyorlar. (Z5)

Fiziksel engelliler diğer engellere sahip bireylerden farklı olarak “görünür kusurlara veya eksiklere” dayalı olarak damgalanmaktadır. Engellilik konusunda çevreyi bilgilendiren tekerlekli sandalyeler, bastonlar, işitme cihazları vb. araçların toplumda görünür olması bu engelli grubunun daha görünür kılınmasını sağlamaktadır. (Lejzerowicz, 2017: 20). Bundan dolayı fiziksel engelli bireylere stereotipleri (hasta, sakat, kötürüm vs.) atfeden aktörler toplumda görünür olmaktadır ve toplumdaki farklı grupları kapsayabilmektedir. Ancak süregelen engelli bireylere stereotipleri atfeden aktörler genellikle aile veya yakın çevre ile sınırlı kalabilmektedir. Çünkü aile veya yakın çevre görünür olmayan hastalıkların veya rahatsızlıkların bilgisine sahiptir.

Bilhassa süregelen engelli bireylerin yakın çevre tarafından “hasta” veya “rahatsız” olarak görülmesi korumacı bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Engellilik sürecinin yakın çevre tarafından kabullenilmemesi korumacı bir yapının oluşmasına neden olmaktadır. Süregelen engelli bireylerin ise “hasta” veya “rahatsız” olarak kabul edilmesi, gündelik işlerde veya bir işte çalışırken bu korumacı yapının sürdürülmesine etken olmaktadır. Bu durum bireylerin kendi çabasıyla aşılmaya çalışıldığı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Yakın çevre bu hasta, bir şey olmasın, yük onda olmasın hani, biz yapalım falan filan düşüncesindeydi. Mesela, bir şey taşınacak, sen taşıma, dur biz taşıyalım. Sen hastasın, sen bırak, biz yapalım. Bir müddet sonra baktılar ki ben kendi işimi kendim görüyorum. Bırakın, yapsın oldu. Sonra terse döndü. (...) (S4)

İlk 1996'da rahatsızlığım başladığında, doktorlar işte benim için çalışması da hayatında büyük risk taşır diye dediğinde, babam şöyle söylemişti: “İşte çocuğum, ben sana ne kadar para istersen vereyim, çalışma demişti.” Ancak şu an babam bir emekli kendisini zor idame ettiriyor. İşte ben çalıştım yine, kaçarak çalıştım diyelim. Babam her yerden yakalayıp alıyordu işte, aman işe almayın falan diyordu, rahatsız falan diyordu. Bu tür sıkıntılar yaşıyorsunuz. (S1)

Hastalıkların temel belirtilerine ilişkin kabul edilen yargılar ise toplum tarafından hangi hastalığın olduğunun yanlış bir şekilde beyan edilmesine sebep olabilmektedir. Bu da özellikle çevrenin yapacağı ilk müdahalenin gidişatını etkileyebilmektedir. Bir katılımcı tarafından ifade edilen bu durum aynı zamanda toplum tarafından hastalığın doğru bilinmemesinin bireyde aynı zamanda endişe yarattığını açıkça sunmaktadır.

(...) Benim alnımda emes olduğum yazmıyor. Denge kaybına uğrarım veya seyrek atak görebilirim veya yere birden düşebilirim. Düşmekten korkarım. Çünkü kimse müdahale edemeyecek ve herkes benim sara hastası olduğumu düşünecek. Çünkü toplumumuzda düşen veya bayılan insanların sara hastası olduğu bir tek biliniyor. (S2)

3.2.2.4. Yapamaz/Beceremez/Başaramaz Algısı

Engellilerin “gerçek becerileri” “görünen becerileriyle” sınırlı değildir. Herhangi bir engelli birey tarafından ifade edilen yetersizlik onun mutlak becerisini veya kapasitesini göstermemektedir. Toplumda yayılan bu inançlar ve önyargılar engelli bireylere ve ailesine yönelik “yetersizlik” muamelesini ortaya çıkarmaktadır (Mishra, 2019: 278). Engelli bireylerin yapabileceği, becerebileceği veya başarabileceği boyutlara ilişkin geliştirilen bu algılar özellikle bireylerin kendi kendine yetebilmenin de belirleyici olabilmekte ve özgüvenlerini etkileyebilmektedir.

Katılımcılardan alınan bilgilere göre engelli bireylerin yapıp yapamayacağı işlerine ilişkin sürekli söylemde bulunmaları aynı zamanda dışlanmalarına da sebep olabilmekte ve bundan dolayı bireyler kendilerini yapmak istedikleri işlerde güçsüz görebilmektedir.

Engelliysen, yapacağın işler ve yapamayacağın işler bellidir. Kime göre, neye göre bu yapılabilirlik belirleniyor ki. (G1)

(...) Bir de engelliye yapıp yapamayacağını sürekli söylemeleri de dışlanmalarına sebep oluyor. Yapamaz dedin mi zaten o insanın moralini alıyorsun. Yapabilmemiz için insanların bizi desteklemesi ve moral vermesi, güç vermesi gerekiyor. Yetip yetmeme üstüne kurulan düşünceler, bizim yaşamımızı da etkiliyor, güçsüz yapıyor. (G4)

Biz yetiştirilme tarzı olsun. Toplumdaki aileler olsun. İşte öyle bir bastırılmışız ki hiçbir şey yapamayacağımıza, öyle bir inandırılmışız ki biz hiçbir şey yapamayacağımızı düşünüyoruz. Bu yüzden de pasif olduğumuz için hiçbir iş yapamayacağımızı düşünüyoruz ve devletten bir yardım bekliyoruz. Aslında devletten bir yardıma gerek yok. Biz bir şeyler başarabiliriz. Yani tabii ki devletten yardım gereken engelliler de oluyor ama tekerlekli sandalyedeki bir arkadaşımın çalışabileceğini düşünüyorum. Ancak onun yerine başka kişiler tercih ediyorlar. (...) Bunu çok az kısmımız başarabiliyor. Yani bir ailenin bastırılmışlığı, toplumun bastırılmışlığı, aaa ben bir şey yapamam, işte ben onu başaramam korkusu hep bu öne geçiyor. (...) Ben bunu yapabilirim, en azından bir deneyeyim yok bizde de. (...) (S1)

Özellikle engelli bireylerin işe alınmasında işverenlerin “yapamaz” algısı engelli bireylerin aynı zamanda istihdamda da dışlanmalarına sebep olabilmektedir. “(...) Mesela, engelliye iş vereceğime başka birisine vereyim bu işi diyebiliyor. Sen bunu yapamazsın, nasıl yapacaksın diyor. Dur ben sana değil de bunu başkasına vereyim diyebiliyor maalesef. Aslında bir bilse engellinin neler yapacağını, yapabileceğini. (...)” (O1), “Mesela, çalışma mevzusunu düşündüğümüzde, engelli birey için şu işi, bu işi yapamaz algısı var. (...)” (O3). Bununla birlikte engelli bireylerin kendi gayretiyle çalışma hayatına dâhil olması bu algıların yıkılmasında hayata geçirilebilir çözümler sunabilmektedir.

Benim işle alakalı şöyle bir anımı anlatayım. (...) Engelli olduğunda işte diyelim ki bir işe girmem gerektiğinde rapor alıyorlar ve ben gittim devlet hastanesine Bursa'da. Bana bir engelli raporu verildi. Yüzde 89 falan civarı bir şeydi. İŞKUR'a verdim ve İŞKUR'dan her gelen iş ret olarak geldi ve benim (...) bedensel de bir şeyim yoktu. Şu an biraz aksıyorum. O zaman görüntüde hiçbir şey yok. Her giden işyeri ret. Her zarfa ret, ret, ret, ret. İş bulamıyorsunuz ve ben en sonunda İŞKUR'a gittim. O kâğıdı bana verir misiniz dedim. İŞKUR'dan kâğıdı aldım ve en son ret verilen işyerine gittim. Dedim ki buranın sorumlusu ile görüşmek istiyorum. (...) İnsan kaynaklarından biri geldi, bankonun dışına çıktı işte güvenliğin yanına. Buyurun, beni talep etmişsiniz. Dedim ki bu zarfa neden hayır dediniz? Hani neden ret verdiniz? Hani şöyle bir cevapla karşılaştım. Yüzde 89 engelli, bize ne yapabilir ki? Dedim ki ret ettiğiniz kişi benim yani beni reddediyorsunuz. Peki dedim, hiç hani gelsin bir görüşelim, neden yok. Çok özür dilerim dedi. Yani gerçekten yüzde 89 deyince biz hani çok farklı birini bekliyorduk. Hani, siz sağlıklısınız neyiniz var ki. Böyle bir konuşma olduğu zaman dedim ki belki milyonlarca insan benim gibi raporu olabilir ama yani yüzde 90 görme engeli vardır ama yüzde 10 görüyordur bir iş yapabilir. İşte duymuyordur iş yapabilir ama siz dedim direk rapora bakarak ve bu

değerlendirmeyi yaparak beni reddettiniz. Ben aylardır işsiz kaldım. Kredimi ödeyemedim, kredi kartı ödeyemedim. Bu sizin suçunuz dedim ve ben o gün orada işe girmiştim ve ilk gün birinci olmuşum. (...) Her toplantıya ben katılmışımdır. Herkese biz bu şekilde yapmıştık. İşte böyle bir negatif yaklaşıklık ama bizim bu önyargımızı kırdı diye beni sürekli örnek gösterdiler. Hatta bir toplantıda biz engelliye bakış açımızı değiştirdik. Artık iş başvurularında önce görüşüyoruz, olur ya da olmaz en azından fırsat tanıyoruz ve deniyoruz artık denmişti (...) (S1)

(...) Mesela, bir gözleme yaparken bana tek eliyle nasıl açıyor diyorlar. Başaramaz, yapamaz şeklinde düşünüyorlar. İnsanlar merak edip bakıyor. Yaptığımı gördükten sonra takdir ediyorlar. (...). (O4)

3.2.2.5. Suçlayıcı Bir Tavrın Sergilenmesi

Engelliğin nedenlerine ilişkin ailenin ve çevrenin algısı engelli bireylerin veya aile üyelerinin suçlanmasına sebep olabilmektedir. Bu suçlayıcı tavrın aile içinde sergilenmesinde sürecin kabullenilmemesinin etkili olduğu görülmektedir. Çevrenin suçlayıcı tavırda bulunmasının temel sebebi ise bilinçli olunmaması ve empati kurulamamasıdır.

Mesela, kaza olduğunda etrafım annemi suçladı. Annem sahip çıkmış olsaydı, benim kaza yaşamayacağımı yani bir gözümü kaybetmeyeceğimi sürekli söylediler. (...) Duyuyorsun her şeyi. Senin düşüncen olmadığı halde başkaları senin yerine durmadan bir şeyler konuşuyor. Duyuyorsun ve etkileniyorsun. Mesela, babam anneme kızıyordu. Niye çocuğumu oraya götürdün. Niye böyle oldu. Anneme sensin sorumlu diyordu. (...) (G1)

Biraz okumadıklarından biraz da bilmediklerinden mahalledeki yaşlılarda cahillik var. Yaşlı kesimler, ben görme engelli ve oğlum da hasta olduğu için bize diyorlar ki Allah'ın gazabıyla karşılaşmış bunlar diyor. (...) (G3)

Öte yandan çevrenin bu bilince sahip olmaması toplu mekânlarda ailelerin çocuklarını kontrol edemediklerinden dolayı da suçlayıcı bir tavrın gelişmesine neden olabilmektedir.

Mesela, otistik çocuklar için konuşacak olursak, anneler alışveriş merkezlerine veya başka bir yere gittiklerinde çocuklarının sürekli elini tutmak zorundalar. Çocuklar da ses çıkarıyor. Hareket yapıyorlar. Bir anlığına ellerini bıraktıklarında gidiyorlar. İnsanların yan gözle bakması işte annelere bu çocuğu niye zapt etmiyor diyenler var. Suçlayıcı tavırda bulunuluyor. Bu çocuğu neden şımartmışlar diyorlar. (Z1)

Engel durumuna ilişkin farkındalığın olmayışı engelli bireylerin “saldırgan” davranışlarda bulunabileceğine ilişkin bir yargıyı da ortaya çıkartabilmektedir. Engelli bireylerin ve engeli olmayan bireylerin dernek tarafından buluşturulması ise bu algının değişiminde bir çözüm sunabilmektedir.

(...) Okullar derneğe geldiği zaman, öğretmenler diyor ki öğrencilerimiz tedirgin oldu. Yadırgamıyorum aslında bazen de. Başına gelmeyen bilmiyor. Öğretmenler sonra şunu diyor ki buraya gelmeden önce öğrencilerimizde bir tedirginlik vardı, ama geldik, baktılar ki hiç böyle değil, çok mutlu oldular, yine gelmek istiyorlar. Ya bu önyargıdır. Başına gelmeyince o gençlere, ailelerden bu eğitim gitmedikçe o yargı haliyle olabiliyor yani. Korkabiliyorlar, acaba saldırır mı, acaba bir şey yapar mı önyargısı var zaten. (Z4)

3.2.2.6. Hakaret İçeren Söylemler

Engelli bireyler kambur, topal, deli gibi hakaret içeren söylemlerle karşılaşabilmektedir. Aile bu söylemlerine karşı engelli çocuğunu korumak için baskı altında tutabilmektedir. Çevrenin bu söylemlerde bulunmasının temel sebeplerinin arasında ise engelli bireylerin aciz görülmesi, suçlayıcı olunması ve anlayış gösterilmemesi yer almaktadır.

Şimdi ben küçükken, 17-18 yaşına kadar ergenliğime kadar mesela skolyozum vardı. Skolyzo da açıklık getireyim kemik büyümesi, eskiden kamburluk diye geçiyor. (...) Mesela, ben hiç

saçlarımı kestirmezdim. Orasını kapatsın diye hep belime kadar uzatırdım. (...) Aslında saçımı kestirmeyi çok isteyen bir çocuktum. Anne tarafından dahi baskı yapılıyordu, kestirmeyeceksin işte. Mesela, dışarıda birisi dönüp baktığında annem rahatsız olurdu. Annem tepkiler de çok üzüldü. Niye bakıyorsunuz, niye soruyorsunuz çocuk işte derdi. Ondan dolayı benim hep saçlarımı kestirmemiştir. (...) Annem sadece kendi rahatsız olduğu için değil gelip de hani bana biri soracak arkanda ne var diye soracak diye de çekiniyordu. (O1)

Karşı tarafın yani normal insanların anlayış kıtlığı biraz, toplumumuzda işte özellikle zihinsel engellilerin hani deli olarak nitelendirilmesi var ya o türlü konular, bizim çocuklarımızı rahatsız ediyor. Mesela, benim kızım zihinsel engelli ama bir bilgisayara oturduğu zaman benim yapamadığım işlemleri yapar. (Z2)

Bu söylemler engelli bireyleri aynı zamanda diyalog kurma noktasında bir yandan hırslandırabilirken bir yandan da engelli bireylerin insanlara olan güvenini zedeleyebilmektedir. Bununla birlikte Yenidünya ve Alşahin (2007: 47); Aydın (2013: 889) kişilerin bedeni bir rahatsızlığının veya fiziksel özelliklerinin (kör, sağır, kambur, total, deli vb.) bu kişilerin saygınlıklarını zedeleyecek şekilde ifade edilmesinin hakaret suçunu oluşturabileceğini belirtmiştir.

Mesela, Yalova’da deprem olduğu zaman yaşadığımız mahallenin yakınında hırsızlık olmuş. Polisin birisi işte bizi suçladı. Araştırdı, bir şey bulamadı. Arkamdan bana ya bu topala şey yapalım. Şunu şöyle yapalım diye konuşuyordu. Rencide ediyor tabii ki bu durumlar. (...) Bu durum, daha da hırslandırdı beni ondan sonra. İnsanlar diyalog kurmaya başladım. Önceden ben içime kapanıktım. Daha çok sosyal faaliyete girişmeye başladım. (O2)

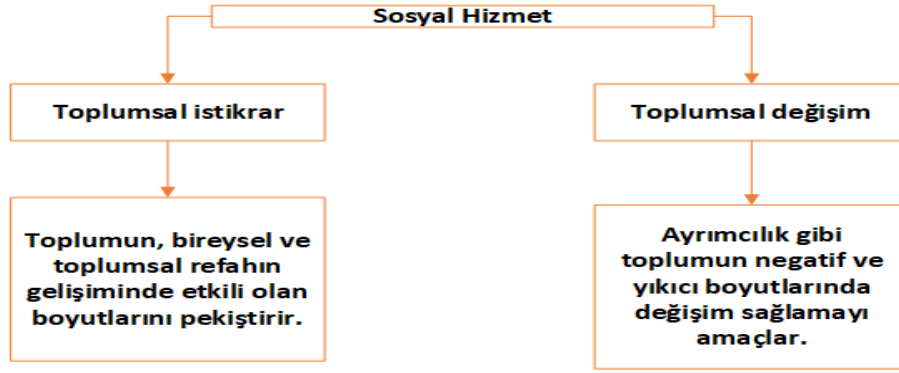
Toplumda tabii arkadaşlarım bazen total, sakat diyor. Kafaya takıyor muyum, takmıyorum. Çünkü niye ben Allah’ın sevdiği kuluymuşum. Bana bunu verdi. (...) Arkadaşlar tabii belki onlar şakayla karışık söylüyor ama ister istemez insan alınıyor tabii ki. Aciz görme işte. Benim kendi arkadaşlarım, benim akrabalarım böyle yaptıktan sonra başkası neler yapmaz. (...) (S3)

3.2.3. Sosyal Dışlanmanın Tezahürü

Sosyal hizmet toplumsal değişime ve uzun vadede toplumsal istikrara katkı sunmaktadır. Ayrımcılık ve baskı ile mücadelede toplumsal değişimin temel alınması toplumsal düzenin birçok boyutta korunmasına ve sürdürülmesine yani toplumsal istikrarın sağlanmasına yönelik çalışmayı engellememektedir. Sosyal hizmet meslek ve disiplini eşitsizlikleri ve sosyal adaletsizlikleri pekiştirmeksizin toplumsal istikrara katkı sunmaktadır (Thompson, 2013: 43-44).

Toplumsal istikrarın sürdürülmesinde sosyal sermaye güven ve iş birliğini temel alarak bireylere aktif davranışlar kazandırmaktadır. Aktif davranışların varlığı bireylerin toplumsal katılımını ve topluma sağladığı faydaları mümkün kılmaktadır. Karşılıklı üretilen bu fayda ortak bir gaye olan “kamusal yarar” nezdinde sosyal sermayenin güven, iş birliği, sosyal ağlar gibi kaynaklarını zenginleştirmektedir. Bu kaynaklar sosyal dışlanmanın sebep olduğu eşitsizlikler ve adaletsizliklerle mücadelede kullanılmaktadır. Bireylerin ve grupların bu eşitsizlikler ve adaletsizlikler karşısında güçlendirilmesi bu kaynakların ne derecede alınabildiğine/sunulabildiğine bağlıdır. Yetersiz kaynakların varlığı veya kaynakların eşit derecede ulaşmaması bireyleri toplumda pasivize ederek toplumla bütünleşmenin zıttı olan sosyal dışlanma ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Şekil 14. İstikrar ve Değişim

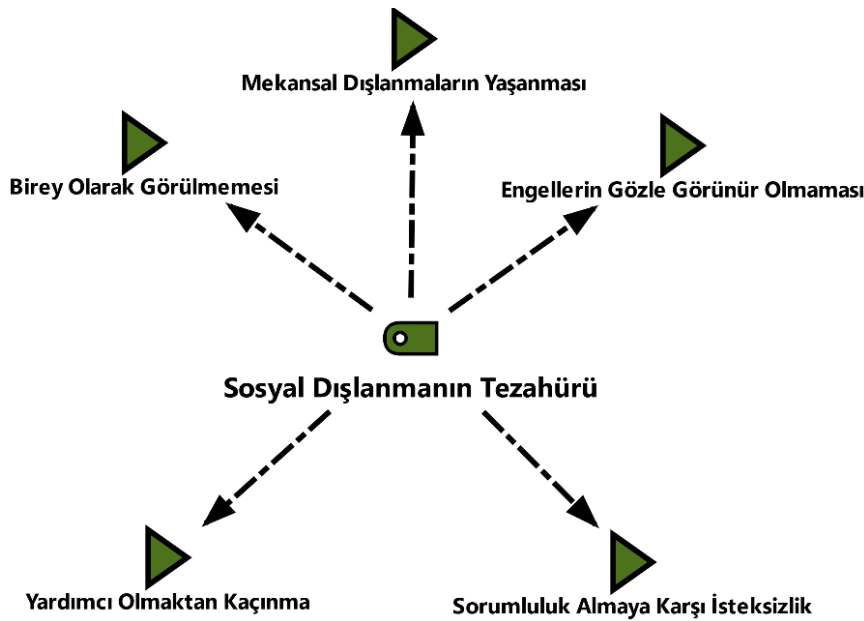

Kaynak: Thompson, 2013: 44

Cinsiyet, ırk, etnik köken vb. farklılıklara bakılmaksızın eşit hak ve imtiyaz tanıyan sosyal adalet ayrımcı olmayan bir toplumun oluşumu için esas kabul edilmektedir. Sosyal adalet aracılığıyla dışlanan bireyler ve gruplar güçlendirilmektedir. Güçlendirilen bireyler ve gruplar hayatlarına hâkim olma ve kontrol edebilme topluma daha aktif bir katılım sağlama imkânlarına erişebilmektedir (Yıldırım, 2007: 168). Sosyal sermaye bireylerin güçlü ve zayıf yönlerini belirlenmesinde genel bir çerçeve çizerek bireylere kendilerine veya diğer bireylere yaptıkları yatırımların yanında sosyal ilişkilere ve yapılara yaptıkları yatırımı da “toplum” olabilme duygusuyla pekiştirmektedir. Bu durum sosyal adalet duygusuyla hareket eden bireyleri ve sosyal yapıları mümkün kılmaktadır. Bundan dolayı sosyal sermaye sosyal dışlanma için bir çözüm aracı olarak görülmektedir ki Percy-Smith (2000: 6) sosyal sermayeyi sosyal dışlanma karşısında bir “panzehir” olarak ifade etmiştir.

Bu bölümde engelli bireyler için sosyal dışlanmanın mahiyeti, ilgili sosyal aktörler ve atfedilen anlamlar üzerinden değerlendirilmiştir. Sosyal dışlanmanın etkenleri ise mekân veya çevre, düşünce veya yaklaşım üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

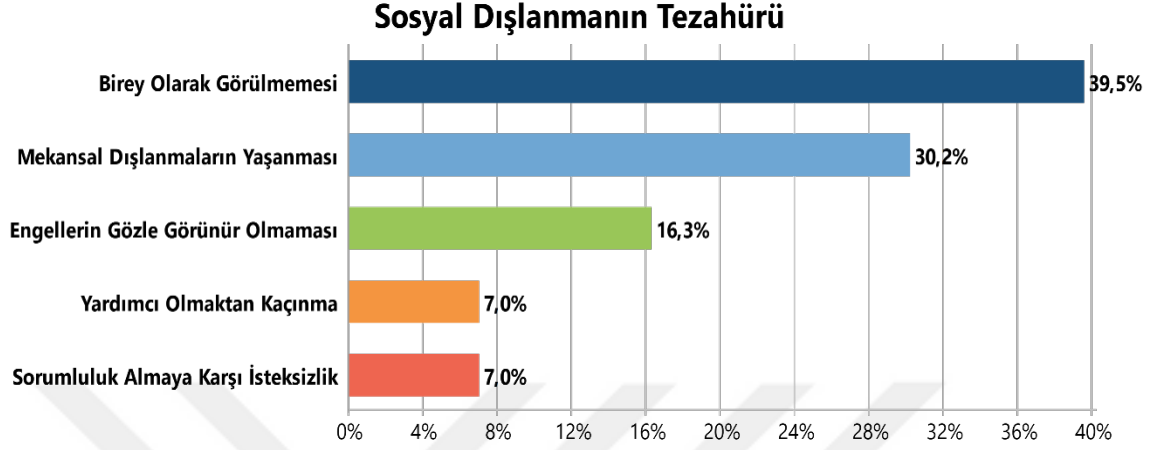
Şekil 15. Sosyal Dışlanmanın Tezahürüne Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal dışlanmanın tezahürüne ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler beş alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 8’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

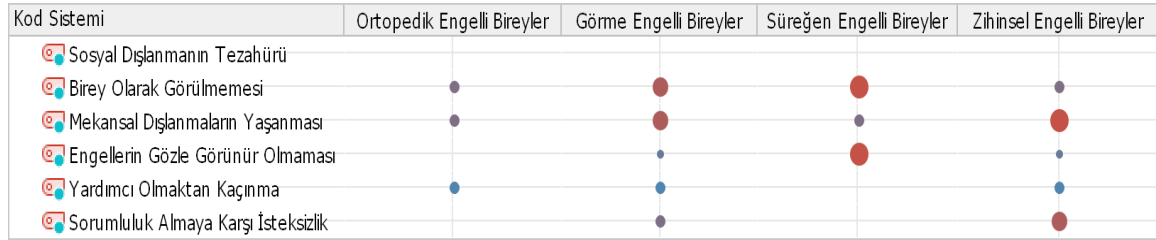
Grafik 8. Sosyal Dışlanmanın Tezahürüne İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %39,5 ile “birey olarak görülmemesi” alt kodunda görülmektedir. 30,2 ile “mekânsal dışlanmaların yaşanması” ve %16,3 ile “engellerin gözle görünür olmaması” alt kodları ise diğer yüksek kod sıklıklarını oluşturmaktadır. En düşük sıklıklar %7 ile “yardımcı olmaktan kaçınma” ve “sorumluluk almaya karşı isteksizlik” alt kodlarında eşit olarak bulunmaktadır.

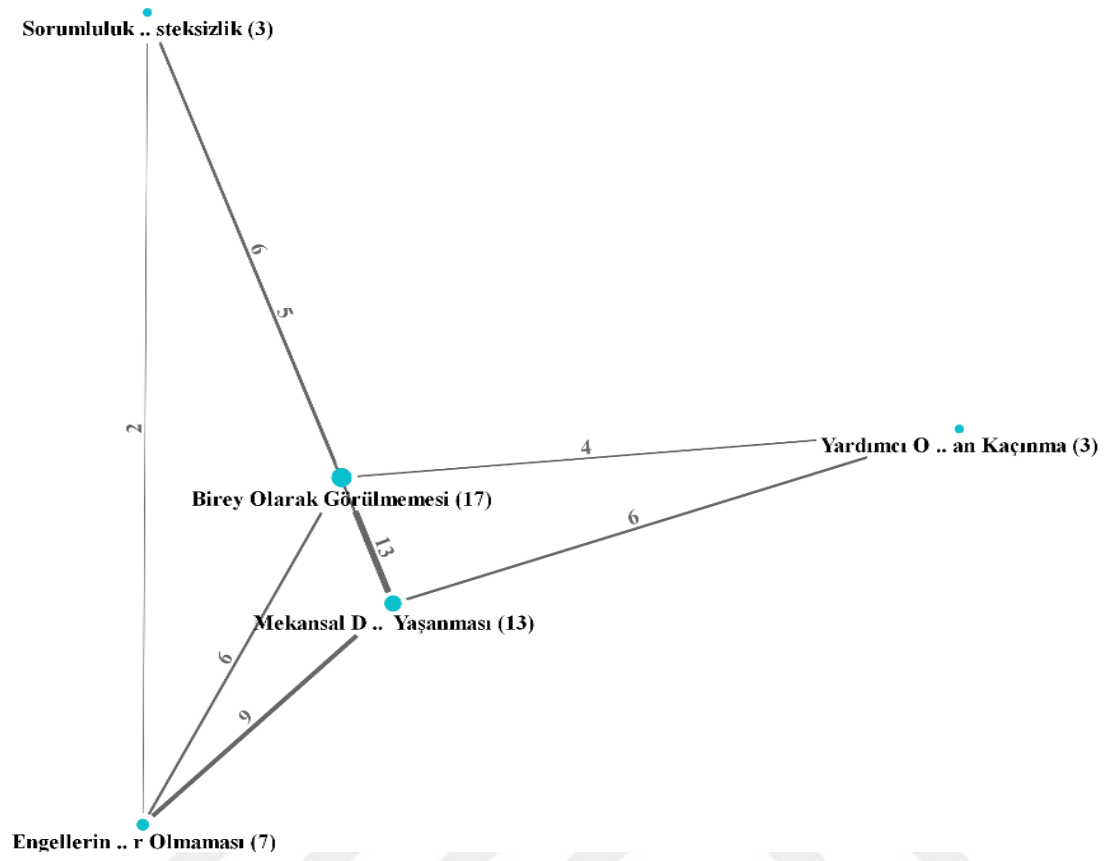
Grafik 9. Sosyal Dışlanmanın Tezahürüne Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal dışlanmanın tezahürüne ait kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 9) bakıldığında ise zihinsel engelli bireylerde *mekânsal dışlanmaların yaşanması* ve *sorumluluk almaya karşı isteksizlik* alt kodları, süreğen engelli bireylerde *birey olarak görülmemesi* ve *engellerin gözle görünür olmaması* alt kodları ve görme engelli bireylerde *birey olarak görülmemesi* ve *mekânsal dışlanmaların yaşanması* alt kodları yoğun olarak görülmektedir.

Şekil 16. Sosyal Dışlanmanın Tezahürüne İlişkin Kodların Yakınlık Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal dışlanmanın tezahürüne ilişkin kodlar arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak maksadıyla yakınlık analizi yapılmıştır. Bu analizin çıktıları Şekil 16’da verilmiştir. Buna göre “birey olarak görülmemesi” ve “mekânsal dışlanmaların yaşanması” kodlarının diğer kodlarla kesiştiği noktalar yer almaktadır. “Birey olarak görülmemesi” kodu, “mekânsal dışlanmaların yaşanması” (sayı:13), “engellerin gözle görünür olmaması” (sayı:6), “sorumluluk almaya karşı isteksizlik” (sayı:5) ve “yardımcı olmaktan kaçınma” (sayı:4) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. “Mekânsal dışlanmaların yaşanması” kodu ise “birey olarak görülmemesi” (sayı:13), “engellerin gözle görünür olmaması” (sayı:9) ve “yardımcı olmaktan kaçınma” (sayı:6) kodları olmak üzere üç kod ile yakınlığı bulunmaktadır. Bu kodların ilişkileri ise katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda aşağıda ifade edilecektir.

Kodlardan biri **birey olarak görülmemedir**. Engelliler için sosyal içermenin bir yönü de toplumda birey olarak kabul edilmeyeyle ilgilidir. Bir birey olarak tanınmayı, olumlu etkileşimlere sahip olmayı ve başkaları tarafından kabul edilmeyi içermektedir. Dolayısıyla birey olarak kabul edilmek dezavantaj, ayrımcılık, dışlanma gibi engellerin azaltılmasında rol üstlenendir (Hall, 2009: 167). Birey olarak kabul edilmediğinde ise engeller ön plana çıkmakta ve görünür olana itibar edilmektedir. Bununla birlikte bireysel kimliği olan saygı azalmakta ve kurulan iletişim zarar görmektedir.

Engellilere/engellere atfedilen stereotipler ve yaklaşımların ele alındığı paragraflarda, engellilere veya engellere ilişkin geliştirilen söylemlerin aynı zamanda engellilerin bireysel

kimliğine zarar verdiği ve sosyal hayata katılımı için bir ötekileştirme yarattığı belirtilmişti. İlave edilmelidir ki engelli bireyler için toplumda her şeyden önce bireysel kimliklerinin ön planda tutulmaması ve bununla birlikte engellerin kimlikler için belirleyici ölçütler olarak yer alması bireylerin toplumsal hayattan dışlanmalarına sebep olabilmektedir.

(...) Bir örnek vereyim. Bir gün sahil de bu balonlar diziliyor ya. Ben engelimi unuttum ve balonu patlatmak istedim. Aldım elime tüfeği, adamcağız nereden bilsin gözümün tekini görmediğini. Dedi ki sol gözünü kapa, sağ gözünle nişan al. Ben sağ ile göremiyorum ki dedim. Bazen ben kendi engelimi unutuyorum. İnsanların da bu engelleri unutması lazım. İlk akla gelen engeller olunca dışlanıyorsun. (G1)

(...) Engelli bireyler, toplumdaki bireylerin düşünce yargılarıyla dışlanabiliyor. Bu düşünceler ne olabiliyor işte. “Engelli bireyler, genelde kendilerini yetiştirememiş insanlardır veya okumamış da olabilir.” “Engelli bireyler, aile terbiyesi almamış olur.” Kişilerin genel bakışlarını içeren “Bırak şu engelliği.” diyen bir kitle de olabilir. Yani engelliği bir birey konumunda görmeyen bir kitle. (G2)

Süreğen engelliler için ise bu durumun tam tersi yaşanabilmektedir. Görünüş olarak bir engelin olmadığı durumlara sahip olunmaması sebebiyle toplum tarafından engelli olarak değil bir birey olarak yaklaşılabilmektedir. Yakın çevre ise yaşanan engeli “hastalık” olarak tanımlamaktadır.

Etrafımdaki insanlardan hiçbiri beni engelli olarak görmedi. Yani engelli olduğumu bana hissettirmedi. Bir birey olarak yaklaştı. Tabii ki bir birey olarak yaklaşmalarının sebebi de engelli olmadığımı düşünmeleri. Görünüş olarak bir kusurum yok. Kendi gücüm var işte. Her şeyi yapabiliyorum ve yapmaya çalışıyorum. Ben engelli olarak gözükmüyorum. Ailemin gözünde de hastalıklı olarak gözükmüyorum. Engelli olarak gözükmüyorum ama aslında engelliyim. (...) (S1)

Öte yandan süreğen engellilerin bedensel ve iletişimsel olarak yaşadığı engellerin karşı tarafa yansması durumunda ise bireysel kimliklerden ziyade engeller ön plana çıkmaktadır.

Geçen akşam sosyal medya aracılığıyla tanıştığım bir arkadaşım telefonumu istedi. Bayan kendisi, konuşalım falan dedi. Tabii ki dedim. Konuşunca baktım ki diyalog kesildi. Ben oysa yazmıştım, beyin kanaması geçirdim falan diye. Öyle bir şey beklemiyordu. Diyalogu engelli olduğumu anlayınca kesmeye başladı. O kendince birtakım beklentiler içerisine girmiş. Bu tarz şeyleri yaşamaya alıştım. Toplum ne düşündüğün, ne hissettiğin, birey olarak nasıl birisi olduğuna bakmaktan ziyade senin işte peltek konuşman, yürürken aksamana bakıyor. Bu engeller, bütün değer yargılarının önüne geçiyor. (...) (S5)

Samay Cantürk’ün (2019: 278) engelli bireylerin deneyimlerinde etiketlenme ve damgalanma süreçlerini değerlendiren araştırmasında 23 yıldır kronik hastalığı olan evli erkek görüşmeci “sakat” ve “hasta” olarak yargılandığını ve dışlandığını belirtmiştir. Bu durum başkalarıyla görüşmemesine sebep olduğu gibi toplumsal katılımına da aynı zamanda zarar vermiştir.

Evlendiğimde eşime bula bula bu sakatı mı buldun sevecek ondan sana koca da evine reis te olmaz demişler... O, hem sakat hem de onun çocuğu olmaz, hastalığı da var sana da bulaşır demişler, oysa bende erkekim diğerlerinden ne farkımız var engelimiz var diye evlenmeyecek miyiz, kalbimiz de mi engelli... Evlendik, eşim kaçtı bana, bütün engelleri birlikte aştık, 3 tane de ellerinizden öper nur topu gibi evladımız var... Ama kimseyle görüşmüyorum artık hem hastalığım bulaşıcı sanıyorlar hem de söyledikleri dün gibi kulağımdan bir türlü gitmiyor, eş dost görüşmüyorum kimseyle, onlarsız daha mutluyum. (IE10)

Ailenin veya yakın çevrenin engelli çocuğuna bir birey olarak yaklaşması ise toplumsal katılım için yeterli gelmemektedir. Çevrenin bir birey olarak yaklaşmaması, olması

mümkün olmayan veya zor olabilecek konularda ise küçümseyerek yaklaşması ve yüze vurulması, engellilerin bireysel kimliğe zarar vermektedir.

(...) Ben oğlumu bir birey olarak görüyorum. Otuz iki yaşında bir delikanlı olarak görüyorum. Eksikleri olabilir ama herkesin kendine göre bir eksiği var. Engellidir o ayrı bir konu. Ben ona bir birey olarak davranıyorum ama dışarıdaki insanlar bu şekilde görmüyor. Ortak bir yerde bir şey yiyorsan, kendin yemeyeceğini, ben bunu yemeyeceğim oğlumun ismini vererek ona verelim dediğinde beni zora düşürüyorlar. Haliyle, o da sen ne karışyorsun anne diyor tabii ki. Ben bunu binlerce kez telefonumla yeri geldi yazıyla da yüzlerine de ne olursunuz onu bir birey olarak görün. Siz o tabakta size fazla gelen şeyi o kalabalığın içinde herkese sunun, alır mısınız deyin sadece oğluma sunmayın. Onu o gözle çocuktur, verelim yesin deyip yapmayın. Bunlar bizi çok yoruyor. İkincisi, evet onlar da gönülleri güzeli seviyorlar. Benim oğlum güzel görünce, bakımlı görünce, bana dillendiriyor. Anne bakımlıyı severim, şöyle, böyle ama evlenemeyeceği halde insanların annesini veya babasını yaraladıklarının farkında değil. Senin sevdiğin var mı? Seni ne zaman evlendireceğiz? Ne zaman kız istemeye gidiyoruz? gibi sürekli konuşmalarından biz anneler veya babalar, veliler çok rahatsızız. Duyarsızca bu insanlar sadece kendi egolarını tatmin etmek için bunu söylediğinde bizi ne kadar yaraladıklarından farkında değiller. Eğitim hayatı ile alakalı olarak kimsenin okumasını, şuyunu, buyunu, evlenmesini elbette kıskanmıyoruz. Herkes yoluna gidecek. Biz zaten kabul etmişiz çocuklarımızı ama gözümüze sokarcasına olduğumuz ortamlarda benim çocuğum şurayı kazandı. Benim çocuğum burayı kazandı. Ben şu başarıyı yaptım. Ben şunu yaptım. Bunları dedikleri zaman, biz elimiz kolumuz bağlı sadece böyle dinliyoruz. Bu bizi çok rahatsız ediyor. Yani insanlar bu konuda kendi egolarını tatmin etmeleri için etraflındakileri bizleri kırıp döküyorlar. (...) (Z4)

Her şeyden öte engellere/engellilere ilişkin ortak saygı kültürünün toplumda yoksunluğu olumlu bir iletişim kurulmasını engelleyebilmektedir. Çevrenin engelli bireyle iletişim kurarken onu bir birey görmenin ötesinde engelli bireye küçümseyerek yaklaşması geri dönüşlerde olumsuz tepkiler alınmasına sebep olabilmektedir. Bir birey olarak yaklaşıldığında ise karşılıklı iletişim daha olumlu olmakta ve neticesinde olumlu tepkiler alınabilmektedir.

Şimdi mesela alaya alırlar. İşte derler ki oğluma ne yapıyorsun, nasılsın onun gibi konuşmaya çalışıyorlar. Asla böyle yapma diyorum. Onunla normal arkadaşınmış gibi konuş. Canım, cicim, merhaba, nasılsın, iyi misin böyle konuşursan, o daha güzel yaklaşıyor ama öbür türlü alaycı, onu küçümseyerek konuşursan bu sefer çocuk sinirlenmeye başlıyor. Para vermeyin, sevgi verin diyorum. (Z6)

Benim çocuğum çok bedensel engelli değil ve ağır bir mental da değil. Ondan dolayı, hani desem ki minibüslere binerken, şunlara binerken falan rahatsızlık yaşıyorum diğerleri kadar değil ama yeri geldi o da başıma geldi. Otururken yapılı bir çocuk minibüste oturuyor. Ayağı dışarıdaysa, sağlıklı bir çocuğu o şekilde uyarmıyor, cesaret edip uyaramıyor ama benim çocuğumu uyatabiliyor ki ne biçim oturabiliyorsun diyor. İzah ediyorsun, çaktırmadan izah ediyorsun ki özel bir durumu var. O zaman oraya oturmasın, tekli tarafa otursun gibi şeyler yapıyor sana. (...) (Z4)

Bu iletişimin kurulmaması toplumda engelli bireylerin sosyal ilişkilere dâhil edilmemesine sebep olabilmektedir. Ayrıca insanların engelli bireylerin düşüncelerini dikkate almaması veya önemsememesi toplum içinde dışlanmalarına sebep olabilmektedir.

İnsanların bizi engelli olarak değil, normal görmesi lazım. Biz de insanız yani. Sadece bir gözümüz görmüyor. Her şey normal ve aynı. Ancak bazı insanlar, engelli adamla oturup ne konuşacağım diyor. (G5)

(...) Engellilerin sözü fazla dinlenmiyor. Topluma çıkıyorsun ve seni kimse kaâle almıyor. Ben şimdi evde yata yata artık sıkılıyorum. Topluma karışacaksın, konuşacaksın. Seni de birilerinin sevip sayması lazım. Sözü'nün dinlemesi lazım. Bunlar olmayınca, toplumdan dışlandığımı hissediyorum. Dışlanmanın temel nedeni, engelli olmaktır. (S3)

Mesela, ameliyat olmadan önce liseye gidiyorum. Dışlayan arkadaşlarım oldu. Benimle arkadaşlık kurmak istemeyen arkadaşlarım oldu. Gerçekten kalbi olan, kalbinde iyilik olan arkadaşlarım da oldu, yanımda yanlarında olduğum. (O1)

(...) Çocuğumun mesela hiç arkadaşı yok. Çocuklar oynarken çocuğum kenarda oturuyor. İçlerine almıyorlar. Bir tane çocuk alsa da diğerleri almıyor. Abi otur diyorlar, bir kenarda seyret diyorlar. Çünkü beceremiyor diyorlar, çocukların annesi babası ne kadar söylese de çocuklar ilgiye almıyorlar. Ben onu görüyorum. Mahallede çocuklar oynarken bakıyorum. İlk başta oynatıyorlar. Sonra bir bakıyorum bir kenarda oturup onları seyrediyor. Gariban gariban oturup seyrediyor. (Z3)

Toplumsal engellilere yönelik ayrımcı ve dışlayıcı tutumunun engellinin yaşamında etkisini gösterebileceği alanlardan biri de “evlilik”tir. Engelli olmayan bireyin evlenmesi ya da çocuk sahibi olması olağan karşılanırken, söz konusu engelli bir birey olduğunda engellilerin kendi hayatları üzerinde söz sahibi olması ve yaşamını engelli ya da engelli olmayan biriyle birleştirmesi olağan karşılanmamaktadır (Turgut, 2020: 120) (Katılımcı, S1). Elbette ki bu ve benzeri dışlanmaya neden olan aktörler sadece çevresel aktörlerle sınırlı değildir. Aynı zamanda ailelerin engelli bireyleri olduğu gibi bir “birey” gözüyle kabul etmemesi toplumdan soyutlanmasına sebep olabilmektedir.

(...) Engelli birey, toplumu kabullenemediği için ve toplum da engelli bireyi kabullenemediği için dışlanma oluyor. Yani bu iki taraflı bir durum. Bu kabullenemediği konular işte imkânlar, olanaklar, vücudundaki elverişli, elverişli olmayan şeyler, hayat biçimi vesaire. (...) İnsanlar bu konuları olduğu gibi kabul etse, hiçbir sorun olmayacak. (G1)

(...) Mesela, adamın evinde engelli vardır. Bu büyük çoğunluğun yaşadığı bir olaydır. (...) O eve misafir gidiyorsunuz. O engelliye hemen odasına çekip odasına kilitliyorlar. Dışarıya çıkartmıyorlar. Yani çocuğu soyutluyorlar. Çocuktan utanıyorlar. İşte yani evinde engelli vardır demesinler diye çocuğunu dışarıya çıkarmayan, evinde kitleyen insanlar da var. Kendi ailesinde bunu yapan insanlar da var. (...) Bunu da aileler, engelli bireyi etrafın dışlamasından kaynaklı değil. Engelli çocuğundan utandığı için yapıyor. (...) Benim kendi akrabamın içerisinde otistik çocuğu olan var. Ne zaman evine gitsem, odasında kitli. Ya diyorum bu çocuk neden kitli, çıkartın dışarıya. Çocuk gelsin, otursun, dışarıya çıksın, sosyalleşsin yani kendini rehabilite etsin. Bir insanı ne kadar çok kapatırsanız, soyutlarsanız o kadar çok gelişimi engellenir. (...) (O5)

(...) Ben 1993'te boşandım. Akriba evliliği, aile baskısı ile bir evlilik yapmıştım. O zaman hasta değildim. Hastalandıktan sonra kayınvalidem şöyle söylemişti: “Bu hastalık bir ömür boyu, ben oğlumu hastane köşelerinde sürdüremem.” Zaten çocuk yoktu. Kayınvalidem yüzünden boşanmıştık. Yani iki buçuk aylık bir evlilik bir hastalık yüzünden bitmişti. Bu bir engeldir işte. (...) (S1)

İnsanların engelli bireylerin yaşamış oldukları sorunları bilmesi anlayış ve farkındalığın gelişimi için önemlidir. Bu anlayışın ve farkındalığın yokluğunda ise sosyal yaşantının sürdürülmesinde olması gereken veya istenilen eylemler engelli bireyler için “gerekli” görülmemektedir.

(...) Mesela, ben daha önceleri daha çok böyle makyaj yapan ve makyajsız gezmeyen bir insandım. Bir ablanın niye makyaj yapıyorsun dediğini biliyorum. Sen niye ne yapıyorsun ki? Yapsan ne olur yapmasan ne olur anlamında. Küçük görme yani. (...) Tabii ben bir tepki vermedim. Şey demişimdir en azından ben çok iyi hissediyorum demişimdir. (...) (O1)

Ben kendi engelimle ilgili sorunları çok takmıyorum. Evladımın olan sıkıntılar beni çok üzüyor. Çünkü evlat başka. Mesela, şu karşı komşunun yeğenine gönül vermiş. Oğlum hasta ama gönül taşıyor. O da bir insan, delikanlı. Solunum cihazıyla dışarı çıkartıyordum. Oğlumun akülü sandalyesine, solunum cihazı için yer yaptım. İnvertör cihazı ayarladım vesaire. Bunu kendim yaptım. Sosyal hayata girsin, sürekli evde olmasın diye. Bu karşıdaki komşu oğlumu hapis etti. Artık insanlara güveni sarsıldı. Oğluma işte “Kimse bizim namusumuzla oynayamaz.” falan dediler. Engelli ve hasta olan bir çocuğun, solunum cihazına bağlı bir çocuğun kızlarına

bakmasını yakıştırmadılar. Başka bir delikanlının bakmasını mı engellemiş mi oluyor. Nasıl bir kafa yapısı, nasıl bir şey bilemiyorum artık. Ya dedim, bu çocuk sizin namusunuzu nasıl çiğneyebiliyor falan dedim. Bu çocuk, solunum cihazında dedim. Bunu deyince, sinkaflı bir cümle kullandı işte. En yakın komşu bu, ilkokulda birlikte okuduğumuz biri. (G3)

Bu bağlamda her bireyin aynı zamanda tercihi ve hakkı olduğu evlilik, aile kurma gibi konularda ise engellilerin beklenti içerisinde olmasının doğru bulunmadığı bir katılımcı tarafından dile getirilmiştir.

Her konuda dışlanıyor. Evlilik başta geliyor. İnsanlar, hiçbir şekilde evliliği bir engelliye yakıştırmıyor. Engellisin ve aile kurma beklentisi içerisinde olamazsın ve asla olamıyorsun. (...) Neden hep toplumda tekerlekli sandalyedeki bir engellinin tekerlekli sandalyedeki bir engelliyle evlenmesi bekleniyor. O insana birisi âşık olamaz mı? Böyle düşünüyorum. (...) Allah bir erkek ve bir kadın yaratmış. (...) Erkeğe bir cinsellik olarak bir şey vermiş. Kadına cinsellik olarak bir his vermiş ama bunu engelli de yok sayıyorlar. Onun sanki böyle bir hissi yok. (...) Sen engellisin buna hakkın yok gibi. Yani aileler bunu düşünmüyor. Yani bu benim içinde geçerli. Benim ailem hep şöyle söylüyor. İşte birini gördüğünde, ya seni taşıyabilecek biri olsun. Sen rahatsızsın, seni ambulansa götürsün. Akşam hasta olduğunda işte seni hastaneye götürebilsin. Neden seçimlerini hep bu şekilde yapıyorsun? Hani ben de psikolojik olarak biraz ciddi bir rahatsızlığım olduğu için (...) karşımdaki kişi de engelli olsun istiyorum. Burada da aslında hani bunu ben yaratıyorum. İşte bunu kendime layık görüyorum deyim. Hani beni engelsiz birinin anlamayacağını düşünüyorum ve az da olsa engelli biri olsun istiyorum. Ailem buna karşı çıkıyor. Hastasın, evlenmeye ne gerek var. İşte biri girdiğinde ne olacak? İşte burada ben varım, annen var, baban var, kız kardeşin var, biz bakıyoruz, yetiyoruz, istemiyorlar. Kesinlikle, bir evlilik istemiyorlar. (S1)

Özellikle bu dışlanmaya müsaade eden aktörün engelli bireyin kendisinin olduğu bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Yüzeysel konuların ve ilişkilerin daha ön planda tutulduğu ve sosyal dışlanmaya karşı bir birey olarak engellilerin kendilerini savunmadıkları ayrıca dile getirilmiştir.

(...) Magazin dokunuşu gibi buna engelliler de müsaade ediyor. Dernek üyeleri derneğe lak lak yapmaya geliyorlar. Küçük dünyalarında onu bunu çekıştırmek, dedikodular, şunlar, bunlar. Dedim ki bunlara enstrüman çalayım ve size öğreteyim. Yabancı dil öğreteyim. Her gün gündeme dair konuşalım falan dedim. Önce tamam, tamam dediler. Baktım ki yok adamlar istemiyor. Kahve içsinler, çay içsinler. Birisi pasta börek getirsin, yesinler. O yüzden, toplum bunları itince bunlar kalkıp ya niye bizi itiyorsunuz demiyorlar. Biz de bireyiz demiyorlar. Buna müsaade ediyorlar. (...) (S5)

“Birey olarak görülmemesi” kodu, “mekânsal dışlanmaların yaşanması”, “engellerin gözle görünür olmaması”, “sorumluluk almaya karşı isteksizlik” ve “yardımcı olmaktan kaçınma” kodları ile kesişmektedir. Çünkü katılımcıların vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda engelli bireylere “birey” gözüyle bakılmaması ve engellerin daha öncelikli tutulması diğer dışlanma türlerini veya yaklaşımlarını ortaya çıkarmaktadır. Kısacası, çevrenin mekânı engelliliği ve sorumluluğu algısal olarak sınırlandırması engelli bireylere bir “birey” olarak yaklaşılmasından kaynaklıdır.

İkinci kod, **mekânsal dışlanmaların yaşanması**dır. Sosyal entegrasyon, toplumda ortak kararlar alınabilmesini ve kaynaklara/olanaklara eşit erişimi mümkün kılmaktadır. Bu erişim biçimlerinin çoğu, farklı erişim biçimlerinin mümkün kılındığı veya reddedildiği mekânsal tezahürlere sahiptir. Sosyal olanaklar ne kadar kısıtlanırsa mekânsal olarak seçenekler de o derecede kısıtlanmaktadır ve bu durum dışlanmanın derecesini belirlemektedir (Madanipour, 2016: 208). Mekânsal olarak engelli bireylerin dışlanması bir yandan bireylerin temel hizmetlerden yararlanmalarını engelleyebilirken bir yandan da sosyal alanlara katılımı kısıtlılık yaratabilmektedir. Bunun birlikte katılımcılar toplumun

mekânsal olarak engelli bireyler için çizdiği alanın “ev ortamları” ile sınırlı kaldığını dile getirmiştir.

Okullarda kaynaştırma eğitimlerinde çok sorun yaşıyor. Onlar normal birey değil diye diğer aileler kızıyor. Okul, çocukları kabul etmiyor. (Z1)

Ya mutlaka tabii dışlanıyorlar. Ya bir defa girişler, çıkışlar, kurumlara girerken, herhangi bir sohbet ortamında “Aman bu da mı geldi.” derler. Ya “Bunun yeri mi burası.” gibi davranırlar. Yüzüne karşı belki olmasa bile gözle hissiyatla dışlanmalar tabii ki var. (Z6)

(...) Etraf bu çocuk niye dışarı çıksın, evde kalsın mantığıyla hareket ediyor. Engelliysen evde oturup beklemelisin şeklinde düşünülüyor. Bu şekilde, engelliler nasıl topluma katılabilecek. (G3)

(...) Eğlence alanında da, kafe, kafeterya gibi sosyal alanların tümünde de engelli birey dışlanıyor. Yani genellikle sosyal alanlara katılımı dışlandıklarını düşünüyorum. (...) “Sen otur evinde, senin ne işin var burada.” “Sen görme engelli adamsın, ne işin var ya orada.” Sen işte tekerlekli sandalyedeysen, “Ne işin var, sokakta ne arıyorsun.” diyorlar. Bu tür konuşmalar oluyor. Bu şekilde tavırlar bizim moralimizi çok bozuyor. (G5)

(...) Mesela, trafikte bile arabadan böyle yapanlar var. Ne işin var sokağa çıktın, işte bilmem ne yapıyor. Böyle bunları görüyorsun, yaşıyorsun yani. (...) (Z7)

(...) Toplumda bazı insanların engellilere bakış açısı, aileleri üzüyor. Dışarıya gidip üzülmeğe, gitmemeyi tercih ediyorlar. Bunu aşan ailelerimiz de var. Ne olursa olsun. Biz çocuğumuzu bu topluma çıkaralım. Toplum bize, biz topluma entegre olalım. Çünkü en büyük rehabilitasyon bence engellilerin topluma karışması, bir şeyleri beceriyor olması. Bir şeyleri yapıyor olması, engellinin psikolojisini de yükseltiyor. Öz güvenini artırıyor. (...) (Z5)

Birey olarak görülmemesi kodunun ele aldığı paragraflarda da ifade edildiği gibi engellerin bireysel kimliklerden önce gelmesi bireylerin mekânsal katılıma ilişkin motivesini kırılabilmektedir. Engelli bireylerin mekânsal alanlarda aldığı tepkiler bireylerin tekrar o mekânlara gitmesini etkileyebilmektedir.

Mesela, ben bir kafeye gidiyorum. Oradaki insanların bana bakışı, diğer insanlara göre farklı oluyor. Görünümüm, eksikliğim, engellim benim insan oluşumu belirliormuş gibi. Bir de insanlar, burada engellinin ne işi var deyip dışlanmaya gidiyorsa bu daha sıkıntı. Bunu gören engelli, o kafeye gitmeyebiliyor. (...) (G1)

(...) Kendi iş ortamım olduğu için benim kızım yirmi senedir burada esnafla iç içe, çok şükür bir sıkıntı yok. (...) Ancak bir yere gidiyorsun ne bileyim. Alışmadıkları bir durum olduğu için mesela diyelim ki çocukların oradaki tepkileri, şunlar, bunlar, onlar insanları böyle dışlar gibi veya oradan bir bakıyorsun kalkıp gidiyor falan yani algılamıyor bu kişinin sorunu vardır diye genelde yani. Bilenler zaten bildikleri için ona daha yakın davranıyorlar ama bilinçsiz olanlar çok. (Z2)

Mekânsal mahremiyetin engelli bireyler için önemsenmediği durumlarla karşılaşıldığı ve bu durumun engellerin bireysel kimliklerden önce gelmesinden kaynaklı olduğu bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir.

(...) Ben bir zaman yürüyemiyordum. Bir devlet hastanesine gittiğimde koridorda babamın yanında çok özür diliyorum. Koltuk değneği kullanıyorum. Doktor yanıma geldi, koridorda çok özel sorular soruyor. İşte sigara içiyor musunuz? Bir erkekle ilişkiniz var mı? Hepsine hayır, hayır, hayır. Sonra döndüm. Doktora dedim ki çok özür dilerim, babam da yanımda. Ne bekliyorsunuz benden dedim. Hani benden evet cevabını mı duymak istiyorsunuz? Babamın yanında ve koridorda benimle konuşuyorsunuz dedim. Ya farkında mısınız dedim. Bunu herkese mi yapıyorsunuz? Beni bu şekilde gördüğünüz için mi yapıyorsunuz. Bunu anlamadım dedim. Koltuk değneğiyle oraya gidebilirim ama sanki hani orada ben aşağılandığımı, engelli olduğumu hissettim ve benle istediği yerde görüşebileceğini düşündüm. (...) Baktığımız zaman herkesi odaya alabiliyorlar ama siz engelliyseniz işte oraya giremezsiniz diye hayır öyle bir şey yok. (...) (S1)

Öte yandan engelli bireylerin istedikleri mekâna gidememesinin veya gittiği mekanlarda öncelik verilmemesinin mekânsal anlamda dışlanma yarattığı katılımcılar tarafından aktarılmıştır.

Mesela, arkadaşlarım boş derslerde pastaneye gidip çay içerlerdi. Onlarla gidemezdim ama gitmek isterdim, gidemezdim maalesef. O da bir dışlanma yani şimdi. (O1)

(...) Mesela, bir bankaya gidiyorsun. Engelli olduğunu gördükleri halde sana öncelik vermiyor ve saatlerce bekliyorsun orada öyle. Bir resmi kuruluşa gidiyorsun. O gün o vatandaşlar gibi sen de bekliyorsun. Bunlar bizim zorumuza gidiyor işte. Ben engelliysem ve ayakta duramıyorsa, bana öncelik vermek zorunda. Hastanede de böyle bekliyoruz. Orada da dikkat edilmiyor. (...) (O4)

Engellerin yaratmış olduğu kısıtlılık ve zorluklar mekânsal katılımı zorlaştırabilmektedir. Anlayışın, farkındalığın ve olumlu iletişimin geliştirilmesi bu sorunun çözümünde ilk adımdır. Stereotiplerin varlığında ise engelli bireyle olumlu iletişimin kurulması veya engelli bireyin mekânsal olarak katılımının desteklenmesi güçleşmektedir.

Kimse aynı yerde engelliyle oturmuyor. Eğer engelli iseniz, sizlerin yanında kimse oturmak istemiyor. İstanbul'a gittiğimde bir bank vardı ve bomboştu. Bir tane zihinsel engelli bir çocuğumuz oturuyordu ve ben yanına oturduğunda anne tedirgin oldu. Dedim ki sakın olun. Hani ben alışkınım böyle şeylere. Çocuğun elini tuttum ve bana sarıldı. Anne dedi ki tepki verir veya döver diye korktum sizi dedi ama size sarıldı. İlk defa böyle bir şeyle karşılaştım dedi. Bu tamamen yaklaşım farkıdır. Hani benim ona nasıl yaklaştığımı hissettiği için bana sarıldı. Gülümsediğim anda, o zaten benim ona negatif yaklaşmadığımı sezebiliyor. Biz ondan korkarak yaptığımız zaman hırçınlaşıyorlar. O kadar insan ayakta dikiliyor. O çocuğun yanına oturmamıştı. Koca bank boştu yani. Anne de zaten oturduğumda tedirgin olmuştu. Sadece tebessüm etmeyle çocuğun duruşu değişebiliyor. (...) (S1)

Mekânsal dışlanmaların yaşanması kodu, birey olarak görülmemesi, engellerin gözle görünür olmaması ve yardımcı olmaktan kaçınma kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. Birey olarak görülmemesi ile mekânsal dışlanmaların yaşanması kodlarının birbiriyle yakın olmasının temel sebebi birisinin etken ve ötekinin ise sonuç olmasıdır. Diğer yakınlığı bulunan iki kodun kesişmesinin temel sebebi ise birbiriyle ilişkisinden ziyade, -mekânsal olarak dışlandığını ifade eden katılımcıların ifade ettiği üzere-, engellerin görünür olmamasından ve çevrenin yardımcı olmaktan kaçınmasından dolayı engelli bireylerin dışlanmasıdır.

Bir diğer kod **engellerin gözle görünür olmamasıdır**. Özellikle kısmi veya süregelen engellere sahip bireyler sosyal ilişkilerine normal seyrinde devam ettiklerini ve bu durumun gözle görünür engellere sahip olmadıklarından kaynaklı olduğunu aktarmışlardır.

Engelimden dolayı arkadaş çevremden dışlanma görmedim. Mesela, benim şu an çalıştığım işyerinde dokuz yıl bitti. Engelimle alakalı sıkıntı yaşamadım. Hatta gülüp dalga geçtik. (...) İster dışarıdaki arkadaşlarım olsun, ister de işyerindeki arkadaşlarım olsun. Olumsuz bir bakış açısı ile karşılaşmadım. (...) Normal bir insan gibi davranıyorlar. Kendim de engelliyim ama dışarıdan engelli olduğum belli olmadığı için bu sıkıntıyı yaşamıyor olabilirim. Mesela, bir engelli yanımdan geçtiğinde bazen şahit oluyorum. Yanımdakiler "Aaa baksana! Aaa ne kadar yazık! Tüh tüh tüh çok kötü!" bu şekilde diyorlar. (...) (G1)

Mesela, orman ve doğa yürüyüşünü çok severim. Arkadaşlarımla gidemiyorum. Çünkü ayaklarımla ilgili şu an bir problem olduğu için yürüyemiyorum ve onlara katılamıyorum ama onlar istemediği için değil. Ben yapamadığım için gidemiyorum. Arkadaşlarım katılmamı istiyorlar. Geldiğinde istediğin yerde oturabilirsin ve durabilirsin diyorlar. İşte bisiklet süremiyorum. Üç tekerlekli bisiklet alalım sana diyorlar. (...) Böyle şeylerle karşılaşıyorum ama bu yine engel grubuyla alakalı. Başka bir engel grubu olsa, içlerine muhtemelen almayacaklar. (S1)

Öte yandan Samav Cantürk'ün (2019: 276-277) araştırmasında yer alan katılımcılar engellerinin görünür olmasından kaynaklı olarak dışlandıklarını ifade etmişlerdir ki bizim araştırmamızda yer alan bir katılımcının bildirdiği üzere bu dışlanmalardan kaçınmak için bireyler engellerini saklamaya çalışmakta veya toplumdan kendisini soyutlayabilmektedir.

Beni görür görmez aman geliyor, gözlerine de bak diyorlar, çok üzülüyorum. Gözlerimin akı belli olmasın diye de güneş gözlüğü takıyorum, görmesem de bir ortamda bana bakıldığını hissediyorum, sağır değilim konuşmaları duyuyorum (...) (IE7) Sokağa çıktığımda arkamdan çolak, topal gibi şeyler duyuyorum. Oysa sadece engelli deseler belki bu kadar canım yanmayacak, bana böyle hitap edildiği zaman kendimi daha bir eksik hissediyorum (...) (IE3) (...) Bizler ne yaparsak yapalım, bu toplumun görünmek istemeyenleriyiz. Aciz, muhtaç, işe yaramaz olarak görenimiz daha fazla, adeta ikinci üçüncü sınıf vatandaşız biz... Eciş bücüş bir vücudum varmış, bir gün sokaktan geçenler söyledi, oğün bugündür pek dışarı çıkmıyorum (...) (IE8)

Bununla birlikte engellerin görünür olmamasından kaynaklı olarak sosyal ilişkilerin ve iletişimin etkilenebildiği durumların da olduğu bir katılımcı tarafından aktarılmıştır. Engellerden kaynaklı olarak engelli bireylerin kendisini yeterli bir şekilde ifade edememesi ya da karşı tarafın beklediği iletişime yanıt verememesi bu durumların yaşanmasına neden olabilmektedir.

Ben oğlumu sosyalleşsin diye tek başına dışarıya gönderiyorum. Mesela, ekmek aldırırım, çöp attırırım, fırına gönderirim, bakkala markete gönderirim. Kola al, meyve suyu al. Bunları yaptırıyorum. Bunlara dikkat ediyorum. Tabii yüzünde engelli olduğunu belirtecek hiçbir değişik bir şey yok. Herkes sorar, bu çocuk niye cevap vermiyor der. Bir şey soruyorsun. O cevap vermedi. Niye cevap vermiyor. “Sana söylüyorum oğlum.” diyor. Ben hemen uzaktan böyle işaret ederim. Eğer ben oradaysam, uzaktan ben o insanı seyredirim. Ona bir şey soracağını anlıyorum. Bakarım böyle dükkânın önünde komşumuzla oturuyoruz. “Oğlum şundan var mı der.” Bizimki cevap vermez. Bu sefer adam sinirlenir. “Oğlum sana söylüyorum, cevap versene.” Bunlar yanlış şeyler. Adam da tabii bilmediği için ne yapsın. Bilse tabii, ona göre davranacak. (...) (Z6)

Süreğen engelli bireylerin yaşamış olduğu engelin “engel” değil “hastalık” olarak değerlendirildiği için dışlandığı ancak birçok engel grubuna göre zor bir yaşantıya sahip olduğu katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu durumun temelinde ise süreğen engellerin görsellik içermemesi yer almaktadır.

Mesela, bir gün hastanede engelli tuvaletini kullanmaya çalıştım. Kapıyı açmaya çalıştım, açılmayınca görevliye sormuştum. Anahtarı temizlik elamanında denmişti. Gittim, şikâyette bulunmuştum. Kadın gelmiş, “Beni neden şikâyet ediyorsun ki anahtarı bul da alsana.” dedi. Sonra yani dedim çok özür dilerim. Ben seni neden buluyorum. Tuvalet burası açık olması lazım. “Üzerindeki amblemi görmüyor musun, burası engellilere ait.” dedi. İki koltuk değnek ben de kullanıyorum. Dedim ki yani kusura bakmayın ama görüyorsunuz engelliyim. “Burası tekerlekli sandalye için amblemi gör, amblemi” demişti. Hayır, burası engelli tuvaleti. O amblemi kapsamıyor demiştim. Benim için kapıyı açmamıştı. Engelli birey dendiği zaman tekerlekli sandalyedeki akla geliyor. Her yerde bu resim var, ortadan kaldırılması gerekiyor bir kere. (S1)

(...) Görünen sorunlara insanlar var diyebiliyor. Dışarıdan bakıldığında, sağlıklı herhangi bir engeli yok diyebiliyor insanlar ama bizler hayatımızı bütünüyle etkileyebilecek ve engelleyebilecek sorunlar yaşayabiliyoruz. Süreğen hastalığı olan bireylerin de böyle bir sorunu var, görünür olabilmek. (...) Karşılaştırma yapacak olursak ortopedik rahatsızlık, (...) herkesin bildiği bir rahatsızlık ama emes hastalığı çok sinsî bir rahatsızlık ve hakikaten yaşamama rağmen henüz daha öğrenemedim. (S2)

Süreğen hastalığı olanlarda çok ağır ve ilerlemiş düzeyde değilse, yani böyle göze çarpan düzeyde değilse, toplum engelli olarak ya da hasta olarak görme gereği hissetmiyor. O yönde bir dışlıyor. Engelliler de dışlıyor. Yani engelli diye tabir ettiğimiz işte görme, zihinsel, işitme falan filan. Sen hastasın, sen engelli değilsin boyutuna getiriyorlar. Böyle bir sıkıntı var. (...)

Mesela, birçok süreğen hastalık vardır, ortopedik engelliden hayatı çok zordur. Çok sert ve acımasız geçer ama toplum o ortopedik engelliye daha ön plana koyar. Görselliği vardır. Bu görsellik, insanı cezbeder. Oysa ötekinin yaşadığı, çektiği, hayatındaki riskler daha büyüktür ama görselliği olmadığı için o reddedilir. Görsellik biraz daha hitap ediyor. Yani gözümüzle görmemiz lazım, engellisin de ne işte mesela. (...) Şimdi bir kolu olmayan engelli, hayatını belirli zorlukta ama aynı periyotta sürdürebiliyor. Ancak bir diyalize giren böbrek hastasının hayatının her döneminde farklı yasaklar, kısıtlamalar, planlar değişebiliyor. Şimdi ikisini farklı değerlendirmek lazım ama bir süreğeni, bir ortopedik engelli gibi engelli olarak görmediği müddetçe de probleme düşüyor. O görmeyince, ötekileri de aynı şeyi söylüyor. Niye, görsellik yok. (...) (S4)

Süreğen hastalıkları olan bireylerin çoğu engellilik grubunun içinde ele alınmamaktadır. Çünkü hem toplumda hem de engelli gruplarında engelli birey “sağlıklı” engellidir ve “tahmin edilebilir” (görünebilir) bir engele sahiptir, düşüncesi bulunmaktadır. Süreğen engelliler kendi engellerinin kabul edilmesi için sürekli olarak çevreye ve diğer engelli gruplarına yönelik ikna çabası içerisinde olmak zorunda kalmaktadır (Wendell, 2001: 21). Bu durumda süreğen engelliler diğer engelli gruplardan ve toplumdan yabancılaşmamak adına ihtiyaçlarını ve engellerini sürekli olarak hatırlatması gerekmektedir.

Öte yandan sağlanan hak ve imkânlardan yararlandığında süreğen engelli bireyler engellerin gözle görünür olmamasından kaynaklı olarak dışlanabilmektedir.

Bizim rahatsızlığımızda görünen bir engelin göze çarpmaması, diğer engel türlerine göre farklı şekilde tepkiler almamıza sebep oluyor tabii ki. Mesela, Yalova'da KPSS sınavı vardı. Yanımda bir tane arkadaş vardı. Yürürken aksıyordu. Benim o zaman herhangi bir problemim yoktu ama benim de raporum yüzde 89 ve biz engelli olarak KPSS sınavına girecektik. (...) Gittiğimizde iki arkadaş yan yana yürürken işte oradaki müdür hanımefendi bakar mısınız bana dedi. Siz burada girmiyorsunuz dedi. Döndüm, affedersiniz anlamadım dedim. Siz burada girmiyorsunuz, burası engelliler için dedi ve arkadaşımın orada ben çok üzülmediğimi hissettim. Dedim ki hayır ben yüzde 89 raporu olan kişi benim demiştim. Ne alaka demişti orada. Neyiniz var ki gibisinden konuşmuştu ve burada da iki engelliye ayırmıştı. O an arkadaşımın üzüntüsünü görmüştüm. Hani, sen de engellisin ama benim işte burada aksadığımı gördü demişti. Arkadaşımın engelli raporu yüzde 40, benim ise yüzde 89 arasındaki fark neredeyse yüzde yüz. Ben daha ağır engelliyim. Belki psikolojik engelliyim. Belki farklı bir engelliyim. Buna insanlar, bu gözle bakmıyor. Biraz aksıyorsa, elinizde, kolunuzda bir problem varsa, siz engellisiniz. Bu durumun geçmişten geldiğini işte kör, topal, sağır, bu şekilde yetiştirildiğimizden geldiğini düşünüyorum. Yani engelli insanı anlamak yerine hani gözle görünür şeyleri başa kalkmaya çalışıyoruz. Yani engellilik demek görsellik demek. Yani eğer sizin bir uzvunuz kayıpsa işte gidiyorsunuz. Aaa işte kolu yok! Çok üzüldüm. Aaa işte bacağı yok! Çok üzüldüm. Ancak engelli bireyin içindeki travma, içindeki üzüntü, içindeki sıkıntı hiç kimsenin umurunda değil. Sadece o kişinin görselliğine bakılıyor, engellilikte. Mesela, biz bir Bosna seyahati yapmıştık işte engelli arkadaşlarımızla. Bir arkadaşımızın kolu var ama tutmuyordu ve kolunu hep gizliyordu. Yolda yürürken birisi para vermişti. Mesela, bizim yanımızda yürürken ona vermişti. Oradaki herkes engelliydi ama (...) sadece ona verilmişti. Bu da demek oluyor ki bir uzvun yok olması ya da dışarıdan görünüşü çok önemli bir engellide. (S1)

Mesela, ben ilk işe girerken başvurumu verdiğimde, ilgili Milli Eğitim müdür yardımcısı başvurumu almadı. Sen engelli değilsin. Ben seni kabul etmiyorum dedi. Rapor elimde, bu raporun dışında başka işe girme şansım yok. Yani sen kabul etmiyorsun. Öteki de sağlam kabul etmiyor. Nasıl olacak yani. (S4)

Yaşanılan sorunlara karşı tanıdık veya tanıdık olmayan çevrenin tepkisiz kalması ve yardım etmekten kaçınması engelli bireylerin dışlandıklarını düşünmelerine neden olabilmektedir. Bu da bir diğer kodu, yardımcı **olmaktan kaçınma** kodunu meydana getirmektedir.

Mesela, sabahın ayazında liseye giderken düşerdim. Kısmi felç olduğu için benim düşmelerimde başlamıştı. Arkamı dönüp kalırdım. Yerden kalkamazdım. Yanımdan geçip de

yardım etmeyen insan olurdu. Bakıp yürüyor yani hiç fark etmiyor artık. (...) O tarz dışlanmalarım çok olmuştur yani. (O1)

Mesela, televizyon antenini çam ağacı engelliyor diye anteni ayarlarken ağacın bir dalını kestirdik. Benim babam, nasıl olur da bunu yaparsınız dedi kıyameti koparttı. Hanım, babasına ya baba bak bu çocuğun hayatı televizyon, dışarı çıkamıyor, (...) ağaç kökünden kesilmedi ya dal yine çıkar dedi. Bir daldan sebep neden kalp kırıyorsun falan dedi. Banane sizin çocuğunuz televizyon izleyemiyorsa diyor. Bunu diyen çocuğun dedesi. (...) (G3)

Son zamanlarda yardımcı olmaya ilişkin tutumların değiştiğini ve tanıdık olmayan çevrenin ise engelli bireylere yardımcı olmakta daha ilgili olduğu bir katılımcı tarafından dile getirilmiştir.

Herkesi katmayayım da ne bileyim bizim insanların kişilikleri, yabancılar gibi değil. Yabancılar daha duyarlı. Daha her şeye ilgili bilmiyorum. Bak şimdi şu on, on beş sene de daha biraz insancıl olmaya başladılar. Ben oğlumu bir sanatçının konserine götürdüğüm zaman o sanatçı ile aynı sahnede onunla beraber çalan birisi vardı. Herkesten önce bana sandalye ve su getirdi. Yabancı bu yani. Bir Türk gelip de bana bir şey yapmadı. Bu çocuk kucağında bir şey lazım mı diyen olmadı. (Z7)

Sosyal dışlanmanın tezahürü olarak son kod da **sorumluluk almaya karşı isteksizliktir**. Çevrenin yardımcı olmaktan kaçınması aynı zamanda engelli bireyler için sorumluluk almaya karşı da isteksiz oluşunu göstermektedir. Engelli bireylerin bir yük olarak görülmesi ise çevrenin engelli bireylerin yaşadığı sorunlar karşısında sorumluluk almak istememelerine ve engelli bireylerin çevreyle olan ortak sosyal aktivitelerini azaltmasına sebep olmaktadır.

(...) Siz toplumda engelli olmaya başladıkça, arkadaşlarınız da zaten yavaş yavaş uzaklaşıyor. (...) Çünkü seninle bir ortak sosyal aktivitesi olmuyor. Ona ayak uyduramıyorsun. O da bana ayak bağı olur diye, seni tanınamazlıktan gelmeye başlıyor. Görmezden gelmeye başlıyor. Seni bir yük olarak görüyor. Eğer o kişi benim yanımdaysa, düşer bir yerime bir şey olur. Benim başıma bela olur falan o düşünce içerisinde de oluyorlar. Bir şey olursa, sorumlu olmak istemiyorlar. O zaman ne yapıyoruz, yavaş yavaş uzaklaşıyoruz birbirimizden. Bu şekilde devamlı böyle çevre daralıyor. (G5)

Çevrenin engelli bireyler için sorumluluk almasının çoğunlukla geçiştirildiği, sözde kaldığı ve eylemlere yansımadağı bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu durum aynı zamanda engelli bireylerin toplumla bir araya gelmesine de engel olmaktadır. Sorumluluk alınmaması veya sözde ilginin gösterilmesi engelli bireylerin toplumsal katılım etkinliğini sınırlandırmaktadır.

Çevre önce iyi yaklaşıyor. Ondan sonra, saldırm çayıra mevlam kayıra diyor. Bu çocukla hakikaten yaşanmaz derler. Yap diyorum abilik, yap ablalık ama yok sana senden başka kimsenin faydası yok. Para bile koysan önüne milyonlarca para koy. Bir başkası onun bakımını, öz bakımını yapmaz. Parayla bile yaptıramayız çok zor yani. Allah kolaylık versin deyip geçerler belki de. (Z6)

Toplumun engelli bireyle bir araya gelmesinde bence sorumluluk almama engel oluyor. Yani o sözde kalıyor. Biz de engelli adayız, biz de engelliyiz diyorlar ama lafta kalıyor. Empati kurmama, yani bizim de başımıza gelebilir veya gelmese de bu böyle olmalı deyip empati kurmama. (...) Mesela, sosyal hizmet öğrencileri derneğe gelir. Biz onu yapacağız, bunu yapacağız, şunu yapacağız derler. Hep demişizdir ki onlara biz size yardımcı oluruz. Gerekirse maddi destek de veririz ama gelin deyin ki biz şu arkadaşlarımızla dernekten geldik ve sinemaya gitmek istiyoruz. Henüz ben bunu hiç kimseden ne akrabadan, ne sosyal hizmet öğrencisinden, ne liseli hiçbir gençten ben bunu görmedim. İşte biz kafeye gidiyoruz, arkadaşlarla beraber çay içeceğiz, oğluma sen de gel dememişlerdir. Bizim toplumumuzda böyle bir şey yok. Bu dışlanmadan kaynaklı. Ben oraya gittiğim zaman bir derecede sorumluluğunu alacağım. Onu trafikten geçerken ki sorumluluğunu alacağım. İşte eli kirlendiyse sileceğim. (...) O gününü ona feda etmiyor yani. Keşke bu her gün yapılabilse.

Sosyal hizmet öğrencisi sonuçta hadi desem ki dışarıdakiler bunun farkında değil. O günlerde farkındalık deyip var oluyorlar. Ondan sonra hayatlarına almıyorlar. Sadece okuduğu dönemde geliyor buraya. O çocukların yüreklerine giriyorlar. Bizim çocuklarımız sevgiyi karşılıksız veriyorlar. Ondan sonra mezun oluyorlar ve bir daha hayatlarında yok. Tabii ki gidiyorlar başka şehirlere ama okudukları dönemde hiç mi kafeye gitmiyorlar. Bize bugün şu şu arkadaşımızla kafeye gitmek istiyoruz dedikleri zaman eğer biz zaten onları tanıyorsak, derneğimiz de biliyorsa bizler olmadan yakın bir yerde bir simit yemeye, bir çay içmeye gitmelerinden ne sakınca olsun. Bunları hep söyledik. Hayatınıza da derslerinize de bir şey katar dedik. Sorumluluk almak istemiyorlar. (...) (Z4)

3.2.4. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engeller

Bireyle toplumu bir bütün görebilmek ve özel olanı kavrayabilmek için bireyi tanımak şarttır. Bu bağlamı kurabilmek için ise toplumda yaşanan sorunların tek bir bireyin sorunu olarak görmekten ziyade toplumun sorunu olarak benimsemek gerekir. Sosyal hizmetin özünde de yer alan değer temelli bu yaklaşım, toplumda her bireyin eşit bir şekilde değer ve saygınlığının kabul edilmesini mümkün kılmaktadır. Formülleştirildiğinde ortaya çıkan “birey-değer-toplum” ilişkisinin asıl amacı sosyal refahtır. Dolayısıyla sosyal hizmet bireylerin sorunlarına “değer” ve “toplum” temelli yaklaşarak asıl hedefi sosyal refaha ulaşmayı hedefler (Tomanbay, 2014: 70).

Sosyal refaha ulaşabilmek için toplumsal birliktelik ve iş birliğini temel alan yaklaşımların geliştirilmesi gereklidir. Bu yaklaşımların önemli bir boyutunu sosyal sermaye oluşturmaktadır. Sosyal sermaye toplumda pozitif ilişkiler üreterek aile, arkadaş, akraba, komşu gibi yakın çevrede yer alan güvenin kapsamını toplumsal düzeye taşımaktadır. Güvenin kapsamının genişlemesi bireylerin “sosyal refah”ın sağlanması için ortak eylemlerde bulunmasını ve birlikte hareket etmesini kolaylaştırmaktadır. “Değer” ve “toplum” temelli yaklaşımın noksanlığı ise bu birlikteliği zedeleyebilmektedir.

Engelli bireylerin yaşamış olduğu dezavantajların ortak sonucu toplumsal birlikteliğin engellenmesidir. Bu engelin sorumlu aktörü engelli bireyin kendisi olabildiği gibi çevresindeki bireyler veya toplumdaki diğer bireyler olabilmektedir. Birleştirici sosyal sermaye sorunun çözümünde devlet, finansal kurumlar, gönüllü kuruluşlar, diğer kuruluşlar vb. yapıları sürece dâhil ederek uzun vadeli ilişkiler üretmektedir. Dolayısıyla sosyal sermaye yaklaşımı bireylerin sorunu vurgulamaktan ziyade yapısal kaynakları gündemde tutarak sorunun çözümüne odaklanmaktadır.

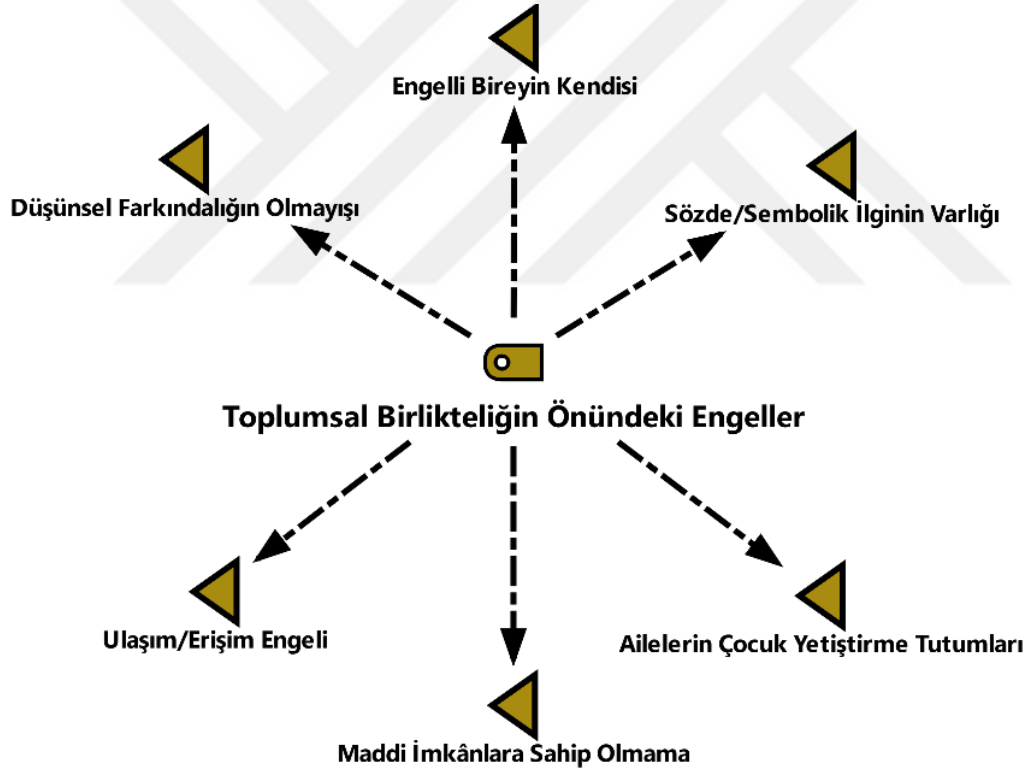
Yapısal yaklaşıma göre bireylere yönelik sosyal hizmet müdahalelerindeki asıl odak, bireysel patolojilerden veya eksikliklerden ziyade elverişli olmayan sosyal çevre ve yetersiz kaynaklardır. Bu yaklaşım bireysel değişim/müdahalenin mi veya toplumsal değişim/müdahalenin mi gerekli olduğunu göstererek hedef kitlenin doğru bir şekilde belirlenmesine yardımcı olmaktadır. “Sorunu yaşayan birey” temel alındığında sorunun nedeni “sorunu yaşayan birey” olmayabilir. Bu durumda hedef kitlenin doğru belirlenmesi gereklidir. Sosyal hizmet bireyin kendisinden kaynaklı olmayıp yaşamış olduğu sorunlara odaklanırken bireyin refahını sağlamayı amaçlayan bir dönüşüm içerisinde yer almaktadır. Çevresel desteklerin veya kaynakların tespit edilmesi ve maksimize edilmesi bu dönüşümü hızlandırmaktadır (Sheafor ve Horejsi, 2014: 125).

Çevresel destekler ve kaynakların belirlenebilmesi için ise toplumda yaşanan sorunların süreçler ve kurumlar bağlamında nasıl işlediğini görebilmek gereklidir. Bu bağlamda bazı temel unsurların varlığının anlaşılmasına ihtiyaç duyulmaktadır:

1. *Toplumsal ayrılmalar*: Sınıf, ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet, yaş, engellilik vb. faktörlerle farklılaşan toplum yapısı,
2. *Güç*: Bireylerin toplum içindeki konumları ve güç ilişkileri,
3. *Yasa ve düzen*: Yasa, karar mekanizmaları ve dezavantajlı gruplar için belirlenen mevzuat,
4. *Sosyal kurumlar*: Toplumsal düzeni inşa eden evlilik, aile, din, eğitim gibi kurumlar (Thompson, 2013: 90-92).

Bu unsurlar aynı zamanda engelli bireylerin toplumsal katılımına/birlikteliğine engel olan noktaların değerlendirilmesinde de bir ipucu sağlamaktadır. İşte bu noktada engelli bireylerin yaşamış olduğu bireysel, ailevi, sosyal ve çevresel dezavantajların toplumsal bütünleşmeyi nasıl etkilediğine bakılmıştır.

Şekil 17. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engellere Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

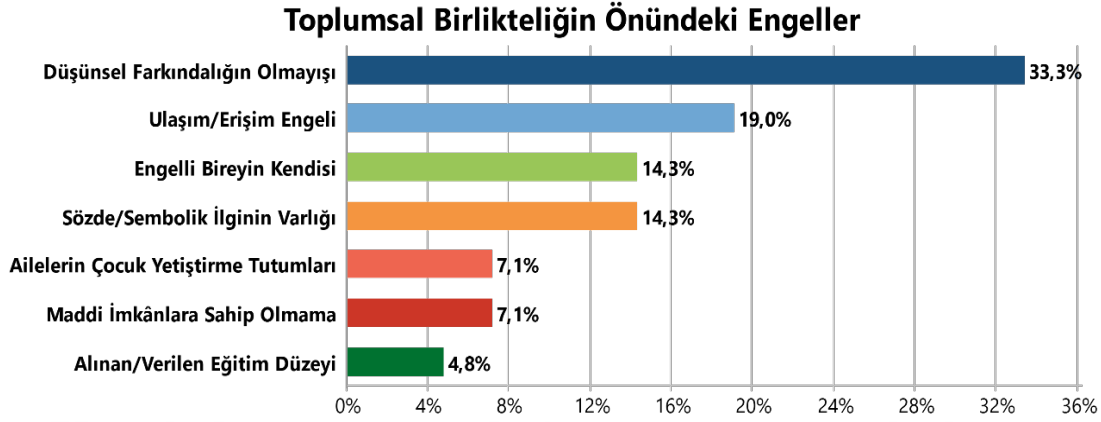

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplumsal birlikteliğin önündeki engellere ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler yedi alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 10'da belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir. Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %33,3 ile “düşünsel farkındalığın olmayışı” alt kodunda görülmektedir. “Engelli bireyin kendisi” ve “sözde/sembolik ilginin varlığı” alt kodlarının sıklığı ise %14,3 ile eşit görülmektedir. Bununla birlikte, %7,1 ile “ailelerin çocuk yetiştirme tutumları” ve “maddi imkânlarla sahip olmama” alt kodları da eşit sıklığa

sahiptir. En düşük sıklık ise %4,8 ile “alınan/verilen eğitim düzeyi” alt kodunda bulunmaktadır.

Grafik 10. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engellere İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplumsal birlikteliğin önündeki engellere ait kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 11) bakıldığında ise süregelen engelli bireylerde *düşünsel farkındalığın olmayışı*, *ulaşım/erişim engeli*, *engelli bireyin kendisi* ve *sözde/sembolik ilginin varlığı* alt kodları ve görme engelli bireylerde *düşünsel farkındalığın olmayışı*, *ailelerin çocuk yetiştirme tutumları* ve *maddi imkânlara sahip olmama* alt kodları yoğun olarak görülmektedir.

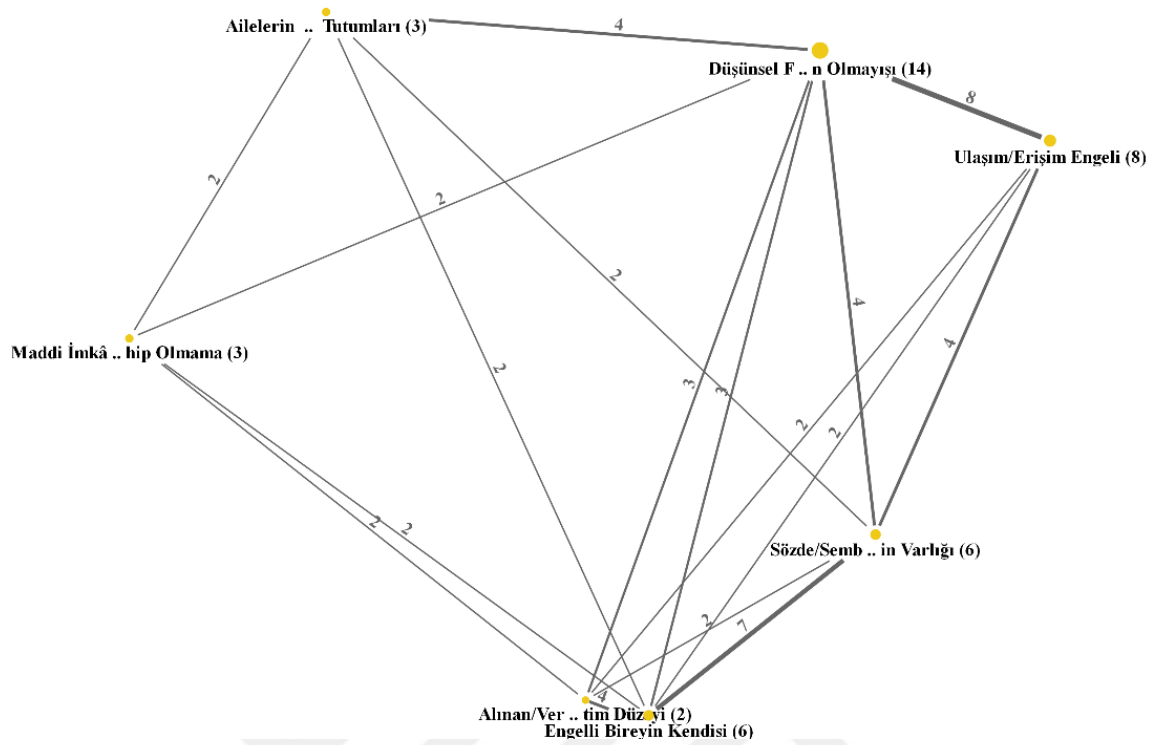
Grafik 11. Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engellere Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Ortopedik Engelli Bireyler	Görme Engelli Bireyler	Süregelen Engelli Bireyler	Zihinsel Engelli Bireyler
Toplumsal Birlikteliğin Önündeki Engeller				
Düşünsel Farkındalığın Olmaması				
Ulaşım/Erişim Engeli				
Engelli Bireyin Kendisi				
Sözde/Sembolik İlginin Varlığı				
Ailelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları				
Maddi İmkânlara Sahip Olmama				
Alınan/Verilen Eğitim Düzeyi				

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplumsal birlikteliğin önündeki engellere ilişkin kodlar arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak amacıyla yakınlık analizi yapılmıştır. Bu analizin çıktıları Şekil 18’de verilmiştir. Buna göre “düşünsel farkındalığın olmayışı” ve “engelli bireyin kendisi” kodlarının diğer kodlarla kesiştiği noktalar bulunmaktadır. “Düşünsel farkındalığın olmayışı” kodu, “ulaşım/erişim engeli” (sayı:8), “ailelerin çocuk yetiştirme tutumları” (sayı:4), “engelli bireyin kendisi” (sayı:3) ve “alınan/verilen eğitim düzeyi” (sayı:3) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. “Engelli bireyin kendisi kodu ise “sözde/sembolik ilginin varlığı” (sayı:7), “alınan/verilen eğitim düzeyi” (sayı:4) ve “düşünsel farkındalığın olmayışı” (sayı:3) kodları olmak üzere üç kod ile yakınlığı bulunmaktadır. Bu kodların ilişkileri ise katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda ilgili bölümlerde ifade edilecektir.

Şekil 18. Toplumsal “Birlikteliğin Önündeki Engellere İlişkin Kodların Yakınlık Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.4.1. Düşünsel Farkındalığın Olmayışı

Toplumsal bütünleşme genelde saygı kültürünün varlığı, özelde ise güven ve hoşgörü ile mümkündür. Hoşgörüsüzlük sosyal bütünlüğü ve güveni sarsabilmektedir. Bu bağlamda toplum olarak bütünleşebilmek için hoşgörünün varlığına ihtiyaç bulunmaktadır ki bu hoşgörü aynı olanlara değil farklı olanlara da hoşgörüyü içermektedir (Yıldız, 2001: 2). Bu hoşgörünün varlığı engelli bireylerin yaşantılarını anlama noktasında düşünsel bir farkındalığın da varlığını güçlendirmektedir. Engelli bireylerin yaşantılarındaki zorlukların engelli olmayan kişiler tarafından idrak edilememesi de çevreyle olan etkileşimi ve birlikteliği güçleştirmektedir. Bu durumda engelli bireyler yine kendileri gibi engellere sahip bireylerle etkileşim sürdürmeye devam edip toplumsal birlikteliği ertelemek durumunda kalmaktadır.

Mesela, normal sağlam vatandaşla bir yere oturup veyahut yürüyüş yapamıyorsun. İsteddiğin gibi hareket edemiyorsun. Ancak bir engelli arkadaşına derdini de anlatabiliyorsun. Sıkıntını da anlatabiliyorsun. Onunla elinden geldiği kadar sosyal faaliyet de bulunabiliyorsun. Engeli olmayan insanlar, bu engeli yaşamadığı için idrak edemiyor. İdrak ettikten sonra, pişman olanlar çok var. Durumu bilmedikleri için bir araya gelemiyorsun. (O2)

(...) Arkadaş edinme noktasında sorun yaşıyorum. İnsanlardaki farkındalık eksikliği, işte engellilerin kim olduğu, ne gibi sıkıntılar yaşadığı vesaire arkadaş edinmem de insanlarla etkileşim kurmam da kısıtlılık yaratıyor. (...) (O3)

Mesela, pazara gideceğiz. Araba olmazsa gidemezsin. Çünkü ağır kaldırmak zorundasın ve gezmek zorundasın. Ben bundan kısıtlıyım. Bunu anlatana kadar canım çıkıyor. (S2)

Engellere ve kısıtlılıklara ilişkin toplumsal farkındalığın yaratılması engelli bireylerin toplumla etkileşim kurmasında algısal bir destekleyicidir. Ancak odak noktanın sadece engeller olması veya sadece engellere ilişkin toplumsal farkındalığın var oluşu engelli

bireylerin toplumsal birlikteliği için yeterli gelmemektedir. Engellerin ilk akla gelmesi toplumsal katılımın gereksiz veya riskli olduğunun düşüncesini ortaya çıkarabilmektedir.

(...) Mesela, düşün olduğunda ne işin var olur. Piknik olur, sen neden gidersin bilmem ne olur. Yani topluma katılmak istiyorsun. Adam senin topluma katılmanı gereksiz buluyor. (G5)

Hastalığımın ilerleyen sürecinde yakın çevrem biraz korumacı davrandı. Sizin dediğiniz gibi değil. Biz zaten iyiyiz. Hayat devam ediyor. Biz bir sürece hakimiz. Etrafı bu durumun böyle olduğuna ikna eden ben oldum. Onlar bu korumacı yaklaşıma yoksa devam edecekti. Biz terse çevirdik. O ilk başlarda işte beni bile yanlışla düşünüyorlardı yani. O etrafın düşüncesi, etraf derken yakın çevre yani anne, baba, abi, kardeş, hala, işte yakın komşu, yakın arkadaş. Yani bu grup bizi ister istemez yanlışla düşünecekti. Eğer onların düşünce yapısıyla ve bakışıyla devam etseydik, biz de o sürece dahil olsaydık veya onlar gibi düşünseydim, ben şu an tamamen koruma altında, tamamen birilerinin şekillendirmesiyle ve bağımlı bir şekilde yaşıyor olurum. Dolayısıyla, toplumsal hayata katılım sağlayamayacaktım. (S4)

Engelli bireyler kendilerini toplumda başkaları tarafından algılananlardan farklı olarak mı algılar? Bu farklı algılamanın temel sebebi toplumdaki diğer bireylerin engelli bireylerin rollerini ve ilişkilerini engelli bireylerden farklı bir şekilde tanımlaması olabilir mi? Bu noktada engellilik sosyal bir kimliği içeren bir kategori haline gelmektedir. İşlenmiş (transactional) kimlik ile gerçek kimlik arasında yaşanan uyuşmazlıklar ve engeller bir damgalama alanı oluşturmaktadır. Kendini damgalama engellilerin toplumun taleplerine uyum sağlamasına ve kimliklerini yeniden bütünleştirmelerine izin vermektedir. İlgili bu durum engellilerin kendilerine atfedilen özellikleri içselleştirerek basmakalıp davranmaya başlamasına sebep olmaktadır (Lejzerowicz, 2017: 19, 21). Odak noktanın içselleştirilmiş “engeller” olmasının ise toplumsal katılımı engellediği ve bunu aşmanın yolunun da düşünsel farkındalık ile mümkün olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

(...) Benim engelim ile ilgili hiçbir sıkıntı yaşamadım. Hatta arkadaşlarımızla birlikte top oynarken bile mesela beni kaleye koyuyorlardı. Ben kalede duruyordum yani. Beni engelli bile saymıyorlardı. Bu da çok önemli bir engelli için. Engellinin yani topluma entegre olması, topluma girmesi, tüketici durumundan üretici durumuna gelmesi gerekiyor. Ancak çevrenin bakış açısı topluma entegre olmasını engelleyebiliyor. Olumsuz bakış açıları, engellileri dışarı çıkarken tedirgin ediyor. Ailesi yanında olsa dahi tedirgin olan engelliler var. Halkın bu şekilde bakışı o insanların daha çok evlerine kapanmalarına sebep oluyor. (...) (O5)

Mesela, bazen bastonu elime almadan evden dışarı çıkıyorum. Ya diyorum ben bastonu nasıl unuttum, görmediğimi unutuyorum yani. Bazen görmediğimi unutacak derece oluyorum. İşte, aileye, topluma da bunu unutturmak lazım. İlk akla gelen şey engeller değil, insan olarak bizler olmalıyız. Ya sen şöylesin, ya sen körsün, ya sen topalsın, bunları hiç hatırlatmaları bence doğru değil. (...) Nasıl ben engelimi unutup dışarı çıkabiliyorsam, insanların da bizim engellerimizi unutması lazım. (...) (G5)

Engelli bireylerin toplumla bir araya gelmesinde düşünce engeli var. Oturabilirler, gayet normal bir şekilde. Engelliler ne zehirliyor ne de bulaşıcı bir şeyi var. İnsanları da yemiyorlar. Düşünce değişirse, toplum engelli bireylerle bir araya gelebilir. Topluma engelli bireyleri anlatabilmek gerekiyor. (Z1)

İnsanlar bir türlü engellileri kabul etmiyorlar. Bu çocuklara değer vermek lazım. Toplum olarak bunu gösterebilmek gerekiyor. Mesela, ben çocuğumu güzel giydiriyorum. Hoşuna gidiyor, gaz veriyorum. Her gün değişik giydiririm. Motive ediyorum çocuğumu. (...) Dernekteki çocuklarla iletişim kuruyorsun, motive oluyorlar. Değer verdiğini göstermek lazım bir şekilde. Benim engelli çocuğum olduğu için değil yani eskiden beri böyle düşünüyorum. Herkes engelli adayı, bizim ne olacağımız, kimin ne olacağı belli değil. (Z3)

Mesela, şimdi evden ben kahvehaneye gidiyorum. Çok kahvehaneye çıkmam. Kahvehaneye birisini görmeye gittiğimde falan, karşımdan birisi geliyor çok tanıdığım biri bu. Yanından geçiyorum. Ben görmüyorum diye bana selam vermiyor. Nasıl olsa görmüyor, selam vermesem de anlamaz. Sonra bir duyuyorum, arkamda kalan kişiye geçtiğinde selam veriyor. Çünkü niye

ben görme engelliyim ama kulaklarımız duyuyor. Ben engellilerin sosyal hayata erişiminin engellenmesine karşıyım. Mutlaka engellilerin sosyal hayatta olması gerekiyor ki bu düşünceleri yenelim. (G3)

(...) Biz Türkiye olarak işte yoldu, uygulamaydı, sandalyeydi, ona göre bir iş alanıydı, ona göre bir sahaydı, bunu aşamayız. Biz bu aşamalarda devlet olarak daha bir uyum sağlayamadık. Bırakın Yalova'yı genelde de uyum sağlayamadık. Mesela, en basiti şurada ben koltuk değneği kullanıyordum ve ameliyat olmuştum. Görme engelli yoluna arabanın biri park etmiş ve dörtlülerini yakmış. Ben de ablama fotoğrafını çeker misin dedim. Hani internete koyacağım. Arabanın sahibi bağırıyor. Abla kör müsün diyor, dörtlüleri yaktım ama dedim ki arabayı koyduğunuz yer görme engellilerin yeri, ben kör değilim de onlar görmüyor. Hani biz toplum olarak değişmedikçe ve kendimizi değiştirmedikçe hiçbir yere gelemeyiz. (S1)

Bu düşünsel farkındalık olumlu iletişim ve yaklaşımla pekiştiğinde çevreden olumlu tepkiler alınabilmektedir. Toplumsal birlikteliğin sağlanmasında uygulanacak eylemler ise engelli/engelsiz söyleminden kurtulup birey gözüyle bakabilmek ortak ihtiyaçlar/tercihler ile yaklaşmak ve engelli bireylerin yaşadığı özel engelleri/sıkıntıları bilerek kolaylaştırmaya çalışmaktır.

(...) Mesela, bir gün otobüse bindim. Engelli kartımı kaybetmişim. Kaybedince şoföre kartı gösteremedim. Beni otobüse almadı. (...) Sabah akşam aynı otobüsle gittiğim için zaten beni de tanıyor. Buna rağmen almadı. (...) Herkesin içerisinde işte engelli kartını göstermek zorundasın falan deyince beni herkesin içinde rencide etti. Sonrasında bu durumu aştık. Şoförün davranışları ve yaklaşımı düzeldi. Ancak bu durumu biz değiştirdik. Kötü enerjiden gidersen, o sana daha büyük tepkiyle döner. (...) Şimdi herkesin farklı sorunları, farklı engelleri, farklı bakış açıları var. Herkesin beğendiği çiçek bile farklıdır. Kimisi beğenmez rengini, kimisi çiçek olsun da ne olursa olsun der. Yani şimdi burada engelli veya engelsiz anlamında bakmamak lazım. İnsan olarak bakmak lazım. İnsan sadece görünüşüyle insan değildir. (G1)

(...) Ayırmamak lazım. Sen engellisin, ben değilim, senin ihtiyacın bu, benim ihtiyacım bu. Böyle bir şey yok. İhtiyaçlar ortak. Sadece çözüm politikası farklı. Benim camiye girebilmem için bana rampa yapılacak. Yoksa oradaki ihtiyacımız aynı ihtiyaç. (...) Mesela, şimdi bugün odadaki dört kişi folklor oynamaya kalksak, hepimiz Antep yöresini oynayamayabiliriz. Beceremediysen değiştirirsin. Dersin ki bana Antep yöresi olmadı ya ben biraz daha hızlı hareketli, ben Karadeniz yöresini seviyorum, Karadeniz yöresinde oynamak istiyorum. Bu durum bir tercih meselesi ama folklor ortak bir kültür. Senin yapabileceğin başka bir şey. Benim yapabileceğim başka bir şey. Önemli olan toplumsal hayata hepimizin dâhil olabilmesi. Ondan sonra, o kendi içinde değişecek zaten ama biz bunu yapmıyoruz ki senin ihtiyacın ne, işte kolun yok, sen bunu yapamıyorsun falan diyoruz. (S4)

Bir defa herkes aday. Ben engelliyim, engelli olabilirim deyip ona göre davranmalı. Onu gördüğün zaman yol açmam lazım, o geçsin. Sonra ben gideyim. Efendim asansöre binecek. Hayır, önce o binsin ama bazı insanlar ne yapıyor, yarıyor, onu itiyor, kendi giriyor. (Z6)

“Düşünsel farkındalığın olmayışı” kodu, “ulaşım/erişim engeli”, “ailelerin çocuk yetiştirme tutumları”, “engelli bireyin kendisi” ve “alınan/verilen eğitim düzeyi” kodları ile kesişmektedir. Engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde engel olan birçok boyutun düşünsel farkındalık eksikliği ile ilintili olması bu kesişmenin temel sebebini oluşturmaktadır. Ulaşım ve erişim noktasında kurulan iletişimin ve yaklaşımın boyutu, ebeveynlerin çocuk yetiştirme konusundaki bilinci, engelli bireylerin özellikle kendini yetiştirme konusundaki motivesi ve hayata bakış açısı ve eğitimin engelli-engelsiz söyleminden uzaklaşmak için bir araç olarak ifade edilmesi toplumsal birlikteliğin düşünsel noktada etkilendiğini göstermektedir.

3.2.4.2. Ulaşım/Erişim Engeli

Erişilebilir ve ulaşılabilir çevrenin yokluğu engelli bireyler ve aileleri için dezavantaj/lar yaratabilmektedir. Sadece ulaşım araçlarının veya mimari yapıların erişilebilir olması yeterli çözüm sağlamamaktadır. Aynı zamanda sağlık, eğitim, istihdam gibi yaşamın birçok alanında erişilebilir ve ulaşılabilir çevrenin varlığı dezavantaj yaratan sorunların çözümü için etkin rol oynamaktadır. Bu sorunlar aynı zamanda engelli bireylerin ve ailelerin toplumla bir araya gelmesinde engel teşkil edebilmektedir. Katılımcılar mimari ve ulaşım noktasındaki erişilebilir boyutların engelli bireylerin dışarıya çıkmasında, sosyalleşmesinde ve toplumsal katılımında etkili olduğunu dile getirmişlerdir.

Engelli bireyin toplumla bir araya gelmesinde engel olan temel şeylerden bir tanesi erişilebilirlik. Yani mimari anlamda erişilebilirlik. (S4)

Engellilerin toplumla bir araya gelmesinde en öncelikle ulaşım engel oluyor. (O1)

Oğlum yıllar önce, illa buradan geçeceğim diye tuttururdu. Başka sokaktan kestirme gitsen bağırırdı. Hayır buradan gideceksin deyip bize sıkıntı yaratırdı. Kendi aracımız, imkânımız var şu an ama herkes bu imkana sahip değil. (...) (Z6)

(...) Toplumla engelli bireylerin bir araya gelmesinde engeller var. Mesela, dernek beni aradığında geleceğimi söyledim. Ancak hemen geledim. Biraz zaman geçti ve ondan sonra gelebildim. Çünkü arabayı bekledim. Araba gelmeseydi, ben buraya gelemedim. Bizim başımızdaki en temel sorun, ulaşım sorunu. Biz sorunlu insanlarız. Yani bugün benim böyle sağlam göründüğüme bakmamak gerekiyor. Görünüşüm yanıltabilir. Ben diğer insanlar gibi yol yürüyemem, koşamam, ağır kaldıramam. Ben her zaman engellilerle de, aynı hastalığı yaşadığım insanlarla da konuşmayı, hasbihal etmeyi, istişare etmeyi, muhabbet etmeyi seven bir insanım. Ulaşım da sorun yaşıyoruz. Bize zor geliyor. Ben üşeniyorum. Araba olmasa bir yere gidemem. (...) (S2)

Engelli bireylerin toplumla bir araya gelmesindeki engelin başında tabii ki ulaşım var, ulaşamama. Çünkü herkesin aracı yok. Bir minibüse binemiyor. Toplu taşıma araçları peyderpey şu anda erişilebilirlik kanun çerçevesinde dönüştürülüyor ama şu anda yeterli düzeyde değil. Bu bağlamda da şimdi aileler mecbur olmadıkça dışarı çıkmak istemiyorlar. Çünkü araçlar yetersiz, durakta saatlerce beklemek istemiyor. Gelen araç dolu oluyor, almıyor gibi bu sıkıntılar birinci engel oluyor. (Z5)

Kurumsal anlamda erişilebilir hizmetlerin var olmayışı ise özellikle ulaşım noktasında yardımcı olup olunmaması tamamen çalışanların inisiyatifine bağlı olabilmektedir. Katılımcılar toplu taşıma araçlarında yaşadıkları sorunların toplumsal birliktelik için engel olduğunu düşünmektedir.

(...) Mesela, evinin orada metrosu olmayan otobüse binecek. Otobüse binerken tekerlekli sandalyedeki insan çok zorluk çekiyor. O şoförün inisiyatifine kalıyorsun. Bazısı çok iyi, bazısı kötü oluyor. Bazı şoför iniyor, rampayı bile kendisi açıyor, arkamdan tutuyor. Bazı şoföre de bağırıdığım halde mesela bu arabanın yatması gerekiyor, yatmıyor, yatırmıyor ya da bazıları bozuk diyor kalkıp gelip o rampayı açmıyor. Bazıları seni ezkaza geçiriyor. Seni görmezden geliyor. (O1)

Mesela, geçen maskemi evde unutmuşum fark etmedim ve minibüse bindim. Minibüsün içindeki herkes de beni tanıyor. (...) Şoför herkesin içinde maskem yok diye beni rencide etti. Beni indirdi. Belki o gün hastaneye gidecektim ve acil bir işim vardı. Orada bir kutu maske bulundursa, parayla da satabilirdi ama bana o günkü o pozisyonu yaşatmazdı. Bunun sadece engelle de ilgisi yok. Empati kurmak gerekiyor. Yeri geliyor engelli tekerlekli sandalyeyle minibüse binecek. Herkes aynı yaklaşımı göstermiyor. Haliyle o kişi minibüse binmek istemiyor. Derneğe tekerlekli sandalyede olsa dahi birisinin yardımıyla minibüs kullanmadan yürüyerek gelen aileler var. Bu ulaşım sıkıntısı varken, engelliler toplumla nasıl bir araya gelebilir? (S2)

Erişilebilir mekânların nicelik ve nitelik yönüyle kısıtlı oluşu engelli bireylerin toplumla bir araya gelmesinde mekânsal seçimi mecbur tutmaktadır. Bu durum bir katılımcı tarafından şu şekilde aktarılmıştır.

Mesela bir araya geleceğiz ama nerede geleceğiz bu da çok önemli. (...) Biz kafeye gideceğiz diyelim. O kafenin bile basamaksız rampalı yerini seçmek zorundasın. Ancak tekerlekli sandalyedeki insanlar, bana bu uygun buraya gelebilir misin diyebilir. Bizim çok toplandığımız zamanlar oldu öyle yani belirli kafeler oluyor. Mesela, çok temiz bize göre wc yapmış kafeler oluyor. Bazıları hiçbir işe yaramaz. (O1)

Erişilebilir mekânların vakit geçirmek için seçimi bir noktada yapılabilirken, erişilebilir ev/mahalle seçimi sosyo-ekonomik koşullar (Büyükşehirlerde erişilebilir evlerin kiralarının yüksek olması, Katılımcı O1, Sayfa 101) düşünüldüğünde engelli bireyler için nispeten daha zor seçime sahip olmaktadır. Bununla birlikte müstakil evlerdeki yaşantının apartmandaki yaşantıya göre engelli birey için daha erişilebilir olduğu ve bir başkasına bağımlılığı azalttığı bir katılımcı tarafından belirtilmiştir.

(...) Yaklaşık on bir, on iki sene öncesine kadar, ben bildiğin sokaklarda yani nasıl söyleyeyim mahallede yetiştim ama şu aralar yaklaşık on bir senedir apartmanda yaşıyorum. Yirmi iki yaşlarına kadar bildiğiniz müstakil evde yaşıyordum ve biraz daha rahattım o konuda ama apartmanda yaşamak ile müstakil evde yaşamak arasında çok büyük fark var. Hele ki engelli birey için daha fazla bir sorun yaşıyor. Mesela, dışarı çıkmak istediğimde birinin yardımı olmadan çıkamıyorum ama bir müstakil evim olmuş olduğu takdirde, ben bunu zaten yardım almadan kendi başıma halledebilecek bir durumdayım. (...) Şimdi apartmana geçince insan engelli birey olarak ister istemez bir afallıyor. (...) Benim yaşadığım apartmanda bir kere asansör yok. Teyzem, merdiven inip çıkabilmek açısından bana tekerlekli sandalye aldı. Onunla inip çıkıyorum ama yardımsız tabii ki olmuyor. (O3)

3.2.4.3. Sözde/Sembolik İlginin Varlığı

Engelli bireylerin toplumsal katılımı için gösterilen özenin sözde/sembolik olması toplumsal bütünleşme için sunulacak politikaların sadece politik kalmasına ve eyleme dökülmemesine sebep olabilmektedir.

(...) Maalesef, çok şey yapılıyor gibi gösterip hiçbir şey yapılmıyor. İcraat yok ama boy boy engellilerle fotoğraf vermesini herkes biliyor. Bu da bir reklam, başka bir şey değil. Engellileri kullanmış oluyorsun. (O1)

(...) Mesela, engelliler gününde belediyeden birkaç kişi tekerlekli sandalyeye oturmuş. Dedim siz böyle mi bizi anlayacaksınız bizi. (...) Böyle sembolik, popülist yaklaşımlar işte. İşte diyorlar ki herkes engelli aday. Ne yapıyorsunuz ki bu konuda? Belediye yetkilisine dedim ki görme engelli yoluna tabela çakmışsınız dedim. Ondan sonra tekerlekli sandalyeye oturuyorum, engelli haftasıymış diyorsunuz dedim. Yani sembolik olarak yapılıyor. Düşünsel olarak ilgilenilmiyor. O rampaları yaparken, tekerlekli sandalyedeki adamla konuşacaksın nasıl yapayım diye. İstişare yapacaksın. (S5)

Ben bunu siyasilere de söyledim. Her an gündeme getirdim. Bir okulda da panel yapılmıştı. Orada da konuşmacıydım. Bu durumu anlattım. Şimdi sizin yanınızdayız diyorlar. Hepimiz engelli adayız diyorlar. Bunları yazıp çiziyorlar. Yazdı, çizdi, bitirdi. (...) (Z4)

(...) Hala herkes işin magazin tarafında. Yani engelliye ya da topluma hizmeti, herkes nasıl görüyor. İşte gidiyor engellinin yanında iki fotoğraf çekiliyor. Engelliye ihtiyacın ne diyor işte. Benim diyor tekerlekli sandalyeye ihtiyacım var. Verin, tamam. Yani bunların meseleyi çözdüklerine inanıyorlar. (S4)

Öte yandan bu sözde/sembolik ilginin sosyal çevrede görülebildiği katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu durum aynı zamanda toplumsal katılıma ilişkin sorunlara çözüm üretmeyi güçleştirmektedir.

(...) Diyelim ki bir arkadaşın doğum günü vardır. Ne yapar, arkadaşını çağırır. Bu apartman da olur, bu mahallesinde olur, bu burada olur. Hiçbir zaman oğluma demezler ki doğum günü yapıyoruz. Arkadaşım sen de benim doğum gününe gel. Komşudur değil mi, aynı apartmanda yaşıyordur. Oğlum da hırçın bir çocuk hiç değil. Çağırabilir, oradaki arkadaşlarına tanıştıracaktır. Bu benim komşu arkadaşım, doğum gününe çağırdım. Siz de onunla arkadaş olur musunuz diyebilir. Ben bunu hiç görmedim. (Z4)

(...) İnsanlar, gidip bir engellinin masasına oturup bu masa boş mu sohbet edebilir miyiz demez. Eğer misal bir restoranda bir tekerlekli sandalyede bayan oturuyorsa, masanız boş oturabilir miyim derim. Sohbet ederim işte, bir şeyler yaparım ama işte toplum da bu da yok. Uzaktan bakar, işte onun parasını da benden al. Belki o engelli çok zengin. Hani belki farklı bir problemi var. Belki işte gerçekten maddi bir sıkıntısı yok ya da manevi bir sıkıntısı var. Onunla oturup onunla sohbet etmeden bunu bilemezsiniz ki uzaktan bakarak. (S1)

Ben emes hastası oldum diye beni yaralayacak veya dövecek halleri yok ya. Herkes üzüldü tabii ki haliyle ama sadece üzüldüler. Yani bugün biz de birçok engelli görüyoruz dışarıda veya birçok kaza yapmış insan görüyoruz. Ölmüş olduğunu duyduğumuz insanlar görüyoruz. Üzüntüden başka ne verebiliyoruz. Sadece üzülmüyoruz. (...) Üzülmeyen yanında başka bir şeyler de bekliyor insan, gerçek ilgi bekliyor insan. (S2)

Mesela, çocukluğumuzda camiye gittiğimizde kaç tane engelli vardı. (...) Hiçbir camide yoktu. Hiçbir cami hocası da demedi ki mahalledeki engelli de gelsin. Bu bir toplumsal mesele ama kimse bunu sorgulamadı ve aksine toplumda şunu dedi. O engelli, dini öğrenmesine de gerek yok. Bunu da söyledi toplum. (...) Hiç kimse mahallesindeki engelliye sen niye kuran kursuna gitmiyorsun diye sormadı bugüne kadar ama sen gitmesen sana soruyor. Niye gitmiyorsun diyor. (S4)

3.2.4.4. Engelli Bireyin Kendisi

Sosyal içirme deneyim veya yaşam koşullarına bakılmaksızın herkesin potansiyelinin gerçekleştirilmesine destek vermeye çalışmaktır. Engelli bireylerin sorunları sosyal, siyasal, bilim, kültür vb. alanlarda aktif olan bireylerin çabalarıyla çözülebilir. Sosyal içirme bireylere eşitsizliği azaltma ve yaşamın her düzeyinde sosyal içermeyi uygulamaya ilişkin bir düşünce sunmaktadır (Ionescu, 2012: 815). Sosyal içermeye engel olan boyutlar düşünüldüğünde bu sorunların çözümünde başvurulacak ilk aktörler elbette bu sorunları yaşayan engelli bireyler ve ailelerdir. Sorunun çözümünü sağlayacak veya çözüm üretecek politikaları sunacak/uygulayacak mekanizmayı ise kurumsal aktörler oluşturmaktadır. Bununla birlikte çözüm sağlayacak bu politikaların engelli bireyler ve aileleri tarafından desteklenmesi ve toplumsal katılıma yönelik gerekli çabayı göstermesi de olmazsa olmaz bir mecburiyettir.

Engelli bireylerin kendisini yeterli bir şekilde geliştirmemesinin ve bunu ispat etmek için herhangi bir çaba göstermemesinin toplumsal katılıma engel olduğu bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir.

Toplumsal katılım sağlayabilmek için engellilerin kendini yetiştirmesi lazım. Kendini yetiştirmesi için de aile terbiyesi olması lazım. Çok kitap okuması lazım. Kendini bir şekilde bir yerlerde ispat etmesi lazım. Kendini bir yerde ispat edememiş ise milletin ne dediğine takılmışsa veya işte kendini hiçbir yönde geliştirememiş ve eve kapanmışsa veya ne bileyim ailesinde bir görgü, bir şey göremediyse bu kişi toplumla bir araya gelemmez. Yani bir bakıma toplumsal birlikteliğe engelli bireyin kendisi de engel olabiliyor. (...) (G2)

Bununla birlikte hayata dair genel bakış açısının olumsuz olması engelli bireylerin kendisini soyutlamasına sebep olabilmektedir. Bu durum ise engeli olmayan ile engeli olan bireyler arasındaki farklılıkları derinleştirerek ayrıştırmakta ve dolayısıyla toplumsal bütünleşmeye zarar verebilmektedir.

(...) Biz de engelliler olarak dünyaya bakış açımız çok farklı. Öfkeyle bakıyoruz. Yani kinli bakıyoruz. Neden ben engelliyim diyoruz. Aslında hani kişisel ayrımcılık derken bunu biz de yapıyoruz. Kendimizi insanlardan soyutluyoruz. Onlardan farklı olduğumuzu, onların bizden farklı olduğunu, daha üstün olduğumuzu düşünüyoruz. Aslında öyle bir şey yok, yani aynı insanız. Biz de engelli olarak onların yaptığı her şeyi yapabiliriz ama engelli olduğunuz zaman işte o neden engelli değil de ben engelliyim sorusunu kendimize sorduğumuz zaman orada kişisel ayrımcılık başlıyor. Bu karşı tarafta da olsun kendimizde de olsun, iki taraflı bu durum. Mesela şöyle bir teklif gelmişti. Ben daha 22 yaşındaydım. (...) Bir bayan evine çağırdı. Gittim ondan sonra işte dedi ki benim bir erkek kardeşim var, işte 62 yaşında. Sen de rahatsızsın ya, işte o da şeker hastası. Yani sizi işte bir baş göz edelim ki şöyle bir durdum. Ya çok özür diliyorum dedim ki bunun yapılış tarzı bu değil ki hani evime gelirsiniz, ailemle konuşursunuz. Engelliyim diye 62 yaşında bir insanla evlenmek zorunda mıyım? Neden buna layık görülüyorum? Sağlıklı veya sağlıksız kendi yaşıtımda biri olamaz mı? Yani sizi şöyle görebiliyorlar engelli iseniz işte siz 60 yaşındaki ile evlenseniz ne olacak. Zaten bir rahatsızlığın var. İnsanlar, bu cesareti kendinde görebiliyor. Ben buna o dönem çok öfkelenmişim ve hala unutamıyorum bunu. (...) Ailemle konuştum. Bunu bir daha yaparsanız, evi terk ederim dedim ve ailem artık böyle bir şey yapmıyor. Bu da ekonomik özgürlükten kaynaklanıyor. Yani şu an ekonomik özgürlüğüm olmasa, bu tarz evlilik teklifleri daha da gelecekti diye düşünüyorum. (S1)

Öte yandan yaşadığı şahsi sorunlarda çözüm üretmeye çalışmadan veya mücadele etmeden dernek gibi çevredeki destek mekanizmalarını engellerini öne sürerek sürekli istismar etmesinin ise toplumsal bütünleşmeye zarar verdiği bir katılımcı tarafından dile getirilmiştir.

(...) Engelli bireylerin toplumla bir araya gelmesindeki temel engel, engelli insanların kendisi diye düşünüyorum. Mesela, ben çoğu şeyde aktifim. Hayata katılmaya çalışıyorum. Hakkımı aramaya çalışıyorum. Ben mücadeleciyim ama bizim engellilerde bunu göremiyorum. Şahsi konularda bile derneğe gelen engelliler var. Çok istismar ediyorlar. (...) Zafiyeti kullanıyorlar. Engeline kullanıp çok istismar eden insan var. Ben bile bir engelli olmama rağmen bana çok borç takıp gittiler. (S5)

Engelli bireylerin de kendi içinde diğer engelli bireylere empati kuramaması ve kişisel çıkarlarını öncelemesi karşılıklı anlayışın yokluğuna ve toplumda olumsuz ilişki modellerini göstermeye sebep olabilmektedir. Bu durum ise engelli bireylerin toplumla bütünleşmesine zarar verebilmektedir.

(...) Üç yıllık bir birlikteliğim bitti. (...) Üç yıl sonunda, ortada hiçbir şey yok. Nikâh davetiyelerimiz basıldı. Her şey hazırды. Yüzde 90 görme engelliydi. (...) İşte karşıma çıkıp aynen bana şunu söyledi: “Senin yürümeme ihtimalin ve senin işte ilerde yatalak kalma ihtimalin var.” Dedim ki çok özür diliyorum senden değil, kendimden özür diliyorum. Ben dedim senin görmeme ihtimalini o zaman kabul ettim. (...) Sonra kalktı ve şunu söyledi bana: “Bana herkes dedi ki kendine yakışanı al işte, ailem beni sana yakıştırmıyor. (...) Bütün iş arkadaşlarım sana yakışmıyor diyor.” (...) On gün sonra gitti başkasıyla evlendi ve psikolojik olarak şu an tedavi görüyorum. Yani yüzde 90 görme engelli bir insan karşısındaki insanı kendinden daha aşağı görebiliyor. Beni daha aşağı görebildi. Yani engelli bireyler de engelli bireyleri anlamıyor. (S1)

Engelli engellinin halinden anlar diyoruz ya anlamıyor. Bazen ben diyorum ki eğer siz birbirinize bu anlayışı göstermezseniz, toplumdan başka bir bakış açısı göremezsiniz. Sen onun engeline kabul etmezsen, toplum seni hiç kabul etmez. Engelli bireyler kendi aralarında böyle. (S5)

(...) Süreğeni engelli olarak görmeyen engel grupları bunu bilerek yapıyor. Onlar da biraz daha kendilerini ön planda tutmak istiyorlar. Ötekini hastalık olarak görüyor. Oysa bir görme kaybı da hastalıktır, eğer öyle değerlendirirsen. Biraz rakip görüyorlar kendilerini. (...) Mesela, istihdama süreğen engelliler daha çabuk girebiliyor. Yani işveren tercih ediyor. İşveren görselekten ziyade ticari rekabetten dolayı tercih ediyor. Şimdi diyor ki mesela bir süreğen hastalığı olan kişi benim verime daha yüksek katkı sağlıyorsa diyor. Ben onu tercih ederim

diyor. Çalışma disiplini, anlaşılabilmek ya da işte üretime daha çok katkı sunabilme gibi etkenlerden dolayı onlar da rakip görüyor herhâlde. (...) (S4)

“Engelli bireyin kendisi” kodu, “sözde/sembolik ilginin varlığı”, “alınan/verilen eğitim düzeyi” ve “düşünsel farkındalığın olmayışı” kodları ile kesişmektedir. Çünkü engelli bireylerin hayata dair beklentileri ve kendilerini gerçekleştirme noktasında attığı adımların (eğitim, beceri kazanımı vs.) toplumsal katılımın sağlanmasında ve toplumdan olumlu geri dönüşler alınmasında etkili olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte toplumsal bütünleşmeye ilişkin engellerin aşılmasında engelli bireyin kendisinin aktif olarak yer alması da düşünsel farkındalığı sağlayıcı bir özelliğe sahip konumdadır.

3.2.4.5. Ailelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları

Bireyler sosyal durumlara bağlı olarak kendilerini olduğundan farklı olarak gösterebilir ki bu durum aynı zamanda damgalanmanın da bir göstergesi olabilmektedir. Bu bağlamda yaşanan durumlar kişilerin kendilerini değil çevresinin (aile, akraba, arkadaş vs.) bilgisini sunabilir. (Lejzerowicz, 2017: 20). Katılımcılardan alınan bilgilere göre ailelerin engelli veya engeli olmayan çocuklarını yetiştirirken izledikleri yollar bireylerin topluma dâhil olmasını etkilemektedir. Bu durum ise toplumda engelli bireylerin dâhil olmasına ilişkin algının olumsuz (topluma katılmayı gereksiz bulma gibi, sayfa 134, katılımcı G5) dönüşümüne sebep olmaktadır.

Engeli olmayan çocukların sadece temel ihtiyaçların karşılanması noktasında eğitilmesi ve engeli olan çocukların ise sürekli aileleri tarafından baskılanmasının toplumsal katılıma zarar verdiği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

(...) İnsanlar evleniyor, çoluk çocuk sahibi oluyor. Ekmek parası derdine düştükleri için çocuklarını düzgün, bilinçli bir şekilde bir ortam sağlayamıyor yeri geliyor. Onun karnı doydu mu, yemek yedi mi tamamdır diye düşünüyorlar. Yani insanların hayat gayesinin sadece temel ihtiyaçlar üzerinde odaklanması ve çocuklarını da buna yönelik yetiştirmesi, diğer konuların da unutulmasına sebep oluyor. (...) (G1)

(...) Engellilerin toplumda görünmesini istemeyenler var. (...) Buna, aile de sebep olabiliyor. Kendi ailesi tarafından falan böyle eziklendikçe o zaman engelli birey de kapanıyor. Çünkü o psikolojiye onu sen sokuyorsun. Destek vermeyen aileler, engelli bireyi hepten kapatıyor (...) ve böyle devam ediyor. Aslında, ailelerin engelli çocuklarını topluma dâhil etmesi için uğraşması lazım. Böylelikle, engelli bireyler toplumda normal bir birey gibi hissedebilir. (G5)

Bununla birlikte annelerin çocuklarını topluma dâhil etmek için sadece dernek ortamını kullanmasının ve çocuklarına alternatif başka seçimler sunmamasının direktme bir hayata sebep olduğu bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Bu durum aynı zamanda annelerin çocuklarıyla birebir vakit geçirmelerini engellemektedir.

(...) Derneğe gelen anneleri görüyorum. Çocuklarını alıyorlar ve topluma kazandırılmaları gerekiyor ama akşama kadar o çocuklar dışarıda annelerinin peşinde geziyor. Yani özel bir yemek yok. Gidip işte orada tavuk döner, ne bileyim orada saçma sapan bir şey yemek zorunda kalıyor. O çocuğu akşama kadar geziyorlar. Akşam yatırıyorlar. Yani evinizde güzel bir kahvaltı yaptırın. Onunla güzel bir film izleyin. Tabii ki dışarı çıkartın. Tabii ki derneğe gelin ama bunları her gün değil. Aralıklarla yapın. Çocuğunuz mutlu olsun yani. Belki de o çocuk buraya her gün gelmekten mutlu değil. Belki annesiyle güzel bir kahvaltıda sonra evde bir film izlese daha mutlu olacak. Aileler, o çocuğun dinlenme ihtiyacı olmadığını düşünüyor. Aslında, benim o kadar çok dinlenmeye ihtiyacım var ki uyuyamadığım için psikologdan bir uyku ilacı rica ettim. Ben aylarca uyuyamadım. Böyle düşünüyorum. (...) Her gün sandalyede oturuyorum işyerinde ve o kadar çok ağrım oluyor ki bir hareket etme ihtiyacı duyuyorum. O çocuk hareket edemiyor ve her gün sandalye üzerinde oturuyor. Anneler, çocukları dışarıda

aktif olsun istiyor. Genelde engelli derneklerinde yapılan bu. Biz engelli derneğine getirelim. Çocuğumuz aktif olsun. Bana göre bu aktiflik değil. Tabii ki götürün, bir iki saat dursun, işte haftada bir iki gün götürün açık olsun ama ben her gün o çocukların dernekte mutlu olduğunu düşünmüyorum. Anneler kendi bildikleri doğrultuda işte zihinsel olsun, bu çocukları kendi doğrultularında direktme ile bir hayat sunuyorlar. (...) (S1)

3.2.4.6. Maddi İmkânlara Sahip Olmama

Yeterli maddi imkânlarla sahip olunmaması insanların çoğunlukla ekonomik şartlarla mücadele etmesine ve toplumsal birlikteliğin daha yüzeysel olmasına, sosyal olanın ihmal edilmesine sebep olabilmektedir. Bununla birlikte maddi yoksunluklardan dolayı mekânsal buluşma ortamların istenildiği gibi seçilememesi ve erişim/ulaşım için yeterli maddi imkâna sahip olunmaması toplumsal katılıma engel olabilmektedir.

(...) İnsanların daha çok sosyalleşmesinden yanayım ama şimdi günümüzün şartları da buna pek fazla müsaade etmiyor. Çünkü herkesin de ekonomik şartları aynı değil. Ekonomik şartlar, sıkıntılar dediğim herkes bir ekmeğin peşinde koşuyor. O yüzden insanlar daha çok fırsat buldukları zaman işte bir araya geliyorlar. Sık sık da bir araya gelemiyorlar. Fırsat oldukça bir araya geliyorlar. Mesela, adamın evinde ekmeği yoktur. Şimdi gelse, otursa, sohbet etse ne faydası var ona. Bu adam ekmeğinin peşinde koşuyor. (O5)

(...) Maddi kısıtlılık yaratan durumlara veya imkânlarla sahip olmak da bir araya gelmeyi engelliyor. Mesela, sen fakirsin ve gidip şu kafede oturmak istiyorsun. Ne senin düzgün bir tekerlekli sandalyen var gidebiliyorsun ne de seni oraya götürebilecek bir imkânın var. Maddi açıdan bunu örnek verebiliriz. (G1)

Maddi yoksunluklardan dolayı karşılıklı çıkarların etkilendiği ve bu durumun da toplumsal birlikteliği etkilediği bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Engelli bireyin kendisini yetiştirmemesi ise insanların herhangi bir çıkar elde edemeyeceği düşüncesine ve bunun sonucunda kendisini geri çekmesine sebep olduğu ayrıca dile getirilmiştir.

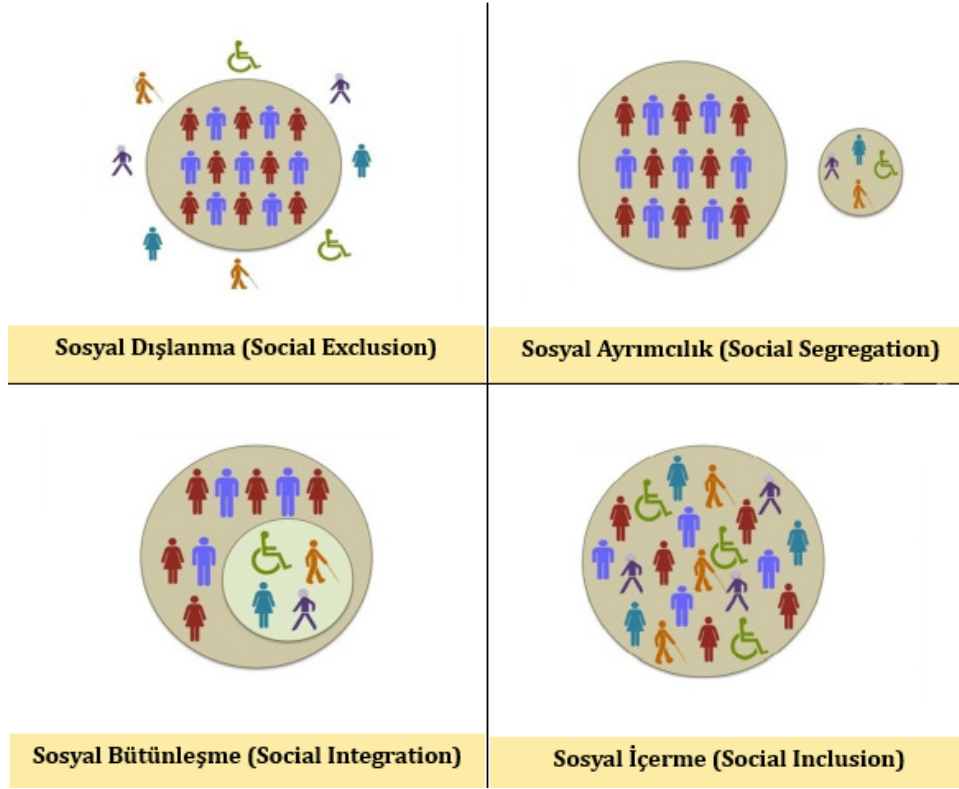
(...) Muhtaç olan insan topluma katılamıyor. Çünkü muhtaç insandan kar gelmediği düşünülüyor ama zarar gelebilir deniliyor. Yani eğer bir insan muhtaçsa onun ne etinden yararlanabilirsin ne de sütünden. Hiçbir çıkar ilişkisi yoksa orada bir yerde patlak verir. İnsan insandan nasıl faydalanır. İlmi olursa ilminden faydalanır. Sağlığı yerindeyse bedeninden faydalanırsın. Bir şekilde bir yerinden faydalanmam lazım. Çok akıllıdır, bir fikrini alırsın ama bir engelli kendini yetiştirememişse nasıl faydalanacaktır. Faydalanmadığı için insanlarda kendini geri çekiyor. (G2)

3.2.4.7. Alınan/Verilen Eğitim Düzeyi

Sosyal ayrımcılık imkân ve fırsatlara sahip olan grupların, imkân ve fırsatlara sahip olmayan gruplar üzerinde dayatmasını içermektedir. Gruplar kendilerini ve statülerini değiştirme seçeneğine sahip olmayacak bir şekilde sosyal olarak üstünlük kurmaktadır. Rollerde ise baskın olan grubun verdiği kararların ötesine geçilememektedir. Sosyal dışlanma ise sosyal ayrımcılığın ötesine geçmektedir. Sosyal ayrımcılıkta yer alan gruplar arası sınıflandırma yoktur, yalnızca farklılıklar vurgulanmaktadır ve dolayısıyla bu farklılıklar benzer olanların aksine sosyal uyuma (social cohesion) engel olmaktadır. Sosyal bütünleşme ise bireysel “farklılıkların” olmadığını varsayarak toplumsal “nezaketi” sunmaktadır. Sosyal içme ise sosyal ilişkilerin ve duyguların kalitesiyle ilişkiliyken insanların bir diğerini kabul etmesinde kullandığı farklılıkları yaşama yeteneğiyle ilgilidir (Miguel, 2014). Elbette sosyal bütünleşme bireysel farklılıklara (örneğin bireyin engelli olup olmaması) ilişkin söylemlerden bireyleri uzaklaştırarak toplumsal birlikteliği sağlama noktasında ilk çözümü sunmaktadır. Ancak bireysel farklılıklarla yaşama sosyal içermenin uygulanması ile mümkün görünmektedir.

Şekil 19’da görüldüğü üzere birlikte yaşama kültürünün inşasını sosyal dışlanma ve sosyal ayrımcılık engellemekte, sosyal bütünleşme ve sosyal içerme ise bu engelleri azaltmak için bir çözüm sunmaktadır. Alınan/verilen eğitimin niteliği ise bu kültürünün aktarımı için kullanılacak temel araçlar arasında yer almaktadır. Öte yandan engelli bireyler ile toplumdaki diğer bireylerin almış olduğu eğitim düzeyleri arasındaki farklar engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde belirleyici olmaktadır.

Şekil 19. Sosyal Dışlanma, Ayrımcılık, Bütünleşme ve İçerme Farklılıkları

Kaynak: Miguel (2014)

Bununla birlikte engelli bireylerin kendini geliştirip ön plana çıkması toplumsal olarak ortak noktaların belirlenmesini ve karşılıklı diyalogu kolaylaştırmaktadır. Birlikte yaşama kültürünün oluşumu ise engelli ve engelsiz söyleminden uzaklaşılmasına ve farklılıklarla bir arada olunduğunun farkında olunmasına bağlıdır. Bu durum katılımcılar tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

Toplumla engelli bireyin bir araya gelmesinde engel olan noktaların eğitim ve kültür olduğunu düşünüyorum. Yani toplumda engelli olup kendini yetiştirmiş ve kültür seviyesi yüksek bireyler çok azınlıkta olduğu için toplumda orta yere çıkması da çok nadir olur. Engelli bireylerin kendilerini yetiştirme zorunluğu olduğunu engelli bireyler kabul etmek zorundadır. (...) Sanat olur, edebiyat olur veya başka yönden olur kendini geliştirmesi gerekir. Kendini yetiştiremezse, topluma açılmaz, bağımsızlığını kazanamaz. Birilerine bağımlı yaşayan kişiler, hiçbir zaman kendini ispat edememiş kişilerdir. Bu bağımlı kişiler de toplumla bir araya gelebilir. Ancak bir yere kadar yani limitli olur. Mesela, ben bir tanıdığımı gitmişimdir. Onunla ortak bir yanımız yoksa bir yerde ilişkiler patlak verir. Bir yerde o muhabbet biter. (...) Ortak yönümüzün olması için benim kendimi bir yerlerde geliştirmem lazım. Onun da kendini geliştirmesi lazım. Genel kültürüm olmazsa, ortak yönüm olmazsa, belli bir süreden sonra muhabbetimiz bitecektir. Yani bu ilişkinin sürdürebilmesi hem karşı tarafa bağlı hem de karşı tarafın kendisini nasıl geliştirdiğine bağlı. (...) Hiçbir şekilde hiçbir şey yapmayan kişi, ne konuşabilir, neyi bilebilir, bildiği konu ne olabilir, hangi konuda ortaklaşabilir? Sadece engelli

bireyler değil, toplumdaki diğer kişilerde kendini geliştirmemiş olabilir. Ancak engelli bireylerin bir adım ilerde olması zorunda ki kendilerini bir şekilde ön plana çıkartıp hayatını sürdürebilsin. (...) (G2)

Engellilerin toplumla bir araya gelmesinde temel engellerden biri eğitim anlamında aradaki uçurum. Yani toplumun engelliler ile engelsizler arasındaki eğitim kalitesinin çok farklı boyutlara taşınması. Engellilerin aldığı eğitim, toplum içerisinde kendilerini ifade etme, sosyal faaliyetlere katılma, mesleki beceri, akademik eğitimde çok dipte olmaları, engeli olmayan bireylerin de belirli bir düzeyde sürekli ilerlemeleri arada bir uçurum yaratmaktadır. Yan yana geldiğinde aynı dili konuşamama ciddi bir problem oluşturuyor. Bunun ortadan kalkması lazım. Biraz daha engelli ve engelsiz söyleminin ortadan kalkıp farklılıklarla bir arada olduğumuzu anlatabilmenin sosyolojik bir dönüşümü lazım. Birlikte yaşama kültürünün oturması lazım. Yani herkes için her şeyi aynı anda yapabilmeyi tüm toplumun öğrenmesi lazım. Konuşurken bile ayırırsan, birlikte yaşama kültürü ortadan kalkıyor. (...) (S4)

3.2.5. Başa Çıkma Stratejileri ve Sosyal Sermayeler

Güçlendirme “insanlara kendi hayatları ve koşulları üzerinde daha büyük bir kontrol kazanmaları için yardım etmek” olarak tanımlanmaktadır. Güçlendirme üç düzey ile bağlantılıdır. Bireysel düzeyde güç, bireylerin güven duygusunu geliştirme ve benlik saygısının artırılması ile ilgilidir. Kültürel/söylemsel düzeyde güç, kültürün bireyleri frenleyebilen, alıkoyabilen güce sahip olması ile ilgilidir. Belirli gruplar ayrımcılığın bir sonucu olarak kendilerine atfedilen kalıp yargıları içselleştirebilir. Bu durumda bireylerin veya grupların baskılanmasına sebep olabilir. İşte bu noktada küresel/söylemsel düzeyde gücün varlığı ifade edilebilir. Yapısal düzeyde güç ise bireyin sosyal yapıdaki konumu, sosyal ağlar içerisindeki yeri ile alakalıdır. Bazı sorunların bireylerle değil toplumsal yapıyla bağlantılı olmasına (yoksulluk gibi) ilişkin noktaları içermektedir. Güç düzeylerine bakıldığında bu güçler, bireylerin sadece güç kazanımıyla ilgili süreci değil aynı zamanda kendi hayatları üzerinde daha kontrol sahibi olmalarını, karar verebilmelerini ve hedeflere ulaşmadaki kaygılarını gidermeye yönelik süreçleri içermektedir. Bununla birlikte güçlendirme yaklaşımı bireylerin, grupların, ailelerin ve toplulukların güçlüklerinin olduğunun farkındadır. Bundan dolayı aileler, gruplar, örgütler, topluluklar, toplum gibi farklı etki alanlarında demokratik süreçlere katılma, iş birliğine dayalı yaklaşma gibi eylemlerde kendisini gösteren kolektif bir yönü de bulunmaktadır (Thompson, 2016: 42-44; Zastrow, 2013: 22). Sosyal hizmetin bu kolektif yöndeki amaçları ise şu şekildedir: 1) Bireylerin ve grupların kendileri ile çevreleri arasındaki uyumsuzluğundan dolayı ortaya çıkan sorunların çözümünde yardım etmek, 2) Uyumsuzluğun meydana gelmesini önlemek için kişiler ya da gruplarla çevreleri arasındaki sorunların kapsamını belirlemek ve 3) Tedavi edici ve önleyici tedbirlerin yanında bireylerin, grupların ve toplumların güçlerini aramak, belirlemek ve kuvvetlendirmek (Kongar, 1972: 21).

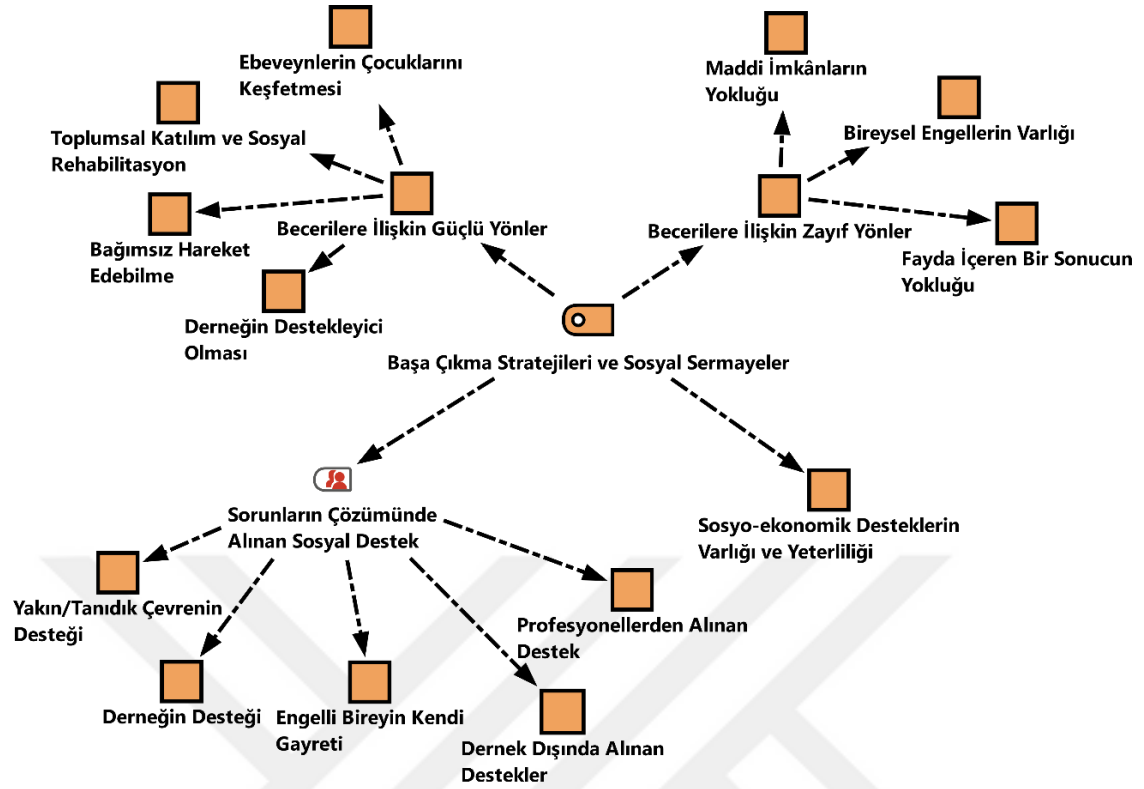
Sosyal hizmet, hedeflerini bireylerin tercihini dikkate alarak belirler ve bu hedeflere uygun müdahale yöntemini seçer. Bireylerle çalışırken güçlü yanlarını destekleyerek bireylerin hedeflerine kendilerinin ulaşmasında gerekli desteği sağlar (Payne, 2020: 344). Bu desteğin bir kısmını psikososyal destekler oluşturmaktadır. Psikososyal destek bireylerin sosyal çöküntülerini engellemeyi, mevcut güçlerini korumayı ve sosyal fonksiyonları yeniden harekete geçirmeyi amaçlar. Bireylerin işlevselliğinin kazanımı için yaratılan fırsatlar bireylere bireysel (kendi sorunlarını çözebilen) ve toplumsal (topluma katkı sunabilen) yönden fayda sağlamaktadır (Hamilton, 1967: 199-200)

Belli bir sorunu çözmekten ziyade sorunu ortaya çıkaran koşulları düzeltmeye yönelik çalışan sosyal hizmet, sorun sahibi bireylerin koşullarını düzeltmesinde yardımcı olarak kendi sorununu kendisinin çözmesini ve hayatlarında daha fazla kontrol sahibi olmasını (katılımı maksimize etmek, problem çözme becerileri geliştirmek gibi) sağlar. Bireyin kendi sorunlarını çözebilmesi için desteklenmesi kendine yetebilen güçlü bireylerin varlığını mümkün kılmaktadır (Kongar, 1972: 67; Yıldırım, 2007: 122-123). Thompson (2016: 130-131) “yardım değil hak” sloganının savunulmasına rağmen sadece bakım ihtiyacına odaklanılmasını engelli bireyler “iyilikten öldürülebilir” deyiimiyle ifade etmiştir. Burada bireylerin bağımsız ve kendi kendine yetebilmesinin desteklenmesi için ihtiyaçların karşılanmasıdan öte bir yaklaşımın gereği ortaya çıkmaktadır.

Sosyal hizmet bireylerin bağımsızlığının korunmasını ve sürdürülmesini amaçlayan hizmetler verirken zorlayıcı eylemlerden kaçınır. Kadınlara, çocuklara, yaşlılara, engellilere mümkün olduğu ölçüde kendi sosyal çevreleri içinde aileleriyle ev ortamlarında yaşamlarını sürdürmelerini destekler. Bireylerin kendilerine en uygun çözümleri bulmasında yardımcı olmaktadır (Duyan, 2010: 26). Bireylerin bu çözümlere dâhil olması için gerekli kaynakları ise sosyal sermaye sunmaktadır. Sosyal sermaye sunduğu kaynaklar ile bir baş etme stratejisi olarak görülmektedir. Bu kaynakların başında resmi veya gayri resmi ağlardan alınan sosyal destek gelmektedir. Engelli bireyler çevreden aldıkları bu desteklerle kendi baş etme stratejilerini belirlemektedir. Bu kaynaklar aynı zamanda engelli bireylerin baş etme kapasitelerini arttıran beceriler elde edebilmesinde de olanak sağlamaktadır. Yeterli sosyal desteğin alınması ve baş etme kapasitelerinin güçlendirilmesi bireylerin sosyal işlevselliğini güçlendirmektedir.

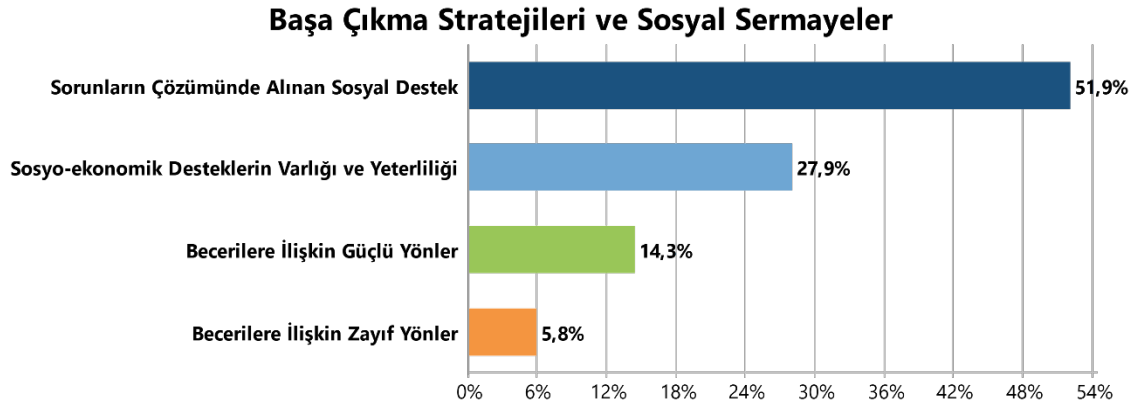
Sosyal işlevsellik kavramı, “bireyin toplum içerisindeki başlıca rolünü gerçekleştirebilmesi ve kendi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için gerekli olan görev ve aktiviteleri başarabilme yeteneği” olarak tanımlanmaktadır. Temel ihtiyaçlar beslenme, barınma, sağlık, sosyal destek gibi noktaları içermektedir. Rollere ilişkin de aile ferdi olmak, ebeveynlik, çalışan olmak, komşuluk gibi örnekler verilebilir. Sosyal işlevsellik sosyoekonomik çevre içerisinde bireylerin kapasitesinin ve eylemlerinin, talepler, beklentiler, kaynaklar ve fırsatlar ile olan uyumuna odaklanmaktadır (Sheafor ve Horejsi, 2014: 23). Bu bölümde ise engelli bireylerin yaşamış olduğu sorunların çözümünde izledikleri yolları (sosyal işlevselliklerini) anlamak maksadıyla kazanılan becerilerin güçlü ve zayıf yönleri incelenmiştir. Bununla birlikte bireylerin sorunlarla başa çıkma stratejilerini belirlemesinde etkili olan çevresel aktörlerin sunduğu sosyal destek düzeyine bakılmıştır. Son olarak, kurumlara duyulan güvenin baş etme stratejilerinin belirlenmesinde ve güçlendirilmesinde nasıl bir etkisi olduğunu keşfedebilmek maksadıyla sunulan /var olan/ olması gereken sosyo-ekonomik desteklerin engelli bireyler tarafından nasıl algılandığına ve değerlendirildiğine bakılmıştır.

Şekil 20. Başa Çıkma Stratejileri ve Sosyal Sermayelere Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 12. Başa Çıkma Stratejileri ve Sosyal Sermayelere Dair Kodların Frekans Dağılımı (%)

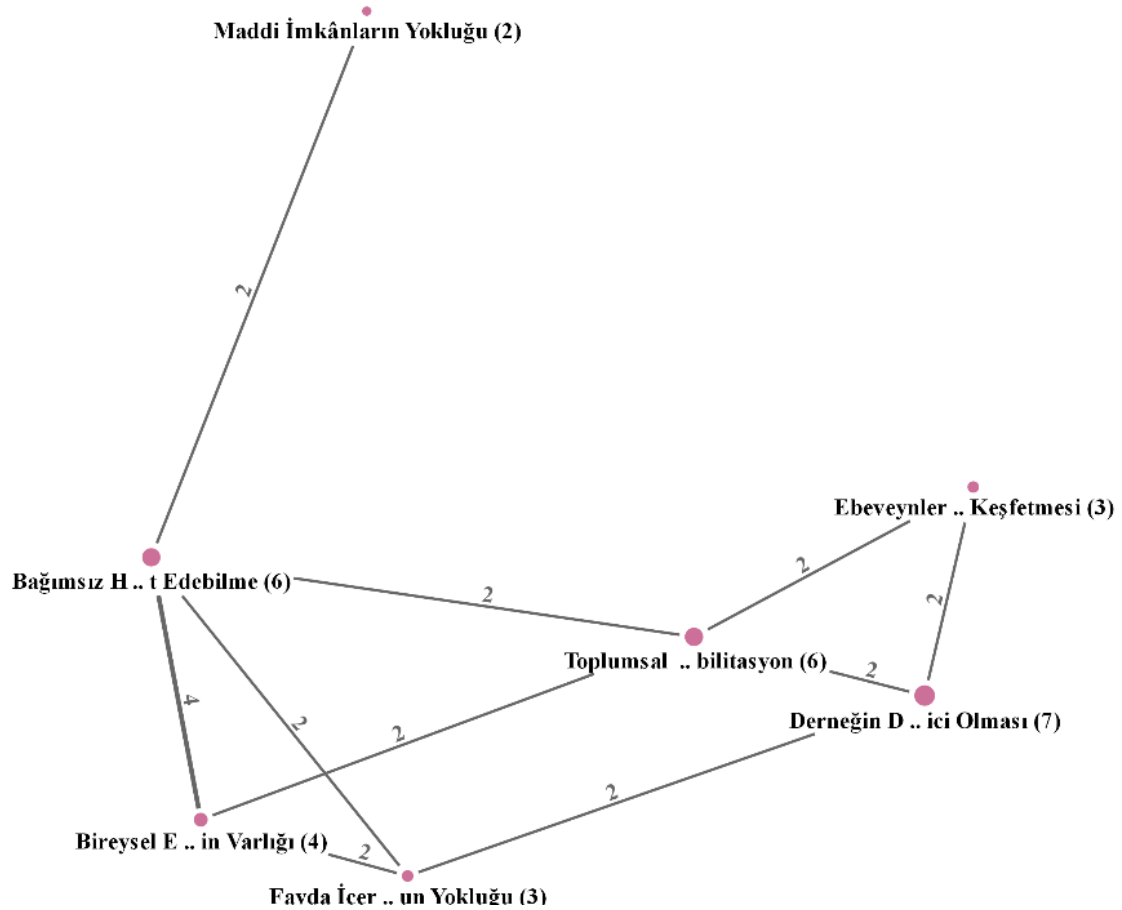

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Başa çıkma stratejileri ve sosyal sermayelere ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler dört alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 12’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir. Buna göre, %51,9 ile en yüksek sıklık “sorunların çözümünde alınan sosyal destek” alt kodunda görülmektedir. “Becerilere ilişkin güçlü yönler” ve “becerilere ilişkin zayıf yönler” alt kodları ise sırasıyla %14,3 ve %5,8 ile en düşük sıklığa sahiptir.

Becerilerin güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin kodlar arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak amacıyla yakınlık analizi yapılmıştır. Bu analizin çıktıları Şekil 21’de verilmiştir. Buna göre “bağımsız hareket edebilme” ve “bireysel engellerin varlığı” kodları (sayı:4) eşit yakınlığa sahiptir. Bu kodların ilişkileri ise katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda ilgili bölümde ifade edilecektir.

Şekil 21. Becerilerin Güçlü ve Zayıf Yönlerine İlişkin Kodların Yakınlık Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 13. Becerilerin Güçlü ve Zayıf Yönlerine Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Ortopedik Engelli Bireyler	Görme Engelli Bireyler	Süreç Engelli Bireyler	Zihinsel Engelli Bireyler
- Başa Çıkma Stratejileri ve Sosyal Sermayeler - Becerilere İlişkin Güçlü Yönler - Derneğin Destekleyici Olması - Bağımsız Hareket Edebilme - Toplumsal Katılım ve Sosyal Rehabilitasyon - Ebeveynlerin Çocuklarını Keşfetmesi - Becerilere İlişkin Zayıf Yönler - Bireysel Engellerin Varlığı - Fayda İçeren Bir Sonucun Yokluğu - Maddi İmkânların Yokluğu	- Derneğin Destekleyici Olması - Bağımsız Hareket Edebilme - Toplumsal Katılım ve Sosyal Rehabilitasyon - Bireysel Engellerin Varlığı - Fayda İçeren Bir Sonucun Yokluğu - Maddi İmkânların Yokluğu	- Derneğin Destekleyici Olması - Bağımsız Hareket Edebilme - Toplumsal Katılım ve Sosyal Rehabilitasyon - Bireysel Engellerin Varlığı - Fayda İçeren Bir Sonucun Yokluğu - Maddi İmkânların Yokluğu	- Derneğin Destekleyici Olması - Bağımsız Hareket Edebilme - Toplumsal Katılım ve Sosyal Rehabilitasyon - Ebeveynlerin Çocuklarını Keşfetmesi - Bireysel Engellerin Varlığı - Fayda İçeren Bir Sonucun Yokluğu - Maddi İmkânların Yokluğu	- Derneğin Destekleyici Olması - Bağımsız Hareket Edebilme - Toplumsal Katılım ve Sosyal Rehabilitasyon - Ebeveynlerin Çocuklarını Keşfetmesi - Bireysel Engellerin Varlığı - Fayda İçeren Bir Sonucun Yokluğu - Maddi İmkânların Yokluğu

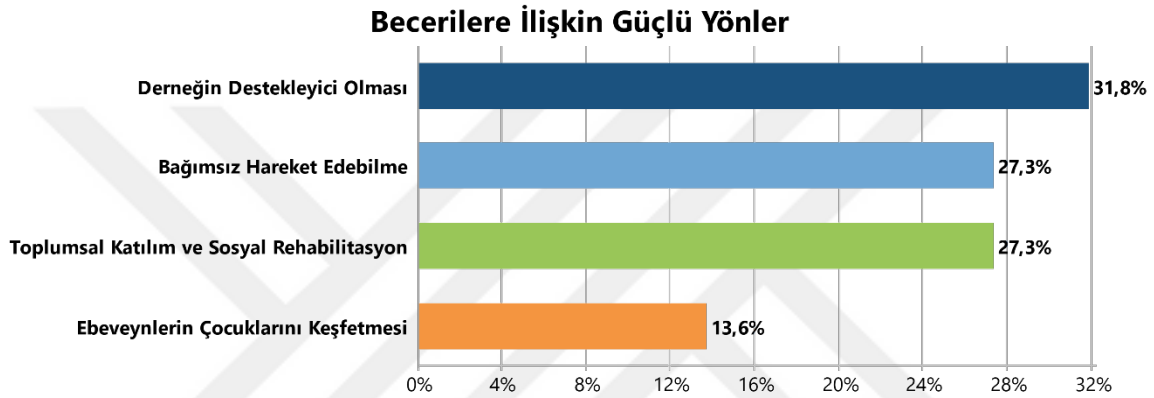
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bununla birlikte becerilerin güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 13) bakıldığında ise ortopedik engelli ve görme engelli bireylerde *bağımsız hareket edebilme* (güçlü yönler), zihinsel engelli bireylerde *derneğin destekleyici olması* (güçlü yönler) ve süregen engelli bireylerde *bireysel engellerin varlığı* (zayıf yönler) alt kodları yoğun olarak görülmektedir.

3.2.5.1. Becerilere İlişkin Güçlü Yönler

Engelli bireylerin kazandıkları becerilerin güçlü yönlerine ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler dört alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 14’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

Grafik 14. Becerilerin Güçlü Yönlerine İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %31,8 ile “derneğin destekleyici olması” alt kodunda görülmektedir. “Bağımsız hareket edebilme ve “toplumsal katılım ve sosyal rehabilitasyon” kodlarının sıklığı %27,3 ile eşit görülmektedir. En düşük sıklık ise %13,6 ile “ebeveynlerin çocuklarını keşfetmesi” alt kodunda bulunmaktadır.

Derneğin destekleyici olması alt kodunda ortaya çıkan odur ki; derneğin sunduğu çeşitli aktivite ve kurslar ile engelli bireylerin becerilerinin geliştirilmesi desteklenmektedir. Koro, enstrüman çalma, folklor, resim, tiyatro gibi birçok alanların dernek vasıtasıyla tanışılması ve bu alanlarda gerekli eğitimlerin dernek aracılığıyla sağlanması derneğin destekleyici rolünü belirgin kılmaktadır. Bir başka deyişle, engelli bireyler becerilerini dernek vasıtasıyla güçlendirmektedir.

(...) Derneğe gelince, müzik hocamız koro kursu verdi. Buna katıldım. Müzik öğretiyordu, şarkı söylüyorduk. Ona geliyordum. Başka bir kursa gitmedim. (...) (G4)

Dernekte müzik korusu oluyordu. Buna katılıyordum. (O1)

(...) Dernekte saz kursuna geldim. (...) Yine dernekte ritim çalışması oldu, buna katıldım. (...) (O2)

Dernekte çok aktivite yaptılar. Müzik, folklor dernek vasıtasıyla kavradı. (...) (Z2)

Oğlum spor yapıyor. Turnuvalara gidiyor. Folklor oynuyor, resim yapıyor, ritim yapıyor. (...) Sanat ve spor dalındaki etkinliklerin hepsine dernek vasıtasıyla katıldık (...). Sporda bocce diye bir spor dalı var. Rampa ile ben önüne oturuyorum. Oğlum beni yönlendiriyor. Bu sporla

da yine dernek vasıtasıyla tanıştık. Oğlum Yalova'da bu sporda tek. Gönüllü bir hocamız var o çalıştırıyor. Derneğe gelen öğrenciler, tiyatro kursu verdi. Oğlum buna da katıldı. (Z1)

Dernekte ritim kursu yapıyorduk. Biz her sene sahneye çıkıyoruz. Mehter takımı kurduk, onlarla ilgili davul çalışması işte gayet güzel perküsyon çalışmaları yapıyoruz. Biz bir haftanın beş günü sabahdan dörde, beşe kadar dernekte faaliyet yapıyorduk. Hepsinin çocuğuma faydası var. (Z6)

Becerilerin geliştirilmesinde dernek ortamının dışında okul ortamlarının da yer aldığı, okulda verilen eğitimlerin daha çok katkı sunduğu ise bazı katılımcılar tarafından aktarılmıştır.

Bağlama, gitar, darbuka, davul, hepsini notayla çalışıyor. Yakın zamanda elektronik bateri aldım. Onu öğrenmeye başladı. Dört işlemi yapabiliyor. Uzman öğretmenin verdiği yönergeyle öğrendi. Ben bir katkı vermiyorum, kafasını karıştırmamak için öğretmeni katkı veriyor.

Çocuğum, okulu çok seviyor. Biz evde de bir şeyler yaptırıyoruz. Ama okul gibi olmuyor. Orada öğretmenler ile daha iyi öğreniyor. (...) Derneği ve okulu çok seviyor. Becerilerini geliştirmek için bu ortamlar var. (Z3)

İstihdama dâhil olması ve ilgili alanlarda becerilerini geliştirmek için gerekli eğitimleri alması engelli bireyleri sosyal ve ekonomik yönden bağımsızlığını kazandırarak güçlendirmektedir. Elbette bu durum engelli bireylerin bir başkasının yardımına/desteğine gerek duymadan kendi kendine yetmesine ve bir diğer alt kod olarak saptanılan **bağımsız hareket edebilmesine** zemin sağlamaktadır. Bu bağlamda çeşitli iş sektörlerinde deneyim elde ederek çalışma becerileri kazandıklarını ve maddi açıdan bağımsız olabilmek adına çalıştıklarını bazı katılımcılar dile getirmiştir.

Ben devlet hastanesinde çalıştım. Şu an hukuk bürosunda çalışıyorum. Girdiğim her yerde mutlaka üst düzeye çıkmışımdır. Yani gidip işte devlet hastanesinde bir normal eleman olurken, çalıştığım süre içinde üniversitenin açtığı tıbbi sekreterlik kursuna gidip sertifika almışım. Kendi hayatımı kurmak ve maddi açıdan birine bağımlı kalmamak adına, genellikle iş alanındaki becerilerimi arttırmaya çalıştım. (S1)

Ben 18 yaşından beri çalışıyorum. (...) Muhasebe bürosunda çalıştım. (...) Ben işi öğreneyim diye çalıştım. İşin açıkçası çok ezildim. Ben şu anki işe ilk girdiğimde de çok ezilmiştim. Ancak çaba göstermeden olmuyor. (...) Bir başkasına bağımlı olmamak içinde çalışmak zorunda hissettim kendimi (...) (G1)

Öte yandan bazı katılımcılar çeşitli kurs veya eğitimler ile ilgili iş sektörlerine dâhil olmalarının kolaylaştığını ifade etmiştir.

Masörlük yapıyorum. Halk Eğitimden ve Milli Eğitimden belge aldım. Almış olduğum belgelerle işimde ilerlemeye çalıştım. (...)

Gözleri kaybettikten sonra ne yapabileceğimi sordum kendime. Görmeden yapabileceğimiz zaten masörlük var. Masörlük eğitimi gördüm. Halk eğitim bu kursu vermişti. Ondan sonra, masörlükle uğraştım. (...) (G5)

Örgü, işleme kurslarına gittim. Şimdi yaptıklarımı pazarda satabiliyorum. (O4)

İş alanında elde edilen beceriler deneyimlerle ve çeşitli eğitimlerle desteklenerek bireylerin maddi açıdan bağımsız hareket edebilmesini sağlamaktadır. Ev ortamlarında ise kişilerin kendi el becerilerini geliştirmesi evde yaşanan sorunlarının çözümünde katkı sağlamaktadır.

Benim evimde mekanik arızalar dışında hiçbir zaman tamirat, tamirci girmiyor. (...) Hepsini kendim yapıyorum yani. Tamirat becerisini kendim geliştirdim. Bizim evde, bizim ailemiz öyle. Evlerimize mekanik arızalar dışında tamirci girmez. (...) (O5)

Becerilere ilişkin güçlü çıktılarından birisi de engelli bireylerin **toplumsal katılımını ve sosyal rehabilitasyonunu** sağlamasıdır. Bir diğer alt kod olarak belirlediğimiz bu katılım ve rehabilitasyon engelli bireylerin becerilerini geliştirmesi ve güçlendirmesi, becerilerini sergileyebilecekleri ortamlarda başarılarını kanıtlamaları ve nihayetinde toplumsal katılımı için imkân sağlamaktadır.

(...) Elimden geldiğince mesela ben gitarımı fırsat buldukça çalarım. (...) Müzik için konuşacak olursak kafede çaldım. Daha sonrasında belediye konservatuarına gitmişim. Şu an birkaç bestem var. (...) (O3)

Spor hayatım benim 1991'de başladı. 1991'den beri sporun içerisindeyim. Belki spor yaptığım için kendimi daha rahat hissettim. Belki daha çok toplumda kendimi entegre olarak gördüm. Değişik değişik sporlar yaptım ve on senedir de milli takımda görev yaptım. Bu beceriyi elde etmemde arkadaş ortamının katkısı oldu. Arkadaşlarımızla birlikte aşağı yukarı kırk beş dakika, bir saate yakın yürüdük. Hep beraber spor salonuna giderdik ve antrenman yapardık. (...) Ondan sonra bu şekilde başladı ve devamı geldi. (O5)

Ben futbolcuydum. 93 yılına kadar profesyonel futbol oynadım. Çok küçük yaşlarda profesyonelliğe adım attım. Bir takımda bile oynadım ama çok kısa sürdü. Trafik kazası, futbol hayatımı bitirdi. Sonrasında aktivitelerim devam etti. Nasıl devam etti? Şiir yazdım, türkü söyledim. Hala da amatörce devam ediyorum bunlara. Zaten bunlar beni hayatta tutuyor. Moralim bozukken türkü söylemem bana yetiyor. (...) Koro da solistlik yapıyorum. (...) (S2)

(...) Müzik yeteneği var. Koroda bu yeteneğini sergileyebiliyor. Daha küçükten 3 yaşından beri kulağı çok iyiydi. Ondan sonra ailede de müzikle alakalı. Benim yeğenlerim (...) müzik öğretmenliği okuyorlar. (...) Sahneye çıktığında yeğenlerimi örnek aldı. Şu sıralar ekmek tahtası alıyoruz. Ahşapçılardan malzemeler alıyoruz. Boyuyor, bir şey yapıyor ve o kişiye hediye vereceğim diyor. Yazmayı da biliyor. O kişinin adını yazıyor. Kalp yapıyoruz. O kişiye doğum gününde, evine giderken ziyaretinde veriyor. O kişiler mutlu oluyor. Büyük bir heyecanla götürüyor hediyesini. (...) (Z4)

(...) Ameliyattan sonra verilen rapor neticesinde engelli statüsüne gelince, şimdi dedim ben de bir haklarımı öğreneyim. (...) Soruyu sordum da cevaplayacak yönetici bulamadım. Derneklerde dahi aileler de dahi herkes bakıyor. Ben soruyorum, onlar bana bakıyor. (...) Ciddi anlamda bir eksiklik olduğunu gördüm. Sonra tabii soruların cevabını bulamayınca, ben kendim araştırmaya başladım. Bu niye böyle, şu ne, ne olacak diye. Sonra işte bizim bu araştırma bilgimiz yoğunlaşınca, bu sefer dernek yöneticileri ve aileleri bana sormaya başladı. Bu neydi, şu neydi, bu nasıldı diye. Süreç böyleydi. Yani soruyla başlayan bir süreç, soru sorulan pozisyona getirdi. Araştırma becerimi bu şekilde geliştirdim. (...) (S4)

Sosyal hizmet ise bu toplumsal katılım ve rehabilitasyon için bir araç olmaktadır. Sosyal hizmet engelli bireylerin sosyal koruma sistemine dâhil edilmesinde, sosyal entegrasyon arzusunun geri dönüş sağlanmasında ve çeşitli kamu mallarına ve hizmetlerine eşit bir şekilde erişim sağlanmasında belirleyici bir konumda yer almaktadır. Engelsiz erişimin sağlanmasının yanında sosyal hizmet rehabilitasyon hizmetlerini sağlayarak ve geliştirerek rasyonel bir eğitimi ve istihdamı mümkün kılmaya çalışmaktadır (Pankova vd., 2020: 206).

Saptanılan **ebeveynlerin çocuklarını keşfetmesi** alt kodu da becerilerin güçlü yönlerine işaret etmektedir. Opoku vd., (2017: 47-52) da engellilerin karşılaştıkları sosyal ve çevresel engellere ilişkin aile üyelerinin vermiş olduğu desteğin engellilerin yaşamları üzerindeki önem ve etkisini incelemeyi amaçlayan bir araştırma yapmıştır. 48 engelli bireyle yapılan görüşmeler neticesinde, engellilerin eşit sosyal katılım sağlayabilmeleri için aile desteğinin şart olduğu, aile desteği olmazsa şayet engellilerin çoğunun gündelik yaşantısında topluma bağımlı kaldıklarını ve toplumda karşılaştıkları zorluklara rağmen geçimlerini sağlamak ve kendilerini güçlendirebilmek için meslek ya da zanaat öğrendikleri sonucunu ortaya çıkarmıştır:

“Destekleri için aileme teşekkür ediyorum ve para olsaydı çok şey yapacaklarını biliyorum. Fakir bir aileydik ve büyüdüğümde hayatın bizim için ne kadar zor olduğunu biliyorum.” & “...Aileler, engelli çocukları evde tutar, çünkü insanların aileyi engellerle ilişkilendirmeleri için dışarı çıkmalarını istemezler. Sonunda, çocukları odada eğitim öğrenme fırsatını reddederek tutarlar. Kişiler büyüdüğünde, anlamlı bir şey yapma becerilerinden yoksun oldukları için işe yaramaz hale gelirler...” & “Nitelikli eğitime katılamasalar bile, iş yapmaları için desteklenebilirler. Her şey küçükten başlar. Evimizin önünde küçük bir masada ekmek satıyordum...” (Opoku vd., 2017: 49,50,52).

Engelli bireylerin becerilerini geliştirmesinde ailenin desteği bireyler sahip oldukları destek mekanizmaları aracılığıyla becerilerini güçlendirebildikleri için sosyal hizmette kuvvetle savunulur. Bununla birlikte engelli bireylerin becerilerini sergileyecekleri ve geliştirecekleri ortamlara sahip olmaları gerekir ki bu ortamların başında ev ortamları yer almaktadır. Ayrıca dernek ortamlarının becerilerinin geliştirilmesinde aracı bir kurum olduğu görülmektedir. Bu bağlamda özellikle zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynler, çocuklarını ev ve dernek ortamlarında beceriler aracılığıyla keşfettiklerini ifade etmiştir.

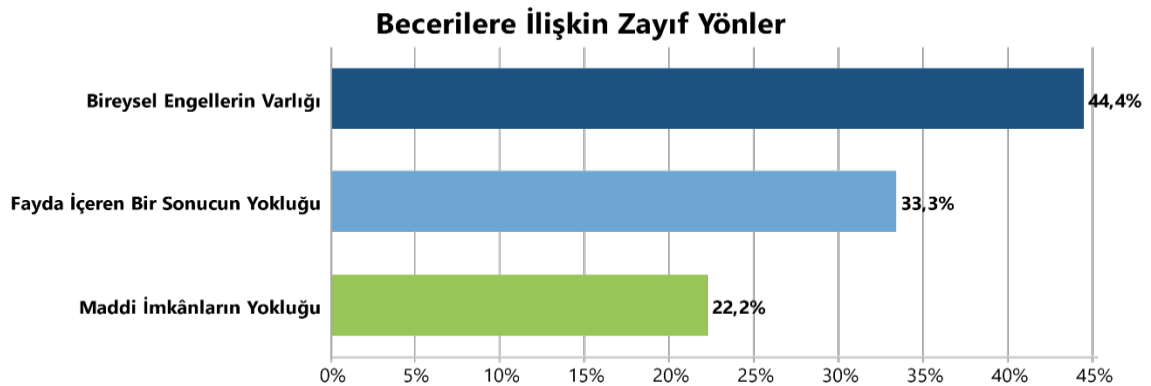
Kendisine bilgisayar aldım. Bilgisayarı da evde öğrendi. Evde o bize öğretiyor. (...) (Z2)

Çocuğumuzun becerilerini geliştirmemizde, işte derneğimizin açtığı kurslar etkili oluyor. (...) Hatta ve hatta zaman zaman biz işte kursların arasında çiçek yetiştiriciliğine katıldık. İşte zihinsel engelli çocuklarımızın orada neler yapabileceğini ebeveynleri olarak bizlerin görmemizi sağladı. Özverilerini arttırma bağlamında bu tür kurslar oldukça katılıyoruz. (Z5)

(...) Her gün tabii onun üzerinde yeni bir şeyleri değişik olarak gördüğüm zaman benim hoşuma gidiyor. Verdiğim, sorduğum şeyin cevabını farklı olarak alırsam hoşuma gidiyor. Bak benim bilmediğim bunu da öğrenmiş diyorum. Benim bilmediğim şarkıyı biliyor. (...) Yani düşünün doksan dört sene öncesinin şarkısını bana söylüyor. (...) Ben bunları da tabii görünce, duyunca şaşıyorum. Hoşuma da gidiyor. (...) Yirmi altı sene sonra yeni bir keşif bu. (Z6)

3.2.5.2. Becerilere İlişkin Zayıf Yönler

Grafik 15. Becerilerin Zayıf Yönlerine İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Engelli bireylerin kazandıkları becerilerin zayıf yönlerine ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler üç alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 15’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir. Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %44,4 ile “bireysel engellerin varlığı” alt kodunda görülmektedir. Bu alt kodu %33,3 ile “fayda içeren bir sonucun yokluğu” ve %22,2 ile “maddi imkânların yokluğu” alt kodları takip etmektedir.

Engelli bireylerin kazandıkları becerilerin zayıf yönlerine ilişkin ulaşılan bilgilerde ilk sırada yer alan alt kod **bireysel engellerin varlığıdır**. Engellerinin varlığından dolayı yapmak isteyip yapamadığı veya yapmayı denediği halde başarılı olamadığı için motivesinin kırıldığı bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

(...) Mesela, tamirat tarzı şeylerde kabiliyetim olduğunu düşünüyorum ama sanırım bu tekerlekli sandalye biraz daha bana engel oluyor. Çünkü şimdi nasıl söyleyeyim alet edevatları kullanmak da biraz da sıkıntı yaşıyorum açıkçası. (O3)

Bağlama çalmaya çalıştım. Bunu öğrenelim diye bağlama kursuna gittim. Sonra darbuka kursuna gittim ama hiçbirini beceremedim. Bağlama ve darbuka kurslarını da dernek sağlamıştı. (...) Artık belli bir yaşa da gelince, bizden geçti psikolojisine de giriyorsun. Beceremediğin zaman da başka beceriler elde edeyim veya yeni bir şey deneyim fikri, şevki de kırılıyor. Bir şeyden sonuç almak gerekiyor ki bu beceriyi devam ettirebilesin. Başarısızlıkta insan motive olamıyor. (G5)

Ben tekvando çok yapmak istiyordum. Bunu tamamen rahatsızlığım elvermediğim için yapamadım. (S1)

Müzisyendim. Anadolu rock formatında, profesyonel olarak gruplarda piyano, gitar çaldım ve söyledim ama bu hastalıktan dolayı denedim, yapamadım artık. Sağ tarafımın felç olması yapmamı engelliyor. Önceden mesela güzel şiir okurdum. Edebiyat mezunuyum. Konuşmamım bozuk olmasından dolayı, bunun için de eksik kaldık. Anlatacağınız cümleyi gereğinden fazla kısıyorsunuz veya yuvarlıyorsunuz. Oysa ben çok güzel Türkçe konuşturdum. Bu hastalık, benim becerilerimi kısıtladı. Konuşma sıkıntım, ikinci bir emboli attığı için bu şekilde oldu. Bundan önce mesela, derneğe konser veriyorduk. Tek elimle tumba çalışıyordum ve şarkı söylüyordum. Mızıka aldım ve mızıkada da sağ tarafım felç olunca nefes alıp vermem zor oldu. (S5)

“Bağımsız hareket edebilme” ve “bireysel engellerin varlığı” kodları, katılımcılardan belirttiği ifadelerden yola çıkarak iki durumda kesiştiği söylenebilir. Birincisi, bağımsız hareket edebilmenin koşulu bireysel engellerin var olmaması veya engellerin bireylerin istedikleri becerileri geliştirmesinde engel olmamasıdır. İkincisi ise bireysel engellerin varlığından dolayı geliştirilemeyen beceriler yerine sahip olunan engellere uygun iş/beceri alanlarının geliştirilmesidir. Bu bağlamda S1’in bireysel engellerinden dolayı tekvando yapamaması ve maddi açıdan bağımsız hareket edebilmek adına iş sektöründe beceriler/deneyimler etmesi örnek olarak verilebilir.

İkinci alt kod **Fayda içeren bir sonucun yokluğudur**. Engelli bireylerin geliştirdiği becerilerin pratik yararlar içermemesi veya geliştirilmek istenen becerilerin yakın çevre tarafından faydasız bulunması veya verilen eğitimlerin sonuç vermemesi bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

Takı kursu, nikâh şekeri, ahşap boyama gibi kurslara altı sene boyunca gittim. Elimde yirmi, otuz tane sertifika var. Ne işe yarıyor dersiniz hiçbir şeye yaramıyor ama şu anda bir öğretmenlik yapacak derecede bir bilgim elimde var. Arkadaşlarla öyle buluşup o kurslar da bir şeyler yapardık. Onları ben bitirdim artık. Yok artık gitmiyorum zaten. (...) (O1)

(...) Ailem karşı çıktı. Saz çalmak çok istiyordum. İşte saz çalınır mı dediler. Ondan sonra işte bir gitar çalmak isterdim. Ailem işte şeytan işi dedi. (...) (S1)

Zamanında İstanbul’da Sabancı’nın vakfına hep götürdük ama yani şimdi haftada bir kere götürmekle maalesef hiçbir şeyden fayda olmuyor. Tabii bize gösterilen bazı ufak tefek şeyleri biz hani yaptırmaya evden uğraşıyorduk ama olmadı. Hiçbir şey yapamıyor. Sadece göz temasıyla konuşabiliyor. (...) (Z7)

Maddi imkânların yokluğu da ortaya çıkan bir alt koddur. Yeterli maddi imkânlarla sahip olunmaması engelli bireylere becerilerini geliştirme ve güçlendirme noktasında kısıtlılık

yaratmaktadır. Bazı katılımcılar çalışma hayatına atılma ve bir başkasına bakma gibi maddi noktalarda verilen çabalarla geliştirilmek istenen becerilere zaman ayıramadıklarını veya maddi imkânların yokluğundan dolayı hiç deneyemediklerini belirtmektedir.

(...) Resim yapmayı çok seviyorum ama bıraktım çok uzun zamandan beri yapmıyorum. Ben resim yapmayı çok çocukluğumdan beri çok seviyordum. Deprem senesi öncesinde resim kursuna gidiyordum. Deprem sonrasında imkânlar elvermedi devam edemedim kursa. İş hayatına atılmam gerekti. Sabahın köründe gelip akşam karanlığında gidince evine böyle şeylere de vakit ayıramıyorsun. Bir de annem var bakmakla yükümlü olduğum. Koskoca bir evin yükü var sırtında. (...) (G1)

(...) Tamir edebilme becerim var. Şimdi malzeme de olmadığı için fazla da bir şey yapamıyorsun. (...) Eskiden bisiklet tamir ediyordum. Çok iyi bisiklet tamir ederim. Malzemem olsun. Mesela, yine bir dükkân açar yaparım. Bu kadar bilgim var. (...) Bir yandan çocuklarıma da bakmam gerekiyor. Ben de istiyorum, sıkılıyorum, patlıyorum artık bir şeyler yapmak istiyorum tabii ki. (...) (S3)

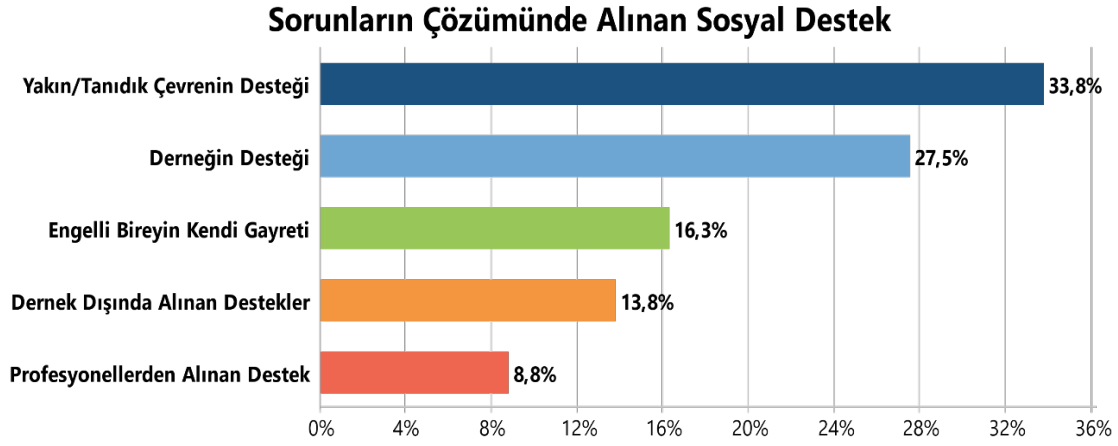
(...) Mesela, Reiki konusunda da aynı şekilde eğitim alamadığımdan dolayı kendimi ilerletemedim. (...) Bu eğitimlere katılamayışımın sebebi engelimden dolayı değil de eğitimler çok pahalı. (...) (G2)

3.2.5.3. Sorunların Çözümünde Alınan Sosyal Destek

Sosyal sermaye bireylerin ruhsal açıdan sağlıklı olabilmelerini sağlamak için aileler, arkadaşlık grupları, özel ilgi grupları, devlet kuruluşları vb. ağlara bireyi dâhil ederek sosyal sorunların çözümüne ilişkin bir reçete sunmaktadır. Sosyal sermaye bireyin kendi sorunu için destek alabilecek mekanizmalara yani sosyal ağlara erişimi mümkün kılmaktadır (Tezin 12., 20. ve 32. Sayfası). Sosyal destek ise çevreden gelen desteği ve yardımı ifade etmektedir. Aile, arkadaşlar ve komşular gibi aktörlerin dâhil olduğu sosyal ağın büyüklüğü bireyin sosyal destek alabileceği düzeyi göstermeyebilir. Çünkü bazı bireylerin çok geniş bir ailesi ve fazla arkadaşı olmasına rağmen alabildiği sosyal destek hiç olmayabilir (Sheafor ve Horejsi, 2014: 293-294). İşte bu noktada sosyal hizmet bireyler ile kaynakları buluşturarak sosyal destek sağlamaktadır. Öncelikli olarak yardıma gereksinimi olan ve iyilik hali tehdit altında olan dezavantajlı gruplara yardım eder. Bunun yanında, bireylerin kaynaklara erişmesini ve ulaşımını kolaylaştırarak alternatif hizmetlere erişimini de destekler (Duyan, 2010: 26).

Engelli bireylerin sorunlarının çözümünde aldıkları sosyal desteğe bakıldığında katılımcılardan elde edilen bilgiler beş alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 16'da belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

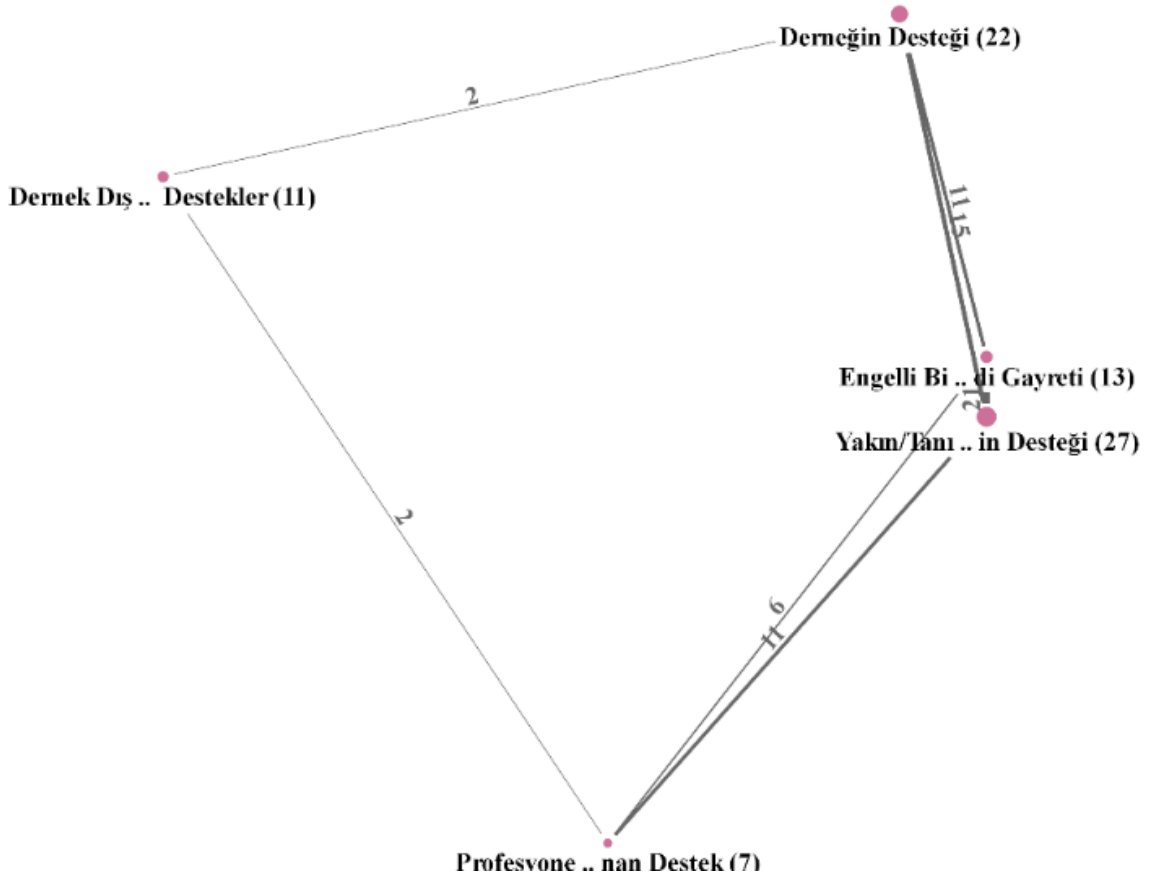
Grafik 16. Sorunların Çözümünde Alınan Sosyal Desteğe İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %33,8 ile “yakın/tanıdık çevrenin desteği” alt kodunda bulunmaktadır. Diğer yüksek sıklık %27,5 ile “derneğin desteği” alt kodunda görülmektedir. En düşük sıklık ise %8,8 ile “profesyonellerden alınan destek” alt kodunda bulunmaktadır.

Şekil 22. Sorunların Çözümünde Alınan Sosyal Desteğe İlişkin Kodların Yakınlık Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bununla birlikte sorunların çözümünde alınan sosyal desteğe ilişkin kodlar arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak amacıyla yakınlık analizi yapılmıştır. Bu analizin çıktıları Şekil 22’de verilmiştir. Buna göre “yakın/tanidik çevrenin desteği” kodu ve “engelli bireyin kendi gayreti” alt kodlarının diğer kodlarla yakınlığı bulunmaktadır. “Yakın/tanidik çevrenin desteği” kodu “derneğin desteği” (sayı:15) ve “profesyonellerden alınan destek” (sayı:11) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. “Engelli bireyin kendi gayreti” kodu ise “derneğin desteği” (sayı:11) ve “profesyonellerden alınan destek” (sayı:6) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. Bu kodların yakınlık düzeyi düşünüldüğünde sorunların çözümünde destek alınan aktörler öncelik sırasına göre şu şekilde olmaktadır:

- *Yakın/tanidik çevrenin desteği>derneğin desteği>profesyonellerden alınan destek*
- *Engelli bireyin kendi gayreti>derneğin desteği>profesyonellerden alınan destek*

Bu iki denkleme göre yaşanan sorunların çözümünde müdahil olan ilk aktörlerin engelli bireyin kendisi veya yakın/tanidik çevrenin olduğu görülmektedir. Sorunlar çözülmediğinde veya sorunların çözümünde destek gerektiğinde ise ilk olarak derneğe müracaat edildiği ve sonrasında profesyonel mesleklerden destek alındığı görülmektedir.

Sorunların çözümünde destek alınan aktörlere ilişkin kodlardan ilki **yakın/tanidik çevrenin desteği**dir. Engelli çocuğu olan ebeveynler çocuklarının geleceği konusunda endişe duyabilmektedir. Ebeveynlerin ortak kaygısı ise çocuklarına sonsuza dek destek sunamayacağına ilişkindir ve şu soruya cevap almak istemektedir: “Hayatta olmazsam nasıl olacak?”. Dolayısıyla bu ailelerin çocuklarının onurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için haklarını güvence altına alan yasal araçlara ihtiyaç bulunmaktadır. Engelli bireyler ve aileleri resmi desteği her daim sunabilecek ve haklarını güvence altına alabilecek yasal araçlara ve mekanizmalara sahip olarak devletlere güvenmektedir. Ancak devletlerin sunduğu desteklerin yanında içinde bulunulan dinamik koşullara yönelik destek sunabilecek akrabalar gibi yakın çevreyi dâhil edebilecek güven mekanizmalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Rosas, 2020: 133). Sorunların çözümünde yakın veya tanıdık çevreden alınan bu destek bireylerin baş etme kapasitelerini arttırarak güçlendirmektedir. Bu destekler ulaşım, alışveriş, bakım, hastalık gibi maddi boyutları içerebildiği gibi yanında olma, güvende hissettirme, paylaşım gibi manevi boyutları da içerebilmektedir. Sorunların çözümünde atılan ilk adımların genellikle engelli bireyin kendisi ve zihinsel engelli bireyler için ise ebeveynleri tarafından atıldığı bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

Başaramadığım zaman kayınvalidemle konuşurum. (O2)

(...) Genellikle kendim çözmeye çalışırım. Çözemediğim zamanlar olduğunda ailemden, arkadaşlarımdan destek aldığım zamanlar oluyor. (O5)

Hep kendim sabırla çözmeye çalışıyorum. Kendimiz çözmeye çalışıyoruz. Fazla üzerine gitmiyorum, ısrarcı olmuyorum. Mesela, doktora gidelim dediğim zaman, gelmiyorum dediği zaman, tamam peki sen bilirsın evde kal diyorum. (Z6)

Sorunların çözülemediği durumlarda ise aile, akraba gibi yakın çevreye veya arkadaşlar, dostlar gibi tanıdık çevreye destek için müracaat edilmektedir. Bu sorunlar aynı zamanda bireyin engelli olmasından kaynaklı dezavantajları içermektedir. O1’in belirttiği ulaşım dezavantajı, G4’ün yine ulaşım ve hastalık dezavantajı, G5’in ulaşım dezavantajı, S2’nin hastalık dezavantajı, Z3’ün kendi kendine yetememe dezavantajı, Z4’ün ifade etme iletişim

sorunlarına ilişkin dezavantajı bu bağlamda örnek verilebilir. Bundan dolayı, bireylerin yaşamış olduğu dezavantajlar, alınan ya da ihtiyaç duyulan sosyal desteğin niteliğini de belirlediği ifade edilebilir.

Benim gücüm yetmediği bir şey varsa eğer tabii ki aileden destek alıyorum. Her şeyini yani engelli halledemez. Mesela, ufak bir örnek vereyim. Bir gün dışarıda kaldım. Arabam bozuldu. Çok uğursuz bir gündü. Evden çıkıyorsun güzel niyetle ama başına gelebiliyor maalesef oluyor yani. Arabam bozuldu, diyelim Yalova'dan Bursa'ya kadar uzaklıkta yerde ne yapacağız. Ancak oturduğumuz muhiti de kırk seneden beri tanıyoruz. Ondan sonra, abimle telefonlaştık. Ben nasıl geleceğim şimdi almaya dedi. Gündüz vaktiydi, Allahtan gece de değil. Ondan sonra hemen bir arkadaşını yönlendirdi. Sağ olsunlar, geldiler, beni aldılar. Orada benim yapabileceğim hiçbir şey yok. Orada insan gücüne ihtiyacım var. Biliyordum tabii ki yardıma ihtiyacım var. Ondan sonra ben tamam transferimi yaptım kendimi arabaya ama bu araba var onu yaptırmak zorundasın ayrıyeten. Sonra diğer kişilere ihtiyaç duyuyorsun orada. Tamirciyi ya çağırırsın ya da abim götürüyor ama genelde çağırıyordum ben tamirciyi, alıyordu, götürüyordu, yapıyordu. (...) (O1)

(...) Sorunlarımı çözerken ailemden devamlı destek alırım. Sorunum olduğumda annemle en başta sonra yeğenimle paylaşıyorum. Sonra oturup karar veriyoruz nasıl çözeceğimize. O şekilde sorunlarımı çözmeye birlikte çalışıyoruz. Yeğenim daha bilinçlidir, bilgisi çok olduğu için hala şöyle yapalım, böyle yapalım der bana öneride bulunur. Yeğenim, bizimle aynı evde kalıyor. Paylaşınca sorunlarımın çözümünde destek olur. Annemle konuşuruz ama annem yaşlı, bazı konularda bilgisi olmadığı için destek olmak istese de olamıyor. Mesela, derneğe geleceğim ama tek başıma gelmem çok zor. Yeğenim arabasıyla getirir, beni götürür. Hastalanırm, hastalandığımda hastaneye yine beni götürür. (G4)

Mesela, oğlum, kızım, kardeşim yani aileden, yakın çevremden mutlaka bir sorun için destek alırım tabii. (...) Mesela, bir yere gideceğim, geleceğim, hastaneye gideceğim, yakın çevrem bana eşlik ediyor. (...) Çarşıya indiğim zaman, çarşıdaki engelli arkadaşlarımdan destek alıyorum. Gel ben buradayım, şuradayım diyoruz ve buluşuyoruz. Bir sorunum oldu mu anlatıyorum. Destek oluyorlar. (G5)

İş yerindeki sorunların çözümünde iş arkadaşlarımdan destek alıyorum. Hayatla ilgili sorunlar olduğunda, dışarıda görüştüğüm arkadaşlarımdan destek alıyorum. Sorunlarım olduğunda onlarla paylaşıp destek alabiliyorum. Arkadaş çok önemli, engelli birey için çok önemli. (S1)

Eşim, benim doktorumdur. Eşim yanımda olsun, fizana giderim. (...) Ben ona güvenirim her konuda. Yanında güvende hissettiğim insandır eşim ve dolayısıyla ilk yardımın eşimden geleceğini bilirim. Benim emes konusunda hastalığın konusunda en çok destekçim de eşimdir. (...) (S2)

Annemin daha çok bana desteği var. Annem olmasaydı, ben yokum. (...) Mesela, ameliyat olacağım zaman destek olmak için memleketten yanıma gelecek. (S3)

Sorunlar olduğunda, hayatta yaşamasını, bazı şeylerin ihtiyaç olduğunu çocuğuma ben kendim öğretmeye çalışıyorum. Ne bileyim bir temizlik, banyosunda falan karışmıyorum. Yönlendiriyorum, mesela beni çağırır. Ayakları yıka, koltuk altını falan yıka derim, yönlendiririm. İhtiyaçlarını kendi yapıyor. Temizliklerini kendisine yaptırmaya çalışıyorum. İhtiyaçlara göre makineler aldım. Çünkü ileride biz olmayız. Hayatına bir türlü devam edecek yani. (Z3)

Sorun olduğunda genelde ben kendim çözmeye çalışırım. Oğlumdan dolayı evde tabii karı koca olarak da bir sorunumuz olur. Çünkü sorun çıkabiliyor. Yani oğlum işte ters düşebiliyor babayla, bir şeyler oluyor. Ben kendim halletmeye çalışıyorum ama diyelim doldum taşıyorum yani çevrem biraz iyidir en azından dertleşirim. (...) Kız kardeşimin bana çok desteği vardır. Kız kardeşimle bir yürüyüşe çıkar dertleşirim. (Z4)

Tabii benim kızımın engeliyle başlarsak işte ben akrabalarım yönüyle biraz şanslıyım. Çoğunluğu bizimle aynı yerde oturduğu için çok da fazla darda kalmıyorum. Öyle söyleyeyim. Atıyorum oluyor ya insanlık hali. Benim eşim zaman zaman hastalandığında, işte kız kardeşim, yeğenlerim, akrabalarından ya da komşulardan mesela yemek yapma konusunda olsun, şu olsun, bu olsun, destek alabiliyorum. (Z5)

Sorunların çözümünde aile üyelerinden alınan destekler düşünüldüğünde bilhassa annelerin maddi ve manevi kendilerinden ödün vererek çocukları için fedakârlık yaptıkları katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Annelerin kendilerine ait özel bir zamanın olmaması ve olumsuz durumlarda çocuklarına yansıtmadan kendi duygularını gizlemeye çalışmaları gibi durumlar katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

(...) Anneleri görüyorum çocukları için sürekli fedakârlık yapıyorlar. Derneğe her gün kurslar, dersler için getiriyorlar. Çocukları için kendi hayatlarını yaşayamıyorlar. (...) (O4)

(...) Benim eşim, kızıyla Yalova'da gezmiş bir insan değil. Ben baba olarak bilmiyorum, nasıl bir duygu. Bir anne kızıyla gezemiyor. Çünkü oğlumla ilgilenmek zorundalar ve ben engelli olduğu için sadece evde benim olmam da yetmiyor. Eşimin hasta olması yasak. Bu hastalık, dinler mi sizi. Alo diyorum, okulu arıyorum. Kızıma izin verir misiniz diyorum. Eşim hastaneye gidince, kızım ilgileniyor. (...) (G3)

Biz mutlu olursak, çocuklar da mutlu oluyor zaten. Bizim psikolojimiz bozuk, niye böyle dersek, onlar bizden daha fazla mutsuz oluyorlar ya da asabileşiyorlar. Onlar zaten ufacak bir tebessüm, bir sevgi istiyorlar. Başka bir şey istemiyorlar ki nasılsın demek bile onlara yetiyor. (Z1)

(...) Allah da şahidimdir ben şu on senedir doğru düzgün hiç yatıp uyumadım. (...) Oğlumun yanında hiç ağlamam. Etkilenmesin diye ben onun yanında hiç üzülmem ama çok akıllı olduğu için hani üzüldüğümü de ağladığımı da biliyor. Mesela, mutfaktan geç geldiğimde sen orada ağladın diyor, hissediyor yani. Bana hatta dışarı çık, balkonda otur diyor, nefes al. (...) Nereye gittiysem diyordum ki engelli çocuk getireceğim. Getirdiğim zaman (...) hep beni izlerlerdi. Onu nasıl oturtturuyorum. Nasıl ayakkabısını giydirmeye çalışıyorum. Bu nasıl bir şey bu abla diyorlardı. En son gittiğim (...) doktor, abla sizinle oturup çok konuşmak isterim dedi. Siz bu kırk üç senede hiç hayatınızda yaşadınız mı? diye sordu. Yaşıyorum bak ben aslan gibiyim dedim. Allah bana o gücü vermiş. Ben utandım kendimden dedi. Hani böyle en ufak pislik de artık yorulduk diyoruz. Siz nasıl yapıyorsunuz dedi. Rabbim kuvvetini veriyor işte. (Z7)

Annelerin gönülden sundukları desteğin aksine yakın/tanidik çevreden alınan desteklerin gönülden sunulmadığını bazı katılımcılar ifade etmiştir. Bu bağlamda sunulan desteklerin belirli bir çıkar ilişkisine dayandığını ve ihtiyaç odaklı düşünülüp zorunlu olarak yardım edildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte bazı durumlarda kişilerin kendi tercihiyle engelli bireye yardımın/desteğin geri çevrildiğini ve bazı durumlarda ise toplumdaki diğer insanların tepkisini çekmemek için zorunlu olarak yardım/destek sunulduğu aktarılmıştır.

(...) Gönülden yapılan işler, pek aklıma yatmıyor. Neticede her şeyin altında bir şey yatar. Mutlaka çıkar ilişkisi vardır. Yokmuş gibi gözükse de en yokmuş diyen insanda dahi mutlaka vardır ama dışarı mutlaka yansıtmaz. Çünkü bu dünyada her şeyin bir karşılığı vardır. Mesela, bir yokuş varsa, inişi de vardır. (...) Melek vardır, şeytan vardır. Karşılıksız yeryüzünde bir şey olduğuna inanmıyorum. Allahuteala bile kullarını yarattığı zaman ibadet etmesini bekler. Markete gidersin, para bekler. Yani karşılıksız ömrü hayatımda bir şey görmedim. (...) (G2)

(...) Elbette, gönülden yapılmadığını hissettiğim zamanlar oluyor. Mesela, adama ben falan yerdeyim, gel şuradan karşıya geçmemde bana yardım et falan deyip telefonda yardım istiyorsun. Ya benim de şimdi çok işim vardı ya falan böyle ses tonuyla cevap veriyor. Hemen anlıyorsun zaten. Tamam tamam o zaman sen kapat diyorum. Toplumda da bazen tanımadığın insanlar koşuyor yardıma. Öyle insanlar da çok var. (...) (G5)

(...) Bazı insanlarda şöyle bir şey var. Yani ailem dışındakilerden bahsediyorum. İnsanları çözememekle birlikte yani çok isteyerek yardım etmediklerini düşünüyorum. Ben yardım edeyim de etraftakiler bir şey yapmasın yani hor görmesin tarzında düşünüyorlar. (O3)

Ben sağlam olmuş olsam, bana gelip bir şey verir mi vermez. Niçin veriyor, engelli olduğum için, ihtiyacım olduğu için. Zorunlu olarak yardım ettiklerini hissediyorum. Yoksa sağlam olsam, gelip bana niye destek versin. Engelli olduğundan dolayı, (...) genelde çocuklar için diyerek veriyorlar. (...) Ben böyle olmasam benim çocuklarımla yardıma ihtiyacı var mı yok. Benden dolayı yardım ediyorlar. (S3)

Öte yandan yakın/tanidik çevreden alınan desteklerin gönülden sunulduğu bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Hastalık durumlarına özen gösterilmesi, temel ihtiyaçların karşılanması ve ebeveynlerin çocuklarına sundukları eğitim için doğru yönlendirilmesi gibi hususlarda alınan desteklerin isteyerek/severek sunulduğuna ilişkin bir inanç geliştirdiği görülmektedir.

Severek yapıyorlar, yardım ediyorlar. Sağ olsunlar annem de yeğenim de severek yardım eder. Bu hafta mesela çok titizlik gösterdi. Hala diyor dışarı çıkma, hastalık var, kalabalık yere gitme. Bana hastalık falan bulaşmasın diye dışarıda تنها yerlere götürür. (...) Ben bir şey istesem, hiç üşenmez gider getirir yiyecek olsun, başka bir şey olsun. Doktorla ilgili bir şey olduğu zaman, genellikle randevu alır. İstanbul'daki hastaneye gitmem gerekebiliyor. Arabasıyla götürür. Alışverişimizi yapar. Annem hastalıktan dolayı çıkamıyor, alışverişimizi de yeğenim yapar. Ailem bana düşkündür ama yeğenim genç olduğu için anneme beni bırakmaz. O yardım eder. Evden çıkarır, merdivenden aşağı kapıya kadar bana eşlik eder. Arabaya oturmadan önce benim arabaya binmemi sağlar. Çok yardımcı olur. Yaptığı yardımlarda hiç üşenmez, gönülle yapar. (...) Abim ve hanımı da öyledir. Gezmeye götürürler. (...) Engelliyim diye hiçbir şeyden mahrum kalmam yani. Onların yardımları sayesinde, destekleri sayesinde hayata tutunuyorum. (G4)

(...) Genelde isteyerek yardım ettiklerini düşünüyorum. İhtiyacım olduğu zaman yani kendi akrabalarım olsun, gerekse mahalledeki arkadaşlarımız olsun, bir ihtiyacımız olduğu zaman söyleriz, yaparlar yani. Yardımcı olmaya çalışırlar. (...) (O5)

(...) Yardım ederken tabii ki gönülden yapıyorlar, severek yardım ediyorlar. Mesela teyzesi var öğretmen, çocuğumuza nasıl davranacağımız noktada bizi yönlendiriyor. Bu yardımı da çocuğumu sevdiği, bizi saydığı için yapıyor. (Z3)

Ben hiç kimseye bugüne kadar zorunlu gel şunu yap demedim. Belki akrabalarımın çok olmasından ben şanslıyım. Bazen dışarı çıktığımda eve varıyorum ki yeğenlerim gelmişler. Kızımın banyosunu yaptırmışlar ve gitmişler. Ben söylemeden bu tür şeyleri yapıyorlar. Bir gün bakıyorum gelmişler. Eşime yardım amaçlı camları silmişler. Evi temizlemişler. Bunları çok görüyorum ben. (Z5)

(...) Ben inanıyorum gönülden yardım ediyorlar. Çünkü herkes onun sevdiği şeyi böyle soruyorlar tabii şunu ister misin, bunu ister misin ki zaten boşuna uğraşmayın dediği bir şey değil diyorum. Yiyecek yiyecek iki tane dolma yiyecek yani. (...) Oğluma Ankara'dan bile dolma yapıp yollarlar düşün. Etrafımın arkadaşları bile, bir arkadaş varmış şunu da sever diye, hemen gönderelim derler. Cunda Adası'ndan çekilmiş kahve gelir. Malatya'dan kayısı gelir. (...) Oğlum çok konuşulan bir çocuktur. Herkesin dilindedir, herkes bilir yani. Çevremiz de bunu benle beraber birebir yaşayanlar var yıllar yılı yani. Etrafım çok kalabalık olduğu için sonradan tanıştığım kişilerde var ve ilk telefonda bile aradıklarında ilk oğlumu soruyorlar ne yapıyor, iyi mi diye. (...) (Z7)

İnsanların engelli bireylere ilişkin duyduğu güvenin sunulan desteğin zorunlu veya gönülden olma durumunu belirlediği ise bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Bu bağlamda güveni bireylerle kurulan iletişimin dizaynı etkilemektedir. Bu güvenin varlığının ise düzenlenen veya planlanan faaliyetlere destek sunacak bireylerin varlığını belirlediği düşünülmektedir.

(...) Şimdi kimsenin niyetinin bu konuda sorgulamamakla birlikte yaptığım faaliyetin içeriğine göre gittiğin insanla doğru orantılı bir şey. Şimdi, bir umre faaliyeti yapıyorsan, desteği almaya gideceğin kişilerin hayat standartlarını iyi analiz etmek lazım. Eğer hayatında Umreyle ilgili bir süreci yoksa seni kovabiliyor, sana destek de olabiliyor. Yani doğru anlatma ve doğru organizasyon çok önemli bu işte ama bunun dışında normal, sıradan bir faaliyet yapıyorsun. Nedir adı, tekerlekli sandalye alacaksın. Herkesin gündeminde olan bir konu. Kendi gelip destek de olabiliyor. Sen gidip istersen, yüzde yetmiş civarı belki evet engelliye destek olalım ama yüzde otuz civarı işte gelmiş kırmayalım. Ayıp olmasın düşüncesi olan da var. Yani hissediyorum. Niyet okumuyorum ama öyle hissediyorum. Konular doğru şekilde doğru hedef kitleye anlatılırsa, bu insanlar gerçekten gönülden isteyerek yapabilir ve güven oluşturabilir

ama aksi durumda olursa güven oluşturması ve gönülden yardım beklemek mümkün olmayabilir. (S4)

Engelli bireylerin yaşamış olduğu sorunlar veya dezavantajlar düşünöldüğünde çözüm sağlayan veya çözümünü kolaylaştıran bir başka aktörün dernek olduğu ve aynı zamanda derneğin engelli bireylerin haklarının savunuculuğunu yaptığı bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir -**derneğin desteği** alt kodu-

Eğer başkasından yardım almam gerekiyorsa, o konuyla alakalı yerlerle görüşürüm. Mesela, engelimle ilgili bir sorunum olsa ilk derneğe başvururum. Sorunlarımın çözümünde yardım isterim. Bundan altı, yedi yıl öncesindeydi. Otobüs bileti alacaktım. Otobüslerde engellilerin indirim hakları vardı. Bana bu indirim verilmeyince, derneği aradım sırf bu hakkı kullanabileyim diye. O gün dernek destek oldu bana ve ben bu indirimi alabilmıştim. (...) Ben üçe beşe bakma anlamında bunu yapmadım. Ben onu ödeyebilirdim o an ama benim gibi olan başka birisinin o haktan yararlanmasını sağlayabilmek ve karşı tarafa bu hakkın olduğu unutturmamak için yani bir bakıma bu sorunu başkaları yaşamasın diye uğraşıyorum. (...) (G1)

(...) Ben sorunlarımı genelde kendim çözmeye çalışıyorum yani ama engelli olmamdan kaynaklı yaşamış olduğu sorunlarda zaman zaman derneğe başvuruda bulunuyorum. Mesela, işle ilgili bir sorun yaşamıştım. Derneğe gelip durumumu anlattım ve sağ olsunlar bana yardımcı oldular. (O3)

Hakların savunuculuğu ise toplumsal birlikteliğin gereği olarak toplumdaki her ferdi ilgilendiren bir konudur. Bundan dolayı dernek gerekli rollerin ve sorumlulukların üstlenilmesi için haklara ilişkin farkındalık sağlamaktadır. Dernek organize ettiği profesyonel eğitimlerle ve desteklediği akademik çalışmalarla bu toplumsal farkındalığı arttırmaya çalışmaktadır.

(...) Derneğe gelmeyen veya üye olmayan birçok engelli hangi haklarının var olduğunu bile bilmiyor. Dernek, bu konuda da farkındalık sağlıyor. (...) (O2)

Dernekdeki katkılar üzerinden konuşacak olursak, dernek birçok engelliye güven aşılayıp onları toplum içinde entegre etmeye çalışıyor. Toplum da onları anlasın. Baksınlar ki hakikaten ya bunlar da bizim bir parçamız, bireyimiz, biz de bunlara engelli gibi değil de normal vatandaş gibi davranalım duygusunu oluşturmaya çalışıyor. (Z4)

İnsanların bir engelliye nasıl davranılacağı hakkında tam anlamıyla bilgileri olmadığı için sıkıntı yaşanıyor ama yavaş yavaş onu açıyoruz. (...) Rehabilitasyon merkezleri, ailelere işte psikologlar aracılığıyla bazen gerekli bilinçlendirmeyi sağlıyoruz. Bu derneğe biz bazen engeli olmayanları da çağırıyoruz. Burada sohbet ediyoruz. Engellinin ne olduğunu, ne yapmak istediğini, onlara karşı nasıl davranılması gerektiğini anlatıyoruz. İşte komşuluk ve engelli ilişkileri üzerine kitap çıkarttığımız gibi çalışmalarımız da oldu. (...) Yavaş yavaş farkındalığı artırarak aslında engellinin bulaşıcı olmadığını, bu çocuklardan korkulacak bir durum olmadığını, bunların zarar vermeyeceğini anlatıyoruz. Bu da dışlanmayı bir şekilde azaltarak insanların yaklaşımını değiştiriyor. (Z5)

Hak savunuculuğunun başarısız olduğu durumlarda ise engelli bireyin derneğe/derneklere olan üyeliklerini sorgulamasına sebep olabilmektedir. Bundan dolayı derneklerin sorun çözmedeki ve hak savunuculuğundaki başarısı üyelerin dernekteki üyeliğine olan bağlılığını etkilediği ifade edilebilir. Bu duruma bir katılımcının yaşamış olduğu şu örnek olay verilebilir.

şöyle bir olay yaşadım. Dernek yakınında bir tane engelli park yeri var. Ayaklarımı çok kullanamadığım için benim aracım aparatlı. Engelli yerine park etmem gerekti ve bir araba park etmişti. Oradaki parkçı geldi dedi ki abla dedi bana telefonunu ver arayayım, tabii ki dedim. Arkasında boş yer vardı ve arabayı çektim arkasında bekliyorum. Aradı cevap vermedi. Bir lokantanın sahiplerinin akrabası çıktı. Gidip söyleyeyim dedi, tabii ki dedim. Gitti söyledi, biz yapamayız bir şey demişler. Sonra geldi bana dedi ki abla biz yapamayız, bize ne diyorlar dedi. O zaman dedim bak dedim ben yine iyi niyetliyim ben buraya park edeyim ama park

ücretini ona yaz dedim. Geldiğinde de söylersin engelli yerine park edilmiş. Hanımefendi, hani sizin aracınızı polise vermemek için arka tarafa park etti. Onun park ücretini ödeyin dersiniz dedim. Ben yapamam demiş. O zaman dedim polisi arıyorum ve polisi aradım. Ben işyerime geçtim. Ben aracın çekildiğini açıkçası bilmiyordum. Ceza yazıldıktan sonra araçlar çekiliyormuş. Sonra aracı kaldırılırken gördüm. Ben zaten bir şok oldum ve çok da üzüldüm. Sonra hanımefendi park yerine çekebilirsiniz dedi polis ve arabayı çektim. Polisin tepe kamerası var. Sonra ben giderken lokanta sahibi çıktı. Sen bunun hesabını vereceksin, göreceksin dedi. Ben memur beyi çağırdım dedim. Şahsıma ya da aracıma bir şey olursa beyefendi beni aleni tehdit ediyor. Bu tehdit sayılmaz dedi. Bir şikâyetiniz varsa, gidin karakola. Tepe kamerası var. Sizin yanınızda parmak sallıyor, sen bunu hesabını göreceksin. Bu ne demektir bir bayana? Ben hakkımı savunuyorum. Engelli değilsin, engelli yerine park etmişsin. Sonra eve gittim, işyerimden dönüyorum. Bir sürü erkek önümü kesti, beni sıkıştırdılar. Sen zihinsel engelli misin, beynin de mi özür var, geri zekâlı, aptal, 500 lira verdirmek ile ne yaptın. İşte diyorum ki ya bakın hani engelli yerine park etmişsiniz, senin neyin var, cehennemin dibine gitsen bunun hesabını vereceksin falan. Ben herkesi aramama rağmen bir basın toplantısı yapıp bunu hiç kimsenin yanında dile getirmedi. Bütün derneklerin orada olup kınama yapmaları gerekiyordu. Artık bu derneklerin hiçbir işe yaramadığını düşünerekten bütün derneklerden ayrılma kararı verdim. (...) (S1)

Sorunların çözümünde dernek tarafından sunulan maddi ve manevi desteklerin birçok alanı içerdiği belirtilebilir. Bu bağlamda ilk olarak sağlık alanında gerekli medikal ve tıbbi cihazların satın alınmasında ve tedavinin sağlanmasında gerekli maddi imkânların dernek tarafından temin edildiği görülmektedir. İkinci olarak engelli birey ile ebeveyninin ibadet etmelerini kolaylaştırmak amacıyla Umre ibadeti için gerekli organizasyonu yaptırdığı belirtilmektedir. Üçüncü olarak engelli bireylerin ulaşım konusunda gerekli yardımları alması ve bir işte çalışabilmeleri için ilgili yerlere dernek tarafından yönlendirildiği görülmektedir. Son olarak ise pandemi döneminde yaşanan maddi ve manevi sıkıntılarda engelli bireylerin dernek tarafından desteklendiği bir katılımcı tarafından belirtilmiştir. Sonuç olarak sağlık, ulaşım, istihdam, pandemi gibi konularda yaşanan dezavantajlara ilişkin derneğin destekleyici/çözüm üretici rolünün olduğu görülmektedir.

Sağlık

Öksürtme cihazı lazımdı bize. Çok pahalıydı. Devlet bunu karşılamıyor. Medikalden talep ettim. Bana demosunu getirin, deneyelim. Eğer memnun kalırsak, alırız dedim. Allah bir şekilde yardım eder alırız neyse dedim. Cihazı kullandık, çok yararı oldu. Çocuğum rahatladı. Bursa'daki bir derneğe de üyeyim. Bu dernek, bir sıkıntı var mı falan diye sorunca. Cihaza ihtiyacımız olduğunu söyledim. Ne kadar cihaz diye sorunca, işte 32 bin lira dedim. Dernek olarak biz hepsini karşılayamayız ama bakalım dediler. Medikalci beni aradı, bir miktar dernek göndermiş. Sonra tekrar arayınca, cihaz sizindir dernek tamamını karşıladı dedi. Bu cihaz alımı konusunda bu dernek olmasaydı, satın almamız zor olacaktı. (G3)

(...) Eşim görme ve işitme engelli. (...) Yanında birisi olmadan bir yere gidemiyor. Okuma yazması yok. Çarşıda bıraksan tek başına eve gidemez. Gözünün birisini tamamen kaybetti. Birisini de Allah razı olsun derneğimiz öncü oldu. Onların sayesinde kampanya ile gözünün birini kurtardık. (O2)

İlgili Yerlere Yönlendirme

Öncelikle kendim sorunları çözmeye çalışıyorum. Baktım ne yaptıysam olmuyor. Yapamadığımda dernekten yardım alıyorum. (...) Dernektekiler, bilgilendiriyorlar ve bizi ilgili yerlere yönlendirebiliyorlar. Mesela, rampa başvurusu yapmıştık. Belediye başkanından rampamızı aldık. Rampayı alırken dernek yine aracı oldu. (...) (Z1)

Yirmi bir sene bir kamu kurumunda santral memuru olarak çalıştım. Yalova'ya geldikten sonra pazarda çalışmaya başladım. Pazarda çalışmam da bu işe vesile olan yine dernek olmuştur. Dernekteki üyeler, o zamanlar gönüllü zabıtalardı. Bu işte kurucu oldular. Bizi pazarcı yaptılar işte. Kimi bökrek yaptı, kimi tatlı yaptı, kimi gözleme yaptı. Yani işe başlamam da derneğin katkısı var. (O4)

(...) En büyük desteği iş konusunda bana dernek sağladı. İşe girebilmem için bir yol haritası çizdi. Ben de buna ilişkin çaba gösterdim ve sonunda işe girebildim. Dernek olmasaydı, ben engelli kadrosunda bir işe girilip girilmediğini bile bilmiyordum. (...) Bu yönlendirme olmasaydı, şu an çalışmıyor olurum ya da sağlığımın el veremediği bir işi yapmak mecburiyetinde olurum. (S2)

İbadet

Derneğin sayesinde oğlumla Umreye de gittik. (Z1)

Pandemi

Sorunların çözümümde dernekten yardım alırım. Dernek, benim maddi manevi en büyük destekçimdir. Mesela, pandemiden dolayı pazarda çalışamadım. (...) Derneğimiz bize maddi ve manevi yardım ettiler. Derneğe pandemiden dolayı sürekli geleliyoruz. Telefonla arayıp soruyorlar. İhtiyaçlarımızı gidermeye çalışıyorlar. Dernek dışında bize kimse yardım etmedi ki dernek vasıtasıyla oldu her şey. (...) Yardımı isteyerek yaptılar. Elbette gönülden yapıyorlar. (O4)

Yaşanılan sorunlarda bireylerin baş etme kapasitesinin düzeyinin sahip olduğu sosyal çevre ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda derneğin sorunların çözümünde gerekli istişare/diyalog ortamı oluşturduğu ve engelli bireylerin sosyalleşmelerinde ve topluma katılmalarında bir aracı kurum olduğu katılımcılar tarafından belirtilmektedir.

(...) Derneğimizdeki arkadaşlarla istişare ediyoruz, ne yapabiliriz diye. Çocuğun gelişimi noktasında aktivitelerin katkısı, aldığı eğitim gibi konularda istişare ediyoruz. (...) (Z2)

Dernekten yardımı şu noktada alıyorum. Yaşadığım sorunları en azından gelip konuşabiliyorum. Dernekteki arkadaşlarımla dertleşiyorum. Yani hiçbir şey olmazsa dahi bilirim ki o an konuştuğumda ve paylaştığımda o sorun büyümeyecektir. (Z4)

Evde vakit geçiremiyorum ama dernekte vakit güzelce geçebiliyor. Benim için ikinci ev gibi oldu. Dernekte bana kitap okuyan bir bayan da vardı sağ olsun. Haftada bir gün, kitap okuyordu bana. (...) (G3)

Ben derneğe geldiğimde burada arkadaş edindim ve yeni insanlarla tanıştım. Dernek bir bakıma benim topluma katılmam da bir araç oldu. Evvelki sene depresyona girmiştım. İlaç kullanmaya başlamıştım. Derneğe geldim, rahatsızlığım düzeldi. Kullandığım ilacı kesmişim ama şimdi tekrar yine hastalandım bu virüs çıkınca. Bu virüsten dolayı dernekte arkadaşlarla toplanamıyoruz. Onun için yani evde sıkılıyorum, bunalıyorum. Yine bir aydan beri ilaç tedavisine başladım. (...) (G4)

(...) Derneklerimiz sayesinde, sağ olsun devletin de desteğiyle çocuklar sosyalleşmeye başladılar. Yani dernekler olmasaydı, acaba bu çocukların dışarıya çıkma durumu olur muydu? Yalova'da derneğin katkısıyla okullar açıldı. Çocuklar evinden çıkıp sosyalleşebildikleri ortamlar bulabildiler. (...) (Z1)

Sorunların çözümünde destek alınan aktörlere ilişkin kodlardan bir diğeri de **dernek dışında alınan destekler** olarak saptanmıştır. Micula'nın (2014: 65) "Engellilerin Sosyal Entegrasyonuna İlişkin Sosyal Algı" adlı araştırmasında, katılımcılara engelli bireylere yardım etmekte sorumlu kurumların veya kişilerin kimler olduğu sorulmuş ve %21 ile yüksek oranda ailelerin sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Diğer sorumlu kuruluşlar ve kişiler ise şu şekildedir: %20 ile belediyeler, %19 ile vakıflar ve sosyal hizmetler, %13 ile kiliseler veya kilise toplulukları, %12 ile sağlık uzmanları ve hastaneleri (sağlık sistemi), %9 ile eğitim sistemi. Düşük oranda sorumluluklar ise %3 ile engelli bireylerin arkadaşları ve %2 ile komşular olarak belirtilmiştir. Bu araştırma sosyal destek sunan aktörler arasında ailenin büyük bir paya sahip olduğunu bir yandan ifade ederken bir yandan da diğer aktörlerin kuruluş ve meslek bazında sosyal destek sunduğunu aktarmaktadır. Gerek yerel yönetimler aracılığıyla gerekse de dini kuruluşlar veya vakıflar veya diğer sosyal hizmet sistemleri

aracılığıyla bu destekler sunulmaktadır. Katılımcılardan alınan bilgilere bakıldığında bu kuruluşların başında dernekler yer almaktadır. Dernek dışında alınan desteklere bakıldığında ise bazı kurumsal desteklerin alındığı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Bu bağlamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Birimleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Halk Eğitim Merkezi, Belediye ve Emniyet Müdürlüğü kurumlarından destek alındığı katılımcılar tarafından belirtilmiştir. Alınan desteklerin ulaşım, iletişim, eğitim, temel ihtiyaçlar, güvenlik gibi konuları kapsadığı görülmektedir.

Aile Sosyal Politikalar Bakanlığından engelli kartı aldım. Başka bir konuda destek almadım. (G1)

(...) Dernek dışında rehabilitasyon merkezinden ve korodan destek aldık. Sosyal politikalar il müdürlüğünden maaşımızla alakalı destek aldık. (Z4)

Dernek dışında bir destek almadım. Bir kere almak için başvurdum. Bedava telefon var dediler. Görme engellilere veriyorlarmış dediler. Bunun için sosyal yardımlaşmaya gittim, şu anda yok dediler. Bir daha da gitmedim. (...) (G2)

Dernek dışında bir destek almıyorum. Masörlük kursunda halk eğitimden destek aldım. Bunun dışında bir yerden destek almadım. İhtiyaç duymadım. Sosyal hizmetlerden mesela telefon desteği oldu. Görme engellilere uyarlanmış telefon dağıttılar. (G5)

Sosyal hizmetlerden eğitim desteği benim kızı veriliyor. Sosyal Yardımlaşma Vakfından yardım alıyorum. (O2)

Pandemiden dolayı, belediye gıda yardımı yaptı. Bunun dışında, dernek dışında aldığım destek olmadı. (O4)

Belediyeden evimiz yanınca, sadece bir tekerlekli sandalye aldım. Belediyeden bir de yardım kolisi aldım. (...) (S3)

Dernek dışında herhangi bir destek almadık. Sadece belediyeden su faturasına yönelik destek aldık. (Z3)

Dernek dışında, bazı bir iki problemde Emniyetten aldığımız destekler oldu. Çocuk o zamanlar kendi başına gidip geliyordu. Sağ olsunlar, anında gittiğimizde işlerimizi çözdüler. Dernek varken hiçbir kuruluşa ihtiyaç duymadık. (Z2)

Derneğin dernek dışında alınan destekler için gerekli istişareler yaptığını ve özellikle sağlık alanındaki sorunların çözümünde kuruluşlarla bizzat iletişime geçildiği, ilgili kuruluşlarla da engelli bireyler ve ailelerini buluşturarak sorunların çözülmeye çalışıldığı ve sosyal hizmet bölümünden gelen stajyer öğrencilerle çalışmaların desteklendiği bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir.

Biz zaman zaman kurum ziyaretleri yapıyoruz. Dernek yönetimi olarak da bu ziyaretleri yapıyoruz. İşte örneğin en çok karşılaştığımız sıkıntılar, bizim hayatımız tabii sağlık alanında olduğu için sağlık kuruluşlarıyla istişareler yapıyoruz. (...) Hastane, sağlık müdürlüğü, bize hizmet veren bütün kuruluşlara gidip, hem sohbet edip hem bize yansıyan sorunları orada dile getirip, gerekirse hizmet içi eğitim verilerek aşılmasını sağlamaya çalışıyoruz. Eğer sorunlar kanundaki bir boşluktan kaynaklı ise onları da daha bir üst kurumlarla çözmek adına girişimlerimiz oluyor. İşte Kızılay ile bir araya geliriz ve ailelerimizi buluştururuz ve özellikle bizim için yerel yönetimler burada çok önemli. Üniversitede de sosyal hizmetler bölümü, bizim alanımız olduğu için derneğimizde öğrenciler burada gelip staj yapanlar oluyor. (...) (Z5)

Engelli bireyler yakın/tanıdık çevreden, dernek ve dernek dışındaki ilgili kurum/kuruluşlardan aldığı desteklerle sorunlarını çözmekte ve baş etme kapasitelerini arttırmaktadır. Ancak çevreden destek almak yerine ilk olarak engelli bireyin kendisinin çözmeye gayret ettiği veya çözdüğü görülmektedir. Bu da bir başka alt kodu ortaya çıkarmaktadır: **engelli bireyin kendi gayreti.**

İlk kendim sorunlarımı çözmeye çalışıyorum. (G1)

Bir sorunum olduğu zaman kendim çözmeye çalışıyorum. (O2)

Dışarıdan yardım geldiği takdirde, açıkçası ben biraz daha kendimi böyle rencide olmuş gibi hissediyorum. Ben pek yardım edilmesini seven bir insan değilim. Bu sebeple kendi işimi kendim görmek istiyorum. (...) (O3)

Sorunlar karşısında ilk olarak sabrediyorum. Her şeyin ilacı sabır. Fevri hareket etmemeye çalışıyorum. Pozitif düşünüyorum. Fevri davranmadan, akli selim düşündükten sonra çözülmeyecek sorun yoktur. (G5)

Doğrusu ben babamdan bile bir şey bekleyen bir insan değilim. Hep kendim yapmışımdır. Bir şeyi çabalamışımdır. Yani sorunları çözerken de destek almak yerine hep kendim çözmeye çalıştım. (...) Allah akıl vermiş. Bu akli iyi değerlendirirsen, çözemeyeceğin sorun yoktur. Hep iyiliklerle uğraşıyorum ben. İnsanda kusur aramam. Ben insanlara kötü yönlerinden yaklaşarak zaten onu sevemem. İyi yönlerinden yaklaşıyorum. Yani sorunlara da iyi yönlerinden yaklaşarak çözüm üretmeye çalışıyorum. (...) Anlayışlı olmak da sorunlarımı çözmemi sağlıyor. Hem benim hem eşimin babasının durumu çok iyi olmasına rağmen maddi destek beklentisi içerisinde girmem. Kendi paramı kendim kazanırım ve kimseye muhtaç olmak istemem. (...) (S2)

İşim olmadığım sürece çarşıya inmiyorum. (...) Çünkü eşim de olmadığı için benim çocuğuma yol öğretmem gerekiyor. Okula göndermem gerekiyor. Çocuğum da hafif zihinsel engele sahip ve ona bakmam gerekiyor. Babalık yapmam gerekiyor. Hem annelik hem babalık. Bunu da yapıyorum. Hem hastalığımla baş ediyorum. Hem çocukların okul ihtiyaçlarıyla hepsiyle ben ilgileniyorum. (S3)

Sorunların çözümünde engelli bireyi inanç ve mücadele bilinci güçlendirdiği ve aynı zamanda bu öğelerin iş hayatında başarı elde edilmesinde yardımcı olduğu bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir.

(...) Ben asla yalan konuşmam. Allah'ın bir kulunun kalbini kırmam ve onun gönlüyle de oynamam. Bunu yapmadım hiç. O yüzden dualarla ayaktaım. Yoksa emes hastası olan kişiler yüzde 98 yürüyemiyor. Ben buna inandım. (...) Bu inanç beni ayakta tutuyor ve güçlü yapıyor. (...) İnanç, her zaman her şeye çaredir. (...) (S2)

(...) Mesela, ameliyat sürecinden sonra işte öğrenim hayatına ara verme süreci oldu. Ben de sınavlara girmeye başladım. Yani devlet memurluğu ya da devleti işçiliği, o dönemlerde öyleydi zaten. Yalova'da bir de depresim üstüne yaşadık ama takip edip her sınava giriyordum. Hepsini de kazanıyordum ve hiçbirine de atanamıyordum. Böyle bir temel sıkıntımız vardı. Kazansan da giremiyorsun. (...) Yakın çevremde çok baskı yaptılar. Boşa yoruyorsun kendini. Olmuyor, bu işler torpilsiz olmaz. (...) Yani eşim bazen o bile pes etmiştir ama sonuçta insanların hayatını şekillendirmesinde bazı şeyleri ısrar etmesi lazım. Yani mücadele etmesi lazım. Onlar böyle oldu yani. Onun dışında zaten kendimizi geliştirdiğimiz müddetçe, kapıların çoğu kendi açıldı bize. İş hayatında da öyle oldu, sivil toplumda da. Biz azmettikçe, kendimizi o alanda geliştirdiğimiz müddetçe, kapılar kendi açıldı. (...) (S4)

Bireyler için görünür olan engellerin bazı engelli bireyler tarafından kullanılarak iyi niyetin suiistimal edildiği bir katılımcı tarafından belirtilmiştir. Bununla birlikte süregelen engelli birey (S1) ise engellerin görünür olmadığı için bireyler tarafından gönüllü bir şekilde yardım edildiği ve bu durumun ise engellerden önce bireysel kimliğin ön plana çıkmasından kaynaklı olduğunu ifade etmiştir.

(...) Bazı arkadaşlar, sorunlarını çözerken engelini çok kullanıyorlar. Ben hiç engelimi bu zamana kadar hiç kullanmadım. Bir bakıma kendini acındırma, duygu sömürüsü yaparak sorununu çözmeye çalışıyor. (G5)

Benim engelim için zorunluluk hissi ile bana yardım edilmiyor. Gerçekten gönülden yapıyorlar. Yine burada fiziksel bir engelimin olmadığı ortaya çıkıyor. Çok onları etkilemediği

için engelimden önce birey olma kimliğim ön plana çıkıyor. Görüntü çok önemli. Görüntünün varlığı, yardımların gönülden yapılıp yapılmamasını da etkiliyor. (S1)

Bu bağlamda çevrenin yardım edip etmemesini veya gönülden yardım edip etmemesini engellerin görünür olup olmaması mı belirlemektedir? Bir katılımcının vermiş olduğu örnekten hareketle ise bu durumun engellerin görünür olup olmamasından kaynaklı olmadığı, inanç gereği sevap işleme duygusuyla veya kültürel olarak yardım etmenin gerekli olduğuna ilişkin bir inançla yardım edildiği anlaşılmaktadır.

Yardım talep etmeden de yardım edebilir miyim diyen çok kişi oluyor. (...) EKPSS kursuna gidiyorum. (...) Çok iyi bir hocamız vardı. Tarih hocamız ders anlatıyor işte. (...) Biz tekerlekli sandalyedeyiz. Bir arkadaşım kitabını düşürdü. Ondan sonra hoca kalktı vermek istedi. Arkadaş izin vermedi. Hocamız dedi ki sen bırakmıyorsun ben sevap işleyim. (...) Sevap işlemek için de bana yaklaşan var, yani sevaptır bu işte yapmalıyım deyip yardım için yaklaşanlar da var. Bir de bazıları da böyle kültürel olarak hani bunu ben yapmalıyım diye de yaklaşan oluyor. (O1)

Bir katılımcı toplumsal katılım sağlayabilmek için tek seçeneğin dışarıdaki sorunları kabul edip çözmeye çalışmak olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte yaşamış olduğu sorunlardan evde etkilenen bireylerin olmasından dolayı eve yeni sorunlar getirmeyip kendisinin çözmek zorunda olduğunu dile getirmiştir.

Sorunlarımın çoğunu kendim halletmeye çalışıyorum. İstanbul'da hep kendim yapıyordum. Arabamı tamir ettirmek falan. İşte ne bileyim sadece inip çıkarken annem ile abimden destek alıyordum. Her şeyi kendim yapıyordum. Zaten bir engelli bana göre evinden çıktığında her şeyi halletmek zorunda. Halletmesi gerekiyor. (...) Her dışarı çıkışında sorunlar olacak. Onu kabul edip de çıkacaksın oraya. (..) Felçli olduktan sonra iki seçeneğim vardı. Ya eve kapatacaktım kendimi ya da kendimi dışarı atıp hayatımı yaşayacaktım. Ben dışarıyı seçtim. Duvarlara konuşup oturup evden çıkmayabilirdim de. Böyle insanlar da çok var tekerlekli sandalyede ya da felçli olan. İşte problem yaşadım diye ağlayarak eve geri gelmeyeceksin. Onu orada sen halledeceksin zaten. Çünkü seninle evde problem yaşayan bir insan var zaten. Dışarıdaki problemleri de eve taşımayacaksın. (O1)

Engelli bireylerin kendi sorunlarının çözümünden ziyade bu sorunlardan da etkilenecek aile üyelerini önceledikleri ve yakın çevreye karşı güçlü olmak veya görünmek için çaba gösterdikleri bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Kendi engelimi ne zaman hissediyorum. (...) Engelli olmasaydım, daha fazla yardım edebilirdim diye düşünüyorum. Görme engelim için üzülüyorum. Daha fazla yardım edemediğim için üzülüyorum. (...) Gözüm için akupunktura gittim. Sülük tedavine gittim. Genetiğe gittim. (...) Herhangi bir tedavi varsa diye arıyorum. Elimden geleni yapmaya çalışıyorum. Kendimden ziyade, çocuklarım ve eşim için istiyorum. Ben kendi engelimi unutuyorum yoksa. (G3)

Mesela, (...) ben bazen eşimle evde otururken ve televizyon izlerken, uzaklara dalar giderim böyle. Çünkü hastalığım gözlerime vuruyor. Seyrek atak oluyor ve dalmak zorunda kalıyorum. Ayağa kalkarsam, düşerim afallarım. Çünkü bu hastalığın en büyük sebebi denge bozukluğu. Dengem bozuluyor. Ben o esnada eşimin ve çocuğumun yanından kalktığım anda düşersem, onların da moralini bozarım. İşte bunu yapmamak için babalık da böyle bir şey işte. Bunu yapmamak için de kalkmıyorum ayağa. O anda susuzluktan ölsem, kalkmıyorum. Çünkü o anda ben düşersem, sadece onların morali bozulmayacak. Ben de yıkılacağım. Ben de üzüleceğim. Yani etrafın tepkisinden ziyade çocuklarım üzülecek diye kendimi tutmaya ve güçlü olmaya çalışıyorum. Eşim, annem ve babamdan ziyade, evlatlarım için güçlü olmaya çalışıyorum. Evladım olmasa kalkarım. Annem babam üzülür ama kızım kadar üzülmez. Kızım kadar yıkılmaz, o daha fidan. (...) (S2)

Profesyonellerden alınan destek, sorunların çözümünde destek alınan aktörlere ilişkin kodların sonuncusudur. Engelli bireyler -olumsuz deneyim veya uzun süren tedavilerden

dolayı yaşadığı psikolojik sorunlara ilişkin profesyonel destek aldığını belirten katılımcı gibi- yaşadıkları farklı farklı sorunlara ilişkin işin ehli olan kişilerden -profesyonel meslek elemanlarından- yardım almaktadır.

(...) Mesela, üç yıllık birlikteliğim bitince yaşadığım sorundan kurtulmak için ilk etapta benim bir psikoloğa gitmem gerektiğini düşündüm. Çünkü bunu tek başına aşamayacağımı düşündüm. (...) (S1)

(...) Kendini yetiştirmiş insanlardan arkadaş çevremi seçiyorum ve bu insanlardan yardım alıyorum. Zaman zaman fikirlerini alıyorum. Lakin çoğu zaman istediğim cevabı alamazsam, daha değişik insanlardan faydalanmak istiyorum. Yani işin ehli olan kişilerden. Neticede benim çevremdeki herkes her konunun uzmanı olmayabiliyor. Bu durumlarda işte profesyonel insanlardan faydalanıyorum. (G2)

(...) Bazen bir şey oluyor. Ölüm korkusu beni sarıyor. Bir kalbim falan ağrıdığında, ölecek miyim acaba diyorum. Ben ölürsem, bu çocuklara ne olacak? Ben gidersem nasıl yapacaklar? Benim de artık psikolojim bozuldu. Psikolojik destek aldım. (...) (S3)

Öte yandan zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynler çocuklarının gelişimi ve eğitimi için sürekli olarak profesyonellerden destek aldıklarını belirtmiştir.

(...) Tanı sonrasında uzmanlardan destek aldık. Ne dedi uzman işte şöyle yapalım böyle yapalım. Doktorlara götürdük. (...) Oturtamıyordum ki hep hiperaktif, hareketli, bir bakıyorsun sandalyenin üzerine çıkmış oturmuş, oraya gelmiş yere. Amerika'da ihtisas yapmış bir doktora götürdüğümüzde kulakla ilgili işte müzik veriyormuş dediler, şöyleymiş böyleymiş. On seansmış falan filan dediler. Peki dedim, ona da gidelim. Yani çocuğumuzun için önerilen profesyonellerden sürekli destek almaya çalıştık. (...) (Z6)

(...) Dernekte zaman zaman açılan kurslarda ve eğitimlerde uzmanlardan bu halk eğitimden hoca olabilir, hastaneden hemşire olabilir, Kızılay yetkilisi olabilir, AFAD görevlisi olabilir, çocuklarımız için destek alıyoruz. (Z5)

3.2.5.4. Sosyo-ekonomik Desteklerin Varlığı ve Yeterliliği

Sosyo-ekonomik yönden sunulan destekler engelli bireylerin kurumlara duyduğu güvenini etkilemektedir. Geçmiş dönemlerde yer almayan desteklere veya hizmetlere ilişkin politikaların günümüzde sunulmaya başlaması en temelinde aile bütünlüğünü korumakta ve bir başkasına sosyo-ekonomik yönden bağımlılığı azaltmaktadır. Bu bağlamda var olan desteklerin kimi bireyler/aileler için yeterli olmasa dahi baş etme kapasitesini toplum nezdinde güçlendirdiğini katılımcılar ifade etmişlerdir.

(...) Tabii şimdi baştan başlarsak 2005 yılına kadar engellilerle ilgili Türkiye'de hiçbir çalışma yoktu. Ne sosyal yardım, ne bir şey. 2005 yılında çıkan 5378 sayılı Engelliler Kanunun içerisinde 2022 dediğimiz engelli maaşları, bir de bakım parası düzenlendi. En güzel işlerinden birisi de bakım parasıdır. Evet bazı kriterler var işte bunları alma konusunda gelir düzeyi kriterleri gibi kriterlerden dolayı ben kendim bu kapsam dışındayım ama bu kötü diyemem. Yapılan hizmet büyük bir hizmet gerçekten Türkiye'de bir devrimdir. Özellikle, engelliler kanunu çıktıktan sonra toplum engellilerin var olduğunu, düne kadar deli diye adlandırdıkları kişilerin aslında zihinsel engelli olduklarını, sara nöbeti geçirenlerin yani epilepsi hastası olduğu gibi. Bu kanun birçok taşları yerine oturttu. Bu bağlamda, bu yardımlar aileler için çok büyük bir destek. Birçok insanın sokağa atılmasının önünüyor anne, baba, yaşlı, evlat. Yani öyle tahmin ediyorum ki bir istatistik yapılsa bakım yardımları, sosyal yardımlar olmadığı zamanlar terk edilen engelliler ile şimdi terk edilen engellilerle dağlar kadar fark olur. Yani aile bütünlüğünü korumak yönünden çok büyük bir adım.

Bence dünyanın en güzel ülkesinde yaşıyoruz ya. Hasta olsan, paran var mı yok mu diye bir soru soran yok. İstedğin gibi gidebiliyorsun. (...) Engelli maaşı ve bakım parası alıyoruz. Destekler yeterli değil tabii ki hiçbir zaman yeterli olmaz ki ama çok şükür bu daha önce hiç yoktu. Engelli maaşı, bakım parası gibi bu tür haklar geldi. (...) Evde bakım hakkı gelince, bizim bir kıymetimiz oldu. Eskiden böyle bir şeyler yoktu. Eskiden engelliler, çok daha zor

durumlardaydı. Şimdi en azından engelliler kimseye el açmadan, çalışmasan bile yaşayabiliyorsun yani. (G5)

(...) Şu an bakım parası ve engelli maaşı alıyorum. Ben mesela uzun süredir çalışmıyorum. Bence bu gerek engelli bakım parası olsun, gerekse de engelli maaşı olsun, yeterli. Çalışmadığın sürece bana yardımcı olması açısından bence on numara beş yıldız bir uygulama. (...) (O3)

(...) Hamt olsun, şükürler olsun. Ben devletimize şükrediyorum. Devlet olmasa ben yokum. Devlet olmasaydı kendimi geçindiremem. Bak iş de bulamıyorum. Kimse iş vermiyor. 850 lira aylık maaş alıyorum. Bir çocuğum liseye gidiyor, bir çocuğum ortaokula, bir çocuğum da özel eğitime gidiyor. Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğünden çocuklar için bir destek alıyorum. Kendim zaten engelli maaşı alıyorum. Sosyal yardımlaşma vakfımızdan üç ayda bir para oradan alıyorum. Elektrik faturası için yardım alıyorum. Kömür yardımı alıyorum. Devletimizden yana bir sıkıntım yok. Destekler şu anda bana yetiyor Allah'ıma şükürler olsun ama bu destekler kesilirse işim zorlaşır. (...) (S3)

(...) Ülkemizin şartlarına göre bence destekler yeterli. Aslında tabii ki yeterli değil normaline bakarsan ama eğer düşünürsen dünya ülkelerini engellilere katkıda bulunan üç beş devletten biriyiz yani sosyal açıdan. O yandan çok şükürler olsun yani. Elbette bir bakım ücreti var. (...) Gelir yüksek olduğu için biz alamıyoruz. Geliri olmayan aileler için iyi. Mesela, bizim bir zaman gelirimiz düşüktü. Oradan aldığımız bin küsur lira, bizim kiramızı karşılıyordu, her şeyimizi karşılıyordu. Allah razı olsun yani. Daha fazla imkân olsa, verse devlet. (...) Destekler bazı aileler için yetersiz olabilir ayrı konu ama devletin elinden geldiğini yaptığını düşünüyorum. (Z2)

Çocuğum için ekstra ilaçlar kullanıyoruz. Mesela, kanser ve Alzheimer için kullanılan bazı ilaçları alıyoruz ve devlet karşılamıyor. Solunum cihazının filtresi karşılanmıyor. Her hafta alıp değiştiriyoruz. Yine solunum cihazının hortumlarını değiştiriyoruz. Bunun cüzi bir kısmını karşılıyor. Eldiven alıyoruz. (...) Düşündüğümüzde, sağlık harcamalarımız çok. Yine, devletimizden Allah razı olsun. Eğer, bu iş insana bırakılsaydı, halimiz nice olurdu. Evde bakım alıyorum 1550 lira. Artı 1700 lira da sosyal yardım alıyorum. Devletin vermiş olduğu yardımlarla geçiniyoruz. (...) Engelimden dolayı da çalışmıyorum. Çocuğumu da bir yere bırakıp gidemiyorum. Eşimde de hastalık var. (...) (G3)

Öte yandan sosyo-ekonomik desteklere ilişkin gerçekleşen iyileşmelerin aynı zamanda toplumun engelliye dair bakış açısını da olumlu yönden değiştirdiği bir katılımcı tarafından aktarılmıştır.

Toplumda engellilere güven önceki yıllara bakarsak her geçen gün artıyor. Eskiden toplumumuzda engellilerin ekonomik şartları kötüydü. Engelli maaşı yoktu. Devletimize Allah zeval vermesin. Hiçbir geliri yoksa devlet benim engelli çocuğuma 1450 lira bakım parası, 800 lira da engelli maaşı veriyor. Bir asgari ücret kadar devletin şu an bir yardımı var. (...) Şimdi bu engellilerin toplumdaki asalak bakış açısını da değiştirdi. Sürekli yardım isteyen, köşede dilencilik yapan gibi düşünülen engelliye ilişkin bakış açısı değişerek toplumun gözünde de engellilerin kalitesi değişti. Artık bunlar kan emici gibi düşünülüyordu daha önce engelliği görünce adam şuradan geçeyim diyordu. Vicedan var versem oluyor, vermesem olmuyor gibi. Artık bunlardan kurtulduk. Ekonomik yeterliliğin sağlanması, toplumdaki engelli bireyin görünürlüğünü ve toplumun engelliye duyulan güvenini değiştirdi. (Z5)

Engelli bireyler toplumdaki basmakalıp yargılardan kaçınarak karşılaşılabilecekleri tehditlerle başa çıkabilir. Örneğin; görme engelli bir birey kamusal alandan kaçınarak bir işe başvurmayı reddedebilir. Aksi durumda işyerlerinde yargılama veya daha da kötüsü aşağılanmaya maruz kalma riskiyle karşılaşabilir. Dolayısıyla engelliler tarafından bildirilen basmakalıp yargılar için bir endişenin varlığı bu yargılarla ilgili durumlardan kaçınmalarını zorunlu kılmaktadır (Silverman ve Cohen, 2014: 1331). Bu zorunlu kaçınma engelli bireylerin basmakalıp yargılardan kaynaklı olarak yaşayabilecekleri tehditleri engelleyebilir ama basmakalıp yargıların varlığını tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Bir bakıma kaçınmanın geçici bir çözüm sunabileceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca kaçınma toplumsal katılım sürecine de zarar vermektedir. Basmakalıp yargılar engelli bireylerin toplum nezdinde bir “birey” olarak görülmesini engellemektedir. Bu sorunun çözümleri arasında bireylerin sosyo-ekonomik yönden yeterliliğinin sağlanması yer almaktadır. Katılımcılar bireylerin içinde bulundukları durumların (özel tedavi masraflarının olması, oturulan ev için kira verilmesi, toplu taşıma dışında alternatif ulaşım araçlarına ihtiyaç duyulması vs.) değerlendirilerek bu yeterliliğin sağlanabileceğini dile getirmiştir. Sosyo-ekonomik desteklerin yeterli olmadığı durumlarda ise katılımcılardan bazıları mecburi olarak bir işte çalıştıklarını ifade etmektedir.

Açık bir şey söyleyeyim. Maddi sıkıntım çok. Üç ayda bir vakıf yardım ediyor. Yine bir şey olduğu zaman dernek öncü oluyor, yardımcı oluyor. Ben ve eşim engelli maaşı alıyoruz. Ayakkabı boyacılığı yapıyordum. 750 lira ile 1000 lira arasında para geliyordu. Bu pandemi dolayısıyla o da olmuyor. (...) Eşimin ameliyatını da sigorta karşılamadı. Dernek olmasaydı biz o parayı bulamayacaktık. Altmış bin lira az para da değildi. Yardımlar, ihtiyaçları karşılayabilecek düzeyde olmalı diye düşünüyorum. Mesela, eşime bir bakım maaşı bağlatmak istedim. Yüzde 95 raporu var. Tam bağımlı yazmıyorlar. Bu insanı sokağa zaten bıraksan eve gelemiyor, bir yere bırak kendi başına gidemiyor. Tam bağımlı yazılmadığı için bu konuda yeterli desteği alamadık. Engellinin ve ailesinin yaşamış olduğu şartlara göre bu durum değerlendirilse daha iyi olurdu. (...) (O2)

(...) Ben hem engelli hem de bir malulen emekli olarak kiracıyım. Geçinebilir miyim? Mecbur kaldığım için gözlemeciliğe gidiyorum. (...) Ekonomik açıdan sorunlar yaşıyoruz genellikle. Her hafta bir gün pazara çıkıyorum. (...) Destekler yeterli değil. Eğer yeterli olsaydı, ben çalışmak zorunda kalmazdım. Benim yüzde altmış beş raporum var. Bana tamam bakım parası vermesin. Bunu istemiyorum ama engelli maaşımı vermek zorunda ki o maaşı alırım ben kiramı öderim. Bu maaş olmuş olsaydı, pazarda çalışmazdım. Var gücümle çalışıyorum ama yoruluyorum artık. (...) Duruma bakıp buna göre engellilere maaş verilseydi sorun olmazdı. (O4)

Engelli sorunların çözümünde politikalar yeterli değil. Yani ayırt ediyorlar. Eve giren parayı ve giderleri hesaba koymuyorlar. Bundan mağdur olan birçok çevremde kişiler var. Haliyle onlar adına da üzülüyorum. Bende birçok kez mağdur oldum, kesildi, etti. Ondan sonra o kişi kiracı. Aldığı maaş oraya gidiyor ama diyor ki sen evde bir kişi yaşıyorsun sana paran yeter. Eee kiraya veriyor ona bakmıyor. Yani bu sadece ben alıyorum diye çözüldü diyemem. Çok insanımız bu konuda mağdur. Yeterli değil diye düşünüyorum. Yani tamam veriliyor ama herkese verirsin. Çünkü bizim çocukların masrafı gerçekten çok ve bu bireylerin çocuk olması şart değil. Engelli çalışmıyor. Evdeki kişiye bölüyor yani ona bakılmaması lazım diye düşünüyorum. Gidere de bakılması gerekiyor. (Z4)

(...) Ben şimdi kirada değilim. Bana göre mesela idare edebiliyorum ama bir kirada olduğunu düşün. O zaman kesinlikle yeterli değil yani. Kirada olan bir insan geçinemez. (...) Engelden dolayı çalışamaz. Çalışamadığı için de ekonomik anlamda sıkıntı yaşayabilir. (G5)

Sporcular için turnuvalara giderken ekonomik destek yok ve yetersiz. Kendi gücümüzle gidip geliyoruz. Yol ücreti karşılanmıyor. Mesela İzmir’e, Samsun’a, her yere gittik. Hatta birinde sağ olsun derneğin yönetiminden bir arkadaş bizi kendi arabasıyla iletti. Diğer zamanlarda hep otobüslerle gidiyorduk. Rampasını taşı, otobüsten çıkar indir. Çok zor oluyor. Spor müdürlüğünün böyle bir hani engelli sporcuyla iletişime geçecek bir aracı yok. Sağ olsun, verirlerse birkaç kez belediyenin arabasıyla gittik. (Z1)

(...) Ben çalışıyorum emekliyim. Malulen emeklilik talep ettim ama verdiği para 1500 lira olunca ve ciddi bir rahatsızlığınız olunca yetmediği için maalesef kaçak yollardan çalışmak zorunda kalıyorsunuz. Böyle de bir şey var. Çünkü yetmiyor hiçbir şekilde. (...) Yani devletin politikası politik olmadığı için maalesef engelli engelsiz herkesi sahtekarlığa yönlendiriyoruz diyelim, mecbur bırakıyoruz. Çünkü şu an Yalova’da bir onkolog yok. Onkoloji yok. Bursa’ya gidiyorsunuz. Bir araçla gidiyorsunuz, iki kişi gidiyorsunuz. Yüz lira benzin yakıyor. İki kişi yemek yiyorsunuz. Akşama kadar orada kemoterapi alıyorsunuz, ayakta bekliyorsunuz ve oradaki doktora da muayene olmak için 300-350 lira para veriyorsunuz ve bitkin bir halde geliyorsunuz. Bunların gideri karşılanmıyor. Sadece devlet diyor ki biz kanser hastalarına ücretsiz bakıyoruz. Hayır, sadece kemoterapi ücretsiz. O da milyon dolarlık bir tedavi gerçi

ama sen bunu katkı payını da bundan kesiyorsun. Maaşa bir bakıyorsun, maaş kalmış 1100 hesabında. Buna giderken zaten 300-350 ona veriyorsun. Geliyorsun işte, yol parası yemek vesaire. Her hafta gidiyorsunuz kemoterapiye ve ben 21 gün radyoterapi gördüm. Bunları düşünürsek sonra buraya aldırırım. Dedim ki yani ne kadar yüksek olursa olsun en azından bedenlen yorulmayacağım. İki kişi yemek yemeyeceğim. İşte benzin parası vermeyeceğim. Hani kanser olduğunuz zaman otobüste dönme ihtimaliniz zaten ortadan kalkıyor ya da çok maddi durumuz kötüyse buna katlanmak zorundasınız. (...) (S1)

İstanbul'a gidiyorsun. Yüzde on emekliye yapılan indirim, engellilere de yapılıyor. Bugün için fark etmiyor ki. (...) Ben bunu bazen söylemiyorum bile. Benim çocuğum engelli raporu şudur falan diye. Arada beş lira fark ediyor. Bir şey fark etmiyor. Ulaşım desteğinin artması lazım. (Z3)

(...) Desteklerin tabii ki daha fazla olmasını isterim yani onun rahat edeceği şekilde. Şimdi, bizim özel arabamız var. Yani otobüsler ile minibüsler ile buralara gidişler gelişler veyahut seyahatler bunlar sıkıntılı olur. Çünkü onun ne zaman ne yapacağı hiç belli olmayan bir çocuk. (Z6)

Desteklere ilişkin yeterliliğin sağlanması kadar bu desteklerin sunulmasında aracı olan profesyonellerin yaklaşımı da kurumlara duyulan güvenini de etkileyebilmektedir. İnsan odaklı yaklaşımlara uymayan olumsuz yaklaşımların, bireylerin kendisine tanınan haklarını kullanmasını engelleyebildiği gibi.

(...) Bu destek konularında çalışan kişilere öncelikle yaklaşım noktasında eğitimler verilmeli. İlgili bir bakanlığa veya yerlere gidip destek alamayan kişiler oluyor. (...) (G1)

Yani engellinin sorununu engelli daha iyi anlar. Herhangi bir sorun yaşadığımda örnek veriyorum. Bir devlet büyüğüne gitmek istediğinde, (...) yardımcı olur musunuz diyorsunuz ama benim elimden bir şey gelmez tarzında bir şeyler yapılıyor. (O3)

(...) Biz velilerle alakalı sosyal olarak da bir okullardan gelin görüşelim, şudur budur, öyle bir şey görmedim. Beni güçlü görüyorlar da mı beni çağırıyorlar. Başkalarını çağırıyorlar mı onu da bilmiyorum. Ben devlet okulunda da çocuğumla bulundum. Aile birliğinde de bulundum. Kısacası, seni oradan oraya savuruyorlar. Daha çok da hırpalıyorlar. (...) O okullar bizim için yapılmış. Bizim çocuklarımızı bizde isteyerek bayılarak o okula göndermedik. (...) Biz bu okula muhtacız. Başka bir avantajı yok. (...) Şehirde bir tane okul var. Bir şey oldu mu öğretmene gidip hakkını arayamıyorsun. Aradığın zaman yeri geliyor seni tersliyor. Bunları hepsi için demiyorum tabii ki. Aman şey bu okulu bulduk. Sesimizi çıkartmayalım. Öğretmenler ne derse, idare ne derse öyle gitsin. Ondan sonra öğretmen derse geç geliyorsa da sesimizi çıkartmayalım. Ondan sonra derste ders yaptırmıyorsa da sesimizi çıkartmayalım ama çocuğumuzu kabul ettiler durumu var. (...) (Z4)

Benim evime kaç kere geldi bu sağlık hizmetleri. Ne yaptı bana geldi. Çocuğum ateş içinde yanıyordum. Bunu kim indirecek aşağıya diyor. Sen niye geldin ki benim evime o zaman. Yani şu kadar çocuk, kırk üç yaşında olduğuna bakma. Çocuk on iki yaşında gibi bir şey. Yani bunu bana kim indirecek diyor. Ben indiririm dedim. Ya sen niye geldin ki o zaman evime ben bunlara karşıyım yani. Geldiysen al çocuğu, koy sedyeye ya da sedyeye bile koyma, bir battaniyenin ucundan tut. (...) Bir gün oğlum çok ateşlendi, hastaneye gittik. Ben sordum hemşireye dedim ki bezi biz mi alacağız yoksa dedim siz mi vereceksiniz. Çünkü ilk defa hastaneye geldik dedim. Yok, abla dedi. Biz buradan temin edeceğiz deyince ben tamam götürmedim yani. Evde de bezimiz vardı ve işte kimden alacağım dedim. Dedi ki hademeden alacaksınız. Bayana dedim ki bana bir bez verir misin? Bana bir tane bez getirdi. Tamam, ertesi gün bana bir daha bez lazım oldu dedim. Aman dedi siz de dedi her dakika bez mi kullanacaksınız. Bana baksana sen dedim, ben dün geldim bir tane bez aldım. Bu çocuk kırk üç yaşında bir kere mi tuvaletini yapacak ve ben bunu size sordum alayım mı diye. Benim günde dört tane hakkım varmış. Hemşire böyle söylüyor. Hademe bana kafa tutuyor ya. Yok böyle bir şey ya. Biz diyorum ya bak kırk üç senede bir kere götürdüm hastaneye ya bir kere. (...) (Z7)

Engelli bireylere sunulan özel eğitim programları, finansal yardım programları (örneğin; sosyal güvenlik yardımları), asgari ücret güvenceleri vs. kapsayan sosyal politikalar, eşitsizlikle mücadelede yardımcı olabilir, ayrımcılığa karşı koruma sağlayabilir ve

dezavantajlı gruplar için çözüm üreten topluluk kaynakları sunabilir (Parker vd., 2018: 265). Ancak sosyo-ekonomik alanda sunulan desteklerin hazırcılığa alıştırması ise engelli bireylerin her yaşadığı sorunda destek arayışı içerisine girmesine ve bundan dolayı da bireylerin baş etme kapasitelerinin güçsüzleşmesine sebep olabilmektedir. Bu bağlamda bireylerin sosyo-ekonomik destek almasından ziyade sosyo-ekonomik kazançlar elde etmesi için gerekli politikaların (istihdam, eğitim vb. alanlarda) düzenlenmesine ihtiyaç olduğu bazı katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

(...) Politikalar, sosyal ve ekonomik destek anlamında iyi ama yanlış. Sosyal ve ekonomik desteği vermek, kişiyi bir nevi alıştırmaya yönlendiriyor, tembelliğe itiyor, hazırda şekillendiriyor, sosyal hayatı yok ediyor, istihdamın içerisine girmesinin önüne set oluyor. Yani evet sosyal ekonomik destek olmalı ama sadece al git evinde otur mantığı içerisinde olmamalı. Kişinin yapabileceği her şekilde onu ilk önce istihdam da değerlendirmek lazım. Mesela, örnek vereceğim. Ayda bin lira engelli maaşını direk elden vermeyelim. İstihdamın içindeyken artı katkı olarak verelim. Bir şekilde toplumsal hayata katılım sağlasın ya da sosyal kültürel faaliyetlerin içerisine çekelim. Kendisine kişisel gelişim ile ilgili bazı kriterler koyalım. Yani al maaşı mantığıyla çok iyi bir politikada değiliz. Hazırcılığın sonucu da çok kötüye gitmeye başladı. Artık şu görülüyor, bana bunu vereceksin diyor, başka seçeneğin yok diyor. İnsanlar, bu benim hakkım diyor, vereceksin. (...) (S4)

Devletin şurada yaptığını yanlış olduğunu düşünüyorum. Önce engel boyutunda grupların ayrılması gerekiyor. Yatalak engelli işte bakıma muhtaç ise gerçekten bir para verilmesi, işte çalışabiliyorsa ona göre değerlendirilmesi gerekiyor. Gerçekten insanlar tekerlekli sandalyede şu an bakım parası alıyor. Bu insan çalışabilir ama neden çalışmıyor. Çünkü alacağı maaş ile aldığı bakım parasının arasında çok fark yok. Neden sabahın köründe kalksın da işe gitsin. (...) Çalışabilecek engellileri, kamu personeli olarak çalıştırsa, hiçbir cebinden para çıkmadan birçok engelliye istihdam edebilir ve bu engelliler çalışabilir. Hem devlet kazanır hem engelli kazanır. Çünkü bedava para vermeyecek, o engelliye çalıştıracak ama devlet tutup da şimdi bir asgari ücret de bir engelliye çalıştırdığı zaman tekerlekli sandalyedeki biri minibüse binemiyor, otobüse binemiyor, yağmurda bekliyor, işyerine gidecek. Bunları hesapladığım zaman bakım parası daha makul geliyor. Bence bütün çalışabilecek engellileri kamu personeli olarak çalıştırma bu durum çözülebilir. Bunları zihinsel olarak ayırıyorum. Zihinsel eğer çalıştırabilecek düzeyde zihinsel varsa bunlar da çalıştırsın ama çalıştırılmayacak zihinsel bir boyutta engelliler varsa bunlar da bakım parası alsın. Böyle olsa, devletin bütçesini ciddi anlamda destek girer. (S1)

(...) Derneğe gelince duyduğum sorunlar oluyor. Örneğin, istihdam konusunda sorun yaşayanlar oluyor. Yani sadece ekonomik destek yetmeyebilir. Engellilerin de kendi parasını kazanmaya ihtiyacı olabiliyor. (...) (G4)

(...) Sorunların dışarıdan sunulan ekonomik desteklerin çözebileceğini düşünmüyorum. Çocukları zorlamak lazım. Parayla olacak şeyler değil. Dernekte bir şeyler yapıyorlar, satacaklar. Mesela, akşam bir misafir geldi İstanbul'dan. Oğluma ne yapıyorsun diyor. Dernekte pul boncuk yapıyoruz, satacağız diyor. Bana getirir misin diye soruyor. Yok, onu parayla satacağız diyor, onun bilincinde. Kendisi üretebiliyor, bunu gösterebilmek lazım. (Z3)

Bununla birlikte ilaçların uyuşturucu amaçlı kullanılması sağlık alanındaki bu suiistimalleri önlemek için gerekli düzenlemeleri mecbur bırakmaktadır. Bu düzenlemeler ise engelli bireylerin/ailelerin sağlık hizmetlerini erişimini zorlaştırabilmektedir. Bu durum iki katılımcı tarafından şu şekilde dile getirilmiştir.

Sağlık yönünden şöyle bir sorun var. 2020'de gelen düzenleme ile nörolojik ilaçlardan bazılarını artık sadece üniversite hastaneleri yazıyor. Şimdi ben mesela nörolojik ilaç kullanıyorum. Benim ilacımın üniversite hastanesinde yazılması gerekiyor. Birincisi, Yalova'da üniversite hastanesi yok. Tamam devlete gideceğim. Bursa'ya gideceğim diyelim. Birincisi randevu alacağım. Hadi sıra bekledim, bunu boş verin. Bir ilaç yazdırmak için belediyeden bir hafta önceden araç talep edeceğim. Benim randevu aldığım güne, inşallah denk gelir diye umacağım. Hadi o alacak, götürecek, getirecek ya da diyeceğim ki ben vapurla İstanbul'a gideceğim. Yenikapı'dan geçeceğim, gideceğim, İstanbul'da üniversite hastanesi

nöroloji bölümünde ilaç yazdıracağım, her yönden sıkıntı. Hangi hasta olursan ol ve eğer hasta gelemiyorsa, aile hekiminden bir kâğıt alıyorsunuz işte yakını yani birinci derecede yakını, onu imzalıyor işte onu götürüyorsun üniversite hastanesine, orada yazdırıyorsun, doktor ancak öyle reçete veriyor. (...) Şimdi Yalova'da sağımda Yenikapı, solumda Bursa var. Böyle bir imkân var tamam ama doğuda düşünün bunu yani doğudaki insanlar, üniversite hastanesi yoksa nereye gidecek, engelliyse, yatalaksa bu çok büyük bir sorun (...) Uyuşturucu kullanan, nörolojik ilaçları başka türde kullanan insanlar yüzünden maalesef biz yanıyoruz. (...) (O1)

Aldığım damla, beş liraya çıktı herhalde. Ben bunun için son beş yılda o hastaneye beş kere eğer merdivenleri inmediysem, evime gidemeyeyim. (...) Reçeteyle verildiği için iki tane yazıyor yani iki tane bana yetmiyor. (...) Elimde bir damla bile olsa gözüktüyor oradan vermiyor sana. Hani evde var diyor. Bunun için çok kötü derecede kızgınlım yani devlete. Ben hayatım boyunca başka bir ilaç almadım. Hiçbir yardım almadım. Hiçbir şey almadım yani. Bir tek damla, bunu da paramla alacağım ama vermiyor. Alıp da şuraya beş tane koyamıyorsun yani. O biteceği zaman bizim sinirlerimiz bozuluyor biliyor musun? Farz edin ki üç tane verdiler bana. Bir çocuk olsun, torunda var, düşürdü ilacı, gitti ilaç. Bak şimdi yine ilaç bitiyor. Bir tane kaldı evde. Yine gideceğim doktora. Gidiyorum iki tane, ya dedim ne olur bunu üç tane yazın, yok veremeyiz diyor. Başhekime git. Başhekimden çıkıyorum, öbürüne git, öbüründen buraya geliyorum, oraya geliyorum. (...) (Z7)

3.2.6. Mekân, Mahalle, Aile, Komşuluk, Akrabalık, Arkadaşlık Bağları

Sosyal hizmet toplum içinde yer alan ailelerin ve grupların sorunlarında sosyal ilişkileri ve etkileşimleri odak alarak çalışmaktadır. Bu odak noktasının belirlenmesini kolaylaştıran sosyal hizmetin kolektif olma özelliğidir. Sorun çözmeye yönelirken de toplumdaki bu kolektif bilinç üzerine odaklanır. Sosyal hizmet bireyler arası ilişkileri toplumsal etkileşimden kaynaklanan yapısal bir bütünlük içerisinde değerlendirmektedir. Yapısal bütünlükten kasıt, bireylerdeki ve toplumdaki tüm farklılıkların kabul edilmesidir. Ayrıca toplumsal ve bireysel sorunların kolektif olması da yapısal bütünlüğün niteliğinden kaynaklanmaktadır. Sosyal hizmet bireyleri ve toplumu yapısal bütünlük içinde ele almaktadır (Cılgı, 2012: 203-204).

Yapısal bütünlük içerisinde ele alınmasını mümkün kılan ise sosyal hizmetin üç müdahale düzeyinde çalışmalar yürütmesidir. Bunlardan ilki, bireyin yaşayıp büyüdüğü çevre arasındaki etkileşimi, aile, okul, akranlar ve akrabaları içeren “mikrosistem”dir. İkincisi, bireyin aktif rol oynamadığı ancak onun yaşantısını ve gelişimini etkileyen eğitim, sağlık, sosyal güvenliğe ilişkin kurumların bağlantılarını sağlayan “mezzosistem”dir. Sonuncusu ise kurumların sosyo-ekonomik politikaları ile ülkenin ve toplumun inanç, değer ve ideolojilerini kapsayan “makrosistem”dir. Bireylerin bu sistemlerle uyumlu olmaması halinde ise sosyal işlevsellik yönünden çeşitli riskler söz konusu olabilmektedir (Yolcuoğlu, 2014b: 405). Bu bağlamda sosyal hizmet uygulamasının en temel amacı sosyal işlevselliği olumsuz yönde etkileyen risk faktörlerini azaltmaktır. Bireylerin ailesi, arkadaşları veya çevresi ile olan sağlıklı ilişkilerin bozulmasına neden olan olumsuz şartları düzeltmek bu amaca yöneliktir. Sosyal hizmet bu sağlıklı ilişkilerin bozulmasına sebep olan noktaların aydınlatılması ve uygun çözümler sunulabilmesi için çeşitli kuram, yaklaşım ve modellerden yararlanmaktadır. Örneğin; problem çözme yaklaşımına göre bireylerin problem hakkında konuşması veya tanımlaması tek başına yeterli değildir. Bu problemlerin yaratmış olduğu sıkıntıları hafifletmek ya da çözmek için bireyin kendi kapasitesini ve kaynakları kullanması gerekir. Muhtemel kaynaklar ise genellikle bireyin ailesi ve yakın çevresi olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım, 2007: 38-39, 222). Bununla birlikte ekolojik model yanlış olarak benimsenmiş iletişim süreçlerine, bireyler, aileler ve

küçük grupların arasındaki ilişki kalıplarına, sorunlara ve gereksinimlere odaklanır. Ekolojik model bireyler arası engelleri belirlemeyi ve daha sonrasında ise uygun müdahale stratejileri geliştirmeye katkı sunmaktadır (Zastrow, 2013: 17). Güçlendirme yaklaşımı ise zayıf sosyal ilişkilere ve kurumlara yönelik güçlendirme ve mevcut ilişkileri destekleme yoluyla toplumsal dayanışmayı iyileştirme üzerinde durur. Örneğin; ebeveynlerin bakım sunmadığı çocuklara yönelik koruyucu aile veya evlat edindirme gibi hizmetlerin sunulması ile zayıf aile ilişkilerine ve destekleyici olmayan aile yapısına karşı bir alternatif sunulmaktadır (Adams vd., 2015: 35).

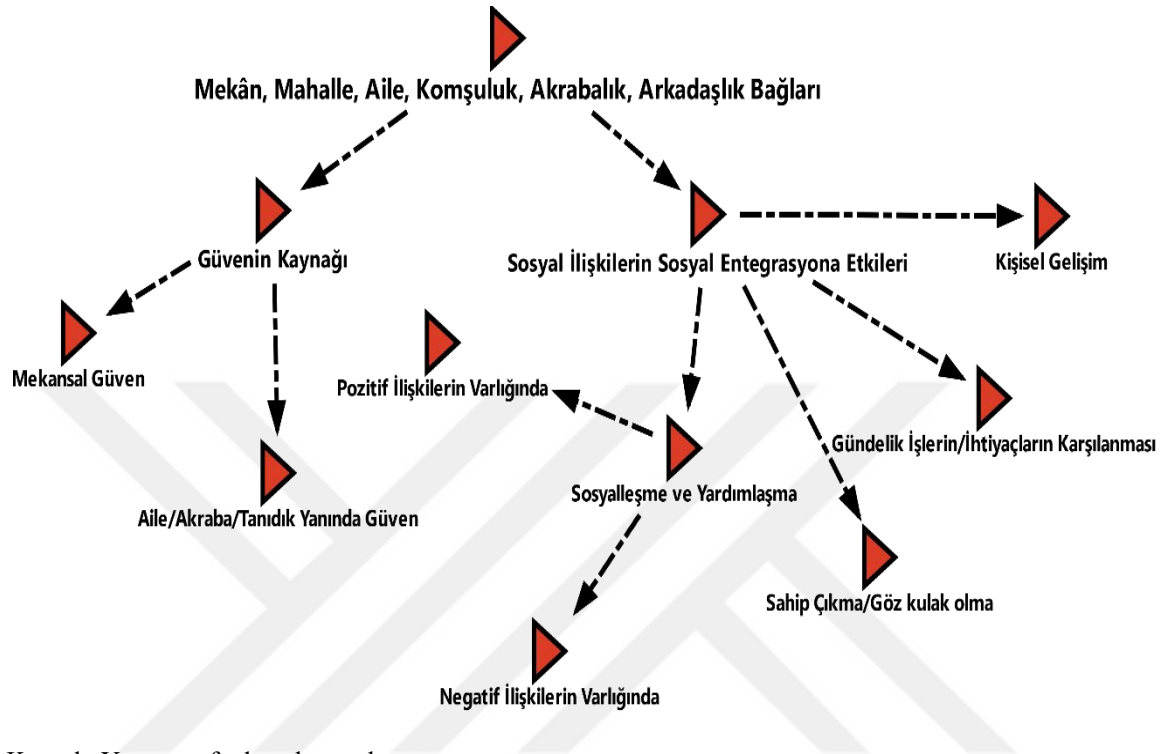
Çeşitli yaklaşım ve modellerle bireylerin desteklenmesi ve sorunlarına çözüm üretilmeye çalışılması her ne kadar profesyonel meslekler ve resmi kurumlarla aracılığıyla olsa da bireylerin mahalle, aile, komşu, akraba, arkadaş gibi yakın çevreden aldığı destek toplumla entegrasyonunu etkilemektedir. Yakın çevreye ilişkin bu bağların zayıflaması ise özelde bireylerin sosyal işlevselliğine genelde ise toplumsal dayanışmaya zarar verebilmektedir. Örneğin; Yıldız ve Özgedey'in (2018: 104, 128) araştırmasında engelli ve bakımını üstlenen bireylerde akrabalık algısının zamana göre değişimine bakılmıştır. Buna göre, bakım hizmetini üstlenen aile bireylerinde zaman ilerledikçe akrabalarından uzaklaşma görülmektedir (1-5 yıldır engelli olan veya engelliye bakan için akrabalığın %77,6 & 6-15 yıldır engelli olan veya engelliye bakan için akrabalığın kan bağı-soy kütüğü olarak tanıımı tanıımı %62,0). Akraba arasındaki yardımlaşmanın varlığı ise akrabalığı tanımlamaların ötesine çıkartmaktadır. Akrabalığın “dügünlere giderek hediyesini takan; cenazelerde mümkünse mezarlığa gitmeden cami veya ev önünde taziyelerini ileten; hasta ziyaretine vakit bulabildiğinde gidilen; ama bunun ötesine geçilmeyen ve başka zamanlarda aranılmayan” haline gelmesi, toplumsal dayanışmanın zarar görmesinden kaynaklıdır. İlişkilerdeki yakınlık ve uzaklık, akrabalığın zihinlerdeki tanımını etkilerken ilişkilerin sürekliliği toplumsal dayanışmayı etkileyebilmektedir.

Aile, komşu, arkadaş, akraba gibi yakın temel ilişkilerde yaşanan sorunlar bireyleri yıpratabilmektedir. Çünkü bağlar kapalı ve gömülü bir şekilde sosyal yapıda yer almaktadır. Köprü kurucu sosyal sermayeye göre farklı kaynaklara sahip aileler, arkadaşlar ve komşular sosyal bağlar yaratmaktadır. Bu sosyal bağlar bireyler, akrabalar, arkadaşlar vs. yakın çevre gibi çeşitli kaynaklarla ile yeniden üretim yaparak ağlara veya örgütlere sosyal olarak entegre olabilmektedir. Sosyal sermaye sosyal olanın niteliğini arttırmak için bu bağlantıların veya ilişkilerin geliştirilmesine katkı sunmaktadır (Tezin 21., 25., 59. ve 61. Sayfası). Bununla birlikte sosyal sermaye bireylere ilişkilerinde pozitif çıktı elde edebilmeleri için karşılıklı güvene dayalı dair beklentiler yaratmaktadır. Bu beklentiler bireylerin bir araya gelmesinde ve dayanışmasında ortak bir amaç sağlamaktadır. Karşılıklı beklentilerin gerçekleşmesi ise bireylere güvenin refah artırıcı etkisini göstermektedir (Tezin 17. Sayfası).

Engelli bireylerin çevresiyle (bağlarıyla) kurmuş olduğu ilişkiler güvenin kaynağını belirlemektedir. Bu güven kaynağının varlığı ise engelli bireylerin sosyal ilişkilerini sürdürmelerini ve sosyal entegrasyonunu kolaylaştırmaktadır. Bunun yanında sosyal ilişkilerin geliştirilmesi engelli bireylerin dernek gibi örgütler aracılığıyla yeni ağlar elde etmesine ve dâhil olmasına olanak sağlamaktadır. Bu bölümde de bireyler arasındaki

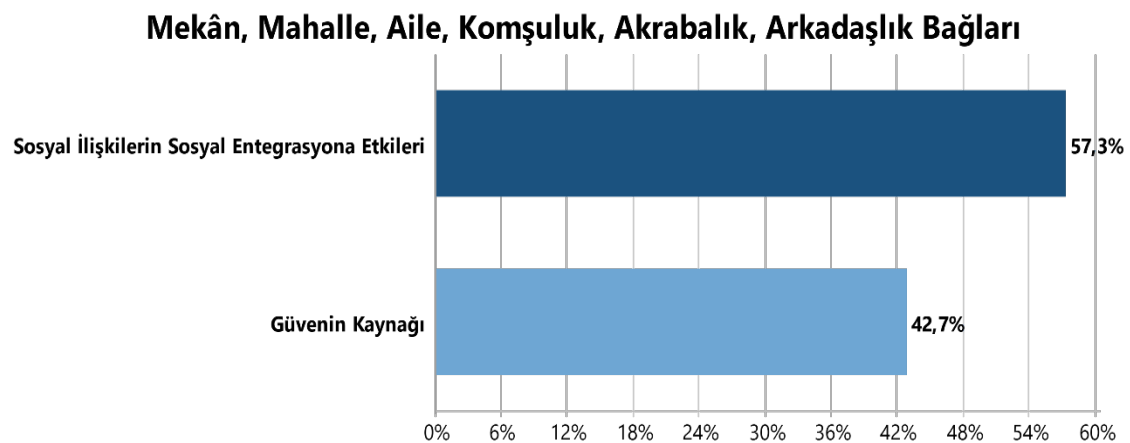
ilişkileri etkileyen aynı zamanda sosyal sermaye stoku olarak ifade edilen güvenin kaynaklarına ve engelli bireylerin kurdukları ilişkilerin sosyal entegrasyona katkısına bakılmıştır.

Şekil 23. Mekân, Mahalle, Aile, Komşuluk, Akrabalık, Arkadaşlık Bağlarına Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 17. Mekân, Mahalle, Aile, Komşuluk, Akrabalık, Arkadaşlık Bağlarına Dair Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.6.1. Güvenin Kaynağı

Katılımcılar tarafından mekânsal güven ve aile/akraba/tanıdık yanında güven olmak üzere iki tür güven kaynağı vurgulanmaktadır.

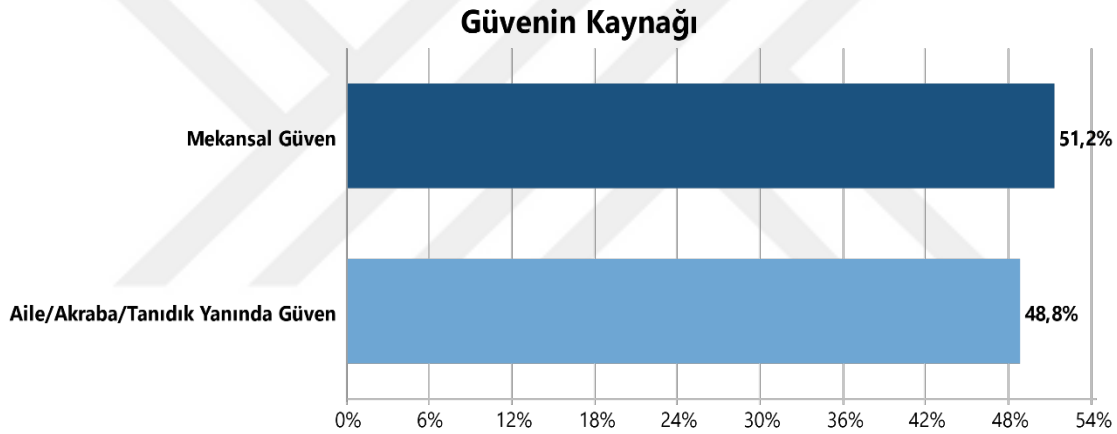
Grafik 18. Güvenin Kaynağına Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Güvenin kaynağına ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 18) bakıldığında ortopedik engelli, görme engelli ve zihinsel engelli bireylerde *mekânsal güven* alt kodun ve zihinsel engelli bireylerde ise *mekânsal güven* ve *aile/akraba/tanıdık yanında güven* olmak üzere her iki alt kodun yoğun olduğu görülmektedir.

Grafik 19. Güvenin Kaynağına İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre ise güvenin kaynağına ilişkin alt kodların (%51,2 ile “mekânsal güven” ve %48,8 ile “aile/akraba/tanıdık yanında güven”) sıklığının birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Güvende hissetmek her birey için incitilmemek, önemsenmek, kuralları bilmek, katılmak, ilgiye alınmak ve yardım almak gibi farklı eylemleri çağrıştırabilmektedir (Robinson, 2013: 102). **Mekânsal güven**in varlığı ise bir yandan güvenilen mekânların varlığını gösterirken bir yandan da güvenilen mekânlarla kurulan bağların/ilişkilerin varlığına delil oluşturmaktadır. Katılımcılar ev, mahalle, işyeri, dernek gibi mekânlarda kendilerini, ebeveynler ise dernek, okul gibi mekânlarda çocuklarını güvende hissetmektedir.

Evimde, işyerimde her yerde güvende hissediyorum. (...) Bilhassa tanıdığım ve bildiğim yerlerde daha güvende hissediyorum. (G1)

Kendi evimde, kendi mahalleimde güvende hissediyorum. Çünkü burada her şeyin neyin nerede olduğunu biliyorum. O yüzden mahalle ile evim beni güvende hissettiriyor. (...) Yalova'da merkeze gittiğimde güvende hissediyorum ama yabancı bir şehre gidersem orada güvensiz oluyorum. Yalova dışına bu yüzden pek de gitmiyorum. (G5)

Evimde de hissediyorum, derneğimde de. En çok güvendiğim yerler. (O4)

(...) Ben kendimi ilk olarak evde, ikinci olarak işyerinde, üçüncü olarak da dernekte güvende hissediyorum. (...) (S4)

(...) Evde yalnız yaşıyorum, kimse yok ama kendimi güvende hissediyorum. Kırk senedir Yalova'da esnafılık yaptım. Yani dışarı çıktığımda beni tanıyan çok insan vardır. Bu sebeple, dışarı çıktığımda da derneğe geldiğimde de güvende hissediyorum. (S5)

Ben bu derneğe çok güveniyorum. Akşam derneğe tek başına yollayın dedim, yollamamışlar. (...) Dernek dışında rehabilitasyon okulları iyi davranıyor. Orada olmasında güvende hissediyoruz. Oğlum evinde olursa, güvende hissediyoruz. (Z3)

(...) Pandemiye dolayı maske sorun olduğu için yanında duruyorum. Yoksa ben dernekte sabahdan akşama kadar bıraksam. Gözüm arkada kalmaz. (Z4)

Mesela, oğlumu yalnız başına hocasının yanına gönderdim. Bağlama çalışıyorlar. Ben orada şu anda güvende olduğunu hissediyorum ve buna inanıyorum. Rehabilitasyona gönderdiğimde de yine aynı şekilde güvende hissediyorum. (...) Bankaya gidiyorum, sağa sola gidiyorum. Derneğe bıraktığım zamanda da güvende. (Z6)

Çünkü mekânların artık bireylerin gözünden yabancı olmaktan çıkıp tanıdık/bilindik yerler konumuna geldiği görülmektedir. Bu ortamlardaki tanıdık kişilerin varlığı ve kurulan sosyal ilişkiler ile sunulan sosyal destek bu güvenin mekânsal açıdan belirleyicisi olmaktadır. Katılımcılar derneğin tıpkı bir ev ortamı gibi olduğunu ve güvendiklerini sıklıkla vurgulamıştır.

Derneğe geldiğimde de kendimi güvende hissediyorum. Burada arkadaşlarımın olması ve beni tanıdıkları da için derneğe gelince güvende hissediyorum. (...) (G4)

(...) Dernek ortamı da bir ev ortamı gibi güvende hissetmemi sağlıyor. Çünkü insanların biliyorsun ve tanıyorsun. Tanıdığın, bildiğin insanların o ortamda oluşu insana güven veriyor. Dernekte bana bir şey olur hissine kapılmıyorsun. Dışarı çıktığında özellikle yanında birisi yokken yürüdüğünde hep bir risk var. Herkes için var ama engelli için daha fazla. (...) (G5)

Dernektekiler bizim arkamızda karlı dağ gibi duruyorlar. Allah onlardan bin kere razı olsun. Varlıkları bile güç veriyor. Sonuna kadar bu derneğe güveniyorum. Mesela, evde ben tek başımayım. Geliyorum dernekte zaman geçiriyorum. Arkadaşlarla diyalog kuruyorum. Evden sonra ikinci evim burası. (O4)

(...) Oğlumun da kendini dernekte güvende hissettiğini düşünüyorum. Şöyle bir örnek de vereyim. (...) Tabldot yemek veren bir yer var. Orada oğlumla beraber yemek yiyelim dedik. Onu oturturdum, istediği yemeği seçtim, önüne koydum. Beş dakika sonra geleceğim dedim ben. Gittim geldiğinde oğlum yoktu. Şimdi ben telaş ettim. Karşıya nasıl geçti, caddeyi nasıl geçti diye ama geçmiş. Nereye gider dedim. Derneğe gelmiş. (...) Ana yolu geçmiş bir de ve geldim baktım ki dernekte oturuyor. (...) (Z6)

(...) Derneğimde güvende hissediyorum. Bize güven veriyorlar. İnsan gibi davranıyorlar. Güçleri yettikçe yardımcı oluyorlar. Bu sebeple dernekte güvende hissediyorum. (O4)

(...) Derneğe geldiğimde de güvende hissediyorum. En güvenilir hissedeceğim yer burası ya. Burada en azından değer var, saygı var, şefkat var. (...) Derneğe gelince, kendi evimde gibi hissediyorum. Burada rahatım. (S3)

Dernek, evimden sonra en güvenilir yer. Dernek, ikinci evimiz. Dernekteki insanlar çocuğuma çok iyi bakıyorlar. Diğer yerlerde endişem oluyor. Çünkü kendi konuşamıyor, hani ifade edemiyor. Bazı insanlar anlayamıyor ya belki bir şey isteyecek belki bir şey söyleyecek, anlayamıyorlar. Biraz da ondan herhâlde. Önceden komşularıma oğlumu bırakırdım. Şimdi bırakmaya gerek yok, dernek var artık. Dernek olduğu için başka yere bırakmaya gerek duymuyorum. (Z1)

Engelliler için *evde güvenli olmak* fiziksel ve ilişkisel çevre üzerinden anlam bulmaktadır. Fiziksel güven bireyler için öncelikle kapılarını kilitlemek ve yabancılardan korunmak olarak fiziksel güvenliğe (yangın güvenliği, alarmlar, acil tahliye planları vb.) işaret etmektedir.

İlişkilerdeki güven ise aile içi şiddet, istismar ve ihmal gibi konulardaki deneyimleri içermekte ve bu deneyimlerin engelli bireylerin sosyal yaşantısını etkilediğini (her an tetikte olma, bazılarını zorba olarak görme gibi güven eksikliklerini) ortaya çıkarmaktadır (Robinson, 2013: 105). Bu bağlamda engelli bireylerin mekânsal açıdan güveninin dört durumun varlığıyla şekillenebildiği bazı katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bunların ilki çevrenin yargılayıcı olan tutumunun engelli bireyin dışarıda kendilerini güvende hissedip hissetmemesini belirlemesidir. İkincisi, dini inancın bu mekânsal güveni belirlemesidir. Üçüncüsü ise olumsuz deneyimlerin veya olayların kişilerin mekânlara duyduğu güveni etkilemesidir. Son olarak da engelli bireyin gittiği ortamda hastalığının bilinmesi veya öğrenilmesi mekânsal güveni belirlemektedir.

Yargılayıcı olan tutum

(...) Dışarıya çıkınca, insan çok sorunlar yaşayabiliyor. Şimdi karşımdaki insan benim tipime, saçıma, gözüme, burnuma, yüzüme karşı alaycı tavırla bir şey söylediği zaman, ben o insanın sözüyle hareket edecek kadar basit bir insan değilim ama diğer engelli arkadaşlarımdan kendi bu içerisindeki duygu seviyesini aşmadıkları için otomatikman dışarı çıkmak istemiyorlar. Yani çevreden gördükleri tutumlar, engelli bireylerin dışarı çıkıp çıkmamasını belirlerken bir yandan da dışarı da kendilerini güvende hissetmemelerine sebep olabiliyor. (G1)

İnanç

Ben her yerde rahatım ve güvende hissediyorum. Çünkü her zaman Allah'a sığınıyorum. Ben inancım gereği, her yerde güvende hissediyorum. Her şeyin sahibi Allah. İnsanların aslı zatında kendi ellerinde hiçbir şey yoktur. Sadece ne varmış gibi görebilirler. Kaderlerini yaşarlar. O yüzden de çok düşünmeye gerek yok. Nasıl olsa kaderini yaşayacaksın. Kadere olan inanç, bazı şeyleri çok düşünmemeyi gerektiriyor. Güvende hissetmek de bunun içerisine giriyor. (...) (G2)

Annemin yanıdayken, evde güvende hissediyorum ama dışarı çıktığımda da güvensiz hissetmiyorum yani. Böyle bir şey de var. Yani önce Allah'a bırakıyorum kendimi emanet ediyorum. Ondan sonra dua ile çıkıyorum. (...) (O1)

(...) Bulduğum ortamlarda güvende hissederim. Ben önce Allaha sığınırım. Topluma el açmamaya çalışırım. İnsanlara yük olmamaya çalışırım. Hem inancım gereği hem de içinde bulunduğum durum gereği, elimden geleni yapmaya çalışırım. (O2)

Olumsuz deneyimler/olaylar

Elbette ki evde güvende hissediyorum. (...) Hastanelerde hiç güvende kendimi hissedemedim. Oğlumun durumundan kaynaklı bu da. Çünkü hastanelerin fiziki yapıları çok kötüydü. Örneğin, oğlumun hastalığı için özel enfeksiyon odası olması gerekiyor ama yok. Bu sebeple, mekânsal olarak hastanelerde güvende hissedemedik. (...) (G3)

Dışarıda kimsenin benle işi olmaz. Benim kimseyle işim olmaz. Dışarıda da kendi başıma olduğum için kimseye de gidip bulaşmadığım için millet de bana bulaşmadığı için yine güven de sayılırım ama tabii bazen korktuğum yerlerde oluyor. Mesela, bir karanlık bir yerden geçtiğimde ya biri beni gasp ederse ya bizi döverse. (...) Zaten bu sebeple de akşamları dışarı çıkmam. (S3)

Hastalığın bilinmesi/öğrenilmesi

Benim hastalığımı öğrendiklerinde, ben güvende hissediyorum. Benim hastalığımı bilen, ılımlı yaklaşan, insan olan herkesin yanında ben güvendedim. Çünkü bir durum olduğunda, bana elinden geldiği kadar yardım edeceklerini ve sağlık kurumuna yetiştireceklerini bilirim. Bilinmediği zaman, bu güveni yaşayamıyorum. Mesela, tanımadığım bir ortama girdim, bir yere gittim. Hastalığı da anlatmadığım için güvende hissedemiyordum. Ben evine girdiğim her insan benim emes hastası olduğumu bilir. (...) (S2)

Bireylerin güvenli ve güvensiz olan durumlara ilişkin farkındalıklarını arttırmaları yaşamlarının her alanında bireysel güvenliği arttıracak strateji ve beceriler elde etmesine olanak sağlamaktadır. Bireyin kendisini *güvende hissetmesinde yardım eden stratejiler* ise

üç türdür: fiziksel, ilişkisel ve yardım arama. Engelli bireyler kapıları kilitlemek, yangın güvenliği planına sahip olmak, elektrikli aletleri kullanmada dikkatli bir kullanıcı olmak gibi fiziksel güvenlik stratejilerini belirleyebilmektedir ve bu stratejilere ilişkin risklere yönelik çatışmadan kaçınmak (ör: geceleri dışarı çıkmamak, mahallede kavgada anında kapıyı kilitlemek) için çeşitli yolları gündeme getirebilmektedir. İlişkisel stratejiler aile ile birlikte olmak, çalışılan yere ve kişilere güvenmek, evdeki kişilerle iyi ilişkiler kurabilmek, kalınan odada güvenebilecek insanlara sahip olmak, arkadaşlarının kim olduğunu bilmek ve komşulara güvenebilmek gibi bir dizi eylemleri kapsamaktadır. Bireylerin bu koruyucu davranışları elde etmesi ise problem çözme yaklaşımına dayanmaktadır. Problem çözme yaklaşımıyla, güvenli olmayan durumların erken tanımlanması ve çözüme destek olabilecek sosyal ağların oluşturulması mümkün olmaktadır (Mazzucchelli, 2001: 117; Robinson, 2013: 106). Aile/Akraba/Tanıdık yanında görülen güven ilişkilerinin varlığı ise bu sosyal ağların oluşturulmasını kolaylaştırmaktadır. Bu güven ilişkileri aynı zamanda engelli bireylerin ilişkisel stratejileri kullanarak sorunlarını çözebilmelerine olanak sağlamaktadır.

Güveni mekânın ne olduğu değil mekânda kimlerin olduğu belirlemektedir. Katılımcıların sıklıkla vurguladığı “evler” bir başkasının varlığıyla güven kazanmaktadır. **Aile üyelerine, akrabalara ve tanıdıklara güven**, özellikle “koruma”, “kollama” ve “bakım” konusunda bireylerin destek aldıkları aktörleri de belirlemektedir.

Evimde daha çok güvende hissediyorum. Dışarıda da güvende hissedirim ama yanımda beni tanıyan birisi olursa, benimle ilgilenen birisi olursa. Ailemle olunca güvende hissettiğim bahçemiz var. Dışarıda ailemle çıkınca kendimi güvende hissedirim. (G4)

Ailemin yanında güvende hissediyorum. Bana hiç kimsenin bir şey yapamayacağını biliyorum. Beni koruyacaklarını düşünüyorum. (...) (S1)

Çocuklarımın yanında evimde güvende hissediyorum. Annemin, babamın yanında güvende hissediyorum. (...) (S3)

Evde kendimi güvende hissediyorum ama ikinci bir direğim de biz bir dernek üyesiyle altlı üstlü oturuyoruz. Onun da telefonu açık olur. Benim de telefonum açık olur. Mesela, tek yaşadığım için korktuğum zaman ona sarılırım. (O4)

Erkek kardeşi, başka bir şehirde memur olarak çalışıyor. Geldiği zaman onunla çok iyi anlaşır. Bazen evde beni kızdırır. Bak derim, seni kardeşine söyleyeceğim derim. Ona saygısından dolayı sesi çıkmaz. Onu çok seviyor ve saygı duyuyor. Büyük abi gibi görüyor onu. Diyalogları çok güzel. Mesela o kardeşi oldu mu, benim yarım olur. Benim yaptığım işleri o yapar. Oğlumun tüm bakımlarıyla o ilgilenir. Oğlumun yanında kardeşi olursa, aklım evde kalmaz. (Z1)

Evde tabii ki tek olmadığında, ablasıyla ya da bizle olunca güvende hissediyoruz. (Z3)

Ev ortamında teyzesiyle ve babasıyla olduğunda güvende hissedirim. Babasıyla teyzesine oğlumu yatılı bırakmışsam, hiç gözüm arkada kalmaz. Dostlarıma da güvenirim aynı şekilde. (...) Mesela, kız kardeşim hastaydı. Eşim de ablasında Eskişehir'deydi. Bir anda İstanbul'a gitmem gerekiyordu, abim ölmüştü. Dernekte tanıdığım bir ablamız var. Bir anda onu aradım ve yardım aldım. Oğlumu endişem olmadan bırakabileceğim dostlarım var. (...) (Z4)

İlk başta evde güvende hissediyoruz. Ev en güvenli yer. Çünkü oğlum bizle birlikte oluyor. (Z6)

Oğlum evinde babasıyla olduğu zaman ya da kardeşleriyle olduğu zaman güvende hissediyorum. (Z7)

Ebeveynler evde yaşayan engelli çocuklar ve yetişkinler için ana bakıcı konumundadır. Bu durumda engelli bireyler ve aileleri arasında süreklilik arz eden sosyal ilişkiler, arkadaşlar,

tanıdıklar ve sosyal çevreyi içeren diğer ilişkilerin gerçekleşmesinde etkin rol üstlenendir. (Hall, 2009: 168-169). Ebeveynlerin (Z1, Z3, Z4, Z6, Z7) zihinsel engelli çocuklarının bakımını aile üyeleriyle ev ortamında üstlenmesi, ev ortamına ve aile üyelerine duyulan güven ilişkisini göstermektedir. Bununla birlikte ebeveynlerin (G4, Z4) kurulacak ilişkilerde ise belirleyici role sahip olduğu görülmektedir.

Olumsuz deneyimler bireylerin mekânsal güvenliğini etkileyebilmektedir. Bir katılımcı ise aile içinde yaşanan olumsuz bir durumdan kaynaklı olarak aile üyelerinin yanında daha güvende hissettiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla olumsuz deneyimlerin bireylerin hem mekânsal hem de bireylere duyduğu güveni etkilediği ifade edilebilir.

(...) Babam ben üç, dört yaşlarındayken bizi terk etti ve biz annemle iki kardeşimle hep beraber yaşadık. Bir bütün olduk kendileriyle. Bu sebepten dolayı, yaşanmışlıklardan dolayı kendimi daha güvende hissettiğim yer ailemin yanı. (...) (O3)

Zihinsel engelli çocuğu olan bazı ebeveynler ise çocuklarının bir başkasının değil kendi yanlarında oldukları takdirde güvende olduklarını belirtmektedir. Bununla birlikte ebeveynlerin çocuklarının yanlarında olması mekânsal güvenliğini de belirlemektedir.

Oğlum yanımda olduğunda güvende hissediyorum. Oğlumu bir yere bırakırım ama aklımın yarısı onda kalır hani. Çok bırakmıyorum. Evde tek başına bırakamam, durur aslında. Yan yana olursak, oğlum gözümün önünde olursa, benle birlikte olursa güvende hissediyorum. Evde tek başına bıraksam güvende hissetmiyorum. Mesela, bir keresinde benim evden sahile indik. Evde bir şey unuttum, eve dönmem lazım, onu mecbur almam lazım. Oğlum dedi ki sahilde beni hemen bırak. Bırakmam mümkün değil yani bırakamam yani. Beş dakika bırak gel dedi. Yakında zaten ama ben bırakmıyorum. (Z1)

Yanımda olduğunda güvende hissediyorum. Şimdi tabii bu benim çocuğumla alakalı bir durum olduğu için çocuğum üzerinden konuşursak benim çocuğum ikinci şahıslara muhtaç yaşayan bir çocuk. (...) Birisinin yardımı olmadan öz bakımını yapamayan birisi. Bu bağlamda, evde bizle birlikte olunca güvende hissediyorum. (...) (Z5)

Hep ben oğlumlaydım. Dışarıda da onunla içerde de onunla. Mesela, bizim eski model bir arabamız var. Arkasında yatağı var, o yatağa biz onu yatırıyoruz. (...) Etrafta olan şeyleri görebiliyor yani. Her yerde bizimledir. Düğün dernek her tarafta yani. Konserde bile kucağındadır ama götürürüm diyorum ya üç saat boyunca mı oturacağım. Kucağımda otururum onunla yani. Çünkü başka bir şeyle mutlu edemiyorsun ki ayakkabı eskitmez, elbise eskitmez. (...) Benim en uzak gittiğim yer mesela senede bir kere iki senede bir kere bir Çınarcık'a gidiyordum. Oraya gitsem bile o araba gelene kadar arabanın durup müşteri almasını bile çekemiyordum. Hani bir an önce çocuğumun yanına gideyim istiyordum. Çünkü o bana bağımlı artık beni istiyor yani. (...) Allah rahmet eylesin. Eski bir başbakanın hanımıydı. Sen çocuğunu kırk senedir taşıyorsun abla dedi. Bırak da biraz başkası taşıсын. Yanında korumaları var tabii onları işaret etti. Dedim ki ben çocuğumu kimseye emanet edemem. Ben eşime bile verip bir kere merdiven indirmedim çünkü eşim sakar benim düşürür. Ben ne zaman onu taşıyamayacak hale gelirim o zaman başkasına veririm yani öyle. (...) (Z7)

Öte yandan iki katılımcı aile üyelerine duyduğu güveni “aidiyet” noktasında değerlendirmektedir. Bu bağlamda O1 ailedeki güçlü bağın bu aidiyeti belirlediğini ifade etmiştir. S1 ise kendisine ait özel bir hayatın olmamasının ve her noktada aileye bağımlı olunmasının aidiyeti etkilediğini aktarmıştır.

Aslında, ait olma konusu, bu benim kanayan yaramdır. Yani şimdi bazen de kendi kendime düşünüyorum. Şimdi eve giderken of be iyi ki annem var diyorum. Bende sevinerek eve gideceğim düşüncesi oluyor. (...) Bazen de giderken diyorum ki annemin olmadığını düşünüyorum. Bakalım ne yapacağız? Ancak bu çok önemli yani böyle düşünerek gitmekten şöyle de düşünebilirdin. Şu Allah'ın belası eve gidiyorum diye de düşünülebilir ama tabii bu ailenin verdiği sevgiden kaynaklanıyor. (...) (O1)

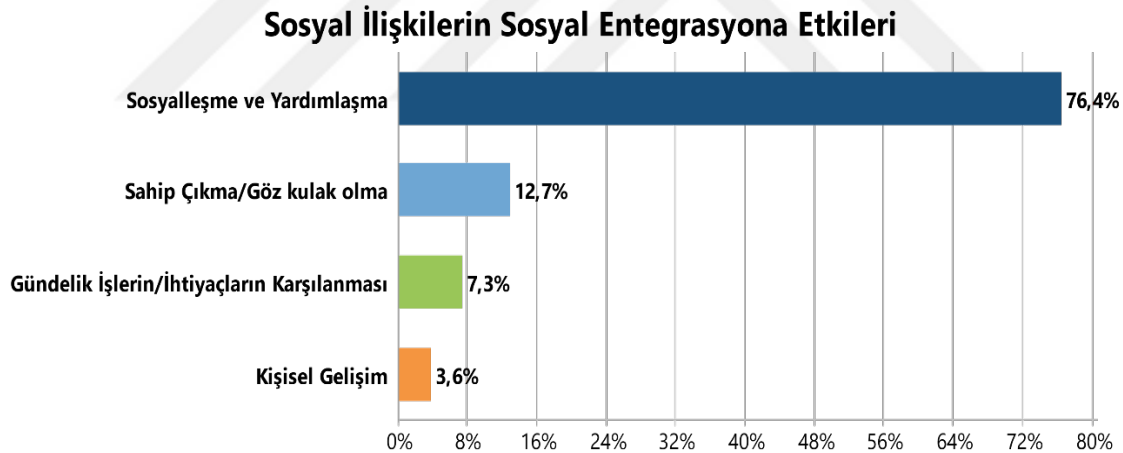
Ailemle olduğumda güvende hissediyorum ama ait hissetmiyorum. (...) Kendime ayrı bir hayatım olsun isterdim. 47 yaşındayım. Çünkü eve girerken, çıkarken, bir şeyler yaparken aileden izin almak zorundayım. Bu tamamen yöresel olarak böyle. Benim gibi bir sürü kadın ayrı yaşayabiliyor ama işte yaşadığım örf adet ananeler, bana bu izni vermiyor. Ait hissetmeyişimin sebebi ise özel alanımın olmamasından kaynaklı. Çünkü yaşamın verdiği bir şey de kendime ait bir hayatım olsun. Hiç kimseye hesap vermeyeyim istiyorum. Çünkü hayat gelmişiz belli bir yaşa bu yaştan sonra anneden, babadan da izin almak ya da işte onların doğrultusunda bir şeyler yapmak gücüme gidiyor diyelim. İşte bir arkadaşını çağırabilmesi, ne bileyim istediğini yapabilmesi, yani kendi özgürlüğü demek ama bunu ailenizle yapamıyorsunuz. (...) (S1)

3.2.6.2. Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkileri

Güven bir yandan ilişki ağlarının varlığını gösterirken bir yandan da destek alınan aktörleri belirlemektedir. Bu ilişki ağlarının ise sosyalleşme ve yardımlaşma başta olmak üzere engelli bireye sahip çıkılması/göz kulak olunması, gündelik işlerde/ihtiyaçlarında destek olunması ve kişisel gelişiminde rehber olunması gibi sosyal entegrasyona katkı sunacak çıktılara sahip olduğu görülmektedir.

Sosyal ilişkilerin sosyal entegrasyona etkilerine ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler dört alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 20’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

Grafik 20. Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkilerine İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %76,4 ile “sosyalleşme ve yardımlaşma” alt kodunda görülmektedir. En düşük sıklık ise %3,6 ile “kişisel gelişim” alt kodunda bulunmaktadır.

Sosyal ilişkilerin sosyal entegrasyona etkilerine ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 21) bakıldığında ortopedik ve görme engelli bireylerde *sosyalleşme ve yardımlaşma* (negatif ilişkilerin varlığı) ve süregen ve zihinsel engelli bireylerde *sosyalleşme ve yardımlaşma* (pozitif ilişkilerin varlığı) alt kodu yoğun olarak görülmektedir.

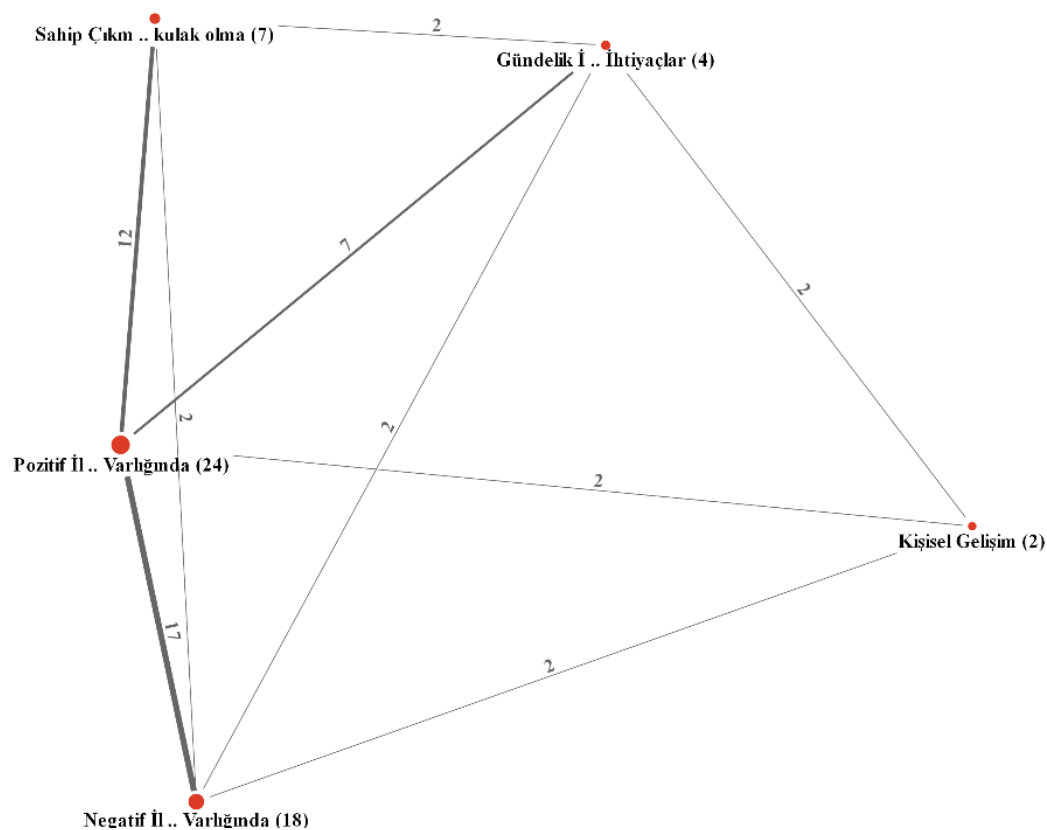
Grafik 21. Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkilerine Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Ortopedik Engelli Bireyler	Görme Engelli Bireyler	Süreçten Engelli Bireyler	Zihinsel Engelli Bireyler
▼ Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkileri				
▼ Sosyalleşme ve Yardımlaşma				
 Pozitif İlişkilerin Varlığında				
 Negatif İlişkilerin Varlığında				
 Sahip Çıkma/Göz kulak olma				
 Gündelik İşlerin/İhtiyaçların Karşlanması				
 Kişisel Gelişim				

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bununla birlikte sosyal ilişkilerin sosyal entegrasyona etkilerine ilişkin kodlar arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak amacıyla yakınlık analizi yapılmıştır. Bu analizin çıktıları Şekil 24’de verilmiştir. Buna göre “sosyalleşme ve yardımlaşma” kodunun diğer kodlarla kesiştiği noktalar bulunmaktadır. “Sosyalleşme ve yardımlaşma” kodunun iki alt kodu (pozitif ilişkilerin varlığında ve negatif ilişkilerin varlığında) ayrı ayrı incelendiğinde katılımcıların hem pozitif hem de negatif ilişkilere sahip olduğu görülmekte ve dolayısıyla bu kodların kendi içinde bir yakınlığı (sayı:17) bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte pozitif ilişkilerin varlığı kodunun “sahip çıkma/göz kulak olma” (sayı:12) ve “gündelik işlerin/ihtiyaçların karşılanması” (sayı:7) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. Bu kodların ilişkileri ise katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda ifade edilecektir.

Şekil 24. Sosyal İlişkilerin Sosyal Entegrasyona Etkilerine İlişkin Kodların Yakınlık Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcılardan ulaşılan verilerde sosyal ilişkilerin sosyal uyuma etkilerinde **sosyalleşme ve yardımlaşma kodunun**; *sahip çıkma/göz kulak olma, gündelik işlerin/ihitiyaçların karşılanması, kişisel gelişim* olarak alt kodları tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal ilişkilerin sosyal uyuma etkilerinde sosyalleşme ve yardımlaşma kodunun; *negatif ilişkilerin varlığı alt kodu* (ortopedik ve görme engelli bireylerde) ve *pozitif ilişkilerin varlığı alt kodu* (sürengen ve zihinsel engelli bireylerde) olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir.

Engelli bireylerin aile, akraba, komşu, arkadaş, dost, tanıdık gibi sosyal aktörler aracılığıyla alışveriş, ulaşım, erişim, sağlık, ev işleri gibi noktalarda destek aldığı görülmektedir. Sunulan bu destekler **pozitif bir şekilde kurulan ilişkilerin varlığını** göstermektedir. Bu ilişkilerin varlığı ise bireylerin toplumsal hayata entegre olunmasında katkı sağlamakta, destek vermektedir. Katılımcıların verdiği bilgiler neticesinde engelli bireylerin sosyal entegrasyonunda sosyal aktörlerin kolaylaştırıcı rolde bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Pandemiden dolayı (G3, G4) ise sosyal ilişkilerin ertelendiği görülmektedir. Hem engelden kaynaklı yaşanan dezavantaj hem de pandemi ortamının getirmiş olduğu dezavantaj ile engelli bireyler ve ebeveynler iki boyutlu bir dezavantaj yaşamaktadır. Sosyal ilişkilerin ertelenmesi ve sosyal entegrasyona katkı sunan aktörlerle olan bağların zayıflaması da bu duruma örnek verilebilir.

Akşamları komşularıma giderim. Bir araya geliriz. Bir şey olduğunda birbirimize destek oluruz. İlaç varsa, hemen verirler. Bir şey eksikse, hemen verirler. Ben ararım, pazarımı gider yaparlar. Ben şunu istiyorum, bana alır mısınız derim, alırlar. Şuraya gitmek istiyorum, götürürler. (...) (G1)

Gençler bu konuda yine çok iyi ve ben umutluyum. Benim yeğenlerim bana sürekli destek oluyorlar. Hem bana hem de çocuğuma ellerinden geldiğince yardımcı olmaya çalışıyorlar. Mesela, oğlumun aspiratörünü ayarlıyorlar. Pandemiden sebep şimdi gelmelerini istemedim. Arabalarıyla bir yerlere götürüyorlar. (G3)

(...) Annem beni eve çıkarttırdı ama annem mesela çıkartırken beni zorlanırdı. Alt komşumuz beni bacağımdan tutup annemden bir ağırlığını ele alırdı ve bize yardım ederdi. Açıkçası öyle bir yardımı oldu tabii ki. (...) Mesela, ben yoldan geçtiğimde yaşlı bir amcamız vardı yan tarafta, (...) bizim demir kapımız vardı, ben demeden onu açmaya çalışırdı. (O1)

Arabamız yok, komşular bir hastamız olduğumuz zaman bizi hastaneye götürüp getirmeye çalışıyor. (...) (O2)

Bana destek olan insanlar, aile yakınları diyebiliriz. Arkadaşlarım şimdi aile kadar fazla yardımcı olmaları mümkün değil. İş olmadıklarında da mesela örnek vermem gerekirse, bir yere gitmem gerekir. Arkadaşıma söylerim. Hadi gel beraber gidelim derim. Onlar da sağ olsun, gelir bana yardımcı olurlar, o şekilde gideriz. (...) (O3)

(...) Gelinlerim gelirler, giderler. Ev işlerine yardım ederler. (...) (O4)

Yalova'da etrafım çoktur. Neredeyse her sokakta bir tanıdık kişi vardır ve beni severler, saygı duyarlar. Eşimle yeni evliyken yürüdüğümüzde o da beni tanıyan bu kadar insanın olmasına şaşırmıştı. Bu sebeple, mahallede hatta Yalova'da bir sorun yaşasam mutlaka bana yardımcı olurlar. (S2)

Akrabalarımın bazılarından destek görüyorum. Mesela, ben dayımdan bir şey görmedim ama teyzelerim falan yardımcı oluyorlar. (...) Bursa'daki hastaneye gitmem gerekiyordu. Eniştem sağ olsun, ablamın eşi. (...) (S3)

Apartmana taşınalı on yıl oldu. Rampası yoktu. İlk hani asansöre giderken bile dört, beş basamak vardı. Bina kapısının önünden başlayıp eve kucağımda çıkarıyordum. Apartman kendi arasında, hani yönetimde ilk karar almışlar. Orada bana bir rampa yaptılar. (Z1)

Bununla birlikte sorunların dinlenilmesi ve paylaşılmasını içeren bir diyalog ortamının sosyal aktörler aracılığıyla yaratılması da engelli bireylerin bir yandan sorunlara karşı motivasyonunu ve güçlerini arttırırken bir yandan da kurulan sosyal ilişkileri yapılandırmaktadır.

Komşular gidip gelmeler oluyor. Sosyal faaliyetler oluyor. Sohbet ederiz, bir derdimiz olduğu zaman paylaşıyoruz. (O2)

(...) Arkadaşlarımın varlığı, benim kendimi daha güvende hissetmemi sağlıyor. Topluma entegre olmuş biri olarak hissediyorsun. Dışlanmamış hissediyorsun kendini. Yani daha çabuk dışarıya çıkıyorsun, daha çabuk onlarla kaynaşıyorsun. Bu durumda, sosyalleşmem de katkı sağlıyor tabii ki. (O5)

Arkadaşlarımla, akrabalarımla muhabbet ederiz ve diyalog kurarız. Sıkıntılarımla, sorunlarımla arkadaşlarıma anlatırım. (...) İnsanın yanında birisinin olması güzel, yani derdini dinlemesi. İşte şu sorunu yaşadım, böyle böyle oldu diyorsun. Bazen hiç engelini alakasız sorunlar yaşıyorsun zaten. Hayat koşullarından engelini unutupyorsun. Saçma sapan şeylerle karşılaşıyorsun. Bir bakıyorsun ki hangi noktadasın. Sorunlarımla anlatıyorum. Dinliyorlar ve o an deşarj oluyorsun. (...) (G1)

Akrabalarımla ve arkadaşlarımla oturuyoruz. Sohbet ediyoruz. Çay ve yiyecek bir şeyler hazırlıyorlar. Kahvaltı yapıyoruz. Akşam yemeğini birlikte bazen yiyoruz. Oradan, buradan, eskilerden, yenilerden konuşuyoruz. Sohbet ediyoruz genelde. Gündelik durumlar işte. Pandemiden dolayı, arkadaşlarımla, akrabalarımla çok sık görüşemiyorum. Telefonla görüşüyoruz artık. (...) Cumartesi, pazar genelde ailem arabayla bir yere götürür. İstanbul'da abim oturuyor. Onunla alışveriş merkezlerine gideriz. Yazları, ailemle pikniğe gideriz. (G4)

Ben çok severim komşularımla görüşmeyi. Sabah kalktığımda günaydın, hayırlı işler demeyi, nasılsın, iyi misin, hâl hatır sormayı severim. Bazen mesela semaverle çay yapıp içiyoruz. Sohbet ediyoruz. (...) Akrabaları ziyarete gidiyorum. Onlar da bizi ziyarete geliyor. Sohbet ederiz. (...) (O5)

(...) Arkadaşlarımla eğlenceli bir yerlere gitmeye çalışıyoruz. Kahve içmeye gidiyoruz. Yani çok lüks bir restoranda tatlı yemeye gidiyoruz. Tatlı canımız istemiyor. Hadi tatlı yiyelim diyorlar, onlarla gidiyoruz tatlı yemeye falan ya da benim canım bir şey istiyor diyorum. Hadi gel ben yaptım diyorlar. (S1)

Herkes benimle konuşmayı seviyor. Çoğunlukla arkadaşlarım olsun, akrabalarım olsun, yeri gelsin mahalledeki beni tanıyanlar olsun. Benimle sohbet etmeyi severler. Ben de sohbet etmeyi severim. Bu benim hayatımdaki felsefedir. Emes hastalığını yenmek için gırgır, şamatayı hayatımın hiçbir yerinde eksik etmem, etmemem de gerekiyor. (...) (S2)

Mahalledeki kişiler bize manevi katkı sağlıyorlar tabii ki. Apartmanım oğlumla çok iyi anlaşıyor. Merhaba, nasılsın demek bile benim oğlumu çok mutlu ediyor. Çok güzel iletişim kuruyorlar. Sokakta, Yalova'da oğlumu herkes tanıyor. Sokakta gören polisler, oğlumla merhaba, nasılsın, diye (...) konuşuyorlar. Onlar dilini çözdü, yani anlaşabiliyorlar. (Z1)

(...) Akrabalarımızla görüşürüz. Akrabalarımız da çok sever oğlumuzu görüştüğümüz insanlar. Yani bağırma basarlar, çok ilgilenirler, severler. Benim arkadaşlarım zaten çocuğumun arkadaşları. Benim arkadaşım çocuğumun da arkadaşı oluyor. Onlar çocuğumun abileri gibidir. (Z3)

Her şeyde, hiçbir engel yok aramızda. Çocuğumla beraber biz nerede olursak olalım. Komşularımla, arkadaşlarımla zaten benden önce "Aaa neden oğlunu getirmedin mi? Getirmediyse gelme." Yani bazen diyorum ki bak taşıyamıyorum artık merdiven indiremiyorum, çıkaramıyorum onu. Diyelim bir saat için bile oraya gitmişsem, araba var getiririz diyorlar. Yardım ederiz, yeter ki getir diyorlar. Hep oğlumun üzerinde büyük bir alaka vardır yani. (...) Mesela benim kardeşim, kardeşimin hanımı, teyzem, teyzemin damatları falan benim çok uzaktan olanlar bile bana biz senin yüzünden oğlunu çok seviyoruz. Çünkü senle oğlun arasındaki ilişkiyi, samimiyeti görüyoruz derler. (Z7)

Pozitif ilişkilerin varlığı kodu, sahip çıkma/göz kulak olma ve gündelik işlerin/ihtiyaçların karşılanması kodları ile kesişmektedir. Pozitif ilişkilerin varlığında engelli bireylerle

sunulan desteğin ve bu desteği sunan sosyal aktörlerin varlığından söz edilmektedir. Sosyal entegrasyona katkı sunacak çıktıların görülmesinde pozitif ilişkilerin kurulması engelliler kadar tüm insanların ihtiyaç duyduğu bir ilişki biçimidir ki bu ve benzeri nedenlerle insan sosyal bir varlık diye tanımlanır.

Negatif ilişkilerin varlığında ise engelli bireyler sosyal aktörlerden destek alamadığı gibi bu negatif ilişkilerin varlığı engelli bireylerin toplumsal hayata entegre olmasını engellemektedir. Pozitif ilişkilerin varlığında pandemi ortamının olumsuz etkisi ifade edilirken, negatif ilişkilerin varlığında pandemi ortamının sosyal ilişkileri etkilemediği ve hatta pandemi öncesinde de aynı durumun yaşandığı dile getirilmektedir: “Mahalleden herhangi bir katkı görmüyorum. Şimdi herkes kendi apartmanında hastalıktan dolayı da herkes kendi evinde duruyor. Pandemi öncesinde de aynı, herkes kendi halinde yaşıyordu.” (G4) Bunun yanında katılımcılar yüzeysel ilişkilerin olduğunu, olumsuz tutum ve davranışlarla karşılaşıldığını, kendilerine yardımcı olunmaktan kaçınıldığını ve anlayış gösterilmediğini dile getirmiştir. Sosyal aktörlerin yoksunluğu veya negatif ilişkilerin yaşanmasına neden olan sosyal aktörlerin varlığı, engelli bireylerin toplumsal katılımına zarar vermektedir. *Dernek ise bu aktörlerin rol ve sorumluluklarını devralabilmektedir* (Z1, Z4, G4, O2).

Yüzeysel ilişkilerin var olması

Herkes işinde, gücünde eskisi gibi komşuluk, akrabalık ilişkileri yok ki. Sanal alemde her şey. Herkes kendi derdinde. Benim oğlum da çok sosyal olduğu için sürekli dernekteki aktivitelere katılıyoruz ve haliyle akrabalara gitmeye zamanımız da olmuyor. (Z1)

(...) Okuyan bir çocuğu olan arkadaşşıma dedim ki yani çocuklarınızı bu şekilde yetiştiriyor musunuz ki hayatınızda herkesin başına bir engel durumu gelebilir diyorsunuz. Hepimiz engelliyiz diyorsunuz. Sadece bunu lafta diyorsunuz. Birçok düzgün duran bizim bu derneğimizde hepsi yani yapabilecek çocuklar var. Bunlardan bir komşu da olsa aynı apartmanda ben daha hiç görmedim. Aynı apartmanın da başka biri olsa sağlıklı bir genç olsa onla diyalogu nasıl olur? Özel çocukla diyalogu nasıl olur? Hiç otururken, akşam otururken karşı komşusunun kapısını çalıp işte Teyze, abla, biz arkadaşlarımızla oturuyoruz veya anneler sizle otursun. Biz de sizin çocukla oturalım. Ben böyle bir şey hiç hayatımda görmedim. (...) Yani mahalleden, komşulardan oğlumla ile alakalı bir destek hiç görmedim. Yani bazı kişiler, komşularım da demiştir ki nereye gidiyorsun her gün? Engelli derneğine gidiyorum dediğim de “Neden gidiyorsun?” “İşte gideceksin de ne yapacaksın?” “Ne öğreniyorsunuz?” (...) Oğlumu bırakmak istesem bıraktığım komşularım oldu ama hiçbir zaman hiçbir faaliyetime gelmediler. Desem de işte başarılar deyip geçtiler. Yani onu görelim, bir şey yapalım demediler. (...) (Z4)

Önceden komşuluk ilişkisi vardı. Şimdi o da yok. Ancak şimdi telefonla uzaktan görüşebiliyoruz. Kurulan ilişkiler dahi çok yüzeysel oldu. İnsanlar zamanla çok değişiyor. Yaklaşımları, ilgileri, davranışları, senle kurdukları iletişim her şey değişiyor. Bu ilişkiler komşuluk, arkadaşlık ilişkilerine de yansıyor ama derneğe gelince bu eski ortamı tekrar bulabildiğimi düşünüyorum. (...) (G4)

Rencide etme/iyi niyeti suiistimal etme/küçük görme

Mesela, en yakın akrabam evin önünden çocuğum akülü sandalyeyle geçiyor diye arkasından vurmuş. Ben mahkemeye verdim. Beş sene ceza aldı. En yakın akrabam bunu yapan. (...) Benim dayımın çocuğu zihinsel engelli. Kahvehane de öyle alay ediyorlar ki. Ortopedik engelli yeğenimin içki içmesine ve kumar oynamasına sebep oldular. Sorsan bak bu engelli ama neler yapıyor diyorlar. Aslında bunu özendirilenler onlar. O çocuk sırf bir yer edinmek ve arkadaş edinmek için bir çevreye girmek istiyor ama çevre bunu kullanıyor. Güzel niyeti suiistimal ediyorlar, sırf onlar engelli diye. (...) (G3)

(...) Ben, beni dinleyen insanlarla bir araya geliyorum. Dinlemeyenden zaten uzaklaşıyorum. Seni küçük görüyor, engellisin diye muhabbet etmeye bile tenezzül etmiyorlar. Yukarıdan bakıyorlar. Onu yaratan sanki beni yaratmadı sanki. Engelliye tepeden bakanlar da var. Bir de görmüyor ki ne bilir ki zaten düşüncesiyle konuşmak istemiyorlar. (...) (G5)

Yardımcı olmama/duymazlıktan-görmemezlikten gelme/anlayış göstermeme

Bazen söylediğim halde yapmayan, yardım istediğim halde duymazdan gelen oluyordu. Mesela, dışarıda da çok oluyor bu, kaldırımdan ineceğim inemiyorum. Bir gün üç kere bağırdım, duymayıp geçen oluyordu. Çok oluyor bu tür şeyler yani. Mesela, yan komşum var. Şu anda tek başına yaşıyor. İzmir'den buraya gelmişler. Engelli oğlu varmış. Yedi, sekiz sene olmuş öleli. O da otuz sene falan hep onunla yaşamış. Şimdi bizim kapının önünde bir tane çöp bidonu var. Bizim bir çöp bidonumuzda çalınmış. Onlarla ortak kullanıyoruz. Ondan sonra ilk etapta kadın, çöp bidonunu bizim kapıya çekmeye başladı. Bizim kapıya doğru itiyordu. Şimdi annem de o tarafa doğru itiyor. Şimdi kapağını kapıya doğru çevirdiler yani. Sen engelli çocukla yaşamışsın. Azıcık yani bıçağı kendine batır da söyle yani. Benim ittiğim bile oldu çöp bidonunu orada. Yani rampa yaptırmadan önce ittiğim bile oldu yani. Bu bana zarar ve engel yani. Komşu olarak bir şey de diyemiyorsun ama anlıyorsun tabii. (...) (O1)

(...) Akrabamdan bana bir fayda yok. Akrabam benim yüzüme bile bakmıyor. Yirmi beş yaşından beri yalnız yaşıyorum. Kira var, aidat var, yakıt var. Dışarıdaki yardımlarla işte ayakta durmaya çalışıyoruz. Bir sıkıntımız derdimiz olduğu zaman, Allah razı olsun dernekteki arkadaşlar, yönetim kurulundakiler olsun, her zaman ellerinden geleni yapıyorlar. (...) (O2)

Anne ve baba yüzü hiç görmedim. Annemi tanımıyorum. Annem beni doğurduktan sonra hastalanmış ölmüş. (...) Analığım vardı. O da beni istemeyince babaannem ile yaşadım. (...) Üvey kardeşlerim var. Sorunlarımda destek olmazlar. İşte arada görüşürüz sadece. (O4)

(...) Mahallede destek olan yok. Yanında bulunan yok. Mesela, şimdi ben diyorum hastaneye gideceğim. Arkadaşım bana geliyor, "Yirmi liralık benzin at." diyor. Böyle mi olması gerekir? Ben engelliyim. Ben düşmesem, seni aramam ki. Ben bu sefer, ambulansı aramak zorunda kalıyorum. Belki ambulans benden daha acili var. Ben o ambulansı niye boşu boşuna o kadar acil olmayan bir durumda meşgul edeyim. Bilinçsiz, düşünmeyen çok insan var. Mesela, hafif zihinsel engeli olan bir çocuğum var. Kız kardeşime dedim ki okuldan gelecek, bir sahip çık. Çocuk kaçıyor, kaçtı gitti, nereden nereye gitmişti. Ben bu bacakla kaç defa aradım. Kız kardeşim, ben başka yere gideceğim dedi. Ben kime güveneceğim. Kız kardeşime güvenmeyeceğim de kime güveneceğim. (...) (S3)

(...) Çoğu komşularımız hepsi değil tabii arada bazıları, çocuklarını bize bile getirmedikleri zaman var. Yani işte ne düşünüyorlarsa çocuklarının psikolojisinden belki düşünüyorlar. Yani çocuklarının psikolojisi etkilenmesin böyle bir şey gibi mi düşünüyorlar. Farklı düşünceler olabilir ama biz bunları tabii çok da yadırgamıyoruz. Netice itibarıyla hayat bizim hayatımız. Çok yardımcı olan komşularımız, akrabalarımız var. Bize destek olan, dışarıdan bile yani hiç tanımadığımız, bilmediğimiz insanların desteğini gördük biz. Tanıyıp da desteğini de görmediğimiz insanlar da var. Onlara da çok görmüyorum. Kendi kişisel düşünceleridir tabii ki yani. (Z5)

Güven engelli bireylerin korunma, kollanma ve bakım ihtiyaçlarına yönelik müracaat edecekleri aktörleri belirleyen bir sosyal sermaye unsurudur. Bu durum aynı zamanda engelli bireyin çevreyle olan ilişkilerin devamlılığını sağlamaktadır ki **sahip çıkma/göz kulak olma** alt kodu olarak tarafımızdan ifade edilmiştir.

(...) Mesela, yan komşumla sabah akşam birlikte otururuz. (...) Evde tek olduğumuz zaman, korktuğumuz zaman hemen cama vur. Ben buradayım der. Camlarını açık bırakırlar ki ben korktuğumda seslendiğimde sesimi duysunlar diye. (O4)

Komşularımla hiç sorun yaşamadım. Zamanında ben komşuma oğlumu çok bırakıp pazara gitmişimdir. Komşularım bakardı. Evde tek başına bırakmadığım için onlara bırakırdım. (Z1)

(...) Mahallede sokakta bildiğimiz ve tanıdığımız insanlar olduğu için genelde onlar da bayağı yardımcı oluyorlar. Mesela, benim çocuğu dışarıda görseler bir yerde, hemen bana telefon açıyorlar. Diyorlar ki senin kız burada, bilgin var mı? Bir gün hastaneye doğru gitmiş.

Yalova'da merkeze ineceği yerde yukarı tarafa doğru yürümüş. Orada da görmüş bir arkadaş. Hemen beni aradı. Abi bilgin varsa, çocuğu alıp geleyeyim dedi. (...) (Z2)

Bizim mahalle eski mahallelerden. Oğluma değer veriyorlar, yardımcı oluyorlar. Mesela, bir yere giderken sahip çıkıyorlar. Ben fırına yolluyorum onu. Birkaç yere yolluyorum. Tabii yolda tutuyorlar soruyorlar falan. Nereye gidiyorsun diye ilgileniyorlar. Komşular, oğlumun hatırını soruyorlar devamlı. Nasılsın, iyi misin oğlum falan diye. (...) Biz bir yere gittiğimizde, işimiz olduğunda mahalledekilere bırakıyoruz, yani ilgileniyorlar. Bu konuda ilgililer. (Z3)

Mesela, benim şimdi bir kızım var. Diyelim ki eşimi hastaneye götürmem lazım. Ben komşumdan yardım alabiliyorum. Ben gelene kadar iki saat çocuğuma bakabiliyor sağ olsun. O bağlamda destek alıyorum. (Z5)

Akrabalarımın oğlumun çok sevdiği insanlar var. (...) Kendi teyzemin kızı yani çok yakın akrabalarından bakım konusunda destek alabiliyorum (...) (Z7)

Gündelik işlere/ihtiyaçlara ilişkin sunulan destekler ise engelli bireylerin çevresi ile paylaşımını mümkün kılmaktadır (gündelik işlerin/ihtiyaçların karşılanması alt kodu.)

Daha önceden evin yakınında yaşlı bayanlar kalıyordu. (...) Biz onlara yardımcı oluyorduk. Yani böyle gıdaydı, şeydi. Bir gün onlara reçel götürmüştüm. Kadının bana söylediği devlet bize hep kuru bakliyat veriyor. Hiç kahvaltılık vermiyor demişti. Ben kendim yapmıştım o reçeli. Benim çok böyle kalbime dert oldu. Gidip bütün binayı ayağa kaldırdım. Herkes pastalar, çörekler falan hazırladı. Ondan sonra, çok uzun yıllar biz onlara bütün mahalle sahip çıktık. (...) (G1)

(...) Mesela, eskiden eşim evde olmadığında komşular yemek getiriyorlardı. Mahallede paylaşım vardı yani. (G5)

(...) Mesela, pazardan geldim diyelim. Kapının önüne eşyalarımı bıraktım. Benim bir küçük arabam var. Komşularım depoya hemen indirir. Eşyalarımı taşırlar. Bana yardım ederler. (O4)

Mesela, benim evimde eşim olmasa, annem ve babam olmasa, ben mahallede hiç aç kalmam. (S2)

Apartmanda çok iyi komşularım var. Mesela, dün akşam kavanozun kapağını açamadım. Gittim komşuya açtırdım. (...) Bana yemek yapıp getirenler var. (S5)

Toplumda olumlu rol model olabilecek sosyal aktörlerin varlığı engelli bireylerin kişisel gelişimlerini tamamlamaları için fırsat sağlamaktadır ki verilerin ortaya çıkardığı bir diğer alt koddur. Engelli bireylerin toplumda rol model olması ise kendilerini ifade edebilecekleri ve bilgilerini aktarabilecekleri ortamlarda toplumsal katılımını mümkün kılar.

(...) Çocukluğumuzdan yola çıkarsak, mahallede rol model olan insanlar vardı. Çok ciddi katkıları vardı ama şimdi mahallelerde böyle model insanlar kalmadı. Kişisel gelişim anlamında ya da bizim şekillenmemiz anlamında pek bir katkı yok. (...) Yaşantılarının kalitesi, konuşmalarındaki hal ve hareketlerindeki tutum, davranışlar, nasihatleri, bilge kişilikleri, doğrunun ve helalin peşinde koşmaları. Yani bunlar çok ciddi anlamda bize katkı sağlıyordu. (...) (S4)

Yeğenime evde enstrüman çalmasını öğrettim. (...) Fikri konularda bana danışanlar oluyor ve bu konuda elimden geldiğince rehberlik etmeye çalışıyorum. (S5)

3.2.7. Örgütlenme İmkânları ve Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktıları

Bireylerin dezavantajlı konumlarına uyum sağlamalarına yönelik yardım etmektense sosyal değişime yönelik çalışmanın önemine dikkat çeken “radikal sosyal hizmet”, bireylerin, grupların ve toplulukların sistematik bir şekilde maruz kaldıkları eşitsizlikler ve ayrımcılıklarla mücadelelerinde destek olmaktadır. Sosyal hizmet bireylerin topluma göre değişimini sağlamayı değil baskı altında kalan grupların karşılaştıkları ayrımcılık ve eşitsizliklerle mücadelelerini destekleyerek sosyal değişimi sağlamayı amaçlar

(Thompson, 2013: 41-42). Bu bağlamda sosyal hizmet toplumdaki örgütlü mekanizmaları hareket geçirerek bireysel ve toplumsal gelişime odaklanmaktadır (Cılga, 2016: 9-10; Cılga, 2017: 136).

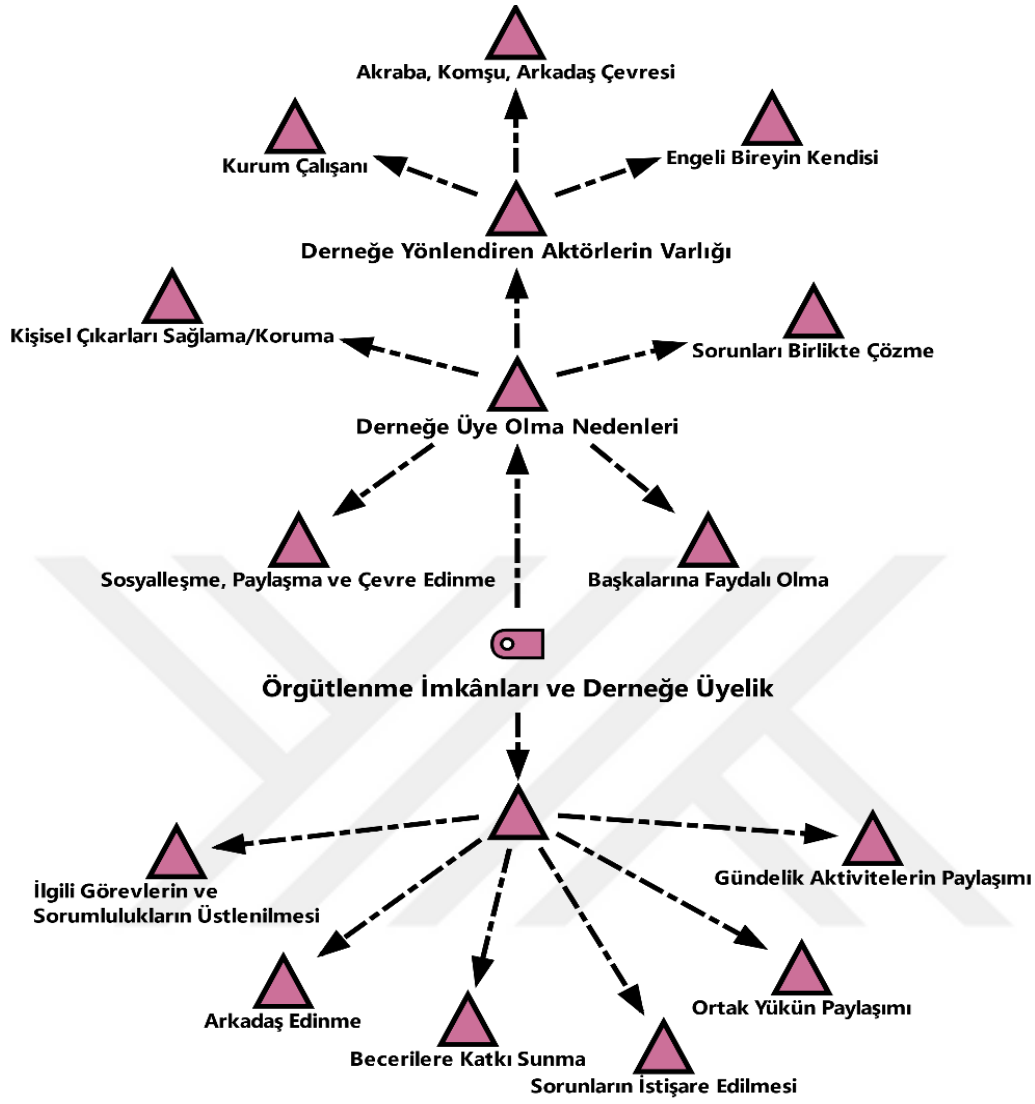
Toplumsal gelişim bir toplumun güçlü yanlarını keşfetmesi, kendilerini baskılayan politik ve toplumsal güçlere karşı “kayda değer bir muhalefet” göstermesi ile mümkündür. Bu durumda mevcut işlevsiz toplumsal sistemlere karşı baskının oluşturulmasıyla bireyler veya gruplar ihtiyaç duydukları olanakları elde edebilmeye dair bir güç elde edebilmektedir. Bu güçler bireylerin seçim yapma özgürlüğü, strateji geliştirme, kaynakları geliştirme, koalisyonlar halinde bir araya gelme gibi hususları içermektedir (Yolcuoğlu, 2014a: 366-367).

Örgütlenmelerin ortak amacı değişimi etkilemeye olan istektir. Sorundan etkilenen bireyler sorunun nedenini tespit etmek veya belirlemek için en iyi konumda yer almaktadır. Kaynakların veya gücün dağılımına ilişkin eşitsizlikleri gidermek ve gerekli yolları araştırmak için bireyler bir araya gelmektedir. Bununla birlikte ortak hissedilen bir sorunu çözmek için bireysel düzeyde harekete geçemeyen bireylerin toplu eylemlere katılma noktasında güçlendirilmesi ve sorunlara karşı daha sorumlu olmalarının sağlanması da örgütlenmeler ile mümkün olmaktadır (Brody ve Nair, 2020: 316).

Sosyal sermaye etkililiğini kolektif bir amaç duygusunun varlığında göstermektedir. Toplumsal değer yaratmak için üretken bir kaynak olan sosyal sermaye bireylerin ortak katılımına ilişkin beklentilerini içermektedir. Dezavantajlı gruplar bireysel ve kolektif çıkarlarını korumak için sivil katılım araçlarına yönelmektedir (Tezin 33. ve 59. Sayfası). Engelli bireyler sosyal sermayenin güven, ağlar, bağlar, karşılıklı beklentiler gibi kaynaklarını kullanarak dernekte örgütlenmektedir. Bu örgütlenme aracılığıyla engelli bireyler bireysel ve kolektif çıkarlarını koruyabildiği gibi örgütlenen üyelerin ağlarına dâhil olma fırsatına da sahip olmaktadır. Dolayısıyla derneğe üyelerin kendi içinde kaynaklarını ve ilişkilerini paylaşırması bir yandan gündelik hayata ve dezavantajlara dair sorunların çözümünde bir kolaylık sağlarken bir yandan da sosyal ilişkilerini (ağlar ve bağlar aracılığıyla) arttırarak toplumla bütünleşmelerinde imkân tanımaktadır.

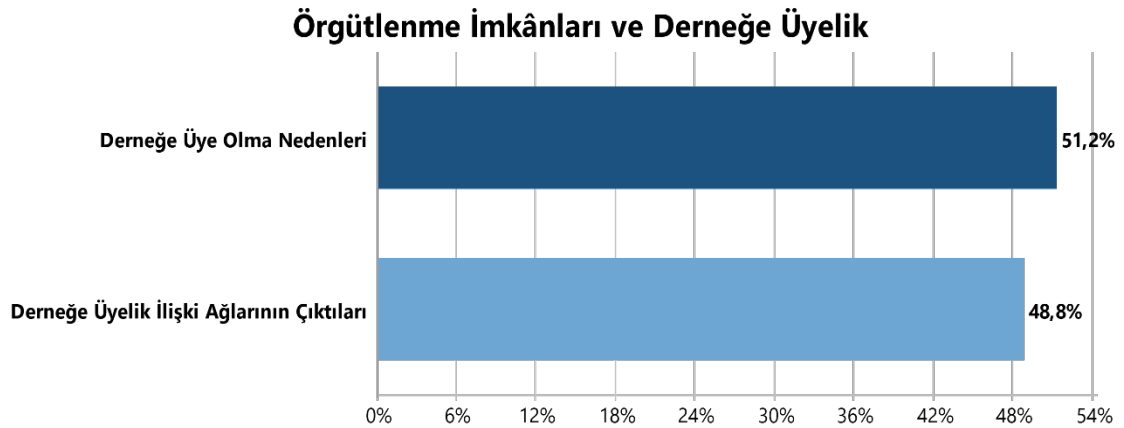
Derneğe genellikle aynı veya farklı engellere sahip bireylerin ve ebeveynlerinin üye olması toplumda kısmi bir temsili oluşturmaktadır. Kısmi bir temsil alanı içerisinde (dernek alanıyla sınırlı) toplumsal bütünleşmenin varlığını değerlendirmek nasıl mümkündür? İlk olarak derneğin kısmi bir temsil içerse dahi üyelerin bir ağa bağlı olması ve ilişkiler kurmasının görece bir toplumsal bütünleşme sağladığını ifade etmek gerekir. İkincisi ise yapılan çeşitli çalışmalarda (aktiviteler, eğitimler vb.) engeli olmayan bireylerin de dâhil edilmesi toplumsal bütünleşme için olumlu bir etkide bulunmaktadır. Son olarak derneğin diğer kurum, kuruluş ve örgütlerle ortak yaptığı çalışmalarda engelli bireylerin ve ebeveynlerinin dâhil edilmesi (köprü kuran sosyal sermaye) toplumla bütünleşmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu bölümde de engelli bireylerin derneğe üyelik nedenlerine ve derneğe üyelik için yönlendiren aktörlere; ayrıca derneğe üyelikle birlikte oluşan sosyal ağın temel çıktılarına bakılmıştır.

Şekil 25. Örgütlenme İmkânları ve Derneğe Üyelğe Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 22. Örgütlenme İmkânları ve Derneğe Üyelğe Dair Kodların Frekans Dağılımı (%)

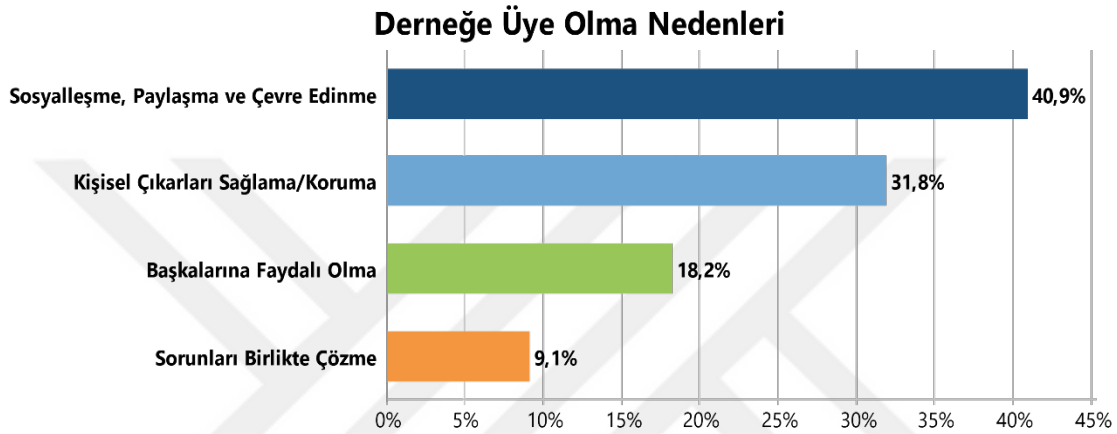

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Etkili sosyal ilişkiler sosyal sermaye kaynakları ile kurulmakta ve bireylerin bir araya gelmesini sağlayacak gerekli motivasyonlar bu kaynaklar aracılığıyla şekillenmektedir. Sosyal sermaye bireylerin örgütlenmeleri için kendi ağlarını kurmalarına olanak sağlamaktadır. Kurulan ağlar ise bireylerin veya grupların bağlarını/ortak etkileşimlerini belirlemektedir (Tezin 12. ve 20. Sayfası).

Derneğe üye olma nedenlerine ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler dört alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 23’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

Grafik 23. Derneğe Üye Olma Nedenlerine İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %40,9 ile “sosyalleşme, paylaşma ve çevre edinme” alt kodunda görülmektedir. %31,8 ile “kişisel çıkarları sağlama/koruma” ve %18,2 ile “başkalarına faydalı olma” kodları ise diğer yüksek kod sıklıklarını oluşturmaktadır. En düşük sıklık ise %9,1 ile “sorunları birlikte çözme” alt kodunda bulunmaktadır.

Derneğe üye olma nedenlerine ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 24) bakıldığında ise görme engelli ve süregen engelli bireylerde *kişisel çıkarları sağlama/koruma* alt kodunun ve zihinsel engelli bireylerde *sosyalleşme, paylaşma ve çevre edinme, başkalarına faydalı olma* alt kodlarının yoğun olduğu görülmektedir.

Grafik 24. Derneğe Üye Olma Nedenlerine Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Ortopedik Engelli Bireyler	Görme Engelli Bireyler	Süreğen Engelli Bireyler	Zihinsel Engelli Bireyler
Derneğe Üye Olma Nedenleri				
Sosyalleşme, Paylaşma ve Çevre Edinme				
Kişisel Çıkarları Sağlama/Koruma				
Başkalarına Faydalı Olma				
Sorunları Birlikte Çözme				

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyalleşme, paylaşma ve çevre edinme amacıyla derneğe üye oldukları bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Evdeki ortamın kısıtlı oluşu, sosyal ilişkilerin geliştirilme isteği ve benzeri nedenler, engelli bireylerin çevre edinmesi için bir gerekçe oluşturmuştur. Katılımcılar özellikle “engelli çevre” edinmeyi ve aynı sorunları yaşayan insanlarla bir arada olmayı ve paylaşımı vurgulamıştır. Süreğen engelli bireyler (S1, S5) ise engelli çevresiyle iletişim/etkileşim kurmak ve psikolojik sorunları aşmak için derneğe üye olduklarını belirtmiştir.

(...) Bizim gibi olan insanlarla karşılaşmak, onlarla beraber derdimizi paylaşmak, düşüncülerimizi paylaşmak ve aynı şeyleri hissedebilmek için derneğe üye olduk. (G3)

Birincisi, sosyal aktivite için zaten. İkincisi, bir çevre edinmek, engelli çevre edinmek. Üçüncüsü burayı tanımak, çok iyi tanımak. Bu sebeplerle üye oldum. (O1)

Evde sıkılıyorum diye derneğe üye oldum. Evde vakit geçirecek bir imkânım yoktu. Gelen yok, giden yok. Hastalıktan önce de öyleydi. Doğru düzgün komşuluk ilişkisi yok. (...) Annem var evde yaşlı ne konuşacaksın. Televizyon ve telefon var, arada hikâye dinliyordum. Bu şekilde vakit geçiriyordum. Evdeki ortamım kısıtlı. Evde sıkılıyordum. (G4)

(...) Benim derneğe ilk üye olmamdaki amaç engellileri tanımaktı. Ben ilk etapta engelli olduğunda, diğer engelliler ne durumda, hayata nasıl adapte oluyorlar, hayata nasıl bakıyorlar, bunları görmektir. Ben nasıl bakabilirim? Onlar nasıl bakıyor? Onlardan bir şey öğrenmek istedim. Onlar nasıl ayakta kalabiliyorlar ve nasıl hazmedebiliyorlar? Çünkü ilk etapta ben hazmedemedim. Daha sonradan kendimi geliştirdim. (S1)

Derneğe gelmeden önce daha yalnızdım o zaman. Sokağa çıktığımda falan çok kötü durumdaydım. Psikolojik olarak travma içerisindeydim. Dernek bana iyi geldi. (S5)

Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynler ise yine benzer bir şekilde çocuklarının çevre edinmesi, arkadaşlarıyla vakit geçirebilmesi, çeşitli aktiviteler aracılığıyla sosyalleşebilmesi ve aynı sorunları yaşayan ebeveynlerle bu sorunların paylaşabilmesi maksadıyla derneğe üye olduklarını ifade etmişlerdir.

Oğlumun sosyalleşmesi için öncelikle, çevre edinmesi için, arkadaşlarıyla bir arada olabilmesi için, dostluk için derneğe üye oldum. (...) Bilgi açısından öğrenmemiz gerekenleri öğrenmemiz için derneğe üye oldum. (Z1)

Biz başka şehirdeydik. Orada ne rehabilitasyon merkezi ne de okul vardı. Kızım yedi yaşına gelince, haliyle ne yapabiliriz diye dernek başkanı ile görüştük. O da dedi, gelin Yalova'ya, burada okul var dedi. Zaten Türkiye’de üç tane vardı, Ankara, İstanbul o zaman bir de burasıydı. Biz de okul haricindeki aktivitelere de katılsın diye derneğe geldik. (...) (Z2)

Çocuğumuz için derneğe üye olduk. Çocuğumuz bir şeyler öğremsin, arkadaş edinsin, etkileşim kursun, iletişim kursun diye üye olduk. (Z3)

(...) Dernek işi gönül işi. Bütün arkadaşlarla birlikte olmak için üye oldum. Sen üzülürsen ben üzülürüm. Sen sevinirsen ben de sevinirim. Mutluluğu, üzüntüyü, hepsini burada birlikte yaşayabiliyoruz. (...) (Z6)

İş bulma, bilgi edinme, engelli haklarını öğrenme, danışmanlık alma, engelli maaşı bağlatma gibi nedenlerden dolayı derneğe üye oldukları bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Derneğe üyelikle birlikte bu çıkarların daha hızlı elde edilmesi (O3) veya taleplere yönelik ilgili yerlere “dernek” olarak gidildiğinde ilgiye alınması (G5) ise derneğe üye olma isteğini pekiştirmektedir – **(kişisel çıkarları sağlama/koruma** nedeniyle derneğe üye olma).

Ben derneğe gittiğimde orada engelli insanların kutulara bir şeyleri yerleştirdiğini falan gördüm. Yardım paketi hazırlıyorlardı sanırım. Kendimi engelli görmediğim için ben dernekte duramadım ve hemen çıktım. Sadece bir merhaba demiştim oradakilere. Hemen çıktım,

duramadım. Dedim ki sen o tekerlekli sandalye ile gelmiş. Dedim senin hiçbir şeyin yok ki. Kendime senin bir şeye ihtiyacın yok ki dedim. Sonrasında 2007 yılında destek almam gerektiğini düşündüm. Gittim ve derneğe kayıt oldum. Sonra dernek bana iş bulmam da yardımcı oldu. (G1)

Derneğe üye olurken bir çıkarım olur diye düşündüm. Mesela ne bileyim iş olabilir veya ne bileyim bir bilgi olabilir. Yani neticede kişisel menfaatler dernekte de devreye giriyor. Danışmanlık ve rehberlik alabileceğim yer olarak düşündüm. Zaman zaman çok da faydasını gördük. Allah razı olsun. (...) (G2)

(...) Ben derneğe 2003 yılında kaydoldum. Yani raporu aldığım gibi kaydoldum. Hem sosyal ilişkiler geliştirmek hem de haklarım konusunda bilgi edinmek için üye oldum diyebilirim. (S2)

Yardım alabilmek, sorunlarımın çözümünde destek alabilmek için derneğe üye oldum. Kafası her çalışan insan böyle bir dernek olduğunda yardım gelebileceğini zaten bilir. Benim de durumum belli. Bana kim yardım edebilir. Bir dernek yardımcı olabilir diye düşündüm. (...) (S3)

İlk önce derneklere gönüllü gidiyordum. Sonrasında engelli raporu verilince direk gittim. Yani bu hak nedir, haklarımı nasıl öğrenirim şeklinde sormaya gittim. Hakları araştırma sürecimde aktif rol almaya başladım. (S4)

(...) İlk başta amacım, engelli maaşı bağlatmaktı. Malum çalışmadığımdan dolayı, bir engelli maaşı bağlatmam gerekiyordu. Bununla ilgili bir derneğe üye olmam gerektiği söylendi. Üye olursam, işlerimi biraz daha çabuk hallederim diye düşündüm. (O3)

Sesimizi duyurabilmek ve örgütlenebilmek için derneğe üye oldum. Şimdi örgütlendiğin zaman ve dernek adı altında gittiğin zaman işte devlet kapılarında da bir kapının açılmasını sağlıyor. Ben dernek başkanlığı da yaptım. Dernek olarak randevu istediğinde kapılar açılıyor yani. Dernek olarak gittiğin zaman da gidilen yer seni dinliyor. Öbür türlü birey olarak gittiğin zaman ilgiye almıyorlar. Bugün git, yarın gel, abi sana ayarlayacağım, şey yapacağım falan filan diyor. Dikkate alınmıyorsun tek gittiğin zaman. Mutlaka bir aracı kurumlar kullanmak zorunda kalıyorsun. Yani bu da örgütlenmenin sağlamış olduğu bir kolaylık diyebiliriz. (G5)

Engelli bireylere ve ailelerine yardımcı olmak, maddi ve manevi destek sunmak ve yaşamış olduğu sorunların bir başka engelli veya ailesi tarafından yaşamaması için gerekli adımları atmak amacıyla derneğe üye oldukları bazı katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu noktada derneğin özellikle yardıma/desteğe ihtiyacı olan engellilere ulaşmada engelli bireyler ve ebeveynler için de aracı bir konumda olduğu görülmektedir.

Engelli arkadaşlara benim de yardımcı olabileceğim bir nokta olursa destek sunmak, sosyal faaliyet sunabilmek ve katılabilmek için üye oldum. Hiçbir zaman kendimi ön plana atmam. Benden daha mağdur olan insana elimi uzatmak isterim. Bu sebeple de derneğe üye oldum. (...) (O2)

Yani ben yapı gereği de herhalde çocuğum hasta olmasaydı da ben böyle faydalı derneklere yer almak isterdim. Yani derneğin dışında da eğitimle alakalı çocuklara biz geçen sene kız kardeşimle ikinci el eşya satarak öğrencilere burs vermek için destek olduk. Pandemide ara verdik. Bu dernekte üyeyim ama her zaman demişimdir yönetime beni almayın. Yönetimde olmam şart değil ama elimden gelen ne varsa bana şunu yapıyoruz dediğiniz zaman maddi manevi kız kardeşimle elimden geldiğince destek olurum demişimdir. Sadece çocuğuma faydalı olmak değil. Buradaki diğer çocuklara da faydam olmalı. (...) Diğer çocukların da başını okşamak, onların da işte teyze bak şunu yaptım dediğinde onu takdir etmek, onlara işte bir şeyler hazırlayıp getirip ikram etmek. Gittiğimiz gezilerde kol kanat germek, yani böyle bir köşede oturayım demeden. Ben de herhangi bir veliyim, ben herhangi bir insanım tarzında bir insan değilim. Bundan dolayı derneğimiz için elimizden geleni yapıyoruz. (Z4)

Ben yaşadığım sorunları çok küçük olan engelli bireylerimiz yaşamasın diye yapabileceğim şeylerin de çok olduğunu düşünerek olaya girdim ve derneğe üye oldum. Benim bir beklentim yoktu. Çünkü bana gösterilen çocuğumu götürdüğüm yerlerden anca bu kadar hani yapabilir eğitim işte fizyoterapi yaptıracağını, şeyler yaptıracağını. İstedim ki yani yakınımızda Yalova içinde olsun da insanlar kucaklayıp götürebilsinler. Mesela, bir anneye diyelim bir şey oldu, Allah korusun, biz okulu yaptırdığımızda o her temelin her taşında benim gözyaşım vardır.

Çünkü öyle bir anlar oldu ki ben en yakınımın düğününe gidemedim, nişanına gidemedim, hiçbir şeyine katılamadım. Hani oraya anneler bir gün çocuklarını bıraksalar, gönül rahatlığıyla işlerini halledebilir ve gidip gelebilirler diye düşündüm. (Z7)

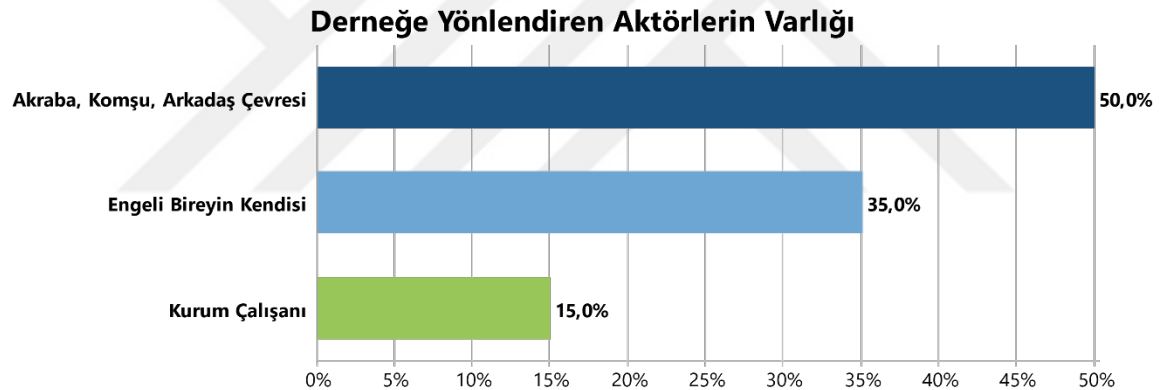
Başkalarına faydalı olma durumuyla ilişkili olarak engelli bireylerin ve ailelerin sorunların çözümünde aktif katılımı sağlayan ve ilgili yerlere bu sorunların aktarılmasında katkı sunan bir istişare ortamı olarak derneğin görülmesi iki katılımcının derneğe üye olma nedenini belirlemektedir (**sorunları birlikte çözme**).

Dernekdeki engelli arkadaşlarımıza hani bir faydamız olursa elimizden geldiği kadar yardımcı olmak için derneğe üye olduk. (...) Hem toplanalım bir yerde, kendi dertlerimizi tartışalım, konuşalım. Önünüzde engel varsa, onları hep beraber aşalım, yardımcı olalım. O yüzden yani. (O5)

(...) Derneklerin kurulması, sivil toplum oluşturabilmek açısından tabii önemi büyük. Hem ailelerin bir araya gelmesinde hem sorunların çözülmesinde çok büyük katkı sağlıyor. Bu sorunların ilgili yerlere bildirilmesinde de etkili bir hak arayışı sağlıyor. Bu sebeple, derneğe üye oldum. (Z5)

Derneğe yönlendiren aktörlerin varlığına ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler de dört alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 25’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

Grafik 25. Derneğe Yönlendiren Aktörlerin Varlığına İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %50 ile “akraba, komşu, arkadaş çevresi” alt kodunda görülmektedir. %35 ile “engelli bireyin kendisi” ve %15 ile “kurum çalışanı” kodları ise diğer kod sıklıklarıdır.

Grafik 26. Derneğe Yönlendiren Aktörlerin Varlığına Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Ortopedik Engelli Bireyler	Görme Engelli Bireyler	Süreğen Engelli Bireyler	Zihinsel Engelli Bireyler
Derneğe Yönlendiren Aktörlerin Varlığı				
Akraba, Komşu, Arkadaş Çevresi				
Engeli Bireyin Kendisi				
Kurum Çalışanı				

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Derneğe yönlendiren aktörlerin varlığına ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 26) bakıldığında ise ortopedik engelli bireylerde *engelli bireyin*

kendisi, görme ve zihinsel engelli bireylerde *akraba*, *komşu*, *arkadaş çevresi* alt kodunda yoğunluk görülmektedir.

Derneğe üye olmak için engelli bireyleri ve ebeveynleri yönlendiren aktörlerin varlığına bakıldığında ilk olarak yakın çevrenin (akraba, komşu, arkadaş) yönlendirmesinin çoğunlukla etkili olduğu görülmektedir. İkinci olarak herhangi bir yönlendirme olmadan engelli bireyin kendisinin derneği araştırarak veya derneğin yapmış olduğu çalışmalarla tanıyarak üye olduğu görülmektedir. Son olarak ise kurum çalışanlarının derneğe üye olunmasında engelli bireyleri yönlendirdiği görülmektedir.

Akraba, Komşu, Arkadaş Çevresi

Bizim engelli bir arkadaşımız vardı. Bizi derneklere üyelikte yönlendirmişti. Başka bir derneği açmıştı. O zamanlarda tüm derneklere başvurmuştuk. (G2)

Yeğenim ben bir derneği araştırdım, hala böyle bir dernek var dedi. Gidersen senin için iyi olabilir dedi. O şekilde derneğe üye oldum ve gelmeye başladım. (...) (G4)

Bir arkadaşın tavsiyesi üzerine derneğe üye oldum. O da engelli, benden önce üye olmuştu. Bana da önerdi ve ben de sonra gelip üye oldum. (G5)

Farklı bir şehirden Yalova'ya gelince oturduğum binanın alt katında dernekten bir üye yaşıyordu. Tanıştık ve bana derneğe neden gelmiyorsun dedi. O önerince ondan sonra derneğe gelmeye başladım. İlk geldiğim dernekte burasıdır. (O4)

Üye olmamdaki en büyük sebep, bizim çocukluğumuzdan beri aynı mahallelerde büyüdüğümüz kişilerin dernekte olmasıdır. Onların da davetiyle derneğe üye oldum. (S2)

Dükkanın karşısında bir ayakkabı boyacılığı yapan bir arkadaş vardı. Bu arkadaş da engelliydi işte o dedi bana bu derneği. Sonra geldim üye oldum. (S5)

Derneğin ilk başkanı benim akrabam olduğu için o derneğe üye olmamda yönlendirdi. Yalova'ya gelmemize de o sebep oldu. (Z2)

Çevremizde tanış olduğumuz arkadaşlar vardı. Onlar derneğe yönlendirdi, öyle üye olduk. (Z3)

Derneği, arkadaşım önerdi. O da aynı okuldan tanıdığım bir arkadaşımdı. Biz böyle bir derneğe gidiyoruz sen de gel demişti. Okul zamanında gelemiyordum. Oğlum geç çıkıyordu. Ben de oğlumla okuldaydım. Sonra yine sosyal faaliyetlerde şahsen bir ablamızı tanımıştım ama bu derneğin de yönetimde olduğunu bilmiyordum. (...) Yani dışarıda tanıdığım bir simaydı. Sonra bir tesadüf yine derneğe bir uğranıldı buraya gelen arkadaşlarla beraber. (...) Sonra derneğe gelmeye başladık. (...) (Z4)

Bir arkadaşımın aracılığıyla ben derneği tanıdım. O günden bugüne kadar da zaten derneğin içerisindeyim. (Z5)

Engeli Bireyin Kendisi

Derneğe üye olmam da yönlendiren olmadı. Zaten derneğin Yalova'da engelliler için yaptığı çalışmaları biliyordum. (...) (O1)

Dernek kuruldu kurulu biz zaten bu derneğe üyeydik. Bu dernek 1995 yılında kurulmuştu. O zaman disiplin kurulundaydım. (O2)

Derneğe ben kendim geldim. Zaten buradaki çoğu da benim arkadaşım, yani yönetici olsun, diğerleri olsun. Dernek işi bu gönül işidir. (...) (O5)

Herhangi bir yönlendirme almadım. Kendim geldim üye oldum. (...) (S3)

Derneğe kendim araştırarak üye oldum. Benim oğlum rehabilitasyon merkezine giderken Milli Piyango'da rehabilitasyon merkezi vardı ve derneğin terapisti çalıştırıyordu. O zaman derneği tanıdım. (...) (Z1)

Derneğe üye olurken yönlendiren olmadı. Okul hayatımız bitti bizim tabii bundan sonra nerede vakit geçireceğiz dernekte. (...) (Z6)

Bizim gibi engelli çocuğu olanlar vardı. Onlarla beraber derneği kurduk yani. (...) (Z7)

Kurum Çalışanı

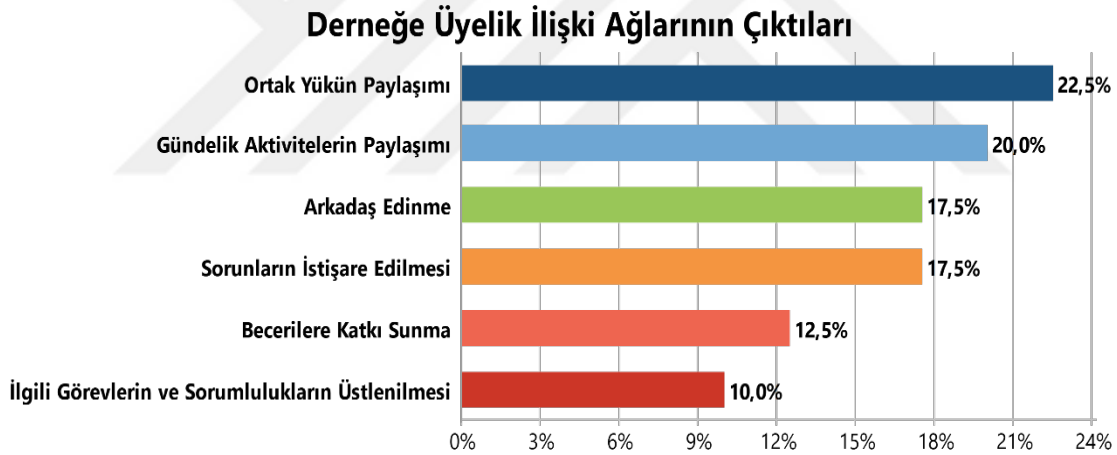
(...) Otobüste bir kız arkadaşım ile tanışmıştım ve dernekte çalışıyordum. Ben arkadaşım yönlendirdiği için gittim derneğe üye oldum ama 2001 yılında ilk raporumu aldığım da beni işçi bulma kurumu ilk derneğe yönlendirmişti. (G1)

(...) Bir kurumda çalışan beni derneğe üye olmam için yönlendirdi. (O3)

Bu derneğe üyeliğim direk davet üzerinedir. O dönemin dernek başkanı, zaten yeni yaşamla gönüllük olarak içli dışlı beraber çalışıyorduk. Ben derneğin üyesi değildim. Yani her şeyin içindeydik ama üye değildim. (...) Gelen davetle derneğe yöneticilik teklif edildi. Yönetim kurulunda ve genel kurulunda olmanı istiyoruz dediler. (...) Ondan sonra dernekteki aktif yaşamıma devam ettim. (S4)

Derneğe üyelik ilişki ağlarının çıktıları olacaktır elbette. Sosyal ağlar da iletişim kanalları ile birbirine bağlıdır ve ağların birbirine bağlanması kolektif düşünceler ve eylemlerin varlığı ile mümkündür. Bireyler bu sosyal ağlara dâhil olarak ağın kaynaklarını kendi hedeflerine ulaşmak için kullanmaktadır. Katılımla elde edilen pozitif çıktılar ise eğlence etkinliklerine, çeşitli toplantılara ve ekonomik ve ticari faaliyetlere katılma, psikolojik ve sosyal destek alma gibi kolektif düşünce ve eylemlerde kendini göstermektedir (Tezin 21. ve 23. Sayfası).

Grafik 27. Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktılarına Ait Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Derneğe üyelik ilişki ağlarının çıktılarına ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler altı alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 27’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir. Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %22,5 ile “ortak yükün paylaşımı” alt kodunda görülmektedir. %17,5 ile “arkadaş edinme” ve “sorunların istişare edilmesi” alt kodları ise eşit sıklıkta bulunmaktadır. En düşük sıklık ise %10 ile “ilgili görevlerin ve sorumlulukların üstlenilmesi” alt kodunda görülmektedir.

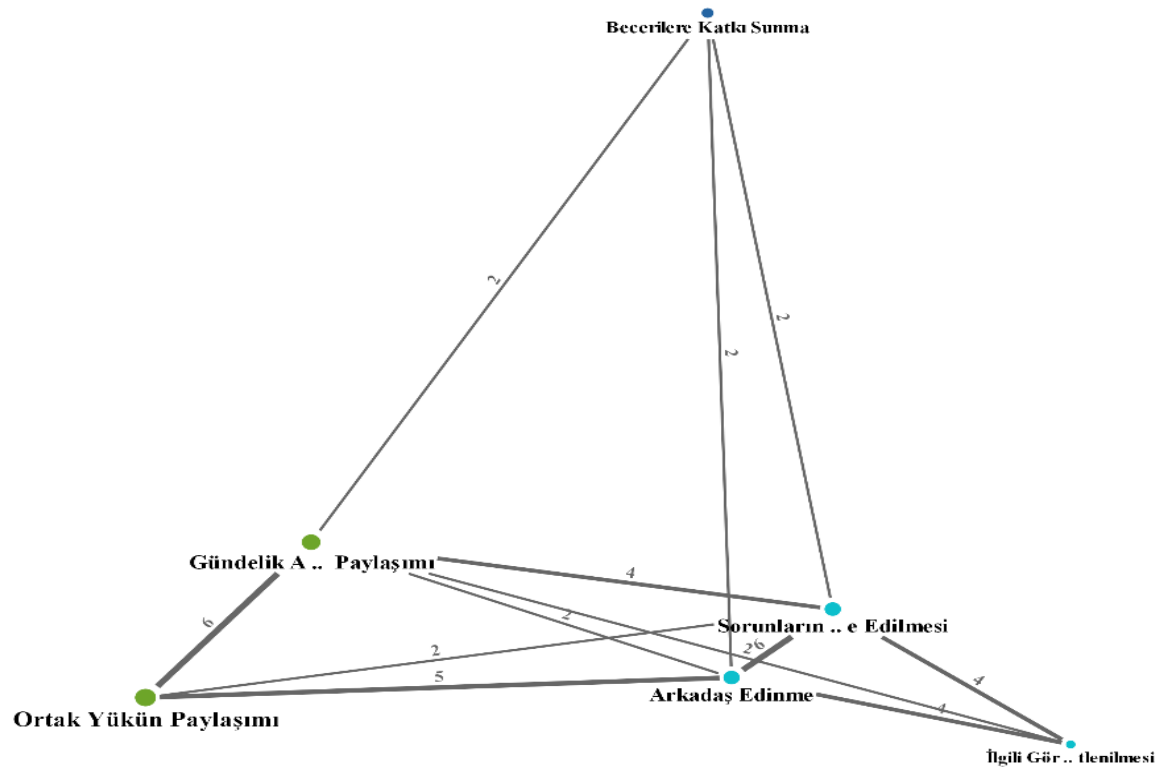
Grafik 28. Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktılarına Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Ortopedik Engelli Bireyler	Görme Engelli Bireyler	Süreğen Engelli Bireyler	Zihinsel Engelli Bireyler
Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktıları				
Ortak Yükün Paylaşımı	●	●		●
Gündelik Aktivitelerin Paylaşımı	●	●		●
Arkadaş Edinme	●	●	●	●
Sorunların İstişare Edilmesi		●	●	●
Becerilere Katkı Sunma	●	●	●	●
İlgili Görevlerin ve Sorumlulukların Üstlenilmesi		●	●	●

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Derneğe üyelik ilişki ağlarının çıktılarına ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 28) bakıldığında ise ortopedik ve görme engelli bireylerde *ortak yükün paylaşımı* ve *becerilere katkı sunma* alt kodlarının, süreğen engelli bireylerde *arkadaş edinme* ve zihinsel engelli bireylerde *gündelik aktivitelerin paylaşımı* alt kodunun yoğun olduğu görülmektedir.

Şekil 26. Derneğe Üyelik İlişki Ağlarının Çıktılarına İlişkin Kodların Yakınlık Haritası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bununla birlikte derneğe üyelik ilişki ağlarının çıktılarına ilişkin kodlar arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak maksadıyla yakınlık analizi yapılmıştır. Bu analizin çıktıları Şekil 26’da verilmiştir. Buna göre “gündelik aktivitelerin paylaşımı”, “ortak yükün paylaşımı” ve “sorunların istişare edilmesi” kodlarının diğer kodlarla kesiştiği noktalar bulunmaktadır. “Gündelik aktivitelerin paylaşımı” kodu, “ortak yükün paylaşımı” (sayı:6) ve “sorunların istişare edilmesi” (sayı:4) kodları ile yakınlığı bulunmaktadır. “Ortak yükün paylaşımı” kodu “gündelik aktivitelerin paylaşımı” (sayı:6) ve “arkadaş edinme” (sayı:5) kodları ile

yakınlığı görülmektedir. “Sorunların istişare edilmesi” kodu ise “arkadaş edinme” (sayı:6), “gündelik aktivitelerin paylaşımı” (sayı:4) ve “ilgili görevlerin ve sorumlulukların üstlenilmesi” (sayı:4) kodları olmak üzere üç kod ile yakınlığı bulunmaktadır.

Alt kodların birbiriyle yakınlık kurmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, derneğe üyelikle birlikte oluşan ilişki ağlarının birden fazla çıktıyı barındırdığının katılımcılar tarafından ifade edilmesidir. Öyle ki katılımcılar birden fazla çıktının varlığını dile getirmektedir. Örnek vermek gerekirse, G5 ve Z6 üç çıktının varlığından söz etmiştir. İkincisi, bazı çıktıların diğer çıktıların varlığını sürekli olarak besleyerek güçlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin; derneğe üyelikle birlikte arkadaşlık ilişkilerinin artması, bu kişilerle sorunların istişare edilmesinin ve çözüme ilişkin yükün paylaşımının önünü açmaktadır. Sorunların istişare edilmesine ilişkin bir ortamın mevcudiyeti ise kurulan diyalogla birlikte engelli bireylerin veya ebeveynlerin arkadaş edinmesini ve istişare edilen konulara ilişkin görev ve sorumlulukların alınmasını sağlamaktadır.

Engelliler için sosyal içerme üç unsuru kapsamaktadır: faaliyetlere katılım (yapılandırılmış rekreasyon, dini, gönüllü ve topluluk etkinliklerine), karşılıklı ilişkileri geliştirme ve sürdürme (aile, arkadaşlar, iş arkadaşları ve tanıdıklar) ve bu iki unsurun gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkan aidiyet duygusu (Hall, 2009: 171). Burada ifade edilen ilk unsurun derneğe üyelikle sağlandığı, ikinci unsurun derneğe üyelik çıktılarıyla mümkün kılındığı görülmektedir. Aidiyet duygusu ise hem derneğe üyeliğin hem de derneğe üyelikle birlikte gelen çıktıların varlığıyla ortaya çıkmaktadır. Tablo 14’de belirtildiği üzere derneğe üye olma nedenlerinin derneğe üyelik ilişki ağlarının çıktılarıyla örtüşmesi ise bireylerin derneğe aidiyet duygusunu pekiştirmektedir Aynı zamanda derneğin bireylerin derneğe üye olma nedenlerine ilişkin taleplerini karşılayabildiği gibi birden fazla çıktıyı da bireylere sunabildiği görülmektedir.

Tablo 14. Derneğe Üye Olma Nedenleri ile Derneğe Üyelik Çıktılarının Örtüştüğü Yönler

Derneğe Üye Olma Nedenleri	Derneğe Üyelik Çıktıları
Sosyalleşme, Paylaşma ve Çevre Edinme	- Gündelik Aktivitelerin Paylaşımı - Arkadaş Edinme
Kişisel Çıkarları Sağlama/Koruma	- Ortak Yükün Paylaşımı - Becerilere Katkı Sunma
Başkalarına Faydalı Olma	İlgili Görevlerin ve Sorumlulukların Üstlenilmesi
Sorunları Birlikte Çözme	Sorunların İstişare Edilmesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Derneğe üyelik çıktılarından birisi de **ortak yükün paylaşımı**dır. Derneğe üyelikle birlikte engelli bireyler veya ebeveynler çocukları için yaşamış oldukları sorunlarda dernekteki diğer üyelerden destek alabilmektedir. Dernekteki üyelerin yardım/destek almak için ulaşabildiği sosyal çevrenin dernekteki diğer üyelerle paylaşılmasıyla bu destek ağı genişlemektedir. Erişim, ulaşım, alışveriş, bakım ve benzeri konularda dernekteki üyelerin yaşanan ortak yükü paylaştıkları katılımcıların ifadesinden anlaşılmaktadır.

Mesela, tekerlekli sandalyeye ihtiyaç vardı. Dernekteki arkadaşlarla etrafı gezerek derneğe yardımcı olabilecek insanları bulmaya çalıştım. Elimden ne geliyorsa, ihtiyaçları temin etmeye çalışıyorum. (...) Dernektekiler çoğu arkadaşım zaten, görüşünce sohbet ediyoruz. Birbirimizin problemi olursa onu çözmeye çalışıyoruz. Başaramadığımız noktalarda dernekteki diğer arkadaşlardan yardım alıyoruz. (...) (O2)

Sorunlar olduğunda birbirimize destek sağlıyoruz. (...) Mesela, ben markete gittiğim zaman, minibüse beni bindirirler. Alışverişimde yardımcı olurlar. Dernekteki bir arkadaş, beni arabasıyla götürür getirir. Yani ulaşımında, alışverişimde yardımcı oluyorlar çoğunlukla. (...) (G4)

(...) Mesela, ben kermes yapsam. Arkadaşlarım bana yardıma gelir. Ben gözleme açarsam, onlar pişirir. (...) Yetiştiremediğim zamanlarda hep arkadaşlarım bana yardımcı olurlar, sağ olsunlar. (O4)

Genellikle kurslar için çocuklarımızın kursları için dernek üyeleriyle bir araya geliyoruz. Bazen sohbet etmek için bile, bir şeyleri paylaşmak için bile bir araya geliyoruz. Oturup sohbet ediyoruz. Bazen sabahları dernekte kahvaltı bile edebiliyoruz. Arkadaşlarla iletişimimiz güzel yani. Benim olmadığım yerde, hepsi de oğlumla ilgilenir. Evde sıkılan geliyor. Konuşabiliyoruz ve dertleşebiliyoruz. O yüzden ikinci evimiz diyoruz. (Z1)

Mesela, bir anne de geldi bir yere gidecek işte, sana diyor ki çocuğuma göz kulak olur musun? İşte kurstan biraz sonra molaya çıkacak, işte şunu yedirir misin veya şu yeleğini giydirir misin gibi. İlgileniyorsun o zaman onunla veya dışarıdaki hayatımızda da diyor ki sana bırakabilir miyim? Bırakabiliyor çocuğunu veya bir şey dertleşmek istiyorsan işte bir şurada bir çay içelim, dertleşelim diyor, dertleşiyorsun. Yeri geliyor, ufak tefek bir maddi ihtiyacı varsa destek veriyorsun. (...) (Z4)

Derneğe üyelik çıktılarından bir diğeri de gündelik aktivitelerin paylaşımıdır. Dernekteki aktiviteler aracılığıyla ve dernek dışında ev, kafe, sinema gibi mekânlarda bir araya geldikleri katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Gündelik aktivitelerin paylaşımı, engelli bireylerin ve ailelerinin sosyalleşmesine ve diğer bireylerle etkileşim kurmasına olanak sağlamaktadır.

Genellikle bir etkinlik olduğunda dernektekilerle bir araya geliyoruz. Görüşünce muhabbet ederiz, çay içeriz. Kısacası, günlük aktiviteler diyebiliriz. (G1)

Dernek dışında da görüştüğümüz zamanlar oluyor. Öyle özel bir şey yaptığımız yok. Sohbet, muhabbet, güncel konular hakkında konuşuyoruz. (G5)

(...) Dernek üyeleriyle dernek haricinde oturduğumuzda bir işte program yapıp çizelge çıkartıp da planlı bir şey yapmayız. Genelde gündelik hayata dair aktiviteler olur. Sohbet etmek, çay içmek falan. (...) (O5)

Dernek dışında kafelerde buluşuyoruz. Birbirimizin evlerine gidip geliyoruz. Çocuklar evde sıkılınca, genellikle dışarıda buluşuyoruz. (Z1)

Yemekler tertip ediyoruz. Çocuklarımızla birlikte piknikler tertip ediyoruz. (...) Oturup orada muhabbetimizi yapıyoruz. Çocuklar eğleniyor, biz sorunları konuşuyoruz. Çok faydası oluyor. Çocuklar özellikle çok istiyor. Bizim çocuklarımız hep aktivite istiyor. (...) (Z2)

Annesi ile en son pikniğe gittiler dernektekilerle. Kahvaltı, yaş günleri gibi etkinliklerine birlikte gidiyorlar. Çocuğumun da hoşuma gidiyor. Anneler devamlı görüşüyorlar zaten. (...) (Z3)

(...) Evlerimizde görüşüyoruz veya dışarıda çay bahçelerinde oturuyoruz. İşte gün anlamında işte gün yapıyoruz, oturuyoruz veya sohbetlerimizi ediyoruz. Çocuklar genelde işte onların rahat edebileceği mekanlara gidiyoruz. Onlar da mutlu oluyorlar. Doğum günlerini dernekte genel de yapıyoruz ama dışarıda da yaptığımız oluyor. Ondan sonra işte sinemaya gidiyoruz veya bir yerlere kahvaltılara gidiyoruz. (Z4)

Arkadaş edinme de derneğe üye olmanın çıktılarından. Derneğe üyelikle birlikte aynı veya farklı engellere sahip kişilerle tanışabildiği ve arkadaşlık kurulabildiği katılımcıların

ifadelerinden anlaşılmaktadır. Arkadaş edinmek veya dostluk kazanmak dernekteki üyelerin sosyalleşebildikleri ve sorunları paylaşabildikleri bir sosyal ağ oluşturmaktadır.

Dernek olmasaydı, benle aynı engele sahip kişileri tanıyamayabilirdim. Bu açıdan, benle aynı sorunu yaşayan arkadaşlarla buluşturması noktasında fayda sağladığını söyleyebilirim. (G5)

Dernek dışında da görüşüyoruz. Evde oturuyoruz. Evimize geliyorlar, biz onların evine gidiyoruz. Onların çocuklarıyla iletişim kuruyoruz. Ben derneğe gelmeseydim, bu arkadaşları tanımazdım. Dernek vasıtasıyla arkadaş edindik. (O4)

Tekerlekli sandalyede olup bu dernekte tanıştığım bir arkadaşım var. Benim için çok değerlidir. Kahvaltıya gideriz, otururuz, sigara içeriz, sohbet ederiz. Annesiyle konuşuruz. Bir arkadaşım daha var. Bazen eşi de engelli çağırır. Gel çay yaptım, işte yanına da kek yaptım, gel yiyelim, giderim. Gel bir rakı balık yapalım, balık yaptık, giderim. Yine bu dernekte tanıştığım bir arkadaşım daha var işte. Geçen gün çağırdım. Çok yorgunum dedi. Hayır psikolojim bozuk, hemen geliyorsun dedim. On dakikada yanımda oldu. Gittik işte kahve içtik. Yani bunlar gibi bu dernekle tanışıp görüştüğüm çok arkadaşım var. (...) Çok güzel arkadaşlıklarımız var. Dernek bunun için bir ortam sağladı bu yönden hemfikiriz. (S1)

Dernek üyeleri ile dernek dışında görüşüyoruz. Hem ailece gidip geliyoruz, sorunları da bazen konuşuyoruz ama benim dernek üyeleri ile dernek dışındaki ilişkilerim daha çok dostluk, arkadaşlık üzerine sorunları, çözüm politikaları daha çok dernekte tartışıyoruz. Yani dernekte aynı zamanda bir aile ortamını da oluşturabildim. Dernek bu ortamı bana çok sağladı yani çok iyi dostluklarım vardır. (S4)

Dernekte çocuğum diğer çocuklarla bir araya gelme fırsatı yakalıyor. Çok güzel muhabbet ediyorlar. (...) (Z6)

Dernektekiler, onlar bizim kardeşlerimiz oldu. Sorunlarımızı paylaşabildiğimiz insanları dernek sayesinde kazanabildik. Çünkü bizim yaşadığımız sorunları görüyorlar. Bizle birlikte yaşıyorlar. (...) (Z7)

Diğer çıktılarla (ortak yükün ve gündelik aktivitelerin paylaşımı, arkadaş edinme) bağlantılı olarak engelli bireylerin veya ebeveynlerin yaşamış oldukları **sorunları istişare edebilecekleri** ortamların derneğe üyelikle birlikte oluştuğu görülmektedir. Bunun yanında derneğe üyeliğin sorunları ilgili yerlere ulaştırmayı mümkün kıldığı bazı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir.

Mesela, oğlumun hastalığından dolayı istişare ettiğim solunum cihazına bağlı çocuğu olan iki aile var. (...) Onlarla iletişim halindeyiz. Birbirimize destek olmaya çalışıyoruz. Yaşadığımız sorunları birbirimize aktarıyoruz, istişare ediyoruz. Tabii ki burada bir araya gelirken özellikle çocuklarımızın yaşadıkları sorunlar ortak payda oluyor. (G3)

Derneğe gittiğimiz zaman genelde böyle sorunlar falan konusunda toplantı düzenliyordu, ona katılıyordum. Yani o sorunlar orada tartışılıyordu. Dernektekilerle genelde böyle bir sorun çözmek veya bir yerde kalabalık görünmek, sayısal örgütlü, kalabalık olarak görünmek için bir araya geliyoruz. (...) Bizde varız diyebilmek, sesimizi duyurmak yani söz getirmek için bir araya geliyoruz. Ses duyurmak için dernek aracıdır. Zaten üye olmamdaki nedenler arasında bu vardı. Dernek olmasaydı, engelli bireylerin insanların sorunlarını duyurmasında zayıf kalırdı diye düşünüyorum. (G5)

Dernek dışında görüşüyoruz. Oturuyoruz, sohbet ediyoruz. Dernekle yine ilgili konular olursa arkadaşlarımızla oturup konuşuyoruz, istişare yapıyoruz. Birbirimizin sorunlarını dinliyoruz ve destek olmaya çalışıyoruz. (S2)

Aktivelerden dolayı, yönetim kurulu olduğunda, engelliler için neler yapabiliriz, ne gibi aktivitelerde bulunabiliriz onun müzakeresini yapıyorduk. Sorunları birbirimizden işte dinliyorduk yani. Onun çocuğundaki sorun, bizim çocuktaki sorun, ortak ne yapabiliriz. (...) (Z2)

Ailelerin dernek ikinci adresi. Biliyorlar ki buraya geldiklerinde kendileri gibi bu sıkıntıları yaşayan insanlarla dertlerini konuşmak daha kolay, birbirlerini anlamaları daha kolay, sorununu anlattığı zaman karşıdakini hakikaten ya evet böyle olsa deyip üstün körü

geçmeyeceğini biliyor. Soruna iyi eğileceğini, derdiğini paylaştığı zaman elinden gelen bir şey varsa mutlaka yardımcı olacağını, birbirlerine bu konuda çok iyi faydalı oluyor yani. Aynı zamanda aileler, şunu da görüyor dernekte. Ya sadece benim çocuğum değil. Benim gibi bir sürü insan da bu engel var. Bu demek ki olağan bir durum. Yani bana şahsi özel sanki böyle bazılarında şunu alıyoruz ya sanki haşa Allah bana ceza verdi gibi bir algının oluşmamasına. Burada bakıp görüp etrafında da herkesin olduğunu o zaman kabullenmenin ve engelliye hem kabullenmenin hem de topluma kaynaşmanın daha öne açılmış oluyor. (Z5)

Sorunlara, ihtiyaçlara ilişkin ne yaparız ne ederiz, nasıl yapmalıyız bu konular üzerine bir araya geliyoruz. Bu sorunları çözüm sunabilecek muhataplara iletmeye çalışıyoruz. (Z6)

Dernekteki üyelere sunulan çeşitli aktiviteler (müzik, bilgisayar kursları vs.) aracılığıyla engelli bireylerin bir araya geldiği ve bu aktivitelerle becerilerini geliştirebildiği belirtilmektedir. Dernek dışında görüşmediklerini ve görüşmeye zaman bulamadıklarını ifade eden katılımcılar özellikle kurslar aracılığıyla dernekteki üyelerle bir araya geldiğini belirtmektedir **-becerilere katkı sunma-**. Bu durum aynı zamanda bireylere sosyalleşmek için de bir imkân sağlamaktadır.

Dernek dışında görüşmeye pek zamanım olmuyor. Ancak bir kurs falan olduğunda bir araya geliyoruz. (...) Dernekte yoğunlukla görüşüyoruz. Koro kursu vardı. Buna arkadaşlarla katıldık. Müzik kursu için bir araya geliyorduk. (...) Ben dernekteki arkadaşlara çok yardımcı olamıyorum ama onlar bana yardımcı oluyor. Ben göremediğim için kimseye yardımım olmuyor. Mesela, odaya gidince, dışarı çıkınca bana sürekli yardım ediyorlar. Müzik korosu olunca, arkadaşlardan bir tanesi salona kadar eşlik ediyor. Sandalyeye oturmama yardım ediyorlar. (G4)

(...) Mesela, dernekte bilgisayar kursu veriliyor. Bilgisayar kursu, bence on numara beş yıldız bir uygulama gerek benim açımdan gerekse de diğer engelliler açısından. (...) Kurslar aracılığıyla dernektekilerle bir araya geliyoruz. Normal zamanda, pek vaktim benim olmuyor. Evde yapmış olduğum birkaç tane aktivite var. Fizik tedavi durumum söz konusu. Benim sürekli bir fizik tedavi görmem gerekiyor. Evde kendi başıma yapıyorum. Bundan dolayı, fazla dışarı çıkamıyorum haliyle. Yani fazla bir araya gelmem ne yazık ki mümkün değil ama dernekteki bu tür kurslarla bir araya gelme fırsatı buluyorum. (O3)

Darbuka kursları vardı. Bazen gelirdik, kurslar için uğrardık işte. Kekler, poğaçalar, yapıp birleştirirdik. (...) Birisi bir şey yapardı, getirdi. Diğeri bir şey yapardı, otururduk, yemek yerdik falan. (...) (S1)

Tanıtım, diğer kuruluşlarla iş birliği, organizasyonların düzenlenmesi/sağlanması, çeşitli projelerin/programların sunumu, ulusal toplantılara katılım gibi noktalarda engelli bireylerin ve ebeveynlerin derneğe üyelikle birlikte **ilgili görevleri ve sorumlulukları üstlendiği** görülmektedir ki katılımcıların verdikleri bilgilere dayanarak elde edilen veriler üzerinden kodlanan derneğe üye olma çıktılarının sonuncusudur.

(...) Derneğin tanıtımında rol aldım ve yardımcı olmaya çalıştım. (...) (G1)

Şahsımla ilgili değil ama dernekle ilgili işlerde kurum ve kuruluşlarla çok iyi dirsek temasım vardır. Yani diğer kurum ve kuruluşlarla sürekli koordinasyon ve iş birliği içerisindeyim. Dernekte engellilere sunulan desteklerin ve hizmetlerin kalitesini arttırabilmek ve sorunlara ilişkin çözüm üretebilmek için diğer kuruluşlardan destek almışımdır. Örnek vermek gerekirse, engellilerin Umreye gitmesinde organizasyonunun sağlanması, tekerlekli sandalyeye ihtiyaç var bunun temini, ilgili bir mesleki kurs ve eğitim sağlanması gibi birçok faaliyette ilgili kurum ve kuruluşlara gitmişimdir. (...) (S4)

(...) Biz evinden çıkamayan engelli ailelerimize bir program yaptık. Her hafta bir engellinin evine gidip biz ona Lacivert Şarkılar adını da koyduk. Engellinin evine gidiyoruz. Çayını içiyoruz. Yalova Müzisyenler Derneği'nin de bize bu konuda çok desteği var. Müzisyen arkadaşlarımız da var. Evinden çıkamayıp topluma karışamayan engellilerle evinde hem sohbet ediyoruz ve engellinin istediği şarkıları, türkülerini çaldırarak bir eğlence yaptık. Bu bir

projemizdi. Bir başka projemiz. Ramazanlarda bunu yaptık. Ramazan'da da engeli ailelerine hayırsever sponsorlar ile işte engellilerle gidip sohbet edip iftar yaptık. (...) Zaman zaman aile ziyaretleri yapıyoruz, dinliyoruz. Bize belki ulaşamıyorlar. Biz bizim üyemiz olsun olmasın, hiç ona bakmıyoruz dernek olarak. Duyduğumuz bir engelli varsa gidiyoruz, bakıyoruz durumunuz nedir, engel durumunuz, neler yapıyorsunuz, geliniz nedir, işte eksik olan bir şey var mı, bizim yapabileceğimiz, tamamlayabileceğimiz bir şey var mı diye aile ziyaretleri yapıyoruz. (Z5)

Yönetim kurulunda olduğumuz için etrafa gidiyoruz. İşte burada kanunları çıkarmada hepsinde katkımız var. Biz görev alıyoruz. Burada iki kişi erişilebilirlik komisyonun da görev alıyor. Yalova ilinin her tarafına biz gidiyoruz. Her tarafı kontrol ediyoruz, denetliyoruz. Tabii şimdi pandemi var. Hepimiz tatildeyiz, istirahatteyiz. Ankara'da kurultaylara giriyoruz. Her yere gidiyoruz. Vekillerle görüşülüyor. Bakanlarla görüşülüyor. (...) (Z6)

Engelli bireylerin toplumda pasif bir sosyal konumda olması (sosyal bağımlılık) potansiyellerinin ve becerilerinin fark edilmemesine neden olmaktadır. Sosyal açıdan engelli bireylerin aktif bir sosyal pozisyonda yer alması toplumsal düzeyde engellerin/ engelliliğin görünür kılınmasını, sosyal değişimlere hazır hale gelinmesini ve dolayısıyla pasif öznelerden aktif öznelere doğru bir dönüşümü sağlayabilir (Pankova vd., 2020: 207). Derneğin yaptığı çalışmalarda görevleri/sorumlulukları paylaşması engelli bireylerin ve ailelerin sorumluluk bilincini güçlendirmektedir. Bu durum ise sorunların çözümünde sürekli olarak destek alan konumundan çıkartıp aynı zamanda sorun yaşayan bireylere destek sunabilen konumda yer almayı -pasif öznelerden aktif öznelere dönüşümü- mümkün kılmaktadır.

3.2.8. İnsan Hakları Temelli Yaklaşım

Sosyal hizmet bireylerin ve toplumun yaşam kalitesini yükseltmek için adalet, eşitlik ve özgürlük ilkelerini temel alarak sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal gelişmelerle sağlanan olanaklardan toplumun her üyesinin yararlanabilmesi için mesleki bir çaba sunmaktadır. Bireyin kendi yaşam bilgisini, kültürünü, gücünü, yeteneklerini geliştirmesinde, sorumluluk sahibi ve bilinçli, örgütlü varlıklar olarak yaşamsal pratiğe katılım sağlayabilmesinde, gereksinimlerini karşılamayı bilen, sorunlarına karşı çözümde üretken bireyler olabilmesinde yardımcı olmak sosyal hizmetin mesleki karakterini göstermektedir. Bununla birlikte temel insan hakları ve özgürlükleri başta olmak üzere sosyal, ekonomik ve siyasal haklardan bireylerin yararlanması için koruyucu ve geliştirici çalışmalar içerisinde sosyal hizmet disiplini yer alır (Cılga, 2012: 195).

Sosyal hizmet sadece “ihtiyaç”ların karşılanmasına değil “ihtiyaç”ların hak temelli olarak karşılanması gerekliliğine (olması gereken üzerine) odaklanır ve müdahalelerini buna göre şekillendirir. Toplumsal, ekonomik ve psikolojik gereksinimlerinin ne olduğuna ve bunların karşılanmasında ise kendisinin karar verme hakkının olduğuna yönelik sosyal hizmet bireyin kendisine yardımcı olabileme hakkına sahip olduğunu kabul eder. Sosyal hizmet demokratik değerlerle gelişerek bireylerin becerilerine ve kapasitelerine yönelik eşitlik anlayışını savunur. Bunun yanında bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kendisine, ailesine ve toplumuna olan sosyal sorumlulukları yerine getirmesinde kullanmaktan ve yararlanmaktan yana olduğunu savunmaktadır (Cılga, 2017: 143; Küçükkaraca, 2013: 85-86).

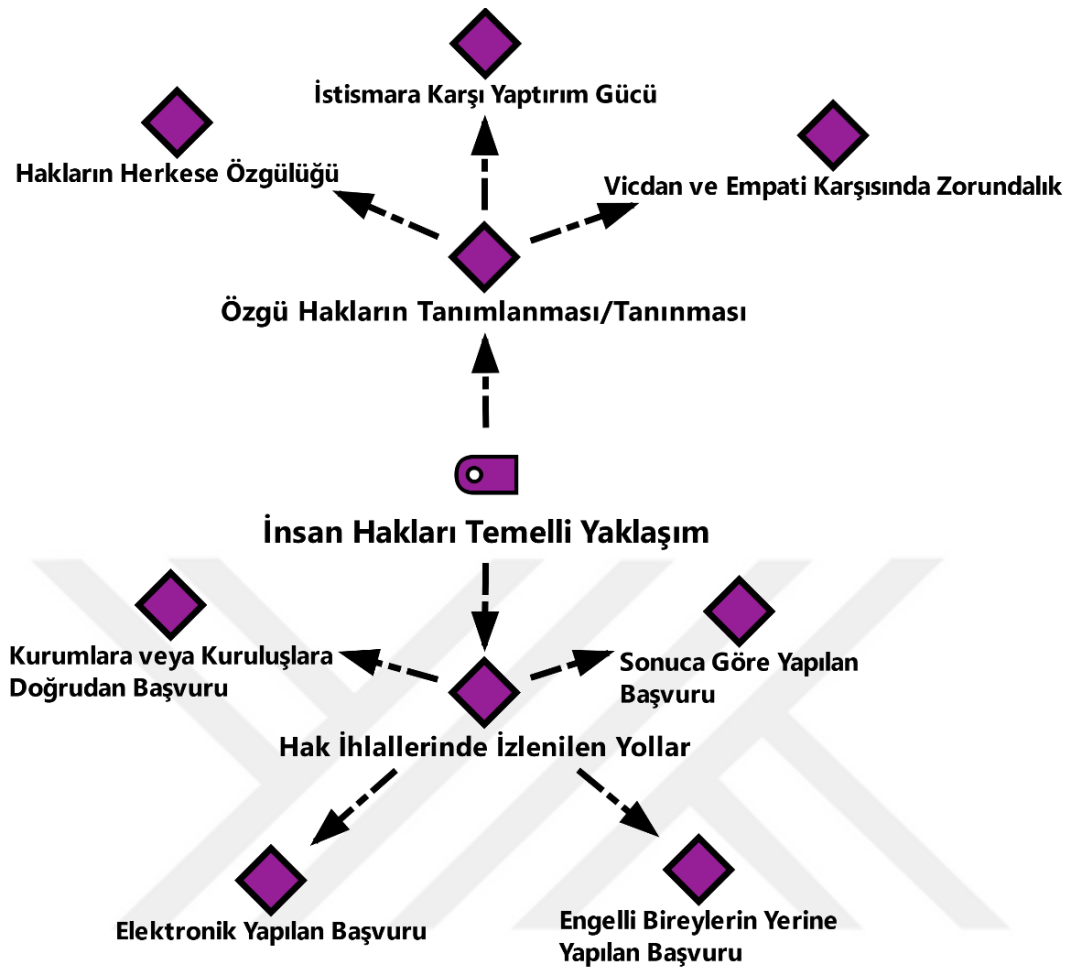
İnsan haklarının kabul edilmesi fırsatların her bireye, gruba ya da topluluğa eşit bir şekilde ulaşmasını mümkün kılar. İnsan haklarının uygulanmasında yaşanan sorunlar ise sosyal adaletin gerçekleşmesine zarar vermektedir. Sosyal adalet “bireylerin, grupların ve toplumların eşit muamele, erişim ve içerme nosyonları temelinde haklara ve yetkilere sahip olmasını ifade eder.” İnsan hakları ve sosyal adalet birbirinden ayrılmadan “neden-sonuç” ilişkisi içerisinde ele alınması gereken bir durum oluşturmaktadır (Küçükkaraca, 2013: 92-93; Dominelli, 2015: 84).

Sosyal hizmet sosyal sorunların ayrımcılık veya baskı gibi çeşitli sosyal faktörlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığını ve bu faktörlerin bireylerin toplumsal fırsatlarını kısıtlayıp kısıtlamadığını anlamaya çalışmaktadır. Engellilerin ihtiyaçlarının işverenler tarafından karşılanmaması, erkeklerin aynı işi yaptıkları halde kadınlardan daha fazla maaş alması sosyal adalete ters düşen uygulamalara örnek verilebilir. Bu sorunlarla ilgilenilmediğinde toplum açısından yük oluşturabilecek başka sorunlar ve dezavantajlı bireyler/gruplar ortaya çıkabilir. Dolayısıyla sosyal adalete aykırı uygulamalar sadece sorunun muhatabı olan bireylerin yaşam kalitelerini etkilemeyip aynı zamanda toplumun refahına zarar verebilir (Sheafor ve Horejsi, 2014: 92). Sosyal sermaye de sosyal ağda yer alan üyelere insan haklarına saygının gözetilmesine ve yerine getirilmesine ilişkin sorumluluklar yüklemektedir. Elbette ki bu sadece ağdaki üyelerle sınırlı kalmamakta ve “sosyal” olanın bir gereği olarak sosyal ağın dışındaki diğer bireylere de yarar sağlayabilmektedir (Tezin 26. Sayfası).

Bireylerin tam olarak kapasitelerini geliştirebilmesi ve gereksinimlerini karşılayabilmesi, yeterli sağlık vb. olanaklara erişebilmesi ve sosyal ilişkilerini dengeli bir şekilde sürdürebilmesi sosyal refahın varlığı ile mümkündür. Bu bağlamda sosyal, ekonomik, sağlık vb. alanlarda bireylerin yeterli ve eşit olanaklara kavuşmasını sağlamak gerekir ve bu da insan haklarının tam anlamıyla tesis edilmesiyle mümkündür (Yolcuoğlu, 2014b: 190). İnsan hakları söylemi ulusal köken, ırk, kültür, yaş, cinsiyet vb. özelliklere dikkat edilmeksizin evrensel haklardır ve herkes için uygulanabilir durumdadır. Özgü haklar ise sınırlandırılmıştır ve sadece belirli koşullar altında uygulanabilirliği ifade edilebilir. Dezavantajlı grupların taleplerine yönelik sunulan bu haklar özgül haklar olarak değerlendirilmektedir. Ancak dezavantajlı grupların hak iddiaları da aynı zamanda insan haklarıyla ilgilidir. Dolayısıyla özgül hakların insan haklarından bağımsız olarak düşünülmemesi gerekir (Tezin 50. Sayfası).

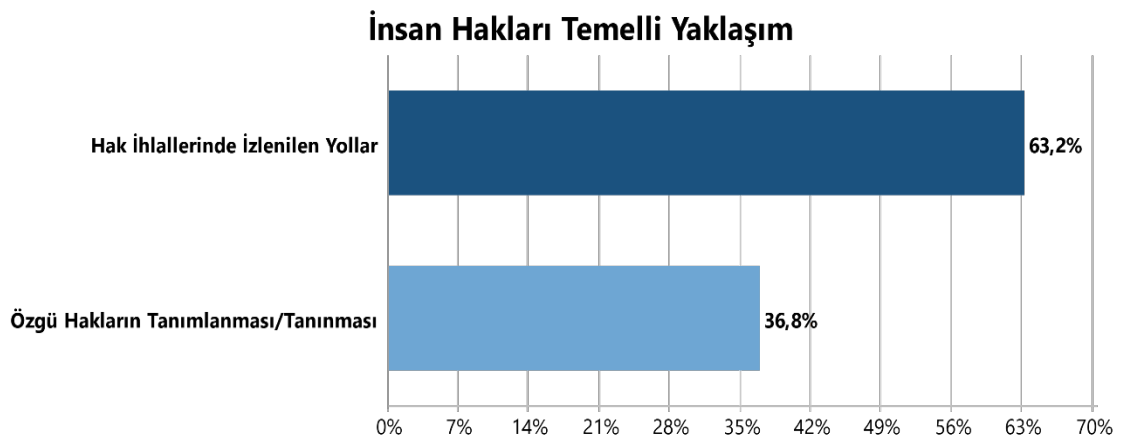
Bu bölümde **insan hakları** temelinde yaklaşımı çerçevesinde *özgü hakların engelli bireyler tarafından nasıl tanımlandığına* ve *tanındığına* bakılmıştır ki üç alt kod çıkarılmıştır. “*Hakların herkese özgüllüğü*”, “*istismara karşı yaptırım gücü*”, “*vicdan ve empati karşısında zorundalık*”. Öte yandan bireylerin hak ihlallerinde izledikleri yollar ele alınarak başvurularını belirleyen etmenler değerlendirilmiştir.

Şekil 27. İnsan Hakları Temelli Yaklaşım Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

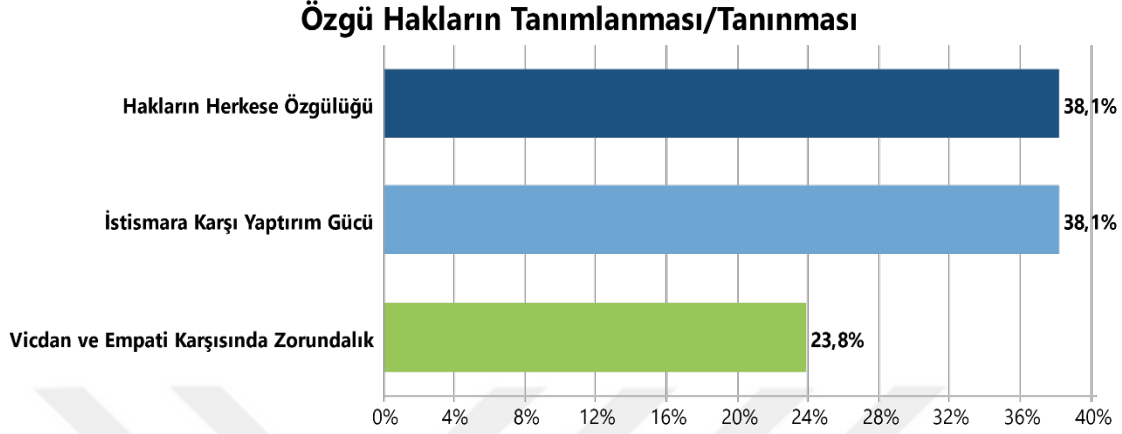
Grafik 29. İnsan Hakları Temelli Yaklaşım Dair Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Özgü hakların tanımlanmasına/tanınmasına ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler üç alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 30’da belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

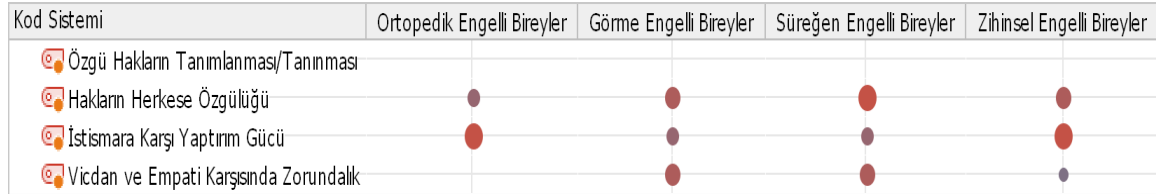
Grafik 30. Özgü Hakların Tanımlanmasına/Tanınmasına İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %38,1 ile eşit oranda “hakların herkese özgülüğü” ve “istismara karşı yaptırım gücü” alt kodlarında görülmektedir. En düşük sıklık ise %23,8 ile “vicdan ve empati karşısında zorundalık” alt kodunda bulunmaktadır.

Grafik 31. Özgü Hakların Tanımlanmasına/Tanınmasına Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Özgü hakların tanımlanmasına/tanınmasına ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 31) bakıldığında ise ortopedik ve zihinsel engelli bireylerde *istismara karşı yaptırım gücü* alt kodunun; görme ve süreğen engelli bireylerde de *hakların herkese özgülüğü* ile *vicdan ve empati karşısında zorundalık* alt kodlarının yoğun olduğu görülmektedir.

Hakların “engelli” ve “engelsiz” söyleminden kurtularak insan haklarından ayırtırmadan herkesi kapsayan kanunların içerisinde düzenlemesi bazı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Eğer özgü durumlara ilişkin bir hak tanımlanması yapılacaksa yine bu kanunlar içerisinde düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir **-hakların herkese özgülüğü-**

(...) Özgü haklar konusunda bazı şeyler abartılmamalı. Yani toplumun içerisinde yaşayan bireylerin hepsini kapsayan yasa çıkartılmalı. Mesela, engelliler kanunu diye ayrı bir kanun olmamalı. Erişilebilirlik bir haks, işte imar mevzuatın içerisinde yer alır. Ayrı bir kanunla bu düzenlenmez. İmar mevzuatı, bunun hepsini bir bütün olarak kapsar. Çocuğundan yaşlısına, engellsine, bayanından erkeğine, yani herkesin kullanabileceği bir bina, herkesin

kullanabileceği bir alan, nasıl olması gerekiyorsa, onu tarif etmeli. Zaten o zaman ortadan kalkacak. Bazı şeylerde belirtmek gerekiyor. Nedir işte, emlak vergisinde işte bir engelliye ayrı bir imtiyaz gerekiyorsa, nedir o ücret almama konusunda. Şu an mevcut yasada var. Emlak vergisi herkes öder, ödemeyeceklerin tanımı yapılır. Tanım nedir? İşte emekli olan bir tane dairesi varsa, emlak vergisi vermesin diyor devlet, bir kolaylık gösteriyor. Onun yanında da işte artı yüzde kırk engelli raporu olan üstü bu da ödemesin diyor. Bu tür şeyler de belirtilebilir belki ama diğerlerinin hepsinde bir bütüncül kanunların olması lazım. Kanun çıkartılırken hepsinin bir bütün düşünülmesi lazım. Zaten yasanın adı engelliler yasası ya da engelliye şu kanun çıktı, bu oldu dersin, zaten çıkamazsın. Bu, insan haklarından da ayırtırmaya sebep oluyor. (...) Engellilere yönelik değil, toplumun içinde yaşayan herkese yönelik bir kanun olması yeterli. (S4)

Farklı hakların tanımlanmasına gerek yok. Diğer insanlara ne hak veriliyorsa biz de aynılarını istiyoruz. Onlardan fazla veya eksik demiyoruz. (...) Yani bu hakların eşit derecede ulaştırılması gerekiyor ama şöyle bir durum var. Mesela benim dayımın oğlu engelli ama bilgisayarın kurdu olmuş. Çünkü bilgisayarla yapıyor her işini tek çaresi bu. Çocuk yürüyemeyince kendini bu konuda geliştiriyor. Sağlam olan kişiden de engeli olan kişiden de aynı durumu beklememek gerekiyor. Ona uygun işler vermek gerekiyor ama engel durumu herkes gibi o işte çalışmaya müsaitse ona o işi verebilirsin. Bu duruma özgü hakları tanımak gerekiyor. (S2)

Özgü hakların tanımlanmasında katılımcılar üç konu üzerinde durmuştur: erişilebilir olmayan mekânların varlığı, yaşam farklarının olması ve eğitim/istihdam noktasındaki kısıtlılıklar. İfade edilen bu konular bireysel ve ailevi ve sosyal ve çevresel etkenlere bağlı yaşanan dezavantaj durumlarını içermektedir. Bu bağlamda katılımcılar yaşamış oldukları dezavantajlı durumlara ilişkin özgü hakları tanımlamaktadır.

Ben dün bir şey paylaşmıştım Facebook'ta, tabii buna bazı arkadaşlar tepki göstermişti. Mesela, dedim sadece engelliler bankası olsa, sadece engelliler gidip gelse. Sadece düğün salonu olsa, engelli düğün salonu. Ondan sonra, engelli kafeleri açtılar, o kafe olabiliyorsa demek ki hepsi olabilir. Yani olmaz diye bir şey yok. İnsanoğlu neler yapıyor. Sonra başka ne düşünmüştüm mesela sadece engelli oteli, yazlık yerde ama sadece engelliye ait. Sen paranla git ve ücretsiz demiyorum, bana uygun hizmet ver. Zaten bazen hani paran olduğunda bile paranın geçmediği yerler oluyor. Gidiyorsun bir sürü para bile versen, o oda sana uygun değil, tuvalet uygun değil ama engelliye ait yapılmış oluğunu düşünseniz problem yok. Bir karı koca engelli bile gidip orada kalabilir. Yani çok güzel şeyler yapılabilir. (O1)

Ulaşım noktasında engellilere özgü haklar olmalı. Ben şimdi yine iyi kötü yürüyebiliyorum. (...) (O2)

(...) Ulaşım, sağlık, eğitim, istihdam ve benzeri alanlarda yani diğer insanların erişiminin kolay, engelli bireyin zor olduğu alanlarda özgü haklar olmalı. (G1)

Özgü haklar olmalı bence. Çünkü hani normal bireylerle arasında fark olduğu için. Normal bireylerin girdiği yerden bunlar giremediği için ya da hani kullandığı şeyleri bunlar kullanamadığı için olmalı, onlara özgü haklar olmalı. Tamam yani insan hakları doğru da arada yaşam farkları var. (...) (Z1)

Özgü haklar elbette olmalı. Mesela, EKPSS sisteminde zihinsel engelli çocukların bir kere bu kategoriden ayrılması lazım. Yani bir ortopedik engelli ile zihinsel engelli aynı sınava sokarsan olmaz. Benim çocuğum elbette kırkı elliye bulamaz çünkü aldığı eğitim ne ki ama bir ortopedik girerse seksen, doksan alıyor. Çünkü o almış ilköğretimini, ortaokul eğitimini, biliyor, bilgisi var ama zihinsel de aynı kategoriye sokuyorsun. Ha diyorsun ki basit sorular, ben baktım hiçbirini çözemedim. (...) Burada mesela sen ona bir ayrıcalık yapman lazım. Yani en azından zihinsel engelli bir kura sistemine sokarak ona bir hak tanımak lazım. Mülakat sistemi ile değişik şekilde, yani onun yapabileceği şekilde. Elbette her işe de yerleştiremiyoruz. Yapabilirse yapacaktır. Mesela, benim kızım bir yerde temizlik işi kazandı. Gittik, iki kişi kaldılar, bir kızım bir de bayan vardı. Bayanın zaten hafif engeli var ve temizlikçi kadın. Benim kızım zihinsel engelli, temizlikten anlamaz. Yani şimdi burada ne yapabiliriz? Devlet ne yapsın burada. Tabii ki öteki vatandaş işe alacak. Sen zihinsel engelli için bir kategori belirlersen, onların da çalışabileceği işleri ayarlayabilirsin. Mesela, benim kıza orada evrak

götür getir işi olsaydı, tamam eyvallah onu verirdim çünkü yapar. (...) Bir emeklilik hakkı kazanır, gelir emekli olur. Hani ondan sonrasının hesabını yapmaz. (Z2)

Bununla birlikte bazı katılımcılar tarafından birebir sorunları yaşayan öznelere engelli bireyler olması sebebiyle özgü hakları tanımlarken engelli bireylerle istişare yapılması ve gerekli konularda danışılması, bu bağlamda çalışmalara engelli bireyleri de dâhil eden toplumsal katılımı sağlayacak politikalara ihtiyacın bulunduğu ifade edilmektedir.

Engelli bireylerin yaşamış olduğu sorunların çözümünde özgü haklar olmalıdır. Ancak bu sorunların engellilere sorularak çözülmesi gerekir. (...) Sorunu yaşayan sorarsın. Yani birilerine sorayım, işte dernek başkanlarına sorayım, işte şuna sorayım, buna sorayım, siyasetçilere sorayım değil. Sorunu birebir yaşayan kişiler, en güzel cevabı verir. Çünkü mesela şöyle söyleyeyim, benim ayağım ağrıyorsa, senin ağrıyorsa benim ağrımdan anlama ihtimalin yok. Ne zaman ayağın ağrıdı, benim halimden o zaman anlarsın gibi. Yani bu durumu anlayan insanlara sorulmalı haklar tanımlandığında. Bize görme engelliler hakkında bir kanun veya bir işlem yapılacaksa görme engellilere sorarsın, onlardan fikir alırsın. Başkalarının fikirlerini almanın çözüm getireceğine inanmıyorum. Haklar ve haklara ilişkin sorunlar, birebir muhataplarıyla çözülmeli. (G2)

(...) Sorunları toplumsal diyaloglarla çözebilecek politikalara yani toplumsal katılımı da sağlayabilecek politikalara ihtiyaç var. (...) (S4)

(...) Bu haklar hepimizin ama bu hakların kontrolü engelli olmayanlarda gibi. Bu haklar, engelli olmayanlar tarafından verilirse engelli olan insanlar için normal haklar oluyor. Bu düşünce, bu özel bireylerin elinden bu hakları kendiliklerinden almalarına da sebep olabiliyor. Bundan dolayı engelli bireylere sorularak haklar verilmelidir. (...) (Z4)

Örneğin; Miric'in engelli bireylerin ceza adalet sistemindeki farkındalığını konu alan araştırmasında, engelli bireyler ayrımcılığı büyük ölçüde %61,76 ile bir suç olarak kabul etse de ayrımcılığa karşı korunmaya yönelik adalet mekanizmaları hakkında %70,59 ile bilgi sahibi olmadıkları ortaya çıkmıştır (2019: 1104-1105). Engelli bireylerin haklarını bilmesi ve bunların nasıl korunacağına ilişkin farkındalığı, hak ihlallerinde yasal çözümlerin başarılı bir şekilde uygulanması için bir ön koşuldur. Bundan dolayı mevcut ayrımcılıklara karşı adalet mekanizmalarına ilişkin farkındalık arttıran aktif politikalar gerekmektedir.

Elbette sadece özgü hakların tanımlanması yeterli olmamaktadır. Özgü hakların uygulanmasında yaşanan sorunlara ilişkin çözümler üretebilmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Özgü hakların engelliye has bir yapıda değil toplumun tüm ihtiyaçları karşılayan unsurlar ile değerlendirilmesi bu sorunların çözümüne katkı sunabilir. Engelli adına sunulan çoğu erişilebilir hizmetlerin aslında engelli olmayan insanların da hayatını kolaylaştırması, bu özgü haklara ilişkin hizmetlerde engelliye özgü nitelik kazandırmamanın gerekliliğini de sunmaktadır.

Özgü haklar var ama bu hakların uygulanmasında sıkıntılar var. Mesela, iş konusunda çok sıkıntılar var. Bence her çalışabilecek engelliye, çalışabileceği alanda iş verilmesi gerekiyor. Bu istihdamın sağlanması gerekiyor. Yani o birey kendini yardım alan değil de ben çalışarak hak ediyorum, öyle hayatımı idame ettiriyorum diye düşünmesi lazım. Yani böyle balık tutmayı öğretmeleri lazım. Bu istihdam sağlandıkça, hayatını kendisinin kazandığını düşünerek bir özgüven gelecek. Kendini de bu yüzden mutlu hissedecek. (...) Toplumda başı dik gezebilir. Kimseye muhtaç olmaz. Mesela, adam diyor ki sen bizim verdiğimiz vergilerle maaş alıyorsun. Toplumda seni pasivize etmeye çalışıyor. Toplumdaki bu düşünceyi değiştirebilmek için engellilerin de kendi kendine yetebildiğini göstermek gerekiyor. Bunu da istihdam sağlayarak ve çalışma hakkını güvence altına alarak yapabilirsin. (...) (G5)

(...) Uygulamadaki problemlerin ortadan kalkması lazım. Bir yasayı çıkartmak da yeterli mi yeterli değil. Mesela, birisi ameliyat oldu, üç ay tekerlekli sandalye kullanma zorunluluğu oldu.

Şimdi binadaki rampayı kullanma engelliye özgüyse bu kişinin kullanmaması lazım. Engelliye özgü değil, herkese özgü olması lazım, kolaylaştırıcı bir şey bu, yaşlı bir teyzem geldi, hamile bir bayan geldi. Yani toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılayan bir unsur olması lazım. Engelliye has bir yapı değil ki ihtiyacı gidermeye yönelik bir yapı. Toplu taşımada biniyorsun, nedir mesela, işitme engelli için görsel ekran var toplu taşımada durağı gösteriyor şunu, bunu. Görme engelli için de sesli sistem var. Benim hayatımı da kolaylaştırıyor. Sadece onlar için değil ki niye ben de oturdum, geldim Adıyaman'dan Yalova'ya. Gideceğim yeri biliyorum ama neresi olduğunu bilmiyorum. Orada görsel ve işitsel unsurlar benim işimi kolaylaştırıyor ama başta yapılış amacı da engelli için. Engelli değil ki bu toplumun her kesimi faydalaniyor. Açarsın kitabını okursun, kulağınla duyduğun için dersin Fatih caddesi bilmem ne durağı, ha gelmişiz, tamam kapatırsın kitabını, inersin sonuç itibariyle. Yani bu tüm toplum için kullanımı kolaylaştıran bir şey ama adına engelli koymak zaten ayırtırmaktır. Sonuç olarak, bu haklara ilişkin hizmetleri engellilere de düşünerek sunacağız ama engellilere özel nitelik kazandırmayacağız. Topluma özgü değerlendirmemiz gerekiyor. Birlikte yaşama kültürü, bu şekilde düşünür ve uygularsak var olabilir. Bunu, insan haklarının varlığını kabul etmekle sağlayamayız. (S4)

Gerek işletme/kurum çalışanları tarafından gerekse de engeli olmayan bireyler tarafından bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde özgü hakların kullanımının engellenebildiği bazı katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Bu durumda, özgü hakların suistimal ve istismar edilmesi sorunu karşımıza çıkmaktadır **-istismara karşı yaptırım gücü-**.

(...) Biz var ettiğimiz hakları olmamış gibi devam ettiriyoruz. Yani uygulamada sıkıntı var. Değerlendirdiğimizde bu özgü hakların toplumda kullanımı kısıtlanıyor. İndirimli seyahat etme hakkı tanımlanıyorsa, bunu bilet satan firmanın da bu firmada çalışan kişinin de bunu bilmesi gerekiyor. Bilseler dahi bu hakkın kullanımı da engellenebiliyor. Bu durumda özgü hakların olup olmaması bir şeyi değiştirmiyor. (G1)

Mesela, tekerlekli sandalyedeki arkadaşlarımız için kaldırıma rampa yapılmış. Arabayı getirip vatandaş o yolun önüne çekiyor. Bir şey söylediğin zaman kavga ediyor. (...) Engellilere özgü hakları kullanmak engelleniyor diye düşünüyorum. (O2)

Engellilere sunulan kırk beş tane hak var. Bize çıkan bir hak bu, araba almak, ehliyeti falan filan. Taş patlasa beş tanesini yerine getiriyorlar ya da bilemedin on. Geri kalan haklar yok. Kanun yüzde beş diyor engelli çalıştırmak zorunda. Ben gidiyorum, işe almıyor. (...) Özgü haklar var ama yok yerine getirilmiyor. (S3)

(...) Sokakta, kaldırımlarda sadece ulaşım da bitmiyor tabii kaldırımlarda yolda yürüyorsun, bir de bakıyorsun karşına bir set geliyor, kaldırıma çıkamıyorsun ama kaldırımda gitmen lazım ama gidemiyorsun. Yerel yönetimler ne yapıyor, yaparız diyor, ödenek yok diyorlar, geçiştiriyorlar. (...) Mesela, diyoruz ki biz şu cama renkli şerit çekmen lazım, kaç santim en fazla yedi sekiz santim kalınlığında. Niye diyor? Görmüyor, zaten görme engelli, onu algılasın orada bir şerit olduğunu ya da az görüyor o cama çarpmasın. Haaa diyor bu sefer. İnsanlar yerel yönetimde olanların hepsi maalesef bilmiyorlar, haklar var ama bilmiyorlar. Hakların uygulanabilirliğin de sıkıntı var. (...) (Z6)

Hakların suistimal ve istismar edilmesine karşı ise yaptırımların gerekliliğinin ve *idare etmenin* yerine her daim *kurallara bağlı kalmanın* çözüm olabileceği bazı katılımcılar tarafından düşünülmektedir. Z5 ise suistimale uğramayacak hizmetlerin özgü haklarla sağlanması ve tanımlanan özgü haklara ve bu haklara ilişkin sunulan hizmetlerde suistimalin yaşanmaması için de belirli kısıtlamaların olması gerektiğini dile getirmektedir.

(...) Bütün şoförler de değil belki ama birkaçında çıkıyor. Yok ben onu almam vesaire tarzında şeyler oluyor. Bunu televizyonlardan da izliyoruz aslına bakarsanız. Mesela, birçok engelliye belediye otobüsünün içine almıyorlar. (...) Engelli olmayan da bu sorunu yaşayabiliyor. Mesela, bir anne çocuğunu bebek arabasıyla beraber bindirecek. Şoför onun içeri girmesine izin vermiyor. (...) Yani bu tür şeylerin yakalandığı takdirde para cezasıymış, vesaire bir şeyin olması bence şart olmalı, yani yaptırım olmalı. (...) (O3)

(...) Yalova Türkiye genelinde en çok engelli otoparkı olan illerden bir tanesidir. Bugün hangisine giderseniz gidin, hepsi doludur. Yani engelli girdiği zaman kendisine yer bulamıyor.

Başka birisi, arabasını park etmiş oluyor. Alışveriş merkezlerinin altında belki on beş, yirmi tane engelli park yeri vardır. Hepsi doludur. Hastanelerde de böyle. (...) Özgü haklar var ancak uygulamada bu haklar istismar edilebiliyor. Bana verilen bu hak elimden vatandaş tarafından alınmış oluyor. Mesela, yollarda görme engelliler için sarı yollar var. Gelmiş ağaca dayanmış, ağacın öbür tarafından devam etmiş. Vatandaşa erişilebilirliği bir yerel yönetim olarak sağlamaya çalışıyorsun. Ancak önünü açmıyorsun ve erişilemez yapıyorsun. İkincisi, böyle yerlerde sahilde çok var. Mesela, görme engellilerin bu şekilde yolların üzerine adam masa, sandalye koymuş. Masa, sandalyeye de belediye izin veriyor. O işgalini veriyor adam. Araba park ediyor, bisikletini çekiyor, motorunu çekiyor, bunlar hep engeldir yani. Bunların kaldırılması lazım. Bu hakları ihlal eden mekanizmayı düzeltmek lazım. Mesela, şimdi adam arabasını park edilmez yere çekiyor oraya. Polis diyor ki ya kardeşim yasak buraya park etmek. Abi iki dakika şuradan bir şey alacağım, geleceğim diyor. Tamam, git iki dakika da al gel diyor. İki dakikada gidiyor, alıyor, geliyor, bu olmaması lazım. Yani kolluk kuvvetlerinin bir kere sıkı tutması lazım. Görevi neyse onu kesinlikle yapacak. Yani Ahmet'e, Mehmet'e, tanıdığa bakmayacak. Yoksa suistimale açık oluyor. Haklar da ihlal edilebiliyor. (O5)

Suistimale uğramayacak hizmetler, özgü haklar ile sağlanmalı. Yani şimdi belediye su parası almıyorum engelliden diyor ama engelli de gidip ayda seksen ton su harcamasın yani. (...) Biz Yalova'da belediyeye şunu önerdik. Suiistimal yolunu kapatmak için dedik ki suyu ne kadar kullanırsa kullansın ücretsiz olmasın. Bir baktık ayda normalde insanlar kaç ton su kullanıyor. Atıyorum on ton, on beş ton. Biz dedik ki yirmi tona kadar bedava olsun. Su bizim ihtiyacımız, engelli olmayanın da ihtiyacı, engelli olanın da ihtiyacı. İsrاف etmenin, başkasının hakkına girmenin anlamı yok. (...) Yani şimdi ben komşumu çağırayım. Su bende bedava, sen halını burada yıka, bahçeni benden sula gibi şeyler oluyor. Bunu önlemek için böyle bir kısıtlamanın mutlaka olması lazım. Suiistimale açık olabilecek muslukları kapatmak lazım. (Z5)

Özgü hakların teorik veya uygulama boyutundaki eksiklikleri, gerekli durumlarda aldıkları yardımlarda/desteklerde engelli bireylerin hak temelli bir yaklaşımla karşılaşmalarından ziyade inisiyatif temelli bir yaklaşımla (yardım etme/me, öncelik verme/me vs.) karşılaşmalarına sebep olabilmektedir. Hak temelli yaklaşım bireylere eylemlerinde bir mecburiyet getireceği için yardım talep etmeden yardım edilmesini öngörmektedir (G3, S1, G4, Z5). Bununla birlikte vicdan ve empatinin varlığında toplumda gerekli hassasiyetin olacağını ve dolayısıyla özgü hakların gerekli olmadığı ise bir katılımcı tarafından dile getirilmiştir (S5). **-vicdan ve empati karşısında zorundalık-**

(...) Evin buraya minibüs çıkmıyor. Şoför diyor ki hasta hakları yok mu, siz onu çağırırsanız diyor. Evin buraya çıkartsa bile, ben mecbur değilim indirmeye veya bindirmeye diyorlar. (...) Ancak bunlar kişilerin inisiyatifinde değil de hak olarak tanımlansa bunu diyemeyecekler. Kim sorumluydu ve yardım etmesi gerekiyorsa, yapmak zorunda olacak. (G3)

(...) Ben neden bir merdiveni birinden yardım isteyerek çıkayım ki orada kendimi mağdur edeyim ki? Yani işte bizim bir Almanya'dan gelen engelli tekerlekli sandalyede arkadaşımız vardı. (...) Biz çocuğunu işte yılbaşında eğlenceye gidecekmiş. Çocuğu evden indiriyoruz. Kıpırmızı oldu, utandı ve yerin dibine girdi. Kiloluydu da hani bize yük olduğunu hissettiği zaman o ezikliği onda görebildim. (S1)

(...) Doktora gidiyorsunuz, söylüyorsunuz engelli olduğunuzu, sizi öne alabiliyorlar ama bu sıradaki öncelik durumu bir hak olarak tanımlansa, ricaya gerek kalmadan ve beklemeden muayene olabiliriz yani. Sadece hastane de değil, bankalarda olsun, eczanelerde olsun, kamu kuruluşlarında olsun. Bu önceliğe dikkat etmek gerekiyor. Ben bir başıma gidemiyorum bir yere. Yeğenim beni sürekli götürdüğü için onun da işi var, çalışıyor. Bu durum düşünüldüğünde, engelli ve ailesine öncelik tanınmalı. (G4)

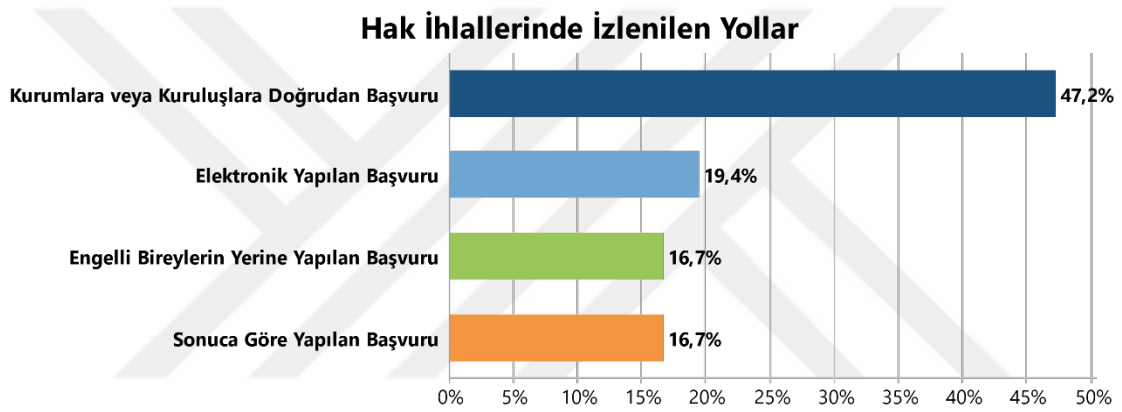
Kesinlikle bütün engelliler için olmasa da bazı engelliler için özgü haklar olmalı. Çünkü ben otuz altı yaşında bir kızı kucağımda taşıyabiliyim. Yaşlandım yani evet gençken yapıyordum, ediyordum ama gençken yaptığım birçok hizmeti şimdi yapamıyorum. Burada destek almam lazım. Yani bazı belediyelerin hepsinde olmasa da kendi içerisinde destekleri var Türkiye'de. Bu belediye meclislerinin kararına bağlı. İşte nedir su parası bazı belediyeler yüzde elli alır, bazıları hiç almaz. Bazı belediyeler de aileye evde temizlik desteği sağlar. Şimdi benim akrabalarım var yapıyor ama akrabası olmayan ailelerimiz de var. Böyle bir yardım alamayan

ailelerimiz de var. Bunların evine bazı belediyelerden temizlik işlerinde yardımcı olsun diye eleman gönderildikleri de var. Bunlar güzel şeyler ama dediğim gibi bazı özel şeyler olmalı. Bunlar talepsiz mesela her ayda bir defa bu tür ailelere belediyenin temizlik elemanı gidip temizliğini yapmalı. Ailenin talep etmesi şart değil, belki utanıyor, belki talep edemiyor. Yani bunları özel durumlara sokmak lazım. (Z5)

(...) Vicdan ve empati olduğunda toplumda hiçbir engelli hakkına gerek yok. Çünkü yazın şurada Almancılar geliyor. (...) Onlar bile alışmışlar. Ben adımı atar atmaz yolda duruyorlar. Mesela, bazı şoförler diyor ki bazılarını yavrum kalksana amcan oturacak diyor. Bu hassasiyet olursa, özgü haklara gerek yok ama bu hassasiyet de sıkıntı varsa kesinlikle özgü haklar olmalı. (S5)

Hak ihlalleri karşısında takınılacak tavır veya yaptırımlar da insan hakları açısından özgü hakların tanınması kadar sıkı takibi ve kararlılığı gerektiren bir konudur. Bu çerçevede **hak ihlallerinde izlenen yollara** ilişkin katılımcılardan elde edilen bilgiler dört alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 32’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

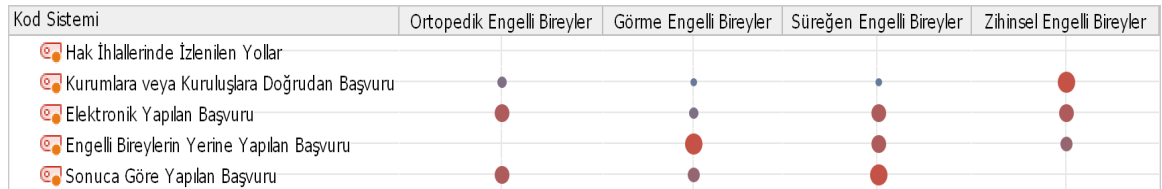
Grafik 32. Hak İhlallerinde İzlenen Yollara İlişkin Alt Kodların Frekans Dağılımı (%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %47,2 ile “kurumlara veya kuruluşlara doğrudan başvuru” alt kodunda görülmektedir. %16,7 ile “engelli bireylerin yerine yapılan başvuru” ve “sonuca göre yapılan başvuru” alt kodları ise eşit sıklıkta bulunmaktadır.

Grafik 33. Hak İhlallerinde İzlenen Yollara Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hak ihlallerinde izlenen yollara ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 33) bakıldığında ise ortopedik engelli bireylerde *elektronik ve sonuca göre yapılan başvuru*, görme ve süreçten engelli bireylerde *engelli bireylerin yerine ve sonuca göre yapılan başvuru* ve zihinsel engelli bireylerde *kurumlara veya kuruluşlara doğrudan başvuru* alt kodlarında yoğunluk bulunmaktadır.

Hak ihlallerinde izlenilen yolların başında bireylerin ilk olarak kurum ve kuruluşlara (dernek, bakanlıklar ve ilgili birimleri, kolluk kuvvetleri, idari makamlar vs.) başvuruları gelmektedir. Bilhassa benzer sorun yaşayan üyeleri buluşturabilmesinden ve ilgili konulara vakıf üyelerin yer almasından dolayı **yaşanılan ortak hak ihlallerinde danışılacak ilk yer “dernek” olarak görülmektedir** (G2, G5, O4, S2, Z3, Z4). İkinci olarak, bireyler hak ihlallerinde CİMER’e elektronik başvuru yaptıklarını dile getirmektedir. Geri dönüşün hızlı olması veya ilgili kurum veya kuruluşlardan geri dönüşün alınmaması bireylerin elektronik olarak müracaat etmelerini belirlemektedir. Üçüncüsü ise bireyler hak ihlallerinde kendileri yerine başkalarının başvurmasını beklemektedir. Bu durumun ise üç nedeni bulunmaktadır: 1) Zaman kaybı olarak görülmesi, 2) Nereye başvuracağını bilmemesi, 3) Hak konusundan ziyade ihtiyaç konusunun öncelemesi. Son olarak hak ihlallerine ilişkin yapılan başvuruların olumsuz sonuçlanacağını, çözüm üretemeyeceğinin ve kişisel çıkarlarına zarar vereceğinin düşünülmesi bireylerin başvurularını belirlemektedir.

Kurumlara veya Kuruluşlara Doğrudan Başvuru

(...) Başvurduğumuz ilk kanal, ilgili resmi kuruma ya şikâyet ya başvurudur. O olmazsa bir üst kuruluş müracaat etmişimdir. Ben bu boyutlarda hep sorunlarımı çözdüm ama tabii ki işi mahkeme boyutuna taşıyan arkadaşlar da oldu. Ben hiç mahkeme boyutunda değil. Ben hep ilgili kuruluşla çözmeye çalıştım. Olmadı bir üst kuruluşla yazışmalarla müdahale edip çözmüşümdür yani. (S4)

Dernekdeki birinin fayda sağlama ihtimali varsa, çözebilecek kapasitede ise sorarım. Bilgisi olduğunu düşünüyorsam akıl alabilirim. Yapsam da yapmasam da dinlerim en azından. Mesela, engelimle ilgili bir sorun yaşarsam, dernek başkanıyla paylaşırım ve fikrini alırım. (...) (G2)

Haklarım ihlal edilse başvuracağım ilk kanal işte dernek olur. Dernekle paylaşırım. Ondan sonra valilikten randevu alırsın, oraya ulaşırsın. (...) Yani sorunun neredeyse belediyeyle belediye oradan başlarım ama ilk derneğe giderim. Çünkü çoğu konuya vakıf arkadaşlar var. Onların deneyimlerinden yararlanırım. (...) Benim yaşadığım soruna benzer sorun yaşayan arkadaşlar da oluyor. Onlara sen ne yapmıştın diye sorarım. Bu şekilde hakkımı aramaya çalışırım. (G5)

(...) Hakkım ihlal edilse ilk geleceğim ve danışacağım yer dernek olur. Dernekdeki yöneticilerden bu konuda destek alırım. Yönlendirmelerini beklerim beni. (...) (O4)

Herhangi bir hak ihlali başıma gelmedi. Başvurmak istersem ilk derneğe gelir fikir alırım. Onlar beni gerekli yerlere yönlendirir. Nereye başvuracağımı dernekte öğrenirim. (...) (S2)

(...) Çocuğum hakkı ihlal edildiğinde ilk derneğe başvururum. Mesela sigorta ile sorun olduğunda ilk buraya dernek başkanının yanına geldik. Sağ olsun yardımcı oldular, ilgili yerlere yönlendirdiler. (Z3)

(...) Bilmediğim bir hak varsa zaten derneğe gelip soruyorum. Bu nasıl olacak? Ondan sonra çocuğum yararlanması gereken işte maddi ne varsa hani veya araştıracağım işte yapacağın işlemlerle alakalı hangi yolu çizeceğim bilmiyorsam derneğe soruyorum. Sonra sosyal politikalara soruyorum. (Z4)

Bakanlığın ALO 183 destek hattı var. İhtiyaç duyduğumda buraya arayıp bilgi alabilirim. (G5)

(...) Sağlıkla ilgiliyse ben hemen Sağlık Bakanlığına başvururum. (...) (O1)

Hakkım ihlal edildiğinde, Aile Politikalar il müdürlüğüne giderim. (Z1)

Çocuğumun haklarıyla ilgili bir sorun yaşadığımda ilk gideceğim yer Aile Sosyal Politikalar oraya giderim. (...) (Z6)

Çocuğumun hakkı ihlal edildiğinde, ilk Sosyal Çalışma Bakanlığı var ya bizim ilk oraya başvururum. Emniyetse bir sorun yaşarsam emniyetle hallederim tabii ki. (...) (Z2)

(...) Mesela hangi olayda problem yaşıyorsam oranın birimine en yüksek merciine yazıyla bildiriyorum. Trafikte sıkıntı yaşadığım zamanlar oldu, trafiği aradım ve söyledim. (...) (O5)

Valiliğe gidiyorum. Kaymakamlığa gidiyorum. Her yere gidiyorum. Hangi hakkım ihlal edildiyse, oradan başlıyorum. Mesela, eğer bu dernek hakkımı ihlal ettiyse, dernekler müdürlüğüne şikâyet ederim. (S1)

Elektronik Yapılan Başvuru

CİMER'e yazıyorsun. 15 gün içinde mutlaka cevap geliyor. (G5)

(...) Çiftlikköy'de Yalova Devlet Hastanesi var. Oraya gitmek için orada bir tane üstgeçit var. Üstgeçidi kullanmak zorundasın. Üst geçitte zaten 40 yıllık vardır herhalde. Asansör zaten boş verin. (...) Bu üst geçidi bir kere kullandım. Çünkü orayı kullanırsam evim çok kısıyor böyle. (...) Kalktım CİMER'e yazı yazdım, mail gönderdim, resimleri çektim, onları da gönderdim. Ondan sonra tuttu. Valiliğe yolladı. Vali, belediyeye yolladı. Bizim kapsamımızda değil diye. Belediyede dedi ki karayollarına ait olabilir. Şimdi, Ulaştırma Bakanlığı'na yolladım maili. Bakalım ne olacak. Ben oraya, (...) yürüme rampası istiyorum. Çok kolay ve basit bir şey. Bu sadece engelliler için değil, yaşlılarda çıkamıyor oradan. (...) (O1)

CİMER diye adres var. Oraya genelde başvuruda bulunuyorum. Engel durumumla ilgili değil ama yaşamış olduğum birkaç tane haklarımı ilgili başvuruda bulundum. (...) (O3)

CİMER'e başvuruyorum. (S1)

Giderim ilk CİMER'e başvururum. Sonra Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı'na başvururum. (S3)

Kurumların yöneticileri, oğlumun yaşadığı sorun için destek olmazsa CİMER'e kadar giderim. (Z1)

Ben CİMER'e müracaat ediyorum. Eğer ilgili kurumlardan işi çözemiyorsan, CİMER'e müracaat ediyorum. Mesela, vergi dairesiyle ilgili bir sıkıntım vardı, orada çözemedim. CİMER'e yazdım, CİMER çözdü gibi. Böyle durumlar olabiliyor. Yani çözemedim mi bir üst kuruluşa gidiyorum. (...) Benim için CİMER'e başvurmak son nokta oluyor. (...) (Z5)

Engelli Bireylerin Yerine Yapılan Başvuru

(...) Haklarımı ilgili bir sorun olursa derneği arıyorum. Engellilerin temsilcisi olarak onlar bizim adımıza konuşuyor. (G1)

Herhangi bir hakkım ihlal edildiğinde, ben uğraşmam. Çünkü takıntılı bir insan değilim. Başkaları uğraşsın. Mesela, yolda yürüyorum, bu yolda yürümemi engellediler. Bir yere gidip başvurmam. Benden sonrakiler mutlaka başvuracaktır. Boş insan çok var. Neden arada ben kurban olayım. Ben neden gideyim mahkemeye veya adamlarla kavgaya. Nasıl olsa mahkemeye benim yerime giden birisi çıkar. Kendi vaktimi ayırmaktansa, nasıl olsa boş insan çok, o ilgilensin. (...) Çünkü adam birisini mahkemeye veriyorsa, kesin o adamın yapacak bir işi yoktur veya ne bileyim kavgaya ediyorsa kültür seviyesi zaten düşüktür veya kavgaya gitmiştir. Kavgaya etmeye ve insanlarla kötü olmaya ne gerek var. Mutlaka kötü olacak veya işte mahkemeye verecek boş vakti olan insan vardır. Kendin arada sıyrılırsın. O yol değil, öbür yolu kullanırsın. (...) (G2)

(...) CİMER'e düşündüm yazmayı. Dedim böyle böyle yapayım ama uygulamaya geçmedim. Yani başvuru yapmayı düşünmekle kaldı. Peşinde bu işlerin koşturmak gerekiyor. Ben koşturamam, koşturacak durumum yok. Bu hastalık beni geri plana attı. Kendi başıma bir iş yapamıyorum. Bir sıkıntım olduğum zaman yine derneğe müracaat ediyorum, yardım alıyorum. Ben takip edemediğim için dernek benim yerime takip edebiliyor. (S3)

(...) Çocuğu kucağında götürüyorsun, sedye istiyorsun hastanede. Abla diyorlar burada sedye var git. Ya kırk üç yaşındaki çocuk kucağında duruyor. Sedyeye nasıl kaldıracaksın veya sedyeye nasıl götüreceksin ya. Hani gelip de sana, neymiş engelli hakları varmış, ben görmedim bilmiyorum. İşte bunlarla savaşıyorlar dernekte de. (...) Onlar bir şey yapamıyorsa, ben ne yapacağım ki onlar gidiyorlar, görüşüyorlar bir şeyler yapıyorlar yani ama çok kırgınım yine. (...) (Z7)

(...) Hakkımın ihlal edilmesinde, başvuracağım kanalı bilmiyorum. Eğer başıma bir şey gelse, yeğenim başımda, o benim nereye başvuracağımı bilir. İlk ona sorarım, danışırım. (G4)

Engelliler, haklarını bilme ve öğrenme konusunda sorun yaşıyorlar. Çok da bu konuda meraklı değiller. Hem meraklıymış gibi gözüküp ama bir o kadar da ellerinde teknoloji olmasına nazaran araştırıp bilmiyorlar. Yani biz çoğu engellinin daha çok merak ettikleri şey, o an

gündemde oldukları şey. Nedir işte, işsizse iş nasıl bulabilirim diyor ama sınav takvimlerini kendisi takip etmiyor. (...) Birisinden duyarsa gündemine alıyor. (...) (S4)

Sonuca Göre Yapılan Başvuru

(...) Ben de devletin bir vatandaşımı burada. Devleti devlete mi şikâyet edeceğim? Bir şeyler yolunu bulacak ama ne zaman. Yani çözüm üretilemeyeceğini düşündüğüm için şikâyetle bulunmuyorum bir yere. Bir hakkım ihlal edilse dahi mahkemeye başvurmam. (G1)

Mesela, asansör bozuktur benim metro durağında, iki ay yapılmadı. Ondan sonra, ben çok ses getirdim. Bir gün de çok sinirlerim bozuk eve geldim. Kardeşim dedi ki evden çıkmayacaksın. Senin için bu kadar basit işte dedim. Niye çıkıp bunu halletmek varken çıkmayacaksın diyorsun. Eee yapmıyorlar, yapacaklar. Sadece benim için değil ki orada yaşlısı var, bebeklisi var. Niye yani niye çıkmamayı tercih edeceğim? İşte insanların bakış açısı böyle olabiliyor. Yani problem yaşama ama otur. (...) (O1)

Ben hakkım ihlal edildiğinde nereye başvuracağımı biliyorum ama engelliler bilmiyorlar. Bilmedikleri gibi başvuruyorlar da aramıyorlar da hatta hak kaybına uğramayı da bazen göze alıyorlar. Başkasının hak kaybı varsa, sessiz kalıyorlar. Tartı yapıyorlar, bana ne getirir ne götürür, sesimi çıkartırsam ne olur ne biter. Eksi ve artı pozisyonuna göre hareket eden çok var. Yani kişisel çıkarları ön planda tutarak hakları ve ihlalleri ikinci planda tutuyorlar. (...) (S4)

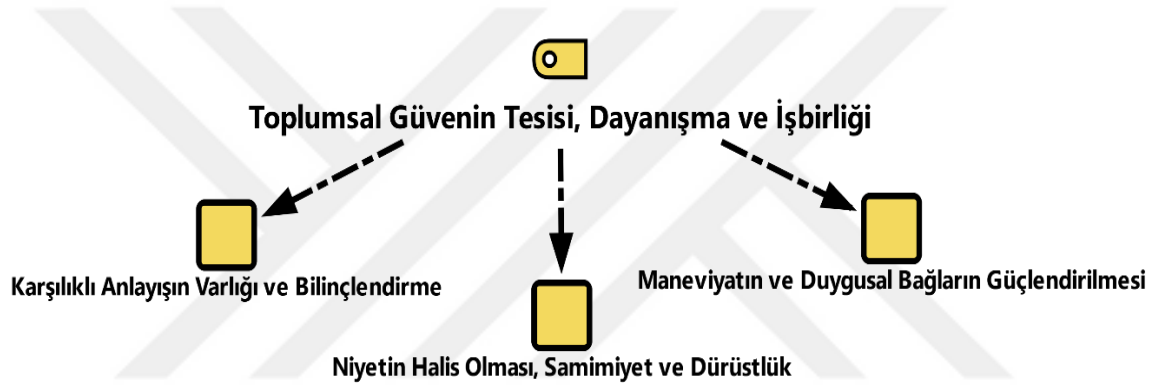
Ben bu kurumlara güvenmediğim için bir şey beklemiyorum. Mesela, ben emekliliğime beş sene kalmıştı. Beyin kanaması geçirince, beni malulen emekli yapmadılar. Ondan sonra, EKPS's'e girdim devlet memuru oldum. Öyle emekli oldum. Ben kaç kere Ankara'ya gittim. Benim yüzde seksen beş engelli raporum vardı. Çok mücadeleler verdim ve çok kavgalar yaptım. Şu an benzer sorunlar olursa kavga ediyorum. Başvuru yapmıyorum. Çünkü kime şikâyet edeceksin. Şikâyet edeceğin adamda aynı görüşte, ahbablık ilişkisinde. (...) Orada tekrar beyin kanaması geçirirsin. (S5)

3.2.9. Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İş birliği

Bireylerle sosyal hizmet yönteminin amacı yalnızca birey ve ailesinin çevreye uyumlarındaki sorunları gidermeye yönelik mesleki müdahaleleri kapsamaz. Ayrıca bu müdahalelerin sonucunda toplumun gelişimi ve refah düzeyinin yükselmesi beklenir. Bireylerin sosyal ilişkileri düzeldiğinde sağlıklı bir kişilik yapısına kavuşması ve sorunlarla karşılaştığında bireyin kendisinin çözebilecek kapasitede olması beklenir. Gerektiğinde sorunun çözümlenebilmesi için bireylerin ve ailelerin kendi kaynaklarının yanında toplumsal kaynaklardan yararlandırılır. Sosyal hizmet birey ve sosyal çevre arasındaki sorunların çözümünde karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesini amaçlar (Turan, 2012: 25, 56). Sosyal hizmet toplumsal dayanışmayı güçlendirmek için toplumların, toplumsal ilişkilerin ve ilişkilerle birlikte gelişen kurumların işlevselliğini geliştirmeyi veya bu amaca uygun olarak sosyal koşulların yaratılmasına yardım etmeyi amaçlar. Çünkü dayanışma bireyler için hayati bir konudur. Bireyler ve çevreleri arasındaki ilişkinin düzeyi ve buna “bağlantılı olma” olarak atfedilen boyut bir yandan aile gibi sosyal kurumların gelişimini sağlarken bir yandan da dayanışmayı gerekli kılar (Adams vd., 2015: 33; Duyan, 2010: 13). Dayanışma sosyal sermayenin oluşumuna katkı sunmaktadır. Sosyal sermaye bireylerin sosyal düzen sağlayabilmeleri ve maddi/manevi ortak çıkarlar elde edebilmeleri için bireylerin bir gruba veya topluluğa bağlanmalarında/birleşmelerinde kaynak sağlamaktadır. Dayanışmayı mümkün kılan ise bir gruba veya topluluğa üyelikte elde edilen faydalardır. Bireyler ilişkilerini ve etkileşimlerini muhafaza ettikçe toplumun sosyal sermayesi de güçlenmektedir (Tezin 23. ve 31. Sayfası).

İş birliği “ortak hedeflere bağlılığı; hedef ve strateji belirlemedeki ortak sorumluluğu; birlikte çalışmaya, riskleri, kaynakları ve becerileri paylaşmaya bağlılığı; karşılıklı fayda ve sinerjiye (yalnız başına ulaşılamayan harekete geçme enerjisine) ulaşmayı amaçlamayı” içerir (Payne, 2020: 508). İş birliğinin kurulması bireylere iletişim kurma, sorun çözme, liderlik yapma, eleştirel düşünme, uzlaşma, müzakere, çatışma yönetimi, empati, özyönetim, risk yönetimi gibi çeşitli becerilerin kazanımını kolaylaştırabilir. Güven duyguları artınca da bireyler hayatlarını iyileştirebilmek için kendisinden daha emin adımlar atabilirler. İşte bu noktada ortaklık içerisinde çalışma (iş birliği) bireylere yalnız olmadıklarını ve başkalarının da aynı sorunlara sahip olabildiği fikrini verebilir (Sheafor ve Horejsi, 2014: 421-422; Thompson, 2016: 74-75). Bu bağlamda toplumsal güvenin tesisi için gerekli görülen hususlar değerlendirildiği bu bölümde aynı zamanda toplumsal güvenin bir çıktısı olan toplumsal dayanışmayı ve iş birliğini zayıflatan ve güçlendiren yönleri bakılmıştır.

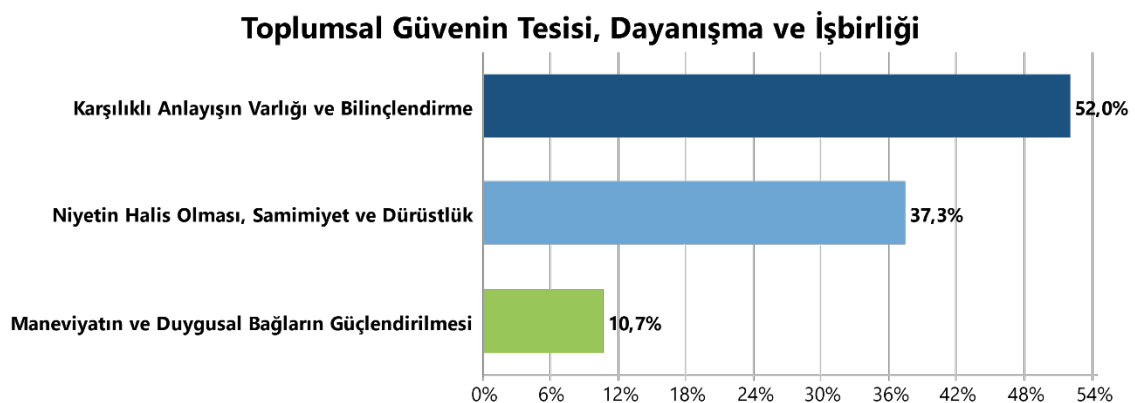
Şekil 28. Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İşbirliğine Dair Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplumsal güvenin tesisi, dayanışma ve iş birliğine ilişkin olarak katılımcılardan elde edilen bilgiler üç alt kod ile çözümlenmiştir. Grafik 34’de belirtildiği üzere bölümdeki ilgili kodların belgelerdeki sıklığı frekans analizi ile incelenmiştir.

Grafik 34. Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İş Birliğine İlişkin Kodların Frekans Dağılımı (%)

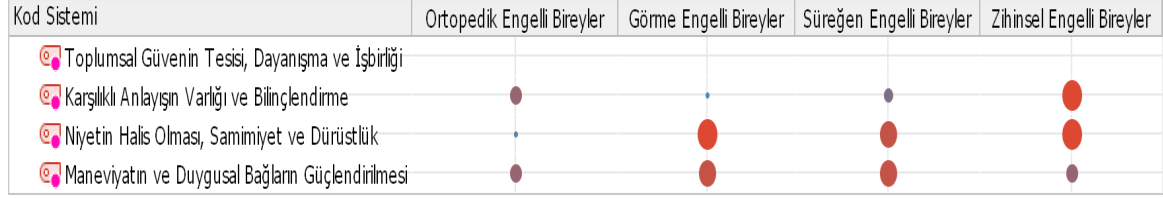

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan frekans analizinin sonucuna göre belgelerdeki en yüksek sıklık %52,2 ile “karşılıklı anlayışın varlığı ve bilinçlendirme” alt kodunda görülmektedir. %37,3 ile

“niyetin halis olması, samimiyet ve dürüstlük” alt kodu ve %10,7 ile “maneviyatın ve duygusal bağların güçlendirilmesi” alt kodu ise diğer sıklıkları oluşturmaktadır.

Grafik 35. Toplumsal Güvenin Tesisi, Dayanışma ve İş Birliğine Ait Kod Sisteminin Engel Durumuna Göre Yoğunluk Göstergesi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplumsal güvenin tesisi, dayanışma ve iş birliğine ilişkin alt kodların engel durumuna göre yoğunluğuna (Grafik 35) bakıldığında ise görme engelli ve süreğen engelli bireylerde *niyetin halis olması, samimiyet ve dürüstlük ile maneviyatın ve duygusal bağların güçlendirilmesi* alt kodlarının ve zihinsel engelli bireylerde *karşılıklı anlayışın varlığı ve niyetin halis olması, samimiyet ve dürüstlük* alt kodlarının yoğun olduğu görülmektedir.

3.2.9.1. Karşılıklı Anlayışın Varlığı ve Bilinçlendirme

Toplumsal güvenin tesisi ilk olarak karşılık anlayışın varlığı ile mümkündür. Karşılıklı anlayışın varlığı ise empatik düşünebilmenin ve toplumsal dayanışmanın güçlü olduğunun bir göstergesi olmaktadır.

Kenetlenmek, birlik olmak, yani toplum olarak nasıl birleştiğimiz zaman hiç kimse, hiçbir güç, hiç insanı yıkamıyor. “Bir elin nesi var iki elin sesi var.” dediğimiz şey budur. İnsanların bir arada olması için kenetlenmesi lazım. Dayanışmayı da bu şekilde sağlarlar. Bunun için de insanların birbirini anlaması, düşünmesi, değerli bulması, değer vermesi, karşıdaki insanın insan olduğunu, neye ihtiyacı olduğunu kabul etmesi gerekir. (...) Mesela, biz tabii ki ekmeğimizi kazanıp hayatımızı çok güzel idame etmek zorundayız. Para kazanmak zorundayız ama hırsla değil. Karşımızdaki insanı anlayarak ve o insana da zarar vermeden empati kurarak. (S1)

(...) Toplumsal dayanışmayı, iş birliğini anlayış göstermek geliştirebilir. Olası sorunlara karşı insanların kendisini hazırlaması ve buna çözüm üretmeye çalışması güçlendirebilir. (...) Toplumsal hatamız bu zaten, anlayışsız olmamız her konuda. (S2)

(...) İnsanlar birbirine karşı anlayışlı olursa, birbirlerini anarlarsa, empati kurarlarsa dayanışma olabilir. Bir örnek vereyim mesela birkaç kişi var. Oğlumla sohbet ede ede psikolojisi bozuk olan insan bile psikolojisini düzeltebiliyor. Oğluma “Sen bizim psikologumuzsun.” hep derler. Onun hayata umutla bakması, biz neden böyleyiz dedirtiriyor bazen. Onun yaşam sevinci, yaşama küs olanı yaşama bağlıyor. (Z1)

Bir engeli olsun ya da olmasın bireylerin birbirine ulaşması ve iletişim kurması toplumsal güveni ve dayanışmayı güçlendirmektedir. Z1’in ifadesiyle engelli birey üzerinden oluşan olumsuz yargıların çözümü toplumun engelli bireyle iletişim kurmasını sağlamaktır. İstişare ortamları ise bireylerin birbirine ulaşması ve iletişim kurması için bir imkân sağlamaktadır. S4’ün ifade ettiği üzere benzer düşüncelere sahip kişilerle yapılan istişare maksadının dışında kalmaktadır. Bu durum çeşitlilik arz eden sorunların çözümünün kısır bir döngüye girmesine sebep olabilmektedir.

Toplumsal güven ve dayanışmayı, ulaşım güçlendirir. İnsanların birbirine ulaşması, dayanışmayı kolaylaştırır. (O1)

İnsanların oturup konuşularak sorunlarını çözmesiyle toplumsal dayanışma güçlenebilir. Yani insanlar bir araya gelip istişare yaparlarsa dayanışma olabilir. (...) Oturup konuşmak lazım. Engellinin durumunu, sıkıntısını anlatabilmek gerekiyor. Bunlar anlatılınca, insanlar düşüncesini değiştirebilir. Birbirine güvenebilir. Engeli olmayan insanlar için de bu durum aynı. İletişimin sağlanmasıyla güven sürdürülebilir. (O2)

Toplumsal dayanışmayı, diyalog güçlendirir. Hep birebir diyalogun kurulması, yani toplumla konuşmak insanı birbirine daha çok bağlatır. (...) İnsanlar birbirini dinlemedikçe birbirine güvenemez. İnsanlar bir araya gelecek, konuşacak, diyalog kuracak, birbirini dinleyecek. Ancak o zaman güven mümkün olur. Ben diyalog kurmasam, bir insanı nasıl tanıyabilirim, nasıl güvenebilirim. (S3)

Senin çocuğunu dışlayanlara hani böyle yan gözle bakıp da sen öyle ona asabi söylemezsen o insan seni anlıyor. Senin durumunu anlıyor. Bu sefer o da yumuşuyor. Daha dikkatli bakıyor. Sen kavga ederek tepki gösterirsen, sen niye çocuğuma böyle bakıyorsun, niye böyle diyorsun dersen, o insan zaten seni anlamaz. O da haklı o zaman. Uygun bir dille anlattırsan, haklısın diyen oluyor yani. Eskiden biraz engelli dedin mi hep yardım isteyen olarak algılanmışlar. Bu yönden toplumun engelliye duyduğu güven biraz sarsılmış. Ancak şimdi şimdi değişiyor şimdi güveniliyor. Anlata anlata, göstere göstere, yaşaya yaşaya bu durum değişiyor. Bir de engelli bireyle iletişim kurarak öğreniyorlar. (Z1)

(...) Benim evime vali de gelmiştir, sağlık il müdürü de gelmiştir, belediye başkanı da. Hepsi geldi, Allah razı olsun. Hepsi ziyaret ederler. Çünkü hepsiyle bir diyalogumuz vardır yani. En son gelen belediye başkanına evin aşağısındaki bir çocuk sormuş demiş ki yukarıda mutlu oldunuz mu? Hayatım boyunca demiş gittiğim mutlu olduğum tek evdi demiş. Bizim evimiz öyle, bir düğün varmış gibi, bir kına gecesi varmış gibi. Üniversiteden bir erkekle bir bayan kardeş geliyorlardı. Diyorlardı ki biz burada üç gün yaşasak eve gitmek istemiyoruz. Onlar mezun oldular mesela, hala ararlar. Diyorlar ki telefonu oğlunun yanına götür teyze, orada konuşalım. Bence toplumsal dayanışma için bu diyalogu yakalayabilmek önemli. (...) (Z7)

En güzel yöntem istişaredir. Yani gelirsın bir araya sıkıntıyı ortaya koyarsın. Akıl akıldan üstün. Hiç ummadığın biri sana bir akıl verir, o olayı çözersin. Mesela, burada toplandık ben farklı bir şey düşünebilirim. On kişi fikrini sunar, içinden dayanışma açısından en beğendiğini uygularsın (...) İstişare etmezsen dayanışmanın hiçbir özelliği kalır mı? Nereye dayanacaksın? İstişare edip bir de güveneceksın işlerin yürütmesi için. Önce güven ama o şart. (Z2)

İstişare noksanlığı muhakkak var ama istişare bir yere kadar oluyor. İstişareyi nasıl yaparsın. Örnek veriyorum. Sosyal hizmet bölümünün iç meselesini tartışırken, sosyal hizmet bölümündeki arkadaşlarla otursun, istişareni yaparsın ama üniversitenin iç meselesini tartışırken sadece sosyal hizmet bölümü arkadaşlarıyla oturup tartışırsan çözüm bulamazsın. Çünkü üniversitenin problemleri çok farklı ve çeşitlilik arz eder. Bir çözüme kavuşturamazsınız. Bizim toplumumuzda istişare kültürü çok değişti. İnsan kendine beş, altı kişiyi buluyor. Samimi, yakın hissettiği, aynı dünya görüşüne sahip hep onlarla her konuda istişare yapıyor. (...) Bu istişare olmuyor ya. O kendi ruhunu, kendi duygularını, düşüncelerini tatmin etmeye dönüyor. Benim gibi konuşsun. Aynı şeyleri söylüyor. Engelliler üzerinde de aynı. Kendi kısır döngü düşünceler içerisinde kalmışlar. İstişare yapamıyorlar. Bir şeyi anlatmaya kalkıyorsun. Kendi sorununu anlatıyor. Kendi derdini anlatıyor. Ötekiyle empatiyi kurmuyor. Kısır döngü içerisinde dönüp dönüp duruyor. (...) İstişare yapacağımız kişilerin bilgi ve donanımında olması lazım. Haklar konusunda tecrübesi olması lazım. Bu yönlerde çok az. Bilinç düzeyimiz çok az olduğu için tıkanıyoruz. (...) (S4)

Bununla birlikte bireylerin ve çevrenin sorumluluk bilincinde olması dayanışmayı güçlendirmektedir (G3, Z4). Bireylerin sorumluluk alabilecekleri aktivitelerde dernek gibi aracı yerlerin olması toplumsal dayanışma için bir fayda -çevre edinme, farkındalık, bilinçlenme, yardımlaşma- sağlamaktadır.

Sorumluluk bilinci

Dayanışmayı, sorumluluk bilinci güçlendirir. İnsanlar ne yapacağını ve ne yapmakta sorumlu olduğunu bilirse dayanışma olabilir. (...) Etrafındaki insanlar komşu olsun, mahalledekiler olsun, akrabalar olsun, bunun bilincinde olmalı ve sorumluluğunu yerine getirmeli. Bu sorumluluklar eksik olursa şayet, dayanışma mümkün olmaz. (G3)

Birlik beraberlik olursa iş birliği olabilir. Birlik beraberlik için de anlayış gerekli. Yani gıcunmadan veya şey o yapıyor, ben yapmıyorum değil. Yani kişiye ne görev düşüyorsa elinden ne geliyorsa yapabilmektir. Hasetlenmeden ondan sonra o yapıyor ben yapmıyorum, o yapmıyor ben yapıyorum, hep ben ediyorum demeden taşın altına elini koymak. Maddi manevi destek vermek, birlik beraberlik olmak diye düşünüyorum. (Z4)

Dernek gibi aracı yerlerin olması

(...) Bence insanların bir araya gelmesinde, iş birliği içinde olmasında dernek gibi aracı yerlerin olmasında fayda var. Ben buraya gelmesem, genelde ev ve yakın çevremdeki insanlarla geçen bir hayatım vardı ve sıkılıyordum. Derneğe gelerek yeni arkadaşlar edindim. Aktivitelere katıldım. Toplumun dışında olunca, haliyle topluma katılamıyorum. (...) (G4)

İnsanların kaynaşması açısından mesela ufak tefek organizasyonlar yapılması önemli. Zaten dernek bunu yapıyor. Derneğin yaptığı çalışmaların da bu dayanışmayı güçlendirdiğini düşünüyorum. Sonuçta, insanlar bir araya geliyor, farkındalık sağlanıyor, bilinçleniyor. (O3)

Dernekdeki arkadaşlarım, hep bana destek oldu. Ben dernekte dayanışmayı gördüm. (O4)

Bireylerin bir araya gelmesini engelleyen unsurlara bakıldığında olumsuz deneyimler veya duyulan/izlenen olumsuz haberler güveni zedelediği için bireylerin diğer bireylere olan yaklaşımı buna göre şekillenmektedir ve bu durum toplumsal dayanışmaya zarar verebilmektedir. Bazı katılımcıların “bu devir” ve “bu zaman” üzerinden “korkar olma” ve “temkinli davranma” gibi söylemleri bu durumu kanıtlar niteliktedir.

(...) Yarım akıllılar her karşısına çıkana güvenir, uyanıklar ise güvenmez. Tabii ki şimdi hayatı tanımayan kişiler her şeye güvenir. Canı yanmış kişiler, hayat tecrübesi olan kişiler biraz daha kendini çeker. Bu da bireyin hayat tecrübesi olduğunu gösterir. Deneyimler insanlara güvenir güvenmeyeceği karar vermekte etkilidir. Canı yanmayan insan akıllanmaz ki illa birilerinden kazık yemesi lazım ki tecrübesi olsun yani. (G2)

Bazı vatandaşa soruyorsun. Bazı şeyler görmüşler, engellilere güven duyamıyor. Engelli de olsa insan sonuçta, onun da bazı duyguları var. Şimdi kişiye göre değişiyor. Bir engelliden zarar görmüş adama mesela komşusu bağırıyor, vuruyor. Adam zarar görüyor, ona karşı hoşgörülü olamıyor ama gel bu tarafta, benim kızım misal diyeyim yani herkes seviyor. Herkes diyalog kuruyor. Çünkü biliyorlar ki ondan bir sıkıntı gelmez, bir zarar gelmez. Bu insanlar için de böyle, engelliler için de böyle. Engeline ve insanına göre bu güven durumu değişiyor. Öyle engelliler var ki insanı bezdirir yani bizim çocuğumuz engelli olduğu halde diyorum. (Z2)

(...) 92'de mi 93'te mi ne hatırlıyorum. Oradan geçmekten nefret ediyordum. Bir dükkâna gittik. Kermes için bir bebek çorabı istedik. Vitrinde kalmış, solmuş, bir tarafa atılmış yani onu çıkarıp verecek. Adam bana diyor ki bebek çorabını giymeyeceğinizi nereden bileyim. Bebek çorabı giyecek yaşta mıyım ya? Onun için ben asla esnafı hayatım boyunca dolaşmadım, gittim başka yerlerden aldım, bizim evlerden topladık. İlk çünkü beş kuruş paramız yok ya derneği kurduğumuzda işte. Yani insanlar duyarsız, insan olmak lazım. Çünkü hepimizin başına gelebilir her an her saniye insanız ya ama bizim insanımız hep böyle acıyarak küçümseyerek bakıyorlar. (...) (Z7)

Bir bakıma televizyondan insanların izledikleri şeyler, insanların güvenliğini zedeleyebiliyor. Çünkü etrafındaki hiçbir kişiye bu sefer güvenemiyor. Paranoyaklığa kadar gidiyor. Olumsuz olan şeyleri yayınlamasalar, insanların belki haberi olmayacak evet ama bu sefer de farklı bir durum söz konusu olabilir. Artar mı artmaz mı bilmiyorum ama insanlara duyurulmadığı zamanda olumsuz eylemler normal gibi görünecek. Görünür kılmak, bir yandan güvenliğini zedeleyebilirken, bir yandan da bu olumsuz durumların yaşanmasını engelleyebilir. (...) (O3)

(...) Gözüm görmediği için tanımadığıma güvenemem. Bu devirde, çok kötü şeyler oluyor. Güvenemiyorsun bu zamanda kimseye. (...) (G4)

(...) Herkes önyargılı davrandığı için, herkes herkese önyargılı bakıyor. Aslında herkes iyi de herkes kötü görüyor. Davranmaktan ziyade temkinli davranıyor. İnsanlar artık bu zamanda her şeyden korkar oldu. (Z1)

Öte yandan engelli bireylere duyulan güvenin “*engellilere güven olmaz*” stereotipi ile şekillenen çeşitli söylemler (*saldırır, ne yapacağı belli değildir, bakıma muhtaçtır, düşkündür* vs.) ile belirlendiği bazı katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Geliştirilen bu yargılar aynı zamanda engelli bireyler ile toplumun bir araya gelmesini de engellemektedir.

(...) Engelliye önyargıyla zaten yaklaşıyorlar. Sanki engelli bütün kötülükleri yapar. Ondan sonra saldırır. Yani bu önyargı, güveni etkiliyor. Yani o yapamaz, o edemez veya o yanlış da yapabilir ona güven olmaz. (...) (Z4)

Engelli, güvenilir mi? (...) Toplum ya tabii güvenmez. Neden güvenmiyor, çünkü ne yapacağı belli olmaz diyorlar. Davranışları insanlara kontrolsüz geliyor. Her an farklı bir şey olabilir gibi düşünüyorlar. Bu sebeple korkuyorlar ve yaklaşmak istemiyorlar. (Z6)

(...) Engellilerin tek üzüldüğü nokta nedir? Engellilere güven olmaz düşüncesi. Mesela, bir sağlam insanla yola çıkmak var. Bir de engelli insanla yola çıkmak var. Engelliyle gitmezsin. Ben zaten engelliyim bari yanında bir tane sağlam olsun dersin. Belki ben seyrek de olsa atak geçiriyorum. Belki ben denge kaybı yaşadım. Yanımda biri olacak. Mesela, iş yerlerinde zaten engelli istenmiyor. Mecburiyetten çalıştırılıyor. Yani devlet arkamızda durduğu için çalıştırmaya (...) devam ediyorlar ama eğer herhangi bir mecburiyet olmasa işverenler engelli çalıştırmaz. Çünkü verim alamaz. (S2)

Engelli adam yerine koymuyorlar ki onları bir birey olarak görmüyorlar. (...) Toplum gözünde engelliler korunmaya muhtaç, bakıma muhtaç, bakılacak felsefesi imajı yerleşmiş. Düşkün olarak görülen bir imajdan kaynaklı olarak toplum engellilere güvenemiyor. (S5)

Bireyler anlayamadığı/anlam veremediği/bilmediği için karşısındaki insanı anlamakta güçlük çekmektedir. Bu bağlamda bireylerin olumlu bakış açıları elde edebilmeleri, empati kurabilmeleri ve güveni sürdürebilmeleri için bu bilinci oluşturabilmek bir zorunluluktur ve sosyal hizmetin de temel hedeflerindendir.

Aydınlanma yani insanları bilinçlendirmek çok önemli. Kimisinin görsel hafızası var, kimisinin işitsel hafızası var, kimisinin dokunsal hafızası var. İnsanlar bazı şeyleri hissetmediğinde görmediğinde ve yaşamadığında karşısındaki insanı anlayamıyor. Anlayamadığı için de karşısındaki insana bakış açısı ya negatif oluyor ya da pozitif oluyor. Anlamış olsa insanlar birbirine bir araya gelebilir. (...) (G1)

Güven, insanların birbirine karşı düşüncenin değişmesiyle sürdürülebilir. Engelli, engelsiz diye ayırmadan her insanı bir birey gözüyle değerlendirmekle güveni sürdürmek mümkün. (Z1)

Bu sosyal medya tarzındaki şeyler zaten, insanları bilinçlendirme açısından gayet güzel şeyler. Bunlar zaten insanları bir araya getiriyor ve güçlendiriyor. Bilinçlendirmek, toplumsal dayanışmayı güçlendirir diye düşünüyorum. (O3)

Şimdi her şeyin başı eğitim diyoruz ya. Kesinlikle eğitmeliyiz. Bu illa okulda, kâğıt kalemle yazarak değil, okula giderek okuyarak da değil ama zaman zaman yerel yönetimler, ilgili kurumlar, ilgili bakanlıklar bu konuda seminerler vermeli, anlatılmalı. Yani şimdi evet ben yaşadıklarımı anlatıyorum ama bir doktor da benim kızımın sorunlarını anlatmalı, hastalığını anlatmalı, toplum bilsin bunu yani. Nasıl davranması gerektiğini o benden daha iyi anlatır. İlk yardımı biz kimden öğreniyoruz? İlgili uzmanından öğreniyoruz. İşte inşaatı, mühendisinden öğreniyoruz. Depremi, uzmanından öğreniyoruz. Bunların da olması lazım. Zaman zaman ilgili kurumlar bilinçlendirme yapmalı, engelli ailelerine yönelik. Bir de ayrıyeten sağlam bireylere bunları anlatmak lazım. Yolda bir engelli ile karşılaştığı zaman ne yapman gerekir, bir engelliye nasıl yardım edebilirsin. Sonra bizim engellilerimizin içerisinde çölyak gibi diye hastalıklar var. Her şeyi ikram edemezsin ona. Yediği zaman sıkıntıya düşer. Belirli yiyeceklerden hariç yiyemez gibi sıkıntılarımız var. Bunlar konusunda biz dernekler, STK'lar bu konuda tabii ki çalışmaları yapıyoruz ama ilgili kurum ve kuruluşların da bu konuda seminerlerle bilgilendirme yapması lazım. Netice itibarıyla dediğim gibi bir doktor ben ne kadar desem ki ya bu engelli kardeşim bir hastalık bulaşıcı bir hastalık değil, bundan korkmayın

desem de bir doktorun söylemesi benden on kat daha etki yaratacaktır. Bu bilinçlendirmelerin varlığı, toplum ile engelli bireyler ve ailelerinin dayanışmasını, iş birliğini güçlendiriyor. (Z5)

(...) Biz de çocuğumuz yokken yani biz de algılayamıyorduk karşı tarafın, engellinin sıkıntısını gayet normal, şu an insanların yaptığı da öyle bir şey yani. Burada gençler var tabii, geliyorlar derslere, derneklere, duyarlılar, engelli olmadığı halde üye oluyorlar. Yaptıkları faaliyetlerle insanları bilinçlendiriyorlar. Allah razı olsun. (Z2)

3.2.9.2. Niyetin Halis Olması, Samimiyet ve Dürüstlük

Bireylerin başkalarına yaptığı iyilikte karşılıklı beklememesi ve iyilik yaptığı kişilerde de tanıdık olup olmamasına bakmaması gerekir. Bireylerin birbirine karşı yaptığı yatırımlar, değerler, tutumlar ve ilişkiler toplumun sermayesini güçlendirmektedir. Dolayısıyla bireysel olarak gözüken iyilikler aynı zamanda sosyal refahı ve sosyal sermayeyi güçlendirmektedir. Toplumsal bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için ise bireylerin, grupların veya toplulukların kendi refahlarının üstünde “toplumun refahı”nı düşünmesi gerekir (Tezin 36-38. Sayfası). Bireylerin öncelikli olarak toplumun refahını önceleyebilmesi için ise ortak anlayışın (kolektif düşüncenin) ve güvenin toplumda tesis edilmesi gerekir.

Kurulan iletişimdeki samimiyetin ve uygun üslubun/davranışın varlığı ile toplumsal güvenin sürdürülebileceği bazı katılımcılar tarafından belirtilmektedir. Dernek bireylerin sorumluluk alabilecekleri aktivitelerde aracı olmakla toplumsal dayanışma için bir fayda sağlayabilecek bir niteliğe de sahiptir. Bununla birlikte bir katılımcı (G3) ise dernekte engelli bireylere yönelik engelli olmayan bireylerin gönüllü çalışmasının topluma olumlu modeller sunabileceği için toplumun engellilere olan güvenini iyileştirebileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda toplumsal güven ve dayanışma için derneğin bir aracı kurum olarak değerlendirildiği ifade edilebilir.

(...) Birisi buraya gelip asarım, keserim, bilmem ne dediği anda benim tamamen o iyi niyetim u dönüşü yapar. Üslup iyi olursa, niyetin iyi olduğunu anlarsın ve buna göre davranırsın. Üslup yerinde olmazsa, o insana güvenmek zor olur. (...) Uygun bir iletişim kurarak ve davranışsal olarak eksiklerimizi tamamlayabilirsek güveni sürdürebiliriz. (G1)

İnsanların davranışlarının birbirine karşı iyi olması, toplumda insanların birbirine olan güvenini sürdürmesinde etkili olduğunu düşünüyorum. Ben önce davranışa bakarım, nasıl iyi mi kötü mü? Arkadaşlıklarımı ve arkadaşlarıma olan güvenimi de bu şekilde değerlendiririm. Bu sebeple, önce davranış. İyi davranış gösterebilmek gerekiyor. (...) (G4)

Güveni sağlamak için iyi niyetli olması gerekiyor. İyi niyetle yaklaşacaksın. Engelliye iyi niyet olması gerekiyor zaten. Sevgi yoksa, engellilere karşı o anda iyi niyeti yoksa, onun güvenini nasıl kazanacaksın ve nasıl tanıyacaksın? İnsanın ilk başta iyi niyetli olması gerekiyor. Engellinin de bunu insanlara hissettirmesi gerekiyor. Karşılıklı her şey yani. (...) (O1)

(...) Örneğin, dernekteki bazı arkadaşlar engelli olmamasına rağmen engelli olan insanlar için çalışabiliyor. Güven duymasa veya istemeseler engellilere yardım etmezler. Yani engeli olmayan insanların engelliler için çalışması, toplumun engellilere olan güvenini arttırabilir ve bu konuda çalışan insanlar topluma örnek olabilir. Bu örnek, toplumun engellilere olan güvenini tazeleyebilir. (G3)

Öte yandan samimiyetin sözde kalmaması yardımlaşma, iş birliği içinde çalışma, ortak bir faaliyete katılma gibi eylemlerde kendini göstermesinin güveni ve toplumsal dayanışmayı güçlendirdiği bazı katılımcılar tarafından belirtilmektedir.

(...) Yardım ederken samimiyetle yaklaşp mı yardım ediyor. Eğer niyetinde bir samimiyet varsa zaten o kişiye güvenirsiniz. Bu samimiyet arttıkça da toplumdaki insanların birbirine olan güveni artabilir ve toplumsal diyalog kurulabilir. (...) (G4)

Toplumsal dayanışmayı, bence samimiyet, rol yapmadan samimi olarak davranışların sergilenmesi güçlendirir. Yani insanlar birbirine açık olarak yardım ederse dayanışabilir. Şekil yapmak için değil, birbirine yardım ettiği zaman onu mesela sağda solda birilerine anlatsın falan diye değil, samimiyetle yardım ederse dayanışma mümkün olur. Bu samimiyet insanlar için güven sağlar. (...) Şimdi öyle değil ki şimdiki insanlar ya samimiysiz, şekilci öyle insanlar etrafta çok var. Yani sana belirli kalıba göre davranıyor. Bu kalıp da olumsuz bir kalıp olduğu için genellikle dayanışmaya zarar veriyor. Mesela, özellikle medyada insanlar şöyle yaparız, böyle yaparız, ben şunu yaparım, şu kadar destek veririm, falan filan diye sallarlar, sallarlar. Sonra ertesi gün bakmışsın, hiçbiri yok ortada. Hepsi lafta kalıyor, lafta bir birliktelik de olamaz. Dolayısıyla, samimiyet şart. (...) (G5)

Toplum içinde herkes birbirinin kuyusunu kazıyor ama benim etrafımdaki insanlar çok iyi. Ben yanımdakilere sonuna kadar güveniyorum. Bana yardım eden insanlara ben minnet duyuyorum. Onunla hiç kötü olamıyorsun. Sevdiğin insanlar için de böyle. Beni seven arkadaşlar, bana da yardım ediyor. Sevgi ve yardımlaşma, güven sağlıyor. Mesela, dernekteki bir üye evinde bir ihtiyaç var mı, alıp getireyim diyor. Sevmese sormaz bu şekilde. Mesela, dernekteki bir başka üye pazarda çalışırken sabah benim ile iş başı eder. Sevmese beni, gelmez, yardım etmez. (O4)

Dayanışma ve iş birliğini samimiyet güçlendirebilir. Biraz daha açacak olursak, insanlar bir şeyleri yaparken bir etkinlik, bir faaliyet, birine destek, birine yardım falan, niyetinin samimi olması lazım. Kafasının arkasında başka bir şey varsa, bir yerde çöküyor. Niyeti neyse, o olacak. (...) (S4)

Dürüstlük ise katılımcılar için güvende samimiyetin bir önkoşulu olarak ifade edilmektedir. Katılımcılara göre güveni belirleyen bireylerin engelli olup olmaması değil dürüst olup olmamasıdır.

Dürüstlük sağlanırsa, güven sürdürülebilir. Yalan söylemeyen ve dürüst olan insan zaman içerisinde çevresinde güvenen insanların sayısını arttırabilir. (...) Dürüst olan insan, insan kazanır. Tabii onların yardımcısı Allah olur. (...) (G2)

Yalan söylememekle güveni sürdürmek mümkün. İnsanlar birbirine karşı çok yalan söylüyor. Karşımdaki insanı kırmamak için ben bir yalan söyledim. Bu tür şeylere çok tepki verildiği için karşıdaki insanlar da benim için değerli olduğu için yalan söyledim. Bir annesiyle kızını haberi olmadan eve yemeğe çağırdılar. Ben de eve yemeğe gittim. Telefonum açık kalmış sadece işte orada olduğumu arkadaşım duymuş. Beni arayınca arkadaşım evdeyim dedim. Yalan söylüyorsun dedi. Biz bu konuda biraz tartışmıştık ama o boyutu atlatmıştık. Hani bazen (...) karşınızdaki insanı kırmadan, diğer insanları da kırmadan bir şeyi halletmek için yalan söylüyorsunuz ama toplum olarak her şey için yalan söylüyoruz. Samimi olsak, dürüst olsak yeterli aslında. (S1)

Güvenin engelli ile engelsiz ile alakalı bir durumu yok. (...) Dürüstlük, dürüstlük, dürüstlük... İster engelli ol ister engelli olma. Yalan söylemek, bu güvenin sağlanmamasında en büyük engeldir. İnsanlar yalan karşısında arkadan söylenip durur. Bu da insanların birbirine karşı samimi olmamasına, dürüst olmamasına ve hatta insanların birbirine olan güvenini kaybetmesine sebep olur. (...) (S2)

Bununla birlikte bireylerin birbirine karşı dürüst olmaması, başarı-başarısızlık gibi sonuca odaklanarak süreçteki dürüstlüğü kaybetmesi, güvendeki samimiyeti kaybetmesi toplumsal güveni zayıflatmaktadır.

İnsanlar birbirine güvenmiyor. Herkes birbirinin arkasından kuyu kazıyor. Benim öz bir amcam var. Babamın arkasından kuyu kazıyor. Senin yüzüne çok güzel güler, böyle konuşur ama arkadan iş çevirir. (...) (S3)

İnsanlar şu anki ortamda maalesef birbirine güvenmiyor. Oturuyoruz senle burada üç arkadaş, güzel muhabbetimizi yapıyoruz. Sen kalkıp gidiyorsun, arkadan hemen başlanıyor. Yani bu da var ya böyle konuşuyor ama böyle değil, şöyle değil, verdiği sözü tutmaz. Hep bu gördüğümüz bir şey. Kimse inkâr edemez bu olayı. Hiçbiri demez ki ya bak kapı gibi adamdır bu gittikten sonra. Bu adam altın gibi adam ya, biz buna güvenelim, yok. Hemen arkasından zayıf noktası

neyse eleştirisi başlar. Yani o adamın binlerce iyiliği vardır, bir tane hata yapmıştır ama o ortaya çıkartılır. Kısacası, güvende samimiyetsizlik var diyebiliriz. (Z2)

Toplum içinde insanlar birbirine bence güvenmiyor. İnsanlarımız başarı ve başarısızlık üzerine odaklandı. Millet olarak ona odaklandık ve başarıya giden yolda yani adını başarı koyduğu yolda her şeyin oraya giderken mübah olduğunu düşünüyor. Önemli olan ben orada, o noktada ya da o durumda, o pozisyonda, o zenginlikte adını ne koyarsan koy, ben gözükeyim ama oraya geliş şeklim çok önemli değil algısı var. Oysa, bence helal ve haram üzerine odaklanırsak, bu işi çözeceğiz. (...) Bir şeyi başarmak sonuç odaklı ama oraya gelene kadar oluşan süreç çok önemli değilmiş gibi davranıyor. Oysa gittiğin süreçte çok önemlidir. Örnek vereceğim. Ben bir proje hazırlamışım, emek vermişim, yıllarımı vermişim, ortaya çıkarmışım. Birisi gelmiş, bunu benden çalmış, çıkmış bir mikrofona o anlatmış. Anlatan alkışlanır ve onu hedefi oydu zaten, ben ön plana çıkayım diye ama ondan önceki kısımlar, o sunuyu nasıl yaptığı ya da o projeyi nasıl anlattığının öncesiyle kimse ilgilenmiyor. (...) (S4)

Toplum bitmiş bir halde. Ben kendimden örnek vereyim. Ben her ay A'dan Z'ye kadar akrabalarımı, tanıdıklarımı arayan bir insanım. A'dan Z'ye kadar küçük olsun, büyük olsun. Bunlara herhangi bir karşılık beklemeden maddi, manevi bir şey ihtiyacınız var mı diye sorarım. Ancak insanlar maalesef korkarak acaba bir şey mi isteyecek, altından bir şey mi çıkacak çekinerek konuşuyorlar. Güvenemiyorlar. Ben de ne yaptım şimdi, eskisi gibi aramıyorum. Çünkü insanlar altında bir şey bekliyor. Ben mesela büyüklerimi falan devamlı ararım, hatırları sorarım, devam ettiririm yine ama toplumumuzda böyle bir şey kalmadı. (...) (Z3)

Katılımcılar ekonomik güce sahip olmanın güveni ve toplumsal dayanışmayı güçlendirdiğini ifade etmektedir. Ekonomik gücü olmayan bireylere yardım sunan kanallarda kişisel çıkarların varlığı ve maddi yardımlara ilişkin geri ödemelerde dürüstlüğü kaybedilmesi ise toplumsal güvene zarar vermektedir.

Toplumsal dayanışmayı, para ve ekonomik ilişkiler güçlendirir. Ekonomik güç olursa, insanlar bir araya gelebilir. Herkes birbirinin kahrını çekebilir. Yoksa kimse kimsenin kahrını çekmez. Çekse de patlak verir bir yerden sonra, insanın iç yüzü çıkar meydana. Yani örnek vereyim. Adam bir hayır kurumuna eşyalarını dağıtıyordur diyelim. O ya partiden işte birilerine şirin gözükmek istiyordur ya da kendi tanıdıklarına daha fazla şeyler vermek istiyordur. Aslında mutlaka bir şey vardır ama sen onu göremezsin. Nerde hiç çıkarı olduğunu anlayamazsın. (...) Bir kuruma hayır yapıp benim ismimi açıklama diyen kişiler dahi el altından birilerine yardım ettiğini mutlaka duyurmuştur. (...) Dernek burada insanlara destek sunulması için bir aracılık yapıyor ama dernektekilerin de içini bilemezsin yani. Kimden ne şekilde faydalanacağını bilemeyiz. İnsanlarımız kendini saklamada profesyonel oldu. (G2)

Kesinlikle toplumdaki insanlar birbirine güvenmiyor. Bunu bizatihi ben yaşadım. Mesela, dört yüz Euro kaybettim diyorum ama değil. Cüzdanımdan çekilmiş ve detaya girmek istemiyorum. Beni çok iyi tanıyan, benim evime giren yapmış belli ki. Bu da vahşi kapitalizmin çarklarından biri. Paranın ahlakın, namusun, vicdanın önüne geçtiğini ve bunların da parayla satıldığı bir düzen yaşıyoruz. (...) (S5)

Ekonomik olaylar var ya bütün güveni bozuyor. Kardeş kardeşe güvenmiyor bu konuda. Bir miras kalsa birbirlerine giriyorlar. Niye hep maddiyata döndü iş. Şimdi adam sıkışmış, çok da tanıdığın, bildiğin biri. Geliyor sana bir şeyler istiyor, çıkarıp veriyorsun, diyor ki on gün sonra vereceğim. Güveniyorsun, tamam diyorsun. On gün sonra veremiyor, yirmi gün oluyor veremiyor, bir ay oluyor veremiyor. Güven mi kaldı onda da. İkinci bir gelip istediği zaman, kusura bakma diyorsun. Yani sen bana güven veremedin ki ben sana ne vereyim. Aslında o maddiyat olmadan önce gayet güveniyorsun adama. Çünkü maddiyat yok. Diğer konularda çok yardımcı, bir hastalığın olsun koşar. Şu anki şartlarda güveni zedeleyen tek şey ekonomi. (Z2)

Artık insanlar çok fazla birbirine samimi olarak güvenemiyorlar. Eskiden ya bana bin lira ver, ay başında vereyim diyordun. Adam hemen çıkartıp veriyordu. Şimdi ya senet istiyor ya bir şey istiyor ya altın veriyor ya sana bilmem ne veriyor. (...) (Z5)

Bunun yanında maddiyata ilişkin iyi niyetin suistimal edilmesi, engellinin adının kullanılarak yardım talebinde bulunulması ve bazı engellilerin ise ihtiyacı olmadığı halde yardım talebinde bulunması engellilere toplum nezdinde oluşan güveni

zedeleyebilmektedir. Çünkü iyi niyetin suistimal edilmesi bazı genel yargılara -her engellinin dilenci veya maddi yardıma ihtiyacı olduğu gibi- sebep olabilmektedir.

(...) İnsanların duygularını kullanabiliyorlar veya merhametlerini kullanıyorlar. (...) Mesela, bir derneğin adına şu ilden geliyoruz diyorlar. Ellerine bir kitap almışlar, satıp dolandırmak isteyenler oluyor. Gerçekten yardımın o insanlara gidip gitmediğini bile bilmiyorsun. Bu insanların güvenini etkiliyor. Derneklere olan güveni ve engellilere olan güveni sarsıyor. (...) (G1)

Oğluma aldığımız cihazı dernek sayesinde aldık. Aldıktan sonra beni bir bağışçı aradı (...). Hem tanışmak istedim sizinle dedi. Hem de cihazı kullandığınıza dair bir video çekip atabilir misiniz dedi. Biz de bir video çektik gönderdik. Burada o insan, emin olmak istiyor gibiydi. Gerçekten yardımın ulaşmış olduğundan emin olmak istiyordu. İnsanlarda yardım ederken ister dernek kanalıyla olsun, ister başka kanallarla olsun bir şüpheyle yaklaşıyor, güvenemiyor ilk başta. (G3)

Engelli bireylere toplum bence güvenmiyor. Engelli bireylerde suistimal eden de çok var. Mesela, engelini kullanıyor, dileniyor, o insanlardan böyle ihtiyacı olmadığı halde para topluyorlar. İnsanlar da o zaman diyor ki devlet de bunlara şu kadar şöyle bir maaş veriyor. Benden halen bir şey istiyor diyorlar. Mesela, birileri bir engelliye alıyor arabaya, köy köy, kahve kahve dolaştırıyor. Bence bugün engelinin buna ihtiyacı yok ki. İnsanların merhamet duygusunu sömürüyorlar (...) Toplum ne yapıyor, bu örnekler arttıkça yani suistimal arttıkça, genel bir yargıya da dönüşüyor. Bu da toplumda bir güvensizlik yaratıyor. Her engelliye de toplum dilenci olarak görmeye başlıyor. Mesela, karnım aç bir gün lokantaya gittim. Paramla yemek yiyeceğim. Oradan bir adam, garsona bana 1 lira vermesini söylüyor. (...) Neden oluyor bu, toplum işte bütün engelliye dilenci gibi görmekten oluyor. Buna sebep olan da suistimal edenler. (G5)

Mesela, kafede bir grup arkadaş otururken, işte orada yaka kartları olan, dergi satan insanlar gelmişlerdi ve o insanlara para vermişlerdi. Masadan kalkıp eğer para vermek istiyorsanız ki bize bakıp parayı verdiniz, bu masaya verin, buranın çay ücretini ödeyin demiştim. Neden veriyorsunuz? Biz burada kendi ücretimizle çay içiyoruz. Bunlar bir yerle, şirketle anlaşmış ve dergi satıyorlar. Bizi sömürüyorlar dedim ve paraları geri alacaksınız dedim. Böyle bir tartışma yaşamıştım. (...) Hani bizi burada kullanmasınlar. Böyle bir şey istemiyorum. Engellilerin sanki sadece paraya ihtiyacı varmış gibi düşünülmesine sebep oluyor. Yani sadece dilenci insan ya da işte paraya ihtiyacı varmış gibi. (S1)

Toplumun engellilere pek güvendiğini zannetmiyorum. Numara yaptığını zannediyor. Mesela para isteme olayları, engelli çocukların bazıları para istiyor. Benim de başıma geliyor. Para istiyor, karnın açsa vereyim, bir şeye ihtiyacın varsa alayım diyorum, istiyorlar yani çocuklar. Ne oluyor sonra güvenemiyorsun. Mesela, bir kişi var engelli, benden her akşam para ister. (...) Her akşam verdim, verdim, artık ben de bıktım en sonunda. Git diyorum artık başka tarafa, peşime takılıyor, bırakmıyor bu insan da. Benim mesela çocuğumun cebine para koyarım ve tembih ederim, kimseden para bir şey isteme. Birisi bir şey ısmarlayacağı zaman bile benim yüzüme bakar. Ben işaret yaparsam, tamam ye dersem yiyor yani. Benim çevremde de var, akraba çevremde de var. Adam mesela maaş alıyor, ben biliyorum bunun maaş aldığını. Çocuk sokağa çıkıyor, başkasından çay istiyor, param yok diyor. Geçenlerde bir tanıdığım var, ben bunun maaşının olduğunu da biliyorum. Üşümüş, dedim gel çay iç, param yok ki dedi bana. Oğlum gel ben para istemiyorum, gel dedim çay iç ama çocuğun cebinde iki lira bile parası yok yani. Niye bu ailesinin sorunu, ben çocuğa bir şey diyemem. (...) (Z3)

(...) Toplum içinde öyle bir hale geldik ki yani birbirini kandıran çok insan var. (...) Yani gözünün içine baka baka yalan söylüyor. Dolandırıcılık çok var. Hani diyorlar ki sağ gözünden sol gözüne güvenme. Mesela, ben evimi kiraya verdim. Dört aydır bekliyorum, bir yığın insan aradı. Sonunda bir öğrenciye verdim. Öğrencilerden eşyamızı tamamen yok etmelerine kadar, bize zarar vermelerine rağmen, ben yine bu sefer bir öğrenciye güvendim. Şu anda güvendim ama öğrenci olduğu için biraz da güvenim azaldığından dolayı dedim ki eğer ödemezse de benim hayrım olur, öğrencidir. Yani o yönden rahatlarım gibisinden verdim. Çünkü güven olmuyor yani. (...) (Z4)

Bizim gerçekten genel olarak duyarlı bir halkımız var. Herkes bir şeyler yapmak istiyor. Bilinçli ya da bilinçsiz ama niyet güzel. Bilinçsiz dediğim olaya örnek vermek gerekirse, şimdi çocukla hastaneye gidiyorsun ya da bir pazara çıkıyorsun ya da bir çarşıya iniyorsun. İyi niyetli

olarak geliyor oradan, çocuğun eline para veriyor, beş lira, üç lira falan filan. Bu tabii iyi niyet vatandaş tarafından. Ancak bu bir, iki, üç, dört olunca engelli tarafından bu sefer her gördüğü insan parayı verecek algısına kapılıyor. Bu da engelinin toplumdaki güvenini düşürüyor. Sanki dilenci mantığına dönüştürüyor işi, biraz daha böyle alışkanlık haline gelince. Bunu istemiyoruz açıkçası. (Z5)

Mesela, ben bir yerde Çınarcık'ta çay bahçesine oturdüğüm zaman biz arabanın bagajı açıyoruz, yanına da sandalyelerini koyup oturuyoruz, oğlum arabadayken ben böyle yedirebiliyorum, içirebiliyorum. Öyle bir acayip bakıyorlar ki sanki böyle hani bir şey dileniyormuşum gibi. Böyle bir şey ben yaşamadım da eşim dedi. Birisi bir şey vermeye mi ne kalkmış. Eşim böyle delirmişti o zaman. (...) (Z7)

3.2.9.3. Maneviyatın ve Duygusal Bağların Güçlendirilmesi

Şükürün yanlış değerlendirilmesi, ahlakın ve mahremiyetin gündelik hayattaki yoksunluğu, inancın suistimal edilmesi, televizyon programlarının/olumsuz haberlerin güvenmekten uzaklaştırması ve sosyal medyadaki paylaşımların yüzeysel ilişkilere sebep olması gibi noktalar bir yandan bireylerin birbirine olan güvenini zedelerken bir yandan bireylerin maneviyatında ve duygusal bağlarında bir çöküşe sebep olabilmektedir.

Benim görme engelimi gördüğünde insanların sadece şükretmesi, benim sorunlarımı çözmez. İnsanlar kendi sağlığına veya sağlık oluşuna şükrediyor. Toplumun vazifesi, engellinin yükünü almak olmalı. Karnını doyurduktan sonra ya rabbim şükür demek şükretmek değil. İhtiyaç sahiplerine yardım ettiğinde, sen Allah'ın sana verdiği nimete şükretmiş olursun. (...) İsrâf etmemek demek tabağındakileri yalayıp bitirmek değil. Asıl israf, nimetin kaynağını unutmaktır. Yani sen sağlamsan ve herhangi bir engelin yoksa, o nimeti verenin Allah olduğu bilincinde olmalısın. (G3)

Toplumdaki insanlar da birbirine güvenmiyor. Çünkü insanlarda hiç böyle değer yargısı, ahlak kalmamış ki. Herkes kimi nasıl çarparım, kimi nasıl kandırırım derdinde. Yani insanların ahlakı çok bozuldu. (...) Mesela, internette her şey ortalıkta geziyor. Herhangi bir mahremiyet yok. İkincisi, çocuklar ahlak eğitimi alamıyor. Birisi birisinin hakkını yediğinde hiç itina etmiyor, bundan dolayı hiçbir vicdan yapmıyor. Yeni nesilde bu sorunları aşmak için ahlak eğitimi okullarda verilmeli. Verilen eğitim de yetmeyebiliyor. (...) Çünkü şimdi tamamen toplum bozulduğu için ahlaklı olan da bir zaman sonra bu dünyanın kerizi ben miyim demeye başlıyor. (...) Yani insanlar bir arada yaşadığı için uyan da uymayan da artık aynı noktaya gidiyor. Üzüm üzüme baka baka karar derler ya. Adam ahlaklı davranıyor ama karşısındaki hep onu suistimal ediyor. (...) Mesela, köyde bir adam inek almaya geliyor. Adam konuşurken diyor ki ağzım abdestli. Ha şimdi namaz kıldım. Dur bir dakika şu ikinci namazımı kılayım şurada falan. (...) Allah kitap üzerine yemin ediyor. (...) İşte şöyle oldu, böyle oldu derken adamı kandırıyor. Adamın ineğini alıp gidiyor. Sonra telefonla ulaş ulaşabilirsen. Dinen de insanlar sömürülüyor. Sonra ne oluyor o zaman. Ne dindarına güvenebiliyorsun, ne ateistine, ne de başka dine inanan insana. İnanç sömürülüyor. Sonra insanlar birbirine nasıl inansın ve güvensin ki. (G5)

(...) Mesela, bu televizyondaki programları seyrettikten sonra, insanlar artık hiç kimseye güvenmez oldu. (...) O kadar çok şey paylaşılıyor ki artık insan yanındakine acaba diyor. Bir acaba diyerek yaklaşıyor. Şöyle bir şey var, bu televizyonlar olsun, vesaire olsun. Tamamen rant sağlamak amaçlı sürekli bir şeyler yeniliyorlar. Tamam belki bilinçlendirmek açısından doğru şeyler ama bir yandan da insanların psikolojisi de bozuluyor. (O3)

Toplum aynı zamanda olumsuz haberleri de görerek, izleyerek güvenini kaybediyor. Bunları görerek toplum uzaklaşıyor. (S3)

(...) Sosyal medyada paylaşılmayan hiçbir şey yok. Ben de asla paylaşmam. Bu paylaşımların hepsi yapay paylaşımlar ve çoğunda hissiyat yok. Canlı ol, köprünün üstünde görüşelim yeter ki ama görüşelim. İnsanlar birbirinin gözüne bakarak konuşmalı. Sımalarını görerek konuşmalı ve birbirine güven vermeli. Yoksa ben hastalığımı bile söylemem ona güvenmesem. (S2)

Maneviyatın ve duygusal bağların güçlendirilmesi için ise ailenin eğitimini, ahlaki eğitimi ve toplumsal değerlerin eğitimini dile geiren bazı katılımcılar, bu çerçevede bireylerin maneviyatını ve güvenini arttıracak bilinçlendirme faaliyetlerinin gerekliliği vurgulamıştır.

Mesela, ailelerde bile çocuklar annesinin babasının görüşünü pek takmıyor, kendi bir dünyası var. Küstah ama mantığa dayalı bir nesil geliyor. Yeni bir dünya düzeni oluşuyor. Duygusal bağlar falan yok artık. Aile faktörleri de bu açıdan önemli güvenin sürdürülmesinde. Çocukların nasıl yetiştirildiği önemli. (S5)

(...) Güvenin sürdürülmesinde eğitim önemli. Özellikle ahlaki eğitim, yeni nesilde önemslenmeli. Bize önceden bu ahlaki eğitim ailede, okulda, çevrede verilirdi ve bu eğitim birbirini tamamlıyordu. Şimdi bu eğitimin eksikliğini genç nesil yaşıyor. (...) Daha çok toplumsal değerlerin tüketildiği bir konumdayız. Toplumsal güveni sağlayabilmek için yeniden bu toplumsal değerleri üretebilmeliyiz. Tabii ki bu bir süreç işi. Hemen olabilecek bir şey değil. Ancak üretebilirsek güveni tekrar sağlayabiliriz. Bu da eğitimden, insanları bilinçlendirmekten geçiyor. (G5)

Her şey eğitime dayanıyor. Toplumu bilinçlendirmek lazım. Üniversiteler, özellikle bu alandaki hocalarımızın televizyonda, sosyal medyada insanların birbirine güvenmesiyle ilgili programlar yaparak ilgili sorunları tartışmaları yararlı olabilir. Daha çok maneviyatı güçlü olanlar daha çok güveniyor tabii ki. Engellilerde de böyle, maneviyatı güçlü olanlar daha çok engelliye kabulleniyor. Maneviyatımızı bizim biraz güçlendirmemiz lazım bu konuda ülke olarak. Millet olarak ve birbirimize de güvenmeyi öğrenmemiz lazım. (Z5)

SONUÇ VE ÖNERİLER

“Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Rolü” başlığıyla yapılan bu nitel çalışma, dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan engelli bireylerin karşılaştıkları engellere ilişkin başa çıkma kapasitelerinin ve sosyal çevre ile bütünleşmelerinde izledikleri yolların sosyal sermaye bağlamında keşfedilmesini amaçlamıştır.

Araştırma sonunda elde edilen bulgulara bakıldığında, öncelikle engelli bireyler için dezavantajı belirleyen hususların içsel (bireysel ve ailevi) ve dışsal (sosyal ve çevresel) etkenlere bağlı olarak yaşandığı görülmektedir. İçsel etkenlerin odağını engelli bireylerin engellerine ilişkin yaşamış olduğu sınırlılıklar ve ailelerinin engeller karşısında gösterdiği tutum ve davranışlar belirlemektedir. Bu durum aynı zamanda engelli bireylerin ve ailelerinin yaşanan dezavantaj durumlarına ilişkin başa çıkma kapasiteleri de gösterebilmektedir. Ebeveynlerin çocukları için duyduğu gelecek endişesi ve çocuklarına korumacı bir yaklaşım göstererek özgüven kazanmalarını engellemesi, engelli bireyin ve ailesinin sorunlarının varlığını kabullenmemesi gibi durumların varlığı bu sonucu ortaya çıkarmıştır. Dışsal etkenler ise engelli bireyin veya ailesinin müdahale edemediği kendisi dışında gerçekleşen dezavantaj durumlarını içermektedir.

Bilhassa erişilebilir çevre, istihdam, eğitim, ulaşım gibi noktalarda yaşanan dezavantajların engelli bireyin toplumsal katılımını/topluma entegre olmasını engellediği sonucu ortaya çıkmıştır. Yaşamın hangi alanında olduğu fark etmeksizin ulaşamayan ve erişemeyen engelli bireyin toplumsal katılımından/topluma entegre olmasından bahsedilebilir mi? İşte bu noktada çevresel ve sosyal bariyerlerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Elbette bireysel ve ailevi sorunlar/engeller de bu bariyerlerin içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda sosyal hizmetin müdahale düzeylerinin (mikro, mezzo ve makro) önemi ortaya çıkmaktadır. Müdahale düzeylerine göre sorunların ele alınması bireyin yaşadığı dezavantajları çevresinden de bağımsız düşünmemeye (bütüncül bakabilmeye) ve çözüm için gerekli toplumsal kaynakların temin edilebilmesine imkân tanımaktadır.

Sosyal hizmetin temel gayesi bireylere sorunların çözümünde destek sunmaktır, sorunları bireyin yerine çözmek değildir. Bu bağlamda engelli bireylerin yaşamış olduğu dezavantajlara ilişkin nedenleri belirlemenin yanında çözüm için uygun kaynakları sunmak önemlidir. Araştırmada engelli bireylerin dezavantajlarına ilişkin özellikle aileden/yakın çevreden aldığı sosyal desteğin çözüm için etkili olduğunu kabul etmenin yanında bireyleri dezavantaj karşısında başkasına bağımlı kılabildiği görülmüştür. Engellerin varlığı bu desteği zorunlu tutsa dahi engelli bireylerin yapmayı/denemeyi/başarmayı istediği durumlara ilişkin motive edilerek güçlendirilmesi önemlidir. Engellerden ve yaşanan dezavantajlardan önce “birey” olma kimliğinin toplumda ön plana çıkarılması, engelli bireylerin toplumla bütünleşmesi için bir adımdır.

Dezavantajlar karşısında engelli bireylerin aldığı destek, desteği sunan kişiye duyduğu güven, yakın ve uzak çevre ile kurduğu sosyal ilişkiler sosyal sermayenin varlığını göstermektedir. Bu noktada sosyal sermayenin varlığı bireylerin dezavantajlar karşısında

baş etme stratejilerini güçlendiren bir araç olmaktadır. Sosyal sermaye kaynaklarından yoksunluk ise bireylerin sorunlar karşısında yeni dezavantajlar yaşamalarına sebep olabilmektedir. Sosyal sermaye kaynaklarının yanında engelli bireylerin kendi kaynaklarını (güçlerini ve becerilerini) kullanmasına toplum nezdinde imkân tanınması bireylerin toplumdaki konumlarını güçlendirmesine ve dolayısıyla kendi kendine yetebilen bireyler haline gelmelerinde yardımcı olabilir.

Öte yandan engelli bireylere atfedilen basmakalıp yargılar/stereotipler engelli bireylerin toplumda ayrımcı uygulamalara maruz kalmalarına, dışlanmalarına ve ötekileştirilmelerine sebep olabilmektedir. Dezavantajı belirleyen noktalarda olduğu gibi toplumun yalnızca “engellere” odaklanması engelliye “birey” olma kimliğinden uzaklaştırarak hasta görmekten acıma duygusuyla yaklaşmaya, yapamaz/başaramaz/beceremez algısına varıncaya kadar dışlayıcı bir tutumu karşımıza çıkarmaktadır. Özellikle empatik olmayan tutumun varlığı engelli bireylerin diğer engelli bireyleri ve toplumun engelli bireyleri anlayabilmesini engellemektedir. Bununla birlikte engelli bireylerin toplumsal katılımına ilişkin moral ve motivasyonunu düşürebilmektedir. Dolayısıyla atfedilen stereotipler engelli bireylerin gündelik yaşantılarını olumsuz yönde etkileyerek toplumla entegre olmalarını engelleyebilmektedir.

Bireyleri güçsüzleştiren ve kimliklerini zedeleyen yargılara karşı anlayış ve farkındalığı temel alan nezaketli bir üslubun geliştirilmesinin değerli olduğu görülmektedir. Bunun için ise toplumda karşılıklı güvenin varlığının şart olduğunu ifade etmek gerekir. Güvene dair sosyal sermaye kaynaklarının yokluğu ya da yoksunluğu bireylerin birbirine güvenerek yaklaşmalarını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin, grupların veya toplulukların olumsuz kalıp yargılara maruz kalmasıyla ortaya çıkan ayrımcılıkla ve baskıyla mücadele eden sosyal hizmet disiplini engelleri/baskıları/yargıları ortadan kaldırarak engelli bireylerin toplumsal sürece dahil olması için mücadele etmektedir. Sosyal hizmetin bu mücadele için temel aldığı yaklaşımların en başında sosyal ve kültürel açıdan duyarlılık gelmektedir. Toplumda yaşanan sorunlara karşı duyarsız kalmayan bir disiplin olarak tüm nüfus gruplarının yaşamış olduğu ayrımcı ve baskı kurucu unsurlara karşı sosyal adalet ilkesini temel alarak yaklaşmaktadır.

Gerek yaşanan dezavantaj durumlarından gerekse de atfedilen stereotiplerden kaynaklı toplumda yaşanan ayrımcı ve baskı kurucu uygulamalar sosyal açıdan engelli bireylerin dışlanmalarına sebep olmaktadır. Araştırmada sosyal dışlanma sürecinin düşünsel veya mekânsal bağlamda gerçekleştiği görülmüştür. Engellerin görünür olup olmaması ise bu dışlanmanın düzeyini belirleyebilmektedir. Bilhassa süregelen engelli katılımcılar sosyal ilişkilerinin normal seyrinde devam ettiğini ve bunun nedeninin ise engellerinin görünür olmamasından kaynaklı olduğunu ifade etmiştir. Yani engellerden önce bireysel kimliğin ön plana çıkması sosyal dışlanmayı engelleyebilmektedir. Ancak bu dışlanma süregelen engelli bireylerde “hasta” stereotipiyle aile ve yakın çevre içerisinde görünebilmektedir. Çünkü görünmeyen bir engeli bilen bir çevrenin varlığı söz konusu olmaktadır.

Aile ya da yakın çevre engelliye bir birey olarak yaklaşırsa dahi engelli bireylerin katılımını sağlamak için yeterli değildir. Aksi durumda yaşanan çevrenin varlığını inkâr etmek olacaktır ki bu sebeple toplumun birey olarak yaklaşması ve bunu kabul ederek yaklaşım

göstermesi gerekir. İşte bu noktada engellere veya engellilere ilişkin bir saygı kültürünün varlığına ve gelişimine ihtiyaç bulunmaktadır.

Katılımcılar engelli bireyler için toplum tarafından belirlenen mekânın “ev ortamları” ile sınırlı kaldığını belirtmiştir. Ev ortamlarının dışına çıkabilmek ve bu sınırı ortadan kaldıracı için çevrenin engeli olsun ya da olmasın her birey için sorumluluk alabilmesi, her toplumun üyesine eşit derecede saygıyı gösterebilmesi ve sözde bırakmadan eylemlere dökebilmesi gerekir. Saygı kültürünün gelişimi engelli bireyleri ve toplumdaki üyeleri dâhil eden ortak çalışmaların varlığıyla mümkündür. Derneğin engelli bireyleri ve engeli olmayan bireyleri dâhil eden çalışmalar yapması bu saygı kültürünün gelişimine katkı sağlamaktadır.

Sosyal hizmet “müracaatçı” olarak kabul edilen ve genellikle yaşanan sorun/dezavantaj karşısında yardım talebinde bulunan her birey için toplumsal değişimi amaçlar. Bu değişimi sürdürmesindeki temel gaye eşitsizlikleri ve sosyal adaletsizlikleri ortadan kaldırmaya çalışarak toplumsal refaha ulaşmaktır. Toplumsal refah ayrımcı, dışlayıcı ve baskı kurucu unsurların varlığıyla zedelenmektedir. Bu noktada sosyal hizmet müracaat edilsin ya da edilmesin yaşanan sorunlar karşısında toplum üyelerine alternatif çözümler sunabilmek için arabulucu olmaktadır.

Toplumsal refahın sağlanmasında toplumsal yapıya bütüncül yaklaşabilmek ve bireyleri tanıyabilmek şart görünmektedir. Yaşanılan sorunlarda ise tek bir bireyin (müracaatçının) sorunu olarak görmek yerine toplumun sorunu olarak benimsemek sorunlara ilişkin çözümlerin kalıcı olmasını sağlayabilir. Çünkü bireylerin yaşadığı sorunların özüne bakıldığında bu sorunların etkenleri bireysel eksikliklerden/kusurlardan/engellerden değil, toplumsal düzeni inşa eden aile, evlilik, eğitim vb. kurumlarda yaşanan yetersiz kaynaklar, destekler ve bu kurumları etkileyen sosyal çevredendir. Sosyal kurumlarda bireyleri etkileyen bu durumlar aynı zamanda engelli bireylerin toplumsal katılımını/birlikteliğini de etkilemektedir.

Araştırmada bu doğrultuda sosyal kurumları ve sosyal çevreyi de ihmal etmeden engelli bireylerin yaşadığı dezavantajların toplumsal katılıma/birlikteliğe etkisi değerlendirilmiştir. Özellikle toplumda düşünsel farkındalığın olmayışı, engelli bireylerin yaşadığı zorlukların engeli olmayan bireyler tarafından anlaşılmaması ve engelli bireylerin de diğer engelli bireylerle empatik bir ilişki kuramaması toplumsal birlikteliğin önündeki engellerin göstergesi olmaktadır. Bu durumda engelli bireyler kendileri gibi engellere sahip olanlarla (empatik ilişki kurabildikleriyle) etkileşimini sürdürmeye devam etmektedir. Derneğin bakıldığında bu etkileşimin sürdürülebilmesi için aracı bir konumda olduğu görülmektedir. Benzer veya farklı engellere sahip bireylerin ve hatta engelli olmayan bireylerin çeşitli aktiviteler/eğitimler/kurslar aracılığıyla bir araya gelmelerini sağlamak toplumsal birliktelik için bir kazanç sağlamaktadır. Ancak sosyal çevre derneğin çizmiş olduğu bir yaşam alanından ibaret değildir. Dolayısıyla var olan dezavantaj durumları düşünüldüğünde tam bir katılım ve toplumsal birliktelikten söz edebilmek güç olmaktadır. Araştırmada engelli bireylerin sosyal sermaye kaynaklarını kullanarak daha çok küçük gruplar (arkadaşları, tanıdıkları, akrabaları, dernek üyeleri gibi) içerisinde bir araya geldiği ve toplumsal birlikteliği ertelemek durumunda kaldığı keşfedilmiştir. Örneğin; bir katılımcı

zihinsel engelli çocuğunun arkadaşlarının da yine kendisi gibi aynı engele sahip çocuklar ya da anneleri olarak kendileri olduğunu ifade etmiştir:

Biz sadece kendi arkadaşlarımız yani özel çocuğu olan arkadaşlarımızla görüşüyoruz. (...) Eğer başkaları ile de görüşeceksek başkalarına da oğlumla gitmişliğim vardır ama oğlum ile yaşına denk olan orada bir çocuk yoktur veya büyüktür (...) Ama orada o kişinin çocuğu da olsa da oğluma gel annelerimiz oturuyor, gel biz de burada oturalım, senle arkadaş olalım demez. Oğlum yine benle, teyzesiyle, o büyüklerle oturur hep. Çocuklarımızın arkadaşları, büyükler veya dengi özel çocuklar. (Z4)

Erişilebilir ve ulaşılabilir olmayan çevre, alınan/verilen eğitim düzeyi, maddi imkânların yokluğu gibi bireylerin bir araya gelmesini etkileyen önemli dezavantajların varlığında ön plana çıkan dezavantajların ve içselleştirilmiş engellerin varlığı, toplumda düşünsel farkındalık yaratılmasıyla aşılabılır. Bu bağlamda engelli bireyler özelinde dezavantajlı bireylerin/grupların yaşadığı öznel engelleri/sıkıntıları ve ortak ihtiyaçları/tercihleri bilerek yaklaşmak toplumsal katılım için sözde değil özde ilgi göstermek ve çözüm için oluşturulacak politikalarda engelli bireyleri ve ailelerini sürece dahil etmek gerekli görünmektedir.

Araştırmada engelli bireylerin yaşamış olduğu sorunların çözümünde izledikleri yolları ve başa çıkma stratejilerini belirleyen kişisel becerilere ve çevreden alınan sosyal destek düzeylerine bakılmıştır. Dernek çeşitli aktiviteler veya kurslar aracılığıyla engelli bireylerin becerilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Çeşitli kurum, kuruluş ve örgütlerle yaptığı protokoller aracılığıyla eğitimlerin sunulması ise eğitimin niteliğini arttırmanın yanında sosyal sermaye edinimini de kolaylaştırmaktadır.

Bireylerin aldığı eğitimle becerilerini geliştirmesi sosyo-ekonomik yönden bağımsızlığı kazanmalarında ve bireylerin kendi kendilerine yetmelerinde olanak sağlamaktadır. Araştırmada engelli bireylerin hayatlarını kolaylaştıran ve güçlendiren ilişkilere sahip olmasının (sosyal sermaye edinimlerinin) dernek vasıtasıyla gerçekleştiği görülmüştür. Bununla birlikte ev ortamlarında aile kurumunun destekleyici olması engelli bireylerin becerilerini geliştirmesinde ve pekiştirmesinde etkili olduğu anlaşılmıştır.

Engellerin varlığı, yeterli maddi imkanların olmaması ve fayda sağlamadığının düşünülmesi becerilerin kazanımına ilişkin zayıf yönleri araştırmada ortaya çıkarmıştır. Bireylerin motivesinin kırılması, pratik yararlar içerdiğini düşünmemesi, çevre tarafından faydalı bulunmaması, çalışma hayatına atılma ve bir başkasına bakmakla yükümlü olma gibi nedenlerden dolayı bireyler becerilerini güçlendiremediklerini ifade etmiştir. Bu durum sorunlar karşısında bireylerin baş etme kapasitelerini de zayıflatmakta ve dolayısıyla yakın/tanıdık çevre başta olmak üzere diğer kanallardan alınan sosyal desteğin de önemini ortaya çıkarmaktadır.

Ulaşım, alışveriş, bakım gibi birçok noktada alınan destek bireylerin sorunlarının çözümünü kolaylaştırmaktadır. Bu maddi desteklerin yanında güvende hissettirme, paylaşma, yanında olma gibi manevi açıdan aldıkları desteklerin varlığı da katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca araştırmada engelli bireylerin yaşamış olduğu dezavantaj durumlarına göre ihtiyaç duyduğu ve aldığı sosyal desteğin niteliğinin değişebildiği anlaşılmıştır.

Sorunlar karşısında atılan ilk adımlarda engelli bireyin kendisinin olması alınan desteğin niteliği ve desteğin gönülden yapılıp yapılmaması çözüm sürecini etkilemektedir. Bununla birlikte annelerin süreci çoğunlukla kendilerinin yürütmesi, kendilerine ait özel bir zamanının olmaması, özel bir işini yerine getirememesi, sürekli çocuklarıyla ilgilenmek zorunda olmaları gibi sebeplerden dolayı annelerin sorumlulukları fazla olmaktadır. Bu bağlamda çözüm sürecine babaları da dâhil etmenin ailedeki yükün ortak paylaşımı açısından önemli olduğunu ifade etmek gerekir.

Yaşamın birçok alanında dernek tarafından sunulan maddi ve manevi destek engelli bireylerin ve ailelerinin yaşamış olduğu dezavantajları önlemede bir çözüm sağlamaktadır. Ulaşım konusunda gerekli yardımların sunulmasına, gerekli medikal/tıbbi cihazların alınmasına, tedavilerin sağlanmasına, bir işte çalışabilmeleri için ilgili yerlere yönlendirilmesine ve engelli bireylerin ve ebeveynlerinin Umre ibadetini yapabilmeleri için gerekli organize edilmesine ilişkin katılımcıların deneyimleri, derneğin çözüm üretici ve güçlendirici rolünü göstermektedir. Bununla birlikte derneğin yaşanan sorunlar karşısında istişare/diyalog ortamı oluşturması, engelli bireylerin sosyalleşmelerinde ve toplumsal katılımlarında fayda sağlamaktadır. Derneğin hem dezavantajlar karşısında gerekli desteği sunması hem de bu dezavantajların çözümünde bir istişare ortamı yaratarak engelli bireyle ve toplumu bir arada tutmaya çalışması, ilgili kurum, kuruluş ve örgütlerle iş birliği çalışması, bağlayıcı, köprü kurucu ve birleştirici sosyal sermaye kaynaklarını aynı zamanda nitelendirmektedir. Dolayısıyla derneğin sosyal sermaye edinimini kolaylaştırıcı bir role sahip olması bundan kaynaklanmaktadır.

Sosyo-ekonomik açıdan sunulan destekler engelli bireylerin kurumlara duyduğu güveni belirleyebilmektedir. Geçmiş dönemdeki politikalarda yer almayan destek veya hizmetlerin günümüzde sunulması temelde aile kurumunun bütünlüğünü korumakla birlikte bir başka bireye olan bağımlılığı azaltmaktadır. Lakin sosyo-ekonomik desteklerin engelli bireyleri hazırcılığa alıştırması her yaşadığı sorun için destek aramasına ve dolayısıyla bireylerin baş etme kapasitelerinin de zayıflamasına sebebiyet verebilir. Bundan dolayı bireyleri güçlendiren ve bireylerin sürece tam katılımını sağlayan sosyal politikalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Sosyal hizmet bireylerin düşüncelerini de dikkate alarak ve bireyi de bu sürece dahil ederek sorunlara müdahil olur. Bireylerle çalışırken güçlü yanlarını vurgular ve sunduğu psikososyal destek ile bireyleri güçlendirmeyi ve tekrar işlevselliklerini kazanmalarını amaçlar. Sorunu bireyle birlikte çözmeye çalışan sosyal hizmet sorunu çözmenin yanında sorunun oluşumuna sebep olan çevresel koşulları da düzeltmeye çalışarak bireylerin sürece tam katılımını sağlamaktadır.

Aile, arkadaş, akraba, komşu gibi engelli bireyin yakın çevresi içinde yaşadığı sorunlar bireylere yeni dezavantajlar yaratabilmektedir. Çünkü bireyler öncelikle yakın çevre ile kurduğu bağlar ve kaynaklar aracılığıyla sosyal hayata entegre olabilmektedir. Sosyal sermaye bu bağların ve kaynakların edinimini sağlamaktadır. Bununla birlikte sosyal sermaye bireylerin karşılıklı güven ilişkilerini yapılandırmasında, bireylerin bir araya gelmesinde (örgütlenmesinde) ve dayanışmasında ortak bir amaç sağlamaktadır. Araştırmada engelli bireylerin kurdukları ilişkilerin sosyal entegrasyona etkilerine ve bu

ilişkileri etkileyen aynı zamanda sosyal sermayenin temel bileşeni olarak kabul edilen güvenin kaynaklarına bakılmıştır.

Araştırmada engelli bireylerin kendilerini ev, işyeri, mahalle, dernek gibi mekânlarda, zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin ise özellikle dernek, okul gibi mekânlarda, çocuklarını güvende hissettikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Mekânların engelli bireyler için tanıdık/bilindik yerler haline gelmesi, tanıdık kişilerin varlığı, kurulan sosyal ilişkiler/bağlar ve mekândan alınan destek (örneğin; annelerin bir yere gittiğinde zihinsel engeli olan çocuklarını derneğe bırakmaları ve dernekteki tanıdıkların çocuklarıyla ilgilenmesi) mekânsal güveni belirlemiştir. Buna binaen engelli bireyler dernek ortamını genellikle “ev ortamları” gibi olarak görmektedir. Yani güveni mekânın ne olduğu değil, mekândaki kişilerin varlığı belirlemektedir. Mekânsal güveni belirleyen diğer etmenler ise; çevrenin yargılayıcı tutumu, dini inanç, olumsuz deneyimler ve hastalığının bilinmesi veya öğrenilmesi (süreğen engelli bireyler için) olarak keşfedilmiştir.

Engelli bireylerin aile üyelerine, akrabalara ve tanıdıklara duyduğu güven “koruma”, “kollama” ve “bakım” konusunda özellikle bireylerin kimlerden destek aldığını belirlemektedir. Dolayısıyla güven bir bakıma ilişki ağlarının durumunu gösterirken bir bakıma da destek alınan aktörlerin kimler olduğunu göstermektedir. Araştırmada bu ilişki ağlarının sosyalleşme ve yardımlaşma en başta olmak üzere sahip çıkılması/göz kulak olunması, gündelik işlerde/ihtiyaçlarında destek olunması ve kişisel gelişiminde rehber olunması gibi noktalarda sosyal desteği mümkün kılarak engelli bireylerin sosyal entegrasyonunu kolaylaştırdığı sonucuna varılmıştır.

Dezavantajlı gruplar özelinde engelli bireyler bireysel ve kolektif çıkarlarını korumak amacıyla dernek gibi sivil katılım araçlarına müracaat etmektedir. Araştırmada engelli bireylerin neden derneğe üye oldukları ve derneğe yönlendiren aktörlerin kimler olduğu irdelenmiştir. Bu bağlamda engelli bireylerin sosyalleşme, paylaşma ve çevre edinme; kişisel çıkarları sağlama/koruma; başkalarına faydalı olma ve sorunları birlikte çözmeye etkenleriyle derneğe üye oldukları anlaşılmıştır. Bilhassa akraba, komşu, arkadaş çevresinin derneğe üye olmaları için engelli bireyleri yönlendirdiği görülmüştür.

Evdeki ortamın kısıtlı oluşunu ifade eden engelli bireyler dernek ortamını “engelli çevre” edinme, aynı sorunları yaşayan insanlarla birlikte olma ve paylaşım için önemli ve gerekli görmektedir. Bunun yanında iş bulma, bilgi edinme, haklarını öğrenme, danışmanlık alma, engelli maaşı bağlatma gibi sebeplerden dolayı derneğe üye olduğunu belirten engelli bireyler, ortak çıkarların derneğe üyelikle birlikte daha hızlı elde edilebildiğini ifade etmiştir. Çünkü ortak taleplerin ilgili yerlere aktarılmasında “dernek” vasfıyla gidilmesi ilgiye alınmasını kolaylaştırmaktadır.

Sosyal sermaye bireylerin örgütlenmeleri için gerekli ağlarını oluşturmalarında fırsat yaratmaktadır. Bu bağlamda derneğin engelli bireylere ve ailelerine ulaşması/engelli bireylerin ve ailelerinin derneğe ulaşması için bir sosyal ağ oluşturması (iletişim kanallarıyla) derneğe maddi ve manevi destek sunmak ve yaşanan sorunlarda istişare ortamı oluşturmak için imkân tanımaktadır. Engelli bireyler derneğe üyelikle bu sosyal ağlara katılarak kendi hedeflerine ulaşmak için bu ağın kaynaklarını kullanmaktadır. Araştırmada bu ağa üyelikle birlikte elde edilen temel çıktılar ise ortak yükün paylaşımı,

gündelik aktivitelerin paylaşımı, arkadaş edinme, sorunların istişare edilmesi, becerilere katkı sunma, ilgili görevlerin ve sorumlulukların üstlenilmesi olduğu görülmüştür.

Engelli bireylerin derneğe üye olma nedenlerinin dernekteki sosyal ağlar aracılığıyla karşılanması ve hatta derneğin birden fazla çıktıyı bireylere sunabilmesi derneğe olan aidiyetini pekiştirmektedir. Dernekteki üyelerin erişim, ulaşım, bakım vb. noktalarda destek aldığı çevrenin diğer dernek üyeleriyle paylaşmasıyla var olan destek ağı da genişlemektedir. Bunun yanında derneğe üyelikle engelli bireylerin arkadaş edinmesi sosyalleşebilmeleri ve sorunlarını başkalarıyla paylaşabilmeleri için bir ağa katılımını olanaklı kılmaktadır. Ayrıca derneğin yaptığı faaliyetlerde engelli bireylerin ve ailelerinin sürece dâhil edilmesi, sorumluluk bilincini güçlendirerek sorunların çözümünde destek alan öznelerden sorunun çözümünde destek sunabilen öznelerle dönüşümüne imkân tanımaktadır.

Belirli koşullar altında uygulanabilirliği ifade edilen özgül haklar dezavantajlı grupların taleplerine yönelik sunulan haklar bağlamında değerlendirilmektedir. Araştırmada engelli bireyler tarafından bu hakların nasıl ele alındığı irdelenmiştir. Bu bağlamda tanımlanan özgü hakların “engelli” ve “engelsiz” söyleminden kurtularak insan haklarından bağımsız düşünülmeden herkesi kapsayan kanunların içerisinde düzenlemesi gerektiği bazı katılımcılar tarafından ifade edilirken bazı katılımcılar erişilebilir olmayan mekânlar, eğitim ve istihdam noktasındaki kısıtlılıklar gibi yaşanan dezavantaj durumlarına ilişkin özgü hakların tanımlanması gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte sorunu yaşayan öznelerle birlikte istişare yaparak bu hakların tanımlanmasının toplumsal katılımı sağlayacak politikalara yansiyebileceği katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Engelli bireylerin haklarını tanıması ve buna ilişkin farkındalığı ise olası hak ihlallerinde kendi haklarını savunabilmeleri için bir gerekliliktir. Dolayısıyla engelli bireylerin kendi haklarına ilişkin farkındalık sağlayabilecek veya bu farkındalığı arttırabilecek politikalara ihtiyaç bulunmaktadır. Özgü hakların uygulanmasına ilişkin sorunlar ancak bireylerin bu konudaki farkındalığı ile çözülebilir görünmektedir. Bununla birlikte özgü hakların dezavantajlı gruplar veya özelinde engelli bireyler için değil toplumun ihtiyaçları temelinde düşünülerek uygulanması önemlidir. Tanımlanan özgü hakların ve sunulan hizmetlerin aynı zamanda engelli olmayan bireylerin de hayatını kolaylaştırması özgü hakların “özgül” olma kapsamını genişletmektedir.

Haklar suistimal veya istismar edildiğinde engelli bireyler ilk olarak ilgili kurum ve kuruluşlara müracaat etmektedir. Benzer sorunları yaşayan ve bu konuda bilgisi olan bireylerin dernekte yer alması engelli bireyler için derneği hak ihlallerinde danışacağı önemli bir merkez haline getirmiştir. Hak ihlallerinde kurumlara yapılan başvurulardan olumlu geri dönüş alınmadığında engelli bireyler sıklıkla CİMER’e yani elektronik ortamda başvurularda bulunmaktadır. Araştırmada bazı katılımcıların başvuruları zaman kaybı olarak görmesinden, nereye başvuracağını bilmemesinden ve haklardan önce ihtiyaçları öncelemesinden dolayı kendilerinin yerine hak ihlallerinde başkalarının başvurmasını beklediklerini ifade etmiştir.

Özgü haklara ilişkin yapısal eksiklikler engelli bireylerin hak temelli bir yaklaşımdan ziyade inisiyatif temelli bir yaklaşımla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Hak temelli

yaklaşımın toplumdaki bireylerin eylemlerinde bir mecburiyet getirmesi yardım/destek talep edilmeden yerine getirilmesini sağlamaktadır. Sosyal hizmet hak temelli bir disiplin olarak bireylerin yaşamış olduğu dezavantajlar ve sosyal adalete ters düşen uygulamalar karşısında hak savunuculuğunu üstlenir. Ancak onları da bu sürecin öznelere olarak çalışmaya dâhil eder ve kendi haklarının farkında olmalarını sağlamaya çalışır.

Araştırmada toplumsal güven parametresiyle toplumsal dayanışma ve iş birliğini güçlendiren ve zayıflatan hususlar irdelenmiştir. Toplumsal güvenin tesisinin ilk olarak empatik ilişkilerin varlığıyla yani karşılıklı anlayışının varlığı ile mümkün olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bir engele sahip olsun ya da olmasın bireylerin birbirini anlaması, samimi iletişim kurması, başkalarına yaptığı iyilikte karşılık beklememesi, dürüstlük ve sorunlara karşı sorumluluk bilincinde olması toplumsal güveni ve beraberinde dayanışmayı güçlendirmektedir. Dernek ise örneğin yaptığı aktivelerde engelli olmayan bireyleri de dâhil ederek toplumda bütünleşmeye dair olumlu modeller sunmaktadır.

Bazı katılımcıların “bu devir” ve “bu zaman” üzerinden “korkar olma” ve “temkinli davranma” gibi söylemleri, bireylerin deneyimlediği veya duyduğu olumsuz olaylardan dolayı manevi ve duygusal bağlarının zayıfladığını ve toplumsal güveninin zedelendiğini göstermektedir. Bunun neticesinde zarar gören ise toplumsal dayanışmadır. Güvenin olmadığı durumlarda bireylerin bir araya gelmesi güçleşmektedir. Ayrıca engelli bireylere atfedilen “engellilere güven olmaz.” stereotipi ve “saldırır”, “ne yapacağı belli değildir”, “bakıma muhtaçtır”, “düşkündür” şeklinde geliştirilen söylemler engelli bireylerin toplumla entegre olmasını engellemektedir.

Bireylerin birbirine karşı yaptığı yatırımlar özünde toplumun sosyal sermayesini güçlendirmektedir. Bu bağlamda toplumla bütünleşmenin gerçekleşmesinde her şeyden önce bireylerin, grupların veya toplulukların kendi refahlarının üstünde toplumun refahını öncelemesi gerekir. Dayanışma bir arada olma, birlikte olma, karşılıklı güvenin duyulması da bu düşüncenin varlığına ve uygulanmasına bağlıdır. Sosyal hizmet ise toplumsal dayanışmayı güçlendirmek için uygun kaynakları organize eder ve toplumsal ilişkilerin işlevselliğini arttırmaya çalışır. Böylece güçlü iletişim ve etkileşim ortamlarının varlığı mümkün olmaktadır.

Araştırmanın probleminde ifade edilen hususlar da dikkate alınarak bulguların ortaya koyduğu sonuçları şu önermelerle ifade etmek mümkündür:

1. Dezavantajı, sadece engelli bireylerin “engelleri” belirlememektedir ve sosyal ve çevresel etkenlerin belirleyici bir yönü bulunmaktadır.
2. Toplumda engelli bireylere atfedilen stereotipler ve ayrımcı/baskı kurucu uygulamalar sosyal dışlanmaya sebep olduğu için bireylerin toplumla bütünleşmesine zarar vermektedir.
3. Engelli bireylerin geliştirdiği becerilerin ve aldığı sosyal desteğin baş etme kapasitelerini güçlendirmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır.
4. Engelli bireylerin sosyal sermaye ile irtibatlarını örgütlenme ile gerçekleştirdiği görülmektedir.

5. Örgütlenme seviyesi ile sermaye düzeyi arasında doğrusal bir ilişki olduğu yani sosyal sermayenin aynı zamanda örgütlenme ile birlikte ortaya çıktığı keşfedilmiştir.
6. Yaşanılan dezavantaj durumlarına ilişkin tanınan özgü hakların sorunların çözümünde önemli olduğu ancak özgü hakların temel insan hakları söyleminden koparılmadan sunulması gerektiği görülmüştür.
7. Toplumsal bütünleşmenin dezavantajlı gruplar özelinde engelli bireyler için tanımına bakıldığında örgütlenmeyle mümkün olabildiği ve toplumsal güven, dayanışma ve iş birliğinin varlığıyla güçlenebildiği anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abay, S. Beyza. (2018). *Sosyal Sermaye, Sosyal Ağlar ve Sosyal Destek İlişkisi Sultanbeyli ve Kadıköy'de Sosyal Hizmet Merkezlerine Başvuranlara İlişkin Karşılaştırmalı Durum Çalışması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yalova.
- Abrams, D. (2010). Processes of prejudice: Theory, evidence and intervention. Equality and Human Rights Commission Research Report 56. <https://www.equalityhumanrights.com/en/publication-download/research-report-56-processes-prejudice-theory-evidence-and-intervention>, Erişim Tarihi: 12.06.2019.
- Adams, R., Dominelli, L., Payne, M. (2015). Eleştirel Bir Sosyal Hizmet Anlayışına Doğru. (Çev.: Sedat Yağcıoğlu). Robert Adams, Lena Dominelli ve Malcolm Payne (Der.). *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* içinde (33-41). Ankara: Nika Yayınevi.
- Aitchison, C. (2003). From leisure and disability to disability leisure: developing data, definitions and discourses. *Disability and Society*. 18(7). (955-969). doi:10.1080/0968759032000127353.
- Al Ubaidi, B. Abbas. (2017). Cost of Growing up in Dysfunctional Family. *Journal of Family Medicine and Disease Prevention*. 3(3). (1-6). doi: 10.23937/2469-5793/1510059.
- Albrecht, G. L. (2001). Rationing health care to disabled people. *Sociology of Health and Illness*. 23(5). (654-677). doi:10.1111/1467-9566.00270.
- Altuntaş, B. (2020). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Politika*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Álvarez Castillo, J. L., A. J. Equizábal, C. P. Cámara, H. G. González. (2014). The fight against prejudice in older adults: perspective taking effectiveness. *Revista Latinoamericana de Psicología*. 46(3). (137-147). doi:10.1016/s0120-0534(14)70017-2.
- Avşaroğlu, S., H. Okutan. (2018). Zihin Engeli Çocuğu Olan Ailelerin Yaşam Doyumları, İyimsellik ve Psikolojik Belirti Düzeylerinin İncelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7(1). (59-76).
- Aydın, D. (2013). Türk Ceza Kanunu'nda Hakaret Suçu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 19(2). (879-918).
- Azulai, A. (2014). Ageism and future cohorts of elderly: Implications for social work. *Journal of Social Work Values and Ethics*. 11(2). (2-12). https://www.researchgate.net/publication/263846803_Ageism_and_future_cohorts_of_elderly_Implications_for_social_work, Erişim Tarihi: 11.06.2019.
- Balatti, J., S. Black, I. Falk. (2009). *A new social capital paradigm for adult literacy: Partnerships, policy and pedagogy*. Adelaide: NCVER.
- Baltina, M. (2016). Social Rehabilitation For Disadvantaged Families. *The Times of Science*. (17-26). <https://cyberleninka.ru/article/n/social-rehabilitation-for-disadvantaged-families>, Erişim Tarihi: 14.06.2019.

- Barnett, Melissa A. (2008). Economic Disadvantage in Complex Family Systems: Expansion of Family Stress Models. *Clinical Child and Family Psychology Review*. 11(3). (145–161). doi:10.1007/s10567-008-0034-z.
- Baskak, B. ve U. Öneş. (2010). Sosyal Sermaye ve Psikiyatrik Bozukluklar: Güven ve Karşılıklılık Üzerine. *Nöropsikiyatri Arşivi Dergisi*. 47(3). (252-259). doi: 10.4274/npa.5555.
- Baum, F.E., A. M. Ziersch. (2003). Social Capital. *Journal of Epidemiology and Community Health*. 57(5). (320-323). doi: 10.1136/jech.57.5.320.
- Berg, Bruce L., Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Hasan Aydın (Çev. Ed.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bhandari, H., K. Yasunobu. (2009). What is Social Capital? A Comprehensive Review of the Concept. *Asian Journal of Social Science*. 37(3). (480-510). doi: 10.1163/156853109X436847.
- Bourdieu, P. (2010). Sermaye Biçimleri. M.Murat Şahin ve A.Zeki Ünal (Der.). *Sosyal Sermaye-Kuram, Uygulama, Eleştiri* içinde (45-75). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Brown, R., H. Zagefka. (2005). Ingroup Affiliations and Prejudice. John F. Dovidio, Peter Glick, Laurie A. Rudman (Ed.). In *On The Nature Of Prejudice Fifty Years After Allport* (54-69). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Caillods, F. (1998). *Education strategies for disadvantaged groups: Some basic issues*. Paris: UNESCO/ International Institute for Educational Planning.
- Castle, E. N. (2003). The Social Capital Paradigm: Bridging Across Disciplines-An Overview. *American Agricultural Economics*. 85(5). (1208-1210). doi: 10.1111/j.0092-5853.2003.00531.x.
- Chapman, Audrey R., B. Carbonetti. (2011). Human Rights Protections for Vulnerable and Disadvantaged Groups: The Contributions of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. *The Johns Hopkins University Press*. 33(3). (682-732). <https://www.jstor.org/stable/23015998>, Erişim Tarihi: 20.06.2019.
- Chipkin, I. (2003). 'Functional' and 'Dysfunctional' Communities: The Making of National Citizens. *Journal of Southern African Studies*. 29(1). (63–82). doi: 10.1080/0305707032000060520.
- Cılga, İ. (2012). Sosyal Dışlanmanın Dinamiği, Bilimin, Mesleğin Dışlanması ve Öngörüler. (Der.: İbrahim Cılga ve Burcu Hatiboğlu). *Sosyal Bilimler ve Sosyal Hizmet Üzerine Düşünceler Derleme* içinde (171-245). Ankara: Sabev Yayınları.
- Cılga, İ. (2016). Demokrasi Kültürü ve Sosyal Hizmet. İbrahim Cılga, Ercem Erkul, Buğra Yıldırım ve İlkey Başak Adıgüzel (Ed.). *Sosyal Çalışma ve Sosyal Politika Yazıları* içinde (1-14). Ankara: Bellek Yayınları.
- Cılga, İ. (2017). Sosyal Hizmet Bilimi ve Mesleği. Tahir Emre Gencer ve İbrahim Cılga (Ed.). *Sosyal Hizmeti Yeniden Düşünmek* içinde (119-149). Ankara: Nika Yayınevi.
- Clark, A. K. (2014). Rethinking the Decline in Social Capital. *American Politics Research*. 43(4). (569–601). doi:10.1177/1532673x14531071.
- Clark, I. (2013). *The Vulnerable in International Society*. Oxford: Oxford University Press.

- Cloete, A. (2014). Social cohesion and social capital: Possible implications for the common good. *Verbum et Ecclesia*. 35(3). (1-6). doi: 10.4102/ve.v35i3.1331.
- Clow, K., R. Ricciardelli, T.L. Cain. (2012). *Stigma-by-association: Prejudicial effects of the prison experience for offenders and exonerees*. https://www.researchgate.net/publication/281729942_Stigma-by-association_Prejudicial_effects_of_the_prison_experience_for_offenders_and_exonerees. Erişim Tarihi: 01.06.2020.
- Coffe, H., B. Geys. (2007). Toward an Empirical Characterization of Bridging and Bonding Social Capital. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 36(1). (121-139). doi: 10.1177/0899764006293181.
- Cohen, D., L. Prusak. (2001). *Kavrayamadığımız Zenginlik: Kuruluşların Sosyal Sermayesi*. (Çev.: Ahmet Kardam). İstanbul: Türkiye Metal Sanayileri Sendikası.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 94. (95-120). <https://www.jstor.org/stable/2780243>, Erişim Tarihi: 22.05.2019.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. USA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Coleman, J.S. (2010). Beşeri Sermayenin Yaratımında Sosyal Sermaye. M.Murat Şahin ve A.Zeki Ünal (Der.). *Sosyal Sermaye-Kuram, Uygulama, Eleştiri* içinde (77-119). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Commission for Social Justice. (1994). *Social justice: Strategies for national renewal*. London: Vintage.
- Costa, D. L., & Kahn, M. E. (2003). Civic Engagement and Community Heterogeneity: An Economist's Perspective. *Perspective on Politics*. 1(1). (103–111). doi:10.1017/s1537592703000082.
- Craig, Alexander W., N. Goodman. (2019). Social Capital and Social Justice: Why Liberalism Is Essential. *The Journal of Private Enterprise*. 34(1). (59-73). http://www.journal.apee.org/index.php/2019_Journal_of_Private_Enterprise_Vol_34_No_1_Spring_PARTE4, Erişim Tarihi: 24.05.2019.
- Crandall, Christian S., A. Eshleman. (2003). A justification-suppression model of the expression and experience of prejudice. *Psychological Bulletin*. 129(3). (414–446). doi: 10.1037/0033-2909.129.3.414.
- Creswell, John W. (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetin, K. (2018). Engelli Çocuklara Sahip Ailelerin Çocuklarını Kabul- Reddi ile Sosyal Destek İlişkisinin Çeşitli Değişkenlerce Yordanması. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 9(2). 137-154.
- Çuhadar, E. (2012). Toplumsal temas: Önyargı ve ayrımcılığı önlemek için bir sosyal değişim aracı olarak kullanılabilir mi?. Kenan Çayır ve Müge Ayan Ceyhan (Der.). *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (1-12). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Daly, M., H. Silver. (2008). Social Exclusion and Social Capital: A Comparison and Critique. *Theory and Society*. 37(6). (537-566). doi: 10.1007/s11186-008-9062-4.

- Dasgupta, P. (2011). A Matter of Trust: Social Capital and Economic Development. Justin Yifu Lin, Boris Pleskovic (Ed.). In *Annual World Bank Conference on Development Economics Global: Lessons from East Asia and the Global Financial Crisis* (119-155). Washington, DC: World Bank.
- Dasgupta, P. (1999). Economic progress and the idea of social capital. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (325-424). Washington, DC: World Bank.
- De Zaldo, G. (1999). The Social Integration of Individuals with Disabilities. *Bilingual Review / La Revista Bilingüe*. 24(1/2). (3-18).
- Dericioğulları Ergun, A., Namal, M. Kaan, Koçancı, M. (2019). *Türkiye’de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Devare, Suresh M. (2015). Human Rights: Minorities, Vulnerable and Disadvantaged Groups. SSRN. (1-4). doi: 10.2139/ssrn.2674723.
- Diamond, L. (1994). Toward Democratic Consolidation. *Journal of Democracy*. 5 (3). (4-17). doi: 10.1353/jod.1994.0041.
- Dinga, E. (2014). Social Capital and Social Justice. *Procedia Economics and Finance*. 8. (246-253). doi:10.1016/s2212-5671(14)00087-2.
- Doğan, H. (2020). *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Dolan, P. (2008). Social Support, Social Justice, and Social Capital: A Tentative Theoretical Triad for Community Development. *Community Development*. 39(1). (112–119). doi:10.1080/15575330809489745.
- Dominelli, L. (2015). Baskı Karşıtı Uygulama: Yirmi Birinci Yüzyılın Zorlukları. (Çev.: Sedat Yağcıoğlu). Robert Adams, Lena Dominelli ve Malcolm Payne (Der.). *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* içinde (83-99). Ankara: Nika Yayınevi.
- Doric, Z. (2016). The role of social capital in developing democracies. *Law and Politics*. 14(4). (561-575). doi: 10.22190/FULP1604561D.
- Dönmez, A. (1990). Kadınlar Kadınlara Karşı Önyargılı Mı?. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 33 (1-2). (103-122).
- Duyan, V. (2010). *Sosyal Hizmet Temelleri Yaklaşımları Müdahale Yöntemleri*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Eagly, A. H., A. B. Diekmann. (2005). What is the Problem? Prejudice as an Attitude-in-Context. John F. Dovidio, Peter Glick, Laurie A. Rudman (Ed.). In *On The Nature Of Prejudice Fifty Years After Allport* (19-34). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- EIGE. <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1083>, Erişim Tarihi: 13.06.2019.
- Elmas, A. (2018). 1923-2016 Yılları Arası Hükümet Programlarında Dezavantajlı Gruplar. *Social Sciences Studies Journal*. 4 (15). (945-953). doi: 10.26449/sss.467.
- Erbaş, S. Nuri, A. Mirakhor. (2013). The Foundational Islamic Market Principles, Knightian Uncertainty and Economic Justice. Zamir Iqbal, Abbas Mirakhor (Ed.). In *Economic Development and Islamic Finance* (93-129). Washington, DC: World Bank.

- Falk, I. ve S. Kilpatrick. (2000). What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community. *Journal of The European Society for Rural Sociology*. 40(1). (87-110). doi: 10.1111/1467-9523.00133.
- Field, J. (2008). *Sosyal Sermaye*. (Çev.: Bahar Bilgen ve Bayram Şen). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fine, B. (2010). *Theories of Social Capital: Researchers Behaving Badly*. New York: Pluto Press.
- Fiske, S. T. (2005). Social Cognition and the Normality of Prejudgment. John F. Dovidio, Peter Glick, Laurie A. Rudman (Ed.). In *On The Nature Of Prejudice Fifty Years After Allport* (36-52). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Forrest, R., A. Kearns. (2001). Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*. 38(12). (2125-2143). doi: 10.1080/00420980120087081.
- Fukuyama, F. (1995). Social Capital and the Global Economy. *Foreign Affairs*. 74(5). (89-103). doi:10.2307/20047302.
- Fukuyama, F. (1998). *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. Ahmet Buğdaycı (Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fukuyama, F. (2002). Sosyal Sermaye. Sayime Durmaz (Çev.). *Türkiye Günlüğü Dergisi*. 71. (31-40).
- Fukuyama, F. (2002). Sosyal Sermaye. Sayime Durmaz (Çev.). *Türkiye Günlüğü Dergisi*. 71. (31-40).
- Fukuyama, F. (2010). Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum. M.Murat Şahin ve A.Zeki Ünal (Der.). *Sosyal Sermaye-Kuram, Uygulama, Eleştiri* içinde (143-170). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Gaertner, S. L., J. F. Dovidio. (2005). Categorization, Recategorization, and Intergroup Bias. John F. Dovidio, Peter Glick, Laurie A. Rudman (Ed.). In *On The Nature Of Prejudice Fifty Years After Allport* (71-87). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Georgarakos, D., G. Pasini. (2011). Trust, Sociability, and Stock Market Participation. *Review of Finance*. 15(4). (693-725). doi: 10.1093/rof/rfr028.
- George, L. K. (2001). Human Development and Health. N. J. Smelser, P.B. Baltes, P.B. (Ed.). In *Sociology of International Encyclopedia of The Social and Behavioral Sciences* (6959-6963). Amsterdam: Elsevier.
- Giorgas, D. (2000). Social Capital within Ethnic Communities. Sociological Sites/Sights, TASA 2000 Conference. Adelaide: Flinders University. December 6-8. (1-10). <https://openresearch-repository.anu.edu.au/handle/1885/41477i>, Erişim Tarihi: 02.06.2019.
- Glesne, C. (2015). *Nitel Araştırmaya Giriş*. Ali Ersoy ve Pelin Yalçinoğlu (Çev. Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gonzales, E., W. B. Nowell. (2016). Social Capital and Unretirement: Exploring the Bonding, Bridging, and Linking Aspects of Social Relationships. *Research on Aging*. 39(10). (1-18). doi: 10.1177/0164027516664569.

- Gordon, Edmund W. (1965). Pre-School Programs and Socially Disadvantaged Children. *RCD Bulletin*. 1(2). (1-10). <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED028218.pdf>, Erişim Tarihi: 12.06.2019.
- Guzhavina, Tat'yana A. (2018). Social capital of the urban community: trust, solidarity, responsibility. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*. 11(4). (252-268). doi: 10.15838/esc.2018.4.58.16.
- Hagan, J., MacMilan, R., Wheaton, B. (1996). New Kid in Town: Social Capital and the Life Course Effects of Family Migration on Children. *American Sociological Review*. 61(3). (368-385). doi: 10.2307/2096354.
- Hall, S. A. (2009). The Social Inclusion of People with Disabilities: A Qualitative Meta-Analysis. *Journal of Ethnographic and Qualitative Research*. 3. (162-173).
- Halpern, D. (2005). *Social Capital*. Cambridge: Polity Press.
- Hamilton, G. (1967). *Sosyal Kişisel alışmanın Teori ve Uygulaması*. (ev.: Doğan Karan, Duygu Sezer). Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Mdrlğ Yayınları.
- Hanifan, L. J. (1916). The Rural School Community Center. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 67(1). (130-138). doi: 10.1177/000271621606700118.
- Hargreaves, David H. (2001). A Capital Theory of School Effectiveness and Improvement. *British Educational Research Journal*. 27 (4). (487-503). <http://www.jstor.org/stable/1502031>, Erişim Tarihi: 03.06.2019.
- Hechter, M. (2001). Solidarity. N. J. Smelser, P. B. Baltes, P.B. (Ed.). In *Sociology of International Encyclopedia of The Social and Behavioral Sciences* (14588-14591). Amsterdam: Elsevier.
- Heenan, D. (2002). It Won't Change the World But it Turned my Life Around: Participants' views on the Personal Advisor Scheme in the New Deal for Disabled People. *Disability and Society*. 17(4). (383-401). doi:10.1080/09687590220140331.
- Hefler, M., S. M. Carter. (2017). Smoking to fit a stigmatised identity? A qualitative study of marginalised young people in Australia. *Health: An Interdisciplinary Journal for the Social Study of Health, Illness and Medicine*. (1-19). doi:10.1177/1363459317745690.
- Hilton, James L., W. von Hippel. (1996). Stereotypes. *Annual Review of Psychology*. 47(1). (237-271). doi: 10.1146/annurev.psych.47.1.237.
- Hirsch, D. (2007). Experiences of poverty and educational disadvantage. Joseph Rowntree Foundation. (1-8). <https://www.jrf.org.uk/sites/default/files/jrf/migrated/files/2123.pdf>, Erişim Tarihi: 14.06.2019.
- ICRC, Women in war: a particularly vulnerable group?. <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/feature/2007/women-vulnerability-010307.htm>. Erişim Tarihi: 20.05.2020.
- Ife, J. (2017). Sosyal Hizmet Uygulamaları Yoluyla İnsan Haklarına Ulaşma. Abdullah Işık (ev.). *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet içinde* (191-223). Ankara: Nika Yayınevi.
- Illingworth, P. (2012). Ethics and social capital for global well-being. *International Review of Economics*. 59(4). (389-407). doi:10.1007/s12232-012-0160-2.

- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economical, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Ionescu, I. (2012). Social Policies Of Inclusion Of The People With Physical Disabilities In Romania - Social Diagnosis. *Journal of Community Positive Practices*. 12 (4). (812-837).
- Iovchuk, N. M. (2003). The rehabilitative help for family with mentally ill child. *12th International Congress European Society for Child and Adolescent Psychiatry*. 2 (12). (63). doi: 10.1007/s00787-003-1201-x.
- İslamoğlu, A. Hamdi, Alnıaçık, Ü. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- İştar Işıklı, E. (2018). *Dezavantajlı Gruplar Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Johnston, G., J. Percy-Smith. (2003). In search of social capital. *Policy & Politics*. 31(3). (321-334). doi:10.1332/030557303322034974.
- Jong, G. D., G. Schout, J. Pennell, T. Abma. (2015). Family Group Conferencing in Public Mental Health and Social Capital Theory. *Journal of Social Work*. 15(3). (277–296). doi: 10.1177/1468017314547675.
- Jordan, B. (2015). Sosyal Hizmetin Değerini Doğrulamak. (Çev.: Gökhan Topçu). Robert Adams, Lena Dominelli ve Malcolm Payne (Der.). *Sosyal Hizmet Temel Alanlar ve Eleştirel Tartışmalar* içinde (101-109). Ankara: Nika Yayınevi.
- Kagan, C., D. Burns, M. Burton, I. Crespo, R. Evans, K. Knowles, J. Lalueza, J. Sixsmith. (2002). *Working with people who are marginalized by the social system: challenges for community psychological work*. https://www.researchgate.net/publication/27399375_Working_with_people_who_are_marginalized_by_the_social_system_challenges_for_community_psychological_work, Erişim Tarihi: 04.05.2020.
- Kahraman Güloğlu, F. (2017). *Kesişimsel Yaklaşımla Engellilik ve Toplumsal Cinsiyet (Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Karşılaştırması)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Kılınç, Z. Abidin. (2010). Yurttaşlık Ahlakı Olarak Sosyal Sermaye. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı:2. (1-37).
- Kilpatrick, S., J. Field, I. Falk. (2003). Social Capital: An analytical tool for exploring lifelong learning and community development. *British Educational Research Journal*, 29(3), (417-433). doi: 10.1080/01411920301859.
- Kongar, E. (1972). *Sosyal Çalışmaya Giriş*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Koput, Kenneth W. (2010). *Social capital: An Introduction to Managing Networks*. Northampton: Edward Elgar Publishing.
- Kovacheva, S. (2014). *EU-CoE Youth Partnership Policy Sheet: Social Inclusion*. <https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261683/Social+inclusion+by+Siyka+Kovacheva/651cf755-ca79-486d-9648-5ae89542650b>, Erişim Tarihi: 13.08.2019.

- Krishna, A. (1999). Creating and harnessing social capital. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (71-93). Washington, DC: World Bank.
- Krysik, Judy L., Finn, J. (2015). *Etkili Uygulama İçin Sosyal Hizmet Araştırması*. Ercüment Erbay (Çev. Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Küçükkaraca, N. (2013). İnsan Hakları, Sosyal Adalet ve Sosyal Hizmet. Hakan Acar, Nilüfer Negiz ve Elvettin Akman (Yay. Haz.). *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları* içinde (83-96). Ankara: Maya Akademi Yayın Dağıtım Eğitim Danışmanlık.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., Vishny, Robert W. (1999). Trust in large organizations. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (310-321). Washington, DC: World Bank.
- Larkin, M. (2009). *Vulnerable Groups in Health and Social Care*. London: Sage Publications.
- Lejzerowicz, M. (2017). Identity and its reconstruction and disabled people. *International Journal on Disability and Human Development*. 16(1). (19-24). doi:10.1515/ijdh-2016-0036.
- Li, Y., A. Pickles, M. Savage. (2005). Social Capital and Social Trust in Britain. *European Sociological Review*. 21(2). (109-123). doi: 10.1093/esr/jci007.
- Liberman, Z., Woodward, A. L., & Kinzler, K. D. (2017). The Origins of Social Categorization. *Trends in Cognitive Sciences*. 21(7). (556–568). doi:10.1016/j.tics.2017.04.004.
- Lin, N. (2010). Sosyal Sermaye-Network Kuramının İnşası. M.Murat Şahin ve A.Zeki Ünal (Der.). *Sosyal Sermaye-Kuram, Uygulama, Eleştiri* içinde (171-220). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Livingston, M. S. (2001). *Vulnerable Moments Deepening the Therapeutic Process*. Northvale, New Jersey: Jason Aronson Inc.
- Machin, S. (2006). Social Disadvantage and Education Experiences. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*. No: 32. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/715165322333.pdf?expires=1592094132&id=id&accname=guest&checksum=456A3A422BBFD80732FE0D806B603F21>. Erişim Tarihi: 06.03.2020.
- Madanipour, A. (2016). Social Exclusion and Space. Richard T. LeGates, Frederic Stout (Eds.). In *The City Reader* (203-211). London: Routledge.
- Mathbor, G. M. (2007). Enhancement of Community Preparedness for Natural Disasters: The Role of Social Work in Building Social Capital for Sustainable Disaster Relief and Management. *International Social Work*. 50(3). (357-369). doi: 10.1177/0020872807076049.
- Mayer, M. (2003b). The onward sweep of social capital: causes and consequences for understanding cities, communities and urban movements. *International Journal of Urban and Regional Research*. 27(1). (110–132). doi:10.1111/1468-2427.00435.
- Mayer, Steven E. (2003a). *What is a "Disadvantaged Group?"*. Minneapolis: Effective Communities Project.

- Mazzucchelli, T. G. (2001). Feel Safe: a pilot study of a protective behaviours programme for people with intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*. 26(2). (115-126). doi:10.1080/13668250020054431.
- Mcclenaghan, P. (2000). Social capital: exploring the theoretical foundations of community development education. *British Educational Research Journal*. 26(5). (565-582). doi: 10.1080/713651581.
- McCrary, L. K. (2017). Geel's Family Care Tradition. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*. 11(3). (285-302). doi:10.3828/jlcds.2017.23.
- McCossan, J. (1966). The Reading Of The Culturally Disadvantaged. *Urbana-Champaign Library Large-scale Digitization Project*. Illinois: University of Illinois. <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/3833/gslisoccasionalpv00000i00080.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2019.
- McLean, K. A., S. Hardie, A. Paul, G. Paul, I. Savage, P. Shields, R. Symes, J. Wilson, C. Winstanley, J. Harden. (2017). Knowledge and attitudes towards disability in Moldova: A qualitative study of young people's views. *Disability and Health Journal*. 10(4). (632-635). doi:10.1016/j.dhjo.2017.01.004.
- Melville, C. (2005). Discrimination and health inequalities experienced by disabled people. *Medical Education*. 39(2). (124-126). doi:10.1111/j.1365-2929.2004.02061.x.
- Merriam, Sharan B. (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Selahattin Turan (Çev. Ed.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Micula, A. (2014). Social Perception on Social Integration of People with Disabilities. *Revista de Asistentă Socială*. 13 (3). (57-68).
- Miguel, R. 2014. *Segregación, Inclusión, Exclusión, Integración Y Equidad*. <https://miguelrosacastejon.wordpress.com/2014/11/11/segregacion-inclusion-exclusion-integracion-y-equidad>, Erişim Tarihi: 05.02.2021.
- Minkler, M. (1986). The Social Component of Health. *American Journal of Health Promotion*, 1(2), 33-38. doi:10.4278/0890-1171-1.2.33.
- Mirić, F. (2019). Awareness Of Persons With Disabilities of Criminal Justice Protection Against Discrimination in the Former Sfrý Countries. *Teme*. 43. (1095-1108). doi:10.22190/TEME191017065M.
- Mishra, S. K. (2019). Ability Conditioning Model: A Study on Prevention of Conditioned Inability of Physically Challenged People. *Indian Journal of Positive Psychology*. 10 (4). (278-283).
- Misztal, B. A. (2011). *The challenges of vulnerability: In search of strategies for a less vulnerable social life*. London: Palgrave Macmillan.
- Morris, J. (2004). Independent living and community care: a disempowering framework. *Disability and Society*. 19(5). (427-442). doi:10.1080/0968759042000235280.
- Narayan, D., L. Pritchett. (1999). Social capital: evidence and implications. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (269-295). Washington, DC: World Bank.
- Neuman, W. Lawrence. (2014a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*. Sedef Özge (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Neuman, W. Lawrence. (2014b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar II*. Sedef Özge (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ng, A., A. Mirakhor, Mansor H. Ibrahim. (2015). *Social Capital And Risk Sharing: An Islamic Finance Paradigm*. New York: Palgrave Macmillan.
- Northway, R., D. Bennett, M. Melsome, S. Flood, J. Howarth, R. Jones, (2013). Keeping Safe and Providing Support: A Participatory Survey About Abuse and People With Intellectual Disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*. 10(3). (236-244). doi:10.1111/jppi.12049.
- O'Hara, E. Ann. (2008). Trustworthiness and Contract. Paul J. Zak (Ed.). In *Moral Markets: The Critical Role of Values in the Economy* (172-203). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- OECD, <https://www.oecd.org/insights/37966934.pdf>, Erişim Tarihi: 20.11.2018.
- Officer, A, V. de la Fuente-Núñez. (2018). A global campaign to combat ageism. Bulletin of the World Health Organization. 96. (295-296). doi: 10.2471/BLT.17.202424.
- ONS, www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/wellbeing/bulletins/socialcapitalintheuk/may2017, Erişim Tarihi: 20.11.2018.
- Opoku, M. P., B. A. Alupo, N. Gyamfi, L. Odame, W. K. Mprah, E. L. Torgbenu, E. Badu. (2017). The family and disability in Ghana: Highlighting gaps in achieving social inclusion. *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal*. 29. (41-59). doi: 10.5463/DCID.v29i4.666.
- Ostrom, E. (1999). Social capital: a fad or a fundamental concept?. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (172-214). Washington, DC: World Bank.
- Özkiraz, A., M. N. Arslanel. (2015). Sosyal Sermaye ve Sivil Toplum Etkileşimi. Ahmet Diken, Meral Erdirençelebi, H. Ali Akyürek, M. Yasin Özsağlam (Ed.). *1. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: "Sosyal Sermaye" içinde* (1-11). Konya: Kültür A.Ş.
- Öztürk, H. (2015). *Horizon 2020'de Toplumsal Bütünleşme*. İstanbul: İstanbul Kalkınma Ajansı.
- Palabıyık, A. (2011). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde "Habitus", "Sermaye" ve "Alan" Üzerine. *Liberal Düşünce*. Yıl:16, Sayı: 61-62. (121-141).
- Pankova, E. G., T. V. Soloveva, D. A. Bistyaykina, O. M. Lizina (2020). Social Status of Disable People In Russia. *Strategies for Policy in Science and Education*. 28 (2). (201-208).
- Parker, L. R., M. J. Monteith, S. C. South. (2018). Dehumanization, prejudice, and social policy beliefs concerning people with developmental disabilities. *Group Processes & Intergroup Relations*. 136843021880989. 23 (2). (262-284) doi:10.1177/1368430218809891.
- Patton, M. Quinn. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Payne, M. (2020). *Modern Sosyal Hizmet Kuramı*. Kasım Karataş (Çev. Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Percy-Smith, J. (2000). *Policy Responses to Social Exclusion*. Buckingham: Open University Press.
- Pérez-Garín, D., P. Recio, A. Magallares, F. Molero, & C. García-Ael. (2018). Perceived Discrimination and Emotional Reactions in People with Different Types of Disabilities: A

- Qualitative Approach. *The Spanish Journal of Psychology*. 21. (1-11). doi:10.1017/sjp.2018.13.
- Periac, F. (2013). Cultural Diversity, Social Capital and Innovative capacity of Region-Industries. *Search Working Paper Wp5/07*. <http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2013/01/WP-5.7.pdf>, Erişim Tarihi: 27.05.2019.
- Pertiwi, Y. (2017). The Many Colors Children See: Development and Intervention of Children's Social Prejudices. *Buletin Psikologi*. 25(1). (1-10). doi:10.22146/buletinpsikologi.26841.
- Piazza-Georgi, B. (2002). The Role of Human and Social Capital in Growth: Extending Our Understanding. *Cambridge Journal of Economics*. 26(4). (461-479). doi: 10.1093/cje/26.4.461.
- Pinkerton, J, P. Dolan. (2007). Family Support, Social Capital, Resilience And Adolescent Coping. *Child and Family Social Work*. 12(3). (219-228). doi:10.1111/j.1365-2206.2007.00497.x.
- Polat, G. (2012). *Madde Bağımlısı Ergenlerin Tedavi Sonrası Toplumla Yeniden Bütünleşme Deneyimleri ve Sosyal Sermaye Yaklaşımı Temelinde Sosyal Hizmet Müdahalesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Punch, Keith F. (2020). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan ve Zeynep Akyüz (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival Of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Raisio, H., K. Valkama, E. Peltola. (2014). Disability and deliberative democracy: towards involving the whole human spectrum in public deliberation. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 16(1). (77-97). doi:10.1080/15017419.2013.781957.
- Rapeli, M. (2017). Social Capital in Social Work Disaster Preparedness Plans: The case of Finland *International Social Work*. 61(6). (1-13). doi: 10.1177/0020872817695643.
- Ravanera, Z. R. (2008, June). *Social Capital, Social Integration and Political Participation of Young Canadians*. European Population Conference in the Session on Integration Processes of Migrants. Barcelona. July 9-11. (1-28). <https://epc2008.princeton.edu/papers/80852>. Erişim Tarihi: 25.10.2018.
- Reichert, E. (2006). *Understanding human rights: an exercise book*. California: Sage Publications.
- Rieser, R. (2006). Disability Equality: Confronting The Oppression Of The Past. Mike Cole (Ed.) In *Education, Equality and Human Rights Issues of gender, 'race', sexuality, disability and social class* (134-156). New York: Routledge.
- Robinson, S. (2013). Safe at home? Factors influencing the safety strategies used by people with intellectual disability. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 16(2). (99-113). doi:10.1080/15017419.2013.781958.
- Room, G. J. (1999). Social exclusion, solidarity and the challenge of globalization. *International Journal of Social Welfare*. 8(3). (166-174). doi:10.1111/1468-2397.00080.
- Rosas, M. M. (2020). Planning the Future of a Disabled Person: Civil Law Solutions?. *Teisé*. 114. (132-143). doi:10.15388/Teise.2020.114.9.

- Rose, R. (1999). Getting things done in an antimodern society: social capital networks in Russia. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (147-171). Washington, DC: World Bank.
- Rosenblum, N.L. (1998). *Membership and Morals: The Personal Uses of Pluralism in America*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rothstein, B., D. Stolle. (2008). The State and Social Capital-An Institutional Theory of Generalized Trust. *Comparative Politics*. 40(4). (441-459). doi: 10.5129/001041508X12911362383354.
- Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırma İçin Kodlama El Kitabı*. Aysel Tüfekci Akcan ve Süleyman Nihat Şad (Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Sallan Gül, S., F. Gümüšoğlu. (2017). Türkiye'de Dezavantajlı Gruplar Üzerine Yazmak, Konuşmak. *Toplum ve Demokrasi*. 11(24). (i-vii).
- Samav Cantürk, F. Duygu. (2019). Engelli Olmanın Dezavantajlılığı ve Damgalanma Deneyimleri. Ayşe Dericioğulları Ergun, Mete Kaan Namal ve Mustafa Koçancı (Ed.). *Türkiye'de Sosyal Politika ve Dezavantajlı Gruplar* içinde (267-283). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Sastry, T. S. N. (2012). *University Of Pune Human Rights Of Vulnerable & Disadvantaged Groups Course Book-II*. Ganeshkhind, Pune: University of Pune. http://www.unipune.ac.in/university_files/1Human%20Rights%20of%20Vulnerable%20&%20Disadvantaged%20Groups_211212.pdf, Erişim Tarihi: 07.11.2019.
- Schmidt, Daniel F., Susan M. Boland. (1986). Structure of perceptions of older adults: Evidence for multiple stereotypes. *Psychology and Aging*. 1(3). (255-260). doi: 10.1037/0882-7974.1.3.255.
- Schneider, J. A. (2009). Organizational Social Capital and Nonprofits. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 38(4). (643-662). doi:10.1177/0899764009333956.
- Schuller, T. (2007). Reflections on the Use of Social Capital. *Review of Social Economy*. 65(1). (11-28). doi: 10.1080/00346760601132162.
- Serageldin, I., C. Grootaert. (1999). Defining social capital: an integrating view. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (40-58). Washington, DC: World Bank.
- Serdar, M. (2020). *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Sheafor, Bradford W., Horejsi, Charles J. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulaması Temel Teknikler ve İlkeler*. Durdu Baran Çiftçi (Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Silverman, A. M., G. L. Cohen. (2014). Stereotypes as Stumbling-Blocks. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 40(10). (1330-1340). doi:10.1177/0146167214542800.
- Small, M. L. (2009). *Unanticipated Gains: Origins of Network Inequality in Everyday Life*. New York: Oxford University Press.
- Solow, Robert M. (1999). Social Capital and Economic Performance. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (6-10). Washington, DC: World Bank.

- Stevens, A. (2004). Closer to Home: A Critique of British Government Policy towards Accommodating Learning Disabled People in Their Own Homes. *Critical Social Policy*. 24(2). (233-254). doi:10.1177/0261018304041952.
- Stroebe, K., M. Barreto, N. Ellemers. (2010). Experiencing Discrimination: How Members of Disadvantaged Groups Can Be Helped to Cope with Discrimination. *Social Issues and Policy Review*. 4(1). (181–213). doi: 10.1111/j.1751-2409.2010.01021.x.
- Swain, J., S. French, C. Cameron. (2003). *Controversial Issues in a Disabling Society*. Buckingham: Open University Press.
- Swain, N. (2003). Social Capital and its Uses. *European Journal of Sociology*. 44(2). (185-212). doi: 10.1017/S0003975603001243.
- Şahin, M. (2011). Girişimcilik Bağlamında Eğitimin Sivilleşmesi ve Girişimcilik Örneği Olarak STK'lar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30. (121-132).
- Şan, M. Kemal. (2007). Sosyal Bilimlerde Yıldızı Yükselen Yeni Bir Kavram: Sosyal Sermaye ve Türkiye. Mustafa Kemal Şan (Ed.). *Sosyoloji Yazıları I Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması içinde* (282-323). İstanbul: Kızılelma Yay.
- Taşçı, F. (2018). *Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih, Yaklaşım ve Uygulama*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Thomas, P. (2004). The experience of disabled people as customers in the owner occupation market. *Housing Studies*. 19(5). (781-794). doi:10.1080/0267303042000249206.
- Thompson, G. (2003). *Between Hierarchies and Markets: The Logic and Limits of Network Forms of Organization*. New York: Oxford University Press.
- Thompson, N. (2013). Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak. Özlem Cankurtaran Öntaş ve Burcu Hatipoğlu Eren (Ed.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Thompson, N. (2016). *Güç ve Güçlendirme*. Özlem Cankurtaran (Çev. Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.
- Tomanbay, İ. (2014). *Sosyal Çalışmayı Yapılandırmak: Kavramlar-Oluşum-Nitelik-Uygulama*. Ankara: Sabev Yayınları.
- Tonnies, F. (2000). Gemeinschaft ve Gessellschaft. Ahmet Aydoğan (Haz.). *Şehir ve Cemiyet içinde* (185-217). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tregakis, C. (2002). Social model theory: the story so far. *Disability and Society*. 17 (4). (457-470). doi:10.1080/09687590220140377.
- Triandis, H. C. (2018). *Individualism And Collectivism*. New York: Routledge.
- Turan, N. (2012). *Birey ve Aileler ile Sosyal Hizmet*. Veli Duyan (Ed.). Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayınları.
- Turgut, Ş. (2020). Dezavantajlı /Risk Altındaki Gruplar: Engelliler. Hüseyin Doğan (Ed.). *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar içinde* (109-138). Ankara: Nika Yayınevi.
- Turner, B. S. (2006). *Vulnerability and Human Rights*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.

- Turner, Jonathan H. (1999). The formation of social capital. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (94-146). Washington, DC: World Bank.
- Tüysüz, N. (2011). *Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi ve Sosyal Sermaye Endeksinin Hesaplanması*. (Uzmanlık Tezi). T.C. Kalkınma Bakanlığı. Ankara.
- UK Aid Direct. 2017. Defining marginalised; DFID's Leave no one behind agenda. (1-3). <https://www.ukaidirect.org/wp-content/uploads/2017/03/Defining-marginalised.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2019.
- UNDP. (2005). *Human Development Report 2005*. New York.
- Unegbu, V. Enyeribe. (2012). Expansion and Redefinition of Disadvantaged User Groups in Librarianship. *Global Journal Of Management And Business Research*. 12(19). (96-100). https://globaljournals.org/GJMBR_Volume12/10-Expansion-and-Redefinition-of-Disadvantaged.Pdf, Erişim Tarihi: 13.06.2019.
- Union of Physically Impaired against Segregation. (1976). *Fundamental principles of disability*. London: Union of Physically Impaired against Segregation.
- Uphoff, N. (1999). Understanding social capital: learning from the analysis and experience of participation. Partha Dasgupta, Ismail Serageldin (Ed.). In *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (215-249). Washington, DC: World Bank.
- Urquhart, C. (2018). Nitel Araştırmalar İçin Temellendirilmiş Kuram Uygulama Rehberi. Züleyha Ünlü ve Erkan Külekçi (Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uslaner, E. M., M. Brown. (2005). Inequality, Trust, and Civic Engagement. *American Politics Research*. 33(6). (868-894). doi:10.1177/1532673x04271903.
- Vining, A. R., D. L. Weimer (2009). Assessing the Costs and Benefits of Social Policies. David L. Weimer, Aidan R. Vining (Ed.). In *Investing in the Disadvantaged Assessing the Benefits and Costs of Social Policies* (1-16). Washington, DC: Georgetown University Press.
- Wacquant, L. (2007). *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Wendell, S. (2001). Unhealthy Disabled: Treating Chronic Illnesses as Disabilities. *Hypatia*. 16(4). (17-33). doi:10.1111/j.1527-2001.2001.tb00751.x.
- White, R., C. Cunneen. (2006). Social Class, Youth Crime and Justice. Barry Goldson, John Muncie, (Ed.). In *Youth, Crime and Justice* (17-29). London: Sage Publications.
- WHO. 2013. *Physical activity promotion in socially disadvantaged groups: principles for action Policy summary*. Copenhagen: World Health Organization. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/193092/PHAN-brochure_ENG.pdf, Erişim Tarihi: 13.06.2019.
- Woolcock, M., D. Narayan. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. *The World Bank Research Observer*. 15(2). (225-249). doi:10.1093/wbro/15.2.225.
- Yarç, S. (2011). Pierre Bourdieu'da Sosyal Sermaye Kavramı. *Akademik İncelemeler Dergisi*. 6(1). (125-135).

- Yenidünya, A. Caner, M. Emin Alşahin. (2007). Bireyin Şerefine Karşı Suçlar. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. 68. (43-93).
- Yıldırım, K. (2007). *Sosyal Hizmet*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Yıldız, R. (2001). Sosyal Bütünleşme ve/için Nereye Kadar Hoşgörü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (5). (539-551).
- Yıldız, R. (2020). *Sosyal Sermaye Kaybı*. İstanbul: Kitabı Yayınları.
- Yıldız, R., Özgedey, O. (2018). *Engellinin Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri: Engelli ile Bakımını Üstlenen Aile Bireylerinin Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri: Yalova Örneği*. Yusuf Şahin (Ed.) İstanbul: Kitâbi Yayınları.
- Yılmaz, A. Tamer. (2016). Türkiye İş Kurumu Tarafından Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulanan Mesleki Eğitim Kurslarının Etkilerinin İncelenmesi ve Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesine Yönelik Öneriler (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. Ankara. <https://media.iskur.gov.tr/15664/abdullah-tamer-yilmaz.pdf>.
- Yolcuoğlu, İ. Galip. (2014a). *Bireylerle, Ailelerle, Gruplarla ve Toplumla Sosyal Hizmet*. İstanbul: Nar Yayınevi.
- Yolcuoğlu, İ. Galip. (2014b). *Sosyal Hizmet/Sosyal Çalışma Bilim ve Mesleğine Giriş*. İstanbul: Nar Yayınevi.
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal Hizmete Giriş*. Durdu Baran Çiftçi (Ed.). Ankara: Nika Yayınevi.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=disadvantaged>. Erişim Tarihi: 14.06.2019.
- <https://dictionary.cambridge.org/tr/s/%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/disadvantaged>. Erişim Tarihi: 14.06.2019.
- <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/disadvantaged?q=disadvantaged>. Erişim Tarihi: 14.06.2019.
- <http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/the-human-rights-protection-of-vulnerable-groups>. Erişim Tarihi: 19.06.2019.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>, Erişim Tarihi: 28.09.2021.

EKLER

Ek 1: Mülakat Soruları

Mülakat Öncesi Bilgilendirme

Dezavantajlı grupların toplumla bütünleşmesinde sosyal sermayenin temel bileşenlerinin (güven, dayanışma/iş birliği, sosyal ağlar/bağlar) rollerini ele aldığım bu çalışmada benimle mülakat yapmayı kabul ettiğiniz için teşekkür ederim.

Bu çalışma, dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan engelli bireylerin karşılaştıkları engellere ilişkin başa çıkma kapasitelerini ve sosyal çevre ile bütünleşmelerinde izledikleri yolları anlamayı amaçlamaktadır.

Bu mülakatta size yöneltilecek olan soruları cevaplayıp cevaplamamak tamamıyla sizin tercihinize bağlıdır. Bu mülakatta vereceğiniz tüm bilgilerin gizliliği korunacaktır ve bilgiler sadece bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Mülakat sırasında görüşmemize ara vermek istediğinizde bu durumu bildirebilirsiniz. Mülakat sırasında çalışmaya katılmaktan vazgeçmeye karar verdiğinizde görüşmemiz sonlandırılacaktır. Görüşmeye başlamadan önce bir sorunuz var mı?

Mülakat Soruları

Katılımcının,

Rumuzu _____ Telefonu: _____ İmza: _____

Mülakata ilişkin bilgiler:

1. Mülakatın yeri:
2. Mülakatın tarihi:
3. Mülakatın başlama saati:
4. Mülakatın bitiş saati:
5. İletişim bilgileri:

A. Kendisiyle Mülakat Yapılan Bireyin Sosyo-Demografik Özellikleri

Cinsiyet () Kadın () Erkek

Yaşınız

Kaç yıldır engellisiniz..... / Çocuğunuzun engelli

Soru	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Mezun olduğunuz okul?	İlkokul	Ortaokul	Lise	Ön lisans	Lisans	Lisansüstü
Kaç kardeşsiniz?	1	2	3	4	5	6
Engel Türü	Ortopedik	Zihinsel	İşitme	Görme	Süreğen	Diğer...
Nedeni	Doğum öncesi	Doğumda	Hastalık	Kaza	???	???
Rehabilitasyon merkezine düzenli gidiyor musunuz?	Evet	Hayır				
Düzenli kullandığınız ilaç ve tedavi programları var mı?	Evet	Hayır				
Hane halkının aylık ortalama gelirleri ne kadardır?	0-2324 TL	2325-4500 TL	4500-7000 TL	7000 TL +		
Halen yapmakta olduğunuz işiniz/mesleğiniz nedir?	Çalışmıyorum					
Üye Olunan Diğer Dernek ve Kuruluşlar						

B. Engelli Bireyler ile Çevre İlişkisi

1. Engelli bireyler, hangi konularda sorunlar yaşamaktadır? Örnekler vererek anlatır mısınız?
2. Engel durumunuza ilişkin çevrenizin önyargıları var mı? Varsa örnekler vererek anlatır mısınız?
3. Engelli bireyler dışlanıyor mu? Evet ise, hangi konularda dışlandığını örnekler vererek anlatır mısınız?
4. Engelli bireylerin toplumla bir araya gelmesinde ney/neler engel olmaktadır? Örneklerle anlatır mısınız?
5. Kendinizi & çocuğunuzu nerede olduğunda güvende hissediyorsunuz? Kendinizi, güvende hissettiğiniz yere ait hissediyor musunuz? Örnekler vererek anlatır mısınız?
6. Mahallenizde, sokağınızda görüştüğünüz kişiler size hangi konularda katkı sağlıyor? Örnekler vererek anlatır mısınız?
7. Komşularınızla/akrabalarınızla/arkadaşlarınızla görüşünce neler yapıyorsunuz?

C. Sorunlarla Başa Çıkma Yolları

8. Becerilerinizi nasıl geliştiriyorsunuz? Bunun için hangi ortamlarınız var?
9. Yaşadığınız sorunların çözümünde ne yaparsınız? Sorunları çözerken kimlerden destek alırsınız? Yardım ederken isteyerek mi, istemeden mi yardım ediyorlar? Örneklerle anlatır mısınız?
10. Sosyal ve ekonomik desteklerden/yardımlardan yararlanıyor musunuz? Nelerden yararlanıyorsunuz? Bu yöndeki politikaları, engelli sorunlarının çözümünde yeterli mi?
11. Engelli bireylere özgü hangi haklar olmalıdır?
12. Hakkınızın ihlal edildiğini düşündüğünüzde başvurduğunuz ilk kanal nedir? Niçin?

D. Derneğe Üyelik ve Dernekteki İlişkiler

13. Niçin derneğe üye oldunuz? Derneğe üye olmanız için sizi yönlendiren kimse oldu mu?
14. Dernekteki üyelerle hangi konular için bir araya geliyorsunuz, birbirinize nasıl yardımcı oluyorsunuz? Örnekler vererek anlatır mısınız?
15. Dernek üyeleriyle dernek dışında da görüşüyor musunuz? Görüşünce neler yapıyorsunuz?
16. Dernek dışında, yaşadığınız sorunlara ilişkin diğer kurum ve kuruluşlardan ne gibi destek aldınız? Örnek vererek anlatır mısınız?

E. Toplumsal Güven ve Dayanışma

17. Dayanışmayı/iş birliğini ne güçlendirebilir?
18. Toplumda, engellilere güveniliyor mu? Örnek vererek anlatır mısınız?
19. Toplum içinde insanlar birbirlerine güveniyorlar mı? Güvenin sürdürülmesi nasıl mümkündür?

Katılımcının Katkısı

20. Son olarak, eklemek istediğiniz bir konu var mıdır?

Ek 2: Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu

BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU

... / ... /

Bu formun amacı katılmanız rica edilen araştırma ile ilgili olarak sizi bilgilendirmek ve katılımınız ile ilgili izninizi almaktır.

Bu kapsamda “**Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Rolü**” başlıklı araştırma, “Yasin Erdurak” tarafından **gönüllü katılımcılarla** yürütülmektedir. Araştırma sırasında sizden alınacak bilgiler, gizli tutulacak ve sadece araştırma amaçlı kullanılacaktır. Bu araştırmaya **katılmama** hakkınız bulunmaktadır. Aynı zamanda, çalışmaya katıldıktan sonra çalışmadan **çıkabilirsiniz**. Ayrıca, gönüllünün kendi rızasına bakılmaksızın, araştırmacı tarafından araştırma harici bırakabileceksiniz. Bu formu onaylamanız, **araştırmaya katılım için onam verdiğiniz** anlamına gelecektir.

ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ BİLGİLER

Araştırmanın Nedeni: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalında yürütülen doktora tez çalışması.

Araştırmanın Amacı: Bu araştırma, dezavantajlı grupların toplumla bütünleşmesinde sosyal sermayenin temel bileşenlerinin (güven, dayanışma/iş birliği, sosyal ağlar/bağlar) rollerini irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan engelli bireylerin karşılaştıkları engellere ilişkin başa çıkma kapasitelerini ve sosyal çevre ile bütünleşmelerinde izledikleri yolları anlamayı amaçlamaktadır.

Araştırma Süresi: Yaklaşık 1 Saat sürecektir.

Araştırmanın Yürütüleceği Yer: Katılımcı, dernek yönetimi ve araştırmacı tarafından ortak olarak belirlenecektir.

Araştırmaya Katılmanın Maliyeti: Araştırmaya katıldığınız için size herhangi bir ödeme yapılmayacak ya da sizden herhangi bir maddi katkı istenmeyecektir.

Araştırmaya Katılacak Gönüllü Sayısı: Araştırmaya katılacak gönüllü sayısı, 20 engelli ile sınırlıdır.

Araştırmadan Beklenen Sosyal Yarar: Araştırmadan beklenen sosyal yarar, engelli bireylerin yaşamış oldukları güncel sorunlara kendi pencerelerinden bakarak başa çıkma kapasitelerinin tahlili neticesinde güçlendirilmesi gereken alanların keşfedilerek toplumla bütünleşmelerindeki gerekliliklerinin belirlenmesidir.

Araştırma Sırasında Karşılaşılabilecek Rahatsızlıklar ve Riskler: Bedensel ve ruhsal sağlıklarına zarar verecek herhangi bir soru, mülakat formuna eklenmemiştir. Bununla birlikte, COVID-19 salgını ile ilgili gerekli tüm önlemler (havalandırma, maske, mesafe, el hijyeni vs.) alınarak görüşmeler gerçekleştirilecektir. Olası herhangi bir sağlık sorununda ise görüşme sonlandırılacaktır.

Yukarıda gönüllüye araştırmadan önce verilmesi gereken metni okudum. Bunlar hakkında bana yazılı ve sözlü açıklamalar yapıldı. Bu koşullarla söz konusu araştırmaya kendi rızamla, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Gönüllünün Adı- Soyadı:

İmzası:

Adresi (varsa telefon no):

Açıklamaları yapan araştırmacının

Adı- Soyadı: Yasin ERDURAK

İmzası:

Ek 3: Etik Kurul İzin Belgesi

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ GİRİŞİMSSEL OLMAYAN ARAŞTIRMALAR
ETİK KURULU SONUÇ RAPORU

Tarih : 16.10.2020

Sayı : 2020 - 38

Araştırmanın Yürütülmesi Uygundur (X)

Düzenlemeler Yapıldıktan Sonra Yürütülmesi Uygundur ()

Araştırmanın Yürütülmesi Uygun Değildir ()

Karar: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 16.10.2020 tarihinde yapılan toplantısında, Recep YILDIZ ve Yasin ERDURAK tarafından yürütülmesi planlanan “**Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Rolü**” konulu çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Serap ALTUNTAŞ
Başkan

Doç. Dr. Yıldı Arzu ABA
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Şirin ÖZKAN
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Burçin AKÇAY
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Hamiyet YÜCE
Üye / İdari İzinli

Dr. Öğr. Üyesi Kevser T.SELÇUK
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Cennet G.DEMİR
Üye

Ek 4: Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Araştırma İzin Belgesi

YALOVA YENİ YAŞAM ENGELLİLER DERNEĞİ

Sayı : 2020/24

Konu ; Yasin Erdurak'ın Doktora Tez Çalışması için Görüşme İzin Talebi

Sayın Yasin ERDURAK

Doç. Dr. Recep YILDIZ danışmanlığında yürütmekte olduğunuz “Engelli Bireylerin Toplumla Bütünleşmesinde Sosyal Sermayenin Rolü” adlı doktora tez çalışmanız kapsamında sunduğunuz bilgilendirilmiş gönüllü olur formu ile mülakat formu incelenmiştir. Çalışmanın tamamlandıktan sonra bir baskısının ya da PDF dosyasının tarafımıza ulaştırılması kaydıyla mülakatın derneğimize üye olan aşağıda sayıları bildirilen engelli bireylerle uygulanması *uygundur*.

- Ortopedik Engelli : 5 kişi
- Süreğen Engelli : 5 kişi
- Zihinsel Engelli : 5 kişi (ebeveyni ile)
- Görme Engelli : 5 kişi

Görüşmelerinizin pandemi sürecinin gerektirdiği kurallar (hiyjen, sosyal mesafe, maske, birebir görüşme...) çerçevesinde ve derneğimizde ya da engelli bireyin uygun bulacağı yerde-evinde, bahçesinde-) yapılabilmesinde destek olunacaktır. Yalova sınırları içinde tüm engel türleri dâhil irtibat halinde olup hizmet sunabileceğimiz 1500 engelli ile derneğimize kayıtlı üye sayısı 198’dir.

Bilgilerinizi rica ederim. 28.09.2020

Lale DONDURMACI
Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği
Başkan

Adres : Süleyman Bey Mah. Arabacılar Sok. 13/C Onur Pasajı Merkez/YALOVA
Telefon : 0 (226) 811 33 57

Ek 5: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Yalova Belediyesi ile Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Arasında Milli Piyango Rehabilitasyon Teşhis Tedavi ve Üretim Merkezi'nin Gündüzlü ve Yahu Bölümünün İşletilmesine İlişkin İşbirliği Protokolü (İlk 2 sayfası)

T.C.
BAŞBAKANLIK
SOSYAL HİZMETLER VE ÇOCUK ESİRGEME KURUMU
İL SOSYAL HİZMETLER MÜDÜRLÜĞÜ

SAYI : B.02.1.SHÇ.4.77.00.00/ÖZ-3/01-77
KONU : Protokol

YALOVA
05/07/2001

01-KONU
YENİ YAŞAM ENGELLİLER DERNEĞİNE
YALOVA

02-İLGİ: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü'nün 18.06.2001 tarih ve 875 sayılı yazıları.

Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Yalova Belediyesi ve Yeni Yaşam Engelliler Derneği arasında imzalanan ve 13.06.2001 tarihi itibarı ile yürürlüğe giren işbirliği protokolü ekte gönderilmektedir. Söz konusu Protokol hükümleri çerçevesinde çalışmaların sürdürülmesi hususunda gereğini bilgilerinize rica ederim.

03-ARMAÇ
04-YASAMA
05-ŞİHİR
06-ŞİHİR
07-ŞİHİR
08-ŞİHİR
09-ŞİHİR
10-ŞİHİR
11-ŞİHİR
12-ŞİHİR
13-ŞİHİR
14-ŞİHİR
15-ŞİHİR
16-ŞİHİR
17-ŞİHİR
18-ŞİHİR
19-ŞİHİR
20-ŞİHİR
21-ŞİHİR
22-ŞİHİR
23-ŞİHİR
24-ŞİHİR
25-ŞİHİR
26-ŞİHİR
27-ŞİHİR
28-ŞİHİR
29-ŞİHİR
30-ŞİHİR
31-ŞİHİR
32-ŞİHİR
33-ŞİHİR
34-ŞİHİR
35-ŞİHİR
36-ŞİHİR
37-ŞİHİR
38-ŞİHİR
39-ŞİHİR
40-ŞİHİR
41-ŞİHİR
42-ŞİHİR
43-ŞİHİR
44-ŞİHİR
45-ŞİHİR
46-ŞİHİR
47-ŞİHİR
48-ŞİHİR
49-ŞİHİR
50-ŞİHİR
51-ŞİHİR
52-ŞİHİR
53-ŞİHİR
54-ŞİHİR
55-ŞİHİR
56-ŞİHİR
57-ŞİHİR
58-ŞİHİR
59-ŞİHİR
60-ŞİHİR
61-ŞİHİR
62-ŞİHİR
63-ŞİHİR
64-ŞİHİR
65-ŞİHİR
66-ŞİHİR
67-ŞİHİR
68-ŞİHİR
69-ŞİHİR
70-ŞİHİR
71-ŞİHİR
72-ŞİHİR
73-ŞİHİR
74-ŞİHİR
75-ŞİHİR
76-ŞİHİR
77-ŞİHİR
78-ŞİHİR
79-ŞİHİR
80-ŞİHİR
81-ŞİHİR
82-ŞİHİR
83-ŞİHİR
84-ŞİHİR
85-ŞİHİR
86-ŞİHİR
87-ŞİHİR
88-ŞİHİR
89-ŞİHİR
90-ŞİHİR
91-ŞİHİR
92-ŞİHİR
93-ŞİHİR
94-ŞİHİR
95-ŞİHİR
96-ŞİHİR
97-ŞİHİR
98-ŞİHİR
99-ŞİHİR
100-ŞİHİR

Kİ: Protokol-Aslı-(3 Sf.)

AĞITIM:
alova Belediyesi
eni Yaşam Engelliler Derneği

05.07.2001
4/53

BAŞBAKANLIK
SOSYAL HİZMETLER VE ÇOCUK ESİRGEME KURUMU GENEL MÜDÜRLÜĞÜ,
YALOVA BELEDİYESİ İLE YALOVA YENİ YAŞAM ENGELLİLER DERNEĞİ
ARASINDA MİLLİ PİYANGO REHABİLİTASYON TEŞHİS TEDAVİ VE
ÜRETİM MERKEZİ'NİN GÜNDÜZLÜ VE YATILI BÖLÜMÜNÜN
İŞLETİLMESİNE İLİŞKİN
İŞBİRLİĞİ PROTOKOLÜ

01- KONU

Madde 1. Bu protokol, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Yalova Belediyesi ve Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Arasında Millî Piyango Rehabilitasyon Teşhis Tedavi ve Üretim Merkezi'nin Gündüzlü ve Yatılı Bölümünün işletilmesine ilişkin işbirliğini sağlamak üzere düzenlenmiştir.

02- TANIMLAR

Madde 2. Bu protokolde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü "**SHÇEK**", Yalova Belediyesi "**BELEDİYE**", Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği "**DERNEK**", Millî Piyango Rehabilitasyon Teşhis Tedavi ve Üretim Merkezi "**MERKEZ**" deyimleri ile ifade edilmiştir.

03- AMAÇ

Madde 3. Özürlü çocukları kendi kendine yeterli düzeye getirmek, okul eğitimine hazırlamak üzere özel eğitim, rehabilitasyon, tedavi, aile eğitimi ve yetişkin özürliülere rehberlik hizmeti vermek üzere SHÇEK, BELEDİYE ve DERNEK arasında hizmetin esas ve usullerini belirlemektir.

04- TARAFLARIN HAK VE SORUMLULUKLARI

SHÇEK:

Madde 4. MERKEZ ilgili Kanun, Tüzük ve Yönetmeliklere uygun olarak SHÇEK tarafından yönetilir.

Madde 5. MERKEZ'in ihtiyacı olan idari, mesleki ve yardımcı personel SHÇEK tarafından sağlanır.

Madde 6. MERKEZ'in işletme, bakım ve onarım giderleri SHÇEK tarafından karşılanır.

DERNEK:

Madde 7. Temininde güçlük çekilen mesleki ve diğer personel DERNEK tarafından sağlanır. DERNEK tarafından istihdam edilen personel SHÇEK mevzuatı ve talimatlarına uymak zorundadır. Bu personelin ücreti DERNEK tarafından karşılanır.

Ek 6: Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ile Yapılan Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler İçin Pul Boncuk Dikişleri” Projesinin Sözleşmesi (İlk 1 sayfası)

Engelli ve Eski Hükümlü Çalıştırmayan İşverenlerden Tahsil Edilen İdari Para Cezalarını Kullanmaya Yetkili Komisyona Dair Yönetmelik uyarınca

Engelli Mesleki Eğitim ve Kursları için Sözleşme

Sözleşme No	2019/53	Sözleşme İmza Tarihi	26.12.2019
Komisyon Karar Tarihi	21.10.2019	Komisyon Karar Sayısı	2019/2

Madde 1- Taraflar

Bu sözleşmenin tarafı olan, Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ile proje Yüklenicisi olan Yeni Yaşam Engelliler Derneği aşağıda belirtilen şartlarda anlaşmışlardır.

Bu sözleşmede, İsmetpaşa Mah. Atatürk Bulv. No:118 Merkez/Yalova adresinde yerleşik Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü Sözleşme Makamı, Süleymanbey Mah. Yalı Cad. Arabacılar Sk. Onur Pasajı No:13/C Merkez/Yalova adresinde yerleşik Yeni Yaşam Engelliler Derneği Yüklenici olarak anılacaktır.

Yüklenici adına her türlü işlemin yapılmasında aşağıda adı, unvanı ve imzası bulunan yetkilidir.

Taraflara ilişkin iletişim bilgileri aşağıdadır.

Sözleşme Makamının	
Adı	
İdarenin tebligata esas adresi	
Telefon numarası	
Faks numarası	
Elektronik Posta Adresi	
Yüklenicinin	
Adı ve soyadı/Ticaret Unvanı:	
Yetkili kişinin adı-soyadı ve unvanı	
Vergi Kimlik Numarası (tüzel kişiler için)	
SGK Numarası (tüzel kişiler için)	
Tebliğata esas adresi	
Bildirime esas Telefon numarası	
Bildirime esas Faks numarası	
Bildirime esas Elektronik Posta Adresi	

Taraflar yukarıda belirtilen adreslerini tebligat adresi olarak kabul etmişlerdir. Tebligat adresi değişen taraf, adres değişikliğini yedi iş günü içinde yazılı şekilde iadeli taahhütlü/elden karşı tarafa tebliğ etmediği takdirde, en son bildirilen adrese yapılacak tebliğ ilgili tarafa yapılmış sayılır. Taraflar, yazılı tebligatı daha sonra süresi içinde yapmak şartıyla, posta kuryesi, faks veya elektronik posta gibi diğer yollarla da birbirlerine bildirimde bulunabilirler.

Madde 2- Amaç

Sözleşmenin amacı, “Engelli ve Eski Hükümlü Çalıştırmayan İşverenlerden Tahsil Edilen İdari Para Cezalarını Kullanmaya Yetkili Komisyona Dair Yönetmelik” çerçevesinde kurulan Komisyonca değerlendirilip kabul edilen “Hafif Düzeyde Zihinsel Engelliler İçin Pul

Boncuk Dikişleri” projesinin, proje amaçları doğrultusunda yürütülmesi, proje içerisinde yer alan kurumlar arasındaki görev ve yetkilerin belirlenmesi, projelerin denetim ve izlenmesi ile proje sonuçlarının raporlanmasına ilişkin usul ve esasların belirlenmesidir.

Ek 7: Alternatif Bakış Eğitim ve Kültür Derneği ile birlikte “21 Saat Farkındalık Projeleri: Bilardo” için Yapılan Başvuru (İlk 1 sayfası)

Yalova

Alternatif Bakış Eğitim ve Kültür Derneği
Yeni Yaşam Engelliler Derneği

21 SAAT FARKINDALIK PROJELERİ

PROJE SERİSİ 1: BİLARDO

1. Proje Künyesi:

Projenin Adı:	21 Saat Farkındalık Projeleri: Bilardo
Proje Sahibi Kurum Adı:	Alternatif Bakış Eğitim ve Kültür Derneği Yeni Yaşam Engelliler Derneği
Adres:	
Telefon:	
Faks:	
e-Posta:	
Web Sitesi:	
Projenin Doğrudan İlgili Olduğu Öncelikler:	Yalova ilinde yaşayan Özel Çocuklar için farkındalık oluşturmak ve geliştirilebilir özelliklerine; hem sosyal hayatın içinde tutarak hem de duygusal zekâlarına da etki edecek şekilde fayda sağlamak.
Proje Süresi:	2 Ay
Projenin Uygulanacağı İl:	Yalova

2. Proje İçeriği:

Anahtar Kelimeler:	Özel Çocuklar, Engelli Çocuklar, Özel Eğitim, Farkındalık
Proje Amacı:	Yalova ilinde yaşayan Özel Çocuklar için farkındalık oluşturmak ve geliştirilebilir özelliklerine; hem sosyal hayatın içinde tutarak hem de duygusal zekâlarına da etki edecek şekilde fayda sağlamak. Okul / Rehabilitasyon Merkezi gibi kurumlar dışında her projede konusunun uzmanı eğitimciler ve özel eğitim uzmanları gözetiminde sosyal gelişim, toplumun içinde normal hissetme ve toplumun Özel Çocuklara normal bakması gibi konular öncelikli tutmak ve proje serisindeki her tek konu; özel yeteneklerine fayda sağlamak. Her tek proje sonunda Özel Çocuklarda proje konusuyla ilgili gözle görülür ve / veya hissedilir gelişmeler olması projenin başlıca amacıdır.
Proje Özeti:	Erken müdahale ve doğru eğitimler sayesinde Özel Çocuklar destekle toplumla bütünleşik bir hayat kurabilirler. Özel Çocuklar, her çocuk ve birey gibi farklı zekâ seviyesine, yetenek ve kişiliğe sahiptirler. Burada kilit nokta bireyin kapasitesini maksimum düzeyde kullanabilmesi için zamanında ve doğru desteği alabilmesidir. Erken eğitim programları, fizik tedavi, dil terapisi, alternatif terapiler, oyun grupları, yetenek artırıcı faaliyetler, grup çalışmaları, takım oyunları ve sporları gibi seçenekler Özel Çocukları topluma daha iyi adapte edecek ve geliştirecektir. Bu bilgilerin ışığında bilinçlenmek, bilinçlendirmek ve Özel Çocuklar bireylere fayda sağlamak amacı ile 21 Saat Farkındalık Projeleri ' nin ilk projesi olan "Bilardo" ' da hedeflenen amaç, Özel Çocuklarda aşağıdaki özelliklerin gözlemlenmesi ve geliştirilmesi, yoksa oluşturulmasıdır.

Ek 8: Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ile Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği, Yalova Belediyesi, Yalova İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Yalova Halk Eğitim Merkezi arasında Gül Yetiştiriciliği Kursuna İlişkin Yapılan Protokol (İlk 1 sayfası)

**4857 SAYILI İŞ KANUNUNUN 30'UNCU MADDESİNE GÖRE OLUŞTURULAN
26/09/2003 TARİH VE 25241 SAYILI RESMÎ GAZETEDE YAYIMLANARAK
YÜRÜRLÜĞE GİREN ÖZÜRLÜ VE ESKİ HÜKÜMLÜ ÇALIŞTIRMAYAN
İŞVERENLERDEN CEZA OLARAK KESİLEN PARALARI KULLANMAYA
YETKİLİ KOMİSYONUN 03/06/2004 TARİH VE 2004/3 SAYILI KARARININ
3. MADDESİNE GÖRE OLUŞTURULAN EĞİTİM PROTOKOLÜ**

**Protokol Tarihi :12.03.2013
Protokol No : 09
Protokol Yılı :2013**

Bu protokolle, Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü ile Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği, Yalova Belediyesi, Yalova İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Yalova Halk Eğitim Merkezi arasında Gül Yetiştiriciliği mesleğinde düzenlenecek kurs konusunda aşağıdaki şartlarda anlaşmışlardır.

1-Bu protokolde, Yalova Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü Kurum, Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Yüklenici, Yalova Belediyesi, Yalova İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü ve Yalova Halk Eğitim Merkezi işbirliği yapılacak kuruluşlar olarak anılacaktır.

2- İşgücü yetiştirme kurslarına katılacaklarda işverenlerin aradığı özel şartlar yanında Kuruma kayıtlı işsiz, 15 yaşını tamamlamış olmak ilköğretim mezunu ve yetiştirileceği mesleğe uygun özelliklere sahip olma şartları aranır.

3- Kursiyer seçimi, Kurum yetkilileri ile yüklenici temsilcisi tarafından yapılacaktır. Kursa katılan kursiyerler, eğitim veren yüklenicinin veya başka bir kuruluşun işçisi olmayacak ve Kurumun daha önce açmış olduğu kursa katılmamış olacaklardır. Böyle bir durumun tespit edilmesi halinde kişi sayısı dikkate alınarak yapılmış olan harcamaların tümü Kurumca yükleniciden tahsil edilir. Çalışamaz raporu olan özürliüler kurslara katılamazlar.

4- Toplam kurs süresi 120 gün, 600 saattir. Bunun, 54 gün 270 saati teorik, 66 gün 330 saati pratik bölümden oluşmaktadır. Usta öğretici ve rehber öğretmen **Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği** tarafından karşılanacak olup eğitimcilerin ücretleri İŞKUR tarafından proje kapsamında ödenecektir. Yalova İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü tarafından da hem teorik eğitim hem de pratik eğitimlere belirli periyotlara ziraat mühendisi görevlendirilecektir. Eğitim **13.03.2013-03.09.2013** tarihleri arasında yapılacaktır.

Teorik bölüm, Yalova Yeni Yaşam Engelliler Derneği Eğitim ve Uygulama Salonunda, pratik bölüm ise derneğin ve Yalova Belediyesinin tespit ettiği serada verilecek olup ayrıca Yalova Belediyesi Park Bahçeler Müdürlüğü eşliğinde 15 gün Yalova ili park ve bahçelerinde pratik eğitim düzenlenecektir. Bu çerçevede düzenlenen kurslarda rehberlik, teorik ve pratik bölümler ayrı ayrı verilebileceği gibi birlikte de verilebilir.

5-Kursiyerlerin, kursa devamının takibinden eğitici-öğreticiler sorumlu olacaktır. Eğitici/öğreticilerin bu görevi yapıp yapmadıkları yüklenici tarafından kontrol edilecektir. Kursun başlangıcından itibaren kurs süresinin 1/10'u kadar devam etmeyen kursiyerlerin yerine yedek listeden yeni kursiyer alınacaktır.

Ek 9: Dernek ve Çalışmalarına İlişkin Fotoğraflar

Dernek ve Federasyon Ofisi Fotoğrafı

Boccia Sporü Kurs Fotoğrafı

Koçum Babam Projesi/Çalıştay Fotoğrafı

Halk Sağlığı Semineri Fotoğrafı

Engelli Bireylerin Umre Ziyareti Fotoğrafı

ÖZGEÇMİŞ

Yasin ERDURAK, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü’nden 2014 yılında mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra 2014 yılında Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü’ne araştırma görevlisi olarak atanmıştır ve yaklaşık 5 yıl görev yapmıştır. 2016 yılında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim dalı programından “Türkiye’de Sosyal Hizmet Bölümleri Müfredat Programlarının Analizi” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasıyla mezun olmuştur. 2016 yılında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı’nda doktora öğrenimine başlamıştır.

2019 yılından beri Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü Sosyal Hizmetler Programı’nda öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

